Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn

İMÂM GAZÂLÎ

-rahmetullâhi aleyh-

İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN TERCÜMESİ

Muhabbet ve Rıza - İhlas - Murâkabe
Muhasebe - Tefekkür - Ölüm ve Sonrası

CİLT
8

KAMPANYA KİTAPLARI

İSTANBUL 1437 / 2016

İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN TERCÜMESİ

Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn

İmam Gazâlî

-rahmetullahi aleyh-

Tercüme Eden:
Ahmed SERDAROĞLU

Eserin Takdimi:
AHMED DAVUDOĞLU

8. CİLT

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak
Erkam Yayın San. ve Tic. A.Ş.'ne aittir.
İzinsiz, kısmen ya da
tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

Kampanya Kitapları Yayın No: 86
Yayın Yönetmeni: Salih Zeki Meriç
Redakte: Cafer Durmuş
İç Tasarım: altınolukgrafik / Şaban Muslu
Kapak Tasarım: altınolukgrafik / Halil Ermiş
ISBN No: 978-605-302-326-5

Yayın ve Matbaa Sertifika No: 19891
Baskı Tarihi: İstanbul / 2016

ERKAM
YAYINLARI
Kitaplar'dan "Kitab'a" ulaşsın yolunuz...
İkitelli Org. San. Bölgesi Mah. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3-C
Başakşehir / İstanbul Tel: 0212 671 07 00 - Faks: 0212 671 07 48
www.erkamyayinlari.com • www.kampanyakitaplari.com

Kampanya Kitapları Bir Erkam Yayınları Kuruluşudur.

Bu eserin e-kitap çevrimi **SaveAs Bilişim** tarafından yapılmıştır.
www.saveas.com.tr

RUB'U'L-MÜNCİYÂT
ALTINCI KİTAB

MUHABBET ÜNS VE RIZA KİTABI
(KİTÂBÜ'L-MAHABBET VE'Ş-ŞAVK
VE'L-ÜNS VE'R-RIZA)

MUKADDİME

Hamd Allah'a mahsustur (O'na hamdederim). O Allah ki, dostlarının gönüllerini, dünyanın aldatıcı pisliklerine iltifat edip meyletmekten uzaklaştırdı. Sırlarını kendi zâtından başkasını düşünmekten tasfiye etti ve temizledi de o sırları kendi izzet ve ululuğu önünde diz çöküp o kapıya devam etmeleri için hâlis kıldı. Sonra onların sırlarını, Esmâ ve sıfâtıyla tecellî etti de orada mârifet nurları parladı. Sonra azamet ve celâlini o sırlara keşfetti de, onlar muhabbet ateşiyle yanıp tutuştular. Sonra celâlinin künhü ile o sırlardan saklandı da, o sırlar, O'nun azamet ve kibriyâlık sâhasında hayran kaldılar. Her ne zaman O'nun celâlinin künhünü anlamak için harekete geçti ise, dehşet ve hayretten akıl ve basîretin yüzünü solduracak bir perde ile o esrârı bürüdü. Her ne zaman o hâli mülâhazadan meyûs olarak geri dönmek isterse, cemâl surâdikalarından, sofalarından, perdelerinden;

- "Ey cehâlet ve acelesi sebebiyle Hakk'a vâsıl olmaktan ümitsizliğe düşen insan, sabret!" diye çağırılır da red ile kabul, engel ile vüsûl arasında mârifet deryasına dalmış ve muhabbet ateşiyle yanmış bir vaziyette kalır.

Salât u selâm, nübüvveti kemâline erdirmekle peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'e, insanların efendisi ve imamları, Hakkın kaidi ve koruyucusu olan âline ve ashâbına olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; Allah için muhabbet, makamların sonu ve derecelerin en üstünüdür. Muhabbet makamına yükseldikten sonraki her makam muhabbetin eserlerinden ve onun tâbilerindendir. Bunlar da şevk, üns, rızâ ve bunların benzeri makamlardır. Muhabbetten evvelki her makam da muhabbetin mukaddimelerindendir. Tövbe, sabır, zühd ve benzeri makamlar gibi.

Ender bulunan üstün makamlar olmakla beraber akıl bunların varlığını kabul eder ve kalp bunlara inanır. Allah sevgisine gelince; buna inananlar pek azdır. Hattâ bâzı âlimler imkânını bile inkâr etmişler ve "Allah sevgisi demek. O'na ibâdet etmek demektir. Gerçek anlamda muhabbet ve sevgi, Allah hakkında muhâldir. Sevgi, ancak cinsler ve emsâller arasında olur." derler. Bunlar, muhabbeti inkâr ettikleri gibi, ünsü, şevki, münâcâtın zevkini

ve diğer sevginin bütün levâzımâtını da inkâr etmişlerdir. Bu sebeple bunun yüzünden perdeyi kaldırmak lâzımdır.

İşte biz bu bölümde, sırası ile muhabbet hakkındaki şer'î şâhid ve delîlleri, muhabbetin hakikat ve sebeplerini, muhabbet ve sevgiye ancak Allahu Teâlâ'nın lâyık olduğunu, en büyük zevkin, Allahu Teâlâ'nın cemâline bakmak olduğunu, âhirette Allahu Teâlâ'nın cemâlini sık sık müşâhedenin sebebinin dünyadaki mârifet olduğunu, Allah sevgisini kuvvetleştiren sebepleri, sevgide insanların farklı oluşunun hikmetlerini, Allahu Teâlâ'yı bilmedeki anlayış kusurunun sebeplerini, şevkin mânasını, Allahu Teâlâ'nın kulunu sevmesini, kulun Allahu Teâlâ'yı sevmesinin alâmetlerini, Allah ile ünsün mânasını, ünsiyette inbisatı, sonra rızânın mânasını ve fazîletini, hakîkatini, duâ ve mâsiyeti kerih görmenin ve isyandan kaçmanın rızâya münâfi olmadığını ve bu husus ile ilgili hikâyeleri ve sevenlerin müteferrik sözlerini anlatacağız. İşte bu kitapta anlatacaklarımız bunlardır.

ALLAH SEVGİSİNE DAİR DELÎLLER

Bilmiş ol ki; Hz. Muhammed'in ümmeti, Allah ve Resûlü'nü sevmenin farz olduğunda ittifak etmişlerdir. Vücûdu olmayan bir şey nasıl farz olur? Sevgiye bağlı olup onun meyvesi olan tâat, sevgi ve muhabbet ile nasıl tefsîr edilir? Bunun için önce sevginin, sonra da itâatın bulunması gerekmektedir.

Muhabbeti isbât eden âyetler:

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ

"Allah onları, onlar da Allah'ı severler." (Mâide sûresi, 5/54),

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ

"Îman edenlerin Allah'a sevgisi ise sağlamdır." (Bakara sûresi, 2/165).

Bu âyet-i celîleler muhabbeti ve muhabbetin farklı olduğunu isbat eden delîllerdir. Birçok hadîslerinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.), muhabbeti, îmânın şartı olarak bildirmiştir. Ebû Rezîn-i Ukaylî, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e îmandan sorduğunda:

أَنْ يَكُونَ اللهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِمَّا سِوَاهُمَا

"Allah ve Resulü, senin için başka her şeyden daha sevimli olmaktır."[1] buyurmuştur. Diğer hadîste şöyle buyurmuştur:

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يَكُونَ اللهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا

"Allah ve Resûlü, kişiye başkalarından daha sevimli olmadıkça, îman etmiş olmaz."[2] Başka bir hadîste:

لَا يُؤْمِنُ الْعَبْدُ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَهْلِهِ وَمَالِهِ وَنَفْسِهِ

وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

“Kul îman etmiş olmaz, tâ ki ben ona ehlinden, malından ve bütün insanlardan (bir rivâyette de) *kendi nefsinden daha sevimli olmadıkça.”*[3] buyurmuştur. Nasıl böyle olmasın ki, Allahu Teâlâ:

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ

“De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabîleniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesâda uğramasından korka geldiğiniz bir ticaret ve hoşunuza gitmekte olan meskenler, size Allah’tan, O’nun peygamberinden ve O’nun yolundaki cihaddan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleye durun.” (Tevbe sûresi, 9/24) buyurmuştur.

Âyet-i celîle, tehdîd ve inkâr meyânında vârid olmuştur. Allah’ı sevmeyi emretmek üzere Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَحِبُّوا اللهَ لِمَا يَغْذُوكُمْ بِهِ مِنْ نِعَمِهِ وَأَحِبُّونِي لِحُبِّ اللهِ إِيَّايَ

“Allahu Teâlâ’nın size verdiği sayısız nîmetler için onu seviniz. Beni de Allah sevdiği için seviniz.”[4] buyurmuştur.

Rivâyete göre adamın biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e: “Ben seni seviyorum.” deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اِسْتَعِدَّ لِلْفَقْرِ

“Yoksulluğa hazır ol.” buyurdu. Adam: “Allah’ı da seviyorum.” deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اِسْتَعِدَّ لِلْبَلَاءِ

“O halde belâya da hazır ol.”[5] buyurdu. Hz. Ömer’in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.), Mus’ab b. Umeyr’e (r.a.) yönelerek ona baktı. Sırtında, kuşak gibi sardığı bir koç derisi vardı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أُنْظُرُوا إِلَى هٰذَا الرَّجُلِ الَّذِي نَوَّرَ اللهُ قَلْبَهُ لَقَدْ رَأَيْتُهُ بَيْنَ أَبَوَيْهِ

يَغْذُوَانِهِ بِأَطْيَبِ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ فَدَعَاهُ حُبُّ اللهِ وَرَسُولِهِ

إِلَى مَا تَرَوْنَ

"Kalbini Allahu Teâlâ'nın nurlandırdığı şu adama bakın. Onu anne ve babasının arasında, onların en iyi yiyecek ve içecekle buna kahvaltı verirken gördüm. Allah ve Resûlü'nün sevgisi onu gördüğünüz hâle getirmiştir."[6] buyurdu.

Meşhûr haberde İbrâhim aleyhisselâm, ruhunu kabzetmeye gelen ölüm meleğine: "Hiç dostun, dostunu öldürdüğünü gördün mü?" diye sorar. Allahu Teâlâ da ona: "Hiç dostun, dostuna ulaşmasını kerih gördüğünü duydun mu?" diye vahyeder. Bunun üzerine İbrâhim aleyhisselâm: "Şimdi canımı al" der. diye vârid olmuştur. Bu dereceyi, ancak bütün mevcudiyetiyle Allah'ı sevenler bulur. Ölümün mülâkat sebebi olduğunu bilince, gönlünden o tarafa meyleder. Zaten başka sevgilisi yok ki, ona iltifat etsin.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) duâsında: *"Allahım, bana sevgini, seni sevenin sevgisini, sevgine beni yaklaştıracak şeyin sevgisini nasip et ve senin sevgini, soğuk sudan benim için daha sevimli kıl."*[7] demiştir. Bedevînin biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek, kıyâmetin ne zaman kopacağını sorar. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Kıyamet için ne hazırladın?" deyince adam:

"Öyle fazla namaz kılmış ve oruç tutmuş değilim. Ancak Allah ve Resûlünü severim." dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kişi sevdiği ile beraberdir."*[8] buyurdu.

Enes (r.a.) diyor ki: "Müslümanlar, Müslüman olduktan sonra duydukları bu hadîs ânındaki sevinçleri kadar sevinçli olduklarını daha görmedim. Yâni Müslümanlar en çok bu anda sevinmişlerdi. Ebû Bekir (r.a.): "Allahu Teâlâ'ya olan hâlis sevginin zevkine varan, dünyalıktan vazgeçer ve bütün insanlardan yüz çevirir." demiştir.

Hasan-ı Basrî: "Rabbini bilen, O'nu sever. Dünyayı bilen, O'ndan yüz çevirir. Mü'min gafil olmadan boş işlerle uğraşmaz, düşündüğü vakit üzülür." dedi.

Ebû Süleyman Dârânî de: "Allah'ın öyle kulları vardır ki, cennet ve nîmetleri onları, Allah'tan alıkoyamamış, nerede kaldı ki dünya nîmetleri alıkoysun." demiştir.

Rivâyete göre Îsâ aleyhisselâm üç kişiye rast geldi. Bunların bedenleri ve yüzleri solgun idi. Onlara: "Derdiniz nedir?" diye sorunca, onlar; "Cehennem korkusu." dediler.

Îsâ aleyhisselâm; "Korkanları cehennemde yakmamayı Allahu Teâlâ va'd etti." dedi ve geçti. İleride daha başka üç kişiye rastladı ki, bunlar

evvelkilerden perişan, onların da dertlerini sordu; "Cennet aşkı." dediler. Îsâ aleyhisselâm: "Umduğunuzu Allah size va'd etmiştir." dedi. Bunları da geçti. İleride daha perişan durumda, yüzleri nur kesilmiş üç kişiye daha rastladı. Onlara da durumlarını sordu. Onlar da: "Allah sevgisinden bu hâle geldik." dediklerinde Hz. Îsâ üç defa: "İşte sizler mukarreblersiniz." dedi.

Abdülvahid b. Zeyd anlatıyor: "Bir defa kar üzerinde duran bir adam gördüm. Kendisine:

-" Üşümüyor musun?" dedim. O:

-" Allah sevgisi ile meşgul olan, soğuk duymaz." dedi.

Seriyyü's-Sakatî diyor ki: "Kıyâmet günü ümmetler peygamberlerinin adıyla çağrılacaklardır. Meselâ, "Ey Îsâ'nın, ey Mûsâ'nın ve ey Muhammed'in ümmeti!" diye sesleneceklerdir. Yalnız Allah'a muhabbet edenlere, *"Ey Allah'ın velîleri, Allahu Teâlâ'ya buyurun."* diye seslenilecek ve bunlar neşe ve heyecandan çıldıracak hâle geleceklerdir.

Herm b. Hayyân: "Mü'min, Rabbini bildiği vakit onu sever, sevdiği vakit O'na yönelir. O'na yönelmenin zevkine vardığı vakit, hevesle dünyaya bakmadığı gibi, âhirete de inkisar ve zayıf gözle bakmaz. Bu hâli, kendisini dünyada hasrete, âhirette de istirahata ulaştırır." demiştir.

Yahya b. Muaz: "O'nun affı, bütün günahları içine alırsa, ya rızâsı nasıl olur? O'nun rızâsı bütün emel ve arzuları içine alırsa, ya sevgisi nasıl olur? O'nun sevgisi akılları hayrete düşürür. Meveddeti ise hepsini unutturur. Ya lütfü nasıl olur?" dedi.

Bâzı kitaplarda Allahu Teâlâ: "Kulum senin hakkın için ben seni seviyorum, sen de benim hakkım için beni sev." buyurur denilmiştir.

Yahya b. Muaz: "Allahım, ben küçük iken senin kapında durup, seni senâ ile meşgul olan bir insanım. Beni sana aldın, mârifetini bana nasîb ettin. Lütfundan bana imkân verdin. Beni hâlden hâle naklettin. Beni amellerde istediğin gibi çekip çevirdin. Tövbe, zühd, şevk, rızâ, muhabbet makamlarına ulaştırdın. Havzından içirdin. Bahçende yerleştirdin. Emrine devâm ettim. Kulluğuna harîs oldum. Ne zaman ki bıyıklarım bitmeye başladı, ilmim zâhir oldu. Şimdi büyümüş iken senden nasıl ayrılırım? Daha küçüklüğümde bunları âdet hâline getirmiştim. Senin etrafında kaldığım müddetçe gizli hareketime devam eder ve gizli sesle sana yalvarırım. Zîra ben seni seviyorum. Her seven, sevgilisine âşık, diğerlerinden sarf-ı nazar eder." dedi.

Yine **Yahya b. Muaz**: "Muhabbet ile bir hardal danesi kadar ibâdet, sevgisiz yetmiş senelik ibâdetten, benim için daha makbûldür." dedi.

Allah sevgisi hakkında sayılamayacak kadar çok eser ve rivâyetler vardır. Bu, meydandadır. Asıl kapalı olan, sevginin anlamıdır. Biz bunu açıklayalım.

---

[1]. Ahmed rivâyet etmiştir.
[2]. Buhârî ile Müslim, Enes'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.
[3]. Buhârî ile Müslim, Enes'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.
[4]. Tirmizî, İbn Abbâs'dan (r.a.) rivâyet etmiştir.
[5]. Tirmizî, Abdullah b. Muğaffel'den (r.a.) rivâyet etti.
[6]. Ebû Nuaym **"Hilye"**de hasen isnad ile rivâyet etmiştir.
[7]. Yukarıda geçmiştir.
[8]. Buhârî ile Müslim, Enes, Ebû Mûsâ ve İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

ALLAH SEVGİSİNİN MAHİYETİ

Bilmiş ol ki; bu bölümde aranan, ancak bizâtihî muhabbetin hakîkatinin ne olduğunu, sonra şart ve sebeplerini, daha sonra da Allah hakkındaki anlamının hakikatini bilmekle mümkündür.

BİRİNCİ ASIL

İlk önce bilinmesi gereken asıl, mârifet ve idrâksiz yâni bilip anlamadan sevginin tahakkuk edemeyeceğidir. Çünkü insan, ancak bildiğini sever. Bunun için cansız bitkilerin sevgi ile vasıflanması mümkün değildir. Sevgi, canlı ve anlayışlı olanların özelliğidir. Bu, idrâk edilen eşyada, idrâk edip anlayanın tabiatine uygun, hoşuna gidip zevk aldığı ve tabiatine uymayıp hoşuna gitmeyen, canını sıkan ve bir de ne zevk, ne de elem veren olmak üzere üçe ayrılır. Anladığı, zevk ve rahatlık duyduğu her şey idrâk sâhibi için sevimlidir. Anlayışında acı duyduğu her şey de onun için sevimsizdir. Lâkin ne zevk, ne de üzüntü duymadığı şeylere gelince; bunlar mahbub ve mekruh olarak vasıflanmazlar. Demek ki zevk alınan her şey, zevk alan için sevimlidir, demek, gönül ona meyleder demektir. Sevimsizdir demek, gönül ondan nefret eder demektir. Demek ki sevgi, gönlün zevk aldığı şeye meyletmesi demektir. Bu meyil kuvvetleşirse, buna aşk derler. Buğz da, eziyet edici ve zorluk veren şeylerden tabiatın nefret etmesidir. Kuvvetleştiği vakit buna makt derler. İşte, bilinmesi gereken muhabbet ve sevginin aslı budur.

İKİNCİ ASIL

İkinci derecede bilinmesi gereken husus, sevgi bilip anlamaya bağlı olduğu için, bilgi ve anlayışın bölünmesi nisbetinde muhabbetin de bölümleri olduğunu bilmektir. Her duyu, anlaşılabilen şeylerden birini anlayabilir ve anladığı şeyden zevk alır da fıtraten ona meyleder ve onu sever. Meselâ gözün zevki görüp hoşlandığı şeylerdedir. Kulağın zevki duyduğu güzel seslerde, burunun zevki aldığı güzel kokularda, dilin zevki yemeklerin tadında, tutmanın zevki de yumuşaklık ve zevkini okşayan şeylerdedir. İşte duyular vasıtasıyla anlaşılan bu şeyler hoşa gittikleri için sevilirler. Yâni zevk-ı selîm onlara meyleder. Hattâ Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Dünyanızdan üç şeyi sevdim: Güzel koku, kadın ve gözümün karargâhı namazda kılındı."*[9] buyurdu. Güzel kokuya, sevimli, dedi. Hâlbuki göz ile görülmeyip, kulak ile duyulmayan yalnız burun yolu ile alınan bir zevktir. Kadınlara, sevimli, dedi. Bunları da ancak göz ve ellemekle idrâk eder.

Namazı göz karargâhı ve en üstün derece sevilenlerden saydı. Hâlbuki o, beş duyunun hiç biri ile bilinmez. Belki altıncı bir duyu ile bilinir ki, bunun da kalp olduğu söylenir. Bu duyuyu ancak kalp sâhipleri anlar.

Beş duyu ile elde edilen zevkte hayvanlar da ortaktır. Onlar da bu zevkleri alırlar. Eğer sevgiyi beş duyuya bağlar ve Allahu Teâlâ bu beş duyunun hiç biri ile idrâk edilmeyip hayâlde tasavvur edildiği için sevilmez, dersen, o vakit altıncı hissi iptal etmekle insanlığın özelliğini kaybetmiş ve insanı hayvanlar derekesine düşürmüş olursun. İnsan akıl, nur, kalp veya hangi ifade ile olursa olsun bir özellikle hayvandan ayrılır. İnsanı hayvânat derekesine indirmek çok yanlıştır. Çünkü bâtınî basîret zâhirî basardan çok daha kuvvetlidir. Kalp, gözden daha çok anlar. Hâlbuki aklın mânalardan anladığı güzellik, gözün gördüğü sûretlerden anladığı güzellikten daha büyüktür. Buna göre beş duyu ile idrâk edilmekten çok üstün olan ve kalp ile idrâk edilen ilâhî ve şerefli şeylerin şevki, daha büyük olur. Bu bakımdan dürüst tabiat ve sağduyu buna daha çok meyleder. Zaten sevgi, anlaşılan şeyden alınan zevke, gönlün meylinden başka bir anlam taşımaz. Bunun tafsilâtı aşağıda gelecektir. Buna göre Allah sevgisini ancak insanlık derecesinden hayvanlık derekesine düşen ve beş duyudan başka bir şey bilmeyenler inkâr edebilirler.

ÜÇÜNCÜ ASIL

İnsanın kendisini sevdiği gibi, kendisi için başkasını da sevdiğinde şüphe edilmemesidir. Fakat acaba o başkasını, kendisi için değil de başkası için sevebilir mi? İşte zayıf görüşlü insanları zor duruma düşüren burasıdır. Bunlar, bir insanın başkasını, o başkasının zâtı için sevdiğini kabul etmezler. Onun zâtından hâriç sevene bir faydası olmadıktan sonra, o sevilmez, derler. Hâlbuki gerçek olan, bunun aksidir. Her hangi bir şeyden sevene bir fayda gelmediği halde, yalnız zâtı için de sevilebilir. Şimdi biz muhabbetin sebep ve kısımlarını anlatalım ki, bu da anlaşılmış olsun.

MUHABBETİN SEBEP VE KISIMLARI

Birinci sebep: Her canlı için ilk sevilen şey kendi nefsi ve zâtıdır. Kişinin kendi kendini sevmesi demek, varlığının devamına meyli ve yok olmasına nefreti demektir. Zîra tabiat bakımından sevilen şey, sevenin haline uygun düşendir. Seven için varlığının devamından daha uygun ve yokluğundan daha nefret ettiği ne olabilir? Bunun için insan yaşamayı sever ve ölümden hoşlanmaz. Yâni ölümden hoşlanmaması, yalnız ölüm acısından veya ölümden sonraki hallerden ibâret değildir. Hattâ hiç acı görmeden ölecek ve

sonunda ikab da görmeyecek olsa, yine ölüme râzı olmaz. Aynı zamanda bir an için ölümü sevdiğini kabul etsek, bu sevgi yok olmak hevesinden değil, hayattaki ıstırap ve elemlerinden bir an önce kurtulmak içindir. Ağır bir belâ ile karşılaştığı vakit, onun sevdiği o belâdan kurtulmasıdır. Ölümü değildir. Demek ki helâk ve yokluk, kızılıp nefret edilen, varlığın devâmı ise sevilen şeydir.

Varlığın, devâmı sevildiği gibi, kemâli de sevimlidir. Zîra noksanlıkta derecesine göre kemâli kaybetmek vardır. Kaybettiği nispetteki noksanlık, yokluk demektir ve aynı zamanda helâktir. Helâk ile yokluk, zâtında eksiklik olduğu ve nefret edildiği gibi, vücudun kemâlinde de nefret edilen şeydir. Mutlak varlığın devamı sevildiği gibi, kemâl sıfatlarının bulunması da sevilir. Bu, Allahu Teâlâ'nın yaratmasıyla tabiatlerde fıtrî olarak mevcut olan bir hâldir. İlâhî sünnet böyle cârî oldu, bu değişmez.

Nitekim âyet-i celîlede:

وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللهِ تَبْدِيلًا

"Allah'ın âdetini değiştirmeye asla imkân bulamazsın." (Ahzâb sûresi, 33/62) buyrulmuştur. Şu halde insanoğlunun ilk sevdiği kendi zâtı, sonra âzâlarının selâmeti, sonra malının, evlâdının, akrabasının ve dostlarının selâmetidir. Âzaların sevimli ve sâlim olmaları istenir. Zîra vücudun kemâl ve devamı âzâlara bağlıdır. Malı da sever; çünkü mal, vücudun kemâl ve devâmına âlettir.

Diğer sebeplerde de durum aynıdır. İnsanoğlunun bunları sevmesi, zâtları bakımından değil, belki vücudunun devam ve kemâlinde bunlardan faydalanacağı içindir. Evlâdını sevmesi de böyledir. Ondan hiç bir fayda görmese de onu sever. Çünkü kendisinden sonra yerine o geçecek ve bu sûretle nesli yaşayacaktır. Neslinin yaşamasında da bir nevi beka vardır. Kendisinin bekasına fazla iştiyâkından ötürü, kendi yerinde kaim olanın da bekasını sever. Ebedî olarak kendisinin kalmasından ümidini kesince, kendi cüz'ünün kalmasını ister ve sever.

Evet, kendi sıhhati, kuvvet ve kudreti yerinde iken, oğlunun veya kendisinin öldürülmesinde serbest bırakılsa oğlunu öne sürer. Çünkü oğlunun kalması, bir yönden kendisinin kalmasına benzerse de, kendisi ise her yönü ile kalmış olur. Oğlunun kalması, kendisinin kalması gibi değildir. Akraba ve aşiretini sevmesi de kendindeki kemâli sevmesi içindir. Onların çokluğuna güvenerek kendini kuvvetli görür. Zîra akraba, mal ve hâricî

sebepler, insan için mükemmel birer kanat gibidir. Vücudun devam ve her yöndeki kemâli sevilen bir şeydir. Demek ki her canlının ilk sevdiği, kendi zâtı, zâtının kemâli ve bunların devamıdır. Sevmediği ise bunların zıddıdır.

İkinci sebeb: Sevmenin ikinci sebebi, ihsandır. İnsan, iyiliğin kölesidir. Gönüller kendilerine iyilik yapanları severler, kötülük yapanlara da kızarlar. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allahım, kötü insanın kalbimin kendisini seveceği bir iyiliği bana yapmasını nasîb etme"*[10] diye duâ etmiştir. Burada Resûl-i Ekrem (s.a.v.), iyiliğe karşı sevginin, insanda zaruri olup bunu izâleye muktedir olmadığına işâret etmiştir. Bu hâl fıtridir, değişmesine imkân yoktur. Böyle bir iyilik sebebiyle de insanoğlu hiç bir münâsebeti olmayan yabancıyı sevebilir. Bunu da inceledik mi yine birinci sebebe döndüğünü görürüz.

Zîra iyilik eden, her ne şekilde olursa olsun yaptığı iyilik, vücudunun devamına, kemâline ve vücudunun yararınadır. Yalnız iyilik eden senin âzaların gibi değildir. Çünkü âzaların, kemâlin kendisidir. Fakat ihsân eden başkasıdır. Aradaki fark budur. Fakat doktorların yaptığı gibi, bâzen âzalarını kurtarmaya da sebeb olurlar. Yine de sıhhati sevmek ile sıhhate sebeb olan doktoru sevmek arasında fark vardır. Zîra sıhhat, bizâtihî aranır. Doktor ise sıhhat için aranır. Bunun gibi, ilim de sevilir, hoca da sevilir. Fakat ilim, zâtî bakımından, hoca ise ilmi öğretmesi bakımından sevilir. Yemek, içmek ile altun ve gümüş de böyledir. Altun ve gümüş, yiyecek ve içecek için, yemek ve su ise yiyip içmek için sevilirler. Biri bizâtihî, diğeri ise vasıta olarak sevilir. Demek ki sevgi, aralarındaki rütbe farkına göre değişir. Yoksa aslında bunların hepsini insan kendisi için sever. İyiliğinden dolayı bir adamı seven, onu zâtı için değil, onun iyiliği için sevmiştir. İyilik ise onun işlerinden birisidir. İyilik kalkınca sevgi de kalkar. İyilik azalırsa, sevgi de azalır.

Üçüncü sebep: bir şeyi zâtından ötürü sevmektir. Yâni her hangi bir iyiliğinden dolayı değil, zâtından hoşlandığı için onu sevmesidir. İşte eksilip artmayan, yok olup tükenmeyen gerçek sevgi budur. Bu da hüsn-i cemâli sevmektir. Güzelliği anlayan herkes güzeli sever. Güzelliği sevmesi de güzelliğin zâtındandır. Zîra onda güzelliği anlamak, zevkin kendisidir. Bu, başka sebepten değil, yalnız güzelliği ve zâtı için sevilir. Güzel sûretin yalnız kazâ-i şehvet için sevildiğini sanma. Kazâ-i şehvet, ayrı bir zevktir. Güzel, sırf güzel olduğu için de sevilir. Hattâ güzeli anlamak da bir zevktir. Bunun için zâtî bakımından da sevilmesi câizdir. Bunu inkâra lüzum yoktur. Akarsular ve yeşillikler, mutlak sûrette yemek-içmek için değil, güzel

oldukları için sevilirler. Sırf gözün onları güzel görmesinden ötürü seviliyorlar. Akarsu ve yeşillikler Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in hoşuna gider ve onları severdi. Sâlim tabiatler, aydınlıklara, yeşilliklere, uçan renkli kuşlara, güzel nakış ve mütenasip şekillere bakmaktan zevk aldığına, hattâ bunların kederi dağıttığına hükmederler.

Bu sebepler zevklidir. Zevkli olan her şey ise sevimlidir. İdrâk edilen her hüsn-i cemâlde bir zevk vardır. Bunu kimse inkâr edemez. Şimdi, Allahu Teâlâ'nın da güzel olduğu sâbit olursa, onu da sevmemek imkânsızdır. O ise güzellerin güzelidir. Nitekim Allahu Teâlâ hakkında Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ اللهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ

"Allah güzeldir güzeli sever."[11] buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ ASIL

Hüsn ve cemâlin anlamı beyânındadır.

Bilmiş ol ki; hayâl ve his âleminin varlıklarında sıkışan; güzelliğin endam ve tenasübü, şekil ve sûret güzelliğinden ibâret olduğunu sanır. Renk güzelliği, beyaz kırmızı karışımı, boy güzelliği ve benzeri şeyleri güzellik zanneder. Çünkü çoğunlukla insanlara göre güzellik, gözün güzel gördüğü şeylerdir. Onlar çoğunlukla şahısların suretlerine iltifat eder. Görülmeyen, tahayyül edilmeyen, şekil ve renk almayan her hangi bir şeyin güzelliğinin düşünülemeyeceğini sanırlar. Güzelliği düşünülemeyen bir şeyi anlamakta zevk yoktur. Zevk olmadığı gibi sevilmek de yoktur, dediler. Bu, açık bir hatâdır. Zîra güzellik, yalnız gözün algılamasına bağlı değildir. Bunun gibi boy bos ve renge de bağlı değildir. Meselâ, şu yazı güzel, şu ses güzel, bu at güzeldir, deriz. Hattâ şu elbise ve bu kap da güzeldir, deriz.

Güzellik yalnız sûrette aranırsa; ses, yazı ve diğer şeylerin güzelliklerinin ne anlamı kalır. Hâlbuki gözün güzel yazıdan zevk aldığı, kulağın güzel nağmelerden hoşlandığı herkesin bildiği bir gerçektir. İdrâk edilen her şey ya güzel veya çirkindir. Daha bu şeylerin müşterek oldukları güzellik ve çirkinliğin anlamı ne olur? Bütün bunları açıklamak lâzım, fakat muâmele ilminde sözü uzatmak doğru olmayacağı için hakkı açıklayarak deriz ki; her şeyin güzelliği, kendisinde bulunması mümkün ve kemâline lâyık olan şeylerin kendisinde bulunması demektir.

Bir şey, kendisinde bulunması mümkün olan bütün kemalâtı kendisinde topladığı vakit, güzelliğin zirvesine ulaşmış demektir. Şâyet bir kısmı bulunursa, bulunduğu nispette güzeldir. Güzel at dediğimiz vakit, bir atta

bulunması gereken hey'et, şekil, renk, güzel burun ve onunla kaçma ve kaçana ulaşabilme imkânları gibi, bütün vasıfları kendisinde toplamış bir at demektir. Güzel yazı dediğimiz vakitte de, yazı tekniğinin gerektirdiği, harf uygunluğu, müvazene, istikamet, tertip, hüsn ü intizam, nokta, cümle ve satırbaşı gibi vasıfları toplayan yazı demektir. Demek ki, bir şeye güzel denmesi için kendisine lâyık olan her vasfı toplamış olacaktır. Bâzen birinde aranan, diğerinde tamamen aksine de olabilir. Her şeyin güzelliği, kendisine lâyık olan kemâlindedir. Meselâ, atı güzelleştiren, insanı güzelleştirmez. Diğer eşyada da hüküm böyledir. Yazıyı güzelleştiren sesi güzelleştirmez, elbiseyi güzelleştiren kapları güzelleştirmez. Her şeyin kendine has bir özelliği vardır.

Şâyet, "Senin anlattığın bu eşyanın hepsinin güzellik ve çirkinlikleri göz ile bilinmezse de yine duyuların bu işte rolü vardır. Diğer duyu organları aracılığı ile biliniyorlar. Bütün bunlar, his ve duyularla bilinen şeylerdir." dersen bilmiş ol ki; hüsn ve cemâl, duyularla bilinmeyen şeylerde de vardır. Meselâ, "Şu güzel ahlâk, bu güzel ilim, bu sîret-i hasene, bu ahlâk-ı cemîle" dendiği gibi. Ahlâk-ı cemîleden ilim, akıl, iffet, şecâat, takvâ, kerem, mürüvvet ve diğer iyi hâller murâd edilir ki, bunların hiç biri beş duyu ile bilinmezler.

Ancak bâtınî olan basîret nûru ile bilinirler. Bu güzel hâllerin hepsi sevimli ve bunlarla tavsîf edilen insan da sevilen bir insandır. Bunun böyle olduğu, tabiatlerin peygamberleri ve sahâbeleri sevmelerinin cibillî olması ile de anlaşılır. Mezhep imamlarını sevmeleri de bu kabîldendir. Görmedikleri hâlde Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ve diğer imamları öyle severler ki, peygamberlerine ve bunlara olan sevgileri, aşka kadar yükselir de bağlı bulunduğu mezhebin tervîci için bütün servetini fedâ eder ve hattâ imamı için vuruşmaya kadar gider. Nitekim bu mezhep ihtilâfları uğrunda pek çok kanlar dökülmüştür. Meselâ, acaba İmam-ı Şâfiî'yi hiç tanımadan ve görmeden onu niçin sever? Belki görse hoşuna gitmeyecek ve vücud tenasübünü beğenmeyecektir. Fakat onu aşk derecesine varan sevgiye yükselten sûreti değildir. Çünkü o, çürümüş toprak olmuştur. Belki onun bâtınî sîreti, ilmi, dînî, takvâsı, dinî bilgileri ihâta etmesi, şer'î ilimleri ifade etmesi ve onları âleme yayması içindir.

İşte bunlar güzel vasıflardır. Bunların güzelliği duyularla değil, basîret nûru ile bilinir. Zîra duyular, bunları anlamaktan âcizdir. Ebû Bekires-Sıddîk'ı (r.a.) sevip herkesten üstün kabul edenler, Hz. Ali'yi (k.v.) sevip onun için taassup derecesine varanlar da böyledir. Bunlar onları beş

duyuları ile değil; ilim, din, takvâ, şecâat, kerem ve benzeri bâtınî sîretlerinden ötürü sevmişlerdir.

Meselâ, Ebû Bekir'i (r.a.) seven, onu etinden, kemiğinden, derisinden, şeklinden, saçından ve sakalından dolayı sevmediği herkesin bildiği bir gerçektir. Zîra bunların hepsi yok olup gitti. Fakat Sıddik'ı sıddîk yapan vasıfları kaldı. İşte güzel sîret ve makbûl vasıflar da bunlardır. Bu sıfatlar devâm ettiği için sevgi de devâm ediyor. O sıfatların hepsi, gerçekleri bilip şehvetlerini kırmak sûretiyle kendini o tarafa çevirmeye muktedir olan ilim ve kudrete dayanır. Bütün iyilik yolları bu iki vasıftan ayrılır. Bu iki vasıf da his ile bilinmeyen vasıflardır. Bunların yeri, bedende bölünmeyi kabul etmeyen her parçadır. Gerçekte sevilen de budur. Parçalanmayı kabul etmeyen cüz'ün sûret, şekil ve rengi yoktur ki göz onu görsün de gördüğü için sevilmiş olsun.

Demek ki sîrette güzellik vardır. İlim ve basîretsiz güzel ahlâk meydâna gelse de bu, sevgiyi gerektirmez. Sevilen güzellik, sîret-i cemîleden meydana gelen güzelliktir. Bu güzel huy ve şerefli fazîletlerdir ki bunlar, ilim ve kudretin kemâline râcidir. Bunlar his ile bilinemediği halde tabiî olarak sevilir. Hattâ tabiat ve yaratılışı ile başbaşa kalmış, henüz dış etkilerden âzâde bir çocuğa her hangi bir adamı sevdirebilmek için tek çâre, onun kereminden, ilminden, şecâatinden ve diğer iyi hallerinden uzun uzadıya anlatmakla mümkündür. O, bu iyiliklere kanâat getirdiği vakit, artık onu sevmemek imkânı kalmaz. Sahâbeyi sevmek, Ebû Cehil ve şeytâna buğzetmek, onların kötülüklerini uzun uzadıya anlatmak sâyesindedir ki bunların hiç biri his ile bilinmez. Hâtem-i Tâî'yi cömertlikle, Hâlid b. Velîd'i şecâat ve kahramanlıkla anlatmak sayesinde bu vasıflardan dolayı gönüller zarurî olarak onları sevmiştir. Bu sevginin sebebi, ne duyular vasıtasıyla adamı bilmek, ne de adamların bize bir faydalarının dokunmuş olması iledir. Hattâ hiç bir kârı ve faydası dokunmayan uzak memlekette ve geçmiş tarihlerdeki bir hükümdârın adâlet ve ihsânından bahsedildiği vakit, yine gönül onu sever.

Demek ki insan sevgisi, yalnız kendisine ihsân edene bağlı değildir. İhsân eden adam kim olursa olsun, kime ihsanda bulunursa bulunsun, sevilen bir insandır. Çünkü her hüsn ve cemâl sevilir. Sûret ise zâhirî de olur, bâtınî de olur. Hüsn ve cemâl ise her ikisini şâmildir. Dış görünüş, baş gözü ile görüldüğü gibi, bâtınî sîret de basîret ile gözükür. Basîretten mahrum olan bunları ne görür, ne de bunlardan zevk alır; ne sever, ne de bunlara meyleder. Basîreti baş gözünden üstün olanlar ise bu gibi bâtınî mânaları

zâhirî sûretlerden çok daha fazla severler. Kûşedeki işlemeyi güzelliğinden ötürü seven ile bâtınî sîretinden dolayı peygamberi seven arasında büyük fark vardır.

BEŞİNCİ ASIL

Seven ile sevilen arasındaki gizli münâsebettir. Zîra nice adamlar vardır ki, güzellik ve yarar sağlama dışında aralarında ruhî bir münâsebet olur, bu sebeple birbirini severler. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Bezm-i Elest"de tanışan ruhlar dünyada buluşacak, tanışmıyanlar da ayrılacaktır."[12] buyurmuştur.

"Sohbet Âdâbı Kitâbı"nın Allah için sevgi bölümünde bu hususta gerekli açıklama yapılmıştır. Oraya bakılsın. Çünkü o da sevginin acayip sebeplerinden biridir. Demek ki sevginin sebepleri beştir. Bunlar da, insanın kendi varlığını, kemâlini, devâmını, vücudunun devam ve bekası hususunda kendisine yardım edip tehlikeleri önleyeni ve kendisine yapmasa bile başkalarına iyilik edeni, ister zâhirî sûretinde, ister bâtınî sîretinde olsun, zâtî bakımdan güzel olanı ve aralarında gizli münâsebet bulunanları sevmesidir. Bütün şu beş vasıf bir arada toplansa, sevgisi kat kat fazla olur. Meselâ bir insanın; sûreti ve ahlâkı güzel, üstün ilme ve hüsn-i tedbîre sâhip, herkese iyilik eder, anne ve babasına da ikramda bulunur bir oğlu olsa, elbette bu evlâdına olan sevgisi son haddine yükselir. Bütün bu vasıflar kuvvetlendikçe sevgi de o nispette kuvvetlenir. Şâyet bu vasıflar kemâlin zirvesine ulaşmışsa, sevgi de en üstün dereceye yükselmiş olur.

Bütün bu vasıfların hepsi, Allahu Teâlâ'dan başka kimsede kâmil olarak toplanamaz. Tam ve kâmil olarak yalnız Allahu Teâlâ'da bulunur. Buna göre gerçek sevgiye de ancak Allahu Teâlâ lâyıktır. Şimdi biz bu hususu açıklıyalım:

---

[9]. Neseî, Enes'den (r.a.) rivâyet etmiştir. Hadîs yukarıda geçti.

[10]. Ebû Mansur Deylemî **"Müsned-i Firdves"**'inde Muaz'dan (r.a.) rivâyet etti.

[11]. Müslim, İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet etmiştir.

[12]. Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet etmiştir. Hadis yukarıda geçmiştir.

SEVGİYE LÂYIK OLAN YALNIZ ALLAH'TIR

Allah'tan başkasını seven ve bu sevgisi Allah için olmayanların sevgileri, cehâletlerinden ve Allah'ı bilmekteki kusurlarındandır. Peygamberi sevmek mahbubtur. Çünkü onu (Allah için) sevmek Allah'ı sevmek demektir. Âlimleri, takvâ sâhiplerini sevmek de böyledir. Zîra sevilenin, sevgilisi de sevilir. Sevilenin elçisi de sevimlidir. Sevileni seven de sevilir. Bunların hepsi bir asla rücû eder ve başkasına geçmez. Basîret erbabına göre gerçekte sevilen yalnız Allahu Teâlâ'dır. O'ndan başka sevgiye hak kazanan yoktur.

Bunun açıklanması, yukarıda anlattığımız sevginin beş sebebine dönmekle mümkündür. Çünkü sevginin sebepleri olan beş şeyin hepsi de tam mânasıyla Allahu Teâlâ'da vardır. Bunlar, başkasında bulunamaz. Bu beş sebebin Allah'da bulunması hakîkat, başkalarında bulunması vehim ve hayâldir, mecazdır; hakîkat ile bir ilgisi yoktur. Bu gerçek böyle anlaşıldıktan sonra her basîret sâhibine, zayıf gönül ve zayıf akıl sâhiplerinin gerçek olarak Allah sevgisinin muhal olduğu hayalî görüşlerinin zıddı keşfolur ve hakîkatte Allah'tan başka kimsenin sevilmeyeceği gerçeği ortaya çıkmış olur.

Meselâ, birinci sebebi ele alalım: O da, kişinin kendi varlığını, kemâlini ve devâmını sevmesi; yokluğunu, noksanlığını, kemâlinin azlığını sevmeyip ondan nefret etmesidir. Bu, canlının yaratılışında mevcud olan bir özelliktir. Kişinin bundan ayrılması düşünülemez. İşte bu birinci ve tamamen zâtî olduğu sanılan sebep, son derece Allahu Teâlâ'yı sevmeyi gerektirir. Çünkü kendisini ve Rabbisini bilen, varlığının devam ve kemâlinin kendisinden değil, Allahu Teâlâ'dan olduğunu kesin olarak anlar. Onu yoktan vâr eden, yaşatan, kemâl sıfatlarını yaratmakla kendisini olgunluğa ulaştıran ve olgunluğa ulaşma sebeplerini yaratan, bu sebebleri kullanmaya hidâyet edenin, Allahu Teâlâ olduğunu bilir. Yoksa kendi başına insanın ne varlığı, ne de devam ve kemâli olabilir. Belki Allah'ın fazlı olup onu var etmese sırf yokluk idi. Eğer yaşatmak için de Allah'ın lûtfu olmasa, vâr olur olmaz yine yok olacaktı. Eğer Allahu Teâlâ onun hilkatinin kâmil olmasını, kendi fazlı ile murâd etmeyeydi, noksan olacaktı.

Hulâsa; varlıklar arasında bizâtihî kaim olan, yalnız Allahu Teâlâ'dır. Ondan başka her şey O'nun kuvvet ve kudreti ile vardır. Başkasından

meydana gelen kendi zâtını seven bir ârif, onu meydana getireni ve inanıyorsa onu yoktan var edip yaşatan ve bizâtihî kaim olup başkalarını da yaşatanı elbette sever. Onu sevmemesi, kendine ve Rabbine olan cehâletinden ileri gelir. Muhabbet, mârifetin meyvesidir, mârifetten sonra gelir. Mârifet olmazsa muhabbet olmaz. Mârifet zayıf olursa muhabbet de zayıf olur. Marifet ne nispette kuvvetli olursa muhabbet de o nispette kuvvetleşir.

Bunun için **Hasan-ı Basrî**: "Rabbini bilen O'nu sever, dünyayı bilen ondan nefret eder." demiştir. Zâten insanoğlunun kendisini sevip, kendisini yaratanı sevmemesi düşünülemez. Güneşin yakıcı sıcağı ile karşılaşan gölgeyi sever. Gölgeyi seven, zarurî olarak gölge veren ağaçları da sever. Mevcûdatta ne varsa hepsi Allah'a nispetle gölgenin ağaca, aydınlığın güneşe nispeti gibi, hepsi O'nun kudretinin eseridir ve hepsinin varlığı O'nun varlığına bağlıdır. Gölgenin varlığı, ağacın varlığına, aydınlığın varlığı da güneşin varlığına bağlı olduğu gibi. Daha doğrusu bu misâl, avâmın vehmî görüşlerine nispetle doğru olabilir. Çünkü onlar, aydınlığı güneşin eseri sanırlar. Bu ise basîret sâhipleri için açık bir hatâdır. Zîra onlara göre gerçekte güneşin karşısına kesîf cisimler çıktığı vakit, Allahu Teâlâ'nın kudretinden hâsıl olan o cismi aydınlatır. Yoksa güneşin kendisinde bir hüneri yoktur.

Nitekim güneşin kendisi, şekli ve sûreti de yine Allahu Teâlâ'nın kudretinden meydana gelmiştir. Gerçek budur. Verdiğimiz misâlden maksat, hakîkati açıklamak değil, durumu aydınlığa kavuşturmaktır. Demek ki insanın kendisini sevmesi, zarurî ise, kendisini yaratıp devâm ettiren, zâhirî ve bâtınî vasıflarını tamamlayan, cevher ve ârâzını meydana getirene inanıyorsa, O'nu sevmesi zarurîdir. Bu sevgi dışında kalıp nefis ve şehvetleri ile uğraşan, Rabbinden ve Hâlik'ından gaflet etmiştir. O'nu gereği gibi bilememiştir. Görüşleri, hayvanların da ortak olduğu madde ve şehvet seviyesinde kalmıştır. Şehvetlerinin tatmîni peşinde koşup, meleklere yaklaşamayanın üzerinde yürümeyeceği melekût âleminden mahrum kalmış kimsedir.

İkinci sebebi ele alalım: O da kendisine, malını korumak, kendisiyle tatlı konuşmak, yardımda bulunmak, düşmanlarına karşı savunmak, kendisine, âilesine, çoluk çocuğuna iyilik yapmak ve ihsanda bulunmaktır. Böyle bir insan elbet kendisi için sevimli olur. İşte bütün bunlar olduğu gibi, yine de yalnız Allah'ı sevmeyi gerektirir. Çünkü bu adam, gerçeği olduğu gibi bilseydi, bütün bu iyilikleri kendisine yapan ve yaptıranın Allah olduğunu

idrak ederdi. Bu özel işlerde hüküm böyle olduğu gibi, umumî olarak sayılmasına imkân olmayan her çeşit nîmetleri de yine Allahu Teâlâ vermiştir. Nitekim âyet-i celîlede:

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللهِ لَا تُحْصُوهَا

"Allah'ın verdiği nîmetleri sayacak olsanız, bitiremezsiniz." (Nahl sûresi, 16/18) buyurmuştur. **"Şükür Kitabı"**nda buna bir nebze işâret etmiştik. Fakat burada da, iyiliklerin gerçek yapıcısı Allah olup insanlara nispetinin mecâz olduğuna bir nebze dokunmayı uygun buluyoruz.

Meselâ, kabul edelim ki bir zengin veya hükümdar, bütün hazînelerinde dilediğin gibi tasarruf yetkisini sana vermiştir. Senin bu ihsânı ondan bilmen yanlıştır. Evvelâ onun yaptığı, sâhibi bulunduğu malın tasarrufunu senin emrine vermesinden ibârettir. O adamı ve o malı yaratan kim? O malda tasarrufun kudret ve irâdesini o adama nasîp eden kim? Seni o adama sevdirip, onu sana meylettiren ve sana ihsân etmenin dîn ve dünyası hakkında onun için hayırlı olduğunu ona bildiren kim? Eğer bunlar olmasa, sana bir habbe verir miydi? Cenâb-ı Allah'ın bu sebepleri onda yaratması ve malını sana vermesinin hakkında hayırlı olmasını bildirmekle onu bu işi yapmaya mecbûr etmiş ve adamın muhalefet imkânı kalmamıştır.

Demek ki asıl sana ihsânda bulunan onu bu işe mecbur edendir. Onun eli ise ihsânı sana ulaştırmakta bir vasıtadır. Elin sâhibi, suyun mecrasında akması gibi, buna mecburdur. Şâyet kendiliğinden ihsân ettiğini ve bir vasıta olmadığını düşünerek ona teşekkür ediyor ve onu seviyorsan işin içyüzünü bilmiyorsun demektir. Çünkü insanın, ancak kendine ihsânı düşünülür. Başka her hangi bir yaratığa ilgi ise muhaldir. Zîra onun malını vermesinde ya peşin veya veresiye bir menfaat düşünür. Şüphesiz en veresiyesi, âhirette mükâfat almasıdır. Peşin olanı da adamı minneti altına almak, onu kendine bağlamak, övdürmek, cömertlikle ün almak, gönülleri kendisine bağlayıp kendisine hizmet ettirmek, sevdirmek ve saydırmak gibi sebeplerdir.

İnsan malını ateşe, suya atmayacağı gibi, boşu boşuna da başkasına vermez. Ancak bir gayesi için verir. İşte onun maksadı, o gayesidir. Yoksa malını sana verirken, maksadı sen değilsin. Sen, onun maksadını yerine getirmek için bir vasıtasın. O sayede anılmak, övülmek, teşekkür edilmek ve sevap kazanmak gibi şeyleri sağlamış olur. Maksadına ulaşmak için seni almaya musahhar kıldı. Demek ki sana iyilik yapan, kendisine yapmış olur

ve aynı zamanda verdiğinden fazlasını bekliyor. Eğer o fazlalık ümîdi olmasa sana bir şey vermezdi. O hâlde bu adam, iki yönden teşekkür ve sevgiye müstahak değildir:

Birincisi; Allah'ın hükmü ile o, buna musahhardır. Muhalefet imkânı yoktur. O, sultânın hazîne vekîli gibidir. Onun hil'at giydirmesi, sultânın emriyle olduğu için, mecburdur, muhalefet imkânı yoktur. Eğer kendi başına kalsaydı hiç kimseye bir şey vermezdi. İhsân eden herkes de böyledir. Eğer Allahu Teâlâ onları kendi başlarına bırakaydı, onlar hiç kimseye bir şey vermezlerdi. Fakat Allahu Teâlâ onların gönlüne, bu malı vermek; hem dünya ve hem de âhiret için senin hakkında daha hayırlı olur, diye yerleştirdi ve ona göre bu malı verdi. Hâl böyle olunca onun methedilip sevilecek nesi kalır?

İkincisi; o, bu verdiğini bir esnaf gibi, sevdiği daha kârlı bir şey ile değiştirmek için veriyor. Satıcının kârı ile bir malı sattığı için sevilip övülecek bir yönü olmadığı gibi; sevap, teşekkür, övgü ve başka bir karşılık bekleyen kimsenin sevilip övülecek bir hakkı yoktur. İhsân, cömertliktedir. Cömertlik de hiç bir karşılık gözetmeden malı infaktır. Bu da Allahu Teâlâ'dan başkası için muhaldir. O'dur ki, ihsân olmak üzere kendisi için değil, insanlar için insanlara in'âm etmiştir.

Çünkü O, garez ve gayelerden münezzehtir. Gerçek anlamdaki bu cömertlik ve ihsan, O'ndan başkası için yalan veya mecazdır. Gerçek mânasıyla cömertlik ve ihsânı başkasında aramak, siyah ile beyazı bir arada toplamak gibi muhal ve mümtenîdir. Şâyet, tabiatlerde ihsân edenleri sevmek diye bir şey varsa, ârif olanın yalnız Allahu Teâlâ'yı sevmesi lâzımdır. Çünkü gerçek ihsân eden O'dur. Başkasını sevenler, ihsânın hakikatini ve gerçek sâhibini bilmeyenlerdir.

Üçüncüsü; Sevginin üçüncü sebebi, sana faydası dokunmasa bile ihsân ile şöhret bulan iyi bir insanı sevmektir. Bu sevgi, tabiatlerde de vardır. Âdil olup iyi insanlara rıfk ile muâmele eden, mütevâzi bir hükümdar duyduğun ve bunun aksine olarak zâlim gaddar bir hükümdar duyduğun vakit, her ikisi de sana kâr ve zararı dokunmayacak şekilde uzak memleketlerde olsalar bile, bunlardan birine kalbinden nefret eder ve diğerine sevgi duyar ve zarurî olarak bu ayırımı yaparsın. Bu sevgi, ihsânda bulunan kimseyi sırf ihsânı yüzünden sevmektir ki, bu sevgi ihsandan bir fayda görmeyende görülür. İşte bu üçüncü sebep de yalnız Allah'ı sevmeyi gerektirir. Başkası ise sebep ile ilgisi olması bakımından sevilir.

Zîra gerçekte ihsân eden Allahu Teâlâ'dır. O, kendi fazlından ilk önce bütün mahlûkatı yarattı. Onların zarurî ihtiyaçları olan âzâlarını tamamladı. Sonra zarurî olmadığı halde ihtiyaç olduğu sanılan sebepleri yaratmakla onları nîmet ve refaha ulaştırdı. Sonra zarurî ve ihtiyaçlarından fazla olan bir takım süs ve zînetlerle onları güzelleştirdi. Âzâlardan zarurî olanları baş, kalp, dalak gibi organlardır. Muhtaç olduğu âzâlar ise göz, el ve ayak gibi âzâlardır. Süs ve zînet âzâları ise yay gibi kaşlar, kırmızı dudaklar, renkli gözler gibi âzâlardır. Bunlar olmasa da bunlara ihtiyaç hâsıl olmazdı.

İnsanın bedeni dışında kalan zarurî ihtiyaçları, su ve besin maddeleri gibi şeylerdir. Hariçten muhtaç olduğu şeyler, ilâç, et ve meyvelerdir. Fazladan olan meziyetler renkli taşlar, yeşillik ve aydınlıkların güzel şekilleri, meyvelerin ayrı ayrı tatları, mübrem ihtiyacı olmayan çeşitli yemeklerdir. Bu üç kısım, şu canlılar ve hattâ bitkiler için de mevcuttur. O halde gerçek ihsân eden ve bütün bunları veren Allahu Teâlâ'dır. Daha başkası nasıl ihsân edebilir? Çünkü başkasının ihsânı O'nun kudretinin tecellîsidir. Hüsnü de ihsânı da, ihsân edeni ve ihsân sebeplerini de yaratan O'dur. Durum bu iken O'nu bırakıp başkalarını sevmek cehâlettir. Bunları bilen, bu sebeplerle Allahu Teâlâ'yı sever.

Dördüncüsü; Sevmenin dördüncü sebebi, bir yarardan değil, yalnız güzelliğinden ötürü, güzeli sevmektir ki, yukarıda anlattığımız gibi, tabiatler böyle yaratılmış ve güzellik, baş göz ile görülen dış güzelliği, kalp gözü ve basîret ile idrâk edilen bâtın ve ahlâk güzelliğine ayrılmak üzere ikiye bölünür. Birinci, yâni dış güzelliğini çocuklar ve hattâ hayvanlar bile fark eder. İkinci güzelliği ise, basîret sâhipleri anlar.

Dünya hayatının dış görünüşünden başka bir şey bilmeyenler, bunu anlayamazlar. Güzellikten anlayan için her güzellik sevimlidir. Şâyet kalp ile güzelliği bilinirse, gönülden sevilir: Bunun görünürdeki benzeri: peygamberleri, âlimleri ve güzel ahlâk sâhiplerini sevmektir. Bu vasıflardan birine sâhip olan insanın suratı çirkin ve âzâları bozuk olsa da yine sevilir. Çünkü bunun güzelliği bâtınîdir ki, bu güzellik, beş duyu ile bilinmez. Ancak, kendisinde bulunan bu iyi hasletlere delâlet eden eserleri ile bilinir de gönül bunları anlayınca, adama meylederek onu sever. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i, Ebû Bekir es-Sıddîk'ı (r.a.) veya İmâm-ı Âzam'ı seven, onları anladığı güzelliklerinden dolayı sevmiştir. Bu sevgi, onların güzel sûretlerinden veya güzel işlerinden değil, belki o güzel işlerinin delâlet ettiği ve güzel işler yapmalarına sebep olan güzel vasıflarındandır. Zîra güzel iş, güzel vasıftan doğar ve güzel vasfa delâlet eder. Bir musannifin

güzel tasnîfini, bir şairin güzel şiirini, bir nakkaşın güzel nakışını ve bir mimarın güzel inşaatını gören, bu işlerinden, özü ilim ve kudrete dayanan bâtındaki güzel vasıfları kendisine keşfedilir.

İlmin şerefi, malûmâtının şerefine bağlıdır. Malûmâtı ne kadar şerefli olursa ilim de o nispette şerefli ve güzel olur. Takdîr edilen şeylerde de hüküm aynıdır. Mukadderât ne kadar büyük ve önemli olursa, ona olan kudret de o nispette büyük ve şerefli olur. Malûmâtın ve bilinen şeylerin en üstünü ve en şereflisi, Allahu Teâlâ'dır. Buna göre ilimlerin en şereflisi de Allah'ı bildiren ilimdir. Bundan sonra da şerefte ona yakın olanı getir.

Demek ki tabiî olarak gönüllerin sevdiği sıddîkların cemâl sıfatları üç şeye râcidir:

Birincisi; Allah'ı, melekleri, kitapları, resûlleri ve resûllerin şerîatlerini,

İkincisi; kendilerini ıslaha ve Allah'ın kullarını irşâda muktedir olduklarını,

Üçüncüsü; insanı hayırdan alıkoyacak, şehvet, pis ve rezil şeylerden uzak kalmalarını bilmeye râcidir.

İşte peygamberler, âlimler, halîfeler, adâlet ve kerem sâhibi hükümdarlar bu vasıflarla sevilirler. Onların bu vasıflarını Allahu Teâlâ'nın vasıfları ile mukayese et. Meselâ, ilmi ele alalım:

Allah'ın her şeyi ihâtadan, yer ve göklerde zerre kadar, hiç bir şeyi hariçte kalmayan ilmi ile kulların ilmini ele alırsak, Allah'ın ilmine nispetle kulların ilmi hiç kalır. Nitekim bizzat Allahu Teâlâ:

وَمَا أُوتِيتُم مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

"Size Pek az bilgi verilmiştir." (İsrâ sûresi, 17/85) buyurmuştur. Hattâ bütün insanlar bir araya toplanıp bir karıncayı ele alarak onu incelese, onun yaratılışı ile ilgili hikmet ve tafsîlâtı araştırmaya kalkışsa yüzde birini dahi bilemez ve bulamazlar. İnsanlar, ancak Allahu Teâlâ'nın bildirdiğini bilebilirler. Bildikleri az şeyi dahî onlara bildiren Allahu Teâlâ'dır. Nitekim âyet-i celîlede:

خَلَقَ الْإِنسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

"Allah insanı yarattı ve ona beyânı öğretti." (Rahmân sûresi, 55/3-4) buyurmuştur.

İlmin, güzellik ve şerefi, sevilen bir şey ve bizâtihî ilim kimde bulunursa, onun için bir şeref sayılırsa, artık ilim sebebiyle başkasını değil, doğrudan

doğruya Hz. Allah'ı sevmek lâzımdır. Çünkü âlimlerin ilmi, Allah'ın ilmine nispetle cehâlettir. Bir adamın, zamanının en âlim ve en câhil iki adamını bildiği halde, ilim sebebiyle en iyi bileni bırakıp da hiç bir şeyi bilmeyeni sevmesi muhaldir. Gerçi en câhili de geçimini temîn edecek kadar bir şeyler bilir, fakat en âlimi varken en câhili sevmek doğru olamaz. İşte insanların Allah'a nispeti, en câhilin en âlime nispeti gibi ve çok daha faklıdır. Çünkü en çok bilenin, en cahile üstünlüğü, aslında sınırlı olan bilgisi sayesindedir. O en câhilin de bu ilmi elde etmesi mümkündür. Fakat Allahu Teâlâ'nın ilmi, hem hudutsuz, hem de ona başkasının erişmesi muhaldir. Çünkü onun malûmatı sonsuz, mahlûkatın malûmatı ise sonludur.

Kudret sıfatına gelince; bu da bir kemâldir. Acziyet ise noksanlıktır. Her çeşit kemâl, olgunluk, azamet, ululuk ve yükseklik sevilir ve ona ulaşmak istenir. Hattâ insan, Hz. Ali ve Hâlid (r.anhüma) gibilerin menkıbelerinde kahramanlık, mertlik ve şecâat dolu hikâyelerini kuvvet ve kudretlerini, emsâllerine galibiyetlerini okuyup duyduğu vakit görmediği halde yalnız bunları duymasıyla kalbi çarpmaya ve zarurî olarak gurur ve neşe duymaya başlar. Bu hal zarurî olarak içinden onlara karşı bir sevgi uyandırır. Çünkü bu, bir nevi kemâldir.

Şimdi bir an için bütün insanların kuvvet ve kudreti ile Allahu Teâlâ'nın kuvvet ve kudretini karşılaştır. İnsanlardan en büyük kuvvete sâhip, en geniş mülke hükmeden, en şiddetli ve en ziyade şehvetini kahredebilen, nefis habâsetini en çok önleyebilen, kendini ve başkalarını en iyi sevk u idâre edenin de kudreti mahdut ve sınırlıdır. Netice olarak, nefsinin bâzı sıfatlarına ve bâzı hususlarda insanlardan bâzılarına hâkim olmaktan ileri gidemez. Bununla beraber ne ölüm ne de kalımı için bir şeye müessir olamadığı gibi, kendine kâr ve fayda da sağlayamaz. Zarar ve ziyandan bir şey önleyemez. Belki gözünü körlükten, dilini tutukluktan, kulağını sağırlıktan ve vücûdunu hastalıktan koruyamaz. Artık kudreti, elinde olduğu hususlarda da âciz kaldığı kısımları bile saymaya lüzum yoktur. Nerede kaldı kudreti dışında olanları?

Göklerin esrarı, eflâk, yıldızlar, yer ve dağlar, denizler, rüzgârlar, yıldırımlar, madenler, bitkiler, hayvanlar ve bunların bütün cüzleri olan şeyler gibi. Bunların bir zerresine bile gücü yetmez. Bununla beraber kendisinin gücü yettiği şeylerde bile, o güç kendisinden değildir. O güç ve kudreti, sebeplerini ve yapılması kendisi için mümkün olanların hepsini Allahu Teâlâ yaratmıştır. En büyük hükümdar ve en kuvvetli bir canlıya bile bir sivrisinek musallat olsa, onu helâk eder. Kulun kudreti, Allahu Teâlâ'nın

bahşettiği imkân nispetindedir. Nitekim yeryüzünün en büyük hükümdarlarından olan Zûlkarneyn hakkında:

إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ

"Biz onu yeryüzüne yerleştirmiştik." (Kehf sûresi, 18/84) buyurmuştur.

Onun bütün mülk ve saltanatı, yerin muayyen bir parçasında ancak Allahu Teâlâ'nın onu mümkün kılması ile olmuştur. Yeryüzünün tümü, âlemin cisimlerine nispetle bir toprak keseği gibidir. İnsanların faydalandıkları bütün vilâyetler, o kesekten bir toz gibidir. Aynı zamanda bu toz da Allahu Teâlâ'nın fazlından ve bahşettiği imkânlardandır. O halde kudret, siyaset, üstünlük ve kuvvetinden dolayı Allah'ın kulunu sevip Allah'ı sevmemek muhaldir. Hâlbuki kuvvet ve kudret ancak Allah'a mahsustur. Cebbâr, kahhâr, alîm ve kadir olan O'dur. Gökler yemîninde dürülmüş, yerler ve yerlerde olan her şey, hattâ bütün mahlûkatın boyunları O'nun kudret kabzasındadır. Onların hepsini helâk etse, mülkünden bir şey eksilmez. Onlar gibi bin mislini yaratsa bir zorluk, yorgunluk ve acziyet ile karşılaşmaz. Bütün kudretler O'nun kudretinin eseridir; güzellik, azamet ve kibriyâlık, kahr u galebe O'na mahsustur. Şâyet kudretindeki kemâlinden dolayı bir kadirin, bir gücü yetenin sevilmesi gerekiyorsa o da yalnız Allah'tır.

Sıfatına gelince; yâni vasıfındaki noksanlardan münezzeh olması, rezîlet ve pislikten mukaddes olmasının ve bâtınî sıfatındaki hüsn-i cemâli, sevilmesinin gerekçelerinden biri olmasına gelince, her ne kadar peygamber ve sıddîklar ayıp ve pisliklerden münezzeh iseler de, tam mânasıyle tenzîh ve takdîs, ancak bir olan, celâl ve kerem sâhibi Hazret-i Allah'a mahsustur. Yaratıklar kusur ve noksandan hâlî kalamaz. Onlar âciz birer yaratıktır. Musahhar ve muztardır, mecburdur. Bu musahharlık ve ıztırar, tamamen ayıp ve noksanlıktır. Kemâl, yalnız O'nundur. Diğerlerindeki kemâl, onun onlara verdiği nispettedir. Her kemâlin başkasına verilmesi mukadder değildir. Çünkü kemâlin en aşağı derecesi, kulun başkasına musahhar olmamasıdır ki, bu da Allah'tan başkası için muhaldir, olamaz. Bütün noksanlıklardan münezzeh ve mukaddes olmasını açıklamak, lâfı uzatır. Aynı zamanda mükâşefe ilmi ile ilgili olduğu için onu burada açıklayacak değiliz.

İşte bu vasıf da sevilen bir kemal ve güzellik olduğuna göre, bunun hakîkati de ancak Allahu Teâlâda bulunur. Diğerlerinin kemâli ve

kusurlardan münezzeh olmaları mutlak değildir, izâfîdir. Yâni kendilerinden düşük olana nispetle daha kâmildirler, demektir. Merkebe nispetle atın, ata nispetle insanın daha kâmil olması gibi. Aslında hepsinde noksanlık vardır. Fakat nispet îtibariyle birinde daha az, diğerinde daha çoktur.

Demek ki güzel sevilir. Mutlak sûrette de güzellik, ortağı, eşi, benzeri ve dengi bulunmayan, kimseye ihtiyacı olmayıp dilediğini yapan, dilediği gibi hükmeden, hikmeti reddedilmeyen, muakkibi bulunmayan, yer ve göklerde ilminden hâriçte zerre bile kalmayan zâlim ve cebbarların boyunları elinde bulunan, kimse kendi kudretinden, kahr u galebesinden kurtulamayan, ezelî olup varlığının evveli olmayan, ebedî olup sonu gelmeyen, varlığının nihâyeti olmayan, bizâtihî kaim olduğu gibi bütün yaratıkları ayakta tutan, yer ve göklerin mutlak hâkimi, canlı ve cansız bütün varlıkların yaratıcısı, izzet ve ceberutla tekleşmiş, mülk ve melekûtu yaratmakla her yönden bir olmuş, fazl ve celâl, parlaklık ve cemâl, kudret ve kemâl sâhibi olup, celâlini anlamakta akılların şaşırıp hayrete düştüğü, vasfını anlatmakta dillerin tutulduğu, âriflerin O'nun hakkındaki mârifetlerinin kemâli, acziyetlerini îtirafdan ibâret olduğu, peygamberlerin son mertebesi, vasfını anlatmakta kusurlu olduklarını söylemek olduğu, bir Allah'tır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Gereği gibi seni senâ etmekten âcizim. Sen, kendini senâ ettiğin gibi yücesin."* buyurmuş, Sıddîk-ı Ekber (r.a.) de: "Anlamadığını anlamak bir anlayıştır." demiştir. O Allah'ı noksan sıfatlardan tenzîh ederim ki, mahlûkat için kendini bilmeye, yol olarak ancak acziyetlerini göstermiştir.

Ne olaydı bileydim, hakîkat olarak Allah'ın sevgisini inkâr edip de bunu mecâz olarak kabul eden, acaba Allah hakkındaki bu cemâl ve övünme vasıfları ile kemâl ve güzellik niteliklerini mi yoksa Allahu Teâlâ'nın bunlarla mevsuf olduğunu mu, yoksa kemâl ve azametin, bunları anlayanlar için tabiî olarak sevimli olduğunu mu inkâr eder? Bunlardan hangisini inkâr ettiğini bilemiyorum. Çünkü hiç birini inkâra imkân yoktur. O, Allah'ı noksan sıfatlardan tenzîh ederim ki, cehennem ateşinden uzaklaşıp kendileri için hüsnâ cennet va'dedilenlerden başkalarına güvenmemek için kör basîretlerden saklanmış ve hüsrandaki insanları körlük zulmetinde terkederek, hayvanların toplandığı ve behîmî şehvetlerin dalgalandığı his âleminde onları müteredditbırakmıştır. Onlar dünyanın dış görünüşünden bilirler fakat âhiretten gafillerdir. Hattâ çokları âhireti bile bilmezler.

Bu sebeple hâsıl olan sevgi, ihsan karşılığındaki sevgiden daha kuvvetlidir. Zîra ihsan azalıp çoğalabildiği için, bu hususta sevgi de azalıp

çoğalır. Bunun için Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a: *"Benim en çok sevdiğim yalnız rubûbiyet hakkını yerine getirip karşılıksız olarak bana ibâdet edendir."* diye vahyetmiştir.

Yine **Zebûr**'da: *"Cehennemden kurtulmak veya cennete girmek için bana kulluk edenden daha zâlim kim olabilir? Acaba cennet veya cehennemi yaratmasam, ben itâate hak kazanmış ve bunun ehli değil mi idim?"* buyurmuştur.

Îsâ aleyhisselâm bir gün ibâdet eden ve ibâdetten zayıflayıp benizleri solan bir topluluğa uğradı ve sordu. Onlar da: "Cehennemden korktuğumuz ve cenneti umduğumuz için bu hâldeyiz." dediler. Îsâ aleyhisselâm: *"Yaratıktan korkup yaratığı umduğunuz için çalışıyorsunuz."* dedi. Aynı şekilde ibâdet eden başka bir topluluğa uğradı. Onların durumunu sorunca, "Sevip saydığımız için Allah'a ibâdet ediyoruz." dediler. Îsâ aleyhisselâm: *"İşte siz Allah'ın dostlarısınız. Ben sizin yanınızda bulunmakla emrolundum."* dedi.

Ebû Hâzm: "Ben, sevap ümîdi veya ikab korkusu ile ibâdet etmekten utanç duyarım. Zîra o zaman, korkmasa çalışmayan veya para vermese çalışmayan kötü bir köle durumuna düşerim." dedi.

Haberde şöyle vârid olmuştur:

لَا يَكُونَنَّ أَحَدُكُمْ كَالْأَجِيرِ السُّوءِ إِنْ لَمْ يُعْطَ أَجْرًا لَمْ

يَعْمَلْ وَلَا كَالْعَبْدِ السُّوءِ إِنْ لَمْ يَخَفْ لَمْ يَعْمَلْ

"Sakın, almadan çalışmayan kötü işçi veya korkmadan çalışmayan kötü köle gibi olmayın."

Beşinci sebep; Sevginin beşinci sebebi, aralarında bir münâsebet ve bir benzerlik olmaktır. Çünkü insan benzediği şeye meyleder. Bunun için çocuk, çocuk ile büyük de büyük ile ünsiyet eder. Kuş bile kendi cinsinden olan kuş ile ünsiyet eder de diğerlerinden kaçar âlimin âlim ile ünsiyeti, bir sanatkâr ile ünsiyetinden daha çoktur. Dülgerin dülger ile ünsiyeti, bir çiftçi ile ünsiyetinden daha fazladır. Tecrübe, haber ve eserler bunun şâhididir. Nitekim **"Sohbet Âdâbı"**nın, **"Allah için Kardeşlik"** bölümünde bunu anlattık. Oraya mürâcaat oluna.

Münâsebet, sevginin sebebi olduğuna göre, çocuğun çocuk ile kurduğu münâsebet gibi zâhirî mânada olduğu gibi, herkesin anlayamayacağı gizli bir sebeple de olabilir. Güzellik, istifade ve benzeri hiç bir sebep olmaksızın iki kişi arasında görülen samimiyet gibi. Buna işâret olarak Resûl-i Ekrem

(s.a.v.). *"Ruhlar birbirine yardımcıdır. Onlardan birbirine münâsebeti olanlar buluştu, münâsebeti olmıyanlar ise ayrıldılar."* buyurdu.

İşte bu sebep de Allah'ı sevmeyi gerektirir. Çünkü her ne kadar sûret ve şekil bahis konusu değilse de, kul ile Allah arasında bâtınî bir münâsebet vardır. Bu münâsebetin bir kısmını kitaplarda yazmak caiz ise de bir kısmının kaleme alınması caiz değildir. Belki o, toz perde altında kalır, tâ ki üzerinden geçen yolcular, sülûkün şartını tamamlayıp üstün makamlara, kurbiyet makamına vâsıl olduklarında onu anlarlar. Yazılması caiz olan münâsebetler, insanların da vasıflanmakla emrolundukları ilâhî vasıflardır. Nitekim: *"Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanın."* buyrulmuştur. Bu da övülen ve ilâhî olan ilim, iyilik, ihsan, lütuf, hayırda bulunmak, insanlara merhametli olmak, onlara öğüt verip onları doğru yola getirmek, bâtıldan uzaklaştırmak ve benzeri dinî faziletlerdir Bunların hepsi insanı Allah'a yaklaştırır. Fakat yaklaştırması, mekân ve mesafe bakımından değil, belki vasıflar bakımındandır. İşte bunlarda Allah ile gizli bir münâsebet vardır.

Yalnız insanlara mahsus özel münâsebetlerden olduğu halde satırlara yazılması câiz olmayan, Allahu Teâlâ'nın:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي

"Ey Muhammed, sana ruhdan sorarlar. De ki: «Ruh, Rabbimin ermindendir" (İsrâ sûresi, 17/85) buyurduğudur. Bu âyet ile ruhun bir emr-i Rabbânî olup, insan havsalasının idrâki dışında kaldığını haber vermiştir. Bundan daha açığı, Allahu Teâlâ'nın:

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي

"Onu yapıp ruhumdan üflediğimde..." (Hicr sûresi, 15/29) âyet-i celîlesidir. İşte bunun için melekleri ona secde ettirmiştir. Buna da:

"Muhakkak biz seni yeryüzüne halife yaptık" (Sâd sûresi, 38/26) âyetiyle işaret etmiştir. Âdem aleyhisselamın, Allah'ın halifesi olması, ancak bu gizli münâsebetledir. Buna remzetmek üzere Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allahu Teâlâ Âdem'i sûreti üzerine yarattı."*[13] buyurdu da bunun üzerine kısa görüşlüler, sûretleri duyu vasıtası ile görülebilen zâhirî suretlerden ibâret sandılar. Kimi Müşebbihe, kimi Mücessime ve kimi Musavvire oldu. Yâni Allah'ı her hangi bir şeye benzetti, cisim ve sûrettir, dedi ki, Allahu Teâlâ bunlardan münezzehtir. Allahu Teâlâ buna da işâret etmek üzere **Mûsâ aleyhisselâm**a: *"Ben hasta oldum, niçin beni ziyâret*

etmedin?" buyurunca, Mûsâ aleyhisselâm: "Bu nasıl olur?" diye sordu. Allahu Teâlâ: *"Falan kulum hastalandı ziyâretine gitmedin. Eğer ziyâretine gitseydin beni orada bulurdun."* buyurdu.[14] Bu münâsebet, ancak farzları kuvvetlendirdikten sonra nafilelere devamla anlaşılır. Nitekim bir hadîs-i kudsîde Allahu Teâlâ:

"Kulum, nafile ibâdetlerle durmadan bana yaklaşır ve ben de onu severim. Onu sevdiğim vakit, işiten kulağı, gören gözü ve konuşan dili olurum."[15] buyurmuştur.

Burası, kalemin dizginlerini toplamanın vâcip olduğu bir yerdir. İnsanlar burada hiziplere ayrılmıştır. Bâzı kısa görüşlüler zâhirî teşbîhe kapılmıştır. Bir kısım aşırı ve azgınlar ise münâsebet hududunu aşarak ittihad ve hulûle kail olmuştur. Hattâ bâzıları, **"Ene'l-Hak"** diyecek kadar ileri gitmiştir. Hıristiyanlar da Îsâ aleyhisselâma ilâh demekle sapıtmışlardır. Diğer bâzıları Nâsût'a, Lâhût'a bürünmüştür. Diğer bâzıları da Nâsût, Lâhût ile birleşti demişlerdir. Teşbîh ve temsîlin, ittihad ve hulûlün muhal olduğu kendilerine keşfolunan ve bu sırrın hakîkati kendilerine açıklanmış olanlar azınlıkta kalmışlardır. **Ebû'l-Hasan en-Nûrî**'nin bunlardan olması muhtemeldir. Kendisine vecd hâli galebe çaldığı vakit, şâirin:

"Senin meveddetinden öyle menzillere iniyorum ki, o menzilde akıllar hayrette kalırlar." sözüne bakar ve kesilen kamışların sivri kökleri üzerinde vecdine devâm ederdi. Nihâyet ayakları yarıldı ve aldığı bu yaralardan öldü. İşte bu, sevginin en kuvvetli ve en büyük sebeplerindendir. Bu, en enderi, en uzak ve en az bulunanıdır.

İşte, sevginin sebeplerinden bulunanı bunlardır. Hepsi de mecaz değil, hakikat olarak Allah hakkında açık ve hattâ en üstün derece de meydandadır. Basîret sâhibi insanlara göre en mâkul ve makbul olan, yalnız Allah sevgisidir. Nitekim basîretleri kör olanlara göre en mâkulü de Allah'tan başkasını sevmektir. Sonra şu beş sebepten biri ile insanlardan her -hangi birini seven kimse, aynı sebeplerle başka birisini de sevebilir. Bu sûretle sevgiye ortaklık ve noksanlık gelir. Hangi sevilir vasıf olursa olsun, o niteliğe sâhip başka niceleri bulunabilir. Ancak Allahu Teâlâ'dır ki, O'nun gibisi bulunamaz. Zîra O, celâl ve kemâlin nihâyeti olan bu vasıflarla mevsuftur. O'nun bu hususlarda mevcud bir ortağı ve benzeri olmadığı gibi, ileride bulunması da düşünülemez. Buna göre O'nun sevgisinde ortaklık yoktur. Tam mânasıyla sevgi de O'na mahsustur. Onda da ortaklık yoktur.

---

[13]. Metin olarak yukarıda geçmiştir.

[14]. Hadîs, yukarıda metin olarak geçmiştir.

[15]. Buhârî, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet etti ve metin olarak yukarıda geçti.

ZEVKLERİN EN ÜSTÜNÜ ALLAH'I BİLMEKTİR

Bilmiş ol ki; zevkler, anlayışlara bağlıdır. İnsan ise bütün kuvvet ve garîzeleri kendisinde toplamıştır. Her kuvvet ve garîzenin bir zevki vardır. Her birinin zevki, yaratılış tabiatına uygun olan şeylere ulaşmasındadır. Su garîze ve tabiatlar boşu boşuna değildir. Her kuvvet ve garîze, tabiatının gereği olan bir şey için yaratılmıştır. Meselâ, gadab garîzesi intikam için yaratılmıştır. Onun tabiatının zevki, intikam almakta ve galip gelmektedir. Yemeğe şehvet garîzesi, yaşayabilmesi için insana lâzım olan gıdayı almak içindir. Onun da zevki, tabatının îcabı olan bu gıdayı almaktır. Bunun gibi, kulak işitmekten, göz görmekten, burun da koku almaktan zevk alır. Çünkü bunların tabiatlarının icabı bunlardır. İşte garîzelerden hiç biri anladıkları şeye nispetle zevk veya elemden hâli değillerdir. Kalpte de ilâhî nûr adını taşıyan bir garîze vardır. Zîra Allahu Teâlâ:

أَفَمَنْ شَرَحَ اللهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ

"Allah kimin kalbini İslâm'a açmışsa o, Rabbi katından bir nûr üzere olmaz mı?" (Zümer sûresi, 39/22) buyurmuştur. Buna akıl, basîret, îman ve yakîn nûru da denir. İsimler üzerinde durmaya lüzum yoktur. Çünkü terimler muhteliftir. Zayıf görüşlü insanlar, ihtilâfın mânalarda olduğunu sanırlar. Zîra zayıf görüşlüler, mânaları lâfızlardan anlamak isterler. Halbuki bu, vâcibin aksidir.

Kalp, hayâl ve his ile bilinmeyen mânaları anlamak vasfı ile bedenin diğer cüzlerinden ayrılır. Âlemin mahlûk olduğunu ve kadîm müdebbir, hikmet sâhibi, ilâhî vasıflarla mevsuf bir Hâlik'a muhtaç olduğunu anlaması gibi. Bu garîzeye "Akıl" adını verebiliriz. Fakat bu, münâzara ve mücâdele yollarının kendisiyle anlaşılan mânadaki "Akıl" demek değildir. Aklın meşhûr olduğu bu mânasını anlamamak şarttır. Akıl bu mâna ile şöhret bulduğu için sûfîlerden bâzıları aklı yermişlerdir. Yoksa insanı hayvanlardan ayıran ve Allah'ın kendisiyle bilindiği akıl, en azîz sıfatlardandır. Onu yermek doğru değildir.

Bu akıl garîzesi, eşyanın hakîkati kendisiyle bilinmek için yaratılmıştır. Onun tabiatının iktizası, mârifet ve ilimdir. O, bunlardan zevk alır. İlim ve mârifette, bilip anlamakta zevkin bulunduğu gizli değildir. Hattâ ilim ve

mârifete nispet edilen şey âdî şey de olsa insan onunla ferahlanır. Aynı vaziyette hakir şeyde de olsa cehâlete nispet edilince insan üzülür. İnsanoğlu âdî şeylerde bile ilimden dem vurmak ve onunla övünmek ister. Hattâ satranç ve benzeri âdî oyunları bilen bile bu hususta bilgisini göstermek ve başkasına öğretmek ister. Bütün bunlar, ilmin, bilginin son derece zevkli olmasından ve bununla olgun anlayıştan ileri gelir. İlim, rububiyetin özel niteliklerindendir ve kemâlin son haddidir.

Bunun için tabiat, zekâ ve anlayış ile övüldüğü vakit sevinir. Çünkü böyle övülmeyi duyduğu vakit kendisinde bir kemâl hisseder, ilim sâhibi olduğunu anlar, kendini beğenip zevk almaya başlar.

Sonra, ziraat ve sanat ilmi, halkı sevk u idâre edecek siyasî ilim kadar zevkli olmadığı gibi, sarf, nahiv ve lügate dair olan ilim de, Allahu Teâlâ'nın sıfatına, meleklerine ve göklerine, melekûtuna, esrârına olan ilim gibi zevkli değildir. İlmin zevki, ilmin şerefi nispetindedir. İlmin şerefi de malûmun şerefi nispetindedir. Hattâ insanların içyüzlerini bilip ondan haber vermek daha zevkli olur. Şâyet bunu bilemezse ağırlanır ve araştırmaya koyulur. Bununla beraber gelişi güzel bir çiftçinin veya bir dokumacının esrârını bilip açıklamasından, bir belde reisinin sözlerini bilip açıklaması, onun yapacağı işlerden haber vermesi daha zevkli, bir vezîrin esrârını bilmesi bundan da zevkli, hükümdârın sırlarını bilip açıklaması ise hepsinden zevklidir. Bundan söz edip bununla övünmesi ve buna olan hırsı hepsinden fazladır; bunu sevip bundan zevk alması hepsinden daha çoktur.

İşte bu açıklamadan, mârifetlerin en zevklisinin, en şereflisi olduğu, ilmin şerefi de malûmun şerefine bağlı bulunduğu anlaşılmıştır. Malûmatta ne kadar şeref, kemâl ve yücelik varsa, ilim de o nispette şerefli ve yüce olur. Acaba mevcudatta, bütün eşyayı yaratıp en mükemmel şekilde meydana getiren, yoktan vâr eden, süsleyen, tedbîr eden, tertîb eden Allah'a ilminden daha yüce, daha âlâ, daha şerefli, daha olgun ve daha büyük ilim ne olabilir? Mülkte, kemâlde, güzellikte, değerde, celâl ve kibriyâlıkta Allah'tan daha üstün malûm ne olabilir?

Şâyet bunda şüphe etmiyorsan, artık rububiyetin sırlarına muttalî olmakta, bütün varlıkları kaplayan ilâhî emirlerin tertîbine ilim, mârifetlerin en üstünü, en zevklisi, en güzeli ve en çok arzu edileni ve bunu bilmekle insanın en çok sevineceği şey olduğunda asla şüphe etmez.

Şu açıklamadan, ilmin lezzetli olduğu ve en zevkli ilmin de Allahu Teâlâ'nın sıfat, ef'al ve Arş'ının üstünden, yerin dibine kadar mülkündeki tedbîrini bilmek olduğu anlaşılmıştır. Şu halde bilgi zevki, şehvet, gadab ve

diğer duyularla temîn edilen zevklerden çok daha zevklidir. Zevkler, önce nevileri itibarıyla birbirinden ayrılır. Meselâ, münâsebet zevki duyma zevkinden, bilgi zevki riyâset zevkinden ayrı ayrı şeylerdir. Kimisi daha zayıf, kimisi daha kuvvetlidir. Şehveti galip olan ile olmayanın münâsebet zevki farklıdır. Çok güzel ile güzele bakmak arasındaki zevk de farklıdır. Zevklerin en kuvvetlisi, başkasını etkilemesi ile bilinir. Meselâ, güzele bakıp ondan zevk almakla, güzel kokular koklamak arasında muhayyer olan insan, güzele bakmayı tercih ettiği vakitte onu, güzel kokular üzerine tercih ettiği anlaşılır. Bunun gibi, yemek hazırlandığı vakit, hâlâ satranç başından ayrılmak istemeyen kimsenin satrancı yemek üzerine tercih ettiği ve ondan daha çok zevk aldığı anlaşılır. Zevkleri tercihte mîyar budur. Şimdi konuya dönerek deriz ki:

Zevkler, zâhirî ve bâtınî olmak üzere ikiye ayrılır. Zâhirî zevkler, beş duyu organları ile elde edilen zevklerdir. Bâtınî zevkler; başkanlık, üstünlük, kerâmet, ilim ve benzeri zevklerdir. Zîra bu zevkler ne gözün, ne kulağın, ne burnun, ne tat almanın, ne de dokunmanın zevkleridir. Bâtınî mânalar, kemâl sâhipleri için dış zevklerden daha üstündür. Bir adam, semiz bir tavuk ve badem ezmesi ile başkanlık etme ve düşmana galebe ile istilâ arasında muhayyer bırakılsa; eğer bu adam âdî, hasîs, ölü ruhlu bir kimse ise et ile badem tatlısını tercih eder.

Şâyet âlî himmete sâhip, aklı başında bir insan ise, uzun müddet aç kalmaya razı olmakla beraber başkanlığı tercih eder. Onun başkanlığı tercih etmesi, zevkli yemeklerden daha çok ondan zevk aldığına delildir. Evet, henüz mânevî duyguları gelişmemiş çocuklar veya bu duyguları kaybetmiş bunaklar yemeği, riyâset üzerine tercih ederler. İçgüdüleri gelişen ve bunamayan insanlar için en büyük zevkin, riyâset ve kerâmet olacağı meydanda olduğu gibi, mânevî yönden olgunlaşanlar için de Allah'ı bilmek, O'nun cemâlini mütalâa etmek ve ilâhî umûrun esrârına erişmek, zevklerin en büyüğüdür. Bunun en son ifade şekli; artık nefis, onlar için gizlenen göz aydınlığını bilemez. Onlar için göz görmediği, kulak duymadığı ve hattâ hâtıra gelmeyen zevkleri vardır.

Bunu ancak, bu anda her iki zevke birden varabilen bilir. Bu zevk, halktan ayrılıp yalnız kalmakta, fikir ve zikirde insan üzerine tesîr eder, mârifet deryâsına dalar. Artık o, başkanlık sevgisinden geçer, başkanlıklarının sona ereceğini bildiği için başkanları dahi hakîr görür. Başkanlıklarının karışık olup sıkıntılardan kurtulamayacaklarını bilir. Ölümün kesin olarak geleceğini ve o zaman hiç bir şeye muktedir olamayacaklarını bildikleri için

buna kıymet vermez ve bunları düşündükçe Allah'ı mârifet, sıfatlarını düşünmek, Âlâ-yı İlliyyîn›den yani en yüksek makamlardan, esfel-i sâfilîne yani en aşağı dereceye kadar her şeyi çekip çeviren, yaratıp idâre eden Yüce Yaratıcı'nın bunlarda hiç bir zorluk çekmediğini ve yarattıklarında bir eksiklik bulunmadığını; yer ve göklerle bunlardaki kudretine delâlet eden ef'âlini düşünmenin zevkini, bütün zevklerin üstünde görür. Hele daha ileri vardığı vakit artık onun eninin bile hududu yoktur.

Ârif bu düşünceye vardığı vakit yalnız onu ister; yer ve gökler kadar cennet bahçelerine dalar, meyvelerini toplar. Havuzlarından içer. Bunların sona ereceğinden korkusu olmaz. Zîra bu cennetin meyveleri sonsuz ve serbesttir, ebedîdir. Ölüm ile sona ermezler. Çünkü ölüm, Allah'ı bilen şeyi (ruhu) yok edemez. Çünkü bu mârifetin mahalli ruhtur. O ruh ki emr-i Rabbânîdir. Ölüm, sadece onun hâlini değiştirir, meşgale ve gailelerini sona erdirir ve onu beden kafesinde mahpus kalmaktan kurtarır. Yoksa ruhun ölümle yok olması gibi bir şey yoktur. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ

رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ .فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ

بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ

"Allah yolunda öldürülenleri ölü saymayın. Bilâkis onlar Rableri katında diridirler. Allah'ın, bol nîmetlerinden onlara verdiği şeylerle sevinç içinde rızıklanırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan kimselere, kendilerine korku olmadığını ve kendilerinin üzülmeyeceklerini müjde etmek isterler." (Âl-i İmrân sûresi, 3/169-170) buyurmuştur. Bu mevkiin, yalnız savaş alanlarında ölenlere mahsus olduğunu sanma. Zira ârifin her nefesinde bin şehid derecesi vardır. Nitekim haberde: *"Şehîd olarak ölenler, şehâdetin yüksek mevkiini gördükleri için, tekrar dünyaya gelip ikinci defa şehid olarak ölmeyi temennî ederler. Ayrıca şehidler, âlimlerin yüksek mevkilerini gördükleri vakit, kendilerinin de âlim olmaklığını temennî ederler."*[16] diye vârid olmuştur.

Demek ki yer ve göklerin her köşesi, âriflerin at oynattıkları bir sâhadır. Şahsı ve cismi ile yükselmeye ve ayrılmaya lüzum görmeden yerinde dururken istediği yerde mekân tutabilir. O, eni yer ve gökler kadar geniş

olan cennet âleminde melekût âlemini müşâhede eder durur. Birbirini sıkıştırmamak üzere her ârifin böyle geniş sahası vardır. Şu kadar var ki, bunların da sayılamayacak kadar ayrı ayrı mevki ve dereceleri vardır.

Bu ifâdelerimizden şu anlaşılmış oldu ki, bâtınî olan riyâset zevki, zâhirî olan beş duyunun zevkinden, kemâl sâhiplerine göre daha üstündür. Bu zevk, hayvanlarda, çocuk ve bunaklarda yoktur. Fakat kemâl sâhiplerinde bütün bu maddî zevkler olduğu halde riyâseti onlar üzerine tercih ederler.

Allahu Teâlâ'yı, sıfat ve ef'âlini, göklerin melekûtunu, mülkünün sırlarını bilmenin riyâsetten de daha zevkli olmasının mânası ise, ancak mârifet mertebesine yükselip o zevke varanlar içindir. Bunu kalp ve basîret sâhibi olmayanlara anlatmak mümkün değildir. Zîra bu kuvvetin merkezi kalptir. Çocuklara, cinsî münâsebetin, top oynamaktan daha zevkli olduğunu anlatmak mümkün olmadığı gibi, bu kalbe sâhip olmayanlara da bunu anlatmak mümkün değildir. Çünkü tatmayan bilmez. Bu, zevk işidir, zevkine varmak gerekir, lâf ile olmaz. Ancak her türlü âfetlerden sâlim olup bu mertebeye yükselebilenler iki zevk arasındaki farkı anlarlar. Tadan bilir, tatmayan bilmez.

Ömrüme yemîn ederim ki, ilim talebinde bulunanlar, her ne kadar ilâhî umûrun mârifetini aramakla meşgul olmasalar da çözümlenmesinde harîs oldukları müşkillerini hallettikleri vakit, bu zevkin kokusunu alırlar. Çünkü her ne kadar malûmatları, ilâhî olan malûmatlar kadar şerefli değilse de, yine ilim ve mârifet olduklarından, şereflidirler. Fakat Allahu Teâlâ'yı mârifet için uzun tefekkür ve düşüncelerde bulunan ve az da olsa ilâhî sırlardan kendisine bir şey keşfolunan, bu keşfin husûlü ânında büyük bir zevke ulaşır. Hattâ bu neşeye dayanabilmesi bakımından kendi kendine şaşar. İşte bu, ancak zevk ile bilinir. Bu hususta hikâyeler fazla bir fayda sağlamazlar.

Bu kadar açıklama, Allah'ı mârifetin en büyük zevk olup, bunun üstünde bir zevkin bulunmadığını sana anlatsa gerektir. Bunun için **Ebû Süleyman Dârânî**: "Allah'ın öyle kulları var ki, cehennem korkusu veya cennet aşkı, onları Allah'tan meşgul etmez; nerede kaldı dünya!" demiştir.

Mâruf-ı Kerhî'nin kardeşliklerinden birisi kendisine:

- "Seni ibâdete sevk eden sebep nedir?" diye sorar. Kerhî cevap vermeyince, adam:
- "Ölümü hatırladığın için mi?" diye sordu. Mâruf-ı Kerhî:
- "Ölüm nedir?" diye sordu. Adam:
- "Mezar ve berzah âlemi." dedi. Mâruf-ı Kerhî:

- “Bunlar nedir?” diye sordu. Adam:

- “Cehennem korkusu ve cennet ümidi.” diye cevap verince Mâruf-ı Kerhî:

- “Bunlar da nedir? Ortada bir hükümdar var. Bunların hepsi O’nun elindedir. O’nu seversen bunların hepsini sana unutturur. Aranızda tanışma olursa, O, sana yeter ve seni bunlardan korur.” demiştir.

İsâ aleyhisselâmdan gelen haberlerde: *“Bir genç Allahu Teâlâ’yı aramaya harîs olursa, bu hırs onu başkalarından alıkor.”* denilmiştir.

Şeyhin birisi **Bişr b. el-Hafî**’yi rüyasında görmüş ve Ebû Nasr et-Timâr ile Abdülvehhab el-Varrak’ın ne olduklarını ondan sormuş. O da:

- “Şu anda onları Allah’ın huzurunda bıraktım, yiyip içmekle meşguldürler.” dedi. Kendisine:

- “Ya sen ne oldun?” diye sordu. O:

- “Benim yemek içmekte fazla hevesim olmadığını Allahu Teâlâ bildiği için bana da cemâlini vermiştir.” dedi.

Ali b. el-Muvaffak anlatıyor: “Rüyamda cennete girdiğimi gördüm. Adamın birini sofra başında oturmuş, sağında ve solunda duran iki meleğin kendisini çeşitli yemeklerden yedirmekte, olduklarını gördüm. Cennetin kapısında bir adamın durup insanların yüzlerine bakarak onları inceledikten sonra kimisini içeri aldığını ve kimisini de geri çevirdiğini gördüm. Sonra Hazîre-i Kuds’e doğru ilerledim. Baktım ki Arş’ın pencerelerinden bir adam, gözünü kırpmadan Allahu Teâlâ’ya bakıp duruyor. Cennetin reisi bulunan Rıdvan’a:

- “Bu kimdir?” diye sordum. O da:

- “Mâruf-ı Kerhî.” dedi. Çünkü onun Allah’a olan ibâdeti, cehennem korkusu veya cennet ümîdi için değil, yalnız O’nu sevdiği için idi. Bu sebeple Allahu Teâlâ da kıyâmete kadar kendisine cemâlini müşahede imkânlarını bahşetmiştir:” dedi. Öbür gördüğü iki kişinin de Bişr b. el-Haris ile Ahmed b. Hanbel olduklarını söyledi. Bunun için Süleyman Dârânî: “Burada nefsini terbiye etmekle meşgul olan, kıyâmette Rabbi ile meşguldür.” demiştir.

İmâm-ı Sevrî de Râbia’ya: “Îmânının hakîkati nedir?” diye sorunca, Râbia: “Kötü bir işçi gibi, cehennem korkusu veya cennet ümîdi ile Allah’a ibâdet etmiş değilim. Allah’a ibâdetim, O’nu sevmem ve O’na müştâk olmamdandır.” dedi ve muhabbet anlamında manzum olarak:

أُحِبُّكَ حُبَّيْنِ حُبَّ الْهَوَى • وَحُبًّا لِأَنَّكَ أَهْلًا لِذَاكَا

فَأَمَّا الَّذِي هُوَ حُبُّ الْهَوَى * فَشُغْلِي بِذِكْرِكَ عَمَّنْ سِوَاكَا

وَأَمَّا الَّذِي أَنْتَ أَهْلٌ لَهُ * فَكَشْفُكَ لِيَ الْحِجَبَ حَتَّى أَرَاكَا

فَلَا الْحَمْدُ فِي ذَا وَلَا ذَاكَ لِيَ * وَلَكِنْ لَكَ الْحَمْدُ فِي ذَا وَذَاكَا

"Seni iki sevgi ile seviyorum; biri sana olan aşkım, diğeri de senin bu sevgiye lâyık olmandır.

Hevâmın ve gönlümün sana meylederek seni sevmem; başkasını bırakıp senin zikrinle meşgul olmamdır.

Senin ehli olduğun sevgi ise, perdeyi kaldırıp cemâlini göstermendir.

Her iki sevgimde de övülmeye ve teşekküre lâyık ben değilim. Her ikisinde de hamd, sana mahsustur." dedi.

Belki "Hevâ" sevgisinden, Allahu Teâlâ'nın kendisine ihsan ve in'âmını, peşin zevk ile Allah'ı sevmesini ve ehli olduğu için O'nu sevmesinden de kendisine keşfedilen celâl ve cemâli için olan sevgisini kasdetmiştir. Bu ikincisi en kuvvetli ve en üstün bir sevgidir. Rubûbiyetin cemâlini mütâlea ve müşâhede zevki ise, işte bu zevkten Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Allahu Teâlâ'dan hikâye olarak şöyle haber vermiştir:

أَعْدَدْتُ لِعِبَادِيَ الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ

سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ

"Salih kullarım için, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve beşerin hatırına gelmeyeni hazırladım."[17]

Kalbinin cilası son haddine varan bâzı kimseler için, bu zevk dünyada da peşin olarak verilmiştir. Bunun için zâtın biri: "Ben, ey Rabbim ve ey Allahım derken, bunu kalbimde dağlardan daha ağır bulurum. Zîra benim bu çağrım, perde arkasındandır. Hiç beraber oturanlar birbirine böyle seslenirler mi?" dedi ve devamla: "Kul, bu ilimde gayeye ulaştığı vakit, herkes onu taşlamaya başlar. Çünkü onun dediğini anlayamadıkları için onu deli veya kâfir sanırlar."

Bütün âriflerin maksadı, yalnız O'na ulaşmaktır. Kimsenin bilemediği haz ve zevk-i mânevî buradadır. Bu maksada ulaştıkları vakit, sıkıntı ve istekler mahvolur da kalp bu nîmetin zevki ile meşgul olur. Hattâ ateşe bile atılsa, o sevgi deryasında olduğu için bundan haberi olmaz. Cennet nîmetleri kendine arz edilse taraflarına dönüp bakmaz. Çünkü o, üzerinde başka

nîmet ve başka zevk bulunmayan zevk ve nîmetlerin zirvesine ulaşmıştır. Yalnız duyu organları ile anladığı zevkten başka bir zevke inanmayanların, sûret ve şekli olmayan, Allahu Teâlâ'nın cemâline bakmaktan alınan zevke inandığını nasıl bilebilirim. Mahsûsâttan (hissedilenlerden) başka bir zevk vasıtası olduğunu kabul etmeyene göre, Allahu Teâlâ'nın en büyük nîmet ve en üstün zevk olan cemâlini arz etmekten ne anladıklarını bir bileydim.

Gerçek şu ki, Allahu Teâlâ'yı bilenler, muhtelif şehvetlere ayrılan bu zevklerin hepsinin bu ilâhî zevkin altında dürülü kaldığını bilirler. Nitekim birisi: "Daha önce dağınık sevgilerim vardı. Seni bulup gördüğüm vakit hepsi bir araya toplandı. Kalbim bütün mevcûdiyetiyle sana yöneldi ve başkalarını bana unutturdun. Bu defa benim heves ettiğim, bana haset etmeye başladı. Sen mevlâm olunca ve seni yalnız Mevlâ kabul edince, ben başkalarının mevlâsı oldum. Dîn ve dünyalarını insanlara bıraktım. Yalnız senin zikrinle meşgul oldum. Ey hem dînim, hem de dünyam olan Allahım!" demiştir. Bunun için başka bir şâir de:

"O'nun ayrılığı cehennemden büyük, vuslatı ise cennetten güzeldir." demiştir.

Bunların böyle konuşmaları, Allah'ı bilmekteki kalbin zevkini, bütün maddî zevkler üzerine tercih etmiş olmalarındandır. Zîra cennet, duyuların faydalandığı yerdir. Kalbin zevki ise, ancak Allah'a mülâkattadır.

Zevklerinde insanların hali, yukarıda anlattığımızdır. Meselâ, çocuk ilk neşv u nemâ çağında, eğlenmek ve oynamaktan zevk alır. Bunlardan aldığı zevk ona göre bütün zevklerin üstündedir. Sonra yavaş yavaş oyuncaklarından uzaklaşıp süslenmeye, vasıtalara binmeye heves eder. Sonra erginlik çağında münâsebet zevkine dalar, kadınlara yönelir ve ondan önceki zevklerini atar. Sonra bolluk, üstünlük ve riyâset sevdasına düşer. Dünya zevklerinin en sonu, en üstünü ve en kuvvetlisi bunlardır. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ

"Bilin ki dünya hayatı oyun, oyalanma, süslenme, aranızda övünme ve daha çok mal ve çocuk sâhibi olma dâvasından ibârettir." (Hadîd sûresi, 57/20) buyurmuştur. Bundan daha ileride bir garîze daha belli eder ki, bununla Allahu Teâlâ ve O'nun ef'âli bilinir de, o zaman bundan önceki bütün zevkleri hakir görür. Her sonra gelen bir evvelinden kuvvetlidir; bu ise en sonu ve zevklerin en üstünüdür. Zîra daha ilk anlayış çağında oyun ve

eğlence zevki, erginlikte süs ve kadın zevki, yirmi yaştan sonra riyâset sevgisi, kırk yaşına yakın ise ilim ve mârifet sevgisi başlar ki, bunun üstünde başka bir şey yoktur. Çocuk, oyuncakları bırakıp da kadınlar peşinde dolaşanlara güldüğü gibi, riyâset sevgisinde olanlar da riyâseti bırakıp mârifetullah ile uğraşanlara güler ve onlarla alay ederler. Gerçek âlim ve ârifler ise, "Siz bugün bizimle eğleniyorsunuz. Bir gün gelecek biz de sizinle eğleneceğiz. Yakında bunu göreceksiniz." derler.

---

[16]. Buhârî ile Müslim, Enes'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir. Hadis metin olarak yukarıda geçti. Ancak, *"Âlim olmayı temennî ederlerdi."* ilâvesi yoktur.

[17]. Buhârî, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

ÂHİRETTEKİ FAZÎLETİN DÜNYADAKİ MÂRİFETE ÜSTÜNLÜĞÜ

Bilmiş ol ki; anlaşılan şeyler, hayâle girebilmek ve girememek sûretiyle ikiye ayrılır. Hayâle girebilenler, düşünülebilen sûretle, renkli cisimler, canlı ve cansız varlıklardan meydâna gelen şahıs ve şekiller gibi şeylerdir. Hayâle sığmayanlar da Allahu Teâlâ'nın zâtı ve cisim olmayan her şeydir. İlim, kudret, irâde ve benzerleri gibi. Bir insanı gören adam, gözünü yumduğu vakit, onu hayâlinde görüyormuş gibi olur. Fakat gözünü açtığı vakit görüşü farklıdır. Gerçi sûretler arasında ihtilâf yok ama gözü açık olarak adama baktığı vakit, onun daha birçok inceliklerini açıkça müşahede eder. Bu tıpkı sabahın alaca karanlığında görülen aynı adamın her hâli olduğu gibi, açıkça belli etmemesi, fakat güneş ortalığı aydınlatınca adam daha açık ve daha net olarak görüldüğü gibidir.

Demek ki hayâl, idrâkin, anlamanın evveli, başlangıcıdır. Ru'yet, yâni göz ile görmek ise hayâldeki anlayışı kemâle erdirmektir. İşte keşfin sonu budur ve sonu olduğu için de buna ru'yet denilmiştir. Yoksa gözde olduğu için bu ismi almış değildir. Hattâ vücudun her hangi başka bir organı bu vazifeyi görse ona da ru'yet derlerdi.

Tahayyül edilen şeylerde bunu böylece anladıktan sonra, anlaşılması ve bilinmesi için hayâle girmeyen şeylerin de iki dereceye ayrıldığını bil. Birincisi başlangıç, ikincisi de onu kemâle erdirmektir. Daha ziyâde açık ve net olma bakımından birinci ile ikinci arasındaki fark, hayâl ile açık görme arasındaki fark gibidir. Birinciyi kemâle erdiren ikinci dereceye müşâhede, mülâkat ve ru'yet isimleri de verilebilir. Ru'yet demek, doğrudur. Çünkü rüyet, açıkça görmek olup keşfin son haddi olduğu için bu ismi almıştır. Sünnet-i ilâhiyye olarak gözleri kapamak, görmekle hâsıl olan tam keşfe engel ve göz ile bakılan şey arasında göz kapakları perde olduğu gibi, burada da ru'yetin mümkün olabilmesi için perdenin ortadan kalkması lâzımdır. Perde kalkmayınca idrâk, hayâlden ibâret kalır. Aslında gözün kapakları görmeye perde oldukları gibi, dünya hayatı da ru'yete engel bir perdedir. Hayatın perde olmasının sebebini açıklamak çok uzun olur. Ve aynı zamanda bu muâmele ilmine yaraşmaz. Bunun için Allahu Teâlâ **Mûsâ aleyhisselâm**a:

لَنْ تَرَانِي

“Elbette beni göremezsin.” (A’râf sûresi, 7/143) ve:

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ

“Gözler O’nu idrâk edemez.” (En’âm sûresi, 6/103) buyurmuştur. Yâni, dünyada görmezler, demektir. Aynı zamanda sahih olan da Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in, Mîrac gecesi Allahu Teâlâ’yı görmemesidir.

Ölüm ile beraber aradan perde çekildiği vakit ruh, dünya kirleri ile mülevves olarak kalır ve tamamıyla ondan sıyrılamaz. Bununla beraber herkes bu lekelerde farklı dereceler alır. Bir kısmını öyle leke ve paslar kaplar ki, cevherini tamamen kaybetmiş, paslanmış bir ayna gibi olur; ne cilâ, ne de parlaklık kabul etmez. İşte ebedî olarak Allah’ın cemâlinden mahrum olacaklar bunlardır. Böyle olmaktan Allah’a sığınırız. Bâzıları da böyle tam mânasıyla kalpleri kararmış ve mühürlenmiş olmayıp temizliği kabul eder durumdadırlar. Bunların kir ve paslarını temizletmek için ateşe tutulurlar. Cehennemde yanmaları, temizlenmelerine bağlıdır. En azı, bir andır. En çoğu da mü’minler hakkında yedi bin yıl olduğu rivâyet edilmiştir. [18] Bu âlemden ebediyete göç eden herkeste, dünya lekelerinden az çok bir leke vardır. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا .ثُمَّ

نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا.

“Sizden cehenneme uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin üzerine yapmayı aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah’a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarırız; zâlimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız.” (Meryem sûresi, 9/71-72) buyurmuştur. Herkes, cehenneme uğrayacağını kesin olarak bildiği halde, kesin olarak oradan çıkacağını bilememektedir. Allahu Teâlâ kulunu temizlediği, vaktini tamamladığı ve şerîatin haber verdiği hesap, arz ve benzeri işlerin bittiği ve cenneti hak ettiği vakit ki, bunun da zamanını kimse bilemez. Ancak bunlar kıyâmetten sonra olacaktır. Kıyâmetin vakti ise meçhuldür. O vakit kulunu temizler; pislikten, toz ve topraktan kendisinde eser kalmaz. Çünkü burada Allahu Teâlâ’nın tecellîsi vardır. İşte o zaman cehennemden çıkar cennete girer de, Allahu Teâlâ öyle bir tecellî ile kendisine tecellî eder ki, kul hayâl

ettiği şeyleri açıkça aynada gören insan gibi olur. İşte bu müşâhede ve tecellîye "ru'yet" adı verilir.

Demek ki ru'yet-i ilâhiyye haktır. Fakat bu ru'yetten, hayâlde yerleşen özel bir sûretin cihet veya mekânda görülmesi gibi bir şey anlamamak da haktır. Çünkü Allahu Teâlâ bundan münezzeh ve müberrâdır. Belki dünyada nasıl tahayyülden, düşünceden sûret, şekil ve miktardan, cihet, mekân ve mesafeden münezzeh olduğuna inandığın gibi, âhirette de o şekilde tecellî edecektir. Dünyadaki bu mârifet, aynen âhirette de kemâl şeklini alacaktır. Keşif ve açıklık kemâle erecek ve müşâhede hâline dönecektir. Bu tıpkı hayâl ile ru'yeti anlattığımız gibidir. Dünyada Allahu Teâlâ'yı mârifet etmekte sûret ve cihet düşünülmediği gibi, âhirette de bu mârifet kemâle erdirilirken durum aynıdır. Zîra O, burada anlatılanın aynıdır. Ancak perdenin kalkması ile keşif, açık olacaktır. Tıpkı bir sûreti hayâlde düşünmekle açık olarak ona bakmak gibidir. Buna işaret etmek üzere Allahu Teâlâ:

نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا

"Işıkları önlerinde ve defterleri sağlarından verilmiş olarak yürürler ve "Rabbimiz, ışığımızı tamamla!" derler." (Tahrîm sûresi, 66/8) buyurmuştur. Zîra nûrun tamamı, ancak keşfin artmasında etkili olur. Bunun için bakmak ve görmek derecesine, ancak dünyadaki ârifler ulaşabilir. Zîra dünyada mârifet olarak ekilen, âhirette müşâhede olarak yetişen bir tohumdur. Bu, bir buğday tohumunun buğday mahsûlü ve bir çekirdeğin bir ağaç olarak yetişmesi gibidir. Bahçesine hurma çekirdeğini dikmeyen, hurma ağacını nerde bulur? Tohum ekmeyen, hangi ekini biçebilir? Bunun gibi, dünyada Allah'ı bilmeyen, âhirette O'nu nasıl görür?

Dünyada Allah'ı mârifet, muhtelif derecelere ayrıldığı gibi, âhiretteki ilâhî tecellî de farklıdır. Mârifetin ihtilâfına nispetle tecellînin ihtilâfı, tohumların ayrılmasına nispetle mahsûlün ayrı olması gibidir. Mârifet, çokluğu, azlığı, kuvveti ve za'fiyeti bakımlarından mutlak sûrette farklı olur. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allahu Teâlâ insanlara umûmî, Ebû Bekir'e de hususî olarak tecellî eder."*[19] buyurmuştur. Artık, mevkîi Hz. Ebû Bekir'den (r.a.) düşük olanların tecellî-i ilâhîden aldıkları şevkin, Hz. Ebû Bekir'in zevkiyle eşit olduğunu sanmak uygun olmaz. Herkes, zevkini, dünyadaki mârifeti nispetinde alır. Hz. Ebû Bekir, göğsüne ilka edilen bir sırla insanlar üzerine tercih edildiği için, özel bir tecellî ile taltîf

edilmiştir. Dünyada riyâseti, evlenmek ve yemek üzerine tercih edenler olduğu gibi, âhirette de Allah'ın cemâline bakmanın zevkini bütün cennet nîmetleri üzerine tercih ederler. Zîra cennetin nîmetleri maddî zevk u safâdan, evlenmek, yemek ve giymekten ibarettir. Bu tıpkı dünyada ilim, mârifet ve rubûbiyet sırlarına muttalî olmayı, yemek, içmek ve diğer zevkler üzerine tercih edenler gibidir.

Bunun için **Râbia-i Adviye**'ye, "Cennet hakkında ne dersin?" diye sorduklarında; "Önce komşu, sonra mesken." diye cevap vermiş ve bu sözü ile kalbinde cennete değil, cennetin Rabbine iltifatı olduğunu ifade etmiştir.

Dünyada Allah'ı bilemeyen, O'nu âhirette göremeyecektir. Dünyada mârifet zevkine varamayan, âhirette müşahede tadını alamayacaktır. Zîra kişi, dünyada sâhip olmadığı şeye âhirette yeniden sâhip olamaz. Burada herkes neyi ekmişse âhirette onu biçecektir. Herkes yaşadığı gibi ölecek ve öldüğü gibi dirilecektir. İşte dünyada mârifetten ne kadarına sâhip olmuşsa âhirette onun nîmetine ulaşacaktır. Yalnız perde ortadan kalkmakla, mârifet, müşâhedeye dönecektir. İşte fark buradadır. Gördüğü suretten zevk alan âşıkın, bu sûretin sahibini bulmakla zevki daha da artacağı gibi, perde aradan kalkıp sağlanan müşahede sâyesinde zevki son haddine varacaktır. Cennetin güzelliği, herkesin arzu ettiği şeyi orada bulmasındadır. Allah'tan başkasını arzu etmeyen kimse için başka şeylerde bir zevk yoktur, belki onlardan eziyet de görebilir.

Demek ki cennetin nîmetleri, Allah'ı sevmek derecesindedir. Ne nispette Allah'ı seviyorsa, o nispette nîmete sâhip olur. Allah'ı sevmek de O'nu bilmesi ve mârifeti nispetindedir. Buna göre saâdetin aslı, şerîatın îman diye tâbir ettiği, Allah'ı mârifet ve bilmektir.

Şâyet, "Ru'yetin zevki, mârifete nispet itibarıyladır." dersen, onun kat kat fazlası olsa da yine zayıftır. Çünkü mârifetin dünyadaki zevki zayıftır. Onun kat kat fazlası da ona yakındır. "Böyle olunca bu ifade, cennet zevklerini küçük düşürücü mâhiyettedir." dersen bilmiş ol ki;

Mârifetin bu zevkini hakîr görmek, mârifeti bilmemekten gelir. Mârifeti olmayan, elbette onun zevkine varamaz. Şâyet kalbinde bir miktar mârifet var ve fakat kalbi dünya ilgileri ile dolu ise bu adam mârifetin zevkine varamaz. Arifler için mârifet, fikir ve Allah ile olan münâcatlarında öyle zevkler vardır ki, eğer şu dünyada bunu cennet ile değiştir dersen, yine cenneti kabul etmezler. Aynı zamanda hayâlden alınan zevkin, gerçek mâşuktan alınan zevke nispetle bir değeri olmadığı gibi. Bir de güzel yemeklerin râyihalarından alınan zevkin, o yemekleri yemekten alınan

zevke nispetle bir değeri olmadığı gibi. Bu dünyadaki mârîfet zevki üstün bir zevk olmakla beraber, âhiretteki mülâkat ve müşâhede zevkine nispetle bir değeri yoktur. Aralarında kıyas kabul etmeyecek derecede bir fark vardır. Bu, elleyip öpmekten alınan zevkin, münâsebette bulunmaktan alınan zevke nispetle solda sıfır kalması gibidir. Aradaki büyük farkı açıklamak ancak darb-ı meseller ile mümkündür. Buna göre deriz ki:

Sevgilinin yüzüne bakmanın zevki, dünyada, bâzı sebeplerle birbirinden farklı olur.

Birinci sebep; sevgilinin güzelliğidir; güzelliğinin azlığı ve çokluğudur. Güzelleştikçe, ona bakmanın zevki de o nispette büyük olur.

İkinci sebep; sevgi, şehvet ve aşkın derecesidir. Bunlar ne kadar kuvvetli olursa zevk de o nispette kuvvetli olur. Zayıf ise zevk de zayıf olur.

Üçüncü sebep; sevgiliyi görebilmektedir. Ne kadar iyi görürse o nispette fazla zevk alır. Karanlıkta, perde arkasında veya uzaktan sevgiliyi görmekle, gündüz gözü ile karşı karşıya gelip yakından görmekten alınan zevk bir değildir. Hattâ elbiseli iken alınan zevk ile çıplak olarak alınan zevk de bir değildir.

Dördüncü sebep; kalbi meşgul edecek elem ve kederlerin ve karışık durumların kalbi kaplamasıdır. Sağlam ve huzur içinde hiç bir korku ve sıkıntısı olmadan sevgilisine bakmaya hazırlanan ile sıkıntı ve telâş içerisinde olup, hasta hâlinde ve korku ile sevgilisine bakanın alacağı zevk de bir olamaz.

Şimdi aşkı zayıf olan bir âşığı ele alalım: Uzaktan ve ince bir perde arkasından sevgilisine bakıyor. Manzara öyle hazîn ki, tam tamına perde kalkıp sevgilisini açıkça görecek olsa, arı ve akrepler ona hücum edecek ve onu sokup zehirleyecekler. Aşkı zayıf olan bu adam, bu engeller arasında sevgilisine bakmaktan yine bir miktar zevk almaktadır. Ama birdenbire bu engeller ortadan kalksa, zarar verecek bir şey kalmasa, perde kalksa, güneş doğsa ve sevgilisi ile karşı karşıya gelse, kuvvetli şehvet ve aşkı ona hücûm edip onu son mertebeye nasıl yükseltir? Ve şimdiki aşkı ile eski aşkı arasında bir münâsebet kalmayacak derecede aradaki fark hemen ortaya çıkarsa, işte mârifet zevki ile bakış zevkinin arasındaki nispet ve fark da böyledir.

Misaldeki ince örtü bedendir. Akrep ve arılar, insana musallat olan açlık, susuzluk, öfke, gam, hüzün ve şehvet düşkünlüğü gibi şeylerdir. Sevgi azlığı da nefsin dünyada Mele-i A'lâ'ya olan hevesindeki kusur ve noksanı

demektir. Aşağıların aşağısına ve âdî şeylere iltifatı, çocuğun oyuncaktan zevk alıp riyâset hevesindeki kusuru gibidir.

Ârife gelince; onun da mârifeti ne kadar kuvvetlense bile bu karışıklıklardan tamamıyla kurtulması düşünülemez. Evet, bâzen bu mâniler zayıflar; işte o zaman kendisine Allah'ın cemâlini mârifetten akılları hayrete düşüren tecellîler olur da zevki o kadar çoğalır ki, O'nun azameti karşısında kalbi parçalanacak hâle gelir. Fakat bu hal devâm etmez; şimşek gibi gelip geçer. Daha çok hâtıra ve meşgaleler kalbe gelir ve kalbi karmakarışık hale getirirler. Şu fânî hayatta zarurî olarak durum, böyle devam edip gider. Bu zevkten, ölünceye kadar mükedder olur. Temiz hayat ise ölümden sonra başlar. Onun için yaşayış, âhiret yaşayışıdır. Nitekim âyet-i celîlede:

وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

"Asıl hayat, âhiret yurdundaki hayattır, keşke bilseler." (Ankebût sûresi, 29/64) buyrulmuştur. Yine bunun içindir ki, bu mertebeye yükselen herkes Allah'a kavuşmayı sever, ölümü arzu eder ve ölmekten hoşlanır. Ancak, mârifette daha çok kemâl bulmak için yaşamak ister. Çünkü mârifet bir tohum gibidir. Tohum ne kadar kuvvetli ve ne kadar çok olursa mahsûl de o nisbette bol olur. Zâten mârifet, sâhili bulunmayan bir deryâdır. Allahu Teâlâ'nın celâlini ihâta ve onu tam mânasıyla anlamak muhaldir. Allahu Teâlâ'nın zâtını, sıfatını, ef'âlini ve mülkünde sırlarını bilmek, ne kadar çoğalır ve kuvvetlenirse, âhiret nîmetleri de o nispette büyür ve çoğalır. Bu, tohum iyi ve çok olduğu vakit, mahsûlün çoğalması gibidir. İşte bu tohum ancak dünyada temîn edilir ve ancak temiz gönüllere ekilir. Mahsûl ise ancak âhirette alınır. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَفْضَلُ السَّعَادَةِ طُولُ الْعُمْرِ فِي طَاعَةِ اللهِ

"Saâdetlerin efdali, Allah'a itâat yolunda geçen uzun ömürdür."[20] buyurmuştur. Zîra mârifetin çoğalıp kemâle ermesi, fikir ve mücâhedeye devâm ile dünya iyiliklerinden uzaklaşmak ve yalnız onu aramakla geçen uzun ömür sâyesinde temîn edilir.

Ölümü, yalnız mârifetin son haddine varan sever. Ölümden hoşlanmayan da uzun ömrü sâyesinde mârifetini artıracağını ümit eder. İşte mârifet erbâbına göre ölümü sevip sevmemenin sebepleri bunlardır. Diğerlerine gelince; refahları yerinde ise yaşamalarını, değilse ölmelerini isterler ki her

iki tarafı da hüsrandır. Çünkü onlar hep dünya şehvetlerine bakıyorlar. Bunun kaynağı, cehâlet ve gaflettir. Cehâlet ve gaflet her fenalığın anasıdır.

Yaptığımız bu açıklamadan, muhabbetin mânasını ve aşkın da ifrat derecede kuvvetli muhabbet olduğunu, mârifetin zevkini, ru'yetin mânasını, ru'yetin zevkinin mânasını, her ne kadar kısa görüşlüler için öyle değilse de, akıl ve kemâl sâhiplerine göre bütün zevklerin üstünde olduğunu öğrendik.

Şâyet, "Kıyâmette ru'yet ve görmenin mahalli göz müdür? Yoksa kalp midir?" diye sorarsan bilmiş ol ki;

Burada ihtilâf edilmiştir. Basîret sâhipleri böyle ihtilâflara önem vermezler ve hattâ tarafına bile bakmazlar. Akıllı adam, bu kabîl gereksiz ayrıntılarla uğraşmaz. Sevgilisini görmeyi arzu eden, ona olan aşkından dolayı gözü ile mi gördü, alnı ile mi gördü ona bile aldırış etmez. Görsün de ne ile görürse görsün. O, ne ile gördüğünün derdinde değil, görmekten aldığı zevk ile meşguldür. Burada gerçek olan şudur ki, ezelî kudret geniştir. Hiç bir yönden ona kusur ile hükmetmek câiz değildir. Ehl-i sünnete göre Allahu Teâlâ kıyâmette ru'yeti yine göze verecektir. Zâten lâfzın zâhirî mânası budur. Zâhirden udûl, zaruretsiz caiz değildir.

---

[18]. Hakim-i Tirmizî, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet ettiği bir hadîste bunu ifâde etmiştir.

[19]. İbn Adiy, Câbir'den (r.a.) rivâyet etmiştir. Bu yoldan bâtıldır. Diğer rivâyet yolları da mevzuâta alınmıştır.

[20]. İbrâhim Harbî, Luhay'a'dan rivâyet etmiştir. Bu mealde sahih ve hasen rivâyetler vardır.

ALLAH SEVGİSİNİ TAKVİYE EDEN SEBEPLER

Bilmiş ol ki; âhirette en çok mes'ûd olanlar, Allah'ı en çok sevenlerdir. Çünkü âhiret demek, Allahu Teâlâ'ya yönelmek ve O'na kavuşmak saâdetine ermek demektir. Uzun iştiyaktan sonra ebediyyen sevgilisine ulaşıp hiç bir engel olmadan sevgili ile devamlı olarak baş başa kalmaktan daha büyük sevinç ne olabilir? Ancak bu nîmetler, sevginin kuvvetiyle ölçülür. Sevgi ne kadar kuvvetli olursa zevk de o nispette artar. Kul, Allah sevgisini ancak dünyada kazanır.

Esasen sevginin aslından mü'min ayrılmaz. Zîra mü'min, mârifetin aslından hâlî değildir. Fakat aşk derecesine yükselen kuvvetli sevgiye gelince, çokları bundan ayrılabilir. Bu da iki sebeple hâsıl olabilir:

Birincisi; dünya iyiliklerini kesmek ve Allah'tan başkasının sevgisini gönülden çıkarmaktır. Zîra kalp, içi su dolu olan bir bardak gibidir. Su çıkmadan sirkeyi almaz. Nitekim Allahu Teâlâ:

مَا جَعَلَ اللهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ

"Allah insanın içine iki kalp koymamıştır." (Ahzâb sûresi, 33/4) buyurmuştur.

Sevginin kemâli, bütün mevcudiyetiyle kalbin Allah'ı sevmesidir. Gönül başkasına iltifat ettiği nispette başkası ile meşgul olan bir boşluğu var demektir. Sirke konmak istenen bir bardakta su bulunduğu vakit, ne kadar su varsa o nispette az sirke alacağı gibi, başkası ile meşgul olan kalp de o meşgale nispetinde Allah sevgisi azalır. Bardağı tamamen sirke ile doldurabilmek için suyunu tamamen boşaltmak gerektiği gibi, kalbi de tamamen Allah sevgisi ile doldurmak için başka her şeyden temizlemek lâzımdır. Buna işâret etmek üzere Allahu Teâlâ:

قُلِ اللهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ

"Allah'tır de. Sonra da onları daldıkları sapıklıkta bırak, oynasınlar." (En'âm suresi, 6/91) ve yine

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا

“Muhakkak onlar ki, Rabbimiz Allah’tır, dediler. Sonra da istikamet ettiler.” (Ahkâf suresi, 46/13) buyurmuştur. Daha doğrusu bu, senin, **“Lâ ilâhe illallah”** sözünün mânasıdır. Çünkü sen bu sözünle; “İbâdet ve sevgiye lâyık olan, ancak Allah’tır.” diyorsun. Sevilen her şey mâbuddur. Abd (kul) bağlıdır. Bağlandığı da mâbudu, ibâdet edip tanıdığıdır. Her seven, sevdiğine bağlıdır. Bunun için Allahu Teâlâ:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ

“Hevâsını kendine ilah edineni gördün mü?” (Furkan suresi, 25/43) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

أَبْغَضُ إِلٰهٍ عُبِدَ فِي الْأَرْضِ الْهَوٰى

“Yeryüzünde ibâdet edilip tapılan en sevimsiz ilâh, kişinin hevâsıdır.”[21] buyurmuştur.

Yine bunun içindir ki Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“İhlâs ile “Lâ ilâhe illâllah” diyen, cennete girer.”*[22] buyurmuştur. İhlâs demek, kalbinde Allah’tan başkasına yer bırakmamak, kalbini Allah’a ortaklık şâibesinden uzaklaştırıp hâlis etmektir; kalbinin sevgilisi, maksudu ve mâbudu, yalnız Allah olmak demektir.

Bu durumda olan kimse için dünya, bir hapishanedir. Zîra dünya, sevgilisini görmesine mânidir. Ölümü ise bu cezaevinden kurtarıp sevgilisine yönelmek demektir. Şimdi son derece âşık olduğu sevgilisi bulunan ve hapiste olması sebebiyle uzun müddet sevgilisinden uzak kalan ve nihâyet hapishaneden kurtulup sevgilisine yönelen adamın hâlini bir düşün. O, her şeyden önce ona ulaşmak istemez mi? Ve bu sevincin hudûdu var mıdır?

Allah sevgisini zayıflatan sebeplerden birisi, dünya sevgisidir. Aile, evlât, akraba, mal, akar, hayvan, bağ-bahçe ve bostan sevgileri de böyledir. Hepsi Allah sevgisini azaltır. Hattâ kuşların güzel seslerinden ve sabah rüzgârından zevk almak, Allah sevgisini azaltmaya vesîle olan dünya varlıklarına yönelmektir. Dünya ile ünsiyet ettiği nispette kişinin Allah sevgisi azalır. Âhiret ile dünya, doğu ile batı veya iki kuma gibidir. Doğuya yaklaşanın batıdan uzaklaşması gibi, dünyalıktan yararlanan kimse de yararlandığı nispette âhiretten uzaklaşır ve âhiret nasîbi azalmış olur. Kumalardan birinin gönlünü hoş ettiği nispette diğerinin gönlünü kırdığı

gibi, dünya ile âhiretten birini memnun ederken mutlak sûrette diğerini küstürmüş olur. Yâni birinden nasibini alırken diğerinden nasîbi azalmış olur. Bu hâl, basîret sâhiplerine, göz ile görülenden daha açık bir şekilde tecellî etmiştir. Dünyayı gönlünden söküp atmanın yolu zühd, sabra devam, korku ve ümit ile bunlara bağlanmaktadır. Tövbe, sabır, zühd, korku, recâ gibi, anlattığımız makamlar, muhabbetin kollarından birini elde edebilmek için bir takım mukaddimelerdir. O da kalbi Allah'ın başkasından temizlemektir. Bunun da başlangıcı Allah'a, âhirete, cennet ve cehenneme inanmaktır. İşte bu îmandan korku ve ümid doğar. Korku ile ümitten tövbe ve sabır doğar. Sonra da mal, mevki, mansıp ve bütün dünya varlıklarından uzaklaşmaya kadar gider. Kalbinde Allah'tan başka olan her şeyi çıkarır atar da artık kalp, tamamen Allah'ı bilmek ve O'nu sevmek için hazırlanmış olur. Demek ki bütün bunlar kalbi temizlemek için mukaddimedir. Kalbi temizlemek ise, muhabbetin dallarından biridir.

"Tahâret îmanın yarısıdır." hadîsi ile Resûl-i Ekrem (s.a.v.) buna işâret etmiştir.

İkinci sebep; muhabbetin kuvvetlenmesinin ikinci sebebi, Allah'ı bilmenin, her yönü ve kuvveti ile tamamen kalbi kaplamasıdır. Kalbi, mâsivâdan temizledikten sonra mârifet ve muhabbeti kalbe yerleştirmek, toprağı temizleyip nadas ettikten sonra tohumu atmaya benzer ki bu, ikinci bölümdür. Bu tohumdan muhabbet ve mâriftet ağacı doğar. Bu da Allahu Teâlâ'nın:

ضَرَبَ اللهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ

وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ

"Allah'ın, hoş bir sözü, kökü sağlam, dalları göğe doğru olan hoş bir ağaca benzeterek nasıl misal verdiğini görmüyor musun?" (İbrâhim suresi, 14/24) âyetiyle darb-ı mesel ettiği kelime-i tayyibe ve:

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ

"Güzel sözler O'na yükselir. O sözleri de yararlı iş yükseltir." (Fâtır suresi, 35/10) âyetiyle işâret ettiği husûstur. Kelime-i tayyibe (güzel söz) mârifet, amel-i sâlih ise bu mârifetin biniti ve hizmetçisi gibidir. Amel-i sâlih, önce kalbi dünyalıktan temizlemek, sonra bu temizliği devam

ettirmek içindir. Demek ki amel-i sâlih, ancak Allah'ı mârifet içindir. Amel keyfiyetini bildiren ilim de amel için aranır.

Demek oluyor ki her şeyin evveli ve sonu ilme dayanır. Birinci ilim, muâmele ilmidir. Bileceğiz ki, ona göre amel edeceğiz. Yâni birinci ilimden doğan, ameldir. Amel ve muâmeleden garaz da tecelliyât-ı ilâhiyenin kalpte parlaması ve mârifet ilmi ile süslenmesi için kalbi temizleyip parlatmaktır. İşte mükâşefe ilmi dediğimiz ilim, bu mârifet ilmidir ve aynı zamanda son ilimdir. Bu mârifet ilmi hâsıl olduğu anda zarurî olarak muhabbet bunu tâkip eder. Bu tıpkı, mizâcı mûtedil olan kimsenin, gözleri ile gördüğü güzelliği sevip ona meyletmesi gibidir. İnsan, sevdiği şeyden zevk aldığı vakit, zevk muhabbete, muhabbet de mârifete tâbi olur. Dünya meşgalelerini kalpten attıktan sonra bu mârifete ancak, sâfî düşünce, devamlı zikir ve Allahu Teâlâ'nın zâtında sıfatında, göklerin esrârında ve diğer yaratıklarında devamlı olarak düşünmek ve ciddî bir araştırma neticesinde ulaşılabilir.

Bu merhaleye ulaşanlar, kuvvetli ve zayıf olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kuvvetliler önce Allah'ı, sonra Allah'tan gayrı diğer varlıkları bilirler. Zayıflar ise fiilden fâile, masnûdan Sâni'a geçerler. Önce eşyayı bilir, sonra Allah'a yükselirler. Allahu Teâlâ:

أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

"Rabbinin her şeye şâhid olması yetmez mi?" (Fussilet suresi, 41/53), ve:

شَهِدَ اللهُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ

"Allah, O'ndan başka tanrı olmadığına şâhidlik etmiştir." (Âl-i İmrân suresi, 3/18) buyurmakla birincisine işâret etmiştir. Bunun için bâzılarına:

- "Rabbini ne ile bildin?" diye sorduklarında;
- "Rabbimi, Rabbimle bildim. Rabbim olmasaydı, Rabbimi bilemezdim." diye cevap vermişlerdir. Yine:

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ

"Gerçeği anlamalarına kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz." (Fussilet suresi, 41/53),

أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

“Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allah’ın yarattığı her şeyi düşünmezler mi?” (A’râf suresi, 7/185),

قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

“Göklerde ve yerde olana bakın, de.” (Yûnus suresi, 10/101),

اَلَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرٰى فِي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ

مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ

كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ.

“Gökleri yedi kat üzerine yaratan O’dur. Rahman’ın bu yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü bir çevir bak, bir aksaklık görebilir misin? Bir aksaklık bulmak için gözünü tekrar tekrar çevir bak. Ama göz, umduğunu bulamayıp bitkin ve yorgun düşer.” (Mülk suresi, 67/3-4) âyetleri ile de ikincisine işâret etmiştir. Çoğunluk için bu yol daha kolaydır. Kur’ân-ı Kerîm çoğunlukla insanları bu yoldan düşünmeye dâvet etmiştir.

Şâyet, “Bu iki yol da kapalıdır. Önce mârifeti elde etmeye, sonra da mârifet ile muhabbete ulaşmaya yardımcı olan kısmını bize açıklar mısın?” dersen, bilmiş ol ki;

Bu ikisinden en üstünü, Hak’tan halka delîl çekmektir ki bu, cidden kapalıdır. Ve bu hususta söylenecekler, çoğunluğun anlayışından uzak olduğu için bundan bahsetmeye lüzum yoktur. Kolay anlaşılıp ve aşağı derecede bulunan ikinci şekline gelince; bunu herkes anlayabilir. Ancak buna engel olan, bu hususta düşünmeyip nefsin arzuları ve dünya istekleri ile meşgul olmaktır. Bunu da açıklamaya sebep, konunun genişliği, çokluğu, sayılıp sona ermeyecek derecede kollara ayrılmasıdır. Zîra her zerrede Sâni’in kudretinin kemâline, hikmetinin olgunluğuna ve azametinin sonsuzluğuna delâlet eden pek çok delîller vardır. Nitekim âyet-i celîlede:

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ

تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي

“De ki: “Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa, bir o kadarını da katsak, Rabbimin sözleri tükenmeden denizler tükenirdi.” (Kehf suresi, 18/109) buyrulmuştur. Buna dalmak, mükâşefe ilminin deryâlarına batmak demektir. Muâmele ilminde tufeylî olarak bunu anlatmak mümkün değildir. Fakat cinsine tenbîh olmak bakımından îcaz yolu ile bir misâle işâret etmek mümkün olduğu için deriz ki;

Bu iki yolun en kolayı, Allah’ın işlerine bakmaktır. Biz de bununla ilgili olarak konuşalım. Bununla beraber Allah’ın işleri pek çoktur. Biz bunların en hakîr, en küçük ve en azını ele alarak ondaki şaşılacak halleri inceliyelim. Gökler ve göklerin melekût ve mülklerine nispetle yaratıkların en azı yer ve yeryüzünde olanlardır. Zîra sen, gökte olanlara cisim ve şahsiyetleri îtibarıyla baktığın vakit, güneşi küçücük bir cisim olarak görürsün.

Hâlbuki bu cisim, üzerinde yaşadığımız yerden yüz altmış küsur defa daha büyüktür. Şimdi ona nisbetle yerin küçüklüğünü hesap et. İş, bu kadarla da bitmez. Güneş de kendi mihverine nisbetle kıyâs kabul etmiyecek kadar küçüktür. Güneş dördüncü katta bulunuyor. Dördüncü kat, beşinci kata nisbetle küçük, beşinci altıncıya, altıncı yedinciye nisbetle küçük. Yedi kat gökler kürsüye nisbetle boşluğa atılmış bir halka gibi, kürsü de Arş’a nisbetle böyledir. Bu, küçüklük ve büyüklük, yalnız cisimleri bakımındandır. Değerleri ayrı bir özellik taşır. Yeryüzü de denizlere-nisbetle küçüktür. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Denize nispetle kara parçaları, yeryüzüne nisbetle bir ağıl gibidir.”* buyurmuştur. Bütün bunlar, tecrübe ve denemelerle bilinen şeylerdir. Yine yeryüzünde keşfedilen kısım”, keşfedilmeyene nisbetle bir ada gibidir. (Gazâlî devrinde).

Sonra yerin bir cüz’ü olan topraktan yaratılan, diğer canlılara ve yere nisbetle onların küçüklüklerine bir bak. Bütün bunlara da boş vererek canlılardan en küçük olarak gördüğümüz sivrisinek ve benzerlerini ele alalım. Şöyle bir düşünürsek, küçüklüğü ile beraber, sivrisineği Allahu Teâlâ’nın, en büyük hayvan olan Fil sûretinde yaratmış olduğunu görürüz. Evet, sivrisinek tamamen fil sûretinde yaratılmıştır. Aynı hortumu da onda halketti ve üstelik iki kanat verdi. El, ayak, göz ve kulak verdi. Dış organlarını bu şekilde yarattığı gibi, iç organlarını da diğer canlılarda iç organlar gibi; yemek içmek, hazmetmek, ihraç etmek gibi imkânları kendisine verdi. Üstelik bu, sadece şekil ve yaratılıştır. Sonra Allahu Teâlâ, gıdasının kan olduğunu ve gıdayı almak için canlılar üzerine konabilmek için kendisine nasıl kanat verdiğini ve başının önünde kendisine içi boş bir

hortum yarattığını, mesâmâtı nasıl bilip hortumu ortaya yerleştirdiğini ve hortumu bastırmak için nasıl kuvvet verdiğini, oradan ince kanı nasıl sorarak midesine indirdiğini düşün.

Sonra insanın, düşmanı olduğunu ona nasıl bildirdiğini, insanın eli ile onu avlamak istediğini, koruma âlet ve çarelerini nasıl öğrettiğini düşün. Uzaktan harekete geçen elin hareketini duyar, hemen kan emmeyi bırakarak kaçar, el durduğu vakit tekrar geri döner. Sonra yüzünün küçüklüğüne rağmen gıdasını görebilmesi için kendisinde göz bebekleri yaratmış. Sonra büyük canlılarda gözlerini korumak için göz kapakları olduğu halde, sineğin gözü küçük olup kapağa tahammülü olmadığı için, gözlerini tozdan korumak üzere kendisinde iki el yarattığını ve bu elleri ile devamlı olarak gözlerini sildiğini düşün.

İnsan ve büyük hayvanlarda ise gözleri için alt-üst iki kapak yaratmıştır. Bu kapaklar, uçları ile göze gelen tozları kirpiklerin etrafına atarlar. Allahu Teâlâ gözün ışığını toplamak, görmeye yardım etmek ve yüzü güzelleştirmek için göz kapaklarının uçlarında siyah kirpikler yaratmıştır. Toz hücûm ettiği vakit onları yumar ve aralarından bakar, onların yumulması tozların girmesine engel olur, görmeye mâni olmaz. Fakat sineğe gelince; ona kapaksız gözler vermiş ve elleri ile onları temizlemesini öğretmiştir. Görüşü zayıf olduğu için ışık etrafında döner, gündüz ışığını arar. Lamba ışığını görünce, kendisinin karanlık bir evde olduğunu ve ışığın da bir pencere olduğunu sanır. Hemen kendini ışığa atar, pencere bulamaz, yanıldığını sanarak tekrar kendisini ışığa atar ve böylece ışık etrafında dönmekle yanmaya mahkûm olur.

Belki bunu, sen onun bir eksiklik ve bilgisizliği sanırsın. Hâlbuki senin cehâletin onun cehâletinden çok daha büyüktür. Belki insanoğlunun şehvetlerinin üzerine düşmesi kelebeğin pervane hâlinde ateşin etrafına düşmesi gibidir. Zîra insanoğluna şehvet ışıkları parlar. Ardında öldürücü zehir olduğunun farkında olmadan kendisini şehvet bataklığına atar ve orada helâ kolur. Bu helâki, ebedî olarak devam eder. Keşke pervaneler gibi olaydı? Çünkü pervanelerin son tehlikesi yanıp kurtulmaktır. İnsanoğlu ise şehvetlerinin peşine gitmekle ya uzun müddet, yahut da ebedî olarak cehennemde kalır. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنِّي مُمْسِكٌ بِحُجَزِكُمْ عَنِ النَّارِ وَأَنْتُمْ تَتَهَافَتُونَ
فِيهَا تَهَافُتَ الْفَرَاشِ

"Ben sizi cehennemden korumak için bileğinizden tuttuğum halde siz pervaneler gibi kendinizi ateşe atıp duruyorsunuz."[23] buyurmuştur.

İşte bu anlattığımız, küçük hayvanlarda Allahu Teâlâ'nın yarattığı acayip hallerden bir nebzedir. Onlar da öyle acayip haller var ki, bütün insanlar bir araya toplansa, onun yalnız dış görünüşünü tamamıyla anlamaktan âciz kalırlar. Kapalı durumlarına gelince: onları Allah'tan başka kimse bilemez.

Sonra her canlı ve cansız bitkilerde kendilerine mahsus ve başkasında bulunmayan özel haller vardır. Meselâ, arıyı ele alalım, ondaki acayip halleri düşünelim. Allahu Teâlâ ona nasıl vahyetti de dağ ve ağaçlardan toplu oldukları halde kendilerine barınak yaptılar. Tükrüğünden nasıl mum ve bal yapar? Mum, ışık ve bal ise şifâ olarak kullanılır. Sonra onun çiçek ve yeşillikleri yiyip pisliklerden kaçınmasındaki halleri bünye bakımından kendilerinden büyük olan bir tanesine hepsinin itâat etmeleri, onu âmir kabul etmeleri ve onun da adâlete riâyet etmesini düşün. Hatât daha kapıda iken pisliğe düşeni içeri koymadan öldürdüğünü ve bütün bunları düşündüğün vakit, eğer mîde ve şehvetinin düşkünü olmaz ve doğru dürüst düşünürsen, onda son derece hayrete şâyân haller görürsün.

Bütün bunları bir kenara bırakalım da inşâ ettiği petekleri ele alalım. Onları mumdan ve altı köşe şeklinde mühendisleri bile şaşırtacak özellikte yaptığını düşün. Dört köşede boşluk kalır ve kaybolur. Şekillerin en genişi, değirmi olanıdır. Arı, boşluk kalmasın diye dört köşeyi terkettiği gibi, değirmi şekli de terketmesi, onun dış tarafında boşluk kalmaması içindir. Çünkü durumu, şekiller toplatınca dış kısımlarında boşluk kalır. Hiç boşluk bırakmayan, altı köşedir. Sen, yerlerin ve göklerin acayip hallerini bırak da şu küçük hayvanın bu en basit hareketinden ibret al. Bizim kısa görüşümüzle anlatabileceklerimize bile ömrümüz kâfi gelmez. Hâlbuki bizim anladıklarımız, âlimler ve peygamberlerin anlayışı ile bütün insanların anladıkları ise Allahu Teâlâ'nın ilmi ile mukayese kabul etmez. Aslında yaratıkların bildiklerine, Allah'ın ilmine nisbetle, ilim denmez.

İşte bu anlattıklarımız ve benzerlerine bakmakla, kolay yoldan Allah'ı bilmek hâsıl olur. Mârifet çoğaldıkça sevgi de çoğalır. Şâyet, Allah'a ulaşma saâdetini arıyorsan dünyayı arkaya at. Ömrünü zikir ve fikir ile geçir. Umulur ki bu sayede bundan bir miktar zevk alır ve âhirette büyük mevkilere ulaşırsın.

---

[21]. Taberânî, Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir.

[22]. Yukarıda geçmiştir.

[23]. Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

SEVGİDE İNSANLARIN FARKLI OLMALARININ SEBEBİ

Bilmiş ol ki; insanlar îmânın aslında müşterek oldukları gibi, sevginin aslında da müşterektirler. Fakat Allah'ı mârifette ve dünya sevgisinde farklıdırlar. Zîra şeyler arasındaki ayrılık, sebepler arasındaki ayrılıktandır. İnsanların çoğunluğu, Allahu Teâlâ hakkında ancak duydukları bâzı sıfat ve isimleri bilirler; onları öğrenir ve ezberlerler. Bâzıları, Allahu Teâlâ'nın münezzeh olduğu bir takım mânaları bunlardan çıkarır. Bâzıları ise hakikatlerini anlayamamakla beraber fâsid mânalar da düşünmez, olduğu gibi îmân ettik der ve amel ile meşgul olurlar. Bunlar, ashâb-ı yemînin selâmete erenleridir. Fâsid mânalar tahayyül edenler ise sapıklar; hakîkatleri olduğu gibi bilenler ise mukarreblerdir. Bu üç sınıfın hâlini Allahu Teâlâ;

فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ

"Eğer ölen o kişi gözdelerden ise, rahatlık, hoşluk ve nîmet cennetindedir." (Vâkıa suresi, 56/88-89) âyetleri ile beyan buyurmuştur. Şâyet anlayabilmen için mutlaka bir örnek istiyorsan, sevginin farklı olduğunu bir örnekle size anlatayım:

Meselâ, **İmâm-ı Şâfiî**'nin mensuplarından olan fakîh ve avâmın hepsi, İmam'a karşı sevgilerinin aslında ortaktırlar. Çünkü hepsi, onun fazîletini mârifette müşterektir. Fakat avam, onun fazîlet ve ahlâkını mücmel, fakîh ise mufassal olarak bilir. Bu bakımdan fakîhin sevgisi, avâmın sevgisinden fazla olur. Meselâ, bir âlimin güzel bir eserini bir adam gördüğü vakit, ona gönlünden meyleder ve onu sever. Onunla, onun fazîletine delil çeker. Ondan daha güzel bir eserini gördüğü vakit sevgisi daha da çoğalır. Çünkü onun ilmini daha iyi bilmiş olur. Yine bunun gibi, güzel şiirler söylediğini bildiği bir şâiri insan sever. Fakat yeniden kendisinden daha güzel şiirler duyduğu vakit sevgisi daha da artar. Diğer sanat ve fazîletlerde de durum aynıdır.

Avam kısmı, falan zat iyi bir musanniftir diye duyar, fakat eserinde ne olduğunu bilmez. O, mücmel bir bilgi ile onu sever. Fakat basîret sâhibi bilgin bir insan, eseri tetkik edip oradaki inceliklere vâkıf olunca, şüphesiz bunun sevgisi daha fazla olur. Çünkü yazı ve şiir sanatındaki incelikler, onun kemâline delâlet eder. O, incelikleri bildikçe sevgi de çoğalır. Kâinat,

bütün varlıkları ile Allahu Teâlâ'nın sanatıdır. Avam kısmı bunu böyle bilir ve buna inanarak Allah'ı sever. Fakat basîret sâhibi, Allahu Teâlâ'nın bu sanatının ince teferruatına vâkıf olur. Bir sivrisinekte akıllara durgunluk verecek incelikleri görür de bu sebeple sevgisi kat kat fazlalaşır. Allahu Teâlâ'nın sanatının inceliklerini bildiği nispette sevgisi de çoğalmış olur. Allahu Teâlâ'nın sanatının inceliğini bilmek, sahili bulunmayan bir deryâya dalmaktır. Bunun için mârifet erbabının sevgisi, ayrı ayrıdır. Fazla bilen fazla sever.

Yukarıda anlattığımız sevginin beş sebebinin ihtilâfı da sevginin azalıp çoğalmasına vesîledir. Meselâ, Allahu Teâlâ'yı zâtı için değil de, in'âm ettiği nîmetlerden dolayı seven kimsenin, ihsânındaki değişiklik sebebiyle sevgisi de değişir. Meselâ, bolluk ve refahdaki sevgisi ile darlık ve belâ anındaki sevgisi bir olmaz. Fakat kemâl, cemâl, ululuk ve azamet bakımından sevgiye lâyık olan ancak Allah'tır, diyerek O'nu sevenlerin sevgilerinde değişiklik olmaz, ihsan etse de sever, etmese de sever.

İşte sevginin farklı olmasının sebepleri bunlardır. Binâenaleyh, sevgideki ayrılık da âhiretteki saâdet farklarına sebep olur. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَلَلْآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا

"Doğrusu âhirette daha büyük dereceler ve daha büyük üstünlükler vardır." (İsrâ suresi, 17/21) buyurmuştur.

ALLAH'I MÂRİFETTEKİ KUSURLARIN SEBEBİ

Bilmiş ol ki; mevcûdâtın en açık ve en parlak olanı, Allahu Teâlâ'dır. Şunun için en kolay; ilk bilinmesi ve anlaşılması gereken de Allahu Teâlâ'dır. Fakat durum bunun tersine olduğuna göre bu hususu açıklamak gerekir. O'nun, bütün varlıkların en açık meydanda ve parlağı olduğunu söylemiştik. Bunu bir misâl ile açıklayalım.

Meselâ, bir adamı yazı yazar veya dikiş diker gördüğümüz vakit, bu adamın canlı olduğunu bilir; yazı veya dikişe ilmi, bunları yapmaya kudret ve iradesi olduğunu, diğer bütün sıfatlarından daha açık bir şekilde anlarız. Onun bâtınî sıfatları olan şehvet, gadab, ahlâk, sağlamlık ve hastalık gibi diğer hallerini bilemediğimiz gibi, zâhirî sıfatlarının bâzısını da bilemez ve bâzılarında da şüphe ederiz. Boyu kaç santim, cildinin rengi nasıldır gibi...

Fakat kendisinin canlı, bilgin, kudret ve irâde sâhibi olduğunda şüphemiz kalmaz. Çünkü kendi iradesiyle yazdığını veya diktiğini görüyoruz. Adamın yazdığını görmekle, hayat, kudret ve irâdesini göremediğimiz halde buna delîl çekiyoruz. Zâten bunlar beş duyunun hiç birisiyle bilinmezler. Onun hayat, kudret ve irâdesini ancak elinin yazı yazmak veya dikiş dikmek gibi hareketlerinden anlıyoruz. Bundan başka bütün âleme baksak, o âlem ile onun bir sıfatını bilemeyiz. Ona bir delîl vardır ve bununla beraber açık ve meydandadır.

Hâlbuki Allahu Teâlâ'nın vücud, kudret, ilim ve diğer sıfatlarına iç ve dış duyularımızla müşâhede ettiğimiz taş, yağmur, bitki, ağaç, hayvan, gökler, yeryüzü, yıldızlar, kara, deniz, ateş, hava, cevher, ârâz ve her şey zarurî olarak varlığına delâlet etmektedir. Hattâ varlığının ilk delîli, kendimiz, kendi varlığımız, cismimiz, vasıflarımız, hallerimizin ve gönüllerimizin değişmesi, tutum ve davranışlarımız, duruş ve hareketlerimizdir. En açık bildiğimiz, önce kendimiz, sonra da duyularımızla müşâhede ettiklerimiz ve daha sonra da akıl ve basîretle idrâk ettiğimiz şeylerdir.

Bütün bu bildiklerimizin her birinin bir anlayıcısı ve şâhidi vardır. Hâlbuki âlemde olan her zerre, Hâlıkı'nın varlığının delîl ve şâhididir. Onu sevk u idâre eden, onu yerinde kullanan, hareket ettiren ilim, kudret, lütuf ve hikmetine delâlet eden birer şâhid ve delîldir. Anlaşılan mevcûdâtın ise sayısı yoktur. Yalnız elini hareket ettirmeyi görmemizle "-ki bu bir şâhiddir -" bu şâhid ile kâtibin canlı olduğu bizim için açık olduğuna göre, bizim

bütün iç ve dış bünyemiz ve her şeyin varlığına delîl olduğu bir şeyi bizim için neden açık ve parlak olmasın?

Her zerre lisân-ı hâliyle, varlığının ve hareketinin kendi zâtı bakımından olmadığını, bir îcad edici ve hareket ettiriciye muhtaç bulunduğunu açıkça haykırmaktadır. Buna ilk delîl, kemik, et, âsab ve bütün âzalarımızın bir araya gelip teşekkül etmesi ve meydana gelmesidir. Kâtibin elinin kendiliğinden hareket etmediğini bildiğimiz gibi, bunların da kendi başına olmayacağını biliriz. Fakat varlıklar arasında idrâk edilip hissedilen ve düşünülen, hazır olan ve olmayan her şey, O'nun varlığının şâhid ve delîli olduğu için, akıllar onu anlayıp bilmekte, hayrete düşmüşlerdir. Çünkü bizim anlayamamızın iki sebebi vardır:

Birincisi; anlaşılması gereken şeyin çok gizli olmasıdır. Bu, meydandadır, misâl istemez.

İkincisi; çok açık olanıdır. Yarasa kuşunun gece görüp gündüz görmemesi gibi. Onun gündüz görmemesi, gündüzün kapalılığından değil, çok açık oluşundandır. Yarasanın göz ışığı zayıf olduğu için güneş onun ışığını alır ve göremez hale gelir. Güneşin kuvvetli açıklığı, öteyandan yarasanın göz nurunun zayıflığı görmesine mâni olur. Ancak güneş, karanlıkla karıştığı vakit görebilir.

Bunun gibi, bizim akıllarımız zayıf, Allah'ın cemâli ise son derece parlak olduğu için, yarasa kuşu gibi onu göremiyoruz. Nûrunun parlaklığı ile beraber göz ve basîretlerden saklanan Allah'ı noksan sıfatlardan tenzîh ederiz.

Çok açık olması sebebiyle gizlenmiş olmasına şaşılmamalıdır. Çünkü her şey zıddı ile açığa çıkar. Zıddı olmayan şeyi anlamak zordur. Eğer eşya ihtilâf etse de biri delâlet edip diğeri delâlet etmese, o zaman, ayrılık kolaylıkla anlaşılırdı. Fakat hepsi birden bir hedefe delâlet ettiği için anlamak da zorlaşmıştır. Bunun örneği, güneş aydınlığının yeryüzünde parlamasıdır. Bu aydınlığın yerde, sonradan meydâna gelmiş bir ârâz olduğunu ve güneşin kaybolması ile onun da kaybolduğunu biliyoruz. Eğer güneş hiç batmasa ve cisimlerdeki heyetin yalnız onun rengi, siyah, beyaz ve benzeri renkler gibi olduğunu bilsek, o zaman biz siyahta ancak karalığı, beyazda da ancak aklığı müşâhede edebilirdik. Tek başına güneşin ziyâsından haberimiz olmazdı ve onu bilemezdik. Fakat güneş batıp ziyâlanan yerler kararınca, bu iki hal arasındaki ayırımı fark edebiliyoruz.

Bu sâyede biliyoruz ki cisimler, güneşin ziyâsıyla parlar ve güneş battığı zaman, ziyâsı gittiği için onlar kararırlar. Güneşin doğup batması sayesinde

ziyasının varlığını bilmiş oluruz. Çünkü batınca ziyâ yok olur. Şâyet güneş hiç batmasaydı, ziyânın ondan geldiğini çok zorlukla anlardık. Çünkü o zaman cisimleri değişik renklerle değil, aynı şekilde müşâhede etmiş olacaktık. Görüldüğü gibi, diğer varlıklar kendisiyle bilinen ve en açık olan ziyâ ve aydınlıkta durum budur. Güneşin ışığından daha açık bir şey yoktur. Böyle iken o da zıddıyla biliniyor.

Kendiliğinden açıkta olan, başkasını da açığa çıkarır. Bu böyle iken eğer batması olmasaydı, kendisinin bile anlaşılması zor olacaktı. Allahu Teâlâ ise her şeyin en açığıdır. Bütün eşya, O'nunla açığa çıkmaktadır. Eğer O'na yokluk ârız olaydı veya kaybolsa veyahut da bir değişikliğe uğrasa, yer ve gökler yıkılır, mülk ve melekût âlemi yok olurdu da, ancak o zaman iki hal arasındaki ayrılık anlaşılırdı.

Eğer eşyanın bir kısmı O'nunla ve bir kısmı da başkasıyla mevcud olsaydı, delâlette iki şey arasındaki fark ortaya çıkardı. Fakat onun delâleti bir yol üzerinde bütün eşyada umumîdir. Her hâl ü kârda varlığı dâim ve bunun aksi muhaldir. İşte O'nun son derece açıklığı bu gizliliği îrâs etmiştir. Fehimlerin kusurundaki sebep budur. Fakat basîreti kuvvetli olup zayıf olmayanlar, mutedil hallerinde yalnız Allah'ı görür ve O'ndan başkasını bilmezler. Gerçek var olanın yalnız Allah olduğunu, bütün bu varlıklar ve ef'âli O'nun kudretinin eseri bulunduğunu, hepsi O'na bağlı olup, Allah'ın varlığına nispetle onların varlığının bir değeri olmadığını, gerçek varlık, bütün bunların kendisinden sâdır olan Vâhid-i Hakîki'nin olduğunu bilir. Bu durumda olanlar, işte işi yapanı görür ve işe önem vermez. Bu köktür, bu yerdir, bu hayvandır ve bu ağaçtır gibi sözlerle uğraşmaz. Bunlara ancak Vâhid-i Hakîki'nin işi diye bakar. Onun bakışları, Allahu Teâlâ'dan başkasına geçmez, O'nda kalır. Bu tıpkı şiir, yazı ve tasnif edilmiş eserlere bakıp da şâiri, kâtibi ve musannifi düşünen ve eserlerine O'nun eserleri olarak bakan gibidir. Onların mürekkep, divit, siyah mürekkep olarak beyaz kâğıt üzerine yazdıklarına bakmaz, ancak onları tasnîf edene bakar.

Kâinat olduğu, gibi Allahu Teâlâ'nın tasnîfidir. Allah'ın işidir diye onlara bakan, Allah'ın işi olarak onları bilen ve Allah'ın işi oldukları için onları seven, onlarda onlara değil, onları yaratan ve tasnîf eden Allah'a bakar, Allah'ı bilir ve Allah'ı sever de, O'ndan başka kimseyi görmeyen gerçek bir muvahhid olur. Hattâ kendisine de kendisi olduğu için değil, Allahu Teâlâ'nın kulu olduğu için bakar. İşte nefsinde yok olmuş, tevhîdde yok olmuş dediğimiz budur. Buna işâret olmak üzere: "Bizim için olduk, bizden kaybolduk ve yok olduk. Biz, bizsiz kaldık."[24] denilmiştir.

Bunlar, basîret sâhipleri için bilinen açık şeyler olmakla, anlayışı kıt olanlar için zorluk arz eden hallerdir.

İşte Allahu Teâlâ'yı mârifette fehimlerin kusurunda sebep bunlardır. Allahu Teâlâ'nın varlığına şehâdet eden bütün şeyleri, çocukluğu ve aklın kemâl bulmadığı bir sırada insanın bunları anlamış olmasını da buna ekleyebilirsin. Sonra akıl garîzesi, âhestelikle kendisinde gelişirken, kendisi şehvetleri ile meşguldür. Anlayıp bildiği şeylerle ünsiyet ve onlarla ülfet etmiştir. Uzun ünsiyet sebebiyle onların kalbindeki tesîri azalmıştır. Bunun için hiç görmediği bir hayvan, bir bitki veya hârikulâde bir işle ânî olarak karşılaştığı vakit, tabiî olarak dili mârifetle açılır ve hemen "Sübhânellah" der. Hâlbuki öte yandan Allah'ın varlığına kesin olarak delâlet eden, devamlı olarak görüp ünsiyet ettiği kendisini ve diğer hayvanları görmekle bu delîli çekmez. Çünkü onlarla ünsiyet etmiştir. Gözsüz olarak doğup erginlik çağına geldikten sonra gözleri açılan bir adam kabul edelim. Bu adam, yer ve göklere, ağaç, bitki ve hayvanlara birden ve âni olarak baktığı vakit, gördüğü bu acayip varlıklara şaşarak aklını oynatacağından korkulur.

İşte bunlar ve benzeri sebeplerle bir de şehvetlere dalmak, insanlara mârifet nûru ile aydınlanmak kapısını kapamıştır. İnsanlar, Allah'ı mârifeti arama hususunda, merkebine bindiği halde onu arayan sarhoşlar gibidir. İşte bu işin sırrı budur. Bunun için şâir:

"Sen açıksın, iyi görmeyen körden başkası için gizli değilsin.
Ancak açıkladığın perdeler ardında saklandın.
Örfü bilmeyen seni nasıl bilebilsin?" demiştir.

---

[24]. Bu bölümde kuvve-i vâhimeye hulûl, ittihad ve vahdet-i vücûd gibi bâzı asılsız şeyler gelmek ihtimâli göz önüne alınarak, aşağıdaki açıklamanın not alınması zarûreti hâsıl olmuştur. Şöyle ki:

Sadeddîn-i Taftâzânî, **Makasıd-ı Şerh-i Hey'et** kitabında hulûl, ittihad ve vahdet-i vücûdu reddettikten sonra, burada yine hulûl ve ittihadı ilham ettiren, başka iki mezhep daha var ki bunların hulûl ve ittihad ile bir ilgileri yoktur.

a) Birincisi; âhiret yolcusu seyr-i sülûkünde Allah'a vâsıl olduğu vakit, tevhîd ve mârifet deryâsına gark olur. Zâtı, Allah'ın zâtında, sıfatı, Allah'ın sıfatında muzmahil olur ve bütün mâsivâdan sıyrılarak mevcûdât içerisinde yalnız Allah'ı görür ve O'ndan başkasını görmez. İşte buna "Fenâ fi't-tevhîd (tevhidde yok olma) denir ki, bir kudsî hadîsde: *"Kulumu sevdiğim*

vakit, onun duyan kulağı, gören gözü olurum." buyrulmakla buna işâret edilmiştir. İste bu halde hulûl ve ittihad kokusu veren bir takım sözler kendisinden sâdır olabilir. Bu da o hâli açıklamadaki ifade kusurundan ve söz ile onu açıklamanın güçlüğünden gelir ki, bunun hulûl ve ittihad ile bir münâsebeti yoktur.

b) İkincisi; Vâcibü'l-Vücûd olan Allahu Teâlâ mutlak olarak tek olan bir varlıktır. Çokluğu asla kabûl etmez. Çokluk izâfidir ki, bunlar birer hayâl ve serap gibidir. Gerçkte hepsi birdir. Zâhire göre tekerrür ederler. Görünüşte çok iseler de bu çokluk, taksîmât îtibariyle değildir. Başkalık ve ikilik olmadığı için hulûl ve ittihad da yoktur.

Sıddîkların bâzıları: "Neyi gördümse Allah'ı orada veya ondan evvel gördüm." şeklinde konuşmalar yapmışlardır. Musannif merhum **"Mişkâtü'l-Envâr"** kitabında, bâzı zayıf kimseler bu sözlerimizi belki anlayamaz. Biz, "Güneşin nûru gibi, Allahu Teâlâ da her şey ile beraberdir." dediğimiz vakit hâşâ, Allahu Teâlâ'nın her mekâna hulûl ettiğini sanırlar. Hâlbuki biz deriz ki. O, her şeyden evvel var idi ve kudret itibariyle her şeyin üstündedir. Her şeyi açığa çıkaran O'dur. Mekân, cihet, mesafe, hulûl ve ittihaddan münezzehtir. O'nun, izhâr ettiği şeylerle beraber olması, onları bilmesi, sevk u idâre etmesi demektir. Bunu anlamayanlar bu iş üzerinde durmamalıdır. (Mütercim.)

ŞEVK VE İFRAT DERECEDEKİ AŞKIN MÂNASI

Bilmiş ol ki; Allah'ı sevmenin hakîkatini inkâr eden, şevkin hakîkatini de inkâr eder. Çünkü şevk, ancak sevilene yapılır. Biz, Allah'a olan şevkin varlığını ve ârifin basîret nûru, ibret bakışı, hayır ve îsâr yolu ile buna mecbur olduğunu ispat edelim:

İbret alma yolu ile şevki ispat; bunun için muhabbeti ispat etmekte gösterdiğimiz delîller yeterlidir. Her sevilen şey, gıyâben aranır ve arzulanır. Fakat yanında ise artık bu iştiyâka lüzum kalmaz. Çünkü şevk, bir şeyi arayıp istemektir. Mevcûd olan aranmaz. Fakat aslında şevk, bir yönü ile bilinip diğer bâzı yönleri ile bilinmeyen şeye olur. İştiyak bunadır. Hiç bilinmeyen, arzu edilmez.

Meselâ, bir adamı görmemiş, vasıflarını da duymamış olan kimse o adamı görmeyi arzu etmez. Bunun gibi her yönü bilinene de iştiyak kalmaz, çünkü bilinmiştir. Bir şeyi tam mânasıyla anlayabilmek, onu görmekle mümkündür. Sevgilisini devamlı olarak gören kimsenin, artık iştiyak diye bir şeyi kalmaz. Şevk ve iştiyak, bir yönü ile bilinip diğer yönü ile bilinmeyen şeyde olur. Bunu bir misâl ile açıklayalım: Sevgilisi ortadan kaybolup hayâlini gönlünde yaşayan kimse bu hayâlini, görmekle kemâle erdirmeyi arzular. Şâyet hayâli de kalbinden silinmiş ve tamamen kendisini unutmuşsa, artık ona müştaktır demenin bir mânası kalmaz. Hattâ görse bile gördüğü vakitte de arzu ve iştiyâkı olmaz. Şevk demek, hayâlini kemâle erdirmek arzusu demektir. Bunun gibi sevgilisini bâzen karanlıkta görür ve bütün teferruatıyla onu anlayıp kavrayamaz. İşte bu, gördüğünü kemâle ulaştırmak ister ki, bu da ortalığın aydınlanması ile mümkündür.

Meselâ, sevgilisinin her ne kadar yüzünü görebilmişse de saçlarını ve diğer güzelliklerini görememiş olmasıdır. Her ne kadar onları görmemiş ve hayâl etmemişse de onları görmeyi arzu eder. Çünkü onun güzel saçları ve güzel uzuvları olduğunu bilir. Fakat görmediği için teferruâtını bilemez; Böylece onları görmeye müştak olur.

Her iki cihet de Allahu Teâlâ hakkında düşünülebilir. Belki bunlar, ârifler için lâzım ve melzûm kabîlindendirler. Zîra âriflere ilâhî umûrdan açıklanan, her ne kadar apaçık ise de yine ince bir perde arkasında olmuş gibidir. Bunun için tam mânasıyla açık değildir. Bir takım hayâl şâibeleri ile karışıktır. Zîra bu âlemde hayâlin karışmasından kurtulmuş olan yoktur.

Dünya meşgalesini de buna ekleyebiliriz. Buna göre açıklığın kemâli ve tecellînin parlamasının tamamı, müşâhede iledir. Bu da ancak âhirette olur. İşte bu, zarurî olarak şevki gerektirir. Âriflerin sevdiklerinin sonu da budur. İşte bu anlattığımız, şevkin iki nev'inden biridir. O da açıkça bildiklerini tam ve kâmil bir şekilde müşâhede edebilmek arzusudur.

İlâhî umûrun nihâyeti yoktur. Kulların her birine bunların bâzısı tecellî eder. Sonsuz umûr kapalı kalır. Hâlbuki ârif, bunların Allah katında malûm ve var olduklarını ve hattâ bilmediklerinin, bildiklerinden çok daha fazla olduklarını da bilir. Bunun için, bilmediklerini bilmeyi arzu eder.

Birinci şevk, ru'yet, lika ve müşâhede adı verilen mâna ile âhirette sona erer. Dünyada sona ermesi mümkün değildir.

İbrâhim b. Edhem bunlardan birisidir. Bir gün Allahu Teâlâ'ya: "Yâ Rab, sana mülâkattan önce, eğer seni seven bir kimseye kalbini sükûna uğratacak bir şey verdinse, bana da onu ver. Zîra sabırsızlık beni rahatsız etti." diye duâ ettim. Gece rüyamda beni huzuruna alarak; "Ey İbrâhim, bana kavuşmadan sükûn ve huzûr istemekte benden utanmıyor musun? Sevgiliye ulaşmadan hiç huzura erilebilir mi?" buyurdu. Bunun üzerine ben: "Ya Rab, senin sevgin beni şaşırttı da söyleyeceğimi bilemedim. Beni bağışla ve ne diyeceğimi bana öğret." dedim. Allahu Teâlâ: "Sen, "Allahım, beni kaza ve kaderine râzı olanlardan, belâna sabredenlerden ve nîmetine şükredenlerden eyle." diye duâ et. Zîra bu arzu ve iştiyak ancak âhirette sona erer." buyurdu, dedi.

İkinci iştiyâka gelince; bunun dünyada sonu gelmediği gibi, âhirette de sonu gelmeyecektir. Çünkü bunun sonu, Allahu Teâlâ indinde malûm olan celâl, sıfat, hikmet ve ef'âlinin tamamen kuluna açıklanması demektir ki, bunların sonu olmadığı için bunu açıklamak da muhaldir. Bir kula ne kadar tecellî vaki olsa da o kul, yine Allahu Teâlâ'nın celâl ve cemâlinden kapalı kalanların olduğunu bilir de şevk ve iştiyâkı hiç sükûn bulmaz. Hele kendisinden daha üstün derecelerde olanı gören, vuslatın aslı kendisinde mevcut olduğu halde, vuslatın kemâlini arzu eder. Bunun için zevkli bir iştiyâk içinde olur.

Keşif ve nazar lütuflarının sonsuz olarak devam etmesi uzak bir ihtimal değildir. Durmadan nîmet ve zevkler artar. Her yeni tecellîde hâsıl olan zevk, henüz hâsıl olmayan ikinci zevki düşünmekten kendini meşgul eder. Dünyada keşif sâhibi olmayan için de bu keşif mümkündür. Her ne kadar mebzûl olmasa da devam eder. Allahu Teâlâ'nın: **"Nûrları önlerinde ve defterleri sağlarından verilmiş olarak yürürler ve "Rabbımız,**

nûrumuzu tamamla!” derler.” (Tahrîm suresi, 66/8) âyet-i celîlesinin bu mânaya delâleti muhtemeldir. Nûrunun aslını dünyadan getirenin nûrunu, Allahu Teâlâ orada tamamlar. Dünyadaki nûrundan başka ve daha olgun bir nûra ulaşmasına da ihtimâl vardır. (Birinciye ihtimâli daha kuvvetlidir). Allahu Teâlâ’nın:

اُنْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا

“İkiyüzlü erkek ve kadınlar, mü’minlere; “Bizi de gözetin; ışığınızdan faydalanalım.” dedikleri gün, onlara; “Ardınıza dönün de ışık arayın.” denir.” (Hadîd suresi, 57/13) buyurduğu da, dünyadan nûrun aslının getirilmesinin zarurî olduğuna işârettir. Bu nur, âhirette çoğaltılır. Nûrun aslını dünyadan getirmeyenlerin nûrunun yenilenmesi ve çoğalması diye bir şey yoktur.

Allah’tan ilmimizi artırmasını ve hakkı hak görüp bizi hakka irşâd etmesini dileriz.

Bu husus ile ilgili haber ve eserlere gelince; bunlar da sayılamayacak kadar çoktur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’den rivâyet edilen meşhur duâ da şöyledir: *“Allahım, kazâna râzı olmayı, öldükten sonra sâbit ve iyi yaşayışı, senin mâh cemâline bakma zevkini ve sana mülakat şevkini senden isterim.”*[25]

Ebû’d-Derdâ (r.a.). Kâ‘bu’l-Ahbâr’a:

Tevrat’da bildiğin özel bir âyetten bana haber ver, dedi. Kâ‘b:

Allahu Teâlâ: “Bana mülâkat için iyilerin iştiyakı uzadı. Hâlbuki onların bana ulaşmasına ben daha çok müştakım.” buyurmuştur, dedi. Kâ‘b, devamla:

Bunun kenarında: “Beni arayan bulur, başkasını arayan beni bulamaz.” diye yazılır.” dedi. Ebû‘d-Derdâ:

Şâhid ol, ben bunu aynen Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’den duydum, dedi.

Dâvud aleyhisselâmdan gelen haberlerde, Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâma: “Yeryüzündeki bütün halka ilân et ve de ki: “Ben beni sevenin sevgilisi, benimle oturanın arkadaşıyım. Beni zikir ile ünsiyet edenin enîsi, bana arkadaşlık edenin yoldaşıyım. Beni tercih edeni tercih ederim, bana itâat edene itâat ederim, beni gerçek olarak seveni kendim için kabul eder ve onu herkesten üstün tutarım. Gerçek olarak beni arayan bulur, fakat başkasını arayan beni bulamaz. Ey yeryüzünün halkı, içine düştüğünüz şaşkınlık ve aldanmadan vazgeçin. Benim keremime,

arkadaşlığıma ve benimle ünsiyete yönelin ki, ben de sizinle ünsiyet edeyim ve süratle sizi seveyim. Zîra ben dostlarımın tıynetini, halîlim İbrâhim, sırdaşım Mûsâ ve hâlis dostum Muhammed'in tıynetinde yarattım. Bana iştiyak duyanların kalbini, benim nûrumdan yarattım ve celâlimi onlara merzuk ettim." buyurmuştur.

Seleften olan bir zâttan rivâyet edildiğine göre, Allahu Teâlâ sıddîklardan birisine: "Kullarım arasında öyleleri var ki, onlar beni, ben de onları severim. Onlar bana müştak, ben de onlara müştakım. Onlar beni, ben de onları zikrederim. Onlar bana ve ben de onlara bakarım. Şâyet sen de onların yoluna girersen, ben de seni severim. Onların yolundan ayrılırsan ben de sana buğz ederim" buyurdu. Bu zât:

"Bunların belirtileri nedir?" diye sorar. Allahu Teâlâ:

İyi bir çobanın koyunlarını koruduğu gibi, onlar da gündüzleri gölgeli ve kapalı yerleri araştırır; akşam vakti kuş yuvasına çekildiği gibi, onlar da yuvalarına çekilir. Gecenin çöktüğü ve karanlığın basıp da yatakların serildiği ve herkes sevgilisi ile baş başa kaldığı vakit, onlar ayaklarını diker, yüzlerini yere serer, benim kelâmım ile bana münâcatta bulunurlar. Benim in'âmım karşısında bana eğilirler; kimi ağlar, kimi gözyaşı döker, kimi âh çeker, kimi de hayretler içinde kalır. Kıyâm, kuûd, rükû ve sücûd arasında devrederler. Bütün bunlara, beni sevdikleri ve benim için katlanırlar. Onlara ilk vereceğim üç şeydir. Birincisi, benim nûrumdan onların gönüllerine akıtırım da ben onlardan haber verdiğim gibi, onlar da benden haber verirler. İkincisi, yer ve gökler bir tarafa, onlar bir tarafa olsa, onları tercih ederim. Üçüncüsü, onlara yönelirim. Yöneldiğim herkese her istediklerini veririm." buyurdu.

Ahbâr-ı Dâvud'da, Allahu Teâlâ kendisine şöyle vahyetmiştir:

"Yâ Dâvud, ne zamana kadar cennetten bahsedecek ve bana olan iştiyakını benden istemeyeceksin?". Dâvud aleyhisselâm;

"Yâ Rab, sana müştak olanlar kimlerdir?" diye sorunca, Allahu Teâlâ:

"Onlar her türlü keder ve bulanıklıklardan kendilerini temizlediğim ve çekinmelerini emrettiğim, gönüllerden, bana bakmaları için pencere açtığım sâfi kimselerdir. Ben kendi kudret elimle onların kalplerini alıp göklerin üzerine yükseltirim. Sonra meleklerimi çağırırım, onlar gelir bana secde ederler. Ben meleklerime: "Sizi bana secde etmeniz için çağırmadım, size bana müştak olanların gönüllerini göstermek ve onlarla iftihar etmek için çağırdım." derim. Onların kalpleri, güneşin yeryüzüne verdiği ziyâ gibi, göklerdeki meleklere aydınlık verir.

Yâ Dâvud! Ben, bana müştak olanların kalplerini benim rızâmdan yarattım. Benim cemâlimin nûru ile onları nurlandırdım. Onları benim için haberci kıldım. Onlar, nîmeti anar ve bana şükrederler. Bedenlerini ise, yeryüzünde bakacağım yer yaptım. Gönüllerinden bana gelen bir yol açtım. Her an oradan bana bakarlar. Bana olan şevk u iştiyakları artar.” buyurdu.

Dâvud aleyhisselâm: “Ya Rab, seni sevenleri bana göster.” dedi. Allahu Teâlâ:

“Lübnan dağına çık, orada genç, orta yaşlı ve ihtiyar olarak on dört kişi vardır. Yanlarına gittiğin vakit selâmımı söyle ve de ki: “Rabbiniz size selâm eder ve buyurur ki, “Bir isteğiniz var mı? Zîra siz benim dostlarım, sevgililerim ve velîlerimsiniz. Sizin sevinmenizle ben ferahlanırım ve sizin ferahlanmanıza yardım ederim.” buyurdu.

Dâvud aleyhisselâm Lübnan dağına çıkarak onları bir gözenin başında buldu. Orada Allahu Teâlâ’nın azameti üzerinde düşünüyorlardı. Dâvud aleyhisselâmı görünce uzaklaşmak istediler. Fakat Dâvud aleyhisselâm:

“Durun, ben Allah’ın elçisiyim, size Rabbinizin haberini iletmeye geldim.” deyince, hemen Dâvud aleyhisselâma yöneldiler ve gözlerini yere dikerek kulaklarını ona verdiler. Dâvud aleyhisselâm:

“Ben, Allah’ın size bir elçisiyim, Allahu Teâlâ’nın size selâmı var. Allahu Teâlâ: “Niçin benden bir şey istemiyorsunuz? Niçin bana seslenmiyorsunuz ki, ben sesinizi ve sözünüzü duymuş olayım. Siz benim sevgililerim ve velîlerimsiniz. Sizin sevinmenizle ben de sevinirim ve sizin sevginize süratle gelirim. Her an şefkatli bir anne gibi, size bakarım.” buyurdu, dedi. Dâvud aleyhisselâm devamla diyor ki:

Onlar bunu dinleyince gözlerinden yaşlar döküldü ve en yaşlıları:

Seni tesbîh eder ve noksan sıfatlardan tenzîh ederiz. Allahım, biz senin kulların ve kullarının çocuklarıyız. Ömrümüzde bir an seni hatırımızdan çıkarmışsak, bu hususta kusurumuzu bağışla.” dedi. Diğeri:

“Allahım, seni tesbîh ve takdîs ederiz. Biz senin kulların ve kullarının çocuklarıyız. Bize hüsn-i nazar etmekle ikramda bulun.” dedi. Bir başkası da:

“Allahım, biz senin kulların ve kullarının çocuklarıyız. Hangi cür’etle sana duâ edelim? Hâlbuki bizim hiç bir şeye ihtiyacımız olmadığını sen bilirsin. Sana gelen yola bizi devam ettir ve bu sûretle nîmetini bize tamamla.” dedi. Diğeri de:

“Biz senin rızânı aramakta kusurluyuz, bu hususta kendi lütfunla bize yardımcı ol ya Rab.” dedi. Bir başkası da:

“Yâ Rab, bizi “nutfeden yarattın, kendi lûtfunla azametini düşünme imkânlarını bize bahşettin. Senin azametinle meşgul olup celâl ve kibriyâlığını düşünen ve nûruna yaklaşmak isteyen kimse daha söz söylemeye cür’et edebilir mi?” dedi. Diğeri:

“Yâ Rab, Senin şânının azametinden, evliyâlarına yakınlığından ve sevgililerine fazla minnetinden, dilimiz tutuldu ve sana duâ edemedik.” dedi. Bir diğeri de:

“Yâ Rab, seni zikretmeye bizi hidâyet eden, seninle meşgul olmakla bizi başkalarından alıkoyan sensin. Sana karşı şükrümüzdeki kusurumuzu bize bağışla.” dedi. Diğeri de:

“Yâ Rab, bizim ihtiyacımızın, yalnız senin cemâline bakmak olduğunu bilirsin.” dedi. Ötekisi de:

“Yâ Rab, sen kendi cömertliğinden bize duâ ile emretmesen, bir kul efendisine karşı nasıl cür’et edebilirdi? Karanlıkta, hidâyete ulaşacağımız nûru bize ver.” dedi. Onlardan birisi de:

“Yâ Rab, bizim senden istediğimiz, devamlı olarak bize yönelmendir.” dedi. Bir diğeri de:

“Yâ Rab, fazl u kereminle bize bahşettiğin nîmetinin tamamlanmasını isteriz.” dedi. Diğeri de şöyle dedi:

“Yâ Rab, yaratıklarının hiç birine ihtiyacımız yok, yalnız cemâlini isteriz, bize lütfet cemâlini göster.” Diğeri de:

“Allahım, dünya ve dünyadakilere bakmaktan gözümü, ahiretten alıkoyacak şeylerden kalbimi kör etmeni dilerim.” dedi. Diğeri de:

“Allahım, şânının âlî ve kadrinin yüce olduğunu bilirim. Sen dostlarını seversin. Lütfet de kalbimi senden başka her hangi bir şey ile meşgul olmaktan alıkoy.” diye duâ etmiştir.

Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a şöyle vahyetti: “Onlara de ki: “Sözlerinizi dinledim. Sevdiklerine icâbet ettim. Duâlarını kabul ettim. Simdi birbirinden ayrılsınlar. Her biri ayrı bir vâdiye gitsin. Ben aradaki perdeyi kaldırır, onlara cemâlimin nûrunu gösteririm.”

Dâvud aleyhisselâm;

“Yâ Rab, bunlar ne ile bu kerâmete erdiler?” diye sordu. Allahu Teâlâ:

“Hüsn-i zan, dünyalıktan çekinmek, benim için halveti tercih edip yalnızlıktan bana münâcât etmeleri sâyesinde bu mertebeye ulaştılar. Zîra bu mevkie ancak dünyayı terk edip, onun hiç bir şeyi ile meşgul olmadan kalbini yalnız bana bağlayıp bütün varlıklar üzerine beni tercih edenler ulaşır. İşte bu durumda ben onlara âtıfet gösterir, aradan perdeyi kaldırır ve

cemâlimi arz ederim. Her saat çeşitli kerâmetle onu tekrîm eder, cemâlimin nûruna onu yaklaştırırım.

Hastalanırsa, şefkatli bir anne gibi ona bakarım. Susadığı vakit onu sular ve zikrimin zevkini ona tattırırım. Ona bu ikramda bulunduğum vakit dünya ve dünya ehline gözünü kör ederim de dünyalığı ona sevdirmem. Benden başka hiç bir şey ile meşgul olmaz. Bir an önce bana ulaşmak ister. Ben ise onu hemen öldürmeyi istemem. Çünkü yaratıklar arasında bakacak olduğum odur. O, benden başkasını görmediği gibi, ben de ondan başkasını görmem.

Ey Dâvud! Sen, benim zikrimi duyduğu vakit onu görsen, onun vücudu erimiş, zayıflamış, uzuvları kırılmış ve kalbi her şeyden soyulmuştur. Onunla gök ehline ve meleklerime iftihar ederim. İzzet ve celâlim hakkı için onu Firdevs Cennet'inde oturtur, cemâlimi göstermekle gönlünü hoş ederim de kat kat benden râzı olur." buyurdu.

Yine **Dâvud**'un Ahbârı'nda, Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâma:

"Benim sevgime yönelen kullarıma söyle. Başkalarından cemâlimi saklayıp size arz ettiğim ve kalp gözü ile bana baktığınız vakit dünyalığı terk etmekteki zararınız nedir ve ne ihtiyacınız kalır? Âhireti size verdiğim vakit, dünyalığı terk etmekteki zararınız nedir? Benim rızâmı ararken halkın gazabını kazanmakta zararınız nedir?" buyurur.

Yine **Ahbâr-ı Dâvud**'da, Allahu Teâlâ ona şöyle vahyetmiştir: "Beni sevdiğini sanıyorsun. Eğer beni seviyorsan, dünya sevgisini kalbinden çıkar. Zîra benim sevgim ile dünya sevgisi bir gönülde toplanmaz.

Yâ Dâvud, dostlarımla samimî dostluk kur, dünya halkı ile de zarurî olarak ihtilât et. Dîninde başkalarını değil, beni taklîd et. Ancak benim sevgime uygun bulduğuna sarıl. Şüpheli gördüğün şeylerden uzaklaş. Seni korumak bana aittir. Böyle yaparsan, senin delîlin ve öncün olurum. İstemeden sana verir, zorluklarda sana yardım ederim. Ben, kendi zâtıma yemîn ettim. Ancak bana yönelenlere yardım ederim. Sen, dediğim gibi olursan, zilleti senden kaldırır, zenginliği kalbine yerleştiririm.

Yine ben zâtıma kasem ettim ki, kendisine ve kendi işine bağlananları işleri ile baş başa bırakırım. Sen her şeyi benden bil. Ameline bağlanma, boşuna zahmet çekersin ve senden kimse istifade edemez. Beni bilmenin bir haddi hududu olduğunu sanma. Zîra onun nihâyeti yoktur. Benden ziyâdeyi ve fazlalığı istediğin vakit onu sana veririm. Ziyadenin de bir hududu olduğunu sanma.

Sonra İsrâiloğullarına şunu da bildir ki; benimle hiç kimse arasında bir münâsebet yoktur. Bunun için tamamen bana bağlansınlar ki, ben de gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, hatır ve hayâle gelmeyen nîmetleri onlara vereyim. Beni dâima iki gözünün önünde sakla ve basîret gözünle bana bak. Baş gözün ile akılları benden uzaklaşanlara bakma. Ben izzet ve celâlime yemin ettim ki, denemek veya ileride yapmak üzere bana kulluk etmekte olanlara sevap kapılarını açmam.

Öğretmenine tevâzu göster, öğrencilerini yorma. Eğer beni sevenler bu mürîdlerin benim nezdimdeki mevkîlerini hilseydiler onlara, üzerinde yürüyecek yer olur ve onları baş tâcı yaparlardı.

Ya Dâvud! Düştüğü sarhoşluktan (sekr hâlinden) bir mürîdi kurtarırsan seni mücahidlerden yazarım. Benim indimde mücahidler defterine geçenler ise vahşet görmez ve kimseye muhtaç olmazlar.

Ey Dâvud! Sözümü dinle, kendinden kendin için al, kimseye verme, verirsen sevgimi senden men ederim. Kullarımı, rahmetimden ümitsizliğe düşürme, o zaman ben de senin bana olan arzunu benden keserim. Şehvetleri mübah ettiğim, halkın zayıflığındandır. Yoksa kuvvetlilere ne oluyor ki, şehvetlerinin peşine gidiyorlar. Hâlbuki şehvetlerine uymalarında benim onlara yapacağım ukûbetin en ehveni, beni bilmekten akıllarına perde çekmektir. Ben, dostlarımın dünyalığına razı değilim. Dostlarımı dünyalıktan tenzîh ederim.

Ey Dâvud! Seni sevgimden sarhoş edecek bir âlimi, arada vasıta tutma. Zîra bu gibi bilginler, beni murâd eden mürîdler için yol kesiciler gibidir. Oruca devamla şehvetleri terk etmeye gayret et. Oruç tutmamakla tecrübeye kalkışma. Zîra benim sevgim devamlı olan oruçtadır.

Ey Dâvud! Nefsine isyan ile bana sevilmeye çalış. Şehvetlerini kes ki, ben sana bakayım ve sen de perdelerin ortadan kalkmış olduğunu görmüş olasın. Sen bana itâat ettiğin halde sana sevap vermeyebilirim. Sana sevap vermek, benim mükâfatımdır.”

Yine Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a:

“Yâ Dâvud! Benden yüz çevirenleri benim nasıl beklediğimi, günahları terk edip bana yönelenlerini nasıl arzu ettiğimi bilseydiler, hemen bana yönelirlerdi.

Ey Dâvud! İşte, benden yüz çevirenlere karşı muamelem budur. Bana yönelenlere karşı muâmelemin nasıl olacağını düşün.

Ey Dâvud! Kulumun bana en çok muhtaç olduğu, benden yüz çevirdiği vakittir. Kendisine en çok merhamet edip acıdığım bu zamandır. Kendisini

en çok yükselttiğim zamanı da bana yöneldiği vakittir.”

Bütün bunlar ve benzeri haberler, muhabbet, şevk ve ünsiyeti isbât eden delîllerdir. Bunların mânalarının hakîkati ise yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmıştır.

---

[25]. Ahmed ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hadîs, duâ bahsinde geçmiştir.

ALLAH'IN KULUNU SEVMESİNİN ANLAMI

Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ'nın kulunu sevdiğine Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri şâhiddir. Bunun için önce bu şâhidleri açıklayalım. Allahu Teâlâ:

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ

"Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler." (Mâide suresi, 51/54).

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا

"Doğrusu Allah, kendi uğrunda kenetlenmiş bir duvar gibi sıra hâlinde savaşanları sever." (Saf suresi, 61/4)

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

"Allah dâima tövbe edenleri sever, temizlenenleri sever." (Bakara suresi, 2/22) buyurmuş ve bu sebeple Allahu Teâlâ'nın sevgilisi olduklarını sanan bâzı kimseleri reddederek:

قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ

"De ki: "Öyle ise Allah, günahlarınızdan ötürü size niçin azâb ediyor?" (Mâide suresi, 5/18) buyurmuştur.

Enes (r.a.) in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Allahu Teâlâ bir kulu sevdiği vakit, günah ona zarar vermez (yâni günah işlemez). *Ve günahtan tövbe eden, hiç günah işlememiş gibidir."* buyurdu ve sonra: **"Muhakkak Allah tövbe edenleri sever."** (Bakara suresi, 2/222) âyetini okudu.[26] Bunun mânası, Allah kulunu sevdiği vakit, kul ölmeden günahlarını bağışlar. Ona tövbe imkânlarını verir ve bu sûretle geçmiş olan küfründen zarar görmediği gibi, geçmiş günahları çok da olsa onlardan da zarar görmez.

Yine Allahu Teâlâ, muhabbet için günahların bağışlanmasını şart koşmak üzere:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللهُ
وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ

“Ey Muhammed, de ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.” (Âl-i İmrân suresi, 3/31) buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

إِنَّ اللهَ يُعْطِي الدُّنْيَا مَنْ يُحِبُّ وَمَنْ لَا يُحِبُّ وَلَا يُعْطِي

الْإِيمَانَ إِلَّا مَنْ يُحِبُّ

“Allahu Teâlâ dünyayı sevdiğine de sevmediğine de verir. Âhireti ise ancak sevdiğine verir.”[27] buyurmuştur. Bir başka hadîste de şöyle buyurmuştur:

مَنْ تَوَاضَعَ لِلهِ رَفَعَهُ اللهُ وَمَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللهُ وَمَنْ أَكْثَرَ

ذِكْرَ اللهِ أَحَبَّهُ اللهُ

“Allah için tevâzu ve alçak gönüllülük göstereni, Allah yükseltir, kibir edeni de alçaltır. Allah’ı çok zikredeni Allah sever.”[28] Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîs i kudsîde; Allahu Teâlâ’nın şöyle buyurduğunu haber vermiştir: *“Kulum nafile ibâdetlerle bana öyle yaklaşır ki, ben onu severim. Onu sevdiğim vakit işiten kulağı, gören gözü olurum.”*[29]

Zeyd b. Eslem diyor ki: “Allahu Teâlâ kullarından bâzılarını o kadar sever ki, “Kulum, ne yaparsan yap, ben seni mağfiret ederim.” buyurur.”

Muhabbet ile ilgili haberler sayılamayacak kadar çoktur. Kulun, Allahu Teâlâ’yı sevmesinin hakîkat olup mecaz olmadığını yukarıda anlatmıştık. Zîra sözlük bakımından muhabbet ve sevgi, uygun olan bir şeye gönlün meyletmesi; aşk ise gönlün aşırı derecede temayülüdür. Yine ihsân ile cemâlin nefse uygun olduğunu, cemâl ile ihsânın bâzen basar, yâni baş gözü ve bâzen basîret, yâni akıl ve kalp gözü ile bilindiğini, sevginin ise hem basar ve hem basîretle bilinene tâbi olup, yalnız birine bağlı olmadığını bildirmiştik. Fakat Allahu Teâlâ’nın kulunu sevmesinin bu mânalarda anlaşılması mümkün değildir.

Zîra isimler, Allah’a ve başkasına ıtlak edildikleri zaman her iki tarafta aynı mânada kullanılamazlar. Hattâ vücud dediğimiz varlık, müşterek bir

sözdür. Çünkü her madde vücudda ortaktır. Allah'a da mevcud denir fakat bu vücud kelimesinin mahlûktaki anlamı ile Hâlık'daki anlamı bir olamaz. Çünkü Allah'tan başka her şeyin vücudu ve varlığı Allah'tandır. Böyle başkasına tâbi olan vücud vâr olmakta muhtaç olduğu kimse gibi olamaz. Eşitlik yalnız isimdedir. Bunun benzeri, şeylerin "cisim" isminde müşterek olmasıdır.

Hiç biri cisimde asıl olmamak şartıyla hepsine cisim denebilir. Çünkü cismin anlamında ortaktırlar. Hepsinde cisim benzerliği vardır. Fakat hiç biri cismi diğerinden almış değildir. Hâlbuki Allah'a ve yaratıklara vücud adını vermek böyle değildir. Çünkü Allah'ın varlığı kendisinden, diğerlerinin varlığı ise Allah'tandır. Bu uzaklık ve ayrılık diğer varlıklardaki isimlerde daha açıktır. İlim, irade, kudret ve benzerleri gibi. Bunların hiç birinde Hâlık mahlûka benzemez. Zâten lügat koyucu, bu isimleri yaratıklar için koymuştur. Çünkü ilk göze çarpan yaratıklardır. Bu isimleri yaratana vermek istiâre, mecaz ve nakil yolu iledir.

Bunu böyle anladıktan sonra muhabbet demek, mülâyim ve muvâfık bulduğu şeye nefsin meyli demek olduğuna göre, bu ancak noksan olan nefislerde düşünülür. Kendine muvafık olan şeyi kaybetmiştir. Onu elde etmekle kemâle ulaşır, sevinir ve bundan zevk alır. Bu anlamda muhabbet, Allah hakkında muhaldir. Çünkü kemâl, celâl ve cemâlin her çeşidi Allahu Teâlâ'da mevcuttur. Ezelî ve ebedîdir. Yokluğu ve yeniliği düşünülemez. Bu başkasıdır diye başkasına bakmaz. O'nun bakışı yalnız zât ve ef'âlinedir. Çünkü zât ve ef'âlinden başka bir mevcut yoktur. Bunun için **Şeyh Ebû Saîd el-Mîyhenî**'ye:

يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ

"Allah onları sever, onlar da Allah sever." (Mâide suresi, 5/54) âyeti okunduğu vakit; "Hakkıyla onları sever. Çünkü O, yalnız kendi zâtını sever. Yâni O, bir küll'dür. Varlıkta O'ndan başkası yoktur. Yalnız zâtını ve zâtının tasnîflerini sevenin sevgisi zâtını ve zâtı ile ilgisi olması bakımından zâtına tâbi olanları sevmesini öteye geçmez. Buna göre onları sevmekle kendini sevmiş olur." dedi.

Binâenaleyh. Allahu Teâlâ'nın kullarını sevmesi hakkında vârid olan lâfızlar tamamen tevildir. Bunun mânası, kalbinden perdeyi kaldırır, kalbi ile Allah'ı görür ve o kulunu kendisine yaklaştırır. Onun sevdiğini sevmesi, ezelî iradesine taallûk ettiği vakit ezelî, kulun kalbinden perdeyi kaldırmaya nispetle de sebebinin hâdis olması ile hâdistir.

Nitekim hadîs-i kudsîde Allahu Teâlâ: *“Kulum, nâfilelerle bana yaklaşa yaklaşa ben de onu severim.”* buyurmuştur. Kulun nâfilelerle Allah’a yaklaşması, kalbinin temizlenmesine, perdenin kalkmasına ve Rabbine yaklaşmasının husûlüne sebep olur. Bütün bunlar, Allahu Teâlâ’nın işi ve lutf u keremidir. İşte Allahu Teâlâ’nın muhabbeti bu demektir.

Bu, şöyle bir misâl ile daha güzel açıklanır: Hükümdârın, kölelerinden birine meyletmesi, ona yardım etmesi, ondan hoşlanması, onunla istişâre etmesi veya yiyeceğini hazırlaması için onu yanına alması sonucu bunu görenler, “Hükümdar köleyi sevdi” derler ki, bunun anlamı, onu gönlüne ve tab’ına uygun bulduğu için ona meyletti demek olur. Bununla beraber bâzen de yukarıdaki sebeplerin hiçbiri olmaksızın yalnız hükümdâra yaklaşacak fazîlet ve güzel huya sâhip olduğu için hükümdar onu kendisine yaklaştırır ki, aslında onun bu iyi vasıflarına da hükümdârın bir ihtiyacı yoktur.

Yine hükümdar, aradan perdeyi kaldırıp onu sohbetine aldığı vakit, “Hükümdar onu sevdi.” derler. Kendisi de olgunlaşıp bu iyi nitelikleri kendisinde topladığı vakit, kendini hükümdâra sevdirdi denir. İşte Allahu Teâlâ’nın kulunu sevmesi birinci mânada değil, ikinci mânadadır. Bununla beraber ikinci mâna anlaşılmasının da şartı vardır. Meselâ, bu adam kemal vasıflarını kendisinde topladığı vakit, kurbiyet ve yakınlığın değişmesiyle Allahu Teâlâda bîr değişiklik olduğu düşünülmemelidir.

Çünkü Allahu Teâlâ’nın zâtında ve ilminde değişiklik olmaz. Zîra yaklaşan Allah değil, kuldur. Sevgili olan Allah’a yaklaşmış oluyor. Allah’a yakınlık ile, hayvanî ve şeytanî vasıflardan uzaklaşmakta ve ilâhî olan güzel ahlâk ile ahlâklanmaktadır. Demek ki bu yakınlık mesafe bakımından değil, sıfat bakımındandır. Uzakta iken yakınlaşanda bir değişiklik olur. Şimdi bu yakınlık hâlinin yenilenmesi ile hem kulun ve hem de Allah’ın niteliklerinde değişiklik olduğu sanılır. Çünkü yakın değil iken yakın oldu ki bu, bir değişikliktir. Hâlbuki Allah hakkında teğayyur ve değişiklik muhâldir. O, ezelde olduğu gibi, lâyezalde de aynı kemâl, celâl ve azamet içindedir. O’nda hiç bir sûretle değişiklik olmaz. Dediğimiz gibi, kulun yakınlığı mekân ve mesafe bakımından değil, şeytanî ve behimî hasletleri atıp ilâhî hasletlerle mevsuf olmasındadır.

Bu da iki kimse arasındaki yakınlık misâli ile açıklanır. Meselâ, karşılıklı olarak iki adam birbirine doğru gitmekle birbirlerine yaklaştıkları gibi, yalnız birisinin ötekisine doğru gitmesiyle de yaklaşmış olurlar. Birinci misâlde değişiklik her ikisinde, ikinci misâlde ise yalnız birisindedir. Niteliklerde de yakınlık aynıdır. Öğrenci, ilmin cemâl ve kemâlinde

hocasının derecesine yükselmek ister. Hoca ise ilminin kemâlinde yerinde durur. Hocasına ulaşıncaya kadar cehâlet vâdilerinden ilim şâhikalarına yükselmek için uğraşıp durur. İşte kulun Allah'a olan yakınlığını böyle anlamak gerekir. Ne nispette olgun vasıflara yükselir, eşyanın hakîkatini ihâta eden gerçek ilme sâhip olur. Şeytanın ümidini kestirip onu kendisinden uzaklaştırmakta ne derecede başarıya ulaşır ve zilletten uzaklaşırsa, o nisbette kemâl niteliklerine yaklaşmış olur.

Şüphesiz kemâlin son mertebesi, Allahu Teâlâ'dır. Herkesin Allah'a yaklaşması, edindiği kemâli nispetindedir. Evet, bâzen talebe hocasına yaklaşabilir. Onun seviyesinden de yükseldiği ve hattâ onu geçtiği de olabilir. Ancak, Allahu Teâlâ hakkında böyle şeyler düşünmek muhaldir. Çünkü O'nun kemâlinin sonu yoktur. Hâlbuki kulun kemâl derecelerine girmesi hudutludur. O ancak belirli bir yere kadar yükselebilir. Bundan dolayı Allah ile müsâvat hiçbir vakit düşünülemez.

Sonra her hangi kemâl yoluna girerse girsin, o kemâlin sonu olmadığı için, yakınlık dereceleri de sonsuz denecek kadar farklıdır.

Demek ki Allahu Teâlâ'nın kulunu sevmesi, meşgale ve mâsiyetleri ondan uzaklaştırmak için onu dünya lekelerinden temizlemek, kalbinden perdeyi kaldırmak sûretiyle ve kalbi ile müşâhede imkânlarını ona bahşetmekledir. Kulun Allah'ı sevmesi ise, kaybettiği bu kemâl derecesini elde etmeye meyletmesi demektir. Şüphesiz o, kaybettiğine müştaktır. Ondan bir şey anladığı vakit zevk almaya başlar, işte bu anlamda şevk ve muhabbet, Allah hakkında muhaldir.

Şâyet, "Allahu Teâlâ'nın kulunu sevmesi, belli olmayan bir şeydir. Kul, Allahu Teâlâ'nın sevgilisi olduğunu ne ile ve nasıl bilebilir?" dersen derim ki; buna alâmetleri ile delîl çekilir. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Allahu Teâlâ kulunu sevdiği vakit onu iptilâ eder, dert verir. Fazla sevdiği vakit onu iktina eder, yâni mal ve evlâd diye kendisinde bir şey bırakmaz"[30] buyurmuştur. Demek ki Allahu Teâlâ'nın kulunu sevmesinin alâmeti, onu başkalarından uzaklaştırmak ve başkalarından kalbinin ilgisini kesmektir.

Îsâ aleyhisselâm'a, sana bir merkep alsak da binsen olmaz mı idi? dediklerinde, Îsâ aleyhisselâm: *"Allah'ı bırakıp da merkep ile meşgul olmaktan, ben Allah katında daha azîzim"* demiştir. Yine haberde: *"Allahu Teâlâ bir kulu sevdiği vakit onu iptilâ eder; eğer sabrederse onu tercih eder, râzı olursa onu ihtiyâr eder, kendine seçer."*[31] diye vârid olmuştur. Âlimin birisi de: "Sen Allah'ı sevdiğin ve Allahu Teâlâ da seni belâlarla imtihan

ettiği vakit, bil ki O, seni temizlemeyi kasdetmiştir” demiştir. Mürîdlerden birisi şeyhine:

“Gönlümde Allah sevgisi gibi bir şey uyandı, ne dersin?” diye sorunca, şeyh:

“Başka bir sevgi ile seni denedi de sen o sevgiliyi Allah için terk ettiğin oldu mu?” diye sordu. Mürîd:

“Böyle bir şey olmadı.” dedi. Bunun üzerine şeyh:

“Sen, muhabbet makamını tamah edip durma. Zîra Allahu Teâlâ insanı böylece iptilâ etmeden o makamı ona vermez.” demiştir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

إِذَا أَحَبَّ اللهُ تَعَالَى عَبْدًا جَعَلَ لَهُ وَاعِظًا مِنْ نَفْسِهِ وَزَاجِرًا

مِنْ قَلْبِهِ يَأْمُرُهُ وَيَنْهَاهُ

“Allahu Teâlâ bir kulu sevdiği vakit, ona kendisinden bir vâiz, kalbinden kendisini men edecek bir men edici yaratır da ona emreder ve onu men eder.”[32] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîste şöyle buyurmuştur: *“Allahu Teâlâ kuluna hayrı murâd ettiği vakit, kendi kusurlarını ona gösterir.”* Allah’ın, kendisini sevdiğinin en hususî alâmeti, kendisinin Allah’ı sevmesidir. İşte bu, Allah sevgisinin açık bir delîlidir.

Allah tarafından sevildiğine delâlet eden işe gelince; bizzat Allahu Teâlâ onu iltizam edip, zâhir ve bâtınını gizli ve âşikâre durumunu korumasıdır. Ona işâret eden, onu sevk u idâre eden, ahlâkını güzelleştiren, âzâlarını çalıştıran, içini ve dışını doğrultan, bütün sıkıntılarını bir sıkıntıda toplayan, dünyadan kendisini nefret ettiren, tenhalarda münâcât zevkiyle onu ünsiyet ettiren, mârifeti ile kendi arasındaki perdeyi kaldıran, bizzat Allahu Teâlâ’nın olmasıdır. İşte bu anlattıklarımız ve benzerleri, Allah sevgisinin alâmetleridir. Şimdi de kulun Allah’ı sevmesinin alâmet ve belirtilerini anlatalım. Zîra kulun Allah’ı sevmesi de Allah’ın kulunu sevmesinin alâmetidir.

---

[26]. Sâhib-i Firdevs bunu zikretti fakat oğlu müsnedine almadı. İbn Mâce yalnız ikinci kısmını İbn Mes’ûd’dan (r.a.) rivayet etmiştir. Bu ifade yukarıda geçmiştir.

[27]. Hâkim ve Beyhakî, İbn Mes’ûd’dan (r.a.) rivâyet etmişlerdir. Hâkim, isnadının sahih olduğunu söylemiştir.

[28]. İbn Mâce, Ebû Saîd'den (r.a.), son fıkrası hâriç, hasen isnâd ile rivâyet etmiştir. Son fıkrası ile hadîsi, Ebû Ya'lâ ve Ahmed rivâyet etmişlerdir.

[29]. Buhârî, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet etmiştir. Metin yukarıda geçmiştir.

[30]. Taberânî, Ebû Utbetü'l-Havlânî'den rivâyet etmiştir. Metin yukarıda geçti.

[31]. Firdevs sâhibi Ali b. Ebî Tâlib'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[32]. Ebû Mansûr Deylemî, **"Müsned-i Firdevs"**inde Ümmû Seleme'den (r.a.) hasen isnâd ile rivâyet etmiştir.

KULUN ALLAH'I SEVMESİNİN ALÂMETLERİ

Bilmiş ol ki; Allah sevgisini herkes iddia eder. En kolay bir iddia ve en önemli bir dâvadır. Fakat nefis, Allah sevgisini iddia ettiği vakit, gerekli alâmetlerle onu imtihan etmeyip, sağlam delîllerle dâvayı ispat etmedikten sonra, onun aldatmalarına ve nefsin hîlelerine kapılmamak lâzımdır. Muhabbet, temiz bir ağaç, kökü sağlam, dalları göklere doğru yükselmiş, meyveleri ise gönüllerde dil ve âzâlarda görülür. Bunlardan mârifet ve zikir meydâna gelir, âzâlarda kendini gösterir. Bundan da amel doğar. Böylece kalp, dil ve âzâlarda zâhir olan mârifet, zikir ve amel eserleri dumanın ateşe, meyvenin ağaca delâleti gibi, muhabbete delâlet ederler ki, bu alâmetler pek çoktur.

Bunlardan birisi, cennette müşâhede ve keşif yolu ile Allah'a ulaşmayı sevmektir. Gönlün, sevdiği kimseye mülâki olup onu görmeyi arzu etmemesi diye bir şey düşünülemez. Gönül sevdiğini görmek ve ona ulaşmak ister. Ne zaman ki ölmeden sevdiğine ulaşamayacağına inanırsa, ölümü de sevip ondan kaçmaması gerekir. Zira seven bir insan, sevgilisine ulaşıp onu görmek ve onunla sohbet etmek zevkine ermek için, vatanından yola çıkmak kendisine ağır gelmez. Ölüm ise mülâkatın anahtarı ve içeri girip müşâhede etmenin kapısıdır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allah'a mülâkatı seveni, Allah da sever."* buyurmuştur. Huzeyfe (r.a.) ölüm döşeğinde: "Sevgili kapıya geldi. Pişman olan iflâh olmaz." dedi. Seleften birisi, "Allah katında, Allah'a ulaşmak sevgisinden sonra en sevimli haslet fazla secde etmektir." dedi. Ve Allah sevgisini secde üzerine takdim etti. Allahu Teâlâ sevginin gerçekliğinde, Allah uğrunda kıtali şart koştu. Onlar, Allah sevgisini iddia edince, Allah yolunda ölüp öldürmeyi ve şehâdet mertebesine ulaşmayı alâmet göstererek:

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا

"Doğrusu Allah, kendi uğrunda kenetlenmiş bir duvar gibi savaşanları sever." (Saf suresi, 61/4) buyurmuştur. Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur.

يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ

“Onlar, Allah yolunda savaşır, ölür ve öldürülürler.” (Tevbe suresi, 9/111)

Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’e tavsiyesinde: “Hak ağırdır. Ağır olduğu kadar da acıdır ve aynı zamanda faydalıdır. Bâtıl ise hafif ve aynı zamanda belâlı ve zararlıdır. Eğer tavsiyeme uyarsan, henüz erişemediğin, gaybda bulunan ve mutlak sûrette sana ulaşacak olan ölümden sevimli bir şey senin için olamaz. Vasıyetime uymazsan da gayblar içerisinde ölümden daha çok buğzettiğin bir şey olamaz. Hâlbuki onu önlemeye de gücün yetmez.” dedi.

Ebû Vakkas’ın oğlu ishak b. Sa’d diyor ki: “Babam, bana şöyle bir hikâye anlattı: Uhud savaşında Abdullah b. Cahş babama:

- «Niçin Allah’a duâ etmiyoruz?” dedi. Bir kenâra çekildiler ve Cahş’ın oğlu Abdullah: “Yâ Rab, senden, yârın savaşa girdiğimde beni kuvvetli bir düşmanla karşı karşıya getirmeni, onunla senin rızân uğrunda alabildiğine savaşmamı, nihayet benim burnumu ve kulaklarımı kesmesini ve işkembelerimi orada dökmesini isterim. Yârın kıyâmet günü, burnun, kulağın ne oldu, diye benden sorduklarında, onları senin ve sevgili habîbinin uğrunda fedâ ettim, demiş olayım. Ve sen de evet, doğru söylüyorsun, diye beni tasdik etmeni istiyorum.” diye duâ ettim. Babam Sa’d devamla diyor ki: “Ertesi gün akşama doğru Abdullah b. Cahş’ın burnu ile kulaklarını bir ipte asılı olarak gördüm. İlk istediğini Allahu Teâlâ kendisine verdi. Sonunu da aynı şekilde getireceğini umarım.” dedi.”

Sevrî ile **Bişr-i Hafî**: “Ölümü, ancak şüphede olan kimseler sevmez. Zîra ne bahasına olursa olsun, dost, dostuna ulaşmayı çirkin görmez” demişlerdir. Buveytî, zâhidlerden birisine: “Ölümü sever misin?” diye sordu. Adam biraz duraklar gibi olunca, hemen: “Eğer gerçek zâhid ve sâdıklardan olsan, ölümü severdin.” dedi ve Allahu Teâlâ’nın:

فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Doğru sözlü iseniz, ölümü dilesenize.” (Bakara suresi, 2/94) âyet-i celîlesini okudu. Adam, Buhârî ile Müslim’in Enes (r.a.) yolu ile rivâyet ettikleri: *“Sizden hiç biriniz ölümü temennî etmesin.”* meâlindeki hadîsi okuyunca, Buveytî, “Bu hadîsi Resûl-i Ekrem (s.a.v.) sıkıntı ve ıztıraplar karşısında kalanlar için buyurmuştur. Yâni, bu gibi üzücü olaylar sebebiyle ölümü temennî etmeyin demek istemiştir. Çünkü Allahu Teâlâ’nın kazasına rızâ, kazasından kaçmaya yönelmekten daha makbüldür.” dedi.

Şâyet, “Ölümü sevmeyen kimsenin Allah’ı sevdiği düşünülebilir mi?” dersen derim ki;

Hoşlanmamak, bâzen dünya sevgisinden mal, evlâd, aile ve akrabasından ayrılma üzüntüsünden olur ki bu, tam mânada Allah’ı sevmeye münâfîdir. Zîra kâmil sevgi, gönlün her tarafını kaplayıp başkasının girmesine boşluk bırakmayan sevgidir. Bununla beraber bunlara olan sevgisi yanında zayıf olsa da, Allah sevgisi şâibesinden bir şey kendisinde bulunabilir. İnsanlar, Allah’ı sevmekte birbirinden farklıdır. Buna, Abd-i Şems’in torunlarından Huzeyfe’nin (r.a.) rivâyet ettiği şu hadîs delâlet etmektedir. Kureyş’in en asıllarından olan Ebû Huzeyfe (r.a.), kız kardeşini âzadlı kölesi Sâlim’e verdiği vakit, Kureyş âilesi kendisini hem kınadı ve hem de azarladı: “Hiç böyle asîl bir kız öyle bir köleye verilir mi?” dediler. Huzeyfe (r.a.), yemîn ederek:

“Ben kız kardeşirpi ona verirken, onun kız kardeşimden çok daha üstün olduğunu bilerek verdim.” deyince Kureyş, o işten ziyade bu söze kızdı ve tamamen çılgına döndüler;

“Nasıl olur?” dediler. Bunun üzerine Huzeyfe (r.a.):

“Ben Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in:

مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ يُحِبُّ اللهَ بِكُلِّ قَلْبِهِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى سَالِمٍ

“Bütün kalbi ile Allah’ı seven kimseye bakmak isteyen, Sâlim’e baksın.”[33] buyurduğunu işittim” diye onlara cevap vererek, onları ilzam etti. Ve işte bu hadîs, insanlardan, bütün kalbi ile Allah’ı sevenlerin bulunduğuna, bununla beraber, Allah’ı sevdiği gibi, başkalarını da sevdiğine işaret vardır. Şüphesiz herkes mülâkat günü, sevgisi nispetinde mükâfatlandırılacaktır. Dünyadan ayrılmasındaki azâbı da, dünyaya olan sevgisi nispetindedir.

Ölümden hoşlanmamanın diğer bir sebebi de kişinin muhabbet makamına yeni yükselmiş olmasıdır. Bu adam, aslında ölümü kerih görmüş değil, yalnız Allah’a kavuşmaya gereği gibi hazırlanamadan ölüme üzülmüş olmasıdır ki bu, sevginin zayıflığına delâlet etmez. Bu, tıpkı şöyledir: Adama, sevdiği bir zâtın gelmekte olduğunu müjdelerler. Adam tabiî buna son derece sevinir, fakat dostuna uygun bir yer hazırlamak için biraz gecikmesini ister. Maksadı, telâşsız ve sıkıntısız huzûr içinde onu karşılayabilmektir. Bu sebeple ölümü kerih görmek, sevginin kemâline

aykırı düşmez. Her şeyde olduğu gibi, burada da iş lâf ile bitmez. Bunun nişanı, amele devam ile ölüme hazırlanmaktır.

Meselâ, içte ve dışta, Allah'ın sevdiğini kendi sevdiklerine tercih etmek, ağır amellere girmek, nefsinin hevâsına uymamak, tembelliği atarak ibâdete devâm etmek, nâfilelere devam ile sevgilisi tarafından daha çok sevilmesini arzu ettiği gibi, Allah'tan da üstün mevkiler dilemek gibi hususlara riâyet etmektir. Allahu Teâlâ, muhabbet edenleri îsar ile vasıflayarak;

يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً

مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

"Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine îmânı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara verilenlerden içlerinde bir çekememezlik hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar" (Haşr suresi, 59/9) buyurmuştur. Devamlı olarak nefsinin arzuları peşinde koşanların, sevdikleri, nefislerinin arzuları olduğu meydandadır. Allah'ı seven, O'nun sevgisi karşısında nefsin isteklerini terk edendir. Nitekim şâir:

"Ben ona yaklaşmayı, o ise uzaklaşmamı istiyor.
Benim arzularımı onun isteklerine fedâ ediyorum." demiştir.

Üstün sevgi, başka ne kadar arzular varsa hepsini atar da sevgiliden başka hiç bir şeyden zevk almaz. Hattâ rivâyete göre **Züleyha** îman edip **Yûsuf aleyhisselâm** ile evlendikten sonra, Yûsuf aleyhisselamdan vazgeçerek, Allah'a ibâdetle meşgul oldu. Bu ibâdette o kadar ileri gitti ki, Yûsuf aleyhisselâm onu, gündüz yatağına dâvet ettiği vakit, geceye kadar tehîr ettirirdi. Gece gelince de gündüze bırakırdı ve Yûsuf aleyhisselâm'a:

"Ben, bilmeden seni seviyordum. O'nu bulduktan sonra artık O'ndan başka kimseye sevgim kalmadı. Artık ben O'na (Allah'a) bedel arayacak değilim." dedi. Yûsuf aleyhisselâm:

"Benim bu dâvetim de Allah'ın emridir. Çünkü Rabbim bana haber verdi. Senden, peygamber olacak iki oğlumuz doğacak." dedi. Bunun üzerine Züleyha:

"Mâdemki Allah'ın emridir ve beni bunlara sebep kılmıştır. Ben de O'nun emrine itâat ediyorum." dedi.

Demek ki Allah'ı seven O'na isyân etmez. Bunun için ibn Mübârek:

تَعْصِي الْإِلَهَ وَأَنْتَ تُظْهِرُ حُبَّهُ • هَذَا لَعَمْرِي فِي الْفِعَالِ بَدِيعُ

لَوْ كَانَ حُبُّكَ صَادِقًا لَأَطَعْتَهُ • إِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعُ

"Allah'a isyân ederken, O'nu sevdiğini açıklarsın, bu ise kıyasda acayiptir.

Eğer sevgin doğru olaydı, O'na itâat ederdin; çünkü seven, sevdiğine itâat eder." demiştir. Yine bu anlamda diğer bir şâir:

"Arzuların karşısında ben isteklerimi terk ediyorum. Canım sıkılsa da senin razı olacağın şeye ben razı olurum." demiştir.

Sehl de: "Sevginin alâmeti, sevgilini kendi nefsine tercih etmendir. Her itâat eden, habib olamaz." demiş ve doğru söylemiştir. Zîra onun Allah'ı sevmesi, Allahu Teâlâ'nın da kendisini sevmesine sebeptir. Nitekim:

"O, onları sever, onlar da onu severler." (Mâide suresi, 5/54) buyurmuştur. Allahu Teâlâ kulunu sevdiği vakit, onu iltizam eder ve düşmanlarına karşı ona üstünlüğü sağlar. Düşmanları ise nefsi ve şehvetidir. Allahu Teâlâ onu terk edip şehvetleri ile baş başa bırakmaz. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَاللهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَى بِاللهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللهِ نَصِيرًا

"Allah, düşmanlarınızı çok iyi bilir. Allah size dost olarak da yeter, yardımcı olarak da yeter." (Nisâ suresi, 4/45) buyurmuştur.

Şâyet "İsyan, muhabbetin aslının zıddı olur mu?" dersen derim ki; isyan, muhabbetin aslının değil, kemâlinin zıddıdır. Nice kimseler var ki, kendilerini sevdikleri halde vücudları hasta ve nice kimseler var ki, sıhhatli olmayı arzu ettikleri halde bilerek sıhhatlerine zararlı olan şeyi yemekten de geri kalmazlar. Bunların bu davranışları kendi kendilerini sevmediklerine delâlet etmez. Ancak mârifet zayıf ve şehvet galip olduğu için, bunlar sevgilinin hakkını yerine getiremiyorlar. Nuayman hakkındaki Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in şu mübârek sözü bunu açıkça göstermektedir. "Nuayman içkiye müptelâdır. Zaman zaman yakalanır ve cezalandırılır. Bir defa sarhoş olarak Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzuruna çıkarılıp cezalandırılınca, ashâbdan biri; "Lânet olası, ne kadar da içki içiyor." demesi üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا تَلْعَنْهُ فَإِنَّهُ يُحِبُّ اللهَ وَرَسُولَهُ

"Onu tel'in etme, zira o, Allah ve Resûlünü sever."[34] buyurmuş ve onun bu isyânı, kendisini muhabbetten ayırmadığını bildirmiştir. İsyân ile asıl

muhabbetten çıkmış olmaz, ancak kâmil muhabbetten çıkmış olur. Nitekim âriflerden birisi: "Îman, yalnız kalbin dış kısmına kadar girebilmiş ise, bunun sâhibinin Allah'a olan sevgisi, orta derecedir. Îman, kalbinin özüne girdiği vakit, Allah'ı tam mânasıyla sever ve isyânı terk eder." demiştir.

Uzun sözün kısası, muhabbet iddiasında bâzı tehlikeler vardır. Bunun için **Fudayl**; "Allah'ı seviyor musun, diye senden sorduklarında, sükût et. Zîra sevmiyorum demek küfürdür. Seviyorum dersen, tutumun, sevenlerin tutumunda değildir. Allah'ın buğzuna uğramaktan sakın." demiştir. Âlimlerden birisi de: "Cennette mârifet ve muhabbet erbabının nîmetlerinden üstün nîmet, cehennemde de, mârifet ve muhabbeti iddia ettiği halde bunlardan hiç birisi kendisinde bulunmayandan şiddetli azâb olan kimse yoktur." dedi.

Sevginin alâmetlerinden birisi de devamlı olarak kalp ve dili ile Allah'ı hatırlayıp O'nun azametini düşünerek O'nu zikretmektir. Zîra bir şeyi çok seven, onu çok anar. Demek ki Allah'ı sevmenin alâmeti, O'nun zikrini sevmek, kelâmı olan Kur'ân'ı sevmek, peygamberini ve ona nisbet edilen her şeyi sevmektir. Bir adamı seven, onun köpeğini de sever. Zîra muhabbet kuvvetleşince, sevgilisinin etrafında bulunan her şeye sirâyet eder. Aslında bu, muhabbette ortaklık anlamında değildir. Çünkü sevgilisinin elçisini ve mektubunu seven bir insan, gerçekte sevgilisini sevmektedir. Bunun için Allah sevgisi kalbinde galip olanlar, Allah'ın bütün yaratıklarını severler. Çünkü onlar, O'nun yaratığıdırlar. Daha nasıl olur da kelâmı olan Kur'ân'ı sevmezler, peygamberleri ve sâlih kulları sevmezler? **"Kardeşlik ve Sohbet Kitabı**"nda bunları açıklamıştık. Bunun için Allahu Teâlâ:

"De ki: "Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin." (Âl-i İmrân suresi, 3/31) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de: *"Allah'ın size verdiği sayısız nîmetlerden dolayı, Allah'ı sevin. Beni de Allah için, Allah beni sevdiği için seviniz."*[35] buyurmuştur.

Süfyân diyor: "Allah'ı seveni seven, Allah'ı sevmiş; Allah'a ikram edene ikrâm eden, Allah'a ikrâm etmiş olur."

Mürîdlerin birisinden şöyle hikâye edilmiştir. Diyor ki: "Ben irâdeme sâhip olduğum yaşta Allah ile münâcâtın zevkine erdim. Bunun için gece ve gündüz Kur'an okumaya devâm ettim. Sonra bana bir tembellik ârız oldu da Kur'ân-ı Kerîm'i okumayı bıraktım. Sonra bir gece rüyamda bir ses: "Beni sevdiğini sanıyorsan neden kitabımı kapattın? Benim oradaki ince itab ve kınamalarımı düşünmedin mi?" dedi. Uyanır uyanmaz Kur'ân sevgisi yeniden kalbime doğdu ve eski hâlime döndüm".

İbn Mes'ûd (r.a.): "İnsan kendisini Kur'an ile denemelidir ve eğer Kur'ân'ı seviyorsa Allah'ı da sevmiştir, Kur'ân'ı sevmiyorsa Allah'ı da sevmiyor demektir." demiştir.

Sehl: "Allah'ı sevmenin alâmeti, Kur'ân'ı sevmek, Kur'ân'ı sevmenin alâmeti, peygamberi sevmek, peygamberi sevmenin alâmeti ise onun sünnetine uymak, sünnete uymanın alâmeti de âhireti sevmek, âhireti sevmenin alâmeti, dünyaya buğz etmek, dünyaya buğz etmenin alâmeti ise, ondan ancak âhirete kendisini ulaştırmak için lâzım olan miktarını almaktır." dedi.

Sevginin alâmetlerinden birisi de yalnızlıkta Allah ile ünsiyet edip O'na münâcât etmek, Kur'ân-ı Kerîm okumak, gecenin karanlığını ganîmet bilerek huzur içinde ibâdet etmektir. Sevginin en aşağı derecesi, sevgili ile tenhâ yerde baş başa kalmaktan zevk almaktır. Allah ile münâcattan daha çok, uyku veya konuşma ile meşgul olmaktan zevk alan kimsenin muhabbet iddiası nasıl doğru olabilir?

İbrâhim b. Edhem bir ara dağdan şehre indi. "Nereden geliyorsun?" diye kendisine soranlara, "Allah ile münâcâtdan." diye cevap vermiştir.

Ahbâr-ı Dâvud'da: "Kimse ile ünsiyet etme. Zîra ben iki kişi ile münâsebeti keserim. Birisi mükâfatımın verilmesini geç görerek ibâdetten ayrılan, diğeri de beni unutarak kendi haline razı olandır. Bunlardan yüz çevirdiğimin nişanı, bunları kendi hallerine terk edip dünyada şaşkınlık içinde bırakmamdır." kaydı vardır.

Kişi, Allah'tan başkası ile ünsiyet ettiği vakit, ünsiyeti nisbetinde Allah'dan uzaklaşmış ve sevgi derecesinden düşmüş olur.

Berh kıssasında şöyle deniliyor: (Berh, Mûsâ aleyhisselâmın su istediği siyah bir köledir.) Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma:

"Berh, benim için çok sevimli bir kuldur. Ancak onun bir kusuru vardır." buyurdu. Mûsâ aleyhisselâm:

"Kusuru nedir, yâ Rabbi?" diye sorunca Allahu Teâlâ:

"Seher rüzgârı onun hoşuna gider ve ondan zevk alarak onunla huzur bulur. Hâlbuki beni seven, başka hiç bir şey ile huzur ve sükûn bulamaz." buyurmuştur.

Rivâyete göre âbidin biri bir ormanda uzun yıllar Allahu Teala ya ibadet etmişti. Sonra bir gün ağaç dalları arasında yuva yapan bir kuşun, yuvasına çekilip orada ötmeye başladığını görünce, ben de bu ağaca yaklaşayım da burada ibâdet edeyim ve hem de bu kuşun nağmeleri ile kendimi oyalarım, der. Allahu Teâlâ zamanın peygamberine: "O âbide söyle, mahlûk ile

ünsiyet etmek istediği için onu öyle bir derekeye düşürdüm ki, hiç bir ameli ile bunu telâfiye muktedir olamaz.” buyurdu.

Demek ki muhabbetin alâmeti, sevilenin münâcâtı, gizli görüşmesi ile kâmil ünsiyet etmek, onunla yalnız başbaşa kalmayı tam mânasıyla nîmet bilmek ve bunlara engel olacak her şeyden tam mânasıyla uzaklaşmaktır. Ünsiyetin alâmeti, sevgilisine hitap edip onunla gizli konuşan gibi, akıl ve fehmini münâcâtın zevkine kaptırıp tamamen münâcâtın zevkine dalmaktır. Bu zevke hakîkaten erenler olmuştur. Namazda iken evi yandığı halde farkına varmayanlar, namazda iken arızalı ayağı kesildiği halde acısını duymayanlar vardır. Böylece sevgi ve ünsiyet kendilerine galebe çalanlar için tenha yerler ve gizli görüşmeler gözbebeği olmuştur. Bu hallerde bütün sıkıntılarını atar, hattâ ünsiyet ve muhabbet kalbini öyle kaplar ki, tekrar tekrar sesler kulağı tırmaladıkça dünya işlerinden bir şey duymaz ve anlamaz olur. O, hayran olmuş bir âşıktır. Dili ile insanlarla konuşurken, kalbi Hz. Allah’a bağlı ve O’nu tefekkürle meşguldür.

Seven, ancak sevdiği ile itmînâna ulaşır. Katâde, Allahu Teâlâ’nın:

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللهِ
اَلَا بِذِكْرِ اللهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

“Onlar o inanmışlar, kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşmuştur. Dikkat edin, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzura kavuşur.” (Ra’d suresi, 13/28) âyet-i celîlesinin tefsirinde, O’na yöneldim ve O’nunla ünsiyet ettim” dedi.

Sıddîk-ı Ekber (r.a.) da: “İhlâs ile Allah sevgisini tadan kimseyi bu muhabbet dünya meşgalesinden alıkoyar ve herkesden vahşet ettirir.” demiştir.

Mitraf da: “Seven, sevgilisinin sözünden ve onun bahsi yapılmaktan usanmaz.” demiştir.

Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a şöyle vahyetmiştir: “Beni sevdiğini iddia eden kimse, gece yatar uyursa yalan söylemiş olur. Herkes sevgilisini tenhada arayıp bulmak istemez mi? İşte ben gece vakti beni arayanlar için hazırım.” Mûsâ aleyhisselâm:

“Yâ Rab, neredesin, Seni nerede arayayım?” deyince, Allalıu Teâlâ:

“Beni aramayı kasdettiğin anda bulursun.” buyurdu.

Yahya b. Muaz da: “Allah’ı seven, kendine buğzeder.” demiştir.

Yine Yahya "Üç haslet kendisinde bulunmayan gerçek muhib, âşık değildir. Bunlar, Allah'ın kelâmını, yaratıkların sözleri üzerine; Allah'a mülâki olmayı, insanlara kavuşmak üzerine, Allah'a ibâdeti yaratıklara hizmet üzerine tercih etmektir." dedi.

Allah'ı sevmenin alâmetlerinden birisi de, Allah'tan başka kaybettiği hiç bir şeye üzülmemek, Allah'ı zikretmeksizin ve ibâdetle meşgul olmaksızın geçirdiği her dakikaya üzülmektir. Yoksa geçen zamanı için üzülmek ve tevbekâr olmakla kendi kendini suçlamaktır.

Âriflerden birisi: "Allahu Teâlâ'nın öyle kulları var ki, yalnız O'nu sevdi ve tamamen O'na bağlandı, O'nunla huzura kavuştular. Onlar ne dünyalık ile meşgul oldu ve ne de dünyalıktan kaybettikleri bir şeye üzüldüler. Çünkü meliklerinin mülkü tamdır. O'nun dilediğinin olacağını bilirler. Kendilerine ayrılan, ellerine geçer. Ellerine geçmeyen ise Allahu Teâlâ'nın tedbîr ve takdîri ile olduğunu bilirler.

Seven kimsenin vazifesi, bir an da olsa geçirdiği gafletinden dönmek istediği vakit, hemen sevgilisine yönelmek ve kendini kınayarak Allahım: "Hangi kusurumdan sebep beni senden ayırdın ve huzurundan uzaklaştırdın da nefsime ve şeytâna uymakla beni niçin terkettin?" demeli ve bunu samîmiyetle ifade etmek sûretiyle geçmişini bağışlatmaya çalışmalıdır. Bu hatâsı, yeniden ihlâs ile ibâdete ve zikre sarılmasına vesîle olmalıdır.

Seven, sevdiğinden başka bir şey görmez ve her şeyi ondan bilirse, kendisinde üzüntü ve şüphe diye bir şey kalmaz. Her şeyi gönül hoşluğu ve rızâ ile karşılar. Sevgilisinin kendi hakkında ancak hayırlı olanı takdir ettiğini bilir de Allahu Teâlâ'nın:

وَعَسٰى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ

"Umulur ki kerih gördüğünüz şey, sizin için hayırlı olur" (Bakara suresi, 2/216) âyet-i celîlesini hâtırlar ve bununla teselli bulur. Allah'ı sevmenin belirtilerinden birisi de, tâati bir nîmet bilip ondan ağırlanmamak ve onun külfetini kaldırmaktır. Nitekim birisi: "Yirmi yıl uğrunda zahmet çektim, yirmi yıl da zevklendim." demiştir.

Cüneyd: "Sevmenin alâmeti, neşenin devamı ve bedenini yoracak ve fakat kalbini yormayacak şekilde ciddiyetle ibâdete devamdır." dedi. Zâtın birisi de: "Sevgi üzerine yapılan amele tembellik girmez." demiştir.

Bütün bunlar, görülegelen şeylerdir. Âşık, mâşukunun isteklerini yerine getirmekten bir vakit yorulup usanmaz. Hattâ zorluklarla karşılaşsa bile

sevgilisinin hizmetinde bulunmak kendisi için bir zevk teşkil eder. Sevgilisinin isteklerini yerine getirmekten âciz düşerse, onun en çok sevip arzu ettiği, sevgilisine hizmet edecek imkânlara sâhip olmaktır. İşte Allah sevgisinin de böyle olması gerekir. Şüphesiz daha üstün sevgi, daha küçüğünü düşürür. Sevdiği, tembellikten daha sevimli olursa, tembelliği düşürür ve sevgilisine hizmete yöneltir. Şâyet, sevdiği maldan daha çok sevimli ise sevgisi uğrunda malı da terk eder. Mal ve hattâ bedenini Allah yolunda harcayıp bitkin hâle gelen bir Allah âşıkına, senin bu hâlin nedir, diye soranlara; bir defa bir âşık ile mâşukun konuşmalarına şâhid oldum. Seven sevgilisine, "Ben bütün kalbimle seni sevdiğim halde sen bütün varlığınla benden yüz çeviriyorsun." dedi. Sevilen; "Beni sevdiğini isbât için: bana ne veriyorsun?" deyince seven:

- «Bütün mal ve mülkümü sana temlik ediyorum, hattâ canımı da sana teslim ediyorum." dedi. Bunu dinleyince kendi kendime: "Şu manzara, kulun kula, yaratığın yaratığa olan bir sevgi gösterisidir. Ya kulun Halik'ına karşı sevgisi nasıl olmalıdır?" dedim ve ben de bütün mevcudiyetimi Allah sevgisi uğrunda fedâ. ettim." dedi. İşte bunlar birer sebeptir.

Allah'ı sevmenin belirtilerinden birisi de, Allah'a kulluk edenlere şefkatli ve merhametli olmak, düşmanlarına ve Allah rızâsına uymayan hareketlerde bulunanlara karşı da şiddetli davranmaktır. Nitekim Allahu Teâlâ:

أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

"Kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler" (Fetih suresi, 48/29) buyurmuştur. Bütün bunlarda kimsenin yermesine aldırış etmemek ve Allah için öfkelenmesine engel tanımamaktır. Allahu Teâlâ velîlerini bu vasıfla tavsîf etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Onlar ki, çocuk bir şeye zorlandığı gibi, beni sevmek için kendilerini zorlar. Herkes kuşun yuvasına yöneldiği gibi, benim zikrime yönelir. Kaplan hışımlandığı vakit kızdığı gibi, harâma kızar da karşısındakilerin az veya çok olmalarına aldırış etmezler. Sen şu misâldeki inceliğe bak. Çocuk bir şey ile yükümlü olunca ondan ayrılmaz. Elinden alınırsa, kendisine verilinceye kadar, ağlar, feryâd ü figan eyler. Uykuya yatarken onu beraberine alır. Uyandığı vakit hemen onu arar ve ona sarılır. Ondan ayrılınca ağlar, bulduğu vakit sevincinden güler. Onu, ondan almak isteyene kızar. Onu kendisine verene sevinir. Kaplan ise hiddetini katiyyen yenemez, hattâ bu yüzden helâk olmaya kadar gidebilir.

İşte bunlar, Allah'ı sevmenin alâmetleridir. Bu alâmetler kimde tamamlanmışsa sevgisi de kemâlini bulmuş ve hâlis olmuştur. Âhirette içeceği şerbet, hâlis ve tatlıdır. Huzur ve refahı da son haddini bulmuştur. Fakat Allah sevgisi ile başka sevgileri karıştıran, o da sevgisi nispetinde istifade eder. Çünkü onun şerbetine de mukarreblerin şerbetinden karışmıştır. Nitekim âyet-i celîlede:

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ

"İyiler, şüphesiz nîmet içindedirler." (İnfitar suresi, 82/13) buyrulduktan sonra:

يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ

الْمُتَنَافِسُونَ وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ

"Sonunda misk kokusu kalan, mühürlenmiş saf bir içecekten içerler. İyi şeyler için yarışanlar, bunun için yarışsınlar. Onun katkısı, gözdelerin içtiği yüce kaynaktandır." (Mutaffifîn suresi, 83/25-28) buyurmuştur. İyilerin şerbetlerinin temiz olması, mukarrebîn için olan hâlis şerbetlerle karışmış olmasındandır. Buradaki şerbet, cennetin bütün nîmetlerinden ibârettir. Nitekim:

إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ

"Ama iyilerin defteri, yüksek katlardadır." (Mutaffifîn suresi, 83/18) âyet-i celîlesindeki defterden murad da bütün amellerdir. Sonra Allahu Teâlâ:

يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ

"Onu gözdeler görüyor." (Mutaffifîn suresi, 83/21) buyurmuş ve defterlerinin yüksek olmasının alâmeti olarak da mukarreblerin ona şehâdet etmesini göstermiştir. Ebrârın mukarreblere yaklaşmaları ile hal ve mârifetlerinde ilerleme kaydettikleri gibi âhirette de durumları böyledir. Nitekim âyet-i celîlede:

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ

“Sizin yaratılmanız ve tekrar dirilmeniz tek bir nefsin yaratılması ve dirilmesi gibidir.” (Lokman suresi, 31/28) ve:

كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ

“Yaratmaya ilk başladığımız gibi, onu tekrar edeceğiz.” (Enbiyâ suresi, 21/104) ve:

جَزَاءً وِفَاقًا

“Uygun cezâ...” (Nebe’ suresi, 78/26) buyurmuştur. Yâni cezâ ve mükâfatları, amellerine uygundur. Şerbetin hâlisi, hâlis ile karışığı da karışığı ile karşılaştırıldı. Her şerbetin karışımı, sevgi ve ameli nisbetindedir. Diğer âyette de:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür, kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.” (Zilzâl suresi, 99/7-8) ve:

إِنَّ اللهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ

“Bir millet kendini bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez.” (R’ad suresi, 13/11), ve:

إِنَّ اللهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا

“Şüphesiz Allah zerre kadar haksızlık yapmaz. Zerre kadar iyilik olsa onu kat kat artırır.” (Nisâ suresi, 4/40),

وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ

“Hardal danesi kader olsa bile yapılanı ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.” (Enbiyâ suresi, 21/47) buyurmuştur. Yalnız cennete girip onun nîmetlerinden, köşk ve hûrilerinden yararlanmak için dünyada ibâdet eden ve bunu arzu edip sevenlerin zevki, âhirette bu kadarla sona erecektir. Yâni bu maksatla çalıştığının mükâfatını alacak ve daha ileri gidemeyecektir.

Çünkü muhabbet bakımından insana, canının arzu ettiği ve gözünün zevklendiği şeyler verilir. O, cenneti ve oradaki varlıkları isteyip onlar için çalıştığına göre, onları alır. Fakat kim ki, evi mülkü, cenneti ve cennetin nîmetlerini değil de, onun sâhibini ve mâlikini ister ve sıdk u ihlâs ile yalnız onu sever ve O'na bağlanırsa, o da Allah indinde malûm olan sadâkat koltuğuna oturtulur. Ebrâr, iyiler, cennetin parklarında hûrilerle zevklenirken, mukarrebler, Hz. Allah'ın civârında olur. O'na yönelir ve gözlerini O'na dikerler. Onlar, cennetin bütün zevklerini ilâhî tecelliyâtın bir zerresiyle değişmezler. Bir kısmı maddî şehvetlerinin tatmîni peşinde ve zevkinde olurken, diğer bir kısmı da ilâhî meclisde bulunur. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Cennet ehlinin çoğu, sâf-dil insanlardır. A'lâ-i İlliyyîn, yüksek makamlar, basîret sâhipleri içindir."*[36] buyurmuştur. "İlliyyîn"in mânasını anlamaktan akıllar âciz kaldığı için Allahu Teâlâ:

وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ

"İlliyyin'in ne olduğunu sen bilir misin?" (Mutaffifîn suesi, 83/19) buyurmuş ve nitekim "Karia" hakkında aynı şeyi beyân ederek:

اَلْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ

"Karia, nedir o karia? Karia'nın ne olduğunu sen bilir misin?" (Karia suresi, 101/1-3) buyurmuştur.

Allah'ı sevmenin alâmetlerinden birisi de, sevgisinde korkak, heybet ve azamet-i ilâhiye karşısında hor ve hakîr olmaktır. Bâzıları korkunun, sevginin zıddı olduğunu sanırlar ki bu, böyle değildir. Ancak güzelliği anlamak sevgiyi gerektirdiği gibi, Allah'ın azametini anlamak da korkuyu gerektirir. Özel sevgiler için muhabbet makamında, başkaları için olmayan korkular da vardır. Hattâ bir kısım korkuları diğer korkulardan daha şiddetlidir. İlk korkuları, Allahu Teâlâ'nın onlardan yüz çevirme korkusudur. Bundan önemlisi, araya perde girme, bundan daha önemlisi Allah'ın civârından uzaklaştırılma korkusudur. İşte bu mâna Hûd sûresinde vardır. Ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i:

أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ

"Bilin ki Semûd milleti Allah'ın rahmetinden uzaklaştığı gibi, Medyen halkı da uzaklaştı." (Hûd suresi, 11/95) âyetleri kocaltmıştır.

Uzaklık korkusunun verdiği heybetin gönüllerde büyümesi, daha çok yakınlık zevkine varıp onunla ülfet edenlerde görülür. Uzaklaştırılmış olan kimselerin uzaklaştırıldıklarına dâir söylenen sözü duymak bile yakın olan kimseleri kocaltır. Uzaklığa alışkın olanlar zaten yakınlığa yaklaşamaz ve yakınlık zevkine varmadığı için uzaklık korkusundan ağlamaz.

Sonra olduğu yerde kalıp da ilerleyememe korkusu gelir. Çünkü yakınlık derecelerinin sonu olmadığını yukarıda anlatmıştık. Kula lâyık olan, her nefes biraz daha Allah'a yaklaşmaya gayret etmektir. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"İki günü bir olan aldanmış; bugünü dününden kötü olan ise lânetlenmiştir."*[37] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kalbime öyle şeyler gelir ki, gece gündüz yetmiş defa Allah'a istiğfâr ederim."*[38]

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in istiğfârı, birinci kademeden idi. Çünkü her geride kalan kademe ikinciye nispetle Allah'a biraz uzaklıktır. Allahu Teâlâ: *"Dünya şehvetlerini tâatım üzerine tercih eden âlime yapacağım ukûbetin ehveni, bana olan münâcâtın zevkini ondan kaldırmaktır."* buyurmuştur. Şehvetleri sebebiyle ziyadeliği kaldırmak, avam için bir ukubet ve cezadır. Havassa gelince; onların yalnız benlik iddiaları, kendilerini beğenmeleri, eltâf-ı ilâhiyenin daha başlangıcındaki eğilmeleri, onları ziyadeden mahrum eder. Bu öyle gizli bir mekirdir ki, bundan ancak kuvvetli direnme ve dayanma imkânlarına sâhip olanlar korunabilirler.

Daha sonra da kaybettiği mevkiini bir daha elde edemeyeceği korkusu gelir.

İbrâhim b. Edhem, bir seyahatında dağın tepesinde bulunurken şu meâlde bir şiir duydu:

"Senin her şeyin bağışlanır, yalnız bizden yüz çevirmen bağışlanmaz."
"Kaybolanı biz sana bağışladık; bizden kaybolanı, bizim vermediğimizi de sen bağışla."

İbrâhim, bunu duyunca titreyerek bayılıp düştü. Yirmi dört saat baygın kaldı. Ayılınca, yine dağdan: "Ey İbrâhim, kul ol." diye bir ses geldi. Ben de kulluk ve köleliği kabul ederek rahata ulaştım." dedi.

Sonra aşk ve sevkden hâlî kalıp mevcud ile baş başa kalma korkusu gelir. Zîra seven kimse maksadına, şevk ve acele ile ulaşmak ister. Bunun için fazlasını istemekten bir an geri kalmaz. Onun tesellîsi, ancak her an kaydedilen yeni ilerlemelerle mümkündür. Şâyet mevcut ile yetinir ve

bununla tesellî bulursa bu, bir ric'at sayılır. Muhabbetin, bilmediği taraftan kendisine gelmesi gibi, kanâat ve mevcut ile yetinme tembelliği de bilmediği taraftan kendisine gelebilir. Bu değişikliklerin anlaşılması beşer kudretinde olmayan, gizli ve semavî sebepleri vardır.

Allahu Teâlâ bir kuluna mekr ettiği vakit, ona uğrayan tembelliğin sebebini ondan gizler. Güya ümîd içinde olduğu halde yerinde sayar. Hüsn-ı zan veya gafletin galebesine aldanır, unutur veya hevâsına uyar da yerinde kalır. İşte bütün bunlar, meleklerin ordusu olan ilim, akıl, zikir ve beyana galebe çalan şeytan kuvvetleridir. Allahu Teâlâ'nın vasıflarından olan lutuf, rahmet ve hikmet gibi niteliklerin zuhûru, sevgiyi tahrik ettiği gibi onun ceberût, izzet ve istiğnâ gibi vasıfları da tembelliği işâret eder ki, bu şekavet ve mahrumiyetin başlangıcıdır.

Bundan sonra da değişiklik korkusu gelir. Allah korusun, bakarsın Allah'ı severken başkasını sevmeye başlarsın. İşte bu da Allahu Tealanın şiddetli gadabıdır. Bundan tembellik, bu makamın mukaddimesi, yüz çevirmek de tembelliğin mukaddimesi, iyiliklere gönlün daralması, zikre devam etmekten bunalması, vazifesi olan evrâdı yerine getirmemesi, bu mânaların sebep ve başlangıçlarıdır. Aynı zamanda bu sebeplerin görülmesi sevgi makamından gadab makamına geçilmesinin delîlidir. Bundan Allah'a sığınırız. Bunlardan korku üzerinde bulunmak ve devamlı olarak nefsini murâkabe ile bunlardan son derece sakınmak, sevgideki sadakatin delîlidir. Çünkü bir şeyi seven, o sevgilisinin kaybolmasından elbette korkar.

Sevgilisini kaybetme ihtimâli olan bir sevinci hiç bir vakit korkudan emîn olamaz. Nitekim âriflerden birisi, hiç korku olmadan yalnız sevgi ile Allah'a ibâdet eden helâk olur. Yalnız korku ile ibadet eden de ondan uzaklaşır. Fakat hem sevgi ve hem de korku ile Allah a ibadet edeni Allahu Teâlâ da sever, kendisine yaklaştırır, onu oğretir ve imkânları ona bahşeder. Seven korkudan, korkan da sevgiden hâlî olamaz. Fakat sevgisi, korkusu üzerine galip olan için, muhabbet makamındadır, denir ve muhabbet edenlerden sayılır. Korku şâibesi de sevgi sarhoşluğunu azaltır. Şâyet sevgi tamamen galebe çalar ve mârifet kendisini istilâ ederse, buna beşer gücü tahammül edemez. Korku bunu itidale sevk eder ve kalp üzerindeki etkisini azaltır. Bâzı haberlerde rivayet edildiğine göre ebdallardan birisi, sıddîklardan birisine:

- "Allah'a duâ et de mârifetinden bir zerre bana nasip etsin." der. Sıddîk da duâ eder. Allahu Teâlâ da dileğini kabul ederek, mârifetinden bir miktar ona nasip eder. Ebdâl, bu ilâhî mârifet karşısında şaşkınlık ve hayretler

içinde kalarak dağlara çıkar, yedi gün böyle hayretler içinde kalır. Kendisinden hiç kimse bir şey istifade edemediği gibi, kendi kendine de bir fayda sağlayamaz. Bunu gören sıddîk, Allahu Teâlâ'ya duâ eder:

- "Yâ Rab, bu adam bu mârifete dayanamadı, ne olur, bunun mârifet derecesini biraz azalt da normale dönsün." der. Allahu Teâlâ:

"Ben bu adama mârifetimin bir zerresinin yüz bin cüz'ünden bir cüz'ünü verdim. Çünkü o benden mârifet talebinde bulunduğu vakit, kullarımdan daha yüz bin kişi de aynı anda aynı istekte idiler. Onlar da aynı şekilde muhabbet ve mârifet istiyorlardı. Ben onların isteklerini senin duâna kadar geciktirdim. Sen buna şefâatçı olduğun vakit, bunun hakkındaki şefâatini kabul ettiğim gibi, onların da dileklerini kabul ettim ve bir zerreyi yüz bin kişi arasında bölüştürdüm. Yâni mârifetimin bir zerresinin yüz binde biridir, buna verdiğim." buyurdu. Sıddîk:

"Ey hâkimlerin hâkimi olan Rabbim, buna verdiğin mârifeti yine azalt." dedi. Allahu Teâlâ da bir zerrenin yüz binde birini on bine bölerek onun da yalnız bir cüz'ünü adamda bıraktı ve adamın korku, sevgi ve ümidi normale dönerek diğer ârifler gibi oldu.

Bâzı şâirler, şiir hâlinde ârîflerin durumunu anlatırken, onların insanlar arasında garîb ve fakat Allah katında mevkilerinin yüksek olduğunu, herkesin yılda muayyen bayramları varken onların mânevî yönden her gün bayram yaptıklarını söylemişlerdir.

Cüneyd-i Bağdâdî de açıklanması sakıncalı olan bâzı sırlarını açıklayarak onlarla beraber nasıl Allah'a doğru seyrettiklerini Mele-i A'lâda'ki cevelânlarını, Allah katındaki mevkilerini ifade eden şiirler söylemişlerdir.

İşaret ettiğimiz bu mârifetler ve benzerlerinde ortaklaşa herkeste bulunması câiz olmadığı gibi, bu keşiflere ulaşan kimselerin bunları bilmeyenlere açıklamaları da doğru olmaz. Hattâ bu mârifetlerde insanlar müşterek olsa, herkes dünyadan yüz çevireceği için dünya harâb olurdu. Çarşı-pazar muattal olur, geçim zorluğu ortalığı kasıp kavururdu.

Daha doğrusu, âlimlerin hepsi helâl lokma yeseydi artık onlar da yalnız kendileri ile meşgul olur, diller susar ve ilmin yayılması son bulurdu. Fakat hayır işlerinde Allahu Teâlâ'nın birçok sır ve hikmetleri olduğu gibi, görünüşte şer olan birçok işlerde de, yine O'nun esrar ve hikmetleri vardır. O'nun kudretinin sonu olmadığı gibi, hikmetinin de sonu yoktur.

Bunlardan birisi de sevgisini gizlemek, benlik dâvasından kaçınmak, sevgiliye saygı ve sırrını korumak için açıkça vecde gelmekten mümkün

mertebe sakınmaktır. Zîra sevgi, sevenin sırlarından bir sırdır. Bunun için onu açıklamaz. Aynı zamanda açıklamakta haddi aşmak tehlikesi vardır ki, bu bir iftira olur ve âhirette büyük ikabı, dünyada çeşitli iptilâları gerektirir. Evet, muhabbetin de kendine has bir sarhoşluğu ve hayranlığı olur da insan, kendine hâkim olamadığı için durumu değişir ve sevgisi meydâna çıkar. Eğer burada kendisinin yapmacık bir hareketi yoksa mâzurdur. Bâzen sevgisi o dereceye yükselir ki, sevgi ateşi şûle vermeye başlar, onu söndürüp önlemeye muktedir olamaz. Bunu gizlemeye muktedir olanlar şöyle derler:

"Onlar, yakındır, derler, ben de hücremde olsa da güneşin şuâlarının yakınında ben bir şey yapmam."

"Ondan bana zikir ve hâtıradan başka bir şey yoktur, O ancak şevk ve sevgi ateşini gönlümde yakar durur." Âciz olanlar da:

"Ben onu gizlemeye çalışırım, fakat vecd ve gözyaşlarını onu açığa çıkarır." der. Ve yine:

"Kalbi başkasına bağlı olanın hâli nice olur? Sırrı, gözünün kapaklarında olan, onu nasıl gizleyebilir?" der.

Âriflerden birisi de: "Allah'a en çok işâret edenler, Allah'tan en çok uzak olanlardır." dedi ve bu sözü ile yapmacık hareketlerle Allah'ı çok anan ve îma yolu ile O'ndan dem vuranlar, gerçek muhibler ve âlimler yanında değersiz kimseler olduklarını anlatmak istemiştir.

Zünnûn-ı Mısrî, muhabbetten bahseden kardeşliklerinden birisinin yanına gider ve onu bir belâ ve felâketle müptelâ olmuş görür. Bunun üzerine Zünnûn:

"Onun iptilâsından acı duyan, onu sevmiş olmaz." der. Adam:

"Ben derim ki: "Onun iptilâsını nîmet olarak kabul etmeyen onu sevmiş sayılmaz." der. Zünnûn da:

"Daha doğrusu, onu seviyorum diye kendini teşhir eden onu sevmiş olmaz." dedi. Bunun üzerine adam:

"Ben de bu sözüme tövbe ediyorum." dedi.

Şâyet, "Muhabbet, makamların sonudur. Onu açıklamak, bir iyiliği açıklamaktır. Niçin bunu açıklamak doğru olmaz?" dersen bilmiş ol ki;

Muhabbet, makbûl bir makam olduğu gibi, onu açıklamak da makbuldür. Ancak makbûl olmayan, gösteriş için onu duyurmak maksadıyla yapılan açıklamadır. Çünkü buna benlik ve böbürlenmek dâvası karışır, yasak olan

budur. Sevenin vazifesi, iş ve halini gizli olan sevgisine uydurmaktır, yoksa sözü ile açıklamak değildir. Sevgisi kendiliğinden açığa çıkabilir, fakat kendisi sevgisini açıklamaya veya bunu açıklayacak bir harekete başvurmaz. Yalnız sevgilisinin onu sevdiğini bilmesiyle yetinir. Başkalarının da bu sevgiyi bilmesini arzu etmesi ise sevgide şirk ve ortaklıktır. Nitekim İncil'de: "Sağ elinle verdiğini sol elin bilmesin. Gizlilikleri gören Allah'ın seni bilmesi açıklık bakımından sana yeter. Oruç tuttuğun vakit, onu Rabbinden başkasının bilmemesi için yüzünü yıka, saç ve sakalını temizle ve yağla" diye vârid olmuştur.

Söz ve iş ile sevgiyi açıklamak mezmumdur. Ancak sevgi sarhoşluğu galip gelip vücudu titretip dili söylettiği vakit sâhibi mâzur sayılabilir. Adamın biri mecnunun birisinde ona yakıştıramayacağı bir şey görmüş ve bunu **Mârûf-ı Kerhî**'ye anlatmıştı. Mârûf-ı Kerhî gülümseyerek: "Onun ukalâ ve mecnun adamları vardır. Sen, mecnûn olan ile karşılaştın." dedi.

Sevgiyi açıklamanın çirkinliklerinden birisi de, seven, meleklerin devamlı sevgi ve iştiyaklarını, gece gündüz Allah'ı tesbih edip bundan yorulmadıklarını, asla isyan etmeyip emrolunduklarını yerine getirdiklerini bilen âriflerden ise, artık kendi sevgisini ortaya koymaktan utanır ve bunların yanında kendi sevgisinin solda sıfır kaldığını kesin olarak bilir.

Muhabbet ve keşif erbabından birisi şöyle anlatıyor: "Otuz yıl kalp ve kalıbımla ve hattâ bütün imkânlarımla Allah'a ibâdet ettim. Allah katında bir mevki sâhibi olduğumu sandım." dedi ve uzun boylu bâzı mükâşefelerden bahsettikten sonra devamla: "Meleklerden bir topluluğa uğradım. Onlara kimler olduklarını sordum. Onlar da, biz Allah'ı sevenlerdeniz. Üç yüz bin senedir burada Allah'a ibâdet ediyoruz. Bu müddet zarfında başkasını anmadığımız gibi, hatırımıza Allah'tan başkası da gelmemiştir." dediler. Onların bu hallerini görünce, ister istemez kendi amelimden utandım ve onu o anda azâb gören mü'minlerin ruhlarına hîbe ettim." dedi.

Demek ki, kendini bilen, Rabbini bilip O'ndan gereği gibi hayâ eden kimse, artık benlik tezahüründen dili tutulur. Evet, tutum ve davranışları O'nun sevgisine delâlet edebilir. Bunda sakınca yoktur. Nitekim **Cüneyd** şöyle diyor:

"Hocam **Sırrı** rahatsızlandı. Derdinin dermânını bulamadık. Nihâyet hâzık bir tabib tavsiye ettiler. İdrârını bir çanağa alarak doktora gösterdik. Doktor bir müddet idrara baktıktan sonra;

"Bu, âşık olan birisinin idrârına benziyor." dedi. **Cüneyd** diyor:

“Adam, aşk kelimesini anınca bir âh çekerek bayıldım. Yere düştüm ve elimdeki çanak da düşerek kırıldı. Sonra hocam Sırrı’ya dönerek durumu anlattım. Beni dinleyen hocam gülümseyerek;

“Vay ölesi, bunu nasıl anladı?” dedi. Bunun üzerine ben;

“Muhabbet idrarda da belli eder mi?” dediğimde;

“Evet, orada da belli eder.” dedi.

Yine bir defasında **Sırrı**; “İstersen cildimi kemiklerim üzerinde kurutan ve cismimi yaralayan, ancak O’nun sevgisidir diyebilirim.” dedi ve bunu der demez de hemen düştü bayıldı. İşte bunlar, sevginin alâmet ve semereleridir.

Bu alâmetlerden diğer birisi de, ileride anlatacağımız gibi, ünsiyet ve rızâdır. Özet olarak dîn ve ahlâk güzelliklerinin hepsinin sevgi alâmeti olduğunu söyleyebiliriz. Bunların hâricinde kalanlar hevâ-i nefse uyulan şeylerdir ki, bunlar da kötü huylardır.

Evet, bâzen ihsânından ve bâzen de ihsânı olmasa bile azamet, celâl ve cemâlinden sebep Alah’ı sever. Zâten sevenler, bu iki kısmın dışına çıkamazlar. Bunun için **Cüneyd**; “Allah sevgisinde insanlar, avam ve havas olmak üzere ikiye ayrılır. Avam, sayısız nîmet ve ihsânından dolayı O’nu sever ki, bu sevgi, ihsânın azlığı ve çokluğu ile değişir. Havassa gelince; onların Allah’ı sevgisi, O’nun kadrinin yüceliği, kudret, ilim ve hikmeti ile mülkün tek ve gerçek sâhibi olması bakımındandır. Onlar O’nun kâmil sıfatlarını ve güzel isimlerini bildikleri için, O’nun muhabbete lâyık olduğunu bildiler ve hattâ bütün nîmetleri ellerinden alsa bile yine O’nu sevmeye devam ettiler.

Evet, insanlardan bâzıları hevâ-i nefislerini ve şeytânı sevdikleri hâlde yine bu arada Allah’ı sevdiklerini sanırlar ki, bunlar aldanmışlardır. Bu gibiler, bu saymış olduğumuz alâmetleri kaybeden veya nifak, riya ve süm’a olarak bunlara bürünen ve böylece maddî menfaat peşinde olan kimselerdir. Bunlar, olduklarının aksine görünmeye çalışırlar. Kötü âlimler ve fena kurralar gibi. İşte yeryüzünde Allahu Teâlâ’nın buğzettiği kimseler bunlardır.

Sehl, bir adam ile konuştuğu vakit ona; “Ey dost!” diye seslenirdi. Ona, “Böyle gelene gidene ey dost diye sesleniyorsun, amma belki dost değildir.” diye soran adamın kulağına eğilerek; “Bu adam ya mü’mindir ya da münâfık. Mü’min ise Allah’ın, münâfık ise şeytânın dostudur.” dedi.

Ebû Turâb en-Nahşâbî, sevginin alâmetlerine dâir beyit olarak şöyle söylemiştir:

"Hîleye sapma, seven için delîller ve nezdinde sevgilinin bol hediye ve alâmetleri vardır."

"Acı ibtilâlar ve onun da bütün bu belâlara sevinmesi bunlardandır."

"Sevgilinin bir şeyi men edip ona vermemesi, onun için makbûl bir atıyye, yoksulluk ise peşin ve iyi bir ikramdır."

"Bu delîllerden birisi de, yerici, her ne kadar yermesine devam ederse de onun, sevgilisine itâatte azmetmiş olmasıdır."

"Delîllerden birisi de, tebessüm eder göründüğü hâlde sevgi yolunda kalbinin yaralı olmasıdır."

"Bu delîllerden birisi de, ondan yararlanan dilencinin sözünü anlar görünmektir."

"Diğer bir delîl de, söylenen her sözden çekinerek fakir kalmaktır."

Yahya b. Muâz da bunlara ilâve olarak:

"Alâmetlerden birisi de, sâhil kenârında iki hırkaya bürünmüş olarak sallana sallana yürüdüğünü görmendir."

"Delîllerden birisi de, bir yereni olmadığı hâlde gece karanlığında sesli ağlamasıdır."

"Delîllerden birisi de, cihad ve her fazîletli iş için onu yola çıkmış görmendir."

"Bu delîllerden birisi de, yok olacak olan dünyânın, âdî varlıklarından yüz çevirdiğini görmendir."

"Delîllerden birisi de, sanki bir kusur işlemiş gibi, onu ağlar görmendir."

"Delîllerden birisi de, bütün işlerinde âdil bir hükümdar olan Allah'a teslim olduğunu görmendir."

"Diğer bir delîl de, kendisine her gelene râzı olduğunu görmendir."

"Başka bir delîl de toplumda güler görüldüğü halde annesini kaybeden çocuk gibi, kalbinin yaralı olmasıdır" dedi.

---

[33]. Huzeyfe'den (r.a.) böyle bir rivayete rastlanamamış, ancak "Hilye"de Ebû Nuaym'ın merfû olarak bu mealde bir rivayeti vardır.

[34]. Hadîsi, Buhârî rivâyet etmiştir.

[35]. Hadis, metin olarak yukarıda geçmiştir.

[36]. Birinci şıkkını Bezzar Enes'den (r.a.) rivâyet etmiştir. İkinci şıkkı, Ahmed b. Ebû'l-Huvârî'dendir.

[37]. Bu rivayeti, Abdülâziz b. Ebû Revad rüyasında görmüş ve Beyhakî **"Zühd"**ünde rivâyet etmiştir.

[38]. Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir. Yukarıda geçmiştir.

ALLAH İLE ÜNSİYETİN ANLAMI

Şevk, havf ve ünsiyetin, muhabbetin eserleri olduklarını yukarıda anlatmıştık. Şu kadar var ki bunlar, sevenin görüşüne ve sevgi hâlinde kendisine galebe çalan duruma göre değişen eserlerdir. Mesela, gayb perdesinin ardından cemâlin son mertebesini görebilmek arzusu, kendisine galebe çaldığı ve celâlinin künhüne ermekten kusurlu olduğunu anladığı vakit, gönlü onu aramaya meyleder ve bunun için rahatsızlanır, üzülür durur. İste buna, şevk hâli denir ki bu, kaybolan bir işe nisbetledir.

Edindiği keşif, müşâhede ve yakınlık ile sevindiği ve yalnız keşfettiği cemâli düşünmekle meşgul olup henüz ulaşamadığı mertebelere aldırış etmezse, yükseldiği bu mertebeye gönlü sevinir ve bu haline, İstibşar (sevinme) hâli denir.

Şâyet, Allahu Teâlâ'nın ululuk, istiğna vasıfları ile kendisine kıymet vermemek ile O'ndan uzaklaşmak ve zevâle ermek gibi hâllerini düşünüyorsa, bütün bunlardan kalbi üzülür ve bu elemine de Havf (korku) denir.

İşte bu haller, bu görüş ve düşüncelere bağlıdır. Düşünceler de bunları gerektiren ve sayılmaları mümkün olmayan bir takım sebeplere bağlıdır. Üns demek, Allah'ın cemâlini düşünmekle, kalbin ferahlanıp sevinmesi demektir. Hattâ bu hal kendisine galebe çalıp, henüz keşfedemediği şeyleri düşünmez ve nîmetin zevâlinden korkmazsa, o nîmet ve o nîmetin zevki gözünde büyür. İşte bu cepheden bakan bâzı kimselere; "Sen müştak mısın?" dendiği vakit, "Hayır ben müştak değilim. Çünkü şevk ve iştiyak gaibe olur. Gaib hâzır olduğu vakit, şevk ve iştiyak ortadan kalkar." demiştir. Bu söz, eltâf-ı ilâhiyenin meziyetlerinden geride kalanlarına aldırış etmeyip mevcud ile yetinenlerin neşe ve sevinçle dolu olan sözleridir.

Üns hâli kendisine galebe çalan kimsenin tek arzusu, halvet ve yalnızlıktır. Nitekim dağdan indiği vakit **İbrâhim b. Edhem**'e;

"Nereden geliyorsun?" diye sorduklarında;

"Allah ile ünsiyetten geliyorum" diye cevap vermiştir. Çünkü Allah ile ünsiyet, başkalarından uzaklaşmayı gerektirir. Hattâ yalnızlığına engel olacak her şey, onun için en ağır bir yüktür.

Nitekim rivâyete göre Allahu Teâlâ **Mûsâ aleyhisselâm** ile mükâleme ettiği vakit, Hz. Mûsâ tam bir yıl başkalarının sözünü duyduğu vakit hemen

düşer bayılırdı. Çünkü sevgi, sevgilinin sözünün tatlılığı ve anılmasının zevkini gerektirir. Böyle olunca da sevgiliden başka her şeyi gönlünden atar. Bunun için hakîmin biri duâsında:

"Ey beni zikri ile ünsiyet ettirip başkalarından uzaklaştıran Allahım." demiştir.

Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a:

"İştiyâkın bana olsun. Benimle ünsiyet et ve başkalarından uzaklaş." buyurmuştur.

Râbia-i Adeviye'ye;

"Bu mevkie ne ile yükseldin?" diyenlere;

"Lüzumsuz şeyleri terk edip, zâtı olmayan ile ünsiyetim sâyesinde." diye cevap vermiştir.

Abdülvaâhid b. Zeyd diyor ki: "Bir defa inzivaya çekilmiş bir râhibe uğradım. Kendisine:

"Bu yalnızlığına şaşıyorum." dedim. Râhib:

"Eğer yalnızlığın zevkine varaydın, kendi kendinden bile vahşet duyardın. Yalnızlık ibâdetin başıdır." dedi. Bunun üzerine Râhibe:

"Yalnızlıkta bulduğun en küçük zevk ve faydayı bana anlatır mısın?" diye sordum. Râhib:

"İnsanlara müdârâ etmekten kurtulup şerlerinden emîn olmaktır." dedi. Bunun üzerine ben:

"Kul, Allah ile ünsiyetin zevkine ne zaman varabilir?" diye sordum. Râhib:

"Meveddet sâfi ve muâmele hâlis olduğu vakit." dedi. Ben:

"Meveddet ne zaman sâfi olur?" dedim. Râhib:

"Bütün telâşları arkaya atıp tek meşgalenin tâat ve ibâdet olduğu vakitte olur." dedi."

Hakîmin birisi de; "Allahım, sana bedel arayana ve senden başkası ile ünsiyet eden gönüllere şaşarım." demiştir.

Şâyet, "Ünsiyetin alâmeti nedir? diye sorarsan, bilmiş ol ki;

"Onun özel alâmeti, halk arasına karışıp onlarla deyip gülmekten canı sıkılmak ve zikrin zevkine varmaktır. Şâyet, toplum arasında bulunursa, yalnız ve yabancı imiş gibi, vücudu ile onların arasında bulunduğu halde kalbiyle Allah'ı hatırlayıp O'nun zikri ile meşgul olmaktır.

Nitekim **Hz. Ali** onları anlatırken şöyle demiştir: "Onlar öyle kimselerdir ki, ilim onları hakikate yöneltmiş, yakîn ruhuna mübâşeret etmişler ve başkalarına sarp ve zor gelen şeyi onlar yumuşak ve kolay kabul etmişler.

Câhillerin uzaklaştıkları şeylerle ünsiyet ettiler. Ruhları, Mele-i A'lâ'ya bağlı olan cisimleri ile dünyaya sâhip olmuşlardır ki bunlar, yeryüzünde Allahu Teâlâ'nın dînine davet eden halîfelerdir." İşte Allah ile ünsiyetin anlamı, alâmeti ve müşâhedesi bunlardır.[39]

Kelâmcılardan bâzıları teşbîhe delâlet eder korkusu ile üns, şevk ve muhabbet gibi şeyleri inkâr ederler. Bu, onların, basîretle idrâk edilen güzellerin göz ile görülen güzellerden daha sevimli olduklarını ve onları bilme zevkine ermenin daha üstün olduğunu bilemediklerindendir. Bunlardan birisi, nahiv âlimlerinden Ahmed b. Halil'den uzun yıllar ders aldığı için "Halil'in kölesi" diye meşhûr, nahiv ve kelâm âlimlerinden olan Ahmed b. Galib'dir. Bu zat, Cüneyd Ebû'l-Hüseyin el-Gûrî ve benzerlerinin muhabbet, şevk ve aşk gibi sözlerini reddeder. Hattâ bâzıları rızâ makamını da inkâr etti ve sabırdan öte makam yoktur, dediler. Bunların hepsi noksan ve eksiz sözlerdir. Bunların sâhibi, dînin makamlarından, kabuğu ileri geçemeyen kimselerdir. Onlar, ancak kabuğun varlığını sandı ve öze inemediler.

Zîra his ve duyularla anlaşılıp hayâl yolu ile dînden bilinen her şey kabuktur. Asıl aranan öz, bu kabuktan sonra gelir. Cevizin kabuğunu kırıp özüne inemeyen, cevizin hepsini kabuk zanneder. O kabuktan yağ çıkarması muhaldir. Onun için bunun sâhibi de mâzurdur, fakat özrü makbûl değildir. Nitekim bu hususta:

"Tembeller, Allah ile ünsiyeti ihâta edemez. Hîlekârlar, hîle ile buna ulaşamazlar."

"Allah ile ünsiyet edenlerin hepsi güzîde ve hepsi hâlis olarak Allah için amel edenlerdir." denildi.

---

[39]. Bu fasılda anlatılanlar, biraz karışık olduğu için bunları şöyle özetliyebiliriz:

Âriflerin Allah'ı mârifeti, Allah'a yakınlıklarının sebebidir ve bütün hâller bundan doğar. Zîra hâller, Allah'a yakınlık ile müşâhede edilen sıfatın neticeleridir. Kurbiyet, yakınlık, âriflerin asla ayrılamayacağı bir esastır. Eğer bu kurbiyet ve yakınlık ile cemâl vasfını müşahede ederse ve bu yakınlığa cemâli müşâhede vasfı mukarin olursa, bundan muhabbet ve ünsiyet doğar. Şâyet bu yakınlığa celâl sıfatını müşâhede mukarin olursa, bundan heybet ve korku doğar. Bu yakınlığa azamet ve yüceliğini müşâhede mukarin olursa bundan da kendisinin küçüklük ve noksanlığını bilmesi

doğar. Şâyet Allahu Teâlâ'nın dilediği gibi, tasarrufundaki lâübâlilik buna mukarin olursa, bundan da korku doğar. Eğer bu yakınlığa ilim mukarin olursa, emniyeti doğurur. Şâyet bu yakınlığa gaybî müşâhede mukarin olursa, bundan da mâsivadan istiğnâ doğar. Şâyet bu yakınlığa Allah'ın lutfunun müşâhedesi mukarin olursa, Allahu Teâlâ'nın fazl u keremini müşâhededen hâsıl olan sevinç doğar ve neticesinde çıldıracağından korkulur.

Ebrâra gelince; onların halleri de mutlak sürette Rab Teâlâ'nın varlığını bilmekten meydâna gelir. Bununla beraber Allahu Teâlâ'nın her şeye gücü yettiğini, men etmek, i'tâ etmek, saadete erdirmek ve şakî etmek O'nun elinde bulunduğunu da bilir. İşte bu hâller, korku ve ümîd içinde olmaya teşvik eder.

ÜNSİYETİN GALEBESİ

Bilmiş ol ki; ünsiyet devam edip galebe çalmak sûretiyle muhkemleştiği ve şevkin ıztırabı onu karıştırmadığı, değişiklik ve hicab korkusu düzenini bozmadığı vakit bu hâl; söz, iş ve Allah ile münâcatta bir genişlik, neşe ve sevinç meydana getirir. Bâzen heybetin azlığı ve cüretkârlığından sebep tâzim ve saygıya yakışmayan, bâzı söz ve hareketlerde de bulundurur. Bu hal, ünsiyet makamında olanlarda görüldüğü gibi, bu makama ulaşmayan ve kendisini onlar gibi göstermek isteyenlerde de görülebilir. Bu gibilerin bu gibi sözleri kendilerini küfre götürebilir.

Üns makamında olanların bu gibi sözlerine misâl Berh-i Esved'dir. İsrâiloğullarına verdiği yedi yıllık kuraklıktan sonra **Mûsâ aleyhisselâm**, yetmiş bin kişi ile yağmur duâsına çıkar. Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma:

Günahları kalplerini karartan ve mekrimden emîn olarak yakînsiz bir şekilde bana duâ edenlerin duâlarını nasıl kabul ederim? Sen, Kara Berh'i bul gönder. O duâ etsin ki duâsını kabul edeyim, buyurur. Mûsâ aleyhisselâm, Berh'i araştırır, tanıyan ve bilen olmadığı için bulamaz. Nihâyet yolda esmer bir adama rast gelir. Secde ettiği alnındaki topraktan bellidir. Mûsâ aleyhisselâm mârifet nûru ile bunu bilir ve adını sorar. O:

"Berh" deyince, Mûsâ aleyhisselâm:

"Şu kadar zamandan beri seni arıyoruz. Bizim için yağmur duâsına çık." der. O da hemen Mûsâ aleyhisselâmın emrine uyarak dağa çıkar:

"Allahım, bu, sana yakışmaz. Senin hilmin bunu gerektirmez. Sana ne oldu? Suların mı azaldı, yoksa esen yeller emrine itâat mi etmiyor, yoksa sermayen bitti mi, yoksa günahkârlara fazla mı kızdın? Sen gaffâr değil misin? Günahkârları yaratmadan önce rahmeti yaratmadın mı? Bizlere merhamet ve şefkatle sen emretmedin mi? Yoksa imtinâ ettiğini mi bize gösteriyorsun? Yoksa kayboluruz korkusu ile bir an önce bizi cezalandırmak mı istiyorsun? Nedir bu?" der demez yağan rahmet damlaları ile İsrâiloğulları ıslanmaya başladı ve hemen yarım günde ortalık yeşerdi. Ot ve yeşillikler çarık bağı gibi yükseldi. Berh, duâsından döndü. Mûsâ aleyhisselâm onu karşıladı:

"Nasıl Rabbimle olan mücadelemi ve Rabbimin bana karşı olan insafını gördün mü?" deyince, Mûsâ aleyhisselâm bu sözlerine karşı onu cezalandırmak istedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

"Onu bırak. Zîra o, günde üç defa bizi güldürür." diye vahyetti.

Hasan-ı Basrî'den rivâyet edildiğine göre bir gün Basra'da bir mahallenin bütün ahşap evleri yandı, ancak ortada bulunan bir ahşap ev yanmadı. Basra emîri Ebû Mûsâ evin sâhibini getirtti ve ihtiyar olan bu zâta:

"Senin evin nasıl kurtuldu?" diye sordu. Bu zât:

"Ben, evimin yanmaması için Allah'a yemin ettim." dedi. Bunun üzerine Hasan-ı Basrî:

Adam doğru söylüyor. Zîra ben, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

يَكُونُ فِي أُمَّتِي قَوْمٌ شَعْثَةٌ رُؤُوسُهُمْ دَنِسَةٌ ثِيَابُهُمْ
لَوْ أَقْسَمُوا عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُمْ

"Ümmetimden öyleleri olacak ki, başları tozlu, elbiseleri kirlidir. Eğer Allah üzerine yemin etseler, Allahu Teâlâ onları yeminlerinde sâdık kılar."[40] buyurduğunu duydum, dedi.

Yine anlatıldığına göre Basra'da bir yangın çıkmış, Ebû Ubeyde el-Havvas da yangın içinde dolaşmaya başlamıştı. Bunu gören Basra emîri:

"Dikkat et, yanarsın." deyince Ebû Ubeyde:

"Ben, Rabbime, beni ateşte yakmaması için yemîn ettim." dedi. Emîr, o halde ateşi söndür, dedi. Ebû Ubeyde de ateşe dalarak söndürdü.

Bir gün **Ebû Hafs** yolda giderken karşısına, şaşkınlık içinde olan bir köylü çıktı. Ebû Hafs:

"Hayır ola, bu halin nedir?" diye sorunca adam:

"Merkebimi kaybettim, ondan başka da bir şeyim yoktur." dedi. Bunun üzerine Ebû Hafs biraz durakladıktan sonra;

"Yâ Rab, bu adamın merkebini buldurmadan adımımı buradan bir santim ayırmam." dedi. Ve hemen o anda merkep karşıdan çıkageldi. Ebû Hafs da yoluna devam etti.

Üns sâhibi olanlar bu kabîl münâcâtlarda bulunabilirlerse de başkalarının, kendilerini bunlara benzetmeye hakları yoktur. Nitekim **Cüneyd**:

"Üns sâhiplerinin yalnızlıkta öyle münâcatları olur ki, bunlar avam arasında küfür sayılır." demiştir. Bir defa avam bunların bu sözlerini duysalar onları hemen tekfîr ederlerdi. Hâlbuki onlar bu gibi sözleri ile hallerinin yükseldiğini görürler. Onun için bu, ancak onlara lâyıktır. Buna işâret olmak üzere şâir:

"Bâzıları efendileri ile övünürler. Kölenin efendisi ile iftiharı, efendisinin mevkii nisbetindedir."

"Onu görmekle başkalarına karşı ondan hayranlık duyarlar. Hayrân kaldıkları şeyin izzetinde güzel görüşleri vardır" dedi.

Makamlar ihtilâf edince, birisine kızdığına, diğerinden memnun olmasına şaşma. Zîra eğer anlayaydı Kur'ân-ı Kerîm'de bu mânalara tembih ve işâretler olduğunu görürdü. Kur'ân'ın bütün kıssaları akıl ve basîret sâhipleri için birer tembihtir. Onlar, bu kıssalara ibret gözü ile bakarlar.

Kur'ân-ı Kerîm'de ilk kıssa, Âdem aleyhisselâm ile İblis'in kıssasıdır. Dikkat edersen, mâsiyet ve emre muhalefette ikisi ortak ve beraber oldukları halde ismet, ihtiyar ve tercihte birbirinden ayrılırlar.

İblîs, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırıldığı halde, Âdem aleyhisselâm hakkında Allahu Teâlâ:

وَعَصٰى اٰدَمُ رَبَّهٗ فَغَوٰى ثُمَّ اجْتَبٰهُ رَبُّهٗ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى

"Âdem Rabbine baş kaldırdı ve yolunu şaşırdı. Rabbi yine de onu seçip tövbesini kabul etti, ona doğru yolu gösterdi." (Tâhâ suresi, 20/122) buyurdu. Her ikisi kul ve kullukta müsâvi oldukları ve fakat hallerde muhtelif bulundukları için, birisinden yüz çevirip diğerine yönelmesi hususunda Allahu Teâlâ Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'ini itâb ederek:

وَاَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعٰى وَهُوَ يَخْشٰى فَاَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰى

"Sen, Allah'tan korkup sana koşarak gelen kimseye aldırmıyorsun." (Abese suresi, 80/8-10),

اَمَّا مَنِ اسْتَغْنٰى فَاَنْتَ لَهٗ تَصَدّٰى

"Ama sen kendisini öğütten müstağnî gören kimseyi karşına alıp ilgileniyorsun." (Abese suresi, 80/5-6) buyurmuş ve yine bir tâife ile oturmayı kendisine emretmek üzere:

وَاِذَا جَاءَكَ الَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِاٰيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ

"Ey Muhammed, âyetlerimize inananlar sana gelince, "Size selâm olsun" de." (En'âm suresi, 6/54) buyurmuştur. Başkalarından yüz çevirmeyi emrederek de:

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذِيْنَ يَخُوْضُوْنَ فِيْ اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ

“Âyetlerimizi çekişmeye dalanları görünce, başka bir bahse geçmelerine kadar onlardan yüz çevir.” (En’âm suresi, 6/68). Tâ ki:

فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

“Hatırladıktan sonra artık zulmedenlerle beraber oturma.” (En’âm suresi, 6/68) buyurmuştur. Ve yine:

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ

“Sabah-akşam rablerinin rızâsını dileyerek O’na yalvaranlarla beraber, sen de sabret.” (Kehf suresi, 18/28) buyrulmuştur.

İşte bunun gibi açılıp serpilme hâli, kulların bâzılarında muhtemel ve câiz iken, diğerlerinde câiz değildir. Ünsiyetin inbisatından bir misâl Mûsâ aleyhisselâmın:

إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ

“Bu, senin imtihanından başka bir şey değildir. Bununla dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletirsin” (A’râf suresi, 7/155) demesidir. Ve yine:

إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي

“Mûsâ: “Rabbim, doğrusu beni yalanlamalarından korkuyorum; göğsüm daralıyor, dilim açılmıyor.” (Şuarâ suresi, 26/12-13),

“Rabbimiz, onun bize kötülük etmesinden veya azgınlığının artmasından korkarız.” (Tâhâ suresi, 20/45) buyurması gibidir.

Mûsâ aleyhisselâmdan başkası için böyle konuşmak, sû-i edebdir. Zîra üns makamında bulunan, mülâtafe ve tahammül eder. Fakat Yûnus aleyhisselâm kabz ve heybet makamında olduğu için bundan daha azına da kendisine müsâade edilmemiş, üç karanlık içinde ve balık karnında hapsedilmekle ikab edilmiştir ve:

لَوْلَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ

“Rabbinin katında ona bir nîmet ulaşmasaydı kınanmış olarak sâhile atılacaktı.” (Kalem suresi, 68/49) buyurmuştur. Hasan; âyette geçen “Arâ”

kıyâmet demektir, dedi.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i de Yûnus'a uymaktan nehyetmek üzere:

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى

وَهُوَ مَكْظُومٌ

"Ey Muhammed, sen Rabbinin hükmüne kadar sabret; balık sâhibi Yûnus gibi olma. O, pek üzgün olarak Rabbine seslenmişti." (Kalem suresi, 68/48) buyurmuştur.

Bu ihtilâfların bir kısmı, ahvâl ve makamların ihtilâfı, bir kısmı da ezeldeki kullar arasında ilâhî taksîmâtın farkındandır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ

"And olsun ki peygamberleri birbirinden üstün kılmışızdır." (İsrâ suresi, 17/55)

مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ

"Onlardan Allah'ın hitâb ettiği, derecelerle yükselttikleri vardır." (Bakara suresi, 2/253)

وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا

"Doğduğum günde, öleceğim günde, dirileceğim günde bana selâm olsun, dedi." (Meryem suresi, 19/33) buyurdu. İşte bu, Îsâ aleyhisselâmdan bir inbısattır. Bu da üns makamında müşâhede ettiği eltâf-ı ilâhiyeden sebeptir. Yahyâ aleyhisselâm ise heybet ve hayâ makamında olduğu için kendisi böyle bir konuşmada bulunmadı. Allahu Teâlâ onu överek:

وَسَلَامٌ عَلَيْهِ

"Ona selâm olsun." (Meryem suresi, 19/33) buyurdu.

Yûsuf aleyhisselâmın kardeşlerinin yaptığını anlatmak üzere:

إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَى أَبِينَا مِنَّا

“Babamız Yûsuf’u ve kardeşini bizden daha çok seviyor.” (Yûsuf suresi, 12/8) âyetinden başlayarak yirmi âyete kadar, bâzısı bâzısından büyük olmak üzere kırk küsur kusurlarını saymıştır. Üç ve hattâ dört kusuru, bir kelimede toplanır. Nihâyet hepsini bağışladı. Uzeyr’in, kader hakkındaki bir sorusuna tahammül etmeyerek nübüvvet dîvânından reddedildiği söylenir.

Baura’nın oğlu Bel’am da ileri gelen bilginlerden olduğu halde, dîni ile dünyayı yemiş olduğu için Allah’ın gadabına uğramıştır. Süleyman aleyhisselâmın teyze zâdesi Âsef de müsriflerden idi. İsyânı kendi âzâlarında idi. Fakat Allahu Teâlâ onu affetti.

Rivâyete göre Allahu Teâlâ Süleyman alyehisselâma:

“Bu senin teyzezâden ne zamana kadar isyân edecek? Gerçi ben ona mühlet veriyorum. Fakat devâm ederse dillerde destan olacak şekilde kendisine ağır ceza veririm. Darb-ı mesel olarak dillerde dolaşır durur.” buyurdu.

Süleyman aleyhisselâm, durumu Âsef’e bildirince, Âsef, kumların tepelerine çıkarak, ellerini ve yüzünü göklere çevirdi:

“Yüce Allahım, sen, sensin. Ben de benim, âciz bir kulunum. Sen bana imkânları bahşetmez ve beni bağışlamazsan ben nasıl tövbe edebilirim. Sen beni korumazsan, ben nasıl korunabilirim ve sana nasıl yönelebilirim?” dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Âsef’e:

“Doğru söylüyorsun; sen, sensin. Ben de benim. Tövbeye dön, ben seni bağışladım. Zîra ben bağışlayıcı ve merhamet sâhibi bir Allahım.” buyurdu. İşte Âsef’in bu sözü de bir nevi idlâl ve nazlanmaktır. Allah’tan yine Allah’a ilticadır. Allah’tan Allah’a bakmaktır.

Yine haberde: *“Şekavetinden sonra Allah’a yönelen bir kuluna, senin işlediğin bu isyan sebebiyle nicelerini helâk ettim. Fakat senin bana yönelmen ile seni bağışladım.”* buyurdu.

İşte ezelî meşîetine uygun olarak, takdîm, tehîr ve kulları arasında bir kısmını tercihdeki sünnet-i ilâhiye budur. Bütün bu kıssalar, Kur’ân-ı Kerîm’de geçer. Maksat, geçmiş milletlerde Allahu Teâlâ’nın uyguladığı âdet ve sünneti bilmektir. Kur’ân-ı Kerîm’de her ne varsa nûr ve hidâyettir, Allah’tan kullarına bir bilgidir. Allah’ı kullarına tanıtır. Bâzen Kur’ân-ı Kerîm, O’nun her şeyden münezzeh ve mukaddes olduğunu bildirir:

قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ اَللهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ
وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

“Ey Muhammed, de ki: “O Allah bir tekdir. Allah, doğurmamış, doğmamış olan hiç bir şekilde dengi bulunmayan, her şeyden müstağnî ve her şey O’na muhtaç olandır.” (İhlâs sûresi, 112/1-3) kavlinde olduğu gibi. Bazen Allahu Teâlâ Kur’ân’da kendisini celâl sıfatı ile bildirir;

اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ
الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ

“O, kendisinden başka tanrı olmayan, hükümrân, çok kutsal, esenlik veren, güvenlik veren, görüp gözeten, güçlü, buyruğunu her şeye geçiren, ulu olan Allah’tır.” (Haşr suresi, 59/23) de olduğu gibi. Bazen de korkutucu, ve ümîd verici vasfı ile de kendisini bildirir ve düşmanları ile dostlarına yaptığı muâmeleleri hatırlatır;

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ

“Ey Muhammed, Rabbinin, hiç bir memlekette benzeri ortaya konmayan sütunlara sâhip İrem şehrinde oturan Ad milletine ne ettiğini görmedin mi?” (Fecr suresi, 89/6) ve:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ

“Ey Muhammed, Rabbinin Fil ashâbına ne ettiğini görmedin mi?” (Fîl suresi, 105/1) âyetlerinde olduğu gibi

Kur’ân-ı Kerîm şu üç kısmın dışına çıkmaz. Bunlar: Allahu Teâlâ’nın zâtını, marifet ve takdîs sıfat ve isimlerini bildirmek, kulları ile olan sünneti, muâmele ve ef’âlini bildirmektir. İhlâs sûresi bu üç kısımdan biri olan Allah’ı mârifet ve takdîsi içine aldığı için, Peygamber Efendimiz bu kısa sûreyi Kur’ân-ı Kerîm’in üçte birine müvâzî kılmış ve:

مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْإِخْلَاصِ فَقَدْ قَرَأَ ثُلُثَ الْقُرْآنِ

“İhlâs sûresini okuyan, Kur’ân’ın üçte birini okumuş demektir.”[41] buyurmuştur. Zîra takdîsin son haddi, üç yönden tekleşip bunların hiç biri ile eşi, dengi ve benzeri olmamaktır. İşte, **“Doğurmadı”** buyurmakla bu yönden benzeri olmadığını, **“Doğmadı”** buyurmakla, bu yönden de dengi bulunmadığını, **“Kimse O’na denk olmadı”** buyurmakla da kimsenin

kendisine benzemediğini bildirdi. **“O Allah birdir”** buyurmakla zaten bunların hepsini içine almış oldu. Bu sûre **“Lâ ilâhe illâllah**”ın tafsîlidir.

Bu anlattığımız, Kur’ân-ı Kerîm’in sırlarından bir sırdır. O’nun esrârı sonsuzdur. Çünkü yaş ve kuru her ne varsa hepsi Kur’ân-ı Kerîm’de mevcuttur. Bunun için **İbn Mes’ûd** (r.a.):

“Kur’ân’ı inceleyin ve araştırın; onun inceliklerini bulmaya çalışın. Zîra geçmiş ve geleceklerin ilmi oradadır.” demiştir. Bu, tam onun dediği gibidir. Bunu ancak, Kur’ân’ın kelimeleri üzerinde uzun uzun düşünüp samîmiyet ve ciddiyetle mânaları üzerinde duranlar bilir. Bu şekilde Kur’ân-ı Kerîm üzerinde düşünebilenlere, Kur’an, Kahir-i Cebbâr’ın ve Melîk-i Kadir’in kelâmı ve beşer gücünün dışında olduğunu gösterir. Kur’ân-ı Kerîm’in esrârının çoğu, kıssa ve haberlerin altında özetlidir, kapalıdır. Onları açığa çıkarmaya gayret et ki, bu sâyede diğer yaldızlı bilgilerin hiç olduğunu anlayabilesin.

İşte ünsün semeresi olan inbisat ve kulların buradaki ayrılık derecelerini anlatmış olduk. İyisini Allah bilir.

---

[40]. İbn Ebî’d-Dünya **“Evliyâ Kitabı”**nda zikretmiştir.

[41]. Ahmed, Ubeyy b. Kâ’b’dan (r.a.) sahih sened ile, ayrıca Buhârî, Ebû Saîd’den (r.a.) ve Müslim, Ebû’d-Derdâ’dan (r.a.) benzerini rivâyet etmişlerdir.

KAZÂYA RIZÂNIN HAKÎKATİ VE FAZÎLETİ

Bilmiş ol ki; kazâya rızâ, muhabbet ve sevginin meyvesi ve mukarreblerin en üstün makamıdır. Çoğunluk için bunun hakîkat ve mahiyeti derin ve kapalıdır. Buradaki benzerlik ve şüphe, ancak Allahu Teâlâ'nın, tevîli nasip ettiği ve dinde fakîh kıldığı kimselere keşfedilmiştir. İnsanın arzu etmediği bir şeye rızâ göstermesini çokları inkâr etti ve bunun mümkün olamayacağını söylediler. Aynı zamanda bu, Allahu Teâlâ'nın işidir. Arzuya uygun olsun olmasın, buna rızâ göstermek lâzımdır, denirse, küfür ve mâsiyete de rızâ göstermek lâzım gelecek ki, böyle şey olamaz, dedi. Ve çokları bu görüşe aldandı da fisk u isyâna rızâ göstermeyi, Allah'ın kazasına rızâdan saydılar. Eğer yalnız şerîatın zâhirinden duydukları ile yetinmeyip bu esrar kendilerine kaşfolaydı, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ibn Abbâs (r.a.) hakkında: *"Allahım, onu dinde fakîh kıl ve ona tevîli öğret."*[42] buyurduğunun mânasını anlarlardı.

Şimdi biz rızânın fazîletini, rızâ gösterenlerin hal ve hareketlerini, sonra da rızânın hakîkati ile arzuya uymayan ve hoşa gitmeyen şeylere nasıl rızâ gösterileceğini ve daha sonra da duâyı terketmek ve isyâna susmak gibi rızâdan olmadığı halde rızâdan olduğu sanılan şeyleri anlatalım.

---

[42]. Buhârî ile Müslim, birinci şıkkını, Ahmed, ikinci şıkkı ile beraber rivayet etmiştir. Hadis yukarıda geçmiştir.

RIZÂNIN FAZÎLETİ

Bu hususta ki âyetler:

رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ

“Allah onlardan râzıdır, onlar da Allah’tan râzıdır.” (Beyyine suresi, 98/8),

هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ

“İyiliğin karşılığı ancak iyilik değil midir?” (Rahmân suresi, 55/60). İhsânın son haddi, Allahu Teâlâ’nın kulundan râzı olmasıdır ki, bu da kulun, Allah’tan rızâsının mükâfatıdır. Yine Allahu Teâlâ:

وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللهِ أَكْبَرُ

“Adn Cennet’inde hoş meskenler; Allah’ın hoşnûd olması en büyük şeydir.” (Tevbe suresi, 9/72) buyurmuştur. Bu âyette rızâ, Adn Cennet’inden daha yüksek olarak gösterilmiştir. Nitekim:

إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللهِ أَكْبَرُ

“Muhakkak namaz, hayâsızlıktan ve fenâlıktan alıkoyar, Allah’ı anmak en büyük şeydir.” (Ankebût suresi, 29/45) âyet-i celilesinde de zikri, namazdan üstün göstermiştir. Zikredileni namazda müşâhede, namazdan büyük olduğu gibi, cennetin Rabbinin rızâsı da cennetten daha iyidir. Belki cennet sâkinlerinin son arzuları da budur. Nitekim:

إِنَّ اللهَ تَعَالٰى يَتَجَلّٰى لِلْمُؤْمِنِينَ فَيَقُولُ سَلُونِي فَيَقُولُونَ رِضَاكَ

“Allahu Teâlâ mü’minlere tecellî eder ve “Benden ne istiyorsunuz?” buyurur. Mü’minler, “Rızânı isteriz” derler.”[43] buyrulmuştur. Allah’ın cemâline nazardan sonra rızâ istemeleri, rızânın üstün olduğunu gösterir.

Kulun rızâsına gelince; bunu yakında anlatacağız. Allah’ın rızâsına gelince: Bu, Allahu Teâlâ’nın kulunu sevmesinde anlattıklarımıza yakın olarak başka bir mânadadır ki, bunun hakîkatini açıklamak doğru olmaz.

Çünkü avam, bunu anlamaktan âcizdir. Anlayış kabiliyetinde olanlar ise, onlar da bunu kendiliklerinden anlamaya çalışsınlar.

Özetle şunu diyelim ki, Allahu Teâlâ'nın cemâlini müşâhededen üstün bir rütbe düşünülemez. O'nun rızâsı ise devamlı olarak O'nun cemâline bakmanın sebebidir, bunun için rızâsını isterler. Gaayelerin sonu ve son istek olarak bunu bulmuşlar. Çünkü rızâ sayesinde bakış nîmetine ulaşmışlar. İsteyin diye emrolundukları vakit bunun devâmını istemişler ve devamlı olarak perdenin aradan kalkmasına rızânın sebep olduğunu bilmişlerdir.

Nitekim Allahu Teâlâ:

وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ

"Katımızda fazlası vardır." (Kaf suresi, 50/35) buyurmuştur. Bu âyetin tefsirinde müfessirlerden bâzıları şöyle diyorlar: "Mezîd, yani fazlalık zamanında cennet ehline Allah tarafından üç armağan gelir ki, birincisi cennette misli bulunmayan bir hediyedir. Nitekim âyet-i celîlede:

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ

"Onlar için saklanan müjdeyi kimse bilmez." (Secde suresi, 32/17) buyrulmuştur. İkincisi, Rablerinin onlara selâm vermesidir. Bu da o armağandan daha üstündür. Nitekim âyet-i celîlede:

سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ

"Merhametli olan Rab katından onlara selâm vardır." (Yasin suresi, 36/58) buyrulmuştur. Üçüncüsü ise her ikisinin de üstünüdür ki bu, Allahu Teâlâ'nın, *"Ben sizden râzıyım."* buyurmasıdır. Nitekim âyet-i celîlede:

وَرِضْوَانٌ مِنَ اللهِ أَكْبَرُ

"Allah'tan az bir rızâ, mâsivâdan büyüktür." (Tevbe suresi, 9/72) buyrulmuştur. Yâni Allah rızâsı, içinde bulundukları cennet nîmetlerinin de üstündedir. İşte Allahu Teâlâ'nın rızâsı, kulunun Allah'tan râzı olmasının neticesidir.

Bu husus ile ilgili haberlere gelince; rivâyete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.), ashabına:

"Siz nesiniz?" buyurdu. Ashâb:

"Elhamdülillah, mü'miniz." dediler. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Îmânınızın belirtisi nedir?" diye sordu. Ashâb:

"Belâya sabreder, bolluğa şükreder ve kazâya rızâ gösteririz." dediler. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki, siz mü'minsiniz."[44] buyurdu. Diğer bir haberde: *"Onlar hikmet sâhibi âlimlerdir. Dînde anlayış ve fıkıhlarından ötürü nerede ise peygamber olacaklardı."*[45] diye vârid olmuştur. Başka bir haberde de: *"İslâm'a hidâyet olunup, yeterince nafakası bulunan ve buna râzı olan kimseye müjdeler olsun."*[46] diye vârid olmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Az rızıkla Allah'tan râzı olan kimseden, az amel ile Allah da râzı olur."*[47] Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allahu Teâlâ kulunu sevdiği vakit, onu ibtilâ eder; sabrettiği vakit süratle onu kendine çeker ve korur. Râzı olursa onu tercih ve ihtiyar eder"*[48] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kıyâmet günü olduğu vakit, Allahu Teâlâ ümmetimden bâzılarında kanatlar yaratır ve mezarlarından kalkıp doğruca cennete giderler. Orada enine boyuna uzanır, yer içer ve diledikleri gibi zevk u safâ ederler."* Melekler:

"Hesab gördünüz mü?" derler. Onlar:

"Hayır, hesap falan görmedik." derler. Melekler:

"Sırat köprüsünü geçtiniz mi?" derler. Onlar:

"Hayır, sırat falan görmedik ve geçmedik." derler. Melekler:

"Cehennemi gördünüz mü?" diye sorarlar. Onlar:

"Hayır, cehennem diye bir şey görmedik." derler. Melekler:

"Siz hangi peygamberin ümmetisiniz?" diye sorarlar. Onlar:

"Muhammed aleyhisselâmın ümmetindeniz." diye cevap verirler. Melekler:

"Allah aşkına, sizin ameliniz ne idi? Onu bize anlatır mısınız?" derler. Onlar:

"Bizdeki iki haslet sayesinde bu mevkie yükseldik." derler. Melekler:

"O hasletler ne idi?" diye sorarlar. Onlar:

"Yalnızlıkta Allah'tan utandığımız için isyan etmezdik. Bir de Allahu Teâlâ'nın bize taksim ettiği az da olsa ona rızâ gösterirdik." derler. Bunun üzerine Melekler:

"O hâlde bu, sizin hakkınızdır." diye karşılık verirler."[49] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kalbinizle Allah'tan râzı olunuz ki, yoksulluğunuzun mükâfatını alasınız, aksi halde alamazsınız."*[50] buyrulmuştur.

Mûsâ aleyhisselâmdan gelen bir rivâyette; İsrâiloğulları Mûsâ aleyhisselâma:

"Rabbine sor, bizden ne ile râzı olursa biz onu yapalım." derler. Mûsâ aleyhisselâm:

"Allahım, bunların istediklerini sen bilirsin." deyince Allahu Teâlâ:

"Onlar benden râzı olsunlar ki, ben de onlardan râzı olayım." buyurdu.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den gelen şu rivâyet buna açıkça delâlet etmektedir:

مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَعْلَمَ مَا لَهُ عِنْدَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلْيَنْظُرْ مَا لِلهِ عَزَّ وَجَلَّ عِنْدَهُ، فَإِنَّ اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يُنْزِلُ الْعَبْدَ مِنْهُ حَيْثُ أَنْزَلَهُ مِنْ نَفْسِهِ

"Allah katındaki mevkîini bilmek isteyen, Allahu Teâlâ'nın kendi indindeki mevkîine baksın. Zîra Allahu Teâlâ kulunu, kulunun, kendisini indirdiği mevkîe indirir."[51] buyurmuştur. Kulun Allah'a karşı bağlılığı ne nispette ise, Allah katındaki mevkîi de o nispettedir.

Dâvud aleyhisselâmın Ahbârı'nda ise, Allahu Teâlâ;

"Benim dostlarıma ne oluyor ki onlar dünyalığı düşünüyorlar? Hâlbuki dünya düşüncesi, benim münâcâtımın zevkini giderir. Ey Dâvud, dostlarımdan istediğim, tamamen ruhânî olup dünyalık için gadab etmemeleridir."

Rivâyete göre **Mûsâ aleyhisselâm**:

"Yâ Rab, râzı olacağın şeyi bana bildir ki, ben onu yapayım." deyince Allahu Teâlâ:

"Benim rızâm, senin, benim kazâma rızândadır." buyurdu.

Yine **Mûsâ aleyhisselâm** münâcâtında:

"Allahım, en çok sevdiğin kulun kimdir?" dedi. Allahu Teâlâ:

"Sevgilisini aldığım vakit bana teslim olandır." buyurdu. Hz. Mûsâ:

"En çok buğzettiğin kimdir?" dedi. Allahu Teâlâ:

"Her hangi bir işte benden hayırlısını istediği halde, hakkındaki hükmümü kazâ edince, ona rızâ göstermeyendir." buyurdu".

Bu hususta bundan daha şiddetli olarak şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz ben, ibâdete lâyık olan bir Allahım, benden başka mâbud yoktur. Kim ki belâma sabretmez, kazâma rızâ göstermez ve verdiğim nîmete şükretmezse, benden başka Rab arasın."[52] buyrulmuştur.

Bunun benzeri olarak bir kudsî hadîsde şöyle buyrulmasıdır:

قَالَ اللهُ تَعَالٰى قَدَّرْتُ الْمَقَادِيرَ وَدَبَّرْتُ التَّدْبِيرَ وَأَحْكَمْتُ

الصُّنْعَ فَمَنْ رَضِيَ فَلَهُ الرِّضَا مِنِّي حَتّٰى يَلْقَانِي وَمَنْ سَخِطَ

فَلَهُ السُّخْطُ مِنِّي حَتّٰى يَلْقَانِي

"Bütün olacakları tedbîr ve takdîr ettim. Sun-ı bedîimi tahkim ettim. Bunlara rızâ gösterene, bana ulaşıncaya kadar benden de rızâ vardır. Bunlara kızana, bana ulaşıncaya kadar benden de gadab vardır."[53]

Meşhur bir haberde:

يَقُولُ اللهُ تَعَالٰى خَلَقْتُ الْخَيْرَ وَالشَّرَّ فَطُوبٰى لِمَنْ خَلَقْتُهُ

لِلْخَيْرِ وَأَجْرَيْتُ الْخَيْرَ عَلٰى يَدَيْهِ، وَوَيْلٌ لِمَنْ خَلَقْتُهُ لِلشَّرِّ

وَأَجْرَيْتُ الشَّرَّ عَلٰى يَدَيْهِ، وَوَيْلٌ ثُمَّ وَيْلٌ لِمَنْ قَالَ لِمَ وَكَيْفَ

"Allahu Teâlâ: "Hayrı ve şerri yarattım. Hayır için yarattığım ve hayrı kendi ellerinde icra ettiğim kimseye müjdeler; şer için yarattığım ve kötülükleri kendisine yaptırdığım kimseye de yazıklar olsun. Tekrar tekrar veyl ve yazıklar da, "Niçin ve nasıl?" diyene olsun."[54] buyrulmuştur.

Geçmiş haberlerde rivâyet edildiğine göre, peygamberlerden birisi yirmi yıl Allahu Teâlâ'ya açlık, yoksulluk ve bitten şikâyet etti. Fakat buna dair Allah'tan bir cevap alamadı. Yirmi yıl sonra Allahu Teala kendisine şöyle vahyetti:

"Ne vakte kadar şikâyet edip duracaksın? Yerleri ve gökleri yaratmadan önce ezelde senin hakkında böyle takdir ettim. Ezelî ilmimde böyle geçti. Hakkında böyle hüküm verdim. Senin için ezelî hüküm ve mukadderâtımı değiştirmemi mi istiyorsun? Yoksa senin sevip arzu ettiğinin, benim sevdiğimden, senin istediğinin benim istediğimden daha üstün olmasını mı istiyorsun? İzzet ve celâlim hakkı için, eğer bir daha hatırından böyle bir şey geçerse, seni peygamberler defterinden silerim" buyurdu.

Rivâyet edildiğine göre **Âdem aleyhisselâm**ın küçük çocuklarından biri vücuduna biner, merdiven gibi kaburga kemiklerine basarak başına çıkar ve inerdi. O da hareketsiz olarak yerde yatar ve ses çıkarmazdı. Aklı başında olan diğer bâzı çocukları;

"Bunun ne yaptığını görmüyor musun? Buna mâni olsana." dedikleri vakit. Âdem aleyhisselâm:

"Ben sizin görmediğinizi görür ve bilmediğinizi bilirim. Bir defa hafifçe kımıldadım bu sebeple mevkîim alçaldı. Artık bir daha hareket etmekte, daha büyük felâketle karşılaşmaktan korkarım." dedi.

Enes b. Mâlik (r.a.) anlatıyor: "Yirmi yıl Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in hizmetinde bulundum. Bu müddet zarfında bir defa olsun yaptığımı, "Niçin böyle yaptın?", yapmadığımı, "Niçin yapmadın?" "Keşke olmayaydı veya keşke olaydı" şeklinde bir konuşmasına rastlamadım. Ehl-i Beyt'inden birisi bana herhangi bir hususta çıkışsa, Resûl-i Ekrem (s.a.v.); *"Bırakın, eğer mukadder olaydı olurdu."* derdi.

Rivâyete göre Allahu Teâlâ Dâvud aleyhisselâma: *"Yâ Dâvud, bir hususta sen bir şeyi murâd edersin, ben de o hususta irâde ederim. Neticede ancak benim dediğim olur."* buyurdu.

Bu hususta diğer büyüklerin sözlerine gelince:

İbn Abbâs (r.a.):

"Kıyâmet günü cennete ilk dâvet edilecekler, her hâlükârda Allahu Teâlâ'ya hamd edenlerdir." dedi.

Ömer b. Abdülâzîz:

"Benim sevincim, yalnız mukadderâttadır.

"Neyi seversin?" diyenlere;

"Allahu Teâlâ'nın hükmünü." diye cevap verdi.

Meymun b. Mihran: "Allah'ın kazâsına rızâ göstermeyenin ahmaklığının tedâvi çâresi yoktur." dedi.

Fudayl: "Allah'ın takdîrine sabretmeyen, kendi mukadderâtına da sabredemez." demiştir.

Abdülazîz b. Ebî Revad: "Hüner, sirke ile arpa ekmeği yiyip abâ giymekte değil, asıl hüner, kazâya rızâdadır." demiştir.

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.):

"Ateşin, bir yerimi yalayıp yakması, olan bir şey için, "Keşke olmayaydı" demekten, olmayan bir şey için de "Keşke olaydı" demekten daha ehvendir." demiştir.

Adamın biri **Muhammed b. Vâsi**'in bacağında gördüğü bir yaradan sebeb, "Sana acıyorum" dedi. Muhammed b. Vâsi': "Ben de bu yaranın gözümde çıkmadığına şükrediyorum." dedi.

İsrâiliyâtta anlatıldığına göre uzun müddet Allahu Teâlâ'ya ibâdet eden bir âbid, bir gece rüyâsında; "Senin cennette arkadaşın çobanlık eden falan kadındır." diye görür. Bunu merak eder. Kadını bulur ve üç gün misafir eder. Maksadı, kadının ibâdetini öğrenmektir. Bir de ne görsün? Kendisi gece vakti ibâdette, kadın ise uykuda; kendisi gündüz oruçlu, kadın yiyip içmekte. Adam merak eder ve kadına:

"Senin amelin hep bundan mı ibârettir? Başka bir amel yapmaz mısın?" diye sorar. Kadın:

"Hayır, işte benim amelim bu gördüğündür." der. Âbid ısrâr eder,

"Hele bir düşün, başka ne gibi iyiliğin var?" der. Kadın:

"Benim amelim yoktur, ancak benim şöyle küçük bir özelliğim vardır. Darlıkta isem genişlikte olmayı, hasta isem sıhhati, güneşin altında isem gölgeyi arzu edip aramam." dedi. Bunun üzerine âbid elini başına koyarak:

"Buna mı küçük diyorsun? Vallahi bu, "Benim." diyen kulların âciz kaldığı en büyük bir haslettir." dedi.

Seleften birisi de:

"Allahu Teâlâ göklerde bir şeye hükmettiği vakit, yerdekilerin buna râzı olmalarını ister." dedi.

Ebû'd-Derdâ (r.a.): "Îmânın zerresi hükme sabır ve kadere rızâdır." demiştir.

Hz. Ömer de: "İster darlık ve ister bolluk olsun, her ne hâl üzere olursam olayım, buna asla aldırış etmem." demiştir.

İmâm-ı Sevrî bir gün Râbia-i Adeviye'nin de bulunduğu bir yerde:

"Allahım, bizden râzı ol." diye duâ etti. Râbi'a-i Adeviye:

"Sen Allah'tan râzı olmadığın halde, Allahu Teâlâ'nın senden râzı olmasını istemekten utanmıyor musun?" dedi.

Sevrî: "Estağfirullah." dedi. Orada bulunan Câfer b. Süleyman Ed-Dab'î:

"Kul, ne zaman Rabbinden râzı olur?" diye sorunca Râbia:

"Nîmet ve felâkette sevinci aynı olduğu vakitte." diye cevap vermiştir.

Fudayl da: "Allahu Teâlâ'nın kendisine verdiği ve vermediği halleri müsâvi olduğu zaman, kişi Rabbinden râzı sayılır." dedi.

Ahmed b. Ebû'l-Havârî de Ebû Süleyman Dârânî'den rivâyet ederek der ki:

“Allahu Teâlâ kendi lütuf ve keremiyle hizmetçinin efendisinden ne ile râzı olursa, kulundan da o kadarı ile râzı olur.” dedi.

“Bu nasıl olur?” diye sorduğumda; “Hizmetçinin maksadı, efendisini memnun etmek değil midir? Allahu Teâlâ’nın da kulundan istediği kendinden memnun ve râzı olmalarıdır.” dedi.

Sehl de: “Kulların, yakînden nasipleri, rızâdan nasipleri nispetindedir; rızâdan nasipleri de Allah ile ünsiyetleri nispetindedir.” demiştir.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de: *“Aziz ve celîl olan Allahu Teâlâ rahatlık ve ferahlığı rızâ ve yakînde; gam, keder ve tasayı da şüphe ve kızgınlıkta kılmıştır.”*[55] buyurmuştur.

---

[43]. Bezzar ve Taberânî, Enes’den (r.a.) leyyin sened ile rivâyet etmiştir.

[44]. Yukarıda geçmiştir.

[45]. Bu da metin olarak yukarıda geçmiştir.

[46]. Tirmizî, Fudale’den rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi.

[47]. **Emâliy li’l-Hâmilî**’de Ali’den (r.a.) rivâyet edilmiştir.

[48]. Hadîs yukarıda geçmiştir.

[49]. İbn Hibban **“Zuafâ”** da, Ebû Abdurrahman da Enes’den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

[50]. Yukarıda geçmiştir.

[51]. Hâkim, Câbir’den (r.a.) rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi.

[52]. Taberânî **“Kebir”**inde, ibn Hibban **“Zuafâ”** da rirâyet etmişlerdir.

[53]. Taberânî’nin, Ebû Umâme'den buna benzer bir rivayeti vardır.

[54]. İbn Şâhin, Ebû Umâme’den rivâyet etmiştir.

[55]. Taberânî, İbn Mes’ûd’dan rivayet etmiştir. Metin yukarıda geçmiştir.

RIZÂNIN HAKÎKATİ

Bilmiş ol ki; insanın isteğine uygun olmayan çeşitli belâ ve musibetlerde sabırdan başka bir şey olamaz. Bu gibi hallerde rızâ diye bir şey düşünülemez, diyenler, muhabbeti inkâr yönünden gelmiş olurlar. Allahu Teâlâ'yı sevmeyi ve O'nun sevgisi ile meşgul olmayı kabul eden, rızâyı inkâr edemez. Çünkü seven, sevdiğinin her yaptığına râzı olur. Bunun da iki yönü vardır:

Birincisi; sevgi sebebiyle acı duyularının iptâl olmasıdır. Adam yarayı aldığı halde acısını duymaz. Meselâ, savaş esnasında hiddetinden veya korkusundan sebep insanoğlu aldığı yaranın acısını duymayabilir. Ancak kanı gördükten sonra yara aldığını anlar. Hattâ önemli bir düşünce ile meşgul olan kimsenin ayağına diken battığı halde farkında olmayabilir. Kör ustura ile tıraş olan, acısını duyduğu halde, kalbi önemli bir düşünceye daldığı vakit, kan aldırmanın acısını duymayabilir. Çünkü kalp, alabildiğine bir düşünceye daldığı vakit başka şeylerden haberi olmaz.

Bütün emeli, sevgilisi ve sevgilisini görmek olan âşık da böyledir. Canını üzecek ve acıtacak birçok olaylarla karşılaştığı halde, aşırı derecedeki sevgisi, bunu duyurmaz olur. Bu anlattıklarımız başkalarından gelen eziyetler ve sıkıntılardadır. Ya, kalbinin alabildiğine aşk ile dolduğu sevgilisinden gelirse, o zaman bunları hiç duymayabilir. Alelâde sevgilerle alelade elemlerde hüküm böyle olduğu gibi, büyük aşk ve büyük elemlerde de hüküm aynıdır. Elem kuvvetli olduğu gibi, sevgi de kuvvetli olur. Göz ile görülen daha güzel sûretin sevgisi daha da kuvvetleştiği gibi, basîret gözü ile idrâk edilen bâtınî güzel sûretlerin sevgisi de o nispette kuvvetleşir.

Allahu Teâlâ'nın celâl ve cemâli ise hiç bir güzellikle kıyâs kabul etmez. O'nun cemâlinden bir miktar kendisine keşfedilen medhûş ve hayran olur, diğer olaylardan haberi bile olmaz.

Rivâyete göre **Feth-i Mûsîlî**'nin hanımı yolda giderken düştü ve tırnağı koptu. Hemen gülmeye başladı. "Acımıyor mu?" diyenlere, buna karşı alacağım mükâfat, bana acısını unutturdu, dedi.

Sehl'in bir hastalığı vardı. Hastalığın dermanını bilip başkalarını bu hastalıktan tedâvi ettiği halde, kendi tedâvisine bakmazdı. Niçin böyle yaptığını soranlara "Ey dost, sevgilinin darbesi acıtmaz." derdi.

İkincisi; elemin acısını duyduğu halde buna râzı olması ve hattâ rağbet ve heves etmesidir. Şüphesiz bu rağbet tabiatıyla değil, aklı iledir. Meselâ, kan aldırmak isteyen, kan almanın acısını duyduğu halde buna razıdır ve hattâ

bunu isteyerek yapar. Ayrıca kan alan adama da teşekkür eder. Acıyı duyduğu halde buna rızâ gösteriyor. Kâr peşinde olanlar da böyledir. Yapacağı kâr için yolun ve yolculuğun bütün sıkıntılarına râzı olur ve seve seve bunlara göğüs gererler. Bunun gibi, bir belâ ile karşılaştığı vakit, alacağı büyük mükâfatı düşünerek buna râzı olur, sevinir ve Allah'a şükrederler. Bu, ileride alacağı mükâfat için şimdiki eleme râzı olmaktır.

Ayrıca hiçbir art düşünce ve başka bir gaye olmadan yalnız aşırı derecedeki sevgisi, yalnız sevgilisinin arzusunu yerine getirmek için olur da, sevgilinin dilediği her şey, onun için de sevimli olur. Bütün bunlar, insanlar arasındaki sevgilerde görülegelen şeylerdir. Bu hususta manzum ve mensûr olarak birçok yazılar yazılmış ve bunlar dile getirilmiştir. Bütün bunlar baş gözü ile sevgiliyi görmekten başka bir gaye taşımaz. Hâlbuki göreceği, bakacağı güzellik, başlangıcı nutfe, sonu cîfe olan ve içi pislikle dolu bulunan et, deri ve kandan başkası değildir.

Gözü de ele aldığımız vakit, onun da çok kere gördüğünde yanılan, küçüğü büyük, büyüğü küçük, uzağı yakın, çirkini güzel görebilen, âdî bir şey olduğu ortadadır. Bu âdî göz ile gördüğü o âdî şeylerin sevgisi kendisini kapladığı halde, şaşmayan, her şeyi olduğu gibi gören ve ölmeyen, basîret gözü ile idrâk edilen ezelî ve ebedî olup kemâlinin nihâyeti olmayan bir güzelliğin sevgisi nasıl muhal olsun? Bu mertebedeki basîret sâhibi öldükten sonra da Allah katında diri ve daha büyük bir zevktedir.

İbret ile düşününce, bunun açık ve meydanda olduğu anlaşılır. Bütün varlıklar ve sevenlerin hikâye ve sözleri de buna şehâdet eder. Nitekim **Şakîk-i Belhî**: "Sıkıntının mükâfatını bilen, ondan kurtulmaya heves etmez." dedi.

Cüneyd diyor ki: "Seriyyü's-Sakatî'ye, seven kimse, belânın acısını duyar mı?" diye sordum. Sakatî; "Hayır." dedi. Ben, "Kılıç darbesi yese de mi?" dedim. Sakatî, "Evet yetmiş kılıç yarası alsa da acısını duymaz." dedi.

Zâtın birisi: "Sevdiğim her şeyi Allah sevdiği için sevdim. Hattâ ateşi seveydi, oraya da girmeyi severdim." dedi.

Bişr b. el-Hâris diyor: "Bağdat'ta bir adam gördüm. Bin kırbaç dayak yediği halde hiç sesini çıkarmadı. Sonra kendisini cezaevine götürdüler. Peşini izledim ve niçin dövüldüğünü kendisinden sordum. Âşık olduğu için dövüldüğünü söyledi. Bu kadar dayak yediği halde neden ses çıkarmadığını sordum, sevgilim bana bakıyordu, dedi. Bunun üzerine kendisine, ya büyük mâşuk karşında olaydı halin nice olurdu, dediğimde hemen haykırarak yere düştü ve öldü.

Yahya b. Muaz da: "Cennet ehli Allahu Teâlâ'ya baktığı vakit, O'nun cemâlinin zevkinden sekiz yüz yıl gözlerinin ışıkları kalplerinde kaybolur. Bir de Allah'ın cemâl ve celâli arasında kalan kalpleri düşün. Allah'ın celâlini düşündüğü vakit kendisini ilâhî heybet kaplar, cemâlini düşündüğü vakit de şaşırıp kalır."

Bişr diyor: "Gençliğimde Âbâdan'a gitmiştim. Cüzzamlı, deli ve kör bir adam ile karşılaştım. Sar'ası tutmuş, karıncalar vücuduna üşüşmüş etini yiyorlardı. Başını kaldırdım, kucağıma aldım, ayılmasını ve kendisi ile konuşmamı bekledim. Ayıldığı vakit, "Benimle Rabbim arasına giren bu boş adam kimdir? Rabbim beni parça parça yapsa, benim O'na ancak sevgim artar." dedi. **Bişr** devamla: "Artık ondan sonra kul ile Allah arasında gördüğüm hiç bir hikmeti inkâr etmedim, niçin böyle oluyor, demedim" dedi.

Ebû Amr Muhammed b. el-Eş'as diyor: "Mısır halkı dört ay yemeden içmeden **Yûsuf aleyhisselâm**ın güzelliğine baka kaldılar. Acıktıkları zaman, onun yüzüne bakmakla açlıklarını unuturlardı. Kur'ân-ı Kerîm bunun daha önemlisini haber verir. Mısır'ın ileri gelen kadınları Yûsuf'un mâh cemâline hayran kalarak ellerini kestiler, acısını duymadılar."

Saîd b. Yahya diyor: "Basra'da Atâ b. Müslim'in hanında, elinde büyük bıçağı olan bir genç gördüm. İnsanlar etrafını çevirmişti, yüksek sesiyle:

"Ayrılık günü, kıyâmet gününden uzun, ölüm acısı, ayrılık acısından ehvendir."

"Yola çık, dediler, ben, yolcu değilim, dedim, fakat ruhum göç etmektedir." dedi ve kılıcını karnına saplayarak intihar etti.

Bunun kim olduğunu sorduğumda, hükümdarlardan birinin kızına âşık olmuş. Bir gün onu görememiş ve bu sebeple intihar etmiştir, dediler.

Rivâyete göre **Yûnus aleyhisselâm** Cebrâil aleyhisselâma:

- "Yeryüzünde en âbid kul kimdir?" diye sordu. Cebrâil aleyhisselâm:
- "Cüzzam hastalığından eli ayağı düşmüş, gözleri kör olmuş bir adamdır." dedi ve onu kendisine gösterdi. Adam: "Allahım, dilediğini bana sen verdin, dilediğini benden aldın. Bende yalnız sana bir ümit bıraktın." diyordu.

Rivâyete göre **Abdullah b. Ömer** (r.a.)'in oğlu, hastalığından kendisine şikayet etti. İbn Ömer (r.a.). o kadar üzüldü ki, komşuları; "Bu çocuğa emr-i Hak vâki olursa, bu ihtiyarın da başına bir şey geleceğinden korkuyorduk." dediler. Nihâyet çocuk öldü. Cenâzesine gittik. Aramızda en neşeli İbn Ömer'i (r.a.) gördük. "Nasıl böyle oldu?" diye sorduğumuzda, "Çocuğumun

ıztırabına dayanamayarak üzülüyordum. Ölünce Allah'ın emri yerine geldi. Elbette buna râzıyım." dedi.

Mesruk anlatıyor: "Çölde yaşayan bir bedevînin bir merkebi, bir köpeği ve bir de horozu vardı. Horoz, kendilerini namaz için uyandırır köpek kendilerini korur, merkep de su ve çadırlarını taşırdı. Tilki geldi horozu aldı, buna üzüldüler. Adam iyi bir insan olduğu için aile efradını belki hakkımızda hayırlısı budur diye tesellîde bulundu. Kurt geldi merkebin bağırsaklarını döktü. Yine çoluk çocuk üzüldü. Adam, belki hayırlısı budur, dedi. Bir müddet sonra köpek de öldü. Yine adam, belki hakkımızda hayırlısı budur, dedi. Bir gün sabahleyin baktılar ki etraftaki komşular esir edilmiş, alınmış ve götürülmüşler. Çünkü onların merkeplerinin anırmaları, horozlarının ötmesi ve köpeklerinin havlaması kendilerini duyurdu. Fakat bunların hayvanları olmadığı için gaspçılar bunları bulamadılar ve bunlar kaldılar. Demek ki bunların hakkında hayırlısı, adamın da dediği gibi bu hayvanların alınması idi. Allahu Teâlâ'nın gizli lûtuflarını bilen her hâl ü kârda O'nun işinden râzı olur.

Rivâyete göre **Îsâ aleyhisselâm**; cüzzam hastalığından etleri dökülen, oturak, gözleri kör, her tarafı perişan bir adam gördü. Adam: "Kullarından çoklarını mübtelâ ettiği dertten beni koruyan Allah'a hamd ederim." diyordu. Îsâ aleyhisselâm adama yaklaşarak:

"Daha hangi belâ kaldı?" diye kendisine sorunca, adam:

"Ey Allah'ın peygamberi, benim kalbime yerleştirdiği mârifete sâhip olmayanlardan ben çok daha iyiyim." dedi. Bunun üzerine Îsâ aleyhisselâm:

"Doğru söylüyorsun, elini ver." dedi. Elini aldı ve bütün hastalıklarını izâle etti. En güzel bir insan oldu ve Îsâ aleyhisselâma arkadaş olarak uzun müddet ibâdetle meşgul oldu.

Zübeyr'in (r.a.) oğlu Urve ayağındaki bir yaradan sebep dizinden aşağısını kestirdi. Sonra da: "Ayağımın yalnız birini benden alan Allah'a hamd ederim. Zîra dileseydi ikisini de alırdı. İbtilâ ettiyse de âfiyet verdi." dedi ve o gece virdinden geri kalmadı.

İbn Mes'ûd (r.a.): "Yoksulluk ve zenginlik birer merkeptir. Hangisine binersem aldırış etmem. Fakirlik olursa onda sabır, zenginlik olursa onda da infak var." dedi.

Ebû Süleyman ed-Dârânî: "Her makamın hâline erdim, yalnız rızâya ulaşamadım. Ondan, bende ancak esen bir rüzgârın getirdiği koku vardır. Bununla beraber bütün insanlar cennette ve ben cehennemde olsam, buna râzı olurum." dedi.

Ârifin birisine; rızâ makamının son haddine varabildin mi, diye sormuşlar. Gayesine varamadım fakat rızâ makamına ulaştım. Eğer beni cehennemin üzerinde insanların cennete girmek için geçecekleri bir köprü yapsa, sonra onların yerine beni cehenneme koysa, ben buna râzı olur ve buna sevinirim." dedi. İşte bu, muhabbet kendisini kapladığı için ateşin elemini duymayanların halidir. Bizim gibi zayıf insanlar için bu çok uzak ise de, bu gibi kuvvetlilerin halini inkâra kalkışmak doğru olmaz.

Er-Rûzbârî diyor: "Ebû Abdullah ed-Dımışkî'ye:

"Falan adam, vücudumun makaslarla kesilmesini arzu ederim, diyor. İnsanlar da bunun etrafında dolaşıyor. Bu sözünün mânası nedir?" diye sordum. Ebû Abdullah:

"Bu söz, tâzim ve saygı yolu ile söylenmiş ise, ben onu anlamam. Şefkat ve öğüt yolu ile söylenmiş ise bunu anlar ve kabul ederim." dedi. Ve hemen bayılıp düştü.

İmrân b. Husayn, mîdesinden rahatsızlanmış, ishale yakalanmıştı. Otuz yıl sırtüstü yatmış; ne oturabilir ve ne de ayakta durabilirdi. Kendisine hurma dallarından bir somya yapmışlar, orada hâcetini yapacak bir de boşluk bırakmışlardı. Hâcetini orada görürdü. Mitraf ile kardeşi A'lâ, ziyâretine gittiler. Mitraf, onun bu halini görünce ağladı. İmrân:

"Niçin ağlıyorsunuz?" deyince Mitraf:

"Senin haline ağlıyorum." dedi. İmrân:

"Ağlama, ben sana bir şey anlatayım. Fakat ben ölünceye kadar onu kimseye söyleme. Melekler benim ziyâretime gelir, bana selâm verirler. Ben onların selâmını duyar ve onlarla ünsiyet ederim. Onların ziyâretinden, bu derdin bir ukubet değil, belki büyük bir nîmete vesîle olduğunu anlarım. Böyle bir ibtilâ halinde bunu müşâhede eden kimse, bu belâya râzı olmaz mı?" dedi.

Yine bu zat anlatıyor: Süveyd b. Müt'abe'nin iyâdetine gitmiştik. Orada bir bez parçası gördük. Biz kalkıncaya kadar altında bir şeyin varlığını hiç sanmıyorduk. Ailesi geldi bizi kaldırdı ve "Canım sana kurban olsun, sana ne yedirip ne içirelim?" dedi.

Süveyd: "Sancılar uzadı, kemikler ezildi ve eğrildi. Bir çaput parçasına döndüm. Şu kadar zamandır, bir lokma yemek yemedim, bir yudum su içmedim, ben buna hiç aldırış eden değilim." dedi.

Sa'd b. Ebî Vakkas'ın (r.a.) gözü görmez olmuş bir hâlde Mekke'ye geldiğinde, Mekke halkı etrafına toplanarak biri; "Bana duâ et", diğeri, "Bana duâ et" deyip duruyor ve o da hepsine duâ ediyordu. Çünkü Resûl-i

Ekrem (s.a.v.) onun duâsının kabul olmasını Allah'tan dilemişti. Bu bakımdan duâsı makbûl idi.

Abdullah b. es-Sâib diyor: "Ben genç idim, bir ara ona yaklaştım ve kendimi tanıtmaya çalıştım. Beni tanıdı:

"Sen Mekke'nin en iyi okurlarından birisin." dedi. Ben de.

"Evet" dedikten sonra bir ara:

"Amca senin duân makbul, herkese duâ edip duruyorsun. Kendin için duâ etsen de gözlerin açılsa olmaz mı?" dedim. Sa'd, gülümseyerek:

"Oğlum, Allahu Teâlâ'nın benim hakkımdaki bu hükmü, gözümün görmesinden benim için daha güzeldir." dedi.

Sûfîlerden birisinin küçük çocuğu kayboldu. Çocuktan üç gün geçtiği halde bir haber alamadı. Kendisine;

"Allah'a duâ etsen de çocuğunu sana iâde etse olmaz mı?" diyenlere;

"Allah'ın işine karışmak, çocuğumun kaybolmasından benim için daha zordur." dedi.

Âbidlerden birisi; "İşlediğim büyük bir günahtan sebep altmış yıl ağladım ve günâhımın affı için özel ibâdet yaptım." dedi. Kendisine;

"Bu büyük günâhın ne idi?" diyenlere:

"Bir defa bir şey için, keşke olmayaydı, dedim" dedi.

Yine seleften biri: "Vücudumun makaslarla dilim dilim kesilmesi benim için, Allahu Teâlâ'nın kazâ ettiği bir iş hakkında, keşke böyle olmasa, demekten daha ehvendir." dedi.

Zeyd'in oğlu Abdülvâhid'e:

"Burada elli yıldır ibâdet ile meşgul olan bir adam vardır." dediler. Abdülvâhid, âbidin ziyâretine gitti ve:

"Bu amelinle kanâat, ünsiyet ve rızâ makamlarına yükselebildin mi?" diye sordu. Adam:

"Hayır, hiçbirine yükselemedim." diye cevap verdi. Abdülvâhid:

"Ya ne oldu?" diye sorunca âbid:

"Âzâlarımla fazla namaz kıldım, oruç tuttum." dedi. Abdülvâhid:

"Kusura bakmazsan, ben sana söyleyeyim. Sen, kalbin kapalı olarak amel ettin. Bunun için sen ancak Ashâb-ı Yemîn'den olabilirsin." dedi.

Hapsedildiği bir yerde, **Şiblî**'yi bir cemâat ziyarete gitmişti. Şiblî'nin önünde bir yığın taş bulunuyordu. Onlara:

"Siz kimsiniz?" diye sordu. Onlar da:

"Senin dostların, senin sevenlerin, ziyâretine geldik." dediler. Bunun üzerine Şiblî onları taşa tuttu. Onlar da kaçan kaçana sığınacak yer aradılar.

Şiblî:

"Hani beni seviyordunuz? Sevginiz doğru ise benim size yaptığım bu eziyete katlanmanız lâzım değil mi?" dedi. Yine Şiblî bir beytinde:

"Rahmân'ı sevmek, beni sarhoş etti. Zâten sarhoş olmayan bir âşık görmedim ki!" dedi.

Şam âbidlerinden birisi: "Hepiniz sâdık olarak Allah'a ulaşırsınız fakat belki de yalancı olursunuz. Çünkü birinizin parmağı altından olsa, onu hemen herkese göstermek ister, ama kusurlu olsa onu herkesten gizlemek ister." Yâni Allah katında değersiz olan altın ile övünürsünüz, fakat âhiretin süsü olan belâ ve mihnetten kaçınırsınız, demek istedi.

Sırrî'nin de ticârethanesi bulunduğu çarşıda yangın çıkmış, civar dükkânlar yandığı hâlde Sırrî'nin dükkânı kurtulmuş. Bunu kendisine haber verdikleri vakit, âni bir tehevvürle, "Elhamdülillâh" demiş, sonra komşularının dükkânları yanıp da kendi dükkânının kurtulduğuna hamd etmenin uygunsuz bir davranış olduğunun farkına varmış, bu hâline tövbe etmiş ve tövbesinin devamı olarak bir daha o dükkâna girmeyerek ticareti terk etmiştir.

Bütün bu hikâyeleri dinledikten sonra, arzuya uygun düşmeyen şeylere rızâ göstermenin muhal olmadığını, belki dindar kimselerin âli makamlarından olduğunu anlarsın. Sevmekte yaratıklar ve onların nasipleri hakkında bu mümkün olduğu gibi, Allah hakkında ve âhiret menfaati uğrunda da kesin olarak mümkündür. Bu imkânın da iki yolu vardır:

Birincisi; şu anda yapacağı istifade için bâzı acılara, meselâ ilâcın acılığına ve ameliyâtın sancısına dayanmaktır. Çünkü bunlardan şifâ beklemektedir.

İkincisi; böyle bir şifâ beklemeksizin, sevgilinin rızâsını almak ve gönlünü hoş etmek maksadıyla onun istediği güçlüklere kendi rızâsı ile göğüs germektir. Çünkü bu adam için en zevkli şey, sevgilisinin gönlünü fethetmektir. Bunun için her tehlikeye seve seve katlanır. Nitekim şâir:

"Acısı, sizi memnun ettiği vakit, daha yaranın ne kıymeti vardır?" demiştir.

Bu anlattığımız, acıyı duyduğu halde yine mümkündür. Hâlbuki bâzen sevgi insanı, acıyı da duymayacak duruma düşürür. Kıyas, tecrübe ve müşâhedeler, bunun şâhididir. Kendisinde bu hali bulmayanın inkâra kalkışması doğru değildir. Çünkü onun bu gibi hallerde acıyı duymayacak duruma gelmiş olmaması, bunun sebebi olan aşırı sevgiye sâhip olamamasındandır. Sevginin zevkine varmayan, onun acayip etkilerini

bilemez. Hâlbuki âşıkların, bizim anlattıklarımızdan da çok daha acayip halleri vardır.

Amr b. el-Hâris er-Râfiî diyor ki: "Dostumun biri ile Rikka kasabasında bir mecliste bulunuyorduk. Aramızda şarkıcı bir kıza âşık olan bir de genç vardı. Bu kız da o mecliste idi. Kız, çalgı çalarak şarkı söylemeye başladı:

"Hevesinin esiri olan âşıkların alâmeti, durup ağlamaktır."

"Özellikle derdini anlatacak bir kimse bulamadığı vakit." şiirini söyledi. Bunu dinleyen delikanlı:

"Sevgilim, çok güzel söyledin. İşte ben, böyle bir âşıkım. Ölümüme müsaade eder misin?" dedi. Kız, güle güle "Öl!" deyince, delikanlı başını yastığa koydu, ağzını yumdu ve gözünü açtı. Nefes almaz olduğunu görünce, kendisini kımıldattık ve çoktan öteki dünyayı boylamış olduğunu gördük." dedi.

Cüneyd anlatıyor: "Adamın biri bir çocuğun peşine takılmış, "Oğlum, ben seni çok seviyorum." deyip duruyor. Çocuk;

"Senin bu riyakârlıkların ne zamana kadar devam edecek?" deyince, adam;

"Hayır oğlum, vallahi doğru ve samimîyim. Hattâ sen bana öl, desen ben ölürüm." deyip duruyor. Çocuk;

"Sâdık isen öl bakalım." deyince, adam bir nefes alıp yatıyor ve hakîkaten ölüyor."

Semnûn-i Muhib anlatıyor ve diyor ki: "Câriyesini son derece seven bir komşumuz vardı. Câriyesi bir gün rahatsızlanmıştı. Ona hîs (bir hurma yemeği) pişiriyordu. Adam, kaşıkla tencereyi karıştırdığı sırada hasta cariye bir âh çekti. Bunu duyan adamın elinden kaşık düştü ve eli ile tencerede pişmekte olan yemeği karıştırmaya başladı ve parmağı yanarak düştü. Cariye bunu görünce şaşırdı:

"Bu ne hâl?" diye sordu. Adam:

"İşte bu, senin bir âh çekmenden olmuştur." dedi.

Muhammed b. Abdullah el-Bağdâdî diyor:

"Basra'da delikanlının birinin yüksek bir yere çıkarak etrafındakilere hitaben:

"Ölümsüz aşkın kıymeti yoktur, aşkından sebep ölen, böyle ölsün" dedi ve kendisini tepeden aşağı atarak öldü.

Bu ve benzeri vakalar yaratıklar hakkında olur da yaratan hakkında niçin olmasın? Zîra bâtınî basîret, zâhirî basardan daha sâdık ve Allah'ın cemâli,

bütün cemâllerden daha üstündür. Belki bütün güzellikler, Allah'ın cemâlinin lütfundan gelen birer parçadır.

Evet, kör olan, sûret güzelliğini, sağır olan ses güzelliğini inkâr ettiği gibi, kalbi görmeyenler de yalnız kalbin görebileceği manevî güzellikleri inkâr edebilir, fakat bu inkârları değer taşımaz.

DUÂNIN RIZÂYA MÜNÂFÎ OLMADIĞI

Duâ, sâhibini rızâ makamından çıkarmadığı gibi, günâhı çirkin görmek, günahkâra ve günah sebeplerine kızmak Emr-i Mâruf ve Nehy-i Münker (iyiliği emredip, kötülükten men etmekle) isyânı ortadan kaldırmaya çalışmak da rızâya münâfî değildir. Kendini beğenen bâzı mağrurlar, bu hususta aldanmış, isyân, fücur ve küfrün, Allahu Teâlâ'nın kazâsı ile olduğuna göre, bunlara râzı olmanın vâcip olduğunu sanmışlardır ki bu, şerîatın esrarından gaflet ve bir nevi cehâlettir.

Duâya gelince; duâ ile emrolunduk. Peygamberlerin ve Peygamberimizin pek çok duâ etmeleri, bunun delîlidir. Hâlbuki Peygamber Efendimiz rızâ makamının en üstün mertebesinde idi. Duâ edenleri övmek üzere Allahu Teâlâ:

وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا

"Korkarak ve umarak bize duâ ederler." (Enbiyâ suresi, 21/90) buyurmuştur.

İsyânı çirkin görüp ona râzı olmamaya, onu red ve inkâra gelince, bunu da Allahu Teâlâ bize emretti ve buna râzı olanları yermek üzere:

وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا

"Dünya hayatından hoşnûd olarak ona bağlandılar." (Yûnus suresi, 10/7) buyurmuştur. Diğer âyette:

رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ

"Geride kalan kadınlarla bulunmaya râzı oldular ve Allah kalplerini mühürledi." (Tevbe suresi, 9/93) buyrulmuştur. Meşhûr bir haberde de şöyle buyrulmuştur: *"Kötülüğe şâhid olup ona rızâ gösteren, o kötülüğü yapmış gibidir."*[56] Diğer hadîste:

اَلدَّالُّ عَلَى الشَّرِّ كَفَاعِلِهِ

"Kötülüğe delâlet eden, onu yapan gibidir."[57] buyrulmuştur.

İbn Mes'ûd (r.a.)'dan gelen bir rivâyette: "İnsan, bir günah işlenirken yanında bulunmadığı halde, duyduğu vakit ona râzı olursa, o günah gibi bir günah da bu sebeple kendisine yazılır." denmiştir.

Haberde şöyle vârid olmuştur: *"Doğuda bir adam öldürülür de batıda olan buna râzı olursa, onu öldürmekte ortaktır."*[58] Allahu Teâlâ iyiliklerde yarışmayı ve kötülüklerden korunup uzaklaşmayı bize emretmek üzere:

فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ

"İyi şeyler için yarışanlar, bunun için yarışsınlar." (Mutaffifîn suresi, 83/26) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de: *"Hased, ancak iki kişiye olur. Bunlardan birisi, kendisine verilen ilim ve hikmetin gereğini yerine getirip başkalarına da öğreten, diğeri de meşrû yoldan servet kazanıp meşrû yolda sarfedendir."* Başka ifadelerle, *"Ve bir adam ki Allahu Teâlâ Kur'ân'ı ona nasip etmiş. O, akşam-sabah Kur'ân'ı okur ve hükmünü yerine getirmeye çalışır. Diğeri de Allah buna verdiği gibi bana da verse ben de öyle yapardım, der."*[59] buyurmuştur.

Kâfir ve fâcirlere kızıp onlara düşmanlığa gelince; bu hususta Kur'ân delilleri sayılamayacak kadar çoktur. Bunlardan bâzıları:

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ

"Mü'minler, mü'minleri bırakıp, kâfirleri dost edinmesinler." (Âl-i İmrân suresi, 3/28).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ

Ey mü'minler, Yahudî ve Hıristiyanları dost edinmeyin." (Mâide suresi, 5/51).

وَكَذَٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا

"Zâlimlerin bir kısmını, diğer bir kısmına böylece musallat ederiz." (En'âm suresi, 6/128) âyetleridir.

Haberde: *"Allahu Teâlâ her mü'minden, münâfık olana ve her gün; münâfıkdan da mü'mine buğzetmeleri için söz almıştır."* diye vârid olmuştur. Ve yine: *"Kişi sevdiği iledir."*[60] Ve yine:

مَنْ أَحَبَّ قَوْمًا وَوَالَاهُمْ حُشِرَ مَعَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Bir kavmi sevip onlarla dostluk kuran, kıyâmet günü onlarla haşrolunacaktır."[61] buyrulmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Îman halkasının en kuvvetlisi, Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir."* buyurmuştur.

Bununla ilgili delîlleri, **"Sohbet Âdâbı Kitabı"**nın *"Allah İçin Sevmek ve Allah için Buğzetmek"* bölümü ile **Emr-i Mâruf ve Nehy-i Münker Kitâbı"**nda anlattığımız için tekrarına lüzum görmüyoruz.

Şâyet, "Allahu Teâlâ'nın kazasına rızâya dair pek çok âyet ve haberler vârid olmuştur. Mâsiyetin, Allah'ın kazası ile olmadığını söylemek, tevhîde aykırı düşer ve aynı zamanda mahaldir. Şâyet, Allahu Teâlâ'nın kaza ve kaderi ile olduğunu kabul edersek, bunları kerih görmek Allahu Teâlâ'nın kazasını kerih görmektir ki, bu da muhaldir. Birbirini nakzeden bu delilleri telîf nasıl mümkün olur?" dersen bilmiş ol ki;

Bu hususta şüpheye düşenler, ilmin esrârına vâkıf olmayan zayıf görüşlü kimselerdir. Hattâ bâzıları bu hususta o kadar şaşırmıştır ki, kötülüklere karşı sükûtu, rızânın makamlarından bir makam olarak kabul etmiş ve buna güzel ahlâk adını vermişlerdir ki bu, sırf cehâlet mahsûlüdür. Biz deriz ki, rızâ ve kerâhetin, birbirine zıt olması, bir şeye bir yönden taalluk ettikleri vakittedir. Bir şeyi bir yönden kerih görmek ve bir yönden ona râzı olmakta zıddiyet yoktur.

Meselâ, hem senin ve hem de düşmanının düşmanı olan bir adamın ölümü, düşmanın olması bakımından seni memnun ettiği gibi, düşmanının da düşmanı olması bakımından seni üzer. Yâni bir yönü ile memnun olurken, bir yönü ile üzülebilirsin. Bunun gibi, isyânın da iki yönü vardır. Bir yönü, onu Allahu Teâlâ'nın yaratması irâde ve ihtiyârı ile olmasıdır. Bu yönü ile ona râzı olursun ki bu, mülkü mâlikine teslim etmek ve O'nun yaratmasına rızâ göstermektir. Bir yönü de kula râcidir. Kul, onu kazanıyor, onunla vasıflanıyor. Böyle, rahmetten uzaklık ve gadabı çekecek sebeplerin ona musallat olması ile Allah katında sevimsiz olması bakımından da münker ve mezmumdur. Bu bakımdan isyana buğzedersin. Daha iyi anlaşılması için bunu bir misâl ile açıklayalım:

İnsanlar tarafından sevilen birisini ele alalım. Bu adam, dostlarına;

"Ben, beni gerçek sevenlerle sevmeyenleri, bana buğzetmeyenleri ayırmak isterim. Bunun için de şöyle bir karar aldım: İçlerinden birini hedef alarak ona eziyet edeceğim, onu aleyhime konuşacak sözlere sevk

edeceğim. O, hakikaten bana buğz edip aleyhimde konuşmaya başlayınca benim düşmanım olacağı gibi, onu seven herkes de benim düşmanım. Ona buğz eden herkes ise benim dostum ve sevgilim olacaktır.” dedi ve böyle de yaptı.

Hakikaten böyle birini seçti, ona eziyet etti. O da kötü söyledi ve düşmanlığın sebebi olan buğz meydâna çıktı. Bu adamı sevmekte sâdık olan ve sevginin şartlarını bilen herkese düşen vazife, dostunu düşmanını tanımak için senin almış olduğun bu tedbir, yerindedir. Biz bunu seviyor, buna râzı oluyoruz. Senin tedbîrin, irâde ve işin olması bakımından bunu uygun buluyor ve kabul ediyoruz. Senin eziyetin karşısında adamın, senin hakkında kötü söylemesini de reddediyoruz.

Çünkü onun hakkı bu eziyete sabretmek idi. Fakat senin irâden de onun sabretmeyeceği hakkında tecellî etmiştir. Senin irâdene uygun olarak bu hareketin ondan sâdır olmasına râzıyız. Çünkü eğer irâden tahakkuk etmese, senin hakkında bir eksiklik olurdu ve biz bunu çirkin görürdük. Lâkin bu şahsın bunu kazanması, bu kötülükle mevsûf olması, cemâlinin iktizası hilâfına sana karşı husûmet besleyip cephe alması ve bunların kendisine nispet edilmesi bakımından, bu yaptıklarını hoş görmüyoruz. Çünkü ona yakışan, senin eziyetine katlanıp sana dil ile hakaret etmemek idi. İşte bizim çirkin gördüğümüz senin tedbîr ve irâdenin îcâbı değil, onun sabretmeyip karşılık vermesidir.

Binâenaleyh, onun, senin hakkında kötü söylemesi sebebiyle senin ona buğzetmene biz râzıyız ve bunu seviyoruz. Çünkü senin murâdın budur. Senin murâdına muvafakat etmekle onun bu davranışına kızarız. Çünkü muhabbetin şartı, sevdiğinin sevdiği ile dost, sevdiğinin düşmânı ile düşman olmaktır.

Adamın sana olan düşmanlığına gelince; senin irâden ve husûmet sebeplerini ortaya koyman bakımından buna râzıyız. Fakat onun bu davranışı, kendi vasfı ve kazancı olması bakımından ona da buğz ederiz. Sana kızdığı ve düşman olduğu için, benim kızdığım ve düşmanımdır. Onun sana kızması, kendi fiili ve kesbi olması bakımından benim için çirkin ve fakat senin irâden olması bakımından kabulümdür.

Tenâkuz, senin murâdın olması bakımından râzıyım ve yine senin murâdın olması bakımından çirkin görürüm, demektedir. Fakat onun fiili ve irâdesi bakımından mekruh olmayıp, belki makbûl olup başkasının vasfı ve kesbi olması bakımından mekruh olmasında tenakuz yoktur. Bir yönden hoş

görülüp, bir yönden hoş görülmeyen şeyler, bunun şahididir. Zaten bunun benzerleri sayılamayacak kadar çoktur.

Demek ki Allahu Teâlâ'nın, isyan ve şehvetin gereklerini ona musallat edip, onu isyânı sevmeye çekmeleri, o sevginin de onu isyâna sürüklemesi, yukarıda bizim misâl olarak anlattığımız olaya benzer. Adamı dövmek, onu kızdırmaya, kızdırmak da kötü söylemeye çeker. İsyan edene Allahu Teâlâ'nın kızmasına gelince; her ne kadar kendi tedbiri ile onun isyânı, sövülenin, sövene buğzetmesine benzer ve her ne kadar onun sövmesi, Allahu Teâlâ'nın tedbîri ve sebeplerini ihtiyâr etmesi ile ise ve Allahu Teâlâ'nın mâsiyet sebeplerini yaratması, ezelde o şekilde meşîet-i ilâhiyenin sebkat ettiğine delâlet ederse de, Allah için seven her kula vâcip olan, Allahu Teâlâ'nın buğzettiğine buğzetmek, kızdığına kızmak, Allahu Teâlâ'nın huzurundan uzaklaştırdığı kimselere düşmanlık etmektir.

Her ne kadar Allah'ın kahrı ile buna mecbur oldu ise ve her ne kadar Allah'ın uzaklaştırması ile uzaklaştırmışsa da, yine mel'undur, kovulmuştur. Kurbiyetten uzaklaştırılan kimse, mahbubu sevenlerin nazarında sevimsizdir ve sevgililerine karşı ona olan sevimsizliklerini açıklamalıdırlar.

İşte bu açıklamamızla, Allah'ın kazası olması bakımından kazasına rızâ ile beraber, Allah için sevmek, Allah için buğz etmek, kâfirlere şiddet göstermek, onlara fazla husûmet etmek hususunda vârid olan haberlerin nasıl birleştiğini anlarsın. Bütün bunlar, açıklanmasına ruhsat olmayan, kaderin esrârındadır. Şöyle ki; hayır ve şer Allahu Teâlâ'nın meşîet ve irâdesiyledir. Fakat hayra rızâsı vardır, amma şerre rızâsı yoktur. "Şerri, Allah yaratmaz." diyenler câhil; "Rızâ bakımından hayır ile şer arasında fark yok." diyenler de kısa görüşlüdür. Tam mânasıyla yüzünden perdeyi kaldırmaya da müsâade yoktur. En iyisi, şerîat âdâbıyla terbiyelenip susmaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلْقَدَرُ سِرُّ اللهِ فَلَا تُفْشُوهُ

"Kader Allah'ın bir sırrıdır, onu îfşâ etmeyin."[62] buyurmuştur. Çünkü o, mükâşefe ilmi ile ilgilidir. Hâlbuki bizim maksadımız, Allah'ın kazasına rızâ ile yine Allah'ın kazasından âsiye buğz etmenin mümkün olduğunu anlatmaktır. Kaderin sırrını çözmeden maksat hâsıl olmuştur.

Yine bu açıklama ile mağfiret edilmek, günahlardan korunmak ve dîne yardımcı olan diğer sebeplere baş vurmanın, Allah'ın kazasına rızâya

münâfi olmadığı anlaşılmış olur. Zîra Allahu Teâlâ, kalbin huşûunu, tazarrû ve niyâzı, zikrin safvetini meydâna çıkarmak için duâyı emretmiştir. Aynı zamanda duâ, kalbin cilâsı ve keşfin anahtarıdır. Bardağı taşımak ve susuzluğu izâle için su içmek, Allah'ın tertîb ettiği şeylere başvurmak, O'nun kazasına rızâya münâfi olmadığı gibi, duâ da Allahu Teâlâ'nın tertib ve emrettiği bir sebeptir. Sebeplere başvurmak tevekküle münâfi olmadığı gibi, kazâya rızâya da aykırı değildir. Zîra rızâ makamı, tevekküle yakın bir makamdır.

Evet, şikâyet maksadı ile müptelâ olduğu derdi açıklamak ve içinden, "Neden böyle oldu?" deyip onu redde kalkışmak, rızâyı nakzeder. Fakat Allah'ın kudretini açıklamak ve Allah'a hamdetmek maksadıyla derdini açıklamak, rızâya münâfi değildir. Seleften birisi: "Allahu Teâlâ'nın kazasına rızânın güzelliklerinden birisi, şikâyet sadedinde, bugün de çok sıcak vardır, dahi dememektir." dedi.

Şüphesiz bu, yaz günlerine mahsustur. Amma kış mevsiminde, bugün hava iyi idi, güzel sıcak vardı, demek ise bir şikâyet değil, belki bir şükürdür. Her hâlükârda şikâyet, rızâya münâfidir. Yemekleri beğenmemek, kusurlarını söylemek de, Allah'ın kazasına rızâya aykırıdır.

Zîra bir sanata ve bir esere gülmek, onun ustasına gülmektir. Hâlbuki her şeyin gerçek Sâni'i, Allahu Teâlâ'dır. Adamın, "Yoksulluk, belâ ve mihnettir. Kalabalık aile yorgunluktur, san'at zahmet ve meşakkattir." gibi sözlerinin hepsi rızâya ters düşer. Kendisine düşen asıl vazife, idâreyi idâre edene, memleketi mâlikine bırakarak Hz. Ömer'in: "Fakir veya zengin olarak sabaha çıkmam, beni ilgilendirmez. Çünkü hakkımda hangisinin daha hayırlı olduğunu bilmem." dediği gibi demektir.

---

[56]. Emr-i Mârûf ve Nehy-i Münker bölümünde geçmiştir.

[57]. Ebû Mansûr Deylemî **"Müsned-i Firdevs"**inde Enes'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[58]. Benzeri bir rivayet yukarıda geçmiştir.

[59]. Buhârî, Ebû Hüreyre'den (r.a.), Müslim, İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet etmişlerdir. Hadîs metin olarak ilim bahsinde geçmiştir.

[60]. Yukarıda geçmiştir.

[61]. Taberânî, Ebû Kursâfe'den, İbn Adiy, Câbir'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

[62]. Ebû Nuaym **"Hilye"**de İbn Ömer'den, İbn Adiy de Âişe'den (r.a.) rivayet etmişlerdir.

İSYAN EDİLEN YERDEN ÇIKMANIN HÜKMÜ

Bilmiş ol ki; zayıf görüşlü kimseler, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in, tâun görülen yerden çıkmayı yasaklaması, isyân olan yerden çıkmanın da yasak olmasına delâlet ettiğini sanırlar. Çünkü hepsi de Allahu Teâlâ'nın kazasından kaçmaktır. Bu ise muhaldir, derler. Hâlbuki hiç de öyle değildir. Taun görülen memleketten kaçma müsaadesi verileydi, hastalar bakımsız ve kendi haline terk edilmiş olarak kalır ve bu sûretle bir yudum su da bulamadan her çeşit ıstırap ve pislik içinde can verirlerdi. Bu, sırf hastaları sıyânettir. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.), onu başka bir yerde savaş alanında arkadaşlarını düşmanla baş başa bırakıp kaçmaya benzetmiştir. Eğer bu hastalık çıktığı yerden kaçmak, Allah'ın kazasından kaçmak olsa yine Peygamber Efendimiz o memlekete yaklaşmış olanların geri dönmelerine izin vermezdi. Nitekim bunu tevekkül bâbında anlatmıştık.

Burasını böylece bildikten sonra, isyân ile âlûde olan bir memleketten kaçmanın, Allah'ın kazasından kaçmak olmayıp, belki buradan uzaklaşmanın Allah'ın kazâsı cümlesinden olduğu anlaşılır. Mâsıyete teşvik eden şüpheli yerlerde de durum aynıdır. İsyandan uzaklaşmak için, ısyânın şuyû bulduğu memleketten ve isyâna sürükleyecek şüpheli yerlerden uzaklaşmak mezmum değildir. Geçmiş sâlihler buna dikkat ederlerdi. Hattâ çokları Bağdat'ı yermiş ve oradan uzaklaşma çarelerini araştırmışlardır. Nitekim **İbn Mübârek**: "Şarkı, garbı gezdim. Bağdat kadar kötü bir yer görmedim." demiştir. Sebebini soranlara;

"Burası öyle bir memlekettir ki, buranın insanları, Allah'ın nîmetlerini hakîr görür ve Allah'a karşı isyânı hiçe sayarlar." dedi. Hattâ Horasan'a gittiği vakit;

"Bağdat'ı nasıl buldun?" diyenlere, "Orada gadablı beyler, dalgın tüccarlar ve şaşkın okurlardan başka bir şey görmedim." diye cevap vermiştir.

Bunu, İbn Mübârek'in bir gıybeti olarak telakkî etmek doğru değil. Çünkü o, belirli bir şahsı ele almamıştır. Maksadı, bu hususta insanları uyarmaktır.

Bağdat'ta ikamet ettiği halde Mekke'ye nakletmeye karar verdi ve fakat Mekke kervanının hazırlanması için on altı gün beklemek zorunda kaldı. Beklediği her gün karşılığında bir dînar olmak üzere on altı altın sadaka verdi.

Irak'ı, **Ömer b. Abdülazîz** ve Kâ'bu'l-Ahbâr gibi pek çokları yermiştir. İbn Ömer bir âzâdlısına nerede ikamet ettiğini sordu. Adam Irak'ta oturduğunu söyleyince;

"Orada ne işin vardı? Öğrendiğimize göre orada kim yerleşirse Allahu Teâlâ onu bir belâ ile ibtilâ eder." dedi.

Bir gün **Kâ'bü'l-Ahbar** Irak'ı anlatırken, kötülüğün onda dokuzunun ve müzminleşmiş hastalıkların orada olduğunu söyledi. Denildi ki hayır on kısma bölündü. Onda dokuzu Şam'da biri Irak'tadır. Şer de on kısma bölündü; biri Şam'da, dokuzu ise Irak'tadır.

Hadîs âlimlerinden birisi şöyle anlatıyor: "Bir gün Fudayl b. İyad'ın meclisinde bulunuyorduk. Abâsına bürünmüş bir sûfî geldi. Onu yanına oturttu. Ona doğru döndü:

"Nerede oturuyorsun? diye sordu. Adam:

"Bağdat'ta oturuyorum:" deyince ona daha iltifat etmedi ve: "Ruhban kıyâfetinde biri bize geldi, kendisine nerede oturduğunu sorduğumda, gölge yuvasında, diye cevap verdi." dedi.

Bişr b. el-Hâris: "Bağdat'ta ibâdet, diken üzerinde ibâdete benzer. Sakın benim burada bulunduğuma bakmayın. Çıkmak isteyen çıksın." dedi.

Ahmed b. Hanbel: "Eğer çocukların telâşı olmayaydı, Bağdat'tan ayrılırdım." dedi. "Nereye giderdin?" diyenlere, "Suğûr'a giderdim." dedi.

Yine birisine Bağdatlılardan sordular. "İyisi çok iyi, kötüsü çok kötüdür." dedi.

Bütün bunlar, isyânı çoğalıp hayrı azalan bir memlekette durmaya bir sebep olmayıp, lâyık olan, oradan göç etmek olduğunu gösterir. Nitekim Allahu Teâlâ:

أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا

"Allah'ın yeri geniş değil miydi, hicret etseydiniz." (Nisâ suresi, 4/97) buyurmuştur. Şâyet âilevî durumu çıkmasına engel olursa, haline râzı ve durumundan emîn olmamalıdır. Bu hususa üzülmemelidir. Devamlı olarak:

رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا

"Rabbimiz, bizi halkı zâlim olan bir şehirden çıkar." (Nisâ suresi, 4/75) duâsına devâm etmelidir. Çünkü zulüm taammüm ettiği vakit, belâ iner. Aynı zamanda iyi kötü hepsini içine alır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَاصَّةً

“Aranızdan yalnız zâlimlere erişmekle kalmayacak fitneden sakının.” (Enfâl suresi, 8/25) buyurmuştur.

Demek ki, dînde noksanlık olan şeylere mutlak sûrette rızâ, bir şey değildir. Ancak Allah’a izâfetle ona rızâ gösterilir, başka hiç bir sûretle ona rızâ gösterilmez.

Şu üç makamın hangisinin üstün olduğundan âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bunlar, bir an önce Allah’a ulaşmak için ölümü sevmek, daha fazla kulluk ve ibâdet için yaşamayı sevmek ve bir de Allahu Teâlâ’nın takdirine rızâ gösterip susmaktır. Bu mesele âriflere intikal ettirildi. Ariflerden birisi: “En iyisi mukadderata rızâ gösterip susmasını bilendir. Çünkü boş laflardan kaçınanı, yalnız bu görüşe sâhip olanıdır.” demiştir.

Bir gün Vüheyb, **Süfyân-ı Sevrî** ve Yûsuf b. Esbat bir araya toplandılar. Sevrî:

“Bu âna kadar ânî ölümden hoşlanmazdım. Fakat şimdi bir an önce ânî ölümü arzu ediyorum.” dedi. Yûsuf:

“Niçin?” diye sordu. Sevrî:

“Fitneden korktuğum için.” dedi. Yûsuf:

“Fakat ben böyle düşünmüyorum. Ben fazla yaşamaktan hoşlanıyorum.” dedi. Sevri:

“Niçin?” diye sorunca Yûsuf:

“Belki bir gün olur tövbe eder ve sâlih ameller işlerim de onun için.” dedi. Onlar Vüheyb’e:

“Sen ne dersin?” diye sorduklarında, Vüheyb:

“Ben bir şey demem. Allahu Teâlâ hakkımda neyi sevip takdîr etti ise ben onu sever ve kabul ederim.” dedi. Sevrî:

“Kâbe’nin Rabbine yemîn ederim bu adam ruhânîlerden ve maneviyat adamlarındandır. Doğrusunu bu söyledi.” diyerek onu alnından öptü.

ALLAH'I SEVENLERİN KERÂMETLERİ VE MENÂKIBI

Ârîflerden birisine; "Sen sevenlerdensin." dediklerinde. "Hayır, ben sevenlerden değil, sevilenlerdenim. Çünkü seven, sevgilisine ulaşıncaya kadar sıkıntı ve telâştan kurtulamaz." demiştir.

Yine bu zâta, "Sen yedilerden yâni evtaddan birisin." dediklerinde; "Ben yedilerin hepsiyim." diye cevap vermiştir. Yine bu zat, "Beni gördüğünüz vakit kırk ebdâli görmüş olursunuz." deyince, "Sen tek bir adamsın, nasıl kırk kişi olursun?" dediler. Bu zat, "Çünkü ben kırk ebdâl gördüm. Her birinin ahlâkından güzel bir huyunu aldım." dedi.

Yine bu zâta, "Senin Hızır aleyhisselâmı gördüğün söylenir, doğru mudur?" diye sorduklarında, gülümseyerek: "Hızır'ı görmek şaşılacak bir şey değil, asıl önemli olan, Hızır'ın görmek istediği halde göremediği adamdır." dedi.

Hikâye edildiğine göre Hızır, "Ne zaman, artık benim tanımadığım bir velî kalmamıştır diye hatırımdan geçti ise hemen tanımadığım bir velî ile karşılaştım." demiştir.

Bir gün **Ebû Yezîd el-Bistâmî**'ye;

"Bize bâzı müşâhedelerini anlatır mısın?" dediklerinde, haykırarak:

"Sizin onu bilmeniz uygun olmaz." dedi.

"O halde nefsin ile olan en zor mücahedelerinden birini bize anlat." dediklerinde;

"Bunu da açıklayamam." dedi.

"O halde ilk hallerindeki nefis riyazetinden bize anlat." dediklerinde;

"Evet, anlatayım." diyerek söze başladı:

"Nefsimi Allah'a dâvet ettim, fakat gemi azıya aldı. Bana itâat etmek istemedi ve isyân etti. Ben de bir yıl su içmemeye ve uyumamaya azmettim. Bundan sonra artık vefakârlık göstermeye başladı." dedi.

Yahya b. Muaz Râzî'den hikâye edildiğine göre, Yahya bir gece yatsı namazından sonra sabaha kadar devam eden **Ebû Yezîd Bistâmî**'nin bâzı müşâhedelerini tâkip etmiştir. Şöyle ki; ayaklarının topuklarını kaldırıp parmak uçlarına basmış, çenesini göğsüne yapıştırmış gözlerini hiç ayırmamak şartıyla bir noktaya dikmiş vaziyette durdu. Sonra seher vakti uzun bir secdeye kapandı, sonra oturdu: "Allahım, bâzıları senden su üzerinde yürümeyi istedi, bâzıları havada yürümeyi istedi. İstediklerini

verdin, onlar râzı oldular. Ben ise bunlardan sana sığınırım. Bazıları senden tayy-i mekân etmek istedi, verdin, onlar râzı oldular. Ben ise bunlardan da sana sığınırım" dedi. Böylece yirmi kadar kerâmet saydı. Sonra etrafına bir bakındı, beni görünce:

"Yahya, sen misin? Ne kadar zamandan beri buradasın?" diye sordu. Ben de:

"Başlangıçtan beri buradayım." dedim ve bana bir açıklama yapması için kendisinden ricada bulundum. O da:

"Peki. Madem ki buradasın, senin anlayabileceğin kadarını sana açıklayayım." dedi ve devamla:

Rabbim beni aşağı Felek'e indirdi. Yerleri ve yerlerin altındakileri bana gösterdi. Sonra yüksek Felek'e yükseltti; gökleri, cenneti ve Arş'a kadar olan her şeyi gösterdi. Sonra beni huzuruna aldı:

"Gördüğün şeylerden ne istersen iste, sana vereyim." buyurdu. Ben de:

"Ey Rabbim, senin güzel gördüğün şeyi senden isterim." dedim. Allahu Teâlâ da:

"Sen benim gerçek kulumsun. Sen, sadâkatle benim için ibâdet ediyorsun. Elbette ben de sana şöyle şöyle yaparım." diyerek birçok şeyler saydı." dedi.

Yahya devamla diyor ki: "Bu hal beni hayrete düşürdü ve şaşkına döndüm, kendisine:

"Efendim, mülkün mâliki, ne istersen iste dediği halde, sen niye rızâsını istemedin." diye sordum. Hemen haykırarak bana:

"Sus, sen bana şâhid oldun, başkasının duymasını istemem." dedi.

Hikâye edildiğine göre; mürîdlerinden birisi **Ebû Turab En-Nahşabî**'nin hoşuna gider. Onu yanına alır, hizmetine bizzat kendisi bakar. Mürîdi ise devamlı olarak ibâdet ve vecdi bulduğu hazz-ı mânevi ile meşguldür.

"Bir gün Ebû Turab mürîdine:

"Ebû Yezîd'i bir ziyâret etsen." der. Mürîd:

"Benim meşgalem var, onu görecek vaktim yok." der. Ebû Turab sözünde israr eder. Mürîdin vecdi heyecana gelip:

"Allah'ı görüp O'nunla meşgul olanın Ebû Yezîd ile ne işi var?" der. Ebû Turab diyor ki: "Kendimi tutamayarak mürîdime:

"Yazıklar olsun sana! Sen Allah ile mağrur olursun. Allahu Teâlâ'nın seni kendisine yaklaştırmasına güveniyorsun. Hâlbuki bir kere Ebû Yezîd'i görmen, yetmiş kere bu müşâhededen sana faydalıdır." dedi. Genç âbid bu söze şaşırdı ve bunu redderek:

“Bu nasıl olur?” dedi. Ebû Turab:

“Yazıklar olsun sana! Sen Allah’ı kendi yanında görürsün ve Allahu Teâlâ sana kendi kabiliyetin nispetinde tecellî eder. Ebû Yezîd’i ise Allah huzurunda görürsün ve ona da Allahu Teâlâ kendi derecesi nispetinde tecellî eder.” deyince âbid:

“O halde beni ona götür.” dedi ve bu arada olup biteni anlattı. Nihâyet **Ebû Yezîd**’i beklemek üzere yüksek bir tepeye çıktılar. Çünkü Ebû Yezîd’in, yırtıcı hayvanların bulunduğu bir meşeliğe gittiğini biliyorlardı. Devamlı olarak oraya gider gelirdi. Bir ara Ebû Yezîd, sırtında bir miktar ot veya tersinden sırtına aldığı bir hayvan derisi olduğu halde çıka geldi. Mürîde:

“İşte Ebû Yezîd geliyor.” dedim. Mürîd onu görünce hemen bayılıp yere düştü. Kendisini hareket ettirdikse de çoktan öldüğünü gördük. Ebû Yezîd ile beraber onu defnettik. Sonra ben Ebû Yezîd’e:

“Sana bir bakışı onu öldürdü.” dediğimde Ebû Yezîd:

“Hayır, öyle değil. Bu zâtın, henüz kendisine açıklanmayan, kalbinde gizli bir vâsfı vardı ve kendisi sâdık bir zât idi. Bizi görür görmez kalbinin bu gizli hali kendisine açıklandı. Kendisi zayıf mürîdler makamında olduğu için buna dayanamayarak öldü.” dedi.

Sûdan zencileri Basra’ya girip orada birçok cana kıydıkları sırada bâzı kimseler Sehl’in etrafında toplanarak:

“Ne olur, duâ etseniz de Allah bunları buradan def etse.” dediklerinde Sehl bir müddet sükût ettikten sonra:

“Basra’da öyle zatlar var ki, zâlimlere bedduâ etseler, yeryüzünde bir zâlim kalmazdı. Hattâ daha önemli şeyler isteseler Allahu Teâlâ istediklerini yerine getirirdi. Fakat onlar istemezler. Çünkü Allah’ın sevmediğini onlar da sevmezler.” dedi.

Bunlar aslında mümkün olan şeylerdir. Bu zevklere eremeyenlerin bunları inkâra kalkışması doğru olamaz. Zîra Allahu Teâlâ’nın kudreti geniş, fazlı büyük, mülk ve melekûtun acâyibatı çok ve mukadderât-ı ilahiyenin sonu yoktur. İhtiyâr ettiği kullarına karşı fazl u keremi uçsuz bucaksızdır. Bunun için **Ebû Yezîd**: “Eğer Allahu Teâlâ sana Mûsâ aleyhisselâmın münâcâtını, Îsâ aleyhisselâmın ruhâniyetini ve İbrahim’in hulletini dahi verse, sen yine fazlasını iste. Zîra O’nun nezdinde kat kat fazlası vardır. Şâyet verdiği ile yetinirsen, diğerleri perde arkasında kalır ki, bu da bir ibtilâdır.” dedi.

Âriflerden biri; “Üzerlerinde altın ve gümüşten yapılmış cevher işlemeli elbiselerle havada uçan kırk hûrî gördüm. Bunlara baktığım için kırk gün

muâteb oldum. Sonra bunlardan daha güzel ve daha süslü seksen hûri gördüm. Bana, bunlara bak, denince hemen gözümü yumdum ve secdeye kapanarak: "Allahım, senden başkasından sana sığınırım. Benim senden başkasına ihtiyacım yoktur." diye niyazda bulundum ve onlar kayboluncaya kadar bu duâya devam ettim." dedi.

Bu gibi mükâşefelerden mahrûm olan kimsenin bunları inkâr etmesi doğru olmaz. Şâyet, herkes ancak katı kalpli ve kısa görüşlü, gözü ile görüp bildiklerine inanmakla yetinecek olsa, îmânın yolları kendisine daralmış olurdu. Bunlar, birçok zorlukları geçip bâzı makamlara ulaştıktan sonra keşfedilen hallerdir. O makamların en ehveni, zâhirî ve bâtınî amellerde yaratıkları gönlünden atmak, nefsin istek ve arzularını kırarak ihlâs ile amel etmektir. Sonra donukluk kalasında mahsur kalmamak için halini insanlardan gizlemektir. Bu, seyr-i sülûkün ilk başlangıcı ve en düşük makamıdır ki, insanların müttakîlerinde bile az bulunur. Kalbini, halka yönelme lekelerinden temizledikten sonra yakîn nûrunu oraya akıtır ve bundan sonra Hakk'ın kapıları kendisine açılmaya başlar. Tecrübeye ve sülûke girenden bunları inkâra kalkışmak, cilâlandığı vakit demirin, adamın sûretini aksettireceğini inkâr etmek gibidir ki, bu cehâlet ve sapıklıktır.

Velîlerin kerâmetini inkâr edenlerin hali budur. Zîra onların dayandıkları kendi kusur ve cehâletleridir. Allahu Teâlâ'nın kudret ve azametini inkâr için bundan daha çürük dayanak olmaz. Azıcık bu yola girenler bile mükâşefenin kokularını almaya başlarlar. Nitekim **Bişr**'e:

"Bu mevkie ne ile yükseldin?" diye sorduklarında:

"Hâlimin gizli kalıp açığa çıkmamasını Allah'tan istememle." diye cevap vermiştir. Hattâ rivâyete göre **Bişr**, Hızır aleyhisselâmı görmüş, selâm vermiş ve kendisine duâ etmesini istemiş. Hızır da: "Allah, tâat ve ibâdeti sana kolaylaştırsın." demiş. Biraz daha duâ etmesini dileyince, "Allah amelini kimseye duyurmasın." demiştir.

Zâtın biri diyor: "Hızır aleyhisselâma âşık oldum. Onu görmek istedim ve benim için önemli olan bir şeyi bana öğretmesi için onu görebilmemi Allah'tan niyaz ettim. Allah, duâmı kabul buyurdu ve Hızır aleyhisselâmı gördüm. Kendisini görünce hiç şaşırmadan hemen kendisine:

"Bana öyle bir şey öğret ki, onu okuduğum vakit insanlardan saklanayım, benim onlar nazarında bir mevkiim kalmasın." dedim. Hızır da:

"Allahım, kalın perdeni üzerime ört. Pencerenin perdelerini üzerime indir. Beni gaybların içerisinde gizle ve yaratıklarının gönlünden beni sakla."

meâlindeki duayı okur okumaz hemen kayboldu. Bir daha kendisini göremedim ve ben her gün bu duâya devam ettim.” dedi.

Hikâye edildiğine göre; zimmîlere varıncaya kadar sokakta ve her yerde kendisiyle alay edilir. Eşyalarını sırtına yüklerler. Çocuklar onunla eğlenir ve o da bundan zevk alırdı. İşte Allah velîlerinin ve dostlarının hali budur. Velîler bu gibilerde aranmalıdır. Aldanmış kimseler onları kavuk ve cübbeler altında ararlar. İnsanlar arasında ilim, verâ ve riyâsetle meşhûr olan kimselerde bulmak isterler. Allahu Teâlâ’nın velîlerine karşı kıskançlığı, onları insanlardan gizlemesindedir. Nitekim: *“Velîlerim, kubbelerim altında saklıdır, onları benden başka kimse bilmez.”* buyurmuştur. Bir hadîs-i şerifte de Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Nice kirli tozlu iki elbise içine bürünmüş kimseler var ki, eğer Allah’a yemîn etseler, Allah onları yeminlerinde sâdık çıkarırdı.”*[63] buyurmuştur

Hulâsa; bu mânaların kokusunu olsun almaktan en uzak olanlar, ilim ve ameli ile kendisini beğenen kibirlilerdir. Bu makama en yakın olanlarda, efendisinin kendisine üstünlük taslaması ile zillete düşmeyen ve aslında düşük olduğunu bilen bir köle gibi, kendisinin hakîr olduğunu bilip hakarete aldırış etmeyen, mütevâzi gönüllerdir. İnsan ne zaman zilletin acısını duymaz ve hattâ farkında bile olmaz. Kendisini zelîl, hakîr ve hattâ sandıklarından da daha düşük görür. Ve tevâzu kendisinde yerleşmiş bir nitelik haline gelirse, işte o zaman bu kokuların başlangıcının zevkine varmak kendisi için umulur. Böyle kalbe sâhip olamaz ve bu kokudan mahrum olursak, hiç olmazsa sâhiplerine bu imkânları tanımaktan çekinmeyelim. Allah’ın velîsi olamayan, hiç olmazsa O’nun velîlerini sevsin ve onlara inansın. Çünkü onları sevmek sayesinde onlarla haşrolunmak ihtimâli vardır.

İsâ aleyhisselâmın şu sözü, bu dâvanın açık bir delîlidir. O, bir gün İsrâiloğullarına:

“Tohum nerede biter?” diye sorar. Onlar da:

“Toprakta biter.” derler. Bunun üzerine Îsâ aleyhisselâm:

“Size gerçeği söylüyorum; hikmet de toprak gibi zelîl ve ayak altında olan gönülde biter.” demiştir.

Allahu Teâlâ’nın velîsi olabilmek için mürîdler, alçak gönüllülük ve zilletin son haddine varmışlardır. Hattâ rivâyete göre Cüneyd’in hocası İbn Küreyb’i bir adam, üç kere yemeğe dâvet etti ve Küreyb, üçünde de adamı geri çevirdi ve kapıdan kovdu. Adam dördüncüde yine dâvet etmek üzere geldi. Bu sefer Küreyb, kendisini içeri aldı:

“Kovulduğun halde tekrar tekrar niçin geldin?” diye kendisinden sordu. O da:

“Yirmi yıldır nefsimi zillete alıştırdım. Onu köpek haline getirdim. Köpeği ne kadar çağırıp da kovsan yine gelir ve gider. Sonunda bir kemik parçası versen râzı olur. Sen de beni elli defa çağırıp kovsan yine gelir ve giderim.” dedi.

Yine bu zattan hikâye edildiğine göre diyor ki; bir defa bir mahallede oturdum ve orada iyi bir insan olarak bilindim. Bu benim ağırıma ve zoruma gitti. Hamama girdim. Çıkarken iyi bir kat elbise çaldım ve giydim. Benim eski elbiselerimi de üzerine giydim ve dışarı çıktım. Ağır ağır yürümeye başladım. Hemen yetiştiler, eski elbisemi çıkarıp onlara ait elbiseyi aldıktan sonra iyice bir dayak da attılar. Sonra da hamam hırsızı diye şöhret buldum ve rahat ettim.” dedi.

Onlar böylece nefislerini horlaştırırlardı. Önce insanların gözünden düşerler, sonra kendi kendilerini hiçe sayarlardı. Zîra kendini beğenen Allah’tan mahrum kalır. Kişinin nefsiyle meşgul olması, kendisi ile Allah arasında perde olur. Nefsini böyle düşürdükten sonra artık Allah ile kendi arasında perde kalmaz. Aslında kalplerin Allah’tan uzaklaşması kendi nefisleri ve başkaları ile meşgul olmalarındandır. En büyük perde de nefis meşgalesidir.

Bestam’ın ileri gelenlerinden hatırı sayılır bir zât devamlı olarak **Ebû Yezîd**’in sohbetinde bulunurdu. Bir gün Ebû Yezîd’e:

“Otuz yıldır hiç iftar etmemek üzere oruca ve hiç yatmamak üzere de gece ibâdetine devam ederim. Fakat bu senin anlattıklarının hiç birinin zevkini kalbimde bulamadım. Hâlbuki ben bu mükâşefe ilmine inanır ve onu severim.” der. Ebû Yezîd:

“Otuz değil, üç yüz yıl aynı şekilde ibâdet etsen yine bu dediklerimin zevkine eremezsin.” der. Adam:

“Sebebi nedir?” diye sorar. Ebû Yezîd:

“Zîra sen, nefsinle meşgulsün ve bu sebeple mahcûb ve memnûsun.” der. Adam:

“Bunun çaresi var mı?” deyince Ebû Yezîd:

“Sen onu kabul etmezsin.” der. Adam:

“Edeceğim, sen söyle.” diye ısrar edince, Ebû Yezîd:

“O halde hemen berbere koş; saç ve sakalını kestir, bu süslü elbiseni çıkar. Kalın abâ giy, boynuna ceviz dolu bir torba tak. Çocukları etrafına topla:

“Kim bana bir tokat atarsa ona bir ceviz vereceğim.” de. Sonra sokaklarda seni bilen ve bilmeyenlerin yanında böylece dolaş.” der. Adam:

“Sübhânallah, bu ne biçim şey ki bana teklif ediyorsun?” der. Bunun üzerine Ebû Yezîd:

“Senin, “Sübhânallah” sözün şirktir.” der. Adam:

“Nasıl şirk olur?” deyince Ebû Yezîd:

“Zîra sen, Allah’ı değil, kendini büyütüyorsun. Nefsini tesbih ediyorsun.” der. Adam daha da şaşırır ve:

“Bu dediğini yapamam, bana göstereceğin başka bir yol var mı?” deyince Ebû Yezîd:

“Senin için yine buradan başlayacağım,” deyince adam:

“Ben bunu yapamam.” dedi. Bunun üzerine Ebû Yezîd:

“Zâten daha başlangıçta senin kabul etmeyeceğini ben sana söylemiştim.” der.

Ebû Yezîd’in anlattığı bu tedâvi usûlü, nefsini beğenmek ve insanların kendisine bakmasını arzu etmek gibi hastalığa yakalananların tedâvi yoludur. Bu hastalıktan, başka kurtuluş çaresi yoktur. Bu tedâvi ve ameliyata dayanamayan, buna tahammül edip kendisini tedâvi ederek bu mertebeye yükselenleri veya hiç bu hastalığa yakalanmadan bu derecelere ulaşanları inkâra kalkışmamalıdır. Sıhhat derecesinin en azı, bunun mümkün olduğuna inanmaktır. Bundan da mahrum olana yazıklar olsun.

Bu mükâşefe, şerîatte açık ve meydanda iken ne yazık ki kendisini şerîat âlimi sayan bâzı kimselere göre çok uzak bir ihtimaldir. Hâlbuki Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Şeyin azı çoğundan ve bilmediği bildiğinden kendisi için daha sevimli olmayan kulun îmânı kâmil olmaz.”[64] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ اسْتَكْمَلَ إِيمَانُهُ :لَا يَخَافُ فِي اللهِ لَوْمَةَ

لَائِمٍ وَلَا يُرَائِي بِشَيْءٍ مِنْ عَمَلِهِ وَإِذَا عُرِضَ عَلَيْهِ أَمْرَانِ

أَحَدُهُمَا لِلدُّنْيَا وَالْآخَرُ لِلْآخِرَةِ اثَرَ أَمْرَ الْآخِرَةِ عَلَى الدُّنْيَا

“Üç şey kimde bulunursa îmânı kemâle ermiş olur: Allah rızâsı uğrunda, yerenlerin yermesine aldırış etmeyen, ameli ile riyakârlık etmeyen ve biri dünya, diğeri de âhiret ile ilgili iki şey kendisine arz olunduğu vakit, âhiret ile ilgili olanı tercih edendir.”[65] Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا يَكْمُلُ إِيمَانُ عَبْدٍ حَتَّى يَكُونَ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ، إِذَا

غَضِبَ لَمْ يُخْرِجْهُ غَضَبُهُ عَنِ الْحَقِّ وَإِذَا رَضِيَ لَمْ يُدْخِلْهُ

رِضَاهُ فِي بَاطِلٍ وَإِذَا قَدَرَ لَمْ يَتَنَاوَلْ مَا لَيْسَ لَهُ

"Üç haslet kendisinde bulunmadıkça kişinin îmânı kemâl bulmaz. (Bunlar) *kızdığı vakit hiddeti kendisini haktan ayırmamak, memnûniyeti vaktinde bâtıla girmemek, gücü yettiği vakit hakkı olmayan şeyi almamaktır."*[66] buyurmuştur. Başka bir hadîste: *"Üç şey vardır ki, bunlar kime verilmişse, Dâvud aleyhisselamın âline verilen gibi ona da verilmiştir.* (Bunlar) *hiddetli ve hiddetsiz zamanlarda adâlet, varlık ve yoklukta iktisad, gizli ve aşikârede Allah'tan korkmaktır."*[67] buyurmuştur.

İşte bunlar, kâmil îman için Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in anlattığı şartlardır. Kendini dîn âlimi saydığı halde bu şartlardan zerresi kendisinde bulunmayan adama şaşarız. Kendisi daha bu durumda iken, bunca makamları geçtikten sonra erişilebilen bu mertebeyi aramaya yeltenmesi de şâyân-ı hayrettir.

Haberlerde vârid olduğuna göre, Allahu Teâlâ peygamberlerden birisine: *"Ben, dostluğum için beni zikirden yorulmayan, benden başka gayesi olmayan ve benim üzerime başka hiç bir şeyi tercih etmeyen, ateşte yansa bile ondan acı duymayan, neşterlerle parça parça edilse de acısını hissetmeyen kimseleri seçerim."* diye vahyetmiştir.

Sevgide bu dereceye ulaşamayan kimse, sevgiden sonra gelen bu keşif ve kerâmetleri nereden bilebilir? Çünkü bunların hepsi sevgiden sonra, sevgi de kâmil îmandan sonra gelir. Îmanın makamları, ziyade ve noksanlıktaki derece farkları sayılamayacak kadar çoktur. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Sıddîk-ı Âzam'a:

إِنَّ اللهَ تَعَالَى قَدْ أَعْطَاكَ مِثْلَ إِيمَانِ كُلِّ مَنْ اٰمَنَ بِي مِنْ

أُمَّتِي وَأَعْطَانِي مِثْلَ إِيمَانِ كُلِّ مَنْ اٰمَنَ بِهِ مِنْ وَلَدِ اٰدَمَ

"Allahu Teâlâ sana ümmetimin tümünün îmânı gibi îman, bana da Âdemoğullarının tümünün îmânı gibi îmân nasîb etmiştir."[68] buyurmuştur. Diğer hadîste:

إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى ثَلَاثَ مِاَةِ خُلُقٍ مَنْ لَقِيَهُ بِخُلُقٍ مِنْهَا مَعَ التَّوْحِيدِ

دَخَلَ الْجَنَّةَ كُلُّهَا فِيكَ يَا أَبَا بَكْرٍ وَأَحَبُّهَا إِلَى اللهِ تَعَالَى السَّخَاءُ

"Allahu Teâlâ'nın üç yüz ahlâkı vardır. Tevhid ile birlikte bu huylardan birisi ile Allah'a kavuşan, cennete girer." buyurdu. (Hz. Ebû Bekir, "Bende bu ahlaktan hiç var mı?" deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)*: "Ey Ebâ Bekir, bu ahlâkların hepsi sende mevcuttur. Allah katında bu huyların en sevgilisi de cömertliktir."*[69] buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Gökten sarkıtılmış bir mîzan gördüm. Bir kefesine beni, ümmetimi de öbür kefesine koydular, ben ağır geldim. Sonra Ebû Bekir'i bir kefesine ve ümmetimi diğer kefesine koydular, Ebû Bekir ağır geldi."*[70] buyurdu. Bütün bunlarla beraber Resûl-i Ekrem (s.a.v.) daima Rabbi ile istiğrak halinde olduğu için başkasıyla hullet ve dostluk kuramamış ve: *"Eğer insanlardan dost edinseydim, Ebû Bekir'i dost edinirdim. Fakat sizin arkadaşınız Allahu Teâlâ'nın dostudur."*[71] buyurmuştur.

---

[63]. Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet etmiştir. Metin yukarıda geçmiştir.

[64]. Sâhib-i Firdevs, Ali b. Ebû Talha'dan (r.a.) zikretmiştir.

[65]. Ebû Mansûr Deylemî **"Müsned-i Firdevs"**inde Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet etmiştir. İbn Hibban Sika'dan olduğunu söyler.

[66]. Taberânî rivâyet etmiştir.

[67]. Benzeri yukarıda geçmiştir.

[68]. Ebû Mansûr Deylemî, **"Müsned-i Firdevs"**de Hâris-i A'ver'den rivâyet etmiştir.

[69]. Taberânî, **"Evsat"**da Enes'den (r.a.) merfû olarak rivâyet etmiştir.

[70]. Ahmed Ebû Ulâme'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[71]. Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir. Metin olarak yukarıda geçmiştir.

MUHABBET HAKKINDA MUHTELİF MEVZULAR

Süfyân-ı Sevrî: "Muhabbet, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e uymaktır." Başka birisi, zikre devamdır. Daha başkası, sevgiliyi her şey üzerine tercihtir. Diğer bâzıları da, dünyada kalmaktan hoşlanmamaktır, demişlerdir.

Bütün bunlar. muhabbetin kendisini değil, neticesini anlatmaktır. Muhabbetin kendisine hiç temas etmemişlerdir. Diğer bâzıları: "Muhabbet, sevgiliden gelen öyle bir mânadır ki, onu gönüller anlayamadığı gibi diller de anlatmaktan imtina ederler." demişlerdir.

Cüneyd de: "Allahu Teâlâ, herhangi bir şey ile ilgisi olanlara muhabbeti haram kılmıştır. İvaz karşılığı olan sevgi, ivazın zevâli ile zâil olur." demiştir.

Zünnûn-ı Mısrî: "Allah sevgisini izhâr edene, başkasına zillet göstermesinden sakınmasını söyle." demiştir.

Şiblî'ye; "Ârifi ve seveni bize anlat." dediklerinde Şiblî; "Ârif konuştuğu, âşık da sustuğu vakit helâk olur." dedi. Yine Şiblî:

"Ey kerem sâhibi büyüğüm! Senin sevgin her hâl ü kârda devam etmektedir."

"Ey gözümden uykuyu kaldıran Allahım! Sen, benim bütün geçmişimi bilirsin."

"Rabbımı hâtırladım diye ne şaşarım. Ben O'nu unuttum mu ki, unuttuğumu hatırlamış olayım."

"Seni zikrettiğim vakit, ölür ve sonra dirilirim. Eğer sana hüsn-i zannım olmasa dirilmezdim."

"Ümid ile yaşar iştiyâk ile ölürüm, benim ölü kalmamdan sana bir şey yoktur."

"Muhabbet şarâbını bardak bardak içtim, ne şarap tükendi ve ne de ben kendim."

"Ne olaydı hayâli gözümün önüne geleydi, bakmakta kusur edersem gözüm kör olaydı." demiştir.

Bir gün **Râbia-i Adeviyye**:

"Bize sevgilimizi gösterecek olan yok mu?" deyince hizmetçisi:

“Dostumuz yanımızdadır. Fakat dünya bizi ondan ayırıyor.” dedi. **İbn Celâ** diyor: “Allahu Teâlâ Îsâ aleyhisselâma şöyle vahyetmiştir:

“Ben kulumun sırrında, dünya ve âhiret sevgisinden bir şey bulmadığım vakit, onu benim sevgimle doldurur ve kendi himâyem altına alırım.”

Denildi ki; “Bir gün Semnûn, muhabbet üzerinde konuştu. Tam o sırada bir kuş yanıma indi ve gagasını yere vura vura kanatarak öldü.”

İbrahim b. Edhem de bir gün: “İlâhî, senin bana lütfettiğin muhabbetin ve beni me’nûs ettiğin zikrinin ve azametini tefekkürde bana bahşettiğin imkân karşısında, cennetin benim nazarımda sivrisineğin kanadı kadar değeri olmadığını bilirsin.” dedi.

Seriyyü’s-Sakatî de: “Allah’ı seven yaşar, dünyaya meyleden şaşar. Ahmak olan akşam sabah leşe koşar, akıllı olan da kendi kusurlarını arar.” demiştir.

Bir gün **Râbia-i Adeviyye**’ye:

“Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e karşı sevgin nasıldır?” diye sorduklarında, o:

“Vallahi, onu çok severim. Fakat Hâlik’ın sevgisi, mahlûkun sevgisinden beni alıkoymuştur.” dedi.

Îsâ aleyhisselâm, amellerin en makbûl olanından soranlara, Allah’tan râzı olup onu sevmektir, diye cevap vermiştir.

Ebû Yezîd de: “Seven, dünya ve âhireti sevmez. Ancak mevlâsını sever.” dedi.

Şiblî de: “Sevgi, zevkte şaşkınlık, saygıda ise hayranlıktır.” demiştir.

Diğer bâzıları: “Muhabbet, seni senden yok edip senden sana yönelecek bir şeyi bırakmamaktır.” demişlerdir.

Yine denildi ki; Muhabbet, neşe ve ferahlıkla kalbin sevgiliye yaklaşmasıdır.

Havvas da muhabbet için şöyle diyor: “Muhabbet, irâdeyi yok etmek, bütün sıfat ve ihtiyaçları yakıp mahvetmektir.”

Sehl’e, muhabbetten sorduklarında; “Müşâhededen maksadın ne olduğunu anladıktan sonra, kendini müşâhede için Allahu Teâlâ’nın, kalbe ihsân ettiği bir lûtufdur.” diyor.

Denildi ki; Sevenin muâmelesi dört kademe üzerinedir. Bunlar muhabbet, heybet, hayâ ve tâzimdir. Bunların da en makbûlü, tâzim ve muhabbettir. Zîra bu iki kademe cennette de devam edecektir. Fakat diğerleri kalkacaktır.

Herm b. Hayyan da: “Mü’min, Rabbini bildiği vakit O’nu sever. Sevdiği vakit O’na yönelir. Bu yönelmenin zevkine vardığı vakit artık bir daha

istekle dünyaya, fetret ve tembellik gözü ile âhirete bakmaz. O zevk, onu dünyadan alıp âhirete yöneltir.

Abdullah b. Muhammed anlatıyor: "Gözlerinden yaşları akarak ağlayan âbide, bir kadının: "İlâhî, hayattan usandım. Eğer ölümü satsalar, sana ulaşmak için ölümü hemen satın alırdım." dediğini duydum. Bunun üzerine kadına:

"Ameline güvenerek mi böyle konuşuyorsun?" dediğimde kadın:

"Hayır. Amelime değil, Allah'a olan sevgime ve hüsn-i zannıma güveniyorum. Ben O'nu sevdiğim halde acaba O, beni azâb eder mi dersin?" dedi.

Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a şöyle vahyetmiştir:

"Eğer benden yüz çevirenler, benim onları nasıl beklediğimi, onlara nasıl acıdığımı ve onların günâhı terk etmelerini nasıl istediğimi bilseler, onlar bana heveslerinden hemen ölür ve benim sevgimden birbirlerinden ayrılırlardı.

Ey Dâvud, işte benden yüz çevirenlere karşı irâdem budur. Bundan, bana yönelenlere karşı irâdemin ne olacağını sen düşün.

Ey Dâvud, kulumun bana en çok muhtaç olduğu zaman, benden müstağnî olduğu andır. Benim de kuluma en çok merhamet edeceğim zaman, kulumun bana arka çevirdiği andır. Benim katımda en yüksek mevkii de bana yöneldiği andır." buyurdu.

Ebû Hâlid es-Sığar anlatıyor: "Peygamberlerden birisi, âbidlerden birisi ile karşılaştı ve peygamber âbide:

"Sizin amelinizle bizim amelimiz arasında fark vardır. Çünkü siz, korku ve ümid üzerine amel edersiniz. Biz ise muhabbet ve şevk ile amel ederiz." dedi.

Şiblî diyor: "Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a:

"Ey Dâvud, benim zikrim, beni zikredenler için; cennetim, bana itâat edenler için; ziyâretim, bana müştak olanlar içindir. Ben ise özel olarak seni sevenler içinim." buyurmuştur.

Yine **Âdem aleyhisselâm**a bir vahyinde Allahu Teâlâ:

"Ey Âdem, seven kimse, sevgilisinin sözüne inanır. Sevgilisi ile ünsiyet eden. O'nun işine râzı olur. O'na müştak olursa O'na ulaşmak için bütün imkânlarını kullanır." buyurdu.

Havvas, göğsünü döverek: "Âh iştiyakım o kimseye ki, o beni görür ve fakat ben O'nu göremem." derdi.

Cüneyd anlatıyor: “Yûnus aleyhisselâm gözleri kör oluncaya kadar ağladı. Beli bükülünceye kadar kıyâm etti. Oturak hale gelinceye kadar namaza devâm etti.” dedi. Ve devamla: “Eğer seninle aramızda ateşten deniz olsa da onu aşar ve sana gelmeye çalışırım.” dedi.

Hz. Ali diyor: “Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e sünnetinden sordum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Mârifet sermayem, akıl dînimin aslı, sevgi benim esasım ve temelim, şevk ise merkebimdir. Allah’ı zikir ünsiyetim, îtimad hazînem, hüzün arkadaşım, ilim silâhım, sabır cübbem, rızâ ganîmetim, acziyet fahrim, zühd san’atımdır. Yakîn kuvvetim, doğruluk şefâatçim, tâat sevgilim, cihad ahlâkımdır. Ve iki gözümün karargâhı namazda kılındı.”*[72] buyurdu.

Zünnûn da: “Ruhları bölük bölük yaratan Allah’ı tesbih ederim. Âriflerin ruhları kuds ve celâlidir. Bunun için Allah’a müştaktırlar. Mü’minlerin ruhları ise ruhânîdir. Bunun için cennete meylederler. Gafillerin ruhları da havâîdir, bunun için dünyaya yönelirler.” dedi.

Şeyhlerden birisi anlatıyor: “Lukam dağında esmer benizli, zayıf vücutlu bir adam gördüm. Bir hücreden diğer bir hücreye koşarken: “Şevk ile hevâ, beni gördüğün bu hale sürükledi.” diyordu.

Denildi ki; “Şevk, velîlerinin gönüllerine Allahu Teâlâ’nın yaktığı bir ateştir. Bu ateş gönüllerdeki hâtıra, irâde, ârıza ve hâcetleri yakar.”

Muhabbet, üns, şevk ve rızâ hususunda bu kadar açıklamayı kâfi bulduk. Bununla yetinelim. Allah doğrudan ayırmasın. Doğruya hidâyet eden O’dur.

“Muhabbet, Şevk, Rızâ ve Üns Kitâbı” burada sona erdi. Bunu **“Niyet, İhlâs ve Doğruluk Kitâbı”** tâkip edecektir.

---

[72]. Hadîsi, Kadı b. Ebû İyâd zikretmiştir.

RUB’U’L-MÜNCİYÂT
YEDİNCİ KİTAB

NİYET, İHLÂS VE DOĞRULUK KİTABI
(KİTÂBU’N-NÎYYE VE’L-İHLÂS VE’S-SIDK)

MUKADDİME

Şükredenlerin hamdi gibi Allah'a hamd eder, yakîne varanların îmânı gibi, O'na inanır ve sâdıkların ikrarı gibi O'nun birliğini ikrar ve îtirâf ederiz. Allahu Teâlâ'nın, âlemlerin Rabbi ve kendisinden başka ibâdete lâyık kimsenin olmadığına, yer ve gökleri yaratıp; melek, cin ve insana, ihlâs ile ibâdeti teklif ettiğine şehâdet ederiz. Nitekim âyet-i celîlede:

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

"Onlar, dîni yalnız Allah'a has kılarak O'na ibâdet etmekle emrolundular." (Beyyine suresi, 98/4) buyrulmuştur. Allah için olan, ancak hâlis ve metîn dîndir. Allahu Teâlâ ortakların ortaklığından münezzehtir.

Salât ü selâm, Resullerin seyyidi ve efendisi olan Hz. Muhammed aleyhisselama, O'nun her yönden temiz ve temizleyici olan âline ve ashâbına olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; kalb-i selîm sâhiplerine îman basîreti ve Kur'an nûru ile keşfedilmiştir ki, saâdete ancak ilim ve amel sâyesinde ulaşılabilir. "İnsanlar hep helâktedir, yalnız âlimler kurtulmuştur. Âlimler de helâktedir, ancak ilmiyle amel edenler kurtulmuştur. Amel edenler de helâktedir, ancak ihlâs ile amel edenler kurtulmuştur. İhlâs ile amel edenler de büyük korku ve tehlike üzerindedirler."

Niyetsiz amel yorgunluk, hâlis olmayan niyet ise riyakârlıktır. Riyâ, nifâka denk ve isyâna eşittir. Hakka dayanmayan ve hâlis olmayan ihlâs da hevadır. Nitekim bu gibi karışık ameller hakkında Allahu Teâlâ:

وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا

"Yaptıkları her işi ele alır onu toz duman ederiz." (Furkan suresi, 25/23) buyurmuştur.

Ne olaydı bileydim, niyetin hakîkatini bilmeyen niyeti nasıl düzeltebilir veya ihlâsın hakikatini bilmeyen de niyetini tashîh etse bile nasıl ihlâs edebilir? Ve doğruluğu bilmeyen ihlâs sâhibi, sadâkati nasıl arayabilir?

Allahu Teâlâ'ya itâatı irâde eden her kulun ilk vazifesi, mârifetin husûlü için niyeti öğrenmek, sonra kurtuluş ve halâs vesilesi olan sadâkat ve ihlâsı anladıktan sonra niyeti amel ile tashih etmektir. Bunun, için biz de burada sıdk ve ihlâsın mânalarını üç babda anlatacağız.

BİRİNCİ BAB:
NİYETİN FAZÎLETİ

Âyet-i celîle:

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ

"Sabah akşam Rablerinin rızâsını isteyerek O'na yalvaranları kovma." (En'âm suresi, 6/52). Buradaki "İrâde"den maksat niyettir. Resûl-i Ekrem de:

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ

هِجْرَتُهُ إِلَى اللهِ وَرَسُولِهِ، فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ

كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا، أَوِ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا، فَهِجْرَتُهُ

إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ

"Ameller niyetlere göredir ve herkese, neyi niyet etmişse o vardır. Kim ki Allah ve Resûlü yolunda hicret etmişse, hicreti Allah ve Resûlunedir. Kim ki dünyalığı elde etmek veya bir kadınla evlenmek için göç etmişse, onun da hicreti niyet ettiği şeyedir."[73] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

أَكْثَرُ شُهَدَاءِ أُمَّتِي أَصْحَابُ الْفُرُشِ وَرُبَّ قَتِيلٍ بَيْنَ الصَّفَّيْنِ

اللهُ أَعْلَمُ بِنِيَّتِهِ

"Ümmetimin şehidlerinin çoğu, başı yastıkta ölenlerdir. Savaş alanında nice öldürülenler vardır ki, onların niyetini ancak Allah bilir."[74]

Yine Allahu Teâlâ:

إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللهُ بَيْنَهُمَا

"Bunlar düzeltmek isterlerse, Allah onların aralarını bulur." (Nisâ suresi, 4/35), buyurmuş ve niyeti muvaffak olmanın sebebi kılmıştır. Resûl-i

Ekrem (s.a.v.) de:

"Allahu Teâlâ sizin sûret ve mallarınıza değil, niyet ve amellerinize bakar."[75] buyurmuştur

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ أَعْمَالًا حَسَنَةً فَتَصْعَدُ الْمَلَائِكَةُ فِي صُحُفٍ

مُخْتَمَةٍ فَتُلْقَى بَيْنَ يَدَيِ اللهِ تَعَالَى فَيَقُولُ :أَلْقُوا هٰذِهِ الصَّحِيفَةَ

فَإِنَّهُ لَمْ يُورَدْ بِمَا فِيهَا وَجْهِي، ثُمَّ يُنَادِي الْمَلَائِكَةَ اكْتُبُوا لَهُ

كَذَا وَكَذَا، فَيَقُولُونَ :يَا رَبَّنَا إِنَّهُ لَمْ يَعْمَلْ شَيْئًا مِنْ ذٰلِكَ،

فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى إِنَّهُ نَوَاهُ

"Kul, birçok iyi ameller işler. Bu ameller mühürlü bir zarfta melekler tarafından Allah'a yükseltilir ve bu zarf Allah'ın huzuruna konur. Allahu Teâlâ: "Bu zarfı atınız. Zîra bunun içindeki amel ile benim rızâm kastedilmemiştir." buyurur. Sonra Allahu Teâlâ melekleri çağırır ve: "Şu şu amelleri ona yazınız." buyurur. Melekler, "Yâ Rab, o bunların hiç birini yapmadı." derler, Allahu Teâlâ, "Yapmadı ama, yapmayı niyet etti." buyurur."[76] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"İnsanlar dörde ayrılır. Birisi bir adamdır ki, Allahu Teâlâ ona hem ilim ve hem de mal nasîp etmiş, o da ilmiyle malında tasarruf etmiştir. Yâni helâlından kazanmış ve meşru yerde harcamıştır. Başka birisi de: "Benim de ilmim ve malım olsaydı, ben de bu adam gibi yapardım." dedi. Bunların ikisi mükâfatta beraberdir. Diğer birisine de Allahu Teâlâ mal verdi fakat ilim vermedi. Cehâleti ile beraber malını kullanmakta, körün düşmesi gibi düşüp kalkmakta, yâni helâl ve harâma aldırış etmemektedir. Diğer birisi de: "Eğer Allah bana servet vereydi ben de bu adam gibi har vurur harman savururdum." der. Bunların ikisi de günahta beraberdirler."*[77] buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) böyle buyurmakla, niyet sebebiyle onları sevap ve günahta ortak kılmıştır.

Tebük yolculuğunda Enes (r.a.)'in Resûl-i Ekrem (s.a.v.) den rivâyet ettiği:

إِنَّ بِالْمَدِينَةِ أَقْوَامًا مَا قَطَعْنَا وَادِيًا وَلَا وَطِئْنَا مَوْطِئًا يَغِيظُ

الْكُفَّارَ وَلَا أَنْفَقْنَا نَفَقَةً وَلَا أَصَابَتْنَا مَخْمَصَةٌ إِلَّا شَرَكُونَا فِي

ذٰلِكَ وَهُمْ بِالْمَدِينَةِ حَبَسَهُمُ الْعُذْرُ

"Medine'de öyle kimseler var ki, bizim kat ettiğimiz mesafe, çiğnediğimiz topraklar, kâfirleri kızdıracak şekilde attığımız her adım, infâk ettiğimiz her şey ve çektiğimiz sıkıntı ve açlıktan alacağımız mükâfat gibi mükâfat da onlara vardır." buyurdu. "Bu nasıl olur?" diyenlere, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Çünkü onları mâzeretleri geri bırakmıştır."*[78] diye cevap verdi. Hadîste hüküm böyledir. Hüsn-i niyet sâyesinde amelde ortak oldular.

İbn Mes'ûd (r.a.) dan gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Herkes hangi şey için hicret ederse onun nasibi o şeydir."[79] buyurmuştur.

Nitekim nişanlısının peşine düşerek Mekke'den Medine'ye hicret edip, onunla evlenene, "Ümmü Kays'ın mühâciri." denmiştir. Yine haberde adamın biri savaş alanında öldürüldüğü halde ona, "Katîl-i himâr (merkep peşinde ölen adam)" demişlerdir. Çünkü adamın, karşısındaki ile savaşmaktaki gayesi, onun azık, elbise ve merkebini almaktı. Bunları alamayıp kendisi öldürülünce, niyetinin adını aldı.[80]

Ubâde (r.a.)'nin rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kim ki gazâ ve savaşta yalnız ganîmeti niyet ederse, ona da niyet ettiği şey vardır."*[81] buyurmuştur.

Ubeyy (r.a.) anlatıyor: "Bir adamın savaşta bana yardımcı olmasını istedim. O da, "Bana bir ücret takdir edersen savaşırım." dedi. Ben de mecburî olarak kendisine vaadde bulundum ve va'dettiğimi ödedim. Daha sonra da durumu Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e haber verdim. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Ona, dünya ve âhiretinden ancak senin takdir ettiğin ücret vardır."[82] buyurmuştur.

İsrâiliyyâttan gelen bir haberde; adamın biri iyice acıktığı bir sırada yolu, kumdan bir tepeye uğradı. Aç olan mîdesi sâikiyle kuma bir baktı ve: "Eğer bu kum yığını bir yiyecek olsa ben bunu bütün yoksullara dağıtırdım." dedi. Allahu Teâlâ o zamanın peygamberine şöyle vahyetti: "O adama git söyle, Allah senin sadakanı kabul ve iyi niyetine teşekkür ediyor; o kadar sevap da senin defterine yazıyor."

Yine birçok rivâyet yollarında vârid olduğu gibi, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ وَلَمْ يَعْمَلْهَا كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةٌ

"Kim ki bir iyiliği niyet eder de sonra her hangi bir mâni sebebiyle onu yapamazsa, ona tam bir sevap yazılır."[83] buyurmuştur.

Abdullah İbn Ömer (r.a.) in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Kimin niyeti dünyalık olursa, Allahu Teâlâ onun fakrını ve ihtiyaçlarını gözünün önüne getirir ve en sevdiği şeyden onu uzaklaştırır. Her kimin de niyeti âhiret olursa, Allahu Teâlâ zenginliği onun kalbine yerleştirir, kayıplarını bir araya toplar ve en çok kaçınacağı şeyden onu uzaklaştırır."[84] buyurmuştur.

Ümmü Seleme (r.a.)'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.), savaş alanını dolduracak olan ordudan söz edince, ben de "Para ile veya zorla getirilecek askerler de var mı içlerinde?" dedim, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Niyetleri üzere haşrolunurlar."*[85] buyurdu.

Hz. Ömer'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Öldürülenler, niyetlerine göre öldürülürler."[86] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذَا الْتَقَى الصَّافَّانِ نَزَلَتِ الْمَلَائِكَةُ تَكْتُبُ الْخَلْقَ عَلَى

مَرَاتِبِهِمْ :فُلَانٌ يُقَاتِلُ لِلدُّنْيَا وَفُلَانٌ يُقَاتِلُ حَمِيَّةً وَفُلَانٌ يُقَاتِلُ

عَصَبِيَّةً أَلَا فَلَا تَقُولُوا فُلَانٌ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللهِ فَمَنْ قَاتَلَ

لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللهِ

"İki saf (İslâm ordusu ile kâfir ordusu) *karşılaştıkları vakit, melekler iner ve tesbit etmeye başlarlar; falanca dünya için, falanca hamiyetinden, cesaretinden, falanca asabiyetinden, milliyetinden sebeb savaştı, diye yazarlar. Sakın, "Falanca Allah yolunda öldürüldü." demeyin. Ancak Allah'ın adını yüceltmek için savaşanlar Allah yolundadır."*[87] buyurmuştur. Yine Câbir (r.a.) in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

يُبْعَثُ كُلُّ عَبْدٍ عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ

"Herkes nasıl ölür ise öyle dirilir."[88]

Ahnef'in Ebû Bekre'den gelen rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ

قِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ هٰذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ؟ قَالَ :لِأَنَّهُ

أَرَادَ قَتْلَ صَاحِبِهِ

"İki Müslüman kılıçları ile karşılaştıkları vakit, ölen de öldürülen de cehennemdedir." buyurdu. "Bu öldüren(i anladık), ölenin suçu nedir?" diye sormaları üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Zîra o da onu öldürmek istemişti."*[89] buyurmuştur. Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ تَزَوَّجَ امْرَأَةً عَلَى صَدَاقٍ وَهُوَ لَا يَنْوِي أَدَاءَهُ فَهُوَ زَانٍ

وَمَنِ ادَّانَ دَيْنًا وَهُوَ لَا يَنْوِي قَضَاءَهُ فَهُوَ سَارِقٌ

"Nikâh parasını vermemeyi niyet ederek ölen adam, zinâ etmiştir. Borç alırken vermemeyi niyet eden ise hırsızdır."[90] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ تَطَيَّبَ لِلّٰهِ تَعَالَى جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَرِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ،

وَمَنْ تَطَيَّبَ لِغَيْرِ اللهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَرِيحُهُ أَنْتَنُ مِنَ الْجِيفَةِ

"Allah için koku süren, kıyâmet günü misk gibi kokar olduğu halde mahşer yerine gelir. Başka maksatla koku sürünen de kıyâmet günü lâşeden daha pis kokulu olarak mahşer yerine gelir."[91] buyurmuştur.

Niyetin faziletine dâir diğer eserler:

Ömer b. el-Hattâb: "Amellerin efdali, Allah'ın farzlarını edâ, haramlarından kaçınmak ve Allah katında sâdık niyettir." dedi.

Sâlim b. Abdullah, Ömer b. Abdülazîz'e yazdığı mektupta: "Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ'nın kuluna yardımı, niyeti nisbetindedir. Kimin niyeti tam olursa, Allah'ın ona olan yardımı da tam olur. Niyeti ne nisbette eksilirse, Allah'ın yardımı da o nisbette azalmış olur."

Seleften birisi: "Nice küçük ameller vardır ki, niyetler onları büyültür. Nice büyük görünen ameller vardır ki, niyetler onları küçültür." demiştir.

Dâvud-ı Tâî: "İyi adamın himmeti takvâ olur. Eğer bütün âzaları onu dünyalığa çekseler de onun sâlih niyeti bir gün onu doğru yola götürür.

Câhil ise bunun aksinedir.” demiştir.

Sevrî anlatıyor: “Eskiler nasıl amel edeceklerini öğrendikleri gibi, nasıl niyet edeceklerini de öğrenirlerdi.”

Nitekim âlimlerden birisi; “Amelden önce, amel için, niyeti öğren. Hayrı niyet ettiğin müddetçe, sen, hayır üzeresin.” demiştir.

Mürîdlerden birisi âlimleri dolaşır ve: “Devamlı olarak Allah için amele beni delâlet edecek olan yok mu? Zîra ben hiç bir ânı boş geçirmek istemem.” derdi.

Ona, “Sen aradığını burada buldun, elinden geldiği kadar iyilik ve ibâdet yap. Yorulduğun vakit, yapacağına niyet et. Bu niyet sâdesinde her saatin ibâdetle geçmiş olur.” denildi.

Bunun gibi seleften birisi de: “Allah’ın size olan in’âmı, sayılamıyacak kadar çoktur. Günahlarınız da yine sizin bilemediğiniz kadar çoktur. Akşam-sabah tövbe edin ki, Allahu Teâlâ bu aradaki kusurlarınızı bağışlasın.” demiştir.

İsâ aleyhisselâm da: *“Müjde o göze ki, günahsız olarak uyudu ve yine günahsız olarak uyandı.”* demiştir. Ebû Hüreyre (r.a.) de: “İnsanlar, niyetlerine göre haşrolunurlar.” demiştir.

Fudayl b. İyad:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ
وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ

“Andolsun ki sizi, içinizden cihâda çıkanları ve sabredenleri meydana çıkarana ve haberlerinizi açıklayana kadar deneyeceğiz.” (Muhammed suresi, 47/31) âyet-i celîlesini okuduğu vakit ağlayarak onu tekrarladı ve: “Şâyet, bizi ibtilâ edersen, bütün gizli hallerimizi açığa çıkarır ve bizi rüsvây edersin.” derdi.

Hasan-ı Basrî de: “Cennet ehlinin ebedî cennette ve cehennem halkının da ebedî olarak cehennemde kalmaları niyetleri sebebiyledir. Çünkü niyetleri inançlarında ebedîdir” dedi.

Ebû Hüreyre (r.a.) diyor: “Tevrat’da, “Benim rızâm murâd edilen şeyin azı çok, başkası murâd edilenin de çoğu azdır.” diye yazılıdır.” dedi.

Bilâl b. Sa’d: “Kul, mü’minim dediği vakit, Allahu Teâlâ ameline bakmadan onu bırakmaz. Amel ettiği vakit verâına bakar. Verâ sâhibi olunca da niyetine bakar. Niyeti de hâlis olursa, artık diğer kusurlarını Allahu Teâlâ düzeltir.” demiştir.

Demek ki; amellerin direği niyettir. Amel, hayır olması için hâlis niyete muhtaçtır. Fakat amel mümkün olmasa da, niyet bizâtihi hayırdır.

---

[73]. Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den (r.a.) rivayet etmişlerdir.
[74]. Ahmed, İbn Mes'ud'dan (r.a.) rivayet etmiştir.
[75]. Metin yukarıda geçmiştir.
[76]. Dârekutnî, Enes'den (r.a.) hasen isnâd ile rivayet etmiştir.
[77]. Metin olarak yukarıda geçmiştir.
[78]. Buhârî ve Ebû Dâvud rivâyet etmiştir.
[79]. Taberânî ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.
[80]. Ebû İshak mürsel olarak rivâyet etmiştir.
[81]. Yukarıda geçti.
[82]. Yukarıda bir kaç defa geçti.
[83]. Taberânî ve Ebû Dâvud, Ya'lâ b. Ümeyye'den rivâyet etmişlerdir.
[84]. İbn Mâce, Zeyd b. Sâbit'ten (r.a.) isnâd-ı ceyyid ile biraz farklı olarak rivâyet etmiştir.
[85]. Müslim ve Ebû Dâvud, rivâyet etmişlerdir. Metin olarak da yukarıda geçmiştir.
[86]. İbn Ebî'd-Dünya, Ömer'den (r.a.) rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.
[87]. İbn Mübarek **"Zühd"**ünde İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet etmiştir. Son fıkrayı Buhârî ve Müslim, Ebû Mûsâ'dan (r.a.) merfû olarak rivâyet etmişlerdir.
[88]. Müslim rivâyet etmiştir.
[89]. Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir.
[90]. Ahmed, Suheyb'den rivâyet etmiştir.
[91]. Ebû'l-Velid İshak b. Ebû Talha'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.

NİYETİN HAKÎKATİ

Bilmiş ol ki; niyet, bir mâna üzerine devreden irâde ve kasdın ayrı deyimleridir. Bu da kalp için bir hâl ve bir vasıftır ki, onu iki emir koltuklar. Bu iki emir de ilim ve ameldir. İlim önce gelir, çünkü ilim asıl ve şarttır. Amel ise ilme tâbidir. Zîra amel, ilmin dalı ve meyvesidir. Bunun îzâhı şöyledir:

Her amel, yâni ihtiyârî olan her hareket ve sükûn üç şey ile meydana gelir. Bunlar, ilim, irâde ve kudrettir. Çünkü insan, bilmediğini irâde edemez. Önce bir bilgi ister. Murâd etmeden de bir şey yapamaz, onun için de irâde ister. İrâde demek, şimdiki halde veya gelecekte maksadına uygun bulduğu şeye kalbin meyletmesi demektir. İnsan öyle bir yaratılışa sâhiptir ki, bâzı şeyler hoşuna giderken, diğer bâzıları da hoşuna gitmez. Bunun için hoşuna gidenleri elde etmek ve hoşuna gitmeyen zararlı şeyleri kendisinden uzaklaştırmak ister. Zararlısından korunmak ve faydalısını elde edebilmek için de bunların hangisinin faydalı ve hangisinin zararlı olduğunu bilip anlaması gerekir.

Çünkü besin maddelerini görüp anlamayanın onları alıp yemesi, mümkün olmadığı gibi, ateşi göremeyenin de ondan kaçıp korunması mümkün değildir. İşte bunu sağlamak için Allahu Teâlâ hidâyet ve mârifeti yarattı ve bunlar için de sebepler hazırladı. Bu sebeplerin başında beş duyu gelmektedir. Dâva bu kadarla da bitmiyor. Çünkü besin maddelerini yemek için yalnız onları görüp faydalı olduklarını anlamak yeterli değildir. Onları yemeye, istek ve heves lâzımdır. Zîra hasta adam yemeği görür, faydalı olduğunu da bilir, fakat isteği olmadığı için onları yiyemez. İşte bu sebepten Allahu Teâlâ insanda istek denen şeyi ve kalbin onu almaya yöneltici olan irâdesini yarattı.

Aynı zamanda, onu yiyebilmek için bu kadarı da yeterli değildir. Yemeği görüp heves ve onu yemek istediği halde alıp yiyecek imkânları olmadığı için yiyemeyen nice insanlar vardır. Bunun için de Allahu Teâlâ o yemeği alıp yiyebilecek kudret, imkânlar ve hareket eden âlet ve âzâlar yaratmıştır. Bu âzalar, kudret ve güç yetirmekle hareket eder. Bu kudret, irâde ve istek ister. İrâde ve istek de bu maddelerin faydalı olduğunu bilip anlamak ister. Yâni bu madde benim için faydalı mı değil mi? Bunu bilmesi lâzımdır. Evet, faydalıdır diye karara vardıktan ve başka da bir engel bulunmadıktan sonra, irâde doğar da ona meyil tahakkuk eder. İrâde meydana gelince kudret, âzâları harekete geçirir. Demek ki kudret, irâdenin hizmetçisidir.

İrâde de bilgi ve inanca bağlıdır. İşte niyet, şimdiki halde veya gelecekte arzuya uygun olan şeye meyil ve heves hükmü ile nefsin irâdesidir.

Buna göre insanı ilk hareket ettiren kuvvet, aranan gayedir. İnsanı harekete geçiren de budur. İnsanı harekete geçiren garaz, niyet edilen maksattır. Bunun için de içeriden tahrîk eden kuvvet, kasıt ve niyettir. Âzâları hareket ettirmekle irâdeye hizmet için kudretin harekete geçmesi ise ameldir. Şu kadar var ki, kudretin ameli harekete geçirmesi, bâzen bir sebeple olduğu gibi, bâzen de bir işte bulunan iki sebeple olabilir. Kudretin ameli meydana getirmesinin iki sebebi bulunduğu vakit, bâzen bu iki sebebin her biri münferid olarak bu amele ve işe sebep olabilecekleri gibi, bâzen de her ikisi birleşmek sûretiyle bu işi meydâna getirmekte müessir olabilirler. Bâzen de diğeri olmasa, bir tanesi de buna kâfi gelirdi ama, ikincisi de ona yardımcı olur ki, bunlar dört kısma ayrılır. Her birini bir misâl ve isimle anlatmaya çalışalım.

Birincisi; irâdenin, işi meydâna getirmesi için tek sebebin yeterli olanıdır. Meselâ, bir insana yırtıcı bir hayvanın hücum etmesi ve insanın onu her görüşünde hemen yerinden fırlayıp kalkması gibi. Onu rahatsız eden tek sebep yırtıcı hayvandan kaçmaktır. Adam, yırtıcı hayvanı gördü, onun zararlı olduğunu bildi, canı ondan kaçıp kurtulmak istedi ve bu isteğine uygun olarak kudreti harekete geçti. İşte bu adam için, "Niyeti, aslandan kaçmaktır." denir. Çünkü ayağa kalkmakta başka bir maksadı yoktur. Bu niyet ise hâlistir. Bu hâlis niyete uygun olarak yaptığı hareketine de ihlâs denir. Yâni bu hareketinin sebebi tektir, ortak bir yönü yoktur.

İkincisi; hareketinin iki sebebi olmaktır. Bunun misâli, tek kişinin taşıyabileceği yükü, iki kişinin beraber taşımasıdır. Bizim konumuzla ilgili misâline gelince; akrabasından fakir bir kimse, adamdan bir şey istemiş. Adam da hem fakir ve hem de akrabası olduğu için istediğini kendisine vermiştir. Hâlbuki sade akrabası olmak veya yalnız yoksulluğu sebebiyle de aynı ikramı kendisine yapacaktı. Akrabasından bir zengin veya akrabası olmayan bir fakire de aynı muameleyi yapmasıdır.

Yine doktor, kendisine, "Yarın yemek yemeyeceksin." diye tavsiyede bulunup, o günün de arefeye rastlaması gibi. Doktorun tavsiyesi olmasa da adam o gün oruç tutacaktı, arefe olmasa da doktorun tavsiyesine uyarak o gün yemeyecekti. Yâni o günün arefe oluşu ve doktorun tavsiyesi, o gün yememek için her biri müstakil birer sebep idi. Burada ikisi birleşmiş oldu.

İkinci sebep, birincinin arkadaşı gibidir. Bunun için biz buna, sebepte arkadaşlık da diyebiliriz.

Üçüncüsü; bu iki sebebin, tek başlarına harekete geçiremeyip birleşmelerinden hâsıl olan kuvvet karşılığı, kudretin harekete geçmesidir. Bunun misâli, iki zayıf kimsenin, tek başlarına taşıyamadıkları bir şeyi ortaklaşa taşımalarıdır. Bizim konumuzla ilgili olan misâline gelince; zengin olan bir akrabasının kendisinden istediği veya fakir olan yabancı da istediği vakit vermemesi, fakat hem akraba ve hem de fakir olunca istediğini vermesi gibi. Adamı harekete geçiren sebep, iki kuvvetin bir araya toplanmasıdır. Yine hem övülmek ve hem de sevap kazanmak maksadıyla sadaka vermek gibi. Şâyet yalnız kalsa övülmek ihtimâli olmadığı için, verdiği adam fâsık olduğu için, sevap olmayacağı için vermeyecekti. Fakat her iki sebep toplanınca kalbi harekete geçirir. Buna da ortaklık diyelim.

Dördüncüsü; mevcûd iki sebepten birisinin kalbi harekete geçirmek için müstakil olarak yeterli olmasına rağmen ikincisinin bizâtihî kalbi harekete getirecek kudrette olmamakla birinciye katılması ile onu daha da takviye etmesi ve işi kolaylaştırmasıdır. Bunun misâli, zayıf adamın, bir yükü taşımakta, kuvvetli adama yardımcı olmasıdır.

Gerçi kuvvetli adam, bu yükü kendi başına da taşıyabilirdi. Fakat zayıfın yardımcı olması, onun işini kolaylaştırmıştır. Bizim mevzu ile ilgili olan benzerine gelince; bir insanın namazda bir virdi ve sadakada bir âdeti olsa, yâni belirli zamanda fazla ibâdet ve yine muayyen zamanda sadaka vermek itiyadı olsa, tam bunları yapacağı sırada etrafında kalabalık insanlar olsa, insanların kendisini görmesiyle bu ibâdetlerin kendisine daha kolay gelmesidir. Hâlbuki yalnızlıkta olsa yine aynı ibâdetleri yapacaktı. Etrafındakilerin bunu görmeleri daha da hoşuna gitmesi sebebiyle bu ibâdetleri daha kolaylıkla yapmasıdır. Yâni yalnız gösteriş için değil, yapayalnız olsa da bu ibâdetleri yapacaktı. Ancak gösteriş, bu ibâdetleri daha da kolaylaştırmış oldu ve niyetine riyâ kokusu karışmış oldu. Buna da muâvenet diyelim.

Demek ki işi yapmayı tahrik eden ikinci sebep ya arkadaş ya ortakçı ya da yardımcıdır. İhlâs bölümünde bunların hükmünü anlatacağız. Buradaki maksadımız, niyetin kısımlarını anlatmaktır. Çünkü iş, ona sebep olan şeye bağlıdır. Hükmünü oradan alır. Bunun için, *"Ameller niyetlere göredir."* denilmiştir. Zîra ameller tâbidir, bizâtihî hüküm taşımazlar. Hüküm ise, metbûdur.

NİYETİN AMELDEN HAYIRLI OLUŞU

Bilmiş ol ki; bâzıları, niyetin amelden hayırlı olduğunun sebebini anlatırken amelin âşikâre ve niyetin gizli olmasını, gizli amelin ise aşikare amelden üstün olacağını sebep olarak göstermişlerdir. Bu görüş doğru olmakla beraber, maksat bu değildir. Zîra buna göre, Allah'ı zikredeceğini veya kamu yararını düşüneceğini niyet etse, buna göre yalnız bu niyetin o zikir ve düşünceden üstün olması lâzım gelirdi ki, doğru olamaz.

Bâzıları niyetin, amelin sonuna kadar devam etmesini ve amellerin devam üzere olmamasını tercih sebebi olarak göstermişlerse de, bu da zayıftır. Zîra bu az amel, çok amelden hayırlıdır, neticesini doğurur ki, böyle değildir. Çünkü namaza niyet, bâzen çok kısa bir müddet devam ettiği halde namaz, daha uzun sürer. Buna göre, niyetin namazdan hayırlı olması lâzım gelir ki, bu da doğru olmaz.

Bunun gibi tercih sebebinde, niyetsiz amelden, amelsiz niyetin hayırlı olduğunu göstermektedir. Bu, doğru olmakla beraber, maksadın bu olması da uzak bir ihtimaldir. Çünkü niyetsiz ve gaflet içinde yapılan amellerde ne az ve ne de çok, hiç bir hayır yoktur. Fakat *"Niyet, müstakil olarak hayırlıdır."* hadîsinin zâhirî tercihi, asıl hayırdaki ortaklardır. Yâni mutlaka iki tarafta da hayır olması lâzımdır.

Belki bu hadîsten maksat şudur: Her tâat, niyet ve amelden meydana gelir. Niyet de amel de hayır cümlesindendir. Fakat tâat cümlesinden olan niyet amelden hayırlıdır. Yâni amelin de niyetin de maksat üzerinde tesiri vardır. Fakat niyetin maksat üzerinde olan tesiri daha büyüktür. Yâni tâat cümlesinden olan mü'minin niyeti, tâat cümlesinden olan amelinden hayırlıdır. Buradaki maksat şudur: Kulun, niyet ve amelde bir ihtiyârı vardır. Niyet ise bunların hayırlısıdır. İste hadîsin mânası budur.

Amele tercih edilip, ondan hayırlı olmasının sebebine gelince; bunu ancak dînin maksat ve yolunu anlayan ve maksada ulaşmakta yolun izine ulaşan ve izleri birbiriyle kıyâs eden bilebilir. Bu sâyede maksada nispetle daha üstün geleni anlamış olur.

Meselâ, "Ekmek, meyveden daha iyidir." diyen, nafaka ve gıda bakımından daha iyi olduğunu kasdetmiştir. Bunu anlayabilmek için gıdanın bir maksadı olduğunu, bu maksattan da sıhhat ve yaşayabilmek olduğunu, çeşitli gıdaların bu hususta muhtelif etkilerinin bulunduğunu, her

birinin bu hususta faydalarını bilip, birbirine nispetle mukayeselerini yapmak lâzımdır.

Tâatler de gönüllerin gıdasıdır. Maksat, gönülleri şifâlandırıp onları yaşatmak, âhirette selâmet ve saâdet ulaştırarak, Allah'a mülâkat ile onu zevklendirmektir. Bütün bunlardan maksat, Allah'a ulaşmaktan hâsıl olacak saâdet zevkine ermektir. Allah'a mülâkat zevkine, ancak Allah'ı severek ve bilerek ölenler erişebilir.

Zâten O'nu, ancak bilen sever. O'nunla, ancak O'nu çok seven ünsiyet eder. Ünsiyet, zikrin devamı ile mârifet de fikrin devamı ile hâsıl olur. Muhabbet ise mârifete tâbidir. Gönül, dünya meşgalesinden ayrılmadıktan sonra, devamlı olarak zikir ve fikir ile uğraşamaz. Dünyadan arzu, istek ve şehvetlerini kesmedikten sonra da dünya meşgalesinden ayrılamaz. Ne zaman ki dünyalıktan uzaklaşır, kötülükten ve kötülüğe meyletmekten çekilir. Onları çirkin görür, nefret eder, hayra meyleder ve onu irâde ederse, ancak o zaman dünyalıktan ayrılabilir. Hayrât ve tâate meyletmesi de âhiretteki saâdetinin buna bağlı olduğunu bilmesiyle mümkündür. Bu, tıpkı selâmetinin ameliyatta olduğunu bilen bir hastanın, ameliyata meyletmesi gibidir.

Mârifet sâyesinde hayra meylin aslı yerleşince, buna devam etmek gerekir. Kalbin meylettiği amele, arzu ve irâdesine devam, gıda yerine geçer. Ve kalbin, bu vasfının nafakası olur. Bu sâyede o sıfat, kuvvetleşir, gelişir ve etrafa yayılır. İlim veya riyâset arzusu tarafına meyletmek, ilk önce zayıftır. Bu arzunun îcaplarını yerine getirmeye başlar. İlim ve riyâset için gerekli çarelere sarılırsa meyli kuvvetleşir ve kendisinde yerleşir. Meylinin arzularına uymazsa daha da zayıflar ve nihayet kırılıp gider. Hattâ güzel bir yüze bakan kimsenin tabiati buna meyleder. Şüphesiz bu meyli ilk önce zayıftır. Şâyet bunun peşini bırakmaz, gereğini yerine getirmeye çalışır, devamlı olarak o güzel ile bir arada bulunur. Onunla sohbet eder ve durmadan yüzüne bakarsa, meyli daha da çoğalır. Hattâ irâdesi dışına da taşabilir ve kendisini geri alamaz hale gelir. Eğer ilk önce nefsini çekip temayülünün peşinden gitmese, o zaman bu vasfın gıdasını kesmiş gibi olur da o sevgi tamamen kendisinden kaybolmaya sebep olur.

Kendileri ile âhiret irâde edilen tâat, hayrât gibi bütün sıfatlar ve kendileriyle dünyalık murâd edilen kötülükler yapılan bütün sıfatlarda durum budur. Nefsi, zikir ve fikir ile baş başa bırakan, nefsin dünyalıktan ayrılıp âhiret hayrına meyletmesiyledir. Bu da ancak âzâlarla yapılan günahları terk edip yine âzâlarla tâate devam sâyesinde mümkündür.

Zîra âzâlarla kalp arasında münâsebet vardır, her biri diğerinden müteessir olur. Meselâ, bir organdaki bir ârızadan kalp müteessir olur. Kalp bir habere üzüldüğü vakit, âzâlar rahatsızlanır, beniz sararır ve âzâlar titremeye başlar.

Zîra kalp, kendisine uyulan bir asıldır. O, bir hükümdar ve bir koruyucu gibidir. Âzâlar ise onun hizmetçisi ve maiyeti mesâbesindedir. Âzâlar kalbin hizmetçisidir. Aranan kalptir. Âzâlar, kalbe ulaştıran âletlerdir. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Bedende bir parça et var; o salâh üzere olduğu vakit, bütün vücud selâmette olur."* buyurmuştur.

Diğer hadîste de şöyle buyrulmuştur: *"Allahım, çobanı ve koruyucularını sen ıslâh et."*[92] diye duâ etmiş ve çobandan, kalbi kasdetmiştir. Allahu Teâlâ da:

لَنْ يَنَالَ اللهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ

"Onların ne etleri, ne kanları hiç bir zaman Allah'a (yükselip) **erişmez. Fakat O'na sizden yalnız takvâ ulaşır."** (Hac suresi, 22/37) buyurmuştur ki, takvâ kalbin sıfatıdır.

İşte bütün bu yönlerden, kalbin ameli, âzâların hareketinden efdal olması, sonra kalbin amelleri arasında niyetin efdal olması gerekir. Zîra niyet, kalbin hayrı irâde edip ona meyletmesinden ibârettir.

Zâten bizim azalarımız ile amel etmekten maksadımız da kalbin hayır irâdesini kuvvetlendirmesi ve ona meylini takviyedir ki, bu sayede dünya şehvetlerinden kurtulup zikir ve fikre yönelmiş olsun. Artık garaza nisbetle kalp amelinin hayırlı olduğu ortaya çıkmış olur. Çünkü onda bizzat maksadın kendisi mevcuttur. Mîde de böyledir. Rahatsızlandığı vakit göğüse ilaç konur, katran sürülür ve tedâvi yapılır.

Ayrıca mîdeye gidecek ilâçlar verilir. Şüphesiz doğrudan mîdeye giden ilâçlar daha makbuldür. Zâten göğüse konan ilâçların da tesirlerinin mîdeye sirâyeti ile beklenir. Elbette doğrudan mîdeye giden ilâç ile dolayısıyla mîdeye tesir edecek olan ilâç arasında fark vardır ve birincisi daha makbûldür.

İşte tâatlerin de tesirini böyle anlamak lâzımdır. Zîra tâat ve ibâdetten maksat âzâların değil, gönlün vasıflarını değiştirip düzeltmektir. Elini yere koymaktan maksat, alın ile toprağı yerleştirmek olduğunu mu sanıyorsun? Gaye, gönülde tevâzu vasfını kuvvetlendirmektir. Zîra gönlünde tevâzuu bulan kimse, âzâları ile de aynı yola girer ve âzâlarını da tevâzu şekline sokarsa, tevâzuu kuvvetleşir. Öksüze acıma ve merhamet duygusuna sâhip

olan kimse, onu kucağına alıp okşayıp sevdiği vakit, kalbindeki bu yumuşaklık daha da artar ve kuvvetleşir. Bunun için niyetsiz amelde hiç bir fayda yoktur. Zîra kalbinden gafil olduğu halde yetimi, âdeta bir bez parçası okşar gibi okşayan, kalbindeki rikkati çoğaltmak için bedeninden kalbine bir şey gitmez.

Bunun gibi dünya işleri ile meşgul, gafil bir kalp ile alnını secdeye koyan kimsenin bu hareketinden kalbine bir şey gitmez. Bu gibi amellerin varlığı, yokluğu gibi olur. Maksada ulaşmaya nispetle varlığı, yokluğu gibi kabul edilen şeye bâtın denir. Bunun için de: "Niyetsiz amel bâtıldır." denilmiş ve bunun mânası da gafletle yaptığı ibâdet olmuştur. Yoksa gösteriş için yapılan amellerin, varlığı, yokluğu gibi değildir. Belki varlığı, yokluğundan çok fenâdır. Zîra böyle riya ile yapılan amel, takviyesi gereken sıfatı kuvvetlendirmez ki, atılması gereken sıfatı atmaya yardımcı olsun. Atılması gereken sıfat, dünyaya meyilden ibâret olan riyâ sıfatıdır. Bu emel, bunu takviye eder.

İşte niyetin amelden hayırlı olmasının yönü budur. Yine bununla beraber Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Bir iyilik yapmayı azmedip yapamayan kimseye bir hasene yazılır."* buyurduğunun mânası da anlaşılmış olur.

Zîra kalbin hemmi, iyiliğe meyledip hevâ ve dünya sevgisinden uzaklaşmasıdır. Zâten bütün iyiliklerin gayesi ve onlardan beklenen de budur. Âmellerle bunu tamamlamak onu daha da kuvvetlendirir. Yoksa kurban kanı akıtmaktan maksat, kan ve et değil, kalbin dünya sevgisinden ayrılması ve Allah için dünya malını fedâ etmesidir. Bu sıfat ise niyet ve himmetin kesinleşmesiyle hâsıl olur. İşte bir mâni zuhur etse de zarar vermez. Zîra kurbanın Allah'a ne eti ve ne de kanı gitmez. Ancak sizin takvânız gider. Burada takvâ, kalptir. Bunun için yukarıda anlattığımız gibi, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Medine'de kalmış öyle kimseler var ki, bu cihaddan alacağımız mükâfatta onlar da bize ortaktırlar."* buyurmuştur. Çünkü gönülleri sâdık olan hayır irâdesinde idi. Onlar, mallarını canlarını fedâ etmeye hazır ve Allah kelimesini yüceltmek uğrunda şehâdet mertebesine âşık idiler. Onları bu savaştan ayıran, kalpleri değil, özel olarak bendenlerine ârız olan mânidir.

İşte bu mânalarla niyetin fazileti hakkında îrad ettiğimiz hadîsleri anlamış olursun. Onları bu mânalarla düşün ki, esrârı sana açıklansın.

---

[92]. Metin yukarıda geçmiştir.

NİYET İLE İLGİLİ AMELLERİN TAFSÎLÂTI

Bilmiş ol ki; işler, her ne kadar iş, söz, hareket, sükûn, celbetmek, defetmek, fikir, zikir ve benzeri sayılamıyacak kadar birçok bölümlere ayrılırsa da, bütün bunları üç ana bölümde toplamak mümkündür. Bunlar da tâat, mâsiyet ve mübahlardır. Birinci kısım olarak mâsiyeti ele alalım. Hiç bir vakit günah, sevap niyeti ile günah olmaktan çıkamaz.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Ameller niyetlere göredir."* buyurduğundan böyle bir mâna çıkarmaya çalışılmamalıdır. Belki câhil, mâsiyetin de niyetle ibâdete dönebileceğini sanabilir ki, bunun aslı yoktur. Başkasının kalbini anlamak için birini gıybet etmek, başkasının malından yoksula yedirmek, medrese, mescid ve kışla gibi hayırları haram para ile yapıp da bütün bunlarla hayrı irâde etmek gibidir ki, bunların hepsi cehâlettir.

Ne şekil niyet ederse etsin, bunları zulüm, tecavüzlük ve günah olmaktan kurtaramaz. Belki şerîate aykırı olarak şer ile hayrı irâde etmek, şer üzerine ayrı bir şerdir. Şâyet bile bile yaparsa, şerîate cephe almış; bilmeyerek yaparsa cehâleti sebebiyle âsî olmuş olur. Zîra ilim öğrenmek, her Müslüman'a farzdır. Hayırların hayır olması şerîatle bilinir. Daha şerrin hayır olması nasıl düşünülebilir? Böyle şey olamaz. Belki bunu insan gönlüne tervîc ettiren ve güzel gösteren, gizli şehvet ve saklı bulunan nefis arzusudur.

Zîra gönül, insanları kendisine çekmeye mevki talebine ve nefsin arzularına meylederse, şeytan hemen câhili aldatmaya yönelir ve aldatır. Bunun için **Sehl**: "Cehâletten daha büyük bir günahla Allah'a isyan edilmemiştir." dedi.

Bir defa kendisine; "Cehâletten daha kötü bir şey bilir misin?" dediklerinde, "Evet cehâlete cehâlet yani bilmediğini bilmemek." diye cevap vermiştir.

Zîra bir kimse kendi cehâletini bilmezse ilim kapıları tamamen ona kapanmıştır. Kendisini âlim sanan bir câhil, nasıl öğrensin? Bunun gibi, Allahu Teâlâ'ya yapılan itâatların efdali de ilimdir. İlmin başı, ilme ilim olduğu gibi, cehlin başı da cehle cehâlettir. Zîra ilmin faydalısını zararlısından ayıramayan kimse, o da diğer insanlar gibi dünyalığı sağlayacak muzahraf ilimler peşine koşar ki bu, cehâletin aslı ve fesâdın kaynağıdır. Yâni cehâleti sebebiyle iyiliği kötülükte, tâati isyanda arayan da

mâzur değildir. Ancak yeni Müslüman olmuş, henüz öğrenecek zaman bulamamışsa, o mâzurdur. Bundan başkası mâzur olamaz Nitekim Allahu Teâlâ:

فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

"Bilmiyorsanız, bilenlerden (zikir ehlinden) **sorun."** (Enbiyâ suresi, 21/7) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de: *"Câhil, cehâleti sebebiyle mâzur sayılmaz. Câhilin, cehâletine rızâ gösterip susması helâl olmaz. Âlimin de ilmi üzerine susması helâl olmaz"* buyurmuştur.

Haram mal ile mescid ve medreseler yapmak sûretiyle hükümdarlara yaklaşmak isteyenler vardır. Tıpkı, kötü âlimlerin sefîh, şer, fısk u fücûr ile meşgul, gayeleri gerçek âlimlere dil uzatmak olan, pâdişâhların, yetimlerin ve yoksulların mallarını yemek, dünyalık toplamak için insanların gönüllerini kendilerine çevirmeye çalışan kimselere ilim öğretmeleri gibidir.

Bu gibiler ilim sâhibi olunca, Allah'a giden yolu keser, her biri Deccal'in birer naibi olmaya kalkışır. Köpek gibi dünyaya dalar, nefsinin arzularına uyar, takvâdan uzaklaşır. Bunların azmaları, insanların da azmasına sebep olur. Sonra edindiği bu ilmi, kendileri gibi olanlara öğretmekle nefse uyar ve kötülüğe âlet olurlar da bu, böylece uzayıp gider.

Bunun bütün vebâli, kötü insan olduğunu bilerek ona ilmi öğretene yönelir. Onun fâsid niyetini, maksadını, söz, iş, yemek, giymek ve meskendeki çeşitli günahlarını görüp bilerek ona ilim öğrettiği için günahkâr olur. Nihâyet kendisi ölür. Fakat bıraktığı kötü iz, binlerce yıl âleme yayılır gider. Kendisi ile birlikte günahları ölen kimseye ne mutlu...

Sonra da cehâletiyle, *"Ameller niyetlere göredir."* demeye kalkışır da, "Benim maksadım, ilim neşretmektir. O, onu kötülükte kullandı ise bana ne? Ben ancak onun hayra yardımcı olmasını kasdettim." der. İlmin ulviyetiyle iftihar ve riyaset sevgisi bunu kalbine güzel gösterir. Şeytan da riyâset sevgisi sâyesinde onu azıtır. Ne olaydı bileydim ki: bu zata, yol kesici bir eşkıyaya, silâh, binit verip diğer imkânları sağlayıp da, "Ben böylece sahavet yapıyorum. Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanıyorum. Maksadım, bunlarla en büyük ibâdet olan Allah yolunda gazâ etmesidir. Adam bunları yol kesmekte kullanıyorsa, bunun sorumlusu kendisidir." derse acaba buna ne cevap verecektir? Bütün fakîhler, bunun harâm olduğunda ittifak etmişlerdir. Hâlbuki sahavet, Allahu Teâlâ'nın en çok sevdiği ahlâktır.

Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allahu Teâlâ'nın üç yüz ahlâkı vardır. Bunlardan biri ile O'na yaklaşan cennete girer. Bunların Allah katında en sevimlisi de cömertliktir."* buyurmuştur. Durum bu iken, ne olaydı bileydim; bu sehavet neden harâm oldu ve yardım ettiği bu adamın durumuna bakmak kendisine niçin borç oldu? Silâhı ile kötülük yapacağını bildiği vakit, onun silâhını elinden alması niçin gerekli oldu? Acaba bunlara ne cevap verebilir? Bu gibilere ilim öğretmekle silâh vermek arasında ne fark vardır? Aslında ilim de şeytan ve Allah'ın düşmanları ile savaşılan bir silâhtır. Bâzen Allah'ın düşmanı olan hevâ-i nefse yardımcı da olur. Kim ki dünyasını dîni, hevâsını âhireti üzerine tercih eder ve fakat insanlar arasında bir mevkii olmadığı için bu arzusunu gereği gibi gerçekleştiremezse şehevî arzularına ulaşacağı ilmi ona öğretmek nasıl doğru olur?

Hâlbuki eski âlimler, kendilerinden okumak isteyen öğrencileri dener, nafile ibâdetlerde bile onlarda bir eksiklik görseler, onlara iltifat etmezlerdi. Hele haram irtikâb ettiklerini gördükleri vakit, onları etraflarından uzaklaştırırlardı. Çünkü onlar, meseleyi öğrenip onun gereği ile amel etmeden onu başkasına intikal ettirenlerde hayır olmadığını, bilgilerini şerde kullanacaklarını bilirlerdi. Hattâ eskiler, günahkâr câhilden Allah'a sığınmazlarken, sünnete âlim olan fâcirden Allah'a sığınırlardı.

Hikâye edildiğine göre **Ahmed b. Hanbel**'in sohbetine ve dersine yıllarca devâm eden adamlarından birisinden yüz çevirmiş ve onunla konuşmak istememiştir. Adam her ne kadar sebebini öğrenmek için zorladı ise de uzun müddet öğrenememiş ve nihâyet Ahmed b. Hanbel; "Duyduğuma göre evinin sokağa bakan kısmını sıvarken âmme hakkı olan Müslümanların yolundan az bir toprak sıvaya katmışsın. Bu gibilere ilim öğretmek doğru olmaz." dedi. İşte eskiler, öğrencilerini böyle murâkabe ederlerdi.

İşte bunlar, şeytâna uyan, lâf anlamaz kimselerin ayırt edemiyecekleri hususlardır. Bunların sarıkları büyük, cübbeleri geniş, dilleri uzun ve büyük ün almış kimseler olsalar da durum aynıdır. Yâni kendilerini dünyalıktan uzaklaştırıp âhirete yaklaştırmayan ilmin sâhiplerini kasdediyorum. Bunların ilimleri halk ile ilgili, dünya menfaatini, insanları peşinden sürüklemeyi ve emsâllerine üstünlüğü sağlayan ilimlerdir.

Demek ki Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Ameller, niyetlere göredir."* buyurduğu, şu üç kısımdan tâat ve mübah ile ilgili olup isyân ile hiç bir alâkası yoktur. Zîra tâat, niyet ile isyâna, mübah da niyet ile ya isyan veya da itâata dönebilir. Fakat isyan, hiç bir sûretle tâat olmaya dönemez. Bunda niyet müessir değildir. İsyanda niyetin müessir olması, ne kadar kötü

maksatlarla, yâni isyan edilirken daha birçok kötülükler niyet edilirse, o nisbettedir. Yâni bu niyetler isyânın günâhını daha da çoğaltırlar. Bunu **"Tevbe Kitabı"**nda anlatmıştık.

İkinci Kısım tâattır. Tâatın sıhhati ve hem de sevabının çokluğunda niyete bağlıdır.

Asıl, sıhhatin de niyete bağlı olmasına gelince; yaptığı tâat ile başkasına değil, yalnız Allah'a ibâdeti niyet etmektir. Şâyet tâat ile riyâ ve gösterişi niyet ederse, o zaman tâati, isyâna dönüşür. Tâatın fazîletinin çoğalmasında niyetin müessir olmasına gelince bir tâatle, birçok iyilikleri niyet etmekledir. Bir tâatle birçok iyilikler niyet etmek mümkündür. Böylece her iyilik niyeti için ayrı mükâfat alır. Çünkü niyet ettikleri iyiliklerin her biri müstakil birer hasenedir. Haberde vârid olduğu gibi, her haseneye de on misli mükâfat vardır. Meselâ, camide oturmak itâattir. Burada daha birçok iyilikleri niyet etmek de mümkündür. Bu sâyede yaptığı amel, müttakîlerin amellerinden olur ve mukarrebler mertebesine yükselir.

Bunlardan **birincisi**; câmiin, Allah'a ibâdete tahsis edilen bir ev olduğunu ve câmiye giren, âdeta Allahu Teâlâ'nın ziyâretçisi bulunduğunu ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Mescidde oturan, Allahu Teâlâ'yı ziyâret etmiştir. Ziyâret edilenin, ziyâret edene ikram hakkıdır."*[93] diye va'd buyurduğu mükâfatı niyet etmesidir.

İkincisi; gelecek namazı beklemeyi niyet etmek, Allahu Teâlâ'nın: **"Cihâda hâzır bulunun."** (Âl-i İmrân sûresi, 3/200) buyurduğunun bir mânası budur.

Üçüncüsü; eli, ayağı, gözü ve kulağı hareketten kesilmekle bir nevi ruhbâniyet ve îtikâfı niyyet etmektir ki bu, aynı zamanda bir oruç ve bir dünyayı terk edicilik sayılır. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

رَهْبَانِيَّةُ أُمَّتِي الْقُعُودُ فِي الْمَسَاجِدِ

"Ümmetimin ruhbâniyeti, mescidlerde oturmaktır." buyurmuştur.

Dördüncüsü; mescide çekilmekle, dünya meşgalesini arkaya atıp âhireti düşünmek ve Allah'a bağlanmayı niyet etmektir.

Beşincisi; yalnız Allah'ı zikir veya O'nun zikrini dinlemek ve O'nu hatırlamayı niyet etmektir. Nitekim haberde:

مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ لِيَذْكُرَ اللهَ تَعَالَى أَوْ يُذَكِّرَ بِهِ كَانَ

"Allah'ı zikretmek veya O'nu tezekkür için erkenden mescide giden, Allah yolunda cihâd etmiş gibidir."[94] diye vârid olmuştur.

Altıncısı; mescidde bulunduğu müddetçe, orada ibâdetinde kusur edenlerin kusurlarını düzeltmeyi niyet etmektir. Çünkü mescide girip ibâdeti niyet edenler arasında pek çok câhiller vardır. Onların kusurlarını düzeltmekle mükâfat kazanır.

Yedincisi; orada, Allah için kardeşlik edinmektir. Çünkü mescide bu gibi iyiler gider.

Sekizincisi; Allah'tan utanarak mescidde günahları terk etmeyi niyet etmektir. Çünkü mescide saygısızlık olacak şeylerde Allah'tan utanmalıdır. Hz. Ali'nin oğlu Hasan diyor: "Mescide devâm edene, Allahu Teâlâ yedi hasletin birini verir; ya Allah için iyi bir kardeşlik edinir ya özel bir rahmet kendisine nâzil olur yahut bilmediği kapalı bir ilmi öğrenir veyahut da iyiliğe ulaştıracak ve kötülükten uzaklaştıracak bir ahlâk edinir yahut da korku ve hayâ neticesi günahlardan vazgeçer. İşte bir ibâdette niyetleri çoğaltmanın yolu budur. Diğer tâat ve mübahları da buna kıyâs et. Zîra her tâatın birçok niyetlere ihtimali vardır. Mü'min, ne nisbette hayır peşinde ise o nisbette niyetleri çoğalır. İşte bu iyi niyetler sayesinde ameller tezkiye edilir ve mükâfatlar da çoğalmış olur.

Üçüncü Kısım; mübahlardır. Mübahların da aynı şekilde bir veya bir kaç niyete ihtimali vardır ki, bu niyetler sayesinde mübah iken Allah'a yaklaştırıcı en güzel ibâdetlerden olur ve insanın âlî mevkilere yükselmesine vesîle olur. Bu niyetlerden gaflet edip yanılarak hayvânat gibi mübahları boşa geçirenlere ne büyük zarar vardır. Hatâları küçümsemek doğru değildir. Çünkü kişi, kıyâmet günü adımlarını nasıl attığından ve nefeslerini nereye sarfettiğinden sorumludur. Bu, niyetle tâate dönen, kendisine kerâhet karışmayan mubahtır. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Helâli hesap, harâmı ise ikabdır."*[95] buyurmuştur.

Muaz b. Cebel'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kul, kıyâmet günü her şeyden sorumludur. Hattâ gözüne çektiği sürmeden, eli ile çamuru ufalayıp temizlemekten ve hattâ başkasının elbisesini tutmaktan da sorumludur."* buyurmuştur. Başka bir haberde de: *"Allah için koku sürünen kıyâmet günü misk gibi koktuğu hâlde mahşer yerine gelir. Başka maksatla koku sürünen ise, cîfe gibi koktuğu hâlde gelir."* diye vârid olmuştur.

Güzel koku kullanmak, mübahtır, fakat bunda da niyet aranır. Şâyet, "Güzel koku, insan tabiatinin hoşlandığı bir şeydir. Buna da Allah için niyet nasıl olur?" dersen bilmiş ol ki;

Her hangi bir günde bir kimsenin -zevk için koku sürünmesi hâriç- övünmek veya kendisini zengin göstermek, gösteriş veya güzel kokuyor desinler veya yabancı kadınları kendisine çekmek için koku sürünmesi günahtır. İşte bu, cîfe gibi koktuğu halde kıyâmete gelecektir. Gerçi zevk için koku sürünmek günah değil, fakat bundan da sorumludur. Hesabı münakaşalı geçen azâb olur. Aynı zamanda dünyada işlediği mübahlardan azâb olmayanların istifade ettikleri bu mübahlar sebebiyle, âhirette mevki ve dereceleri düşer. Hiç yok olmayacağı, yok olacak peşin ile değişmenin yanlış olduğu meydandadır.

Koku sürünmekteki güzel niyetlere gelince; Cuma günü koku sürünmekle Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e uymayı, mescide saygıyı, Allah'ın evine hürmeti niyet ederek oraya güzel koku ile girmek, pis kokusu ile mescidde etrafında bulunanları rahatsız etmemeye ve onların kendi aleyhindeki dedi-kodularını kesmeyi niyet etmek gibi hususlardır. Zîra çekiştirmeyi önlemeye muktedir iken onu önlemeyen, günahta müşterektir. Nitekim şâir:

"Seni ayırmaya imkânları olduğu halde, bir toplumun arasından ayrıldığın vakit, gerçekde ayrılan sen değil, onlardır." demiştir. Allahu Teâlâ da:

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ

"Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek aşırı gidip Allah'a sövmesinler." (En'âm suresi, 6/108) buyurmuş ve bununla beraber senin sebeplerini hazırlamanın şer olduğuna işâret etmiştir. Bunun gibi, güzel koku sürünmekle zekâ ve anlayışını takviye edip, dinî meseleleri anlayıp kavramayı niyet etmektir. Nitekim **İmâm-ı Şâfiî**: "Kokusu güzel olanın hakkı çoğalır." demiştir.

Bu ve benzeri niyetleri, âhiret arzusu galip olan anlayışlı adam âciz değildir. Fakat yalnız dünyalık peşinde olan bunları düşünmediği gibi, kendisine hatırlatıldığı vakitte de bunlara aldırış etmez. Onda yalnız "Hadîs-i nefs" denen kalbin ilk hatırası olur ki, bunda niyet nâmına bir şey yoktur.

Mübahlar pek çoktur. Hepsini sayıp, hepsi hakkında yapılacak çeşitli niyetleri anlatmak mümkün değildir. Bundan kıyas alınmalıdır. Bunun için

selefin âriflerinden birisi: “Ben her şeyde niyeti güzel görürüm. Hattâ yemek içmek, uyku ve tuvalete gitmekte dahi. Bunların hepsiyle Allah rızâsı kasdedilebilir. Zîra bedenin devamına ve kalbin huzûra erişmesine sebep olan her şey dîne yardımcıdır.

Yemekten maksadı, ibâdete kuvvet olan, münâsebetten de gayesi, dîni korumak, kendisinin ve ailesinin gönlünü rahatlandırıp, kendisinden sonra Allah’a ibâdet edecek, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e iyi bir ümmet olacak evlâd yetiştirmeyi niyet eden kimse, yemek yemesi ve evlenmesiyle de Allah’a itâat etmiş olur.

İnsanın en çok arzu ettiği, yemek ve münâsebet olduğu halde âhireti arayan kimseler için bunlarda da hayrı niyet etmek mümtenî değildir. Bunun için daima hüsn-i niyete sâhip olmalı ve bir malı kaybolduğu vakit; “O, Allah yolunda gitti.” birisi kendisini çekiştirdiği vakit; “O, günahlarımı aldı ve sevaplarını bana verdi.” demeli ve bu niyetle cevap vermekten susmalıdır. Nitekim haberde şöyle vârid olmuştur:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيُحَاسَبُ فَتَبْطُلُ أَعْمَالُهُ لِدُخُولِ الْآفَةِ فِيهَا حَتَّى

يَسْتَوْجِبَ النَّارَ، ثُمَّ يُنْشَرُ لَهُ مِنَ الْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ مَا يَسْتَوْجِبُ

بِهِ الْجَنَّةَ فَيَتَعَجَّبُ وَيَقُولُ :يَا رَبِّ هٰذِهِ أَعْمَالٌ مَا عَمِلْتُهَا قَطُّ؟

فَيُقَالُ :هٰذِهِ أَعْمَالُ الَّذِينَ اغْتَابُوكَ وَآذَوْكَ وَظَلَمُوكَ

“Kul, kıyâmet günü hesaba çekilir. Ameline âfetler karıştığı için, bütün ameli bâtıl olur ve cehennemi hak eder. Sonra cennete girmesini gerektiren bir takım ameller önüne serilir, adam şaşırır ve “Yâ Rab, bunların hiç birini ben yapmadım.” der. Kendisine, “Bunlar, seni gıybet edip, sana eziyet ve zulmedenlerin amelidir.” denir.”[96]

Yine haberde: *“Kul, kıyâmet günü dağlar gibi sevaplarla gelir. Eğer bu sevaplar kendisine kalsa, doğrudan cennete girerdi. Fakat zulmedip, dövüp sövdüğü insanlar gelir. Hepsine, hakları nisbetinde sevaplar verilir. Melekler, “Bu adamın sevapları bitti, fakat daha borcu bitmedi.” derler. Allahu Teâlâ: “Alacaklıların günahlarını ona yükleyin ve sonra da onu cehenneme atın.” buyurur.”*[97]

Hulâsa, sakın tavr u hareketinden bir zerresini bile küçümseme, onların şer ve aldatmalarından emîn olma, onların cevablarını sorgu günü olan

kıyâmete bırakma. Allahu Teâlâ senin her yaptığını bilir, ağızdan çıkan her söz hemen zabta geçer.

Seleften birisi: "Bir yazı yazdım. Yazıyı, komşumun duvarının toprağı ile kurutmak istedim. Fakat biraz çekindim. Sonra, "Bu, topraktır, ne olacak?" diye yazıyı toprakla kuruttum. Bu sırada gaybden şöyle bir ses geldi: "Bugün toprağa önem vermeyen kimse, yarın göreceği çetin hesapta onun ne demek olduğunu anlar." dedi."

Adamın biri **İmâm-ı Sevrî** ile sabah namazını kıldı. Karanlık gidip aydınlık gelince, Sevrî'nin elbiseyi ters giydiğini gördü. Onu Sevrî'ye söyledi ve düzeltmek istedi ise de Sevrî râzı olmadı. "Ben Allah için giydiğim elbiseyi başkası için düzeltmem." dedi.

Hasan-ı Basrî diyor: "Adamın biri kıyâmet günü bir başkasının yakasından yapışır ve hakkımı ver, der. Adam, yahu ben seni hiç tanımıyorum, deyince hak sâhibi, sen benim duvarımdan bir kerpiç aldın der. Öteki, sen benim elbisemden bir iplik aldın, der ve bu kadar inceden inceye hesap görülür.

İşte bu ve benzeri olaylar, korkakların gönüllerini sarstı. Sen de nefsine aldanmayan azîmet sâhibi insanlardan isen şimdiden ve bu incelemelerin yapılacağı gün gelmeden kendini incele ve hesabını yap. Vaziyetini kontrol et, düşünmeden adımını atma. Niçin durup, niçin hareket ettiğini bil. Dünyadan neyi kazandığını ve âhiretten neyi kaybettiğini hesapla. Dünyayı âhiret üzerine tercih ettiğinin sebebini araştır. Hareket ve sükûnun dînî bir esasa dayanıyorsa, bunu devam ettir. Aksi halde bundan vaz geç. Gerek yapmak ve gerek yapmamakta sahih bir niyetin olsun. Seni, gizli bir arzun bu işe sevketmiş olmasın. Görünüşlere aldanma.

Yapacağın veya terk edeceğin her hangi bir işte seni bu yola sevk edenin ne olduğunu bütün gizli tarafları ile araştır. Hattâ sehavette de durumunu kontrol et. Nitekim son derece cömert ve kendi el emeği ile kazandığından yiyen Zekeriyya aleyhisselâmın bir adamın inşaatında çalıştığı hikâye edilmektedir. Çalışırken kendisine yiyecek ekmeği getirdiler. Yerken yanına başkaları geldi, onları buyur etmedi. Onun sahavetini bildikleri için bu tutumuna şaştılar. Zekeriyya aleyhisselâm ekmeğini bitirdikten sonra: "Ben burada gündelikle çalışıyorum. Bana verilen işi gereği gibi yapabilmem için bana yemek de verdiler. Verdikleri bu ekmeği hep beraber yesek size de bana da yetmeyecek ve ben de gereği gibi çalışamıyacağımdan, iş sâhiplerinin hakkı bana geçecek. Bunun için sizi yemeğe dâvet etmedim." dedi.

İşte basîret sâhibi, Allah'ın bahşettiği nur ile böyle gizli kalan tarafları düşünür. O yemeğe dâvet bir fazilet ise adamların işinde de gereği gibi çalışmak farzdır. İşçiliğinde zayıflık farzda noksanlıktır, dâveti terk ise fazilette noksanlıktır. Farzın yanında faziletin hükmü kalmaz. Yine zatlardan birisi diyor: "**Süfyân-ı Sevrî**'nin ziyâretine gittim, yemek yiyordu. Yemeğini yiyip kabını sıyırıncaya kadar benimle konuşmadı. Yemek bittikten sonra, "Eğer bu yemeği borç ile almasam, seni de dâvet ederdim." dedi.

Süfyân-ı Sevrî diyor: "İstemeyerek, yâni gönülsüz ve yemeğini yedirmek istemediği bir adamı dâvet eden kimsenin dâvetine, adam icâbet ederse böyle dâvet edenin iki, etmezse bir günâhı vardır. İki günahtan biri nifakı, diğeri de adama yedirmek istemediğini târizdir. İşte insan, bütün amellerinde kendini böyle kontrol etmeli, adımlarını ileri ve geri atmasını niyet ile yapmalıdır. Şâyet niyet hazırlığı yoksa işini durdurmalıdır. Çünkü niyet, irâde dışıdır.

---

[93]. Metin yukarıda geçmiştir. İbn Hibban, bunu **"Zuafâ"**da zikretti.

[94]. Kâ'bü'l-Ahbâr'ın sözü olarak bilinir. Camide oturmanın fazileti hakkında sağlam kaynağa dayanan, rivâyetler vardır.

[95]. Yukarıda geçmiştir.

[96]. Ebû Mansûr Deylemî, **"Müsned-i Firdevs"**inde Ebû Nuaym yolu ile muhtasar olarak rivayet etmiştir.

[97]. Hadis, metin olarak yukarıda geçmiştir.

NİYET İHTİYARDA DAHİL DEĞİLDİR

Şimdi cahil bir adam, bizim bu söylediklerimizi, yâni niyeti ve niyeti çoğaltmağı samimiyetle dinler. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Ameller, niyetlere göredir."* buyurduğunu da hatırlar ve buna göre okuyup okutacağı, ticaret edeceği veya yiyeceği vakit, "Ben bunları Allah rızâsı için yapmaya niyet ettim." der ve bunu niyet sayar. Heyhât, buna "Hadîs-i nefs", Hadîs-i lisan veya bir hatıradan diğer hatıraya geçmek denir. Niyet ise bunlardan başka bir şeydir. Niyet, şu anda veya gelecekte faydalı olduğunu anladığı şeye gönlün meyli ve yönelmesidir. Zâten gönlün temâyülü olmadan, kuru bir irâde ile bir şey meydana getirmek mümkün değildir.

Böyle bir irâde, tıpkı karnı tok olan bir insanın, "İsteklenip yemeğe meyletmeye niyet ettim." veya hiç sevmediği bir insanı, "Sevmeye niyet ettim." demesine benzer ki, bunlar muhal olan şeylerdir. Gönlü bir şeye meylettirip, yöneltip oraya bağlamak, ancak sebeplerini elde etmekle mümkündür. Bu sebepler bâzen temin edilebilir ve bâzen edilemez. Nefsin bir şeye heveslenmesi, nefse uygun maksada icâbet etmesidir. İnsan, maksadının husûlü bu işe bağlı olduğuna inanmadıktan sonra, o işe yönelmez. Böyle bir inanca da her dâim sahip olamaz. Böyle bir inanca sâhip olduğu vakitte de kalbin boş olması lâzımdır. Kalp, daha önemli bir şey ile meşgul ise onunla ilgilenmez. Bütün bunların yâni bir şeyi yaptırıp yaptırmamanın birçok sebepleri vardır. Dâiyeler bu sayede çoğalır ve onlar da şahıslar hal ve ameller itibariyle değişirler.

Meselâ, şehveti galeyâna gelen bir insan, evlenirken düşünebileceği tek şey kazâ-i şehvettir. Onun aklına ne dünya, ne din ve ne de evlâd gelir. Çünkü niyet, iç muharrike icâbettir. Adamı evlenmeye sevk eden ise şehvetidir. Daha nereden onun dedikleri hâtıra gelecektir?

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in sünnetine uyarak evlenmekte fazîlet olduğunu bilmedikten sonra buna nasıl niyet edecek? Bunu gerçek şekilde niyet edebilmesi için bu sünnet tarafı kalbine galebe çalarak, kalbinde şehvet tarafı galip iken, dili ile böyle niyet etmesi, sırf sözden ibâret kalır ve niyet sayılmaz.

Böyle bir niyete sâhip olmanın yolu, önce şerîate îmânını takviye ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ümmetini çoğaltmanın fazîletine bağlılığını kuvvetlendirmek ve gölünden evlâd yetiştirmekteki gaileyi atmakla

mümkündür. Böyle davrandığı vakit, çocuk yetiştirme sevgisinin ve sevabının hevesi kendisinde uyanmış olabilir ve bu maksatla evlenmeye mübâşeret edebilir. İçinde doğan bu istekle evlenirken sünneti de niyet ederse, o zaman bu fazîleti de ihrâz edebilir. Yoksa bu hususta tereddüt hâlinde iken dilinde böyle bir niyeti, vesvese ve hezeyandan başka bir şey sayılmaz.

Bunun için, yâni içinden böyle bir niyet doğmadığı için, selef birçok nâfile ibâdetlerden sarf-ı nazar ederlerdi. "İçimizden niyet doğmadığı için vazgeçtik" derlerdi. Hattâ **İbn-i Şîrîn**, Hasan-ı Basrî'nin cenâze namazını kılmamış ve: "İçimde böyle bir niyet doğmadı." demiştir. Bunlardan birisi ailesine:

"Bana tarağı getir." diye seslendi. Ailesi:

"Aynayı getireyim mi?" deyince, bir müddet durduktan sonra adam:

"Evet, aynayı getir." diye cevap vermişti. Bunun sebebi kendisinden sorulduğu vakit, daha önce aynayı getirtmek niyetinde olmadığını, niyetinin yeni doğduğunu söylemiştir.

Kûfe'nin tek sayılacak âlimlerinden biri olan **Hammâd b. Süleyman** öldüğü vakit Sevrî'ye:

"Cenâzesine niçin gitmedin?" diye sorduklarında, Sevrî:

"Niyetim olsa elbette giderdim." dedi. Yine bunlardan birisine, bir iyiliği yapıp yapmayacağı sorulduğu vakit, "Allah niyeti nasîb ederse yaparım." diye cevap vermiştir.

Tâvus, konuşmasını da niyet ile yapardı. Kendisine konuş, dedikleri halde konuşmadığı gibi hiç sormadan da söze başladığı olurdu. Sebebini soranlara, "Konuşmamı mı istiyorsunuz? Niyet hazır olunca konuşurum." derdi.

Hikâye edildiğine göre **Dâvud b. Mücbir** akıl hakkında bir eser yazmış. **Ahmed b. Hanbel** onu okumuş ve atmış;

"Mevzu hadîslerle doludur." demiş. Dâvud:

"Ben, bunu öyle sağlam senedlere dayalı olsun diye yazmadım. Bunu tecrübeye müstenid olarak yazdım. Sen, amel yönünden değil, tecrübe yönünden buna bak." dedi. Ahmed;

"O halde ver de maksadına göre bakayım." dedi. Uzun süre kitap yanında kaldı. Dâvud'a lâzım olup da onu aldırmak istediğinde, Ahmed:

"Allah seni mükâfatlandırsın, bundan yararlandım." dedi. Demek niyete göre okuyup anlamak değişiyor.

Dâvud'a; "Bize duâ et." diyenlere, "Niyetini bulursam olur." diye cevap vermiştir. Birisi de: "Bir aydır bir hastayı ziyâret etmek istiyorum. Fakat niyetini henüz elde etmedim." demiştir.

İsâ b. Kesîr diyor: "Meymûn b. Mihran ile uzun süre bir gezinti yaptık, etrafta dolaştık. Akşam üzeri evinin önüne geldiğimizde ben ayrıldım. Oğlu babasına: "Niçin bunu akşam yemeğine alıkoymuyorsun?" deyince, "Böyle bir niyetim yok." dedi.

Zîra niyet, düşünce ve görüşe bağlıdır. Görüş değişince niyet de değişir. Onlar, niyetleri olmadan amel etmezlerdi. Çünkü niyetin, amelin ruhu olduğunu, sâdık olmayan niyet ile amelin riyâ ve yorgunluk olduğunu, böyle amelin yakınlığa değil, uzaklığa vesîle olduğunu bilirlerdi. Aynı zamanda niyetin yalnız dilde, niyet ettim demek olmadığını, Allah'ın acımasıyla kalpten doğup harekete geçmek olduğunu, bunun da bâzı vakitlerde mümkün olduğunu ve bâzı vakitlerde mümkün olmadığını bilirlerdi.

Evet, kalpte dîn cephesi galip olanlarda çoğunlukla hayra niyet hazır olur. Çünkü bu gibilerin gönlü daima iyiliklerin aslına meyyaldir. Çoğunlukla bu iyiliklerin teferruâtını araştırır. Gönlü dünyaya meyledip dünyalığı galip olan kimse kalbinde iyilik niyetini kolaylıkla bulamaz. Hattâ farzlarda bile bu niyeti zoraki elde edebilir. Bu da cehennemi hatırlatıp nefsini cehennem ile korkutmak, yâhut cenneti hatırlatıp onun zevklerine heveslendirmek sayesinde mümkün olur ve zayıf bir muharrik budur. Rağbet ve niyeti nispetinde de mükâfatını alır.

Sevap ve ikab düşünmeden yalnız saygı için tâate gelince; dünyaya rağbet edenler için böyle bir niyet zordur. Niyetlerin en iyi ve en üstünü de budur. Yeryüzünde bunu yapan şöyle dursun, anlayan bile az bulunur.

İnsanların itâattaki niyetleri bölümlere ayrılır. Çünkü onlardan bir kısmı cehennem korkusundan, bir kısmı ise cennet ümîdinden sebep ibâdet eder. Bunlar yalnız Allah'a saygı niyetiyle yapılan tâatlere nispetle düşük iseler de yine sahih niyetlerdendir. Zîra bu niyetler, her ne kadar dünyada alışılan şeylerle ilgili ise de âhirette va'd edilen şeylere meyildir. İnsanı en çok tahrîk eden mîde ve edep yeridir. Bunların isteklerinin tam mânasıyla yerine getirileceği yer de cennettir. Demek ki cennet için amel eden, mîde ve şehveti için amel ediyor demektir ki bu, kötü bir ameldir. Bunun derecesi bülh (saflık) ve ahmaklık mertebesidir. Bu da ameli ile maksadına ulaşır. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in buyurduğu gibi cennet halkının çoğunluğunu eblehler teşkil edecektir.

Fakat basîret sâhibi insanların ibâdetleri, Allah'ın celâl ve cemâlini sevdikleri için, O'nu zikir ve O'nu fikirden başkası için yapılmaz. Onların asıl ibâdetleri zikir ve fikirdir. Diğer ibâdetler bunu takviye için sonradan gelir. Bunların derecesi, yemek ve münâsebeti düşünenlerin derecelerinden çok üstündür. Zîra onların kastı bu şehevî arzular değil, onlar akşam - sabah ibâdet ederken Allah rızâsını düşünürler. İşte insanların mükâfatları, niyetleri nispetindedir. Onlar, yemek içmek ve hurilerle eğlenirken bunlar da O'nun mâh cemâline nazardan zevklenir. Gerçek canlılar ile zevklenenlerin vitrinlerdeki mankenlerden zevklenenlerle alay ettikleri gibi, bunlar da Allah'ın cemâlini unutup hûrilerle zevklenenlerle alay ederler. Hattâ daha da ileri giderler.

Çünkü Allah'ın cemâli ile hiç bir şey mukayese edilemez. Böyle şehevî arzularını Allah'ın cemâli üzerine tercih edenler, gübre böceğinin o pisliklerle uğraşıp onlardan zevk almasına ve güzel yüzlere kıymet vermemesine benzer. Çünkü o, güzel yüzden anlamaz ki, ona yönelsin. Bunun gibi, çok gönüller Allah'ın cemâlini düşünmekten kördürler. Hâlbuki gübre böceğinin aklı olsaydı, onlarla değil, güzellerle meşgul olurdu. Bu gibilerin de gerçek akılları olsaydı, yemek ve hûrilere değil, Allah'a yönelirlerdi. Ne yazık ki herkes elinde olana sevinir. Onlar da bunun için yaratılmıştır.

Hikâye edildiğine göre, Horasan'ın ileri gelenlerinden Belhli **Hızreveyh'in oğlu Ahmed**, Allahu Teâlâ'yı rüyasında görmüş ve Allahu Teâlâ kendisine: "Ey Ahmed, herkes benden isterken, Ebû Yezîd beni ister." buyurmuştur.

Yine hikâye edildiğine göre, **Ebû Yezîd** Allahu Teâlâ'yı rüyasında görmüş ve:

"Yâ Rab, sana nasıl gelinir?" diye sormuş. Allahu Teâlâ:

"Nefsini terk et ve gel." buyurmuş.

Birisi, ölümünden sonra **Şiblî**'yi rüyasında görmüş ve:

"Allahu Teâlâ sana ne yaptı?" diye sormuş. Şiblî:

"Hiç bir iddiamda benden delîl istemedi. Ancak ben bir defa, cenneti bildiği halde onu kazanmamaktan daha büyük hüsran olur mu?" demiştim. Allahu Teâlâ da bana: "Bana mülâkî olamamaktan daha büyük hüsran olur mu?" buyurdu.

Maksadımız burada niyetlerin derecelerinin farklı olduğunu göstermektir. Çoğunlukla bu niyetlerden birisi kalpte galip olunca diğerine geçmek kolay

olmaz. Bu gerçekleri anlamak, öyle bir takım amel ve işleri gerektirir ki, zâhirî fakîhler bunları inkâr ve reddederler.

Biz de deriz ki; bir kimse mübaha niyete hazırlanmış olup fazîlete niyete hazırlanmamışsa bu işi mübah olarak yapması daha doğrudur. Çünkü onun hakkında fazîlet, mübâha intikal etmiştir. Gerçek fazîlet ise onun hakkında bir noksanlıktır. *"Zîra ameller niyetlere göredir."* Bu, affedip bağışlamak gibidir. Bu bağış, uğradığı zulümden intikam almaktan daha iyidir. Bâzen de intikam alma niyeti kendisinde hazır olur. O zaman intikam alması affetmesinden daha makbul olur.

Yine adam, hem şimdi, hem de gelecekte ibâdet yapmak için kendisinde bir niyet bulamamış, şimdi yiyip, içip uyumak ve böylece istirahatını temîn ve kendini takviye ettikten sonra ibâdet niyetindedir. Bu adam için bu istirahatı temîn ibâdetten daha makbûldür.

Hattâ ibâdete devamdan yorulsa, usanç getirse, hevesi azalsa ve bir müddet başka şeylerle eğlendikten sonra daha zevkli ibâdet edeceğini bilse, onun için o eğlence zorlama ile ve usanç getirerek devâm edeceği nafile ibâdetten daha makbul olur.

Ebû'd-Derdâ: "Hak ve hakîkate daha iyi hazırlanmak için" bâzen kendimi oyun ile eğlendirir ve dinlendiririm." demiştir.

Hz. Ali de; "Gönüllerinizi ara sıra dinlendiriniz. Zîra gönül bir şeyden hoşlanmayınca ona karşı körleşir." demiştir. Bunlar öyle ince noktalardır ki, ilmin özüne inmiş âlimler bunları bilir. Kabuk ile uğraşanlar bunları anlamazlar. Bâzen mütehassıs bir doktor ateşli hastayı etli yemekle tedâvi ederken, yarım doktor da ona güler. Hiç ateşli hastaya et verilir mi, der. Bilmez ki doktor, zayıf bulduğu hastayı ameliyat için önce beslemesi gerekir ki ameliyata dayanabilsin. O, bunu anlamaz. Satranç oyununu iyice bilen bir kimse, bâzen karşılıksız olarak şah ve attan iner. Bunları fedâ ederken maksadı başka yoldan zafere ulaşmaktır. Anlamayanlar, buna şaşar ve güler. Yine bunun gibi savaşın hîlelerinden anlayan, bâzen düşmanından kaçar ve onu peşine takar. Maksadı, onu münâsip yerde sıkıştırıp öldürmektir.

Allah'ın yoluna girmekte de durum aynıdır. Hepsi şeytanla savaş ve kalbi tedâvidir. Basîret sâhibi ve aklı başında olanlar zafere ulaşmak için öyle hîlelere baş vurur ki, zayıf görüşlüler bunu beğenmezler. Bunun için mürîdin şeyhinde, öğrencinin öğretmeninde gördüğü bâzı şeyleri inkâra kalkışıp onlara cephe alması doğru olmaz. Ona yakışan, kendi haddini

bilmeli ve anlayamadıklarını şeyhine veya hocasına bırakmalı, tâ ki onların mevkiine yükselip sırlarını anlayıncaya kadar.

Allah'tan hüsn-i tevfîk dileriz. Zîra hüsn-i tevfîk O'ndandır.

İKİNCİ BAB:
İHLÂSIN FAZÎLETİ

Allahu Teâlâ:

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

“Onlar, dîni yalnız Allah’a hâs kılarak, O’na kulluk etmekle emrolundular.” (Beyyine suresi, 98/5) ve:

أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ

“Dikkat edin, hâlis dîn yalnız Allah’ın dînidir” (Zümer suresi, 39/3) ve:

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ

“Ancak tövbe edenler, nefislerini ıslâh edenler, Allah’ın kitâbına sarılanlar ve dînlerine Allah için candan bağlananlar, müstesnâdır.” (Nisâ suresi, 4/146) ve:

فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ

بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

“Rabbine kavuşmayı uman kimse yararlı iş işlesin ve Rabbine kullukta hiç ortak koşmasın.” (Kehf suresi, 18/110) buyurmuştur. Bu en son âyet, Allah için amel edip, başkaları tarafından da övülmeyi sevenler hakkında nâzil olmuştur.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

ثَلَاثٌ لَا يُغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ رَجُلٍ مُسْلِمٍ أَخْلَصَ الْعَمَلَ لِلَّهِ

“Üç şey var ki, bunlara haset edilmez. (Bunlardan birisi de) *Allah için ihlâs ile amele niyet eden mü’minin kalbidir.”*[98] buyurmuştur.

Mus’ab b. Sa’d (r.a.) diyor: “Babam, kendini ashâbın bâzılarından üstün görürdü. Bir gün Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in kendisine:

إِنَّمَا نَصْرُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ هٰذِهِ الْأُمَّةَ بِضُعَفَائِهَا وَدَعْوَتِهِمْ

وَإِخْلَاصِهِمْ وَصَلَاتِهِمْ

"Allahu Teâlâ'nın bu ümmete yardımı, ancak zayıflarının duâsı, ihlâsı ve ibâdetleri sâyesindedir."[99] buyurdu." Hasan'ın rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَقُولُ اللهُ تَعَالَى الْإِخْلَاصُ سِرٌّ مِنْ سِرِّي اِسْتَوْدَعْتُهُ قَلْبَ

مَنْ أَحْبَبْتُ مِنْ عِبَادِي

"Allahu Teâlâ buyuruyor ki: "İhlâs, benim sırlarımdan bir sırdır. Onu, sevdiğim kulumun kalbine yerleştiririm."[100] buyurmuştur.

Hz. Ali (r.a.): "Amelin azlığına aldırış etmeyin, kabulünü düşünün. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Muaz b. Cebel'e (r.a.):

أَخْلِصِ الْعَمَلَ يُجْزِيكَ مِنْهُ الْقَلِيلُ

"Amelin hâlis olsun, azı da sana yeter."[101] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kim ki Allah rızâsı için hâlis niyetle kırk gün amel ederse, hikmet kaynakları kalbinden diline dökülür."*[102] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Kıyâmet günü ilk sorguya çekilecek üç sınıf insandır. Birincisi, Allahu Teâlâ'nın ilim verdiği kimsedir. Allahu Teâlâ ona:

-"Sana verdiğim ilimle ne yaptın ve ne amel işledin?" diye soracak, adam:

"Ya Rab, akşam - sabah sana kulluk ettim. Dînî telkinde bulundum. Bunları senin rızân için yaptım." diyecek. Allahu Teâlâ:

"Yalan söylüyorsun. Ancak, falan zat ne âlimdir, desinler diye öyle davrandın ve şöhreti de aldın." buyuracak. Melekler de; "Evet, yâ Rab." diyecekler.

İkincisi, kendisine servet verilen kimsedir. Allahu Teâlâ buna da:

"Sana verdiğim servetle ne yaptın?" diye soracak. Adam:

"Akşam - sabah senin rızân için tasadduk ettim." diyecek. Allahu Teâlâ:

"Yalan söylüyorsun. Falanca ne cömert insandır, desinler için infak ettin ve buna da nâil oldun." buyuracaktır.

Üçüncüsü de savaş alanında ölen kimsedir. Allahu Teâlâ buna da:

"Sana verdiğim güç ve kuvvetle ne yaptın?" diye soracak. Adam:

"Yâ Rab, senin rızân için savaştım ve öldürüldüm." diyecek. Allahu Teâlâ ve melekler:

"Yalan söylüyorsun. Falanca ne kahraman adamdır, desinler diye savaştın ve bunu da senin için söylediler." buyrulur."

Ebû Hüreyre devamla diyor ki: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.) uyluğuma bir çizgi çizerek: *"Ey Ebâ Hüreyre! İşte kıyâmet günü cehennem ateşinin ilk yakacağı kimseler bunlardır."* buyurdu.

Hadîsin râvisi, Muâviye'ye (r.a.) gidip bunu anlatınca, Muâviye (r.a.) öyle ağladı ki nerede ise bayılıp düşecekti. Sonra Allahu Teâlâ'nın:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا

"Her kim dünya hayâtını ve dünyâ zînetini murâd ederse." (Hûd suresi, 11/15) âyetini sonuna kadar okudu ve doğru." dedi.[103]

İsrâilî rivâyetlerde şöyle denilmiştir; âbidin biri uzun yıllar Allah'a ibâdet etmiş. Günün birinde bir cemâat kendisine gelerek; "Burada ağaca tapan insanlar var." diye haber vermişler. Buna kızan âbid, baltayı omzuna alarak ağacı kesmek üzere yola çıkmış. Yolda şeyh sûretinde şeytan ile karşılaşmış. Şeytan, nereye gittiğini sormuş, âbid ağacı keseceğini söylemiş. Şeytan:

"Sana ne? İbâdetini bıraktın da ağacı kesmekle meşgul oluyorsun, ibâdetine dön." demiş. Âbid:

"Bu da benim bir ibâdetimdir." demiş. Şeytan:

"Ben bu ağacı kesmek isteyene izin vermem." demiş ve dövüşmüşler. Âbid, şeytânı yenerek göğsü üzerine oturmuş. Şeytan:

"Beni bırak, sana söyleyeceklerim var, sen bundan sorumlu değilsin. Kendin ağaca tapmıyorsun, başkasından sana ne var? Allahu Teâlâ'nın yeryüzünde bu kadar peygamberleri mevcuttur, dilese buraya da bir peygamber gönderir ve ağacı ona yıktırır." demiş. Âbid:

"Hayır, olamaz. Mutlak sûrette bu ağacı yıkacağım." demiş ve tekrar şeytân ile boğuşmaya başlamışlar. İkinci defa onu yenmiş, göğsü üzerine oturmuş. Bunun üzerine şeytan:

"Beni yine bırak, ben sana öyle teklifte bulunacağım ki, bu hem senin ve hem de benim hakkımda daha hayırlıdır." demiş. Âbid, şeytânı tekrar bırakmış ve:

“Teklifin nedir?” diye sormuş. Şeytan:

“Sen hiç bir şeye mâlik olamayıp insanların başına yük olan bir kimsesin. Elbette sen de emsallerinden üstün olmak, yoksullara yardımda bulunmak gibi meziyetleri istersin.” demiş. Adam:

“Evet, isterim.” deyince, şeytan;

“O halde sen bu işten vazgeç, evine dön. Her sabah senin başının ucuna iki altın korum. Bunları istediğin gibi kendine, ailene ve yoksullara dağıtırsın. Bu ise senin için bu ağacı kesmekten çok daha hayırlı olur. Çünkü onu kesmen ağaca tapanlara bir zararı olmadığı gibi, ağaca tapmayanlara da bir kârı yoktur.” demiş.

Âbid, bir süre düşündükten sonra; “Bu ihtiyar doğru söylüyor. Ben peygamber değilim ki bu ağacı kesmek mecburiyetinde kalayım. Allahu Teâlâ bunu kesmekle bana emretmedi ki, kesmemekle O’na âsi olayım. Bu ihtiyarın va’di hepsinden faydalı ve kârlıdır.” diyerek onunla sözleşti ve geri döndü.

Akşam yattı, sabahleyin başı ucunda iki altını buldu. Ertesi sabah da aynı vaziyette iki altını buldu ve ondan sonra altınlar kesildi. Altınların kesildiğini gören âbid, hiddetle yine baltayı omuzladı ve ağacı kesmek üzere yola çıktı. Yolda yine aynı ihtiyar ile karşılaştı. Yine ihtiyar nereye gittiğini sordu, ağacı kesmeye gittiğini söyledi. Bunun üzerine ihtiyar:

“Geçmiş olsun, sen onu daha yıkamazsın.” diyerek dövüşmeye başladılar. Bu defa ihtiyar âbidi ayaklarının altına alarak kuş gibi oynatmaya başladı ve âbide:

“Ya bu fikrinden vazgeçersin, ya da seni boğazlarım.” dedi. Abid, bir şey yapamayacağını anlayınca, ihtiyara:

“Beni bırak ve bana ilk önce nasıl sana galip geldiğimi ve şimdi senin beni nasıl mağlûb ettiğini anlat.” dedi. Şeytan:

“İlk hiddet ve çıkışın Allah için idi, niyetin âhiret sermayesi idi. Onun için Allahu Teâlâ seni galip getirdi. Fakat bu seferki hiddetin ve çıkışın dünyalık içindir. Altınlar gelmiyor diye kızdın, onun için ben seni mağlûb ettim.” dedi.

Bu hikâyeler, Allahu Teâlâ’nın:

إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ

“Ancak senin kullarından ihlâs sâhibi olanlar müstesnâ.” (Sâd suresi, 38/83) buyurduğunun anlamıdır. Çünkü insan, şeytandan ancak ihlâs ile

korunur. Bunun için **Mârûf-ı Kerhî** kendi kendine dövünür ve: "Ey nefis, hâlis ol ki, halâs bulasın." derdi.

Yâkub-ı Mekfuf da: "Muhlis, günahları gibi, sevaplarını gizleyen insandır." dedi.

Süleyman da: "Bir adımını gerçekten Allah rızâsı için atan kimseye müjde olsun." demiştir.

Ömer b. Hattâb (r.a.) da, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (r.a.) yazdığı mektubunda:

"Niyeti hâlis olan kimseye, kendisi ile insanlar arasındaki işlerinde Allahu Teâlâ yeter." demiştir.

Velîlerden birisi de kardeşliğine yazdığı bir mektupta: "Amellerinde niyetini hâlis yap ki amelin azı da senin için yeterli olsun." dedi.

Eyyûb-ı Sahtiyânî de: "Âmillerin niyetlerindeki ihlâs, bütün amellerinden daha zordur." dedi.

Mıtraf da: "Sâfî olanın ameli sâfi, karışık olanın ameli de karışık olur." demiştir.

Zâtın birisi rüyada görülmüş ve kendisine:

"Amelini nasıl buldun?" diye sorulmuş. Adam da:

Hâlis niyetle Allah için yaptığım her amelin, çiğnenmesin diye yoldan aldığım nar tanesinin ve ölen kedimize varıncaya kadar her şeyi hasenât kefesinde buldum. Yalnız sarığımda ipekten bir iplik vardı, onu bile terâzinin günah tarafındaki gözünde gördüm. Buna karşılık yüz altın değerinde olan merkebimi göremedim, yâni onun bir mükâfatını bulamadım. Ölen bir kedinin mükâfatı mîzânıma konduğu halde yüz altın değerinde olan merkebimin mükâfatı ne oldu, diye sorduğumda;

"Onu da nereye gönderdin ise oraya gitti. Zîra sana merkebinin ölümünü haber verdiklerinde, "Allah'ın lânetine gitsin." dedin. Bu sûretle ecrin kayboldu. Eğer Allah rızâsı için olsun, deseydin onun da mükâfatını alırdın, dediler.

Diğer rivâyette de, adam devamla: "Bir defa bir sadaka verdim, herkes görüyordu. Onların görmesi hoşuma gitti. Bu defa onu ne lehimde ve ne de aleyhimde buldum, yâni boşa gitti." Süfyan bunu duyduğu vakit; "Ne güzel, onu ihsân ettiği için aleyhinde de olmamıştır." dedi.

Yahya b. Muaz da: "Sütün pislikten ayrılması gibi, ihlâs da ameli, ayıplardan temizler." demiştir.

Denildi ki: "Adamın biri kadın kılığına girer ve kadınların bulunduğu meclislere katılırdı. Bir gün yine aynı kılıkta kadınlar arasına girdi. O sırada

kadının birinin incisi kayboldu. Kadın hemen kapıları tuttu ve teker teker aramaya başladılar. Sıra bu adama ve onun yanındaki bir kadına gelmişti. İhlâs ile Allah'a duâ etti:

"Yâ Rab, beni bu rezâletten kurtarırsan bir daha ben bu işi yapmam." diye samîmiyetle tevbekâr oldu. İnci, onun yanındaki kadında bulundu. "Artık kapıları açalım." diye bağırdılar.

Sûfilerden birisi der ki; arefe günü ikindiden sonra bahçesinde çalışan **Ebû Ubeyd-i Tüsterî**'nin yanında ayakta duruyordum. Ebdallerden bir kardeşliği Ebû Ubeyd'in yanına gelerek kulağına bir şeyler söyledi. Ubeyd "Hayır" deyince, adam, bulut gibi yeri yalayarak uzaklaştı.

Ebû Ubeyd'e "Sana ne dedi?" diye sordum. Ubeyd;

"Hacca gelir misin?" dedi, ben de hayır deyince gitti.

"Niçin hayır dedin?" diye sorduğumda; "Niyetim yoktu da onun için. Çünkü ben, bu ziraat işini tamamlamayı niyet etmiştim. Onunla hacca gitmekle Allah'ın gadabına uğramaktan korkarım. Zîra onunla gidersem, Allah için olan amelime başka bir şey katmış olurum da, o vakit benim içinde bulunduğum bu çiftçilik yetmiş hacdan daha sevap olur." dedi.

Yine birisi şöyle anlatıyor: "Deniz savaşına çıkmıştık. Birisi bir torbayı satılığa çıkardı. Kendi kendime, "Bunu alayım, savaşımda bundan istifade ederim. Şehre döndüğüm vakit kârı ile de satarım." dedim.

O gece rüyamda iki kişi gökten inmiş, birisi arkadaşına, "Gazileri yaz." demiş, adam da yazmaya başlamıştı. Kimisi seyahat için, kimisi gösteriş için, kimisi ticaret için ve bir kısmı da Allah rızâsı için çıkmış." diye yazdı.

Sonra bana dönerek, "Bunu da tüccar olarak yaz." dedi. Ben, "Allah Allah, tüccar değilim, ticaret malım da yok, ancak gazâ için çıktım." dedim. Adam: "Ey ihtiyar, hani dün bir torba aldın da satacağını düşündün ya?" dedi. Ben, ağlayarak, "Aman beni tüccar yazmayın, ben ticaret için çıkmadım." dedim. O adam, arkadaşına bakarak: "Yaz, gazâ için çıkmış, sonra kâr etmek için yolda bir torba satın almıştır. Allahu Teâlâ hükmünü verir." dedi.

Seriyyü's-Sakatî: "Tenhada yalnız Allah rızâsı için iki rekât namaz kılman, âşikâre yetmiş veya yedi yüz hadîs yazmandan daha hayırlıdır." dedi.

Başka birisi de: "Bir saat ihlâs içinde kalmak, ebedî kurtuluşa vesiledir. Ne yazık ki, bu gibiler, ender bulunurlar." demiştir.

Denildi ki; ilim tohum, amel de onu ekmektir. Ekinin suyu ise ihlâstır. Yine birisi: "Allahu Teâlâ bir kuluna buğzettiği vakit ona üç şeyi verir ve

ondan üç şeyi men eder. Sâlihlerin sohbetini ona nasîb eder, fakat öğütlerini kabul ettirmez. Sâlih amelleri ona nasîb eder fakat ihlâs vermez. Hikmeti kendisine nasîb eder fakat ondaki sadâkatini men eder.”

Sûsî de: “Allahu Teâlâ’nın, kullarının amelinde aradığı, yalnız ihlâstır.” demiştir.

Cüneyd de: “Allahu Teâlâ’nın öyle kulları vardır ki, onların akılları var akıl erdirirler, akıl erdirince de amel ederler, amel ettikleri vakit ihlâs ederler. İhlâsları bütün iyiliklere onları dâvet eder.” demiştir.

Muhammed b. Saîd el-Mervezî: “Bütün işler iki esasa dayanır. Birisi, Allah’ın, senin hakkındaki işi, diğeri de senin, Allah’a karşı olan işindir. Allah’ın yaptığına râzı olup kendi amelinde de hâlis ol. Bu sâyede her iki yönden de kurtuluşa ulaşmış olursun.” dedi.

---

[98]. Tirmizî, Nu’man b. Beşir’den (r.a.) rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi.

[99]. Hadîsi, Neseî rivâyet etti. Buhârî’nin de aynı meâlde ve başka bir ifâde ile rivayeti vardır.

[100]. Gazvinî’nin **"Müselselât"**ından rivâyet edilmiş, yâni “falandan sordu” şeklinde bir rivâyettir.

[101]. Ebû Mansûr Deylemî **“Müsned-i Firdevs”**inde Muaz’dan (r.a.) rivâyet etmiştir.

[102]. İbn Adiy, Ebû Mûsâ’dan (r.a.) rivâyet etti. Metin olarak da yukarıda geçmiştir.

[103]. Hadîs, metin olarak yukarıda geçmiştir.

İHLÂSIN HAKÎKATİ

Bilmiş ol ki; kendisine başka bir şeyin karışması düşünülen bir şeye o başka şey karışmamış ise, işte buna "hâlis" derler. Bu sâfi ve karışıksız: işe de ihlâs derler. Nitekim Allahu Teâlâ:

مِنۢ بَيۡنِ فَرۡثٖ وَدَمٖ لَّبَنًا خَالِصًا سَآئِغًا لِّلشَّٰرِبِينَ

"Karınlarındaki medfûât ile kan arasından size hâlis ve içimi kolay süt içiririz." (Nahl suresi, 16/66) buyurmuştur. Şüphesiz sütün hâlis ve sâfi olması kan, sidik ve pislik gibi inekten çıkan her hangi bir şeyin ona karışmış olmamasıdır. Şirk ise, ihlâsın zıddıdır. Hâlis olmayan müşriktir. Şu kadar var ki, şirkin de dereceleri vardır.

Ulûhiyette şirk, tevhiddeki ihlâsın, zıddıdır. Şirkin gizli ve âşikâresi olduğu gibi, ihlâsın da gizli ve âşikâresi vardır, ihlâs ile zıddı kalbe uğrarlar. Bunların yeri kalptir. Bu da kasıt ve niyetlerde aranır. Niyetin hakikatini anlattık. O da içten doğan sese uymaktır. İçten tahrik eden sebep tek olursa, bundan meydana gelen işe, niyet edilen o tek şeye nispetle, ihlâs denir.

Meselâ, sırf riyâ maksadıyla sadaka veren de muhlis, yâni hâlis riyâkârdır. Çünkü niyetine başka bir şey karıştırmıyor. Bütün şâibelerden uzak ve yalnız Allah rızâsı için veriyorsa, buna da muhlis denir, yâni aslında niyet iyiye de olsa kötüye de olsa, başka hiç bir şey karıştırmadan tek maksatla yapılan iş hâlistir. Ya hâlis kötülük, ya da hâlis iyiliktir. Fakat âdet olarak yalnız Allah rızâsına niyet edilerek yapılan işlere hâlis dendi ve bu hâlis ismi orada kaldı, ilhad da böyledir.

Aslında ister iyi olsun, ister kötü her hangi bir tarafa meyletmeye ilhad denir. Fakat âdet, bunu haktan meyletmekte kullanmıştır. Kimin sevk-i tabiîsi yalnız riyâ ise ve riyâ niyetiyle amel ediyorsa bu adam tehlikeye atılmıştır ki, biz burada ondan konuşacak değiliz. Zîra "**Rub'u'l-Mühlikât**"ın riyâ bölümünde bundan yeteri kadar bahsettik. Riyâkâr hakkında vârid olan vaîdlerin en ehveni, kıyâmet günü ona; "Ey riyâkâr, ey hîlekâr, ey müşrik, ey kâfir!" diye dört isimle çağrılmış olmasıdır. Burada yakınlık maksadıyla harekete geçtiği halde bu niyetine karışan başka bir şeyden daha bahsedeceğiz. Bu karışan ya riyâdır veya dünya menfaatinden başka bir şeydir.

Bir adam oruç tutarken Allah'a yakınlığı niyet ettiği gibi, bir de beden sıhhati için niyet etmiş olması gibi. Veyahut köleyi âzâd ederken, hem Allah

rızâsını ve hem de onun kötü huyundan ve yükünden kurtulmayı niyet etmesi gibi. Veyahut da Allah rızâsı için haccederken bir de hava değişimini düşünmesi veya memleketinde karşılaştığı bir kötülükten kurtulmayı, düşmanından kaçmayı, çoluk çocuğundan uzaklaşmayı veya her hangi bir meşgaleden kurtulmayı düşünmesi gibi. Veya savaşın inceliklerini öğrenmek için gazâya gitmesi veya malını, aile efradını korumak için uyumamak maksadıyla gece namaz kılması veyahut maîşetini temin maksadıyla veya muhitinde mevki kazanmak gayesiyle veya ilmin bahşettiği şeref sâyesinde malını muhafaza maksadıyla okuması veya susmak sıkıntısından kurtulmak ve konuşmak zevkine varmak için, okutmak ve vaaz ile meşgul olmak. Veya âlimler, sûfiler ve diğer halk katında itibarlı olmak için âlim ve sûfilerin hizmetini üzerine almak veya bu sâyede arkadaş edinmek için bu işi yapmak yâhut yazısını güzelleştirmek için mushaf yazmak. Yâhut kira vermemek için yaya haccetmek yâhut temizlik için abdest almak, serinlemek ve kir kokusunu çıkarmak için yıkanmak, âlî isnad sâhibi olduğu bilinmesi için hadîs rivâyet etmek.

Ev kirası vermemek için mescidde îtikâfa girmek, yemek pişirmek telâşından kurtulmak için oruç tutmak, dilencinin ısrarından kurtulmak için ona sadaka vermek. Kendisi de hastalandığı vakit ziyâret edilsin diye hasta ziyâretine gitmek, cenâzesine gelsinler diye başkalarının cenâzelerine gitmek veya iyi adam olarak tanınması ve iyilikle anılması, tâzim ve saygı ile kendisine bakılması için bunların benzeri iyiliklerde bulunmak gibi. Ne zaman bunların her hangi birisini yalnız Allah için yapmaya başlar ve asıl muharriki Allah rızâsı olur ve fakat sonradan bu saydığımız ve benzeri sebeplerden birisi de buna eklenir ve bu sâyede yaptığı işler kendisine daha kolay gelirse ameli ihlâstan ve hâlis Allah rızâsı için olmaktan çıkmış ve bu ameline şirk, ortaklık karışmıştır. Hâlbuki Allahu Teâlâ: "*Ben, ortakların ortaklığından en müstağnî olanım."* buyurmuştur.

Hulâsa, az olsun çok olsun, gönlün meylettiği ve nefsin haz duyduğu dünyalıktan her hangi bir şeyi amele karıştırdığı vakit o amel, karışır, berraklığını kaybeder. İhlâsı zâil olur da, haz duyduğu şeylere bağlanarak şehvetlerine dalar. Bu anlattığımız cinslerden olan haz ve garazlarından her hangi bir iş ve ibâdetinde korunması pek enderdir. Bunun için "Ömrünün en kısa ânında bile ihlâs üzerine olabilen kurtuldu." denilmiştir. Hâlis olan, Allah'a yakınlıktan başka hiç bir gaye gütmeyendir. Şâyet ibâdetler, yalnız yukarıda saydığımız menfaatler karşılığı yapılırsa, sâhibinin daha zor duruma düştüğü gizli değildir. Biz, asıl maksadın Allah'a yakınlık olduğu

halde bu gibi hususların sonra ilâve edildiği ibâdetlerden bahsediyoruz. Yukarıda niyet bahsinde anlattığımız gibi, bu şâibeler ya muvafakat ya müşâreket veya muâvenet mevkiinde olur.

Uzun sözün kısası, nefsin isteği ya bâis-i dînî gibi olur ya ondan kuvvetli veya da ondan zayıf olur. Yakında anlatacağımız gibi, her birinin ayrı ayrı hükmü vardır. İhlâs, bu şâibelerin azından ve çoğundan ameli telhîs edip kurtarmaktır ki, ancak başka bir muharrik bulunmaz da Allah'a yaklaşmak maksadı tek olarak kalır. Bu, ancak yalnız Allah'ı sevip âhireti düşünen ve kalbinde dünya sevgisi için yer bulunmayan, hattâ yeme ve içmeyi bile sevmeyen, ancak yemek ve içmeyi def-i tabiî gibi zarurî bir ihtiyaç kabul eden kimselerde olur. Yemeği, yalnız fıtrî ve tabiî bir ihtiyaç kabul eder. Yoksa yemek olduğu için yemeğe heves etmez de ibâdetinde kendisini takviye için onu yer.

Hattâ hiç acıkmayıp yemek telâşında olmamasını temennî eder. Zarurî ihtiyacından fazla yemez. Ancak zarurî ihtiyacı arar, fazlasına bakmaz, bütün himmeti Allah'a olur. İşte bu görüşte olan insanın yiyip içmesi, -def-i tabiîsi dahî dâhil olmak üzere- bütün harekât ve sekenâtında sahih niyet ve hâlis amel sâhibi olur. İbâdete yardımcı olur maksadıyla uykuya yatması da ibâdettir. Bu sâyede muhlislerin derecesine yükselir. Bu görüşte olmayanların amellerinde ihlâs kapıları kapalıdır. Allah ve âhiret sevgisi galebe çalıp mûtad olan hareketlerde kendisinde nitelik halini alır ve ihlâsa dönüştüğü gibi, kalbinde dünya, riyâset ve Allah'tan başka her hangi bir sevgi galebe çalarsa, o da kendisinde nitelik halini alır. Namaz, oruç gibi ibâdetleri bile pek ender riyâdan selâmet bulur.

Demek ki ihlâsın ilâcı, nefsin arzularını kırmak, dünyadan tamahı kesmek ve kalbe iyice galebe çalıp yerleşecek şekilde âhirete yönelmektir. İşte ancak bu sâyede ihlâsa ulaşabilir. İnsanın yorularak yaptığı nice ameller var ki, bunların ihlâsla ve Allah rızâsı için yapıldığını zanneder ve buna aldanır. Çünkü o amele sirâyet eden âfetleri bilemez.

Nitekim adamın birisi: "Otuz yıl cemâatle kıldığım namazımı iâde ettim. Çünkü bütün namazlarımı birinci safta ve imamın arkasında kılardım. Bir defa bir mâzeret sebebiyle biraz geciktim ve ancak ikinci safta yer bulabildim. Namazı kıldım ve fakat insanların beni ikinci safta görmesinden utandım. O zaman anladım ki, insanların beni birinci safta görmesine seviniyor ve böylece kalbim huzur buluyordu. Ben o zamana kadar bunun farkında değildim. Bunun için otuz yıllık namazımı iâde ettim." demiştir.

İşte bu, o kadar gizli ve ince bir noktadır ki, ancak Allah'ın tevfîkiyle anlaşılıp bilinebilir. Gafiller, bu gibi ibâdetleri hasenât sanır. Hâlbuki bunların hepsi, âhirette seyyiattır. Allahu Teâlâ'nın:

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ
وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا

"Onlara Allah'tan, hiç hesap etmedikleri şeyler beliriverir. Onlara, işledikleri kötü şeyler belli olur." (Zümer suresi, 39/47-48),

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ٱلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي

الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا

"Ey Muhammed! "Size amelce en çok kayıpta bulunanları haber verelim mi?" de. Dünya hayatında çalışmaları boşa gitmiştir. Hâlbuki onlar sağlam iş yaptıklarını sanıyorlardı." (Kehf suresi, 18/103-104) buyurmasından murâdı budur. İnsanlar içerisinde en şiddetli olarak bu fitneye uğrayacak olan, âlimlerdir. Zîra onların çoğunu ilim peşine sevk eden, övülmek ve bundan neşe ve gurur duymaktır. Şeytan bunu onlara süslemiş ve demiştir ki: "Maksadınız, peygamberin getirdiğini yaymak, halka ve hükümdarlara nasihat ile Allahu Teâlâ'nın adını yüceltmektir."

Onlar da insanların kendilerine teveccüh etmelerine sevinirken, bu sevinci, dîne yardım ediyormuş gibi sanır. Hâlbuki kendisinden daha kuvvetli bir hatip ortaya çıkıp cemâat ona yönelse, buna alabildiğine üzülür. Eğer dîni anlatmak maksadıyla vaaz etseydi buna sevinecekti. Çünkü Allahu Teâlâ başkasını bu evsafta yaratmakla kendisine yardımcı kılmıştır. Bununla beraber şeytan yine bunun peşini bırakmaz. Adama, üzüntüsü için yaldızlı sebepler gösterir ve der ki:

"Canım senin üzüntün, bu adam senden üstün çıktığı ve bu sebeple insanların senden yüz çevirmiş olması için değildir. Bu yüce görevden geri kaldığın içindir. Çünkü senin vaazından istifade etseler, sen me'cur olacaktın." der ve kendisini oyalar. Hâlbuki Allahu Teâlâ'nın emrine inkıyad etmesinin kendi hakkında daha sevap olacağını bilemez.

Şöyle bir düşünelim; **Ebû Bekir** (r.a.) hilâfete geçmesinden Hz. Ömer üzülse acaba hoş karşılanır mı idi? Elbette aklı başında olan, bunu hoş karşılamaz. Zîra hakkı kabul ederek emâneti ehline vermek, doğrudan doğruya bu görevi kendi üzerine almaktan çok daha iyidir. Üstelik daha çok

mükâfatı da vardır. Hz. Ömer ise üzülmek şöyle dursun, görevi daha liyakatli olan bir kimseye tevdi etmekten memnunluk duymuştur. Acaba hoca efendilere ne oluyor ki, cemâat kendilerini bırakıp daha iyi buldukları bir âlime yöneldikleri vakit üzülüyorlar. Bâzılarını şeytan aldatır ve henüz tecrübeye geçmeden, daha liyakatlisini bulsam görevi ona teslim etmekte tereddüt etmem der ki, bu sırf aldatma ve cehâlet sözüdür.

Çünkü böyle bir iş ile karşılaşmadan önce söz vermek kolaydır. Fakat iş başa gelince durum değişir, sözünde durmaz olur. Bütün bunları, nefsin hîlelerini şeytanın aldatmalarını bilen ve uzun denemelerden geçen anlar. İhlâsın hakîkatini bilip onunla amel etmek çok zordur. Çünkü o, derin bir deryadır. Orada boğulmaktan çok az kimse kurtulabilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ

"Onlardan sana içten bağlı olan kullarım müstesnâ." (Sâd suresi, 38/83) buyurmuştur. Kul, bu ince noktaları son derece araştırmalıdır. Aksi halde bilmeyerek şeytanlara uyanların arasına katılmış olur.

İHLÂS HAKKINDA ŞEYHLERİN SÖZLERİ

Sûsî: "İhlâs, ihlâsını görememektir. Çünkü ihlâsında ihlâsını görenin yâni bende ihlâs var diyen, ihlâsında, ihlâsa muhtaçtır." demiştir.

Sûsî'nin bu sözü, ameli bilfiil ucubdan temizlemeye işârettir. Çünkü ihlâsım var deyip ihlâsa yönelmek ve ona bakmak ucub (kendini beğenmek) tir. Bu da âfetlerdendir. Hâlis, her türlü kederlerden, karışıklıklardan emîn olan kimsedir. Bu ise ihlâsın yalnız bir âfetine işârettir.

Sehl de: "Kişinin hareket etmesinin yalnız Allah rızâsı için olmasıdır." dedi ki, bu vecîze maksadı tamamen içine almıştır.

İbrâhim b. Edhem'in: "İhlâs, Allah ile beraber sâdık niyette bulunmaktır." sözü bunun mânasıdır.

Sehl'e: "İnsanın nefsine en çok ağır gelen nedir?" diye sorduklarında, "İhlâstır. Zîra ihlâsda nefsin nasîbi yoktur." dedi.

Bağdatlı Ahmed'in oğlu Rüveym de: "Amelde ihlâs demek, o amel sâhibinin ameli ile ne dünya ve ne de âhirette bir karşılık beklememesidir." demiştir. Bu söz, nefsin, dünya ve âhiretle ilgili arzularının âfet olduğuna işârettir. Hattâ ibâdeti ile cennetteki zevkleri niyet eden âbidin ibâdeti de malûldür. Gerçek olan, ameli ile yalnız Allah rızâsını niyet etmesidir ki bu da sıddîkların ihlâsı ve mutlak olan bir ihlâstır. Cehennem korkusu ve cennet ümîdiyle amel eden de muhlistir. Ama bu ihlâs mutlak değil, dünyevî arzularına nispetle bir ihlâstır. Yoksa gerçekte bu da şehvetleri peşindedir.

Aklı başında olanlar için aranması gereken, yalnız Allah rızâsıdır. İnsan, mutlak sûrette bir fayda için hareket eder. Böyle hiç bir haz olmamak, ilâhî vasıftır. Bunu kendisinde iddia etmek ise küfürdür.

Nitekim kadı **Ebû Bekir el-Bakıllânî**; "Benim hiç bir hazzım yoktur." diyen kimsenin küfrüne kail olmuş: "Bu, ilâhî bir vasıftır." demiştir ve bu sözü gerçektir. Fakat bu iddiada bulunanlar hiç hazzı yok derken, cennetteki şehevî arzuları kasdetmiştir. Yalnız mârifet zevkini ve O'nun cemâlini müşâhede zevkini kasdetmemişler. İşte bu gibilerin hazzı ve zevki de budur. Ne yazık ki bâzıları bunu bir haz ve zevk saymazlar. Belki buna şaşarlar. Hâlbuki ilâhî mârifet, münâcat ve müşâhede zevkiyle meşgul olanlar, diğer bütün zevkleri hakîr görürler. Aslında bunların da hareketleri bir haz ve bir zevk içindir. Fakat bunların hazzı başkası değil, ancak mâbudlarıdır.

Ebû Osman da, ihlâs: "Devamlı olarak yaratanı düşünmek ve O'na bakmakla mahlûku unutmaktır." dedi. Bu da ihlâsın yalnız riyâ âfetine işârettir. Bunun için birisi: "İhlâs demek, onu bozmak için şeytanın bile duyup farkında olamadığı, meleğin bile bilip yazamadığı amel demektir." dedi ki, bu da amelde gizliliğe işârettir.

Diğer bâzıları da: "İhlâs, mahlûkattan gizlenip maddî ilgilerden arınan amel demektir." dediler ki, bu, bütün maksatları daha ziyâde içine alır.

Muhâsibî de: "İhlâs, Allah ile olan muâmeleden mahlûku çıkarmak demektir." demiştir ki, bu da riyanın nefyine işârettir.

Havvâs'ın: "Riyâset şerbetinden içen, hâlis kullukdan çıkmıştır." sözü de bunun gibidir.

Havârîler **Îsâ aleyhisselâm**a; "Amellerden hâlis olanı hangisidir?" diye sorduklarında, Îsâ aleyhisselâm: "Hiç kimsenin övmesini sevip beklemeden, Allah için yapılan ameldir." dedi. Bu da riyânın terkine işârettir. **Îsâ aleyhisselâm**ın özel olarak bunu ele alması, ihlâsı en çok bozup karıştıran sebeplerin başında geldiği içindir.

Cüneyd de ihlâsı târif ederken: "Ameli karışıklıklardan arındırmaktır." dedi.

Fudayl da: "İnsanlar görüyor diye ameli terk etmek riyâ, insanlar görsün diye amel etmek ise şirktir, ihlâs da Allahu Teâlâ›nın seni, bunlardan korumasıdır." dedi. Diğer birisi de: "İhlâs, devamlı olarak ameli murâkabe ile sevdiği bütün zevkleri unutmaktır." dedi.

İşte ihlâs bunlardır. İhlâs hakkında daha pek çok sözler varsa da gerçek ortaya çıktıktan sonra lâfı daha fazla uzatmaya lüzum yoktur. Esâsen bu hususta sadra şifâ verecek, geçmiş ve geleceklerin efendisi olan yüce Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) in, ihlâstan soruldukta:

أَنْ تَقُولَ رَبِّيَ اللهُ ثُمَّ تَسْتَقِيمُ كَمَا أُمِرْتَ

"Rabbim Allah'tır dedikten sonra emrolunduğun gibi istikamet edip doğrulmandır."[104] diye vermiş olduğu cevaptır. Yâni hevâ ve nefsine değil, ancak Rabbine ibâdet etmen ve ibâdetinde emrolunduğun gibi istikamet etmendir. İşte bu, mâsivâdan ilgiyi kesmektir ki, gerçek ihlâs da budur.

---

[104]. Sahih olarak Tirmizî ve İbn Mâce Süfyan'dan (r.a.) rivayet etmiştir. Müslim'in rivayetinde: *"Allah'a inandım de, sonra istikamet et."*

şeklindedir.

İHLÂSI KARIŞTIRAN SEBEPLERİN DERECELERİ

Bilmiş ol ki; ihlâsı karıştıran âfetlerin bâzısı gizli, bâzısı âşikâre, bâzısı âşikâre olmakla beraber zayıf, diğer bâzısı da gizli olmakla beraber kuvvetlidir. Gizli ve âşikâre derecelerin ayrılıkları ancak bir misâl ile anlaşılır. İhlâsı en çok karıştıran riyâdır. Bunu bir misâl ile açıklayalım:

İhlâs ile namaz kılan kimseyi de şeytan aldatır. O, böyle huzûr içinde namaz kılarken bir cemâat ona bakar veya bir kişi içeri girer de onun kıldığı namazı görür ve "Ne güzel namaz!" der. O da bu söz karşısında namazına daha da îtina göstermeye gayret ederse, işte bu öyle açık bir riyâdır ki, mübtedî mürîdlerin çoğu bunun farkında olamaz.

İkinci derece, mürid, şeytânın bu aldatmasını anlar ve buna iltifat etmez; kendini korur, şeytâna uymaz. Başladığı gibi namazına devâm eder. Burada muvaffak olamayan şeytan, bu defa hayır yolundan gelir:

"Sen, bir önder ve örneksin. Herkes sana bakar ve seni örnek alır. İbâdetini güzel yaparsan, seni örnek alanların mükâfatı gibi, mükâfat kazanırsın. Kusurlu ibâdet edersen, sana bakıp kusur edenlerin günâhı gibi günâha girersin. Onun için halk önünde ameline dikkat et. Onu güzel yap. Belki bu güzellik ve huşûda sana uyarlar. Şeytânın bu kabil aldatması, birinciye nispetle daha gizlidir. Birincisine aldanmayanın buna aldanmasından korkulur. Bu da ihlâsı iptâl eden riyânın tâ kendisidir.

Çünkü toplumda başkaları için huşû ile ibâdeti güzel buluyorsa, yalnızlıkta kendisi için neden güzel bulmasın. Bir adam için başkasının kendisinden daha kıymetli olmasına imkân yoktur. Bu, sırf bir karıştırmadır. Gerçek önder ve örnek, yalnızlıkta istikamet edip kalbi nurlandıran ve bu nurdan etrafa yayıp neşreden kimsedir. İşte o zaman sevap kazanır. Fakat şeytânın dediği gibi yapmak ise, riyânın tâ kendisidir. İyiliğe önder olmakta şeytâna uyan, bu telbîsâtının cezasını çeker.

Üçüncü derece, birinci ve ikinci derecelerden de daha incedir. O da insan, kendini bu hususlarda dener, şeytânın bu aldatmasına kıymet vermez. Gizli yerde ayrı, âşikâre iken başkalarına gösteriş için ayrı ibâdetin riyâ olduğunu önemsemez. İhlâsın gizli ve âşikâre ibâdeti aynı şekilde yapmak olduğunu anlar da, insanlar görüyor diye ibâdetinde fazla huşû göstermekte kendisinden ve Rabbinden utanır. Sonra nefsine yönelir ve toplumda olduğu gibi, yalnızlıkta da ibâdetini düzgün yap der. İşte bu da kapalı bir

riyakârlıktır. Çünkü bunun, yalnızlıkta ibâdetini düzeltmesi, toplumdaki ibâdetine uydurması içindir. Burada yine halka gösteriş vardır. İhlâs, ibâdet ederken, hayvanlarla insanların kendisini görmesinde fark gözetmemektir. Yâni insanların kendisini görmesine aldırış etmeyecek ki, kendinden utanarak riyâ ve gösteriş yapmış olsun da, bundan kurtulmak için toplumda kıldığı gibi, yalnızlıkta da kılmasına gayret etsin. Bundan kurtuluş, ancak bitkilere kıymet vermediği gibi, insanların görmesine de kıymet vermemekle mümkündür. İşte şeytânın üçüncü aldatması da bu şekildedir. Yâni toplumda insanlar görüyor diye yaptığı iyi ibâdet gibi, yalnızlıkta da iyi ibâdet yapması yine riyâ ile ilgilidir.

Dördüncü derece, şeytânın dördüncü derecedeki aldatması, bu üçüncü dereceden de daha gizlidir. Artık şeytan, seni bu şekilde kandıramayacağını bildiği için "İnsanların huzûrunda huşû ile namaz kıl." demez. Yalnız bu defa şeytan, yine toplumdaki ibâdetinden Allah'ın azametini, celâl ve kibriyâlığını, kimin huzurunda durduğunu düşün de, gafil olan kalbine Allahu Teâlâ'nın bakmasından utan, der. Adam da böylece toplumda kalbiyle hazırlanır. Âzâları ile huşû eder ve bunu bir ihlâs sanır. Hâlbuki bu da aldatma ve aldanmanın tâ kendisidir.

Çünkü eğer bu maksatla toplum arasında ibâdet ediyorsa, yalnızlıkta da aynı şekilde ibâdet etmesi ve aynı duyguyu taşıması lâzımdır. Bundan kurtuluş alâmeti, toplumda olduğu gibi, yalnızlıkta da aynı duygu, aynı huzur ve huşû içinde ibâdet etmektir. Bu huzura başkaları sebep olmamalıdır. İster şekilde ve ister kalp huzûrunda olsun, toplum arasında ve yalnızlıktaki ibâdetinde bir değişiklik olursa, bu riyânın tâ kendisidir ve bunun sâhibi ihlâstan uzaktır. İşte insanın kalbindeki bu riyâ ve gizli şirk, gece karanlığında siyah taş üzerinde yürüyen karıncanın ayak şamatasından daha incedir.

Nitekim bu husus ile ilgili hadîs, yukarıda geçmiştir. Şeytânın şerrinden, ancak ince görüşe sâhib olup, Allah'ın tevfik ve hidâyetiyle saâdete ulaşan kimseler korunabilir. Yoksa şeytan, Allah'a ibâdet edenler için paçaları sıvamış ve her an onları murâkabe altında bulundurmaktadır. Bütün hareketlerinde onları riyâya düşürmek için türlü çârelere başvurur. Göz sürmesinden, bıyık kesmesinden, koku sürünmesinden ve elbise giymesinden her şeyine kadar onu aldatmaya çalışır.

Zîra bu saydıklarım da özel vakitlerde sünnet olmakla beraber bunlarda da nefsin riyâ arzuları vardır. Çünkü insanların bunlarla ilişkisi var ve gözleri bunlara gider. Şeytan, onu bu işlere dâvet eder; "Bunlar sünnettir, bunları

terk etme.” der. Öte yandan gönül, bunları gizli bir şehvet için veya en azından ihlâstan başka karışık niyetlerle yapar. Bütün bu âfetlerden selâmet bulmayan ibâdetler, hâlis değillerdir. Hattâ gönlün çektiği güzel îmar edilmiş bir mescidde îtikâfı bile şeytan teşvik eder ve birçok fazîletlerini hatırlatır.

Hâlbuki bâzen kendisini îtikâfa teşvik eden, mescidin güzelliği ve istirahatın müemmen (emniyetli) oluşu olur ki, bunda bir ecir yoktur. Bu da mescidlerin mâmur ve güzelini, bakımsız ve inşaatı çirkin olanı üzerine tercih etmekle bilinir. Bütün bunlar nefsin isteklere temayülüdür ki, ihlâsın hakikatini iptâl ederler. Dikkat et, altına da yabancı maddeler katılır ki, bunlar da birbirinden farklıdır. Az olur çok olur, ayrılması mümkün olur. Kolaylıkla veya güçlükle bilinir. Fakat bâzen o kadar belirsiz olur ki, sarraftan başkası onu anlayamaz. Kalbin karışıklığı, şeytânın hîleleri ve nefsin hıyâneti de böyledir. Bunun için: “Âlimin iki rekât namazı, câhilin bir yıllık ibâdetinden hayırlıdır.” denilmiştir.

Fakat bu âlimden murad gelişi güzel âlim değil, bu âlimden, amellerin âfetlerinin inceliklerine vâkıf olup onları bu âfetlerden koruyarak ihlâs ile amel eden âlimler kastedilmiştir. Câhil ise amelinin dış görünüşüne bakar ve ona mağrur olur. Bu, tıpkı siyâhîlerin altının yuvarlaklık ve kızıllığına bakmalarına benzer. Altının karışık olmasından bir şey anlamaz. Sarrafın kabul edeceği bir kırat ağırlığındaki hâlis altın, câhilin aldandığı bir dînar karışık altından çok daha iyidir.

İşte, ibâdetlerin hükmü böylece birbirinden farklı ve belki sanıldığından daha şiddetlidir. Bunları saymak mümkün değil, anlattığımız bu misâl ile yetinilmelidir. Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna azdır. Bunun için fazla tafsîlâta lüzum yoktur.

ŞÂİBELİ AMELİN HÜKMÜ

Bilmiş ol ki; hâlis ve Allah rızâsı için olmayıp, riyâ ve nefsin arzuları ile karışık olan amellere mükâfat, ikab veya hiç bir karşılık verilmemesi hususlarında ulemânın ihtilâfı vardır. Yalnız riyâ ve gösteriş için yapılan amellerin aleyhte olup bunlardan ikab edileceği ve yalnız Allah rızâsı için yapılan amelden de mükâfat alacağı kesindir. Şüphe ise karışık, yâni hem Allah rızâsı ve hem de gösteriş için yapılan iyiliklerdedir. Zâhirî haberler, bu gibi ibâdetlere mükâfat verilmeyeceğini göstermektedir. Bununla beraber bu rivâyetler de muârazadan kurtulmuş değildir. Hakikati Allahu Teâlâ bilmekle beraber bizim anlayabildiğimiz şudur ki, bu ibâdete daha ziyâde teşvik eden tarafın kuvvet ve kudretine bakarız.

Şâyet bu ibâdetin yapılmasında dînî ve nefsânî arzular eşit rol oynuyor ve terâzide müsavî şekilde dengeyi sağlıyorlarsa, ikisi birbirini düşürüyor ve neticede yapılan amele ne sevap ve ne de ikab terettüp ediyor. Yâni ameli boşa gidiyor. Şâyet riyâ tarafı galib ise, bu amelde fayda olmadığı gibi, ikab da vardır. Bununla beraber bu ikab, sırf riya için yapılan amel seviyesinde bir ikab değildir. Şâyet Allah rızâsı tarafı daha fazla ise o fazlalık nispetinde mükâfat görür. Bu da Allahu Teâlâ'nın:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

"Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür." (Zilzâl suresi, 99/7-8) âyetleri ile,

إِنَّ اللهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا

"Şüphesiz Allah zerre kadar haksızlık yapmaz; zerre kadar iyilik olsa onu kat kat artırır." (Nisâ suresi, 4/40) âyetinden anlaşılmaktadır. Artık bu adamın hayra olan niyetini kaybetmek, Allah'ın şânına yaraşmaz. Anlaşılıyor ki gösteriş ve Allah rızâsından hangi tarafı daha fazla ise o nispette mükâfat veya mücâzat görür.

Bu söylediklerimizin yüzünden perdeyi kaldırmak ve bunları açıklamak üzere deriz ki: amellerin kalp üzerindeki tesirleri, sıfatların kuvveti nispetindedlr. Riyâyı dâvet eden hâl, insanı helâke götüren tehlikeli bir durumdur. Bu tehlikenin gıdası, arzusuna uygun olarak hareket etmektir. Hayır ve iyiliği teşvik eden sebep de insanı kurtuluşa eriştiren münciyâttandır. Bu da kuvvetini, arzusuna uygun amelden alır. Birbirinin

zıddı olan bu iki kuvvet kalpte toplandığı vakit, riyâsına uygun olarak hareket ederse o sıfatı, Allah rızâsına uygun olarak hareket ederse de bu sıfatı takviye etmiş olur. Bunların birincisi yâni riyâ mühlikâttandır; diğeri yâni ihlâs da münciyâttandır. Şâyet iki tarafını da eşit şartlar altında besliyorsa, bunlar birbirinin karşısında durabiliyorlar demektir.

Bu, tıpkı bir şeyi içip hararetlendikten sonra bunun zıddını içerek hararetini giderip normal haline dönen adamın davranışı gibi olur ki, bu adam neticede bir şey içmemiş sayılır. Çünkü onun içtiği soğutucu madde daha önce içtiği hararet veren maddeyi telâfiden başka bir fayda sağlamamıştır. Şâyet bu riyâ ve ihlâs taraflarından biri daha ağır basarsa, mutlak sûrette ağırlığı nispetinde tesirini gösterir.

Sünnet-i ilâhiye olarak yemek içmek ve ilâçtan zerre miktarının dahî beden üzerindeki etkisi kaybolmayacağı gibi, kalbi karartmakta ve Allah'tan uzaklaştırmakta veya nurlandırıp Allah'a yaklaştırmakta, zerre miktarı da olsa, hayır ve şerrin tesiri kaybolmayacaktır. İnsanoğlu, yapmış olduğu bir kötülük sebebiyle Allah'tan bir karış uzaklaştığı ve buna karşılık yapmış olduğu iyilikle Allah'a bir karış yaklaştığı vakit, yerinde sayıyor demektir. Çünkü biri uzaklaştırdı ise diğeri aynı yere getirmiş oldu. Şâyet kötülüğü bir karış uzaklaştırdı ve yapmış olduğu iyilik iki karış yaklaştırdı ise o zaman da bir karış yaklaşmış sayılır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kötülüğün ardından, onu yok edecek bir iyilik yap."* buyurmuştur. Sırf riyâ için yapılan amel, sırf ihlâs için yapılan ameli yok ettiğine göre, bunlar, yâni riyâ ile ihlâs bir araya toplandıkları vakitte karşılaşmaları, şâyet müsâvî iseler birbirlerini; biri fazla ise, fazlalığı nispetinde diğerine galip gelmesini gerektirir.

Bunun doğruluğuna, haccı niyet ederek yola çıktığı halde, nefsin arzularından olan ticareti buna katan ve yolda ticaret eden kimsenin, haccının sahih olup mükâfat alacağına, ümmetin ittifakı şehâdet etmektedir. Bu adamın hac ibâdetinden mükâfat alması, Mekke'ye gitmesiyle mümkündür.

Hâlbuki ticâret ona bağlı değildir, her yerde olur. Bu hâlistir. Arada müşterek olan, mesafenin uzunluğudur. Bu uzun mesafede ticareti kasdetmişse, bunda hac sevabı yoktur, demek mümkün ise de, en doğrusu, adamı gerçekte harekete geçiren asıl niyeti hac ise ve ticareti buna yardımcı olmak maksadı güdüyorsa, bu yolculuğu sevaptan hâlî değildir. Benim kanâatime göre cihâda çıkan gazîlerin bu gazâda ganîmet var, bu gazâda ganîmet yok, diye bir ayırım yapmadıklarıdır. Böyle bir ayırım yapmaları,

zâten cihad amellerinin sevabını tamamen mahveder, demek de çok uzaktır. Burada îtidal, her ne kadar ganîmete iltifat, bir eksiklik olması bakımından buna kıymet vermeyenin derecesine ulaşamayacaksa da, asıl maksadı, Allah adını yüceltmek olup ganîmete hevesi, bu asıl niyete tâbi olan kimsenin sevâbının mahvolmamasındadır.

Şâyet âyet ve hadîsler, riyâ karışımı ile yapılan amellerin mahvolacağına delâlet etmekte olduğuna ve savaşta ganîmet, hacda ticâret de aynı durumdadır. Tâvus ve tâbiînden diğerlerinin rivâyetlerine göre, adamın biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e: *"İyilik yapan veya sadaka veren kimsenin bu ameli ile Allah'tan sevap beklerken bir de halk tarafından övülmeyi severse, durumu ne olur?"* diye sorduklarında:

فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ

بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

"Rabbine kavuşmayı uman kimse, yararlı iş işlesin. Ve ibâdetinde Rabbine hiç kimseyi ortak koşmasın." (Kehf suresi, 18/110) âyet-i celîlesi nâzil oluncaya kadar buna vereceği cevabı bilemediği[105], Muaz'ın (r.a.) Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den rivâyetinde:

"Riyânın en küçüğünün de şirk olduğu."[106], Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde de Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Amelinde şirk edene, "Kim için amel ettinse mükâfatını ondan al" denir."*[107] buyurduğu, Ubâde'nin (r.a.) rivâyetinde. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allahu Teâlâ buyuruyor ki: "Ben, ortaklıktan müstağnî olanların en müstağnîsiyim. Kim ki benim için amel eder ve başkasını da bu amele katarsa, hissemi o ortağıma devrederim."*[108] buyurmuştur. Ayrıca Ebû Mûsâ'nın (r.a.) rivâyetinde, bedevînin biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek:

-"Ya Resûlâllah, birisi hamiyetinden, diğeri şecâatinden ve bir başkası da Allah adını yüceltmek ve yaymak için savaşır. Bunların durumu nedir?" diye sorunca, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allah adını yüceltmek için savaşan Allah yolundadır."* buyurur.[109]

Hz. Ömer (r.a.) de: "Siz, falanca için şehîd oldu dersiniz. Ne belli belki o, heybesinin iki gözünü para ve eşya doldurmuş. Yâni para için savaşmıştır." demiştir.

Yine İbn Mes'ûd'un (r.a.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kim ki dünyalıktan bir şeyi elde etmek ümîdiyle hicret ederse, onun nasibi*

odur.”[110] buyurmuştur dersen, deriz ki; anlattığın bu hadîsler bizim dâvamızı bozmazlar. Bunlar, yalnız dünyalığı murâd edenler hakkındadır. Nitekim yukarıdaki son rivâyet bunu açıkça ortaya koymaktadır. Adamın ağır basan gayreti, dünyalıktır. Bunun isyan ve taşkınlık olduğunu yukarıda anlattık. Bunun günâh olması, dünyalık peşinde olmanın harâm olması için değil, çünkü dünyalık aramak haram değildir.

Harâm olan, dîni ile dindarlık göstermek ve dinî amel ile dünyalık peşinde olmaktır. Çünkü burada hem gösteriş ve hem de ibâdetin bir gayesini değiştirmek vardır. Şirket, ortaklık sözü nerede anılmışsa o mutlak müsavat, yâni riyâ ve ihlâsın eşit olduğu yerdir. Bunların müsâvî olduğu yerde yapılan işe ne sevap ve ne de ikab terettüb etmez. Çünkü bunlar birbirini yok eder ve hiç yapmamış gibi olur. Nitekim bunu yukarıda anlatmıştık. Artık bunun için sevap beklemek doğru olmaz. Bununla beraber hangi tarafın daha üstün geldiğini kestiremediği için böyle ortaklık hâlinde insan dâima tehlikededir. Zîra çok kere yapmış olduğu ibâdet kendi aleyhinde olur. Bunun için Allahu Teâlâ:

“Rabbine kavuşmayı uman kimse, yararlı iş işlesin. Ve ibâdetinde Rabbine hiç kimseyi ortak koşmasın.” (Kehf suresi, 18/110) buyurmuştur. Yâni ortaklıkla yapılan amellerde Allah’a mülakat umulamaz.

Yine demek mümkündür ki, gazâda şehâdet mevkiine ancak ihlâs ile erilir. Şimdi ortada iki cephe vardır. Cephenin birinde ganîmet nâmına bir şey yok. Fakat diğer cephede üstelik ganîmet de vardır. Allah’ın adını yüceltmek için ganîmet bulunan cepheye meylettiği vakit, bunun bu gazâsında hiç mükâfat yoktur, denemez.

Durumun böyle olmasından Allah’a sığınırız. Zîra bu, dînde harec (zorluk) ve Müslümanlar için bir ümitsizlik kapısı olur. Çünkü bu gibi şâibelerden insan oğlunun kurtulması çok zordur. Ancak burada sevabın azlığı bahis konusu olur, yoksa amelin mahvolması gibi bir şey asla düşünülemez.

Bununla beraber insanoğlunun burada büyük tehlikede bulunduğunda şüphe yoktur. Çünkü asıl gayesinin Allah rızâsı olduğunu sandığı hâlde ganîmet tarafını tercih etmesi üstün gelebilir. Bu, çok ince ve ayırt edilmesi zor olan bir durumdur. Mükâfat, ancak ihlâsadır. Ne kadar ihtiyatlı davransa da insan, ihlâsının kesinliğini tespit edemez.

Bunun için son derece cehd u gayret gösterdikten sonra daima red ile kabul arasında müttereddit ve ibâdetinde âfetin bulunup, vebâlinin

sevabından çok olmasından korku üzerinde olmalıdır. Basîret sâhipleri böyle davranır.

Yine bunun için **Süfyân-ı Sevrî**: "Ben yaptığım amele önem vermem." demiştir.

Abdülazîz b. Ebû Reddad da: "Atmış yıl Kâbe'de mücavir kaldım ve atmış hac yaptım. Hangi ameli yaptımsa muhâsebesini yaparken, şeytânın nasîbini Allah'ın nasibinden fazla gördüm. Keşke müsâvi olsaydılar da hiç olmazsa azâb görmeyeydim." demiştir. Bununla beraber riyâ veya her hangi bir âfet korkusu halinde ameli terk etmek doğru değildir. Zâten şeytânın esas olarak istediği de budur. Bizim maksadımız ise ihlâsı kaybetmemek ve ona sâhip olmaktadır.

Hikâye edildiğine göre fakirlerden birisi **Ebû Saîd el-Harraz**'a hizmet eder ve bâzı işlerinde ona yardımda bulunurdu. Ebû Saîd, bu fakîrin ihlâs ile amel etmesi için, ona bir gün ihlâstan bahsetmişti. Fakir kendini yoklamış, ihlâs aramaya çalışmış fakat Ebû Saîd'e yaptığı hizmette ihlâs bulamayınca onu terk etmiş ve Ebû Saîd de zor duruma düşmüştü. Bunun üzerine Ebû Saîd durumu kendisinden sorunca, bu hizmette ihlâs bulamadığı için vazgeçtiğini söylemişti.

Ebû Saîd: "Öyle yapma. Zîra ihlâs muâmeleyi kaldırmaz. Sen ameline devâm et ve ihlâsı elde etmeye gayret eyle. Çünkü ben sana ameli terk et demedim, ihlâs ara dedim." dedi.

Fudayl da: "İnsanlardan sebep ameli terk etmek riya, insanlar için yapmak ise şirktir." demiştir.

---

[105]. İbn Ebî'd-Dünya ve Hâkim, mürsel olarak Tavus'dan rivayet etmişlerdir. Metin yukarıda geçmiştir.

[106]. Taberânî ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.

[107]. Mâlik'in Muvatta'ında buna benzer bir rivâyet vardır. Mahmud Lebid'den rivâyet edilen metin yukarıda geçmiştir.

[108]. Mâlik, "Muvatta"ında rivâyet etmiştir.

[109]. Yukarıda geçmiştir.

[110]. Bundan önceki bölümde geçti.

ÜÇÜNCÜ BAB:
SADÂKATİN FAZÎLETİ

Kur'ân-ı Kerîm'de Allahu Teâlâ:

رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ

"İnsanlardan, Allah'a verdiği ahdi yerine getirenler vardır." (Ahzâb suresi, 33/23) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de: *"Doğruluk iyiliğe, iyilik ise cennete hidâyet eder. İnsan, sadâkatıyla Allah katında sıddîklardan yazılır. Yalancılık kötülüğe götürür. Kötülük de cehenneme iletir. Kişi yalan söylemekle Allah katında yalancılardan sayılır."* buyurmuştur.

Sıddîk kelimesinin sıdktan alınması, sıdkın fazîleti için yeterlidir. Zîra Allahu Teâlâ peygamberlerini medh ü senâ bâbında şöyle buyurmuştur:

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا

"Ey Muhammed, kitabda İbrâhîm'e dâir anlattıklarımızı da an. O, şüphesiz dosdoğru bir peygamberdi." (Meryem suresi, 19/41)

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ
وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا

"Ey Muhammed, kitabda İsmâil'e dâir anlattıklarımızı da an. Çünkü o, sözünde doğru bir kimse idi, tarafımızdan gönderilmiş bir peygamber idi." (Meryem suresi, 19/54),

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا

"Kitabda İdris'e dair anlattıklarımızı da an. Çünkü o, dosdoğru bir peygamberdi." (Zümer suresi, 39/60)

Abdullah İbn Abbâs (r.a.): "Dört vasfa sâhip olan kârdadır. Bunlar doğruluk, hayâ, güzel huy ve şükürdür." demiştir.

Bişr b. el-Hâris de: "Allah'a karşı doğrulukla amel eden, insanlardan tevahhuş eder, uzaklaşır." demiştir.

Ebû Abdullah er-Remelî anlatıyor: "Mansûr ed-Dînnûrî'yi rüyamda gördüm ve:

"Allah sana ne muâmele yaptı?" diye sordum. O da:

"Allah beni mağfiret etti, bana rahmet etti ve umduğumun fazlasını verdi." dedi. Bunun üzerine kendisine:

"Kulun Allah'a yönelttiği ibâdetlerin en güzeli nedir?" diye sordum. O da:

"En güzeli sadâkat, en çirkini de yalancılıktır." dedi.

Ebû Süleyman da: "Doğruluğu binit, hakkı kılıç ve Allah'ı aramayı da gaye edin." demiştir.

Adamın biri hakîmin birisine:

"Dünyada doğru insan görmedim." deyince hakîm:

"Doğru olsan, doğruları bulurdun." demiştir.

Muhammed b. Ali el-Kettânî: "Allah'ın dînini üç direk üzerinde bulduk. Bunlar, hak, sadâkat ve adâlettir. Hak âzâlarda, adâlet kalpte, sadâkat da sözdedir." dedi.

Allahu Teâlâ'nın:

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ

"Allah'a karşı yalan uyduranların, kıyâmet günü, yüzlerinin simsiyah olduğunu görürsün." (Zümer suresi, 39/60) buyurduğu âyet-i celîlesinin tefsirinde **Sevrî**: "Bunlar, Allah'ı sevdikleri iddialarında doğru olmayan kimselerdir." demiştir.

Allahu Teâlâ'nın **Dâvud aleyhisselâm**a bir vahyinde: "*Yâ Dâvud, yalnızlığında beni tasdik edeni, toplum arasında ben tasdik ederim."* buyurmuştur.

Şiblî'nin sohbetine iştirâk edenlerden biri, haykırarak kendini Dicle'ye attı. Bunun üzerine Şiblî: "Eğer bu adam bu hareketinde doğru ise, Allahu Teâlâ Mûsâ aleyhisselâmı kurtardığı gibi, onu da kurtarır. Şâyet yalancı ise Firavun'u batırdığı gibi onu da batırır." dedi.

Zâtın biri diyor: "Fakîh ve âlimler, bir insanda üç şey bulunduğu vakit onun kurtulmuş olduğunda ittifak etmişlerdir. Birbirinin tamamlayıcısı olan bu üç şey, bid'at ve nefsanî arzulardan hâlis olan İslâmiyet, amelde Allah için sadâkat, helâl ve temiz yemektir." dedi.

Vehb b. Münebbih anlatıyor: "Tevrât hâşiyelerinde yirmi cümle buldum. İsrâiloğullarının sâlihleri toplanır bunları okur ve aralarında müzakere

ederlerdi. Bunlar; amelden daha yararlı bir hazîne, hilimden daha kârlı mal, gadabdan daha düşük asâlet, amelden daha süslü arkadaş, cehâletten daha kötü yoldaş, takvâdan daha üstün şeref, hevâî arzuları terk etmekten daha üstün kerem, fikir ve tefekkürden daha makbûl amel, sabırdan daha üstün iyilik, kibirden daha fenâ kötülük, rıfk ve mülâyemetten daha yumuşak ilâç, akılsızlıktan daha büyük hastalık, haktan daha âdil elçi, sadâkatten daha doğru öğüt veren delil, tamahtan daha zelil yoksulluk, istiften daha kötü zenginlik, sıhhatten daha güzel yaşayış, iffetten daha kolay geçim, huşûdan daha güzel ibâdet, kanâattan daha hayırlı zâhidlik, sükûtu muhafazadan daha iyi koruyucu ve ölümden daha yakın gayb yoktur." cümleleridir.

Muhammed b. Saîd el-Mervezî de: "Allah'ı sadâkatle aradığın vakit Allahu Teâlâ senin eline öyle bir ayna verir ki, dünya ve âhiretin acayib hallerini o aynada görürsün." demiştir.

Ebû Bekir el-Verrak da şöyle diyor: "Kendin ile Allah arasında doğruluğu, halk arasında da rıfk ile mülâyemeti kur."

Zünnûn-ı Mısrî'ye: "Kişinin hallerini düzeltmesinin yolu var mı?" diye sorduklarında:

"Günahlardan şaştık kaldık, doğruluğu arıyoruz, hâlbuki bu durumda ona yol yoktur."

"Şehevî arzularımız bize kolay geliyor da, bunun hilâfına hareket ağırımıza gidiyor." dedi.

Sehl'e: "İçinde bulunduğumuz bu hâlin aslı nedir?" diye sorduklarında: "Sadâkat, şecâat ve sehâvettir." dedi.

"Bunu biraz daha çoğalt" demeleri üzerine; "Takvâ, hayâ ve temiz gıdâ"yı da sözlerine ekledi.

İbn Abbâs (r.a.)'dan gelen bir rivâyette Resûl-i "Ekrem'e kemâlden sorduklarında, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Doğru konuşmak ve doğrulukla iş görmektir." dedi.

لِيَسْأَلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ

"Allah, doğrulardan doğruluklarını sormak için." (Ahzâb suresi, 33/8) âyetinin tefsirinde **Cüneyd**: "Sâdıklar kendi nefislerine, Rabbine karşı olan sadâkatlerini sorarlar." demiştir ki bu, tehlikelidir.

SIDKIN HAKÎKATİ VE MÂNASI

Bilmiş ol ki; sıdk kelimesi, altı anlamda kullanılır: Niyet ve irâdede sadâkat, vefâ ve azimde sadâkat, amelde sadâkat ve dînin bütün makamlarında sadâkattir. Bunların hepsinde sadâkatle nitelenen kimse sıddîktır. Çünkü sadâkatinde mübalâğa göstermiştir. Bu sıddîklar da derecelere ayrılır. Bu altı esastan birisinde sadâkati olan ise, sadâkati olan şeye nispetle sâdıktır.

Sıdkın birincisi; lisânın sadâkati, yâni doğru sözlü olmaktır. Bu da haberlerde veya haberleri tazammun edip içine alan şeylerde olur. Haber ya geçmiş veya gelecekle ilgili olur. Verdiği sözde durup durmamak hususu gelecek haberle ilgilidir. Sözünü korumak herkesin borcudur. Mutlaka doğru söylemelidir. Doğruluğun en meşhur ve en açığı bu dur. Eşya hakkında, olduğunun aksine haber vermekten dilini koruyan kimse sâdıktır. Fakat bu doğruluğun iki kemâli vardır.

Birincisi; târizlerden sakınmaktır. Çünkü târiz ve imâlar yalandan sayılmıştır. Târiz, yalan makamındadır. Zîra yalanın sakıncalı tarafı, şeyi olduğunun hilâfına göstermektir. Târiz de kaçamaklı bir yalandır. Ancak bâzı hallerde târize zaruret vardır. Çocuk, aile ve benzerlerini terbiye konularında olduğu gibi; zulümden kaçınmakta, düşmanla savaşta, devlet ve ordunun esrarına düşmanın muttalî olmasında da durum aynıdır.

Bu gibi hususlarda târiz yolu ile konuşmak zorunda kalan kimsenin sadâkati, hakkın emrettiği ve dînin iktizâ eylediği hususta Allah için konuşmaktır. Bu anlayış içinde târiz yolu ile konuştuğu vakit her ne kadar sözü, başka şekilde ifade etmişse de yine sâdıktır. Zîra sadâkatte murâd olunan mâna aranır. Hattâ Hakka delâlet ve hakka dâvet aranır. Sözün şekline değil, mânasına bakılır.

Evet, bu gibi yerlerde sarahati bırakıp imkân nisbetinde târiz ve îma yollu konuşmaları daha uygun olur. Zîra Buhârî ve Müslim'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Cihâd için bir sefere çıkacağı zaman, düşmanın haber almasını önlemek için başka istikamet gösterirdi. Bu ise yalan sayılmaz. Nitekim yine Buhârî ve Müslim'in Ümmü Gülsüm'den rivâyetlerinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

لَيْسَ بِكَذَّابٍ مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَقَالَ خَيْرًا أَوْ أَنْمَى خَيْرًا

"İki kişi arasını bulmak için hayır söyleyip hayrı îmâ eden, yalancı değildir." buyurmuştur. Maslahata uygun olarak üç yerde yalana müsâade edilmiştir. Bunlar, iki kişi arasını bulmak, iki ailesi olanın bunlarla geçimini sağlaması ve bir de savaş alanlarıdır. Bunlarda doğruluk, sözde değil, niyette aranır. Sahih bir maksada müstenid olarak hayrı murâd ediyorsa, sözü ne olursa olsun, sâdıktır.

Bununla beraber, yine buralarda da târiz yolu ile konuşmak daha uygundur. Adamın birini zâlimlerden birisi evinden arar. Adam evdedir, fakat zâlimin yanına çıkmak istemez. Hanımına, "Şurada bir dâire çiz, parmağını bu dairenin ortasına koy ve adama, "Burada değildir" de, diye direktif verir. Hanım, dâirenin içinde olmadığını söylerken, adam da onun evde olmadığını anlar ve çeker gider. Bu sûretle hem hanımı yalandan ve hem de kendini zâlimden kurtarmış olur.

Demek ki sözde birinci kemâl, açık yalandan ve imkân nisbetinde târiz yollu konuşmaktan kaçınmaktır.

İkinci kemâl ise, Rabbine münâcatta bulunduğu sözlerindeki sadâkatine dikkat etmektir. Meselâ, "Ben yönümü, gökleri ve yeri yaratana çevirdim." dediği vakit aklı ve fikri dünyalık peşinde ise bu sözünde yalancıdır. Yine bunun gibi, "Yalnız sana ibâdet ederim." ve: "Ben, Allah'ın kuluyum." dediği vakit, gerçek ubûdiyet ile mevsuf değil ve arayıp istediği Allah'tan başka bir şey ise bu sözünde de sâdık değil, belki yalancıdır. Kıyâmet gününde "Ben Allah'ın kuluyum." sözünden sorumlu tutulsa, buna gerçek cevabı veremez. Çünkü şâyet gerçekte nefsinin veya dünyanın veya şehvetlerinin kulu ise, bu sözünde sâdık değildir.

İnsan ne ile kayıtlanmış ise onun kuludur. Nitekim **Îsâ aleyhisselâm** kavmine seslenerek: *"Ey dünyanın kulları!"* dediği gibi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de: *"Altın, gümüş, zînet ve süslü elbiselerin kulu olanlar helâk olmuştur."*[111] buyurmuştur. Herkes gönlünde neye bağlanmışsa onun kulu olarak isimlendirilmiştir. Gerçek Allah kulu, kendini önce başka her şeyden âzâd edip mutlak hürriyete sâhip olandır. Önce mutlak böyle bir hürriyeti elde edenin kalbi boşalır ve böyle boş olan kalbe Allah kulluğu yerleşir ve Allah sevgisi ile onu doldurur. Zâhir ve bâtınını O'na itâate bağlar, onun Allah'tan başka bir murâdı olmaz.

Sonra bu makamdan yâni kulluk makamından daha üstün olan hürriyet makamına yükselir. Yâni kendi arzu ve irâdelerinden Allah için ferâğat eder, bunlardan kendini âzâd eder ve doğrudan Allah'ın irâdesine uyar. Bu irâde yaklaştırmak veya uzaklaştırmaktan her ne olursa olsun, ona aldırış

etmez olur. Kendi irâdesini Allah'ın irâdesi karşısında yok eder. Bu adam önce Allah'tan başka her şeyden âzâd edilmiş, hür bir insan olmuş, sonra kulluğa dönmüş ve kendi irâdesinden de kurtulmakla tekrar hürriyete ulaşmış ve kendini, kendisi için yok, efendi ve mevlâsı için var kabul etmiştir. Efendisi onu tahrik ederse harekete geçer, durdurursa durur, ibtilâ ederse rızâ gösterir, hiç bir sûretle iltimas aramaz ve itiraza başvurmaz. Allah'ın huzurunda, yıkayıcının önündeki ölü gibi bir hâl alır. İşte kulluktaki sadâkatin son haddi budur. Gerçek kul varlığı mevlâsı için olup kendisi için olmayandır. İşte bu sadâkat, sıddîklar derecesidir. Yalnız Allah'tan başkasından kendini kurtarıp hürriyete ulaşmak ise sâdıkların mertebesidir. Çünkü kulluk, ancak bundan sonra başlar. Bundan önce bir insana sıddîk denemediği gibi, sâdık da denemez. İşte sözde sadâkatin anlamı budur.

İkinci sıdk, niyet ve irâdedeki sadâkattir ki bu, ihlâs demektir. Yâni kendisini tahrik eden kuvvetin yalnız Allah rızâsı olmasıdır. Şâyet tutum ve davranışlarına nefsin arzularından bir şey karışırsa sadâkat niyeti bâtıl olur ve bu gibi adama yalancı demek câiz olur. Nitekim **"İhlâs Kitabı"**nda üç kişiye sorulan sorular ve alınan cevaplarda bu durum açıklanmıştı. Meselâ, âlime, "İlminle ne amel ettin?" diye sorulunca. "Allah rızâsı için okuttum, neşr-i ulûm ettim." diye cevap verir. Fakat kendisine, "Yalancısın, sen, desinler için okuttun." denir; okutmadın, denmez. Okuttun ama, irâdende yalancısın, denir.

Bunun için zâtın biri: "Sadâkat, kasıt ve irâdede tevhîdin sıhhatidir." demiştir. Yine Allahu Teâlâ:

وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ

"Allah ikiyüzlülerin yalancı olduklarını da bilir." (Münâfikûn suresi, 63/1) Onlar peygamberimize; "Sen Allah'ın Resulüsün." dediler. Bu sözleri doğrudur, fakat kalplerinde buna inanmadıkları için kalplerindeki inançlarında yalancıdırlar. Bunlar inandıklarını değil, inanmadıklarını haber verdikleri için de yalancıdırlar. Haber, gerçeğe uygundur, fakat îtikadlarına uygun değildir. Niyetleri doğru olmadığı için yalancıdırlar. Sadâkat için niyette ihlâs şarttır.

Sıdkın üçüncüsü, azimde sadâkattir. Azim, bâzen amelden önce gelir. Meselâ, insan kendi kendine, "Allahu Teâlâ bana servet verirse, onun tümünü veya bir kısmını tasadduk ederim; düşmanla karşılaşırsam, onlarla

bütün gücümle savaşırım ve ölmeye aldırış etmem. Allahu Teâlâ bana bir mevki nasîb ederse, zulüm ve halka temayül ile isyân etmem, mutlak sûrette adâlete riâyet ederim.” gibi azimlerde bulunur.

Bu azim, bâzen içinden doğar ki bu, kesin ve sâdık bir azimdir. Bunda şüphe ve tereddüt yoktur. Bâzen de bu azimde tereddüt kokusu ve zâfiyet olur ki, bu hâl sadâkata münâfidir. Buradaki sadâkat, tam bir kuvvetten ibâret olur. Bu, tıpkı sağlam bir adam için bunun iştahı sâdıktır, fakat kuvvetli bir menşe’den gelmediği için hastanın şehvetine de yalancıdır, demek gibidir.

İşte bâzen sadâkat ve doğruluk söylenir de bu mâna kastedilir. Sâdık ve sıddîk tereddüd ve zaafsız bütün iyiliklere tam bir kuvvet ve kesin bir azim ile karar vermeye denir. Bu, aynen **Hz. Ömer**’in (r.a.): “Ebû Bekir (r.a.) varken benim hilâfete geçmemden boynumun vurulması benim için daha sevimli olur.” demesine benzer. Çünkü o, bunu kesin bir azim ile söylemiş ve hattâ ölümü bile göze almıştır.

Azim ve kararda sıddîkların mertebeleri birbirinden farklıdır. Bâzen öyle azim sâhibi olur ki bu azmi, kendisini ölüme kadar götürür. Nitekim Müslümanlarda öyle azim sâhipleri vardır ki, kendilerinin öldürülmeleri ile Hz. Ebû Bekir (r.a.)’in öldürülmesi arasında muhayyer bırakılsalar, kendilerinin öldürülmelerini Hz. Ebû Bekir’in öldürülmesine tercih ederler.

Bu, azimde vefakârlıktır. Zîra nefis, peşin söz vermekte serbest ve cömerttir. Fakat iş tahakkuk edip tatbik sâhasına konacağı zaman şehvetlerin hücumu ile bağları gevşer ve azminde vefâ gösteremez duruma düşer ki bu, sadâkate aykırı olur. Bunun için Allahu Teâlâ:

رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللهَ عَلَيْهِ

“Allah’a verdikleri ahidde duran doğru adamlar vardır.” (Ahzâb suresi, 33/23) buyurmuştur.

Enes (r.a.) diyor ki: “Amcam Nadr’ın oğlu Enes (r.a.) Bedir savaşında Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in sağında bulunamadı, yâni savaşa katılamadı. Buna çok üzüldü ve kendi kendine: “Allahım eğer beni ikinci bir savaşa yetiştirirse yapacağımı ben bilirim.” diye karar verdi. Ertesi yıl Uhud savaşına katıldı. Sa’d b. Muaz (r.a.) kendisini gördü ve:

“Ne o, ne yapıyorsun, nereye gidiyorsun?” diye sorunca:

“Uhud dağının ardında cennetin kokusun aldım, cennete gidiyorum.” dedi ve öyle bir mücâhede etti ki, öldüğü vakit vücudunda seksen küsur yara

bulundu. Hemşiresi:

"Kendisinde tanınacak bir hal kalmadı. Ancak elbisesinden onu tanıyabildim." dedi ve bunun üzerine yukarıdaki âyet-i ceîle nâzil oldu.[112]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in sancaktarlarından olup Uhud savaşında şehid olarak yüzüstü düşen Mus'ab b. Umeyr'in (r.a.) Resûl-i Ekrem (s.a.v.) başı ucunda durarak: **"İnsanlardan Allah'a verdiği ahdi yerine getiren adamlar vardır. Kimi bu uğurda canını vermiş, kimi de beklemektedir."** (Ahzâb suresi, 33/23) âyet-i celîlesini okumuştur.[113]

Fudale b. Ubeyd diyor: "Hz. Ömer'in Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den şu rivâyetini işittim. Resûl-i Ekrem buyurdular ki:

اَلشُّهَدَاءُ أَرْبَعَةٌ :رَجُلٌ مُؤْمِنٌ جَيِّدُ الْإِيمَانِ، لَقِيَ الْعَدُوَّ،

فَصَدَقَ اللهَ حَتَّى قُتِلَ، فَذٰلِكَ الَّذِي يَرْفَعُ النَّاسُ إِلَيْهِ أَعْيُنَهُمْ

يَوْمَ الْقِيَامَةِ هٰكَذَا، وَرَجُلٌ جَيِّدُ الْإِيمَانِ إِذَا لَقِيَ الْعَدُوَّ فَكَأَنَّمَا

يُضْرَبُ وَجْهُهُ بِشَوْكِ الطَّلْحِ أَتَاهُ سَهْمٌ عَائِرٌ فَقَتَلَهُ فَهُوَ فِي

الدَّرَجَةِ الثَّانِيَةِ، وَرَجُلٌ مُؤْمِنٌ خَلَطَ عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا

لَقِيَ الْعَدُوَّ فَصَدَقَ اللهَ حَتَّى قُتِلَ فَذٰلِكَ فِي الدَّرَجَةِ الثَّالِثَةِ،

وَرَجُلٌ أَسْرَفَ عَلٰى نَفْسِهِ لَقِيَ الْعَدُوَّ فَصَدَقَ اللهَ حَتَّى قُتِلَ

فَذٰلِكَ فِي الدَّرَجَةِ الرَّابِعَةِ.

"Şehidler dörde ayrılır. (Biri) *imânı sağlam* (hiç günah işlememiş) *bir mü'mindir ki, düşmanla karşılaşmış ve Allah'a karşı sadâkatini göstererek savaşmak sûretiyle şehid olmuştur. İşte Müslümanların, kıyâmet gününde böylece* (Resûl-i Ekrem (s.a.v.), başörtüsü düşünceye kadar başını yukarı kaldırarak) *başlarını alabildiğine yukarı kaldırıp bakacakları bu şehiddir* (ve bu, şehidlerin birinci mertebesidir). *Diğeri de îmânı sağlam olan bir kimsedir ki, düşmanla karşılaştığı vakit, sanki bol dikenli bir ağaçla suratına vurulmuş gibidir. Kendisine isabet eden bir oktan almış olduğu yara ile ölmüştür. Bu da ikinci derecededir. Diğer birisi de iyilikleri yanında kötülükleri de bulunan bir insandır. Düşmanla karşılaşınca, Allah'a olan sadâkatini gösterdi, savaştı ve öldürüldü. Bu da üçüncü mertebededir.*

Diğer birisi de nefsine zulmeden günahkârdır. Bu da düşman ile karşılaşınca sadâkatini göstererek savaştı ve öldürüldü ki, bu da dördüncü derecededir."[114]

Mücâhid anlatıyor: "İki kişi toplum arasında, "Allahu Teâlâ bize mal verirse, biz infak ederiz." dedikleri ve sonra da zengin oldukları halde cimrilik edip infak etmedikleri için haklarında:

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ

مِنَ الصَّالِحِينَ .فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ

مُعْرِضُونَ .فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا

أَخْلَفُوا اللهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ.

"Aralarında "Allah bize bol nîmetler verecek olursa, andolsun ki sadaka vereceğiz ve iyilerden olacağız." diye O'na and verenler vardır. Allah onlara bol nîmetinden verince, cimrilik ettiler, yüz çevirdiler. Zâten dönektirler. Allah'a verdikleri sözden caydıkları ve yalancı oldukları için O'nunla karşılaşacakları güne kadar Allah kalplerine nifak soktu." (Tevbe suresi, 9/75-77) âyetleri nâzil olmuştur. Bâzıları. "Onlar bunu içlerinden niyet etmişlerdir." demişlerdir. Onların azimlerini bir muâhede, muâhedede durmamalarını yalan, durmalarını ise sadâkat ve doğruluk kabul etmiştir.

Buradaki doğruluk ve sadâkat, üçüncü mertebedeki doğruluktan daha zor ve daha önemlidir. Çünkü nefis azimde cömertlik gösterebilir, fakat sonra şehevî isteklerine uyarak vefasızlığa da düşebilir. Bunun için **Hazret-i Ömer** bile Ebû Bekir'in (r.a.) bulunduğu bir yerde benim emârete geçmeden ölmem, benim için daha sevimlidir, dedikten sonra istisnâ ederek ancak şu anda bu sözümde tereddüdü mûcib bir hal ortada yokken ileride ölüm ânında bir değişiklik olmasından da emîn olamam, diyerek azmindeki şiddetli vefâsına işâret etmiştir.

Ebû Saîd el-Harrâz da şöyle anlatıyor: "Rüyamda iki melek gökten inerek bana doğruluktan sordular. Ben de: "Ahde vefâ, verdiği sözde durmaktır." dedim. Onlar, "Doğru söylüyorsun." diyerek yine semâya çekildiler.

Sıdkın beşincisi, amelde sadâkattir. Amelinde cehd ü gayret göstermek, içini dışına, dışını içine uydurmaktır. Dış ameli, bâtında olmayan bir

ameline delâlet etmemeli, yâni yaptığı her amel tamamen içinden doğmalıdır. Yoksa içinden gelmiyor diye ameli terk etmek değildir. Bâtınını da zâhirini tasdîke çekmelidir. Bu anlattığımız riyâ ile bir değildir, ondan ayrıdır. Çünkü mürâî, riyakârlığı kasdetmiştir. Murâd, ayrı bir dâvadır, bizim söylediğimiz ayrı bir dâvadır.

Çünkü nice huşû ile namaz kılanlar vardır ki, bunlarda riya ve gösteriş diye bir maksat olmadığı halde kalpleri ibâdetlerinden gafildir. Onu böyle huşû ile ibâdet ederken gören, Allah huzurunda olduğunu sanır, hâlbuki kalbi başka işlerle meşguldür. Bu öyle bir ameldir ki, lisan-ı hâli ile kalp amelinden haber verirken kalbi gafil olduğu için bu haberinde yalancıdır.

Hâlbuki bu adamdan amelinde sadâkat istenmektedir. Kalbini de buna göre ayarlamalıdır. Bunun gibi, bâzı adamlar sükûnet ve vakar içinde yürürken kalplerinde vakardan eser yoktur. Hâlbuki görünüşleri kalplerini haber veriyor. Bu gibiler işlerinde ve amellerinde sâdık değillerdir. Halka yönelmese de riyakârlık yapmasa da yalancılıktan kurtulamaz. Kurtuluş çâreleri, iç ve dışlarını birleştirmekte ve hattâ bâtınlarını zâhirlerinden daha iyi yapmaktadır. İşte bu korkudan sebep bâzıları zâhir kılık ve kıyâfetlerini bozmuş ve züppe kılığına girmişlerdir. Maksatları, bu tehlikeye düşmemektir.

Demek ki, zâhirin bâtına uymaması maksatlı olursa, buna riyâ denir ve bu, ihlâsı yok eder. Kasıtsız olursa, sadâkati yok eder. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allahım, gizli hallerimi görünen hallerimden daha iyi et, görülen hallerimi de daha sâlih kıl."*[115] diye duâ etmiştir.

Yezîd b. Hâris: "Kişinin, iç ve dışının bir olması adâlettir. İçinin, dışından iyi olması ise fazîlettir. Dışının, içinden iyi olması da taşkınlıktır." demiştir. Bu hususta Şâirin biri:

"Mü'minde gizlilik ve âşikârelik hali müsâvi olduğu vakit,,
iki cihanda övülmeyi hak eder."
"İçi dışına uymazsa sa'y u gayretinde kendisine yorgunluktan başka bir şey yoktur."
"Hâlis altın hiç bir vakit değerini kaybetmez,
fakat karışık olan, bir değer kazanmaz." demiştir.

Atıyye b. Abdülgafûr anlatıyor: "Mü'minin içi dışına uyduğu vakit, Allahu Teâlâ meleklerine onunla iftihar ederek: *"İşte bu, gerçek kulumdur."* buyurur."

Kurre'nin oğlu Muâviye'de: "Beni gece ağlamaya, gündüz de gülmeye alıştıracak olan yok mu?" diye sormuştur.

Zeyd'in oğlu Abdülvâhid de: "Hasan-ı Basrî bir şey emrettiği vakit onu en iyi yapan ve bir şey yasakladığı vakit ondan en çok sakınan kimse olurdu. Onun kadar içi dışına uygun kimse görmedim." demiştir.

Zâhidlerden olan **Ebû Abdurrahmân** da: "Allahım, insanlarla kendi aramdaki işlerde emniyetle muâmele ettiğim halde, seninle aramızdaki işlerde hıyânetle muâmele ettim." der ve ağlardı.

Ebû Yâkub da: "Doğruluk, gizli ve âşikârede Hakk'a uymaktır." dedi. Demek ki sadâkatin bölümlerinden birisi de gizli ve âşikârenin birbirine uymasıdır.

Sıdk'ın altıncı bölümü ki, en azîz ve üstün derece budur. O da dînin makamlarında sadâkattir. Havf (korku), reca (ummak), tazîm (saygı), zühd, rızâ, tevekkül, muhabbet ve diğer bütün işlerinde sadâkat ve doğruluktur. Zîra bunların her birinin bir başlangıcı vardır ki, o sâyede bu ismi alırlar. Sonra gaye ve hakikatleri vardır. Gerçek sâdık, bunların hakîkatine erişendir. Bir şey galebe çalıp hakikati tamamlanınca, o zaman onun sâhibine sâdık denir. İşte bu, gerçek korkudur. Allahu Teâlâ da:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا...

أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ

"İnananlar, ancak Allah'a ve peygamberine inanmış, sonra şüpheye düşmemiş; Allah uğrunda malları ile canları ile cihâd etmiş olanlardır. İşte onlar, doğru sözlü olanlardır." (Hucurât suresi, 49/15) ve:

وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ...أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا

"Lâkin iyi olan Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitâba, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve köleler uğrunda mal veren, namaz kılan, zekât veren ve âhidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır." (Bakara suresi, 2/177) buyurmuştur.

Ebû Zer'e (r.a.) îmandan sordukları vakit, bu âyet-i celîleyi okudu. Ona, "Biz sana îmandan sorduk." dediklerinde, o: "Ben de Resûl-i Ekrem

(s.a.v.)'e îmandan sorduğum vakit, o da bana bu âyet-i celîleyi okudu." dedi.

Biz burada korku için bir misâl verelim. Allah'a ve âhirete îmânı olan herkesin, havf adı verilecek şekilde bir korkusu vardır. Fakat bu korku hakîkat derecesine varmadığı için sâdık değildir. Şöyle bir düşünelim; bir kimse hükümdardan veya yolculuğunda yol kesicilerden korkarsa benzi nasıl sararır, vücudu nasıl titrer, huzuru nasıl kaçar, yemek ve uykudan nasıl kesilir, düşünceleri nasıl dağılır, kendisine ve çoluk çocuğuna faydası olmaz bir hal alır. Hattâ memleketi başına dar gelir, huzur ve refâhı sıkıntılara dönüşür ki, bütün bunlar sezdiği tehlikenin korkusudur. Burada durum böyle olduğu halde cehennem korkusunu iddia ederken isyan ettiği vakit kendisinde böyle bir korku görülmez. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Cehennem gibi kaçıcısının ve cennet gibi arayıcısının uykuda olduğu gibisini hiç görmedim"[116] buyurmuştur.

Bu işlerde hakîkata ulaşmak çok zordur. Bu makamların sonu olmadığı için tamamına ulaşmak mümkün değildir. Fakat herkesin kendi durumuna göre bundan nasîbi vardır. Bu nasip yâ zayıf veya kuvvetlidir. Kuvvetli olursa sâdık adını alır.

Allah'ı bilmek, O'na saygı göstermek ve O'ndan korkmanın sonu yoktur. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Cebrâil'e: *"Seni, aslî sûretin üzerinde görmek isterim."* deyince, Cebrâil aleyhisselâm: "Sen buna dayanamazsın." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Hayır, mutlaka kendini aslî sûretinde bana göstermelisin."* buyurdu. Aydınlık bir gecede Baki' Mezarlığı'nda kendini göstereceğine söz verdi ve gösterdi. Bütün ufku kaplayan heybeti gören Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bayılıp düştü. Ayıldığı vakit Cebrâil eski hâline dönmüştü. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Böyle müthiş bir yaratığın daha olacağını sanmam."* deyince, Cebrâil aleyhisselâm: "Ya İsrâfil'i görsen; ayakları yerin dibinde, başı Arş-ı Âzam'ın altında. Öyle iken Allah korkusundan bir serçe kadar küçülür. Diğer melekler ise bu seviyede değillerdir. Çünkü onlar da mârifette birbirinden farklıdırlar." dedi. İşte tâzimde sadâkat budur.[117] Câbir'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"İsrâ gecesinde Cebrâil'e uğradım. Mele-i Âlâ'da devenin sırtındaki örtü gibi zelîl olarak oturuyordu."[118] buyurdu. Sahâbe-i kirâm da daima korku içinde bulunurlardı. Fakat onların korkuları Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in korkusu kadar değildi. Bunun için Abdullah ibn Ömer (r.a.): "Allah'ın

dîninde insanların hepsini ahmak olarak görmedikçe, îmânın hakikatine ulaşamazsınız.” demiştir.

Mıtraf da: “Herkes kendisiyle Allah arasında ahmaktır.” demiştir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

“Kul, îmânın hakîkatine varamaz, insanları Allah’ın karşısında hayvanlar gibi, sonra da kendisine dönerek kendisini de hepsinden aşağı görmedikçe.” buyurmuştur.

Sözün kısası, bütün bu makamlarda sâdık bulmak çok zordur. Bu gibiler, ender bulunan insanlardır. Bununla beraber sadâkatin derecelerinin de sonu yoktur. Kul, bâzı hususlarda sâdık olursa bâzılarında da olamaz. Hepsinde sâdık olan, gerçek sıddîktır.

Sa’d b. Muaz (r.a.) diyor: “Ben, üç şeyde kuvvetli olmakla beraber ne yazık ki diğerlerinde zayıfım. Kuvvetli olduklarımın birincisi namazdır. Müslüman olalı beri başladığım namazdan bir an önce bitirsem diye hatırıma bir şey gelmemiştir. İkincisi, cenaze teşyîine çıktığım zaman, cenâze defnedilinceye kadar, o hal ile ilgili olandan başka hatırıma hiç bir şey geçmemiştir. Üçüncüsü de Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in her buyurduğunu hak olarak kabul ettim ve bunda tereddüt etmedim.” demiştir.

Bunu rivâyet eden **İbn Müseyyeb**: “Bu hasletlerin, peygamberlerden başkasında bulunacağını sanmazdım.” dedi. İşte bu, bu hususlarda sıdktır. Sahâbe-i kirâmın ileri gelenlerinden nice zatlar, namaz kılmış, cenazeleri tâkip etmiş, fakat bu dereceye ulaşamamışlardır.

İşte sıdk u sadâkatin ve doğruluğun dereceleri bunlardır. Sıdkın hakîkati hakkında meşâyihten rivâyet edilen sözler, çoğunlukla bu mânaların teker teker bölümlerine temas ederler. Evet, **Ebû Bekir el-Verrak** sıdkı anlatırken: “Sıdk, üçtür. Tevhidde sadâkat, tâatte sadâkat ve mârifette sadâkattir. Tevhidde sadâkat, bütün mü’minler içindir. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ

“Onlar ki Allah’a ve Resulüne îman ettiler. Sıddîkların tâ kendileridir onlar.” (Hadîd suresi, 57/19) buyurmuştur. Tâatte sadâkat, ilim ve verâ erbâbı içindir. Mârifette sadâkat ise, yerlerin direkleri demek olan velâyet erbâbınındır. Bütün bunlar, yukarıda anlattığımız sadâkatin altıncı derecesinde devrederler. Ancak bu, sadâkatin bulunduğu bâzı kısımları anlattık ki, o da bütünü değildir.

Câfer-i Sâdık da: "Sıdk demek, mücâhede demektir ve aynı zamanda başkasını kendi üzerine tercih etmeyeceğin gibi, Allah üzerinde de başkasını tercih etmemendir. Nitekim Allahu Teâlâ:

هُوَ اجْتَبَاكُمْ

"O sizi ictibâ etti, yâni seçti." (Hac suresi, 22/78) buyurmuştur. Rivâyete göre Allahu Teâlâ **Mûsâ aleyhisselâm**a şöyle vahy etmiştir: *"Ben bir kulumu sevdiğim vakit ona, sadâkatini görmek için dağların bile dayanamayacağı belâlar veririm. Şâyet sabrederse onu kendime velî ve dost edinirim. Şâyet acziyet gösterir, feryâd ederse, onu perîşân ederim."*

Demek ki, sadâkatin alâmetlerinden birisi de tâatleri gizlediği gibi, mâsiyet ve felâketleri de gizlemek ve onları, halkın duymasından hoşlanmamaktır.

"Sıdk u İhlâs Kitâbı" burada tamamlandı. Bunu "Murakabe ve Muhâsebe Kitâbı" tâkip edecektir. Hamd, Allah'a mahsustur.

---

[111]. Buhârî, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etti, metin yukarıda geçmiştir.

[112]. Tirmizî, hasen ve sahih olduğunu söyledi. Buhârî de muhtasar olarak, bu âyetin bu zat hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.

[113]. Ebû Nuaym, **"Hilye"**de Ubeyd b. Umeyr'den (r.a.) mürsel olarak rivâyet etmiştir.

[114]. Tirmizî rivâyet etti ve hasen olduğunu söyledi.

[115]. Yukarıda geçti.

[116]. Yukarıda geçmiştir.

[117]. Recâ ve Havf bahsinde geçmiştir. Resûl-i Ekrem'in Cebrail'i iki defa gördüğü rivâyet edilmiştir.

[118]. Muhammed b. Nasr **"Tazîmu Kadri's-Salât"** kitâbında, Beyhakî, **"Delâilü'n-Nübüvve"**de Enes'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Hammâd b. Seleme'nin de İbn Atâ'dan mürsel bir rivâyeti vardır.

RUB'U'L-MÜNCİYÂT
SEKİZİNCİ KİTAB

MURÂKABE VE MUHÂSEBE KİTÂBI
(KİTÂBU'L-MURÂKABE VE'L-MUHÂSEBE)

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur (O'na hamd ederim). O Allah ki, herkesin iyi ve kötü bütün kazandıklarını murakabe eder, her azanın ne yaptığını bilir ve onu muhafaza eder. Hattâ gönüllere geçen hâtıralara muttalî olur da harekete geçen bu hatıralardan dolayı insanı hesaba çeker.

O Allah ki, ister hareket etsin, ister dursun, yerde ve göklerde her ne varsa -zerre kadar da olsa- her şeyi bilir ve ilminin dışında bir şey kalmaz. Az-çok, gizli ve âşikâre, iğneden ipliğe kadar her ne varsa hepsinden hesaba çeker. Az da olsa fazl u keremiyle ibâdetleri kabul eder ve mükâfatlandırır. Çok da olsa, büyük de olsa, yine lûtf u keremiyle dilediği günahtan vazgeçer. Kullarını hesaba çekmesi; onları kendilerine tanıtması, gelecekleri için hazırladıklarını kendilerine göstermesi ve onları yaptıklarından dolayı dünyada muhasebeye alıştırması ve kendilerine çeki düzen vermeleri, dünyada kendi muhâsebelerini yapmazlarsa mahşer yerinde şekavete uğrayacaklarını ve onların çok az olan sermayelerini Allahu Teâlâ kabul etmezse helâk olacaklarını bilmeleri içindir. Dünya ve âhirette nîmet ve rahmetini bütün kullarına teşmîl ve tâmim eden Allah'ı noksan sıfatlardan tenzîh ederim.

O Allah ki, O'nun fazl u keremi ile gönüller îman için genişledi ve açıldılar. O'nun yümn ü bereketiyle âzâlar ibâdet etti ve İslâm âhlâkıyla terbiyelendiler. Yine O'nun hidâyetiyle gönüllerden cehalet bulutları sıyrıldı ve mârifet nûru ile aydınlık ve sükûna kavuştular.

O Allah ki, O'nun takviye ve yardımı ile gönüllerden şeytânın hîle ve vesveseleri uzaklaştırıldı. Sevapların günahlar üzerine ağır gelmesi de yine O'nun inâyetiyledir. Yapanlara tâat ve ibâdetin kolay gelmesi de O'nun kolaylaştırması sâyesindedir. Lütuf da O'ndan, ceza da O'ndandır. Uzaklaştırmak da O'ndan, yaklaştırmak da Ondandır. Mutluluk da O'ndan, mutsuzluk da O'ndandır.

Salât u selâm, peygamberlerin efendisi olan Hz. Muhammed'e ve diğer bütün hayırlı insanların efendisi olan O'nun âline ve müttakîlere öncülük edip, yol gösteren ashâbı üzerine olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ:

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا

وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ

“Kıyâmet günü doğru terâziler kurarız; hiçbir kimse hiçbir haksızlığa uğratılmaz. Hardal tânesi kadar olsa bile yapılanı ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.” (Enbiyâ suresi, 21/47), yine:

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ

يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا

أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا

“Amel defterleri ortaya konunca, suçluların onda yazılı olanlardan korktuklarını görürsün. Vâh bize, eyvâh bize, bu defter nasıl olmuş da küçük-büyük bir şey bırakmadan hepsini saymış, derler. İşlediklerini (önlerinde) **hazır bulurlar. Rabbin kimseye haksızlık etmez.”** (Kehf suresi, 18/49), yine:

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللهُ وَنَسُوهُ

وَاللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“Allah onların hepsini dirilttiği gün, kendilerine işlediklerini haber verir. Allah onları bir bir saymıştır, fakat kendileri unutmuşlardır. Allah her şeye şâhiddir.” (Mücâdele suresi, 58/6) ve yine

يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ

ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“O gün insanlar işlerinin kendilerine gösterilmesi için bölük bölük dönerler. Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.” (Zilzâl suresi, 99/6-8), yine:

ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

“Sonra o gün, herkese kazancı verilir ve hiç kimseye haksızlık yapılmaz.” (Bakara suresi, 2/281),

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ

مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ

“Her kişinin yaptığı iyiliği hazır ve yaptığı kötülüğü de kendisi ile onun arasında uzun bir mesafe olmasını dileyerek bulacağı günü düşünün. Allah böylece dikkatinizi çekiyor.” (Âl-i İmrân suresi, 3/30) Ve yine:

وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ

“İçinizde olanı Allah’ın bildiğini bilin de O’ndan çekinin.” (Bakara suresi, 2/235) buyurmuştur.

Kullar arasında basîret sâhibi olanlar, bütün bu âyetlerden Allahu Teâlâ’nın onları murâkabe ettiğini ve hesaplarının münâkaşalı geçeceğini anlar ve en kısa zamanlarının bile hesabını verip zerrelerden sorumlu olacaklarını bilirler. Aynı zamanda bu tehlikelerden kendilerini kurtaracak tek çârenin, kendilerini peşînen muhâsebe ve murâkabe etmek olduğunu, hareket ve sükûnunda nefsi kontrol ve her an muhâsebe demek olduğunu da bilirler. Hesâba çekilmeden önce burada kendi muhâsebesini yapan kimsenin orada hesâbının kolay olacağını, sorgu ânında cevaplarının hazır bulunacağını ve bu sâyede iyi neticeler elde edeceğini bilir.

Dünyada kendini hesâba çekmeyenin âhirette hasretinin çoğalacağını, mahşer yerinde fazla bekleyeceğini ve neticede rüsvây ve perişan olacağını da şimdiden görür.

Bütün bu gerçekler bu şekilde kendilerine keşfolmasa bile o vartalardan kendilerini kurtaracak tek çârenin Allahu Teâlâ’ya itâat olduğunu bilirler. Hâlbuki Allahu Teâlâ onlara sabır ve nefislerini kontrol ile emrederek:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا

“Ey inananlar! Sabredin, düşmanlarınızdan daha sabırlı olun, cihâda hazır bulunun.” (Âl-i İmrân suresi, 3/200) buyurmuştur. Onlar da nefislerini müşârata, murâkabe, muhâsebe, muâkabe, mücâhede ve muâtebe yolu ile kontrol etmişlerdir. Onlar için yalnız murâbetenin altı makamı

vardır. Bu makamları açıklamak sûretiyle hakîkatlerini, fazîletlerini ve bunlardaki ameli tafsîlâtıyla anlatmak ve bu muhâsebenin aslını bildirmek gerekir. Onun için biz de bu makamları açıklayalım.

MÜŞARETE MAKAMI

Bilmiş ol ki; ticaret ortaklarının mallarında hesap tutmaları, kârın selâmeti içindir. Tüccar, ortağından yardım beklediği için ona sermayesini teslim edip ticaret ettikten sonra onu hesaba çektiği gibi, akıl da âhiret yolunda bir tüccardır. Maksadı, nefsi tezkiye edip kâr sağlamaktır. Zîra kurtuluşu buradadır. Nitekim Allahu Teâlâ:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا

"Kendini arıtan saâdete ermiştir. Onu fenâlıklara gömen kimse de ziyâna uğramıştır." (Şems suresi, 91/9-10) buyurmuştur. Nefsin kurtuluşu, sâlih ameller iledir. Akıl, bu kazancı sağlamakta nefsin yardımına muhtaçtır. Tüccar, malındaki ticarette işçi ve ortağından yardım beklediği gibi, akıl da nefsini tezkiye hususunda nefsinden işler bekler.

Tüccar, ortağı ile kârda mücadele ve münâzaa eden bir hasım gibi, olmamak için aralarında önce bâzı şartlar konuşup kabul ettikleri, sonra ortağını murâkabe, sonra muhâsebe ve sonra da kınama veya azarlama gibi durumlara muhtaç olduğu gibi, akıl da önce nefis ile bâzı şartlar üzerinde anlaşmaya, ona bir takım görevler verip, bir takım şartlar öne sürmek sûretiyle onu kurtuluş yoluna götürmeye ve bu yola girmek hususunda ona kesin emri vermeye, sonra da onu bir an murâkabesiz bırakmamaya muhtaçtır.

Zîra nefsi kendi başına bırakırsa, serbest kalan hâin ve kaçak bir kölenin elindeki malı har vurup harman savuracağı gibi, ondan da göreceği hıyânet ve sermayeyi kaybetmekten başka bir şey değildir. Bütün bu işler bittikten sonra da onu daima yoklayıp şartlara riâyet etmesini istemek gerekir. Zîra bu ticaretin kazancı, peygamberler ve şehidlerle birlikte Sidre-i Müntehâ'ya ulaşıp Firdevs Cennet'ine girmektir. Bunun için bu hususta nefisle inceden inceye hesap görmek, dünya kazancındaki hesap görmekten çok daha önemlidir. Çünkü dünya ticareti geçicidir. Geçici olan kârın ise kıymeti yoktur. Belki geçici olan kötülük, geçici olan iyilikten daha iyidir. Çünkü kötülük gidince ferahlık gelir ve kötülük de yok olur. Fakat iyilik gidince geride devamlı bir üzüntüsü kalır. Hâlbuki iyilik de gitmiştir, geri gelmez. Bunun için şâir:

"Benim için en büyük üzüntü, kesin olarak yok olacağını bildiğim sevinçtir." dedi.

Allah'a ve âhirete îmânı kesin olarak nefis muhâsebesinde bulunan herkese, nefsini bir an ihmâl etmemesi ve bütün işlerinde onu sıkıştırıp gözaltında bulundurması borçtur. Çünkü ömürden geçen her nefes, baha biçilmeyen bir cevherdir. Onun bir karşılığı yoktur ki, onunla bu noksanı telâfi edesin. Bu nefeslerin boşa gitmesi veya kötülükte kullanılması ise, aklı başında hiç kimsenin buna müsâmaha gösteremeyeceği büyük bir hüsrandır.

İnsanoğlu sabah namazını kıldıktan sonra bir süre nefsi ile baş başa kalarak onunla bâzı muâhedeler yapması ve bir takım şartlar üzerinde anlaşması gerekir. Nitekim tüccar da sermayeyi ortağına teslim ettikten sonra onunla böyle muâhedeler yapar. Bu arada nefsine, "Benim sermayem ömrümdür. Ömrüm gidince ana sermayem de gider ve artık kâr ve kazançtan mahrum kalırım. Bugün yeni bir gündür. Allahu Teâlâ bugünde bana müsâade etti ve bana in'âmda bulundu. Eğer beni öldürseydi, bir gün olsun beni geri çevirip burada devamlı ameller ve çeşitli hayırlarda bulunmayı temennî edecektim. Şimdi kabul et ki, öldürüldün ve geri çevrildin. Sakın bugünü boşa geçirme. Her nefes, paha biçilmeyen bir cevherdir. İyi bil ki, bir gün gece ve gündüzü ile yirmi dört saattir. Nitekim haberde şöyle vârid olmuştur:

"Kıyâmet günü insanoğlunun önüne her gün ve gece için yirmi dört kapalı kutu getirilir. Kutunun birini açar, o saatte yaptığı amellerin mükâfatı olarak içini nûr ile dolu olduğu halde görünce, bu sayede Allah'tan alacağı mükâfatı düşünerek öyle sevinir ki, eğer bu sevinci cehennem halkı arasında bölünse, cehennemin acısını duymaz olurlardı. Diğer kutuyu açar. Karanlık ve pis kokulu olarak karşısına çıkar ki, bu da isyân ile geçirdiği saatidir. Buna da öyle üzülür ki, bu üzüntü cennet halkına dağılsa kederlerinden cennetin zevkini kaybederlerdi. Üçüncü bir kutu açılır ki, bu, tamamen boş. Bu da uyku veya mübah olan şeylerle geçirdiği saattir. Bu da imkânı olduğu halde bir kazancı kaybeden tüccarın hasreti gibi ve belki çok daha fazla onu yakar ve o saati boşa geçirdiğinin acısını çeker. Bu kadar hasret ve aldanma sana kâfidir."

İşte ömrü boyunca geçirdiği her saati kendisine böylece arz edilir. Onun için nefsine; Seni göreyim, sandığını iyi doldur, sakın boş bırakma. Tembelliğe düşme, sonra yüksek derecelerden düşersin. Cennete girsen bile bu hasret ebedî olarak içinde kalır. Her ne kadar cehennem ateşinden ehven ise de, aldanma hasreti, dayanılacak gibi değildir.

Nitekim zâtın biri; *"Kabul edelim ki günahkârlar affedilmiştir. Fakat iyilik edenler mükâfatını kaybetmiştir."* demiş ve böyle demekle aldanmasına ve hasretine işâret etmiştir. Allahu Teâlâ da:

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ

"Sizi toplanma gününde topladığı gün; işte O, kimin aldandığının ortaya çıkacağı gündür." (Teğâbün suresi, 64/9) buyurmuştur.

İşte bütün vakitlerinde nefsine bu tavsiyelerde bulunmalı. Sonra yeniden göz, kulak, dil, mîde, edep yeri, el ve ayak gibi yedi âzâları hakkında da ona ayrı ayrı tavsiyelerde bulunmalı ve bunları kendisine emânet etmelidir. Çünkü bunlar nefsine hizmet eden nefsin maiyetidirler. Bu ticaret, bunlarla tamamlanır. Cehennemin yedi kapısı vardır. Her kapıdan girecekler olacaktır. Bu kapılar, bu azalarla isyan edenler içindir. Bu bakımdan da bu âzâları isyandan korumasını nefsine tavsiye etmelidir.

Göz hakkındaki tavsiyesi; yabancıya veya bir Müslüman'ın mahrem yerine bakmaktan onu korumak ve Müslüman'a hakaret gözü ile bakmamayı, hattâ her boş şeylere bakmamayı öğüt vermektir. Zîra Allahu Teâlâ boşuna söz söylemekten men ettiği gibi, boşuna bakmaktan da men etmiştir. Sonra yalnız men etmekle yetinmeyip iyi ve yararlı yerlere bakmakla da emretmelidir. İbret nazarı ile Allah'ın yarattığı bu sun-ı bedîe ve örnek almak için yapılan iyi işlere, Allah'ın kitâbına ve peygamberin sünnetine bakmak, öğüt almak ve istifade etmek için hikmet kitaplarına bakmak gibi tavsiyelerde bulunmalıdır. Böylece her âzâ hakkında geniş tavsiyelerde bulunmalı, özellikle dil ve mîdesi üzerinde önemle durmalıdır.

Diline gelince; zîra o, yaratılışında serbesttir. Hareketinde zorluk çekmez. Bununla beraber kovuculuk, yalan, söz gezdirme, kendisini övme, başkasını ve yemekleri yerme, tel'în, bedduâ, yaltaklanma ve benzeri **"Âfât-ı Lisan"**da anlattığımız hususlarda günâhı büyüktür. O, tamamen bu gibi şeyler peşindedir. Hâlbuki yaratılışı zikir, tezekkür, tekrar tekrar okumak, okutmak, insanları doğru yola irşâd etmek, ara bulmak ve benzeri iyilikler için yaratılmıştır. Nefsine; dilini, zikirde kullanmayı şart koşmalıdır. Zîra mü'minin konuşması zikir, bakışı ibret ve sükûtu tefekkürdür. Ağızdan çıkan her sözü zapta alan bir murâkıp olduğunu bilmelidir.

Mîdesine gelince; ona fazla yememeyi teklif etmeli, şüpheli ve şehevî şeylerden onu sakındırıp helâldan az yemeyi öğretmelidir. Zarûret miktarı

ile yetinmelidir. Muhalefet ettiği takdirde birçok şeylerden kendini mahrum edeceğini şart koşmalıdır.

Bütün âzâlarında böyle şartlar koşmalıdır. Hepsini teferruâtıyla anlatmak lafı uzatır. Âzâların isyan veya tâatleri gizli değildir. Sonra her gün ve gecede tekrarlanması gereken ibâdetlerde de gerekli tavsiyelerde bulunmalıdır. Sonra gücü yettiği nispette nâfileleri de öğüt vermeli ve onları çoğaltmaya gayret ettirmelidir. Detaylarını, keyfiyetlerini ve onlara nasıl hazırlanacağını sebepleri ile beraber anlatmalıdır. İşte bunlar her gün yapmalarına muhtaç olduğu şartlardır. Fakat insan bir kaç gün bu şartları öne sürüp nefsi de kendisine itâat ettiği vakit artık bunu îtiyad hâline getirdiği için zamanla bu şartları öne sürmeye lüzum kalmaz. Ancak nefis bâzılarında itâat eder ve bâzılarında etmezse, o zaman etmediklerinde yine yeniden şartlarını öne sürer. Bununla beraber hiç bir gün yeni bir hâdise ile karşılaşmayacağı düşünülemediği için hiç bir gün de şart koşmalarından hâlî kalamaz. Bu, Allahu Teâlâ'nın kendisinde bir hakkıdır. Başkanlık, ticaret ve öğretmenlik yapan kimseler için bu şart koşma işi daha da önem kazanır ve Allahu Teâlâ'nın hakkı daha da kuvvetleşir. Çünkü bunların Allah'ın hakkını yerine getirmeye muhtaç olduğu hâdisesız günün geçmesi pek enderdir. Her gün karşılaştığı her yeni hâdise de nefsine istikameti ve bütün yollarında hakka inkıyâdı şart koşmalı, ihmalden onu sakındırmalıdır. Kaçakçılığında ısrar eden köleye yapılan nasihat gibi, ona nasihat etmelidir. Nefis yaratılışta tâate karşı direnme gösterir. Kulluğa isyân eder. Aynı zamanda va'z u nasihat ve güzel terbiye nefiste etkili olabilir. Nitekim, *"Sen hatırlat, zîra hatırlatma mü'minlere fayda verir."* buyrulmuştur.

İşte bu ve bunun gibiler nefis ile yapılan bağlantının ilk makamıdır. Yâni amelden önce bir muhâsebedir. Muhâsebe, bâzen amelden sonra olduğu gibi, bâzen korkutmak için amelden önce de olabilir. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ

"İçinizde olanı Allah'ın bildiğini bilin de O'ndan çekinin" (Bakara suresi, 2/235) buyurmuştur.

Bu korkutma, gelecek içindir. Artık ve eksiği bilmek için çokluk ve miktardaki her bakış, bir muhâsebedir. Ziyâde ve noksanını bilmek için gündüzleri önünde olan şeylere kulun bakması yine bir muhâsebedir. Nitekim Allahu Teâlâ:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا

“Ey inananlar, Allah yolunda yürüdüğünüz vakit, her şeyi iyice anlayın.” (Nisâ suresi, 4/94), ve

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا

“Ey inananlar, eğer fâsığın biri size bir haber getirirse onun içyüzünü araştırın.” (Hucurât suresi, 49/6),

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ

“And olsun ki insanı biz yarattık; nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz.” (Kaf suresi, 50/16) buyurmuştur. Bunu anlatması, gelecekte kendisini korkutmak içindir Ubâde b. Es-Sâmit’in (r.a.) rivâyetinde, öğüt isteyen bir kimseye Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Yapacağın işin sonunu düşün; salâh ve iyilik ise onu yap, azgınlık ise ondan vazgeç.” buyurmuştur.

Hakîmlerden birisi: “Aklının şehvetine galip gelmesini istersen, sonunu düşünmeden şehvetinin isteklerini yerine getirme. Zîra pişmanlığın gönülde kalması, şehveti hiçe saymaktan daha zordur.” demiştir.

Lokman: “Sonunu gören pişmanlıktan emîn olur.” dedi. Şeddad b. Evs’in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Akıllı, nefsini deneyip hesaba çekerek ölüm ötesi için çalışan, ahmak da nefsini hevâsına tâbi kılıp Allah’tan umandır.” buyurmuştur. Buradaki “dîn günü” hesap günü demektir. Nitekim Allahu Teâlâ:

أَإِنَّا لَمَدِينُونَ

Sâffât suresinde buyrulduğu üzere (Bkz; 37/53) yâni muhâsebe olurlar.

Hz. Ömer de: “Hesâba çekilmeden önce kendinizi muhâsebe edin. Tartılmadan önce amelinizi tartın ve böylece büyük huzura arz edilmeye hazırlanın.” dedi.

Yine **Ömer**, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye (r.a.) yazdığı bir mektupta: “Darlık ve şiddet hesabı başlamadan önce genişlikte iken kendinizi hesâba çekin.” dedi.

Bütün bunlar, ilerideki hesâba işârettir. Zîra “Kendisini hesâba çeken, gelecek için amel eder.” buyrulmuştur. İşte birinci bağlantı, bu şartları

koşmaktır.

MURAKABE VE NEZARET

Çünkü insan, nefsine gerekli tavsiyelerde bulunup yukarıda anlattıklarımızı şart koştuktan sonra geride bir mürakabe kalır. Artık ne yaptığını kontrol etmekten başka bir şey kalmaz. Çünkü kontrolsüz kalırsa azgınlık ve yorgunluk gösterebilir. Onun için biz de murakabenin fazîlet ve derecelerini anlatalım.

MURAKABENİN FAZÎLETİ

Cebrâil aleyhisselâm Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e ihsandan sorduğu vakit, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi O'na ibâdet etmendir. Şâyet sen onu görmüyorsan O'nun seni gördüğünde şüphe yoktur." buyurmuştur. Allahu Teâlâ da:

أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ

"Herkesin yaptığını gözeten Allah, bunu yapmayan putlarla bir olur mu?" (Ra'd suresi, 13/33) ve

أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللهَ يَرَى

"Allah'ın her şeyi görmekte olduğunu bilmez mi?" (Alâk suresi, 96/14), ve:

إِنَّ اللهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

"Allah şüphesiz hepinizi görüp gözetmektedir." (Nisâ suresi, 4/1), ve:

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ

بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ

"Onlar emânetlerini ve sözlerini yerine getirirler. Onlar şâhidliklerini gereği gibi yaparlar." (Meâric suresi, 70/32-33) buyurmuştur.

İbn Mübârek adamın birine:

"Allah'ı murâkabe et." dedi. Adam:

"Bu nasıl olur?" diye sorunca:

"Dâima Allah'ı görür gibi ol." demiştir.

“Zeyd’in oğlu Abdülvâhid de: “Gözetleyicim, büyüğüm olduğu vakit, artık ben başkasına kıymet vermem.” dedi.

Ebû Osman el-Mağribî de: “Tarîkat yolunda insanın dikkat edeceği en makbûl şey, nefsini muhâsebe ve murâkabe ederek amelini ilmi ile idâre etmektir.” dedi.

İbn Atâ da: “Tâatlerin efdali, devamlı olarak Hakk’ı “Murâkabe ve araştırmaktır.” dedi.

Cerirî de: “Bizim durumumuz iki esas üzerine kurulmuştur: Bunlar, nefsini Allah için murâkabe ve ilmini, işinin üzerine hâkim kılmaktır.” demiştir.

Ebû Osman diyor: Ebû Hafs bana dedi ki: “İnsanlar etrafını aldıkları vakit, sen önce nefsine ve kalbine va’z et. Sakın insanların, başına toplanmasına aldanma. Zîra onlar ancak senin dışını murâkabe edebilir. Hâlbuki Allahu Teâlâ içinden geçenleri murâkabe eder.” dedi.

Hikâye edildiğine göre sûfilerden bir şeyhin genç bir öğrencisi vardı. Şeyh buna ikrâm eder ve onu öne geçirirdi. Bunu gören yaşlı başlı talebe ve mürîdleri, “Biz yaşlı başlı olduğumuz halde buna neden bizden fazla ikrâm ediyorsun?” diye serzenişte bulundular. Şeyh, bunların her birine, kimsenin görmeyeceği bir yerde kesilip getirilmek üzere birer kuş verir. Tabiî genç öğrencisine de aynı şeyi teklif eder. Herkes birer tenha yer bulur, kuşlarını kesip getirir. Genç öğrenci ise hepsinden sonra ve kuş elinde canlı olduğu halde gelir. Şeyh:

“Ne yaptın? Niçin kuşu kesmedin?” deyince genç öğrenci:

“Nereye gittimse Allah beni görüyordu. Tenha bir yer bulamadığım için kuşu kesemedim.” dedi. Bunun üzerine hepsi gencin üstünlüğünü ve ikrâma onlardan daha çok lâyık olduğunu kabul ettiler.

Hikâye edildiğine göre; Yûsuf aleyhisselâm ile baş başa kalıp kapıları kapattığı vakit, Züleyha, odasındaki putun üzerini perde ile örttü. Bunu gören Yûsuf aleyhisselâm;

“Ne o, Melik-i Cebbâr olan Allah’tan utanmıyor da cansız bir puttan mı utanıyorsun?” dedi.

Câriyenin biri, kendisini kötü işe dâvet eden adama:

“Utanmıyor musun?” deyince adam:

“Kimden utanayım? Gökteki yıldızlardan başka kimse yok, onlardan mı utanayım?” deyince câriye:

“Ya o yıldızları yaratan nerede?” dedi.

Adamın biri **Cüneyd**'e; "Gözümü nâmahremden ne ile koruyabilirim?" deyince Cüneyd:

"Allah'ın sana bakıp seni görmesinin, senin yabancıya bakmandan önce olduğunu bilmenle." dedi.

Yine **Cüneyd**, murâkabeyi ancak Allah'tan alacağı hazzın kaybolmasından korkan sağlayabilir." dedi.

Mâlik b. Dînâr, "Adn cennetleri, Firdevs cennetlerindendir. Orada cennet güllerinden yaratılmış hûrîler vardır. Cennetin bu bölümüne kimler girecek?" diye soranlara; "Günah işleyecekleri zaman Allah'ı hatırlayıp O görüyor diye O'nu murâkıb kabul edenler, azamet ve celâlinden korkup beli bükülenler." demiştir.

Allahu Teâlâ, isyanları sebebiyle insanlara azâb edeceği zaman, onların arasında Allah korkusundan aç ve susuz kalanlara bakar. Âsîleri onlara bağışlayarak azâbını onlardan kaldırır.

Muhâsibî'ye murâkabeden sorduklarında; "Murâkabenin başlangıcı, Allahu Teâlâ'nın insanlara olan yakınlığını kalbin bilmesidir." dedi.

Murte'aş da: "Murâkabe, her an ve sözde gaybı düşünmekle sırra riâyet etmektir." dedi.

Rivâyete göre Allahu Teâlâ meleklerine: "Siz zâhirin murâkabesi ile memursunuz. Ben ise bâtını murâkabe ederim." buyurmuştur.

Muhammed b. Ali et-Tirmizî: "Murâkabeni, bakışlarını senden ayırmayan için, şükrünü, nîmetlerini senden eksik etmeyen için, tâatini, kendisinden bir an bile müstağnî olmayacağın için, saygı ve huşûunu da hükümranlığının elinden bir vakit çıkamayacağın için yap." demiştir.

Sehl: "Kalbin en efdal ve eşref zîneti, nerede olursa olsun Allahu Teâlâ'nın kendisini müşâhede ettiğini bilmesidir." dedi.

Birisine Allahu Teâlâ'nın:

رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

"Allah onlardan razıdır. Onlar da Allah'tan razıdır. Bu, Rabbinden korkan kimseyedir." (Beyyine suresi, 98/8) âyet-i celîlesinin tefsîrinden sorduklarında; "Rabbini murâkabe edip nefsini muhâsebe eden ve âhiret için azıklanan kimselerdir." dedi.

Zünnûn-ı Mısrî'ye; "Kul, ne ile cennete girebilir?" diye sorduklarında, "Beş şey ile girer" diye cevap vermiştir. "Bunlar, eğriliği bulunmayan istikamet, hatâya düşmeyen ictihad, gizli ve âşikârede Allahu Teâlâ'nın

kendini murâkabe ettiğini bilmek, hazırlanmak sûretiyle ölümü beklemek ve hesâba çekilmeden önce kendi muhâsebesini yapmaktır.” Nitekim şâir:

“Yalnız kaldığın vakit, “Artık ben yalnızım, beni kimse görmüyor.” deme. Allah’ın seni murâkabe ettiğini hatırdan çıkarma.”

“Bir an için de olsa, Allahu Teâlâ’nın senden gafil kalacağını ve senin gizli tuttuklarını bilemeyeceğini sanma.”

“Görmüyor musun? Günler süratle geçmekte ve bekleyenler için yarın, pek yakındadır.” dedi.

Humeyd et-Tavîl, Süleyman b. Ali’ye:

“Bana öğüt ver.” dedi. Süleyman:

“Tenhalarda Allah’a isyan ederken, Allahu Teâlâ’nın seni gördüğünü kabul ediyorsan, başkalarının görmesinden çekindiğin halde, Allah’ın görmesine aldırış etmediğin için, Allah’a karşı son derece cüretkâr olmuş olursun. Eğer Allah’ın da görmediğini sanırsan, küfre gidersin.” demiştir.

Süfyân-ı Sevrî de; “Kendisine hiç bir şey gizli kalmayana karşı nefsini murâkabe et. Bol bol verenden ümîdini kesme ve dilediği cezayı verenden de daima korku üzerinde bulun.” demiştir.

Firkad es-Sencî: “Münâfık şöyle bir etrafına bakar ve kendisini kimse görmeyince kötülüğe dalar. O, murâkabesinde Allah’ı değil, insanları gözetir.” dedi.

Abdullah b. Dînâr diyor: “Hz. Ömer ile Mekke’ye giderken yolda bir çobana rastladık. Hz. Ömer:

“Bunlardan bir koyun bana sat.” dedi. Çoban:

“Ben mal sâhibi değilim, köleyim.” deyince Hz. Ömer:

“Mal sâhibine; “Koyunu kurt yedi” dersin dedi. Çoban:

“O halde Allah nerede?” deyince, Hz. Ömer ağlayarak köleyi efendisinden satın alıp âzâd etti ve köleye:

“Bu sözün, seni dünyada kölelikten âzâd edip hürriyetine kavuşturdu. Umarım ki âhirette de seni âzâd eder.” dedi.

MURAKABENİN HAKÎKATİ VE DERECELERİ

Bilmiş ol ki murâkabenin hakîkati, murâkıbı düşünerek tamamen O'nunla meşgul olmaktır. Bir kimse başka bir sebeple bir şeyden çekinirse, onun hakkında, "Falancadan sakınıyor ve ondan uzaklaşmak istiyor." denir. Murâkabe, mârifetin kalpte uyandırdığı bir hâldir. Bu hal, âzâ ve kalpte ameli doğurur.

Hâl dediğimiz, kalbin devamlı olarak murâkıbı düşünmesi, O'na yönelip O'nunla meşgul olması demektir.

Bu hali doğuran mârifete gelince; bu da içinden geçenlere ve hattâ bütün gizliliklere Allahu Teâlâ'nın muttalî olduğunu, kulların amellerini murâkabe ettiğini, herkese kazancına göre muâmele edeceğini ve dış görünüş herkese açık olduğu gibi belki ondan da daha açık ve kalbin bütün gizliliklerinin kendisine açık bulunduğunu bilmektir. Bu mârifet genişlediği ve kalbi istilâ edip hâkimiyeti altına aldığı vakit, ancak kalp murâkıb tarafına yönelir ve himmetini ona sarf eder. Yoksa ölümün kesin olduğunu bilmek gibi, nice kesin bilgiler vardır ki, kalbi hâkimiyeti altına alamaz.

İşte kesin olarak bu mârifete sâhip olanlar mukarreblerdir ve yine sıddîklar ve Ashâb-ı Yemîn'e yönelenler de bunlardır. Bunların murâkabesi de iki derece üzeredir.

Birincisi; sıddîklardan olan mukarreblerin murâkabesidir. Bu, saygı ve yüceltme murâkabesidir ki, kalbin tamamen Allah'ın celâlini düşünmeye dalması ve artık başkasına iltifat etmeye imkânı kalmayacak şekilde O›nun heybeti karşısında eğilmesidir. Bu murâkabenin ameli, yalnız kalp ile ilgili olduğu için bunun açıklanmasında sözü daha fazla uzatacak değiliz. Âzâların murâkabesine gelince; onların, şüpheli şeylerden kaçınmaları şöyle dursun, mubahlara da yaklaşmamaları lâzımdır.

Tâat için harekete başlayınca, sanki ona öteden beri alışkınmış gibi, onu yapmak için yeni hiç bir tedbire lüzum görmeden onu gereği gibi yapar. Belki çoban, onu her şeyden korur. Çoban ise kalptir.

Kalp, çobandır ve Mâbud ile müstağrak olduğu vakit, âzâlar hiç zorluk çekmeden doğru yol ve istikamette kullanılırlar. Bu anlattığımız, bütün düşüncesi tek bir Allah olandır. Böyle mâsivâyı arkaya atıp yalnız Allah ile olanların diğer bütün ihtiyaçlarına Allah kefil olur. İşte bu dereceye yükselenler halkı öyle unutur ki, gözü açık olduğu halde yanındakileri bile

göremez. Sağır olmadığı halde sözlerini duymaz. Çocuğunun yanından geçerken bile onunla tanışmaz. O, vâlehü hayrân u mest olmuş durur. Hattâ bu mertebeye yükselen bâzı kimseler adamlarına; "Yanımıza geldiğiniz vakit, bizi kımıldatın." demişlerdir.

Bunu uzak bir şey sanma. Hükümdârın etrafındaki hizmetçiler de onun heybetinden çevrede olanlardan haberleri olmaz. Değil bir hükümdar huzûru, bâzen alelâde düşüncelere dalan bir insan, o düşünce ile meşgul iken, öyle dalar ki, gideceği yeri geçtiği halde farkında bile olamaz.

Zeyd'in oğlu Abdülvâhid'e:

"Sen, zamanında böyle bir adam biliyor musun?" diye sorduklarında;

"Hemen şu dakikalarda buraya gelecek olan adamdan başkasını bilmiyorum." dedi ve tam o sırada **Utbetü'l-Gulâm** içeri girdi. Abdülvâhid kendisine:

"Nereden geliyorsun?" diye sordu. O da:

"Falan mahalleden ve şu caddeden geliyorum." dedi. Abdülvâhid:

"Yolda kimseye rastladın mı?" diye sordu. Utbetü'l-Gulâm:

"Hayır, kimseyi görmedim." dedi. Hâlbuki çok işleyen bir caddeden geliyordu. Fakat kendisi muhabbet deryasına dalmış olduğu için kimseyi görmedi.

Rivâyete göre; Yahya aleyhisselâm yolda giderken rastladığı bir kadına çarparak yıktı. Kendisine, "Niçin öyle yaptın?" dediklerinde; "Ben, onun, bir insan olduğunun farkında olamadım." dedi.

Hikâye edildiğine göre, adamın biri diyor ki: "Bir defa karşılıklı tartışan bir topluma yolum uğradı. Onlardan uzakta birisinin bulunduğunu görünce, ona yaklaşıp kendisiyle konuşmak istediğimde adam:

"Ben, Allah'ı zikirle meşgul olmayı tercih ediyorum." dedi. Ben:

"Tek başına mı?" dediğimde adam:

"Hayır, Rabbim ve melekler benimledir." dedi. Kendisine:

"Bu münakaşa edenlerin hangisi daha üstün gelecek?" diye sordum. O da:

"Allahu Teâlâ'nın mağfiret ettiği." dedi. Ben:

"Yolculuğun ne tarafa?" diye sordum. O:

"Göklere." dedi. Ve "Allahım, yaratıklarının çoğu senden gâfildir." diyerek oradan uzaklaştı.

İşte bu sözler, muhabbet deryasına dalanların sözüdür. O, ancak Allah'tan konuşur, Allah için dinler. Bu gibilerin dil ve azalarını murakabeye ihtiyaç kalmamıştır. Hareketleri doğru ve dürüsttür.

Şiblî, îtikâfda bulunan Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî'nin ziyâretine gider. Gayet sâkin ve huzur içinde murâkabede olduğunu görür. Merak eder ve,

"Sen bu murâkabe usûlünü kimden öğrendin?" der. Ebû'l-Hüseyin:

"Evimizdeki kediden." diye cevap verir ve devamla:

"O, avlanmayı istediği vakit, bir çalının ardında pusuya yatar ve âdeta cansızmış gibi hiç bir tarafı kıpırdamadan hareketsiz olarak durur." dedi.

Ebû Abdullah b. Hafif anlatıyor: "Babamı ziyâret için Mısır'dan Remle'ye gitmek üzere yola çıkmıştım. Zâhidliği ile tanınmış Mısırlı Yûnus'un oğlu Îsâ bana:

"Şu mescidde direğin yanında bir genç ile orta yaşlı bir zat murâkabe hâlindedirler. Bunları bir ziyâret etsen, belki istifaden olurdu." dedi. Ben de aç ve susuz bir halde yanlarına girdim. Yalnız belimde bir peştemalım vardı. Sırtım da açıktı. Kıbleye karşı oturan bu iki adama selâm verdim. Selâmımı almadılar. Üç defa tekrar ettim ve "Selâmımı almadan sizi bırakmam." diye yemîn ettim. Bunun üzerine birisi başını kaldırarak:

"Ey Hafif'in oğlu, dünya ve dünyadaki ömür azdır. Bu azdan da az kalmıştır. Bu azdan, çok azık al. Ey Hafif›in oğlu, ne kadar telâşın az ki, bizimle mülâkata vakit ve fırsat buldun?" dedi ve ondan sonra belimden tutarak başını olduğu yerde eğdi ve murakabeye daldı. Öğle ve ikindi namazlarını orada kıldım. Açlık, susuzluk ve yorgunluktan bende eser kalmadı, ikindi vakti kendisine:

"Bana öğüt ver." dedim. Başını bana çevirdi ve:

"Ey Hafif'in oğlu, biz musîbete ehiliz, bizde nasihat verecek dil yoktur." dedi. Tam üç gün yemeden, içmeden, uyumadan yanlarında kaldım. Onların yeyip içtiklerini de görmedim. Üçüncü gün kendi kendime; "Ben bunlara yemîn verdireyim, belki bu sayede bana bir nasîhatte bulunurlar." dedim. Genç başını kaldırarak:

"Ey Hafif'in oğlu, Allah'ı sana hatırlatanın sohbetine devâm et. Heybeti kalbine yerleşip de dili ile değil, işi ile sana vaaz edenlerin vaazını dinle. Sana selâm olsun. Haydi güle güle, gidebilirsin. dedi.

İkinci derece; Ashâb-ı Yemîn'den verâ sâhiplerinin murâkabesidir. Bunlar öyle kimselerdir ki, Allah'a muttalî olmanın kesinliği zâhir ve bâtınlarına tamamen galebe çalmış, fakat Allah'ın celâlini düşünmek onları medhûş ü hayrân etmemiştir. Onların kalpleri ancak itidalde kalmıştır. Hâl ve amellere bürünmeye müsaittir. Amellere devam, onlara alışkanlığı ile beraber, murâkabeden de hâlî değillerdir. Evet, hayâ, bunlarda galiptir. Onlar durup ilerlemelerinde kendilerini ayarlar, kıyâmette rezîl olacakları

her şeyden kaçınırlar. Onlar, dünyada Allahu Teâlâ'nın kendilerini gördüğünü bildikleri için artık kıyâmeti beklemeye ihtiyaçları yoktur.

Bu iki derece arasındaki fark, müşâhede ile bilinir. Meselâ, sen yalnız iken bâzı uygunsuz hareketlerde bulunabilirsin. Bu arada küçük bir çocuk seni görse de ondan utanır ve kendine çeki düzen verirsin. Bu, çocuğa karşı bir saygı değil, belki utanmadır. Çünkü her ne kadar çocuğa aldırış etmesen bile utanma, seni bu hale sevk eder. Bâzen de böyle uygunsuz işler ile meşgul iken hükümdar gelir. Hükümdar gelince, utancından değil, saygı için ona karşı bütün bu işleri terk eder ve daha ciddî davranırsın.

İşte Allah'ı murâkabede kulların hali böyle ihtilâf eder. Bu derecede olanın, bütün hâtıra, hareket ve sükûnunu murâkabe etmeye ihtiyacı vardır. Bunun bakacağı iki şey vardır. Biri amelden önce, diğeri ise amelden sonradır.

Amelden evvel olan; bu ameli, Allah için mi yoksa nefsi için mi yaptığını düşünmektir. Bunu Hakk'ın nûru ile iyice tespit etmeli. Allah için ise devâm etmeli, Allah için değilse, utanıp ondan vazgeçmeli ve bunun için nefsini yermelidir. Bunun kötü bir hareket olup, netîcede kendi aleyhinde olacağı kendisine anlatılmalıdır. Bu tevakkuf ve düşünce, durum iyice aydınlanıncaya kadar herkes için vâciptir. Bundan kimse kurtulamaz. Çünkü (aslı bulunamayan) bir haberde vârid olduğuna göre, insanın küçük de olsa her hareketi için kendisine üç soru sorulur.

Birincisi; "Bunu Allah rızâsı için mi yoksa nefsinin arzusu için mi yaptın? Şâyet yaptığını Allah rızâsı için yapmışsa, o zaman bu ameli ne halde ve nasıl yaptın?" diye sorulur. Çünkü her amelin şart, rükün ve âdâbı vardır. Bunlar da ilim ile bilinir. "Bu işi ilim ile mi yaptın, yoksa cehâletle mi?" diye sorulur. Şâyet buna da olumlu cevap verebilirse, o zaman üçüncü soru sorulur. O da, "Bu ameli kim için yaptın?" sorusudur. "Lâ ilâhe illâllah" sözüne bağlı kalarak Allah için yaptınsa, mükâfatını Allah'tan alırsın. İnsanlara gösteriş için yaptınsa, "Kim için amel yaptınsa, git ondan mükâfatını al" denir. Dünyalık elde etmek için yaptınsa, dünyadan nasîbini aldın, denir. Gaflet içerisinde huzursuz ve körü körüne amel ettinse emeğin boşa gitmiş olur. Allah'tan başka kim için olursa olsun amel edersen, Allah'ın azâbına uğrarsın. Çünkü Allahu Teâlâ: "Benim kulum olur, benim verdiğim rızkı yer ve benim verdiğim nîmetle zevklenirken başkası için amel etmenin cezası budur." buyurur. Sen benim:

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ

“Allah’tan başka taptığınız putlar da sizin gibi yaratıklardır.” (A’râf suresi, 7/194)

إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا

عِنْدَ اللهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ

“Doğrusu, Allah’tan başka taptıklarınızın size rızık vermeye güçleri yetmez. Artık rızkı Allah katında arayın. O’na kulluk edin.” (Ankebût suresi, 29/17).

أَلَا لِلهِ الدِّينُ الْخَالِصُ

“Dikkat edin, hâlis din Allah’ındır.” (Zümer suresi, 39/3) buyurduklarını duymadın mı? Yazıklar olsun sana.” buyurur.

İnsan, bütün bu soru ve kınamalar karşısında bulunduğunu hissedince, sorguya çekilmeden önce kendi muhâsebesini yapar ve sorguya hazırlanır. Vereceği cevabın doğru olması için bütün duruş ve gidişini, bir parmağını oynatmasını, hattâ gözünü açıp kapamasını da ayarlamalı ve neticesini düşünerek yapmalıdır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Kişi, gözünün sürmesinden, çamurlanan parmağını yıkamasından ve başkasının elbisesine el sürmesinden dahi sorumludur.”* buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî: “Onlardan biri sadaka vereceği zaman kalbine bakardı. Eğer hâlis niyeti varsa verir, yoksa vermezdi.” demiştir.

Yine Hasan: “Allah o kula rahmet etsin ki, bir şeyi kasdettiği vakit niyetine bakar, niyeti Allah için olursa onu yapar, olmazsa onu tehir eder.” demiştir.

Selman, Sa’d’a tavsiyesinde: “Bir şeye azmettiğin vakit, azmin üzerinde Allah’tan kork.” demiştir.

Muhammed b. Ali de: “Mü’min, teennî ile hareket eden insandır. Azmi üzerinde durur, düşünür ve sonra harekete geçer. O, gece hırsızı gibi değildir.” dedi.

İşte murâkabede ilk ele alınıp düşünülecek olan budur. Bundan ancak, metin ilim, amellerin sırlarına gerçek mârifet, nefsin azgınlığını ve şeytânın hîlelerini bilmek insanı kurtarır. Nefsini, Rabbini ve düşmanı olan şeytânı bilmediği; niyet, himmet, düşünce, hareket ve sükûnunda nefsinin arzularına uyan ile Allah rızâsına uygun geleni ayırmadığı vakit, bu

murâkabede selâmete ulaşamaz. Belki çokları cehâletleri sebebiyle iyilik yaptıklarını sanırken. Allahu Teâlâ'nın hoşlanmadığı şeyleri yaparlar.

"Ne yapalım, câhildir bilemiyor. Bunun için mâzurdur." diyemezsin, öğrenmesi mümkün olan muhtaç olduğu bilgileri öğrenmesi farzdır. Bunun için âlimin iki rekât namazı câhilin bin rekât namazından hayırlı olduğu söylenmiştir. Çünkü âlim, nefsin âfetlerini, şeytânın hîlelerini ve aldanma yerlerini bilir de kendini onlardan korur. Câhil ise bunları bilmediği için kendini nasıl korusun? Câhil, devamlı olarak yorgunlukta şeytan ise ona sevinip onu aldatmaktadır. Her şekavetin başı ve her hüsrânın kaynağı olan cehâletten Allah'a sığınırız.

Allahu Teâlâ'nın herkese karşı hükmü, bir şeyi azmedip yapacağı zaman, orada durup düşünmek ve ilim nûru ile yapacağı işin Allah rızâsı için olduğu kendisine keşfedildikten sonra onu yapmaktır. Şâyet nefsinin isteği olduğunu anlarsa ondan kaçınmalı ve kalbini ondan uzaklaştırmalıdır. Zîra kalbe bâtıl bir şey geldiği vakit hemen atılmadığı takdirde yavaş yavaş ona temayüle başlar, buna hâtıra denir. Bu hâtıra hemme, hemm de cezim ve kasta yönelir. Kasıt ise o işi yapmaya, o iş de Allah'ın gadabına sebep olur. O halde kötülük maddesini daha ilk kaynağında yok etmek gerekir ki, o ilk başlangıç olan hâtıradır. Ondan sonra gelen hemm ve kasıt ona bağlıdır. Kul, bunları birbirinden ayıramadığı vakit, bunlarda ilim nûru ile düşünmeli, hevâ yolu ile gelen şeytânın hîle ve vesvesesinden Allah'a sığınmalıdır.

Şâyet bizâtihî bu başarıya ulaşamayacaksa, gerçek dîn âlimlerinin nurlarından aydınlanmaya bakmalı, bu arada dünyalığa yönelen sapıtıcı hocalardan, şeytândan kaçar gibi kaçmalıdır.

Nitekim Allahu Teâlâ **Dâvud aleyhisselâm**a vahyinde: *"Dünya sevgisi kendisini sarhoş eden âlim hakkında benden bir şey isteme. Zîra seni sevgimden uzaklaştırırım. Çünkü onlar kullarım üzerine yol kesen harâmîlerdir."* buyurmuştur.

Aşırı derecede dünya sevgisi ve ona hücum ile kararan kalpler, Allah'ın nûrundan mahrumdurlar. Zîra kalplerin nurlarını parlatan Allahu Teâlâ'dır. Allah'tan yüz çevirip düşmanına yönelen kalp, Allah'ın nûrundan nasıl parlayabilir?

Mürîdin himmeti, önce ilim ahkâmını öğrenmek veyahut dünyalıktan tamamen veya nispeten ayrılmış bir âlim bulmak olsun. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْبَصَرَ النَّاقِدَ عِنْدَ وُرُودِ الشُّبُهَاتِ وَالْعَقْلَ

الْكَامِلَ عِنْدَ هُجُومِ الشَّهَوَاتِ

"Allahu Teâlâ, şüphelerin vürudunda, tenkid edici ve doğruyu yanlıştan ayıran görüşü, şehvetlerin hücumunda da akl-ı kâmili sever."[119] buyurmuş ve akıl ile "ak"ı karadan ayıran basîreti bir araya toplamıştır. Bunlar, birbirine lâzımdır. Şehvetlerden kendini koruyacak aklı olmayanın şüpheleri ayıklayacak görüşü de yoktur. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Bir günâh işleyenin ebediyen geri dönmemek şartıyla aklının bir parçası gider."*[120] buyurmuştur. Zâten Âdemoğlunu saâdete erdirecek zayıf aklı nedir ki, günah ile onu yok etmeye çalışsın?

Amellerin âfetlerini bilip araştıran gerçek fıkıh ilmi, bu asırlarda yok olmuştur, insanlar bu amelleri ve bu ilmi terk etti ve insanların, dâvalarda aralarını bulmak için bir ilim ortaya koydu ve buna fıkıh adını verdiler de dîn fıkhını ilimlerinin arasından çıkardılar ve aslında huzur içinde dîn fıkhı ile meşgul olabilmek için kurulan, dünya fıkhı ile meşgul oldular da dîn fıkhını attılar. Bu sûretle dünya fıkhı dîn fıkhının yerini alıverdi. Nitekim haberde: *"Siz bir zamandasınız ki hayırlınız, ileri gideninizdir. Bir zaman gelecek ki hayırlınız, geri kalanınız olacaktır."* diye vârid oldu.

Bunun için Sa'd b. Ebû Vakkas (r.a.), Abdullah İbn Ömer (r.a.), Üsâme (r.a.), Muhammed b. Mesleme (r.a.) ve benzerleri gibi ashâb-ı kiram Şam ve Iraklılarla savaşta tereddüd etmişlerdir.

Şüpheli şeylerde duraklamayan, hevâ-i nefsine uyan, kendini beğenen, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Cimriliğe itaat edildiği, hevâya uyulduğu ve her rey sâhibi kendi reyini beğendiği vakit, o zaman kendi nefsine bak."*[121] buyurduğu kimselerden olur.

Hiç araştırmadan şüpheli şeylere dalan, Allahu Teâlâ'nın:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ

"Bilmediğin şeyin ardına düşme." (İsrâ suresi, 17/36) ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Zandan sakının, zîra zan, sözlerin en yalanıdır."*[122] buyurduklarından olur. Bu zandan murad, delîlsiz olan zandır. Avâmın yaptığı gibi, delîl olmadan kendi zannına göre hüküm verir ki bu, yanlıştır. Bu makamın önemi ve güçlüğü sebebiyle **Sıddîk-ı Âzam**'ın duâsında:

“Allahım, bana hakkı hak olarak göster ve ona uymayı bana nasîb et. Bâtılı da bâtıl olarak göster ve ondan kaçınıp korunmayı nasîb et. Onu benim için şüpheli kılıp da hevasına uyanlardan etme.” derdi.

Îsâ aleyhisselâm da “İşler üçe ayrılır. Birinin doğruluğu meydandadır; onu yap. Diğerinin yanlışlığı meydandadır; ondan da uzaklaş. Birisi de şüphelidir; onu da bilene havâle et ve ondan sor.”[123] demiştir.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de duâsında: *“Allahım, dîn hakkında bilgisiz konuşmaktan sana sığınırım.”* derdi. Allahu Teâlâ’nın kullarına verdiği nîmetlerin en büyüğü, ilim ve hakkı bulmaktır. Zâten îman, keşif ve ilimden ibârettir. Bunun için kullarına minnet olarak Allahu Teâlâ:

وَكَانَ فَضْلُ اللهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا

“Allah’ın sana olan fadlı büyüktür.” (Nisâ suresi, 4/113) buyurmuştur. Allah’ın fadlından murad, ilimdir. Yine Allahu Teâlâ:

فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun.” (Nahl suresi, 16/43),

إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى

“Bize düşen, sadece doğru yolu göstermektir.” (Leyl suresi, 92/12)

ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ

“Sonra onu açıklamak bize düşer.” (Kıyâme suresi, 75/19),

وَعَلَى اللهِ قَصْدُ السَّبِيلِ

“Yolun doğrusunu göstermek Allah’a aittir.” (Nahl suresi, 16/9) buyurmuştur.

Hz. Ali de: Hevâ, körlüğün arkadaşı ve hayret ânında duraklama Allah’ın tevfîkıdır. Yalanın sonu nedâmet, doğruluktadır selâmet. Nice uzak var ki, yakından daha yakındır. Dostu olmayan garibdir. Dost, gıyâbında seni tasdik edendir. Sû-i zan edip dostundan olma. Evet, ahlâk kerem sâhibi olmaktır. Hayâ ise her güzelliğin sebebidir. Yapışılacak en sağlam kulp, takvâdır. Allah ile kul arasındaki en kuvvetli bağlantı da yine budur. Dünyalıktan senin için olan, âhiretini ıslâha yarayandır. Rızık ikidir. Birini

sen ararsın, diğeri seni arar. Şâyet sen ona gitmezsen, o sana gelir. Kaybettiğine feryad edersen, eline geçmeyen için üzülme. Olmayana, olanla delîl çek. Eşya birbirine benzer. Kişi, kaybolmayacak şeyin eline geçmesine sevindiği gibi, üzüntüsü de elde edemeyeceği şeyin kaybolmasıdır. Dünyalıktan eline geçen ile fazla sevinme, kaybolana da üzülme. Sevincin takdim ettiğin, üzüntün geride bıraktığın; meşgalen âhiret, himmetin de ölüm ötesi olsun." demiştir. Bütün bu sözleri anlatmaktaki gayemiz, hayret ve şaşkınlık ânındaki duraklamanın bir muvaffakiyet olduğunu anlatmaktır.

Demek ki, kendini murâkabe edenin ilk düşüneceği, yaptığının, nefsi veya Allah rızâsı için olup olmadığını araştırmaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem: *"Üç şey kimde bulunursa, îmânını kemâle erdirmiştir.* (Bunlar) *yerenin yermesine aldırış etmemek, hiç bir sûretle amelinde riyâkâr olmamak, dünyalık ve âhirette kendisine arz edilenden, âhiret için olanı tercih etmektir."*[124] buyurmuştur.

İnsan her hareketinde en çok mübahlarla karşılaşır. Gayesi olmayan mübahları terk etmesi, en doğrusudur. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Lüzumsuz şeyleri terk etmek, kişinin İslâmiyetinin güzelliğindendir."*[125] buyurmuştur.

Murâkıbın ikinci düşüncesi; amele başladığı vakittedir. Bu da Allah hakkını ödemek için nasıl amel edeceğini düşünmektir. Niyetini güzel yapmak, şeklini ve âdâbını tamamlamak ve mümkün olduğu kadar ibâdetini en mükemmel şekilde yapmayı düşünmektir. Bütün hallerini böyle murâkabe etmelidir. Çünkü her hâl ü kârda hareket ve sükûndan hâlî değildir. Bütün hallerinde Allahu Teâlâ'nın kendisini murâkabe ettiğini düşündüğü vakit, elbette bunları niyet ile ibâdet şekline sokar. Edebe riâyet ederek hareketine bir düzen verir. Meselâ otururken mümkün olduğu kadar kıbleye döner.

Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Oturmaların en hayırlısı, kıbleye doğru olanıdır."*[126] buyurmuştur. Bağdaş kurup oturmamalı. Zîra hükümdarlar huzurunda böyle oturamayacağına göre hükümdarların hâkimi ve her hâline muttalî olan Allahu Teâlâ'nın huzurunda öyle nasıl oturabilirsin?

İbrâhim b. Edhem anlatıyor: "Bir defa bağdaş kurmuş ve oturmuştum. Boşluktan bir ses, "Pâdişahlar huzurunda böyle oturur musun?" diye seslenince ondan sonra bir daha bağdaş kurup oturmadım."

Uykuya yatacağı vakit, uyku âdâbında anlattıklarımıza riâyetle beraber kıbleye karşı sağ omuzu üzerine yatıp uyumalıdır. Bütün bunlar, kendisini murâkabede aranan şeylerdir. Hattâ kazâ-i hâcet âdâbına riâyet de

murâkabedendir. Hulâsa, insanın bütün işleri sevap, günah ve mübahtan hâlî değildir. İtâatindeki murâkabesi, ihlâs ve ikmâl, âdâbına riâyet ve onu âfetlerden korumaktır. İsyan etmişse onun murâkabesi de tövbe, nedâmet, günâhı terk etmek, hayâ ve tefekkür ile meşgul olmaktır. Mübah işinde murâkabe, edebe riâyet, nîmette nîmeti vereni müşâhede ve O'na şükretmekle olur.

Kul, her hâl ü kârda sabretmesi gerektiği sıkıntı ve belâlarla karşılaşacağı gibi, şükretmesi gerektiği nîmetlerden de hâlî kalmaz. Bütün bunlar, murâkabe işidir. Hattâ kul, her hâlinde yapması gerektiği bir farz veya sakıncalı olduğu için terki gerektiği bir haram, veya diğer kulları geçerek bir an önce Allahu Teâlâ'nın mağfiretine ulaşacak mendub veya vücudunu ve gönlünü huzura kavuşturacak ve tâatine yardımcı olacak bir mübah ile karşı karşıyadır. Bütün bunların bir hududu vardır. Devamlı murâkabe ile bu hududlara riâyet etmek gerekir. Nitekim âyet-i celîlede:

وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ

"Allah'ın hududunu tecavüz eden kimse kendi nefsine zulmetmiştir" (Talâk suresi, 65/1) buyrulmuştur.

İnsana yaraşan, bütün vakitlerinde bu üç bölüm üzerinde kendini mürâkabe etmektir. Farzları edâ ettikten sonra müsait zaman bulduğu takdirde, meşgul olmak için fazîletli amelleri seçmelidir. Çünkü daha fazla kâr sağlama imkânı varken yapamayan aldanmıştır. Kazancın çoğu, fazîletlerin meziyetleri ile elde edilir. Kul, bunlarla âhiret azığını sağlar. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا

"Dünyadan da nasîbini unutma." (Kasas suresi, 28/77) buyurmuştur.

Bütün bu anlattıklarım, bir saatlik sabırla temîn edilir. Zâten insanın üç saati vardır. Birisi, geçmiştir. Sıkıntı ile olsa da geçmiştir, refah ile olsa da geçmiştir. Diğeri de gelecek saattir. Onun gelip gelmeyeceğini, geldiği takdirde nasıl geleceğini insan bilemez. Üçüncü saati de içinde bulunduğu saatidir.

Kulun vazîfesi, içinde bulunduğu saate nefsi ile mücâhede edip murâkabe etmek sûretiyle onu değerlendirmek ve gelecek saate yetişemezse, bu saati kaybettiğine üzülmemektir. Şâyet ikinci saate yetişirse, içinde bulunduğu saat gibi, ondan da bol bol yararlanmaktır. Sakın, bir daha uzun süre

yaşayacağım diye uzun kuruntulara kapılıp da sonra tâatımı çoğaltırım dememelidir. İçinde bulunduğu vakti, ömrünün sonu diye hesap ederek ona göre hazırlanmalıdır.

Zâten belki de son vaktidir. Böyle yaparsa artık ölümü de kerih görmez. Her halinde Ebû Zer'in (r.a.) Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den rivâyet ettiği:

لَا يَكُونُ الْمُؤمِنُ ظَاعِنًا إِلَّا فِي ثَلَاثٍ :تَزَوُّدٍ لِمَعَادٍ أَوْ مَرَمَّةٍ

لِمَعَاشٍ أَوْ لَذَّةٍ فِي غَيْرِ مُحَرَّمٍ، وَقَالَ :وَعَلَى الْعَاقِلِ أَنْ تَكُونَ

لَهُ أَرْبَعُ سَاعَاتٍ :سَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ وَسَاعَةٌ يُحَاسِبُ فِيهَا

نَفْسَهُ وَسَاعَةٌ يَتَفَكَّرُ فِيهَا فِي صُنْعِ اللهِ تَعَالَى وَسَاعَةٌ يَخْلُو

فِيهَا لِلْمَطْعَمِ وَالْمَشْرَبِ

"Mü'minin hareketi üç şey için olmalıdır: Âhiret için azık, geçimini ıslah veya haram olmayan şeylerden zevk almak olmalıdır."[127] ve yine:

"Aklı başında olan, gününü dörde bölmelidir. Birinde Rabbine münâcat etmeli, diğerinde nefsini hesaba çekmeli, öbüründe Allah'ın sun-ı bedî ve azametini tefekkür etmeli, diğerinde de yemesi ve içmesi ile uğraşmalıdır."[128] buyurduğu gibi olmalıdır.

Çünkü bu son saatte yâni yiyip içmesinde ve zevkinde diğer ibâdet ve tefekkürüne yardım vardır. Sonra yemek ve içmekle meşgul olduğu saatini de boşa harcamamalı, amelin efdali olan zikir ve fikir ile geçirmelidir. Meselâ, yediği yemekteki şaşılacak şekilde besleyici ve zevk verici halleri düşünerek buradan Allahu Teâlâ'nın kudret ve azametine delîl çekmek ve onu düşünmek, âzalarla yapılan pek çok amellerden makbüldür.

Allahu Teâlâ'nın nîmetlerini düşünmekte insanlar kısım kısımdır. Bir kısmı basîret ve ibret gözü ile onlara, onlardaki sanat inceliklerine ve canlıları nasıl yaşattığına, Allahu Teâlâ'nın bu sebepleri takdir keyfiyetine ve bu sebeplere baş vuracak şehveti yaratmasına, şehvete itâat edecek âzâ ve âletleri yaratmasına bakar da Allah'ın azametine, kudretine olan îmânı artar. Nitekim bunların bir kısmını **"Şükür Kitabı"**nda anlatmıştık. Bu düşünce, basîret sâhiplerinin makamıdır.

Bir kısmı da bunlara nefret ve kerahet gözü ile bakar. Bu yemek, içmeye nasıl muztar olarak muhtaç olduklarını düşünür; "Keşke bunlara muhtaç olup da bunlarla vakit kaybetmeseydik." der ve fakat kendilerinin buna

mecbur ve şehvetlerine musahhar olduklarını görürler ki, bu da zâhidler makamıdır.

Bir kısmı da Sâni Teâlâ'nın bu acayip sanatına bakar ve bundan O'nun sıfatlarına yükselir. O'nu düşünür de bu yiyecekleri görmeleri, fikir kapılarının kendilerine açılmalarına bir sebep teşkil eder. Bu ise makamların en üstünü olan ârifler makamıdır. Allah'ı sevenlerin alâmetidir. Çünkü seven bir adam, sevgilisinin kitap, tasnif ve benzeri her hangi bir eserini gördüğü vakit, sanatı bırakır da Sâni'i ile meşgul olur. Kulun tereddüt edip baktığı her şey, Allahu Teâlâ'nın sanatıdır. Oradan Sâni'e geçmesine imkân vardır. Fakat bu da melekût kapılarının açılmasına bağlıdır. Ne yazık ki bu makamda insan, pek ender bulunur.

Dördüncü bir kısım da var ki, onlar bu nîmetlere hırs ve heves gözü ile bakarlar. Elde edemediklerine üzülür, temîn ettikleri ile sevinirler. Zevklerine uygun gelmeyeni yerer, pişireni gülerler. Hepsinin, Allahu Teâlâ'nın ilmî kudret ve irâdesiyle olduğunu bilmezler. Allah'ın müsaadesi olmadan, yaratıklarından bir şeyi yermek, doğrudan Allahu Teâlâ'yı yermektir. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ فَإِنَّ اللهَ هُوَ الدَّهْرُ

"Dehre (zamana) kötü söylemeyin, zîra Allahu Teâlâ dehrin kendisidir."[129] buyurmuştur.

Murâbetenin ikinci bölümü; aralıksız olarak ameli murâkabe ile mümkündür. Bu konuyu fazla açıklamak lafı çok uzatır. Şu anlattıklarımızda esası sağlam tutan için, izlenecek yola tembih vardır.

---

[119]. Ebû Nuaym, **"Hilye"**de, Hafs-ı Adem'den rivâyet etmiştir.
[120]. Metin olarak yukarıda geçmiştir.
[121]. Metin olarak yukarıda geçmiştir.
[122]. Metin olarak yukarıda geçmiştir.
[123]. Taberânî İbn Abbâs'dan (r.a.) rivâyet etmiştir.
[124]. Ebû Mansûr, **"Müsned-i Firdevs"**inde Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet etmiştir.
[125]. Metin olarak yukarıda geçmiştir.
[126]. Yukarıda geçmiştir.
[127]. Ahmed, İbn Hibban ve Hâkim, sahih olduğunu söyledi.
[128]. Bu da, bundan sonraki hadisin tamamıdır.

[129]. Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MURÂBETE

Amelden sonra nefis muhasebesi beyânındadır. Bunun için önce muhâsebenin fazîletini, sonra da hakîkatini anlatalım.

NEFSİ HESABA ÇEKMENİN FAZÎLETİ

Allahu Teâlâ:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَلْتَنظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ

"Ey mü'minler, Allah'tan korkun; herkes yârına ne hazırladığına baksın." (Haşr suresi, 59/17) buyurmuş ve bu âyetle geçmiş amellerin muhâsebe edilmesine işâret etmiştir.

Bunun için **Hz. Ömer** (r.a.): "Hesâba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin ve tartılmadan önce amellerinizi tartın." demiştir.

Haberde vârid olduğuna göre, adamın biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelip kendisine tavsiyede bulunulmasını istediğinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Bir işe azmettiğin vakit sonunu düşün; eğer doğru ise devam et, kötü ise ondan vazgeç."* buyurmuştur. Yine haberde, günün dörde bölünmesi ve bunun bir cüz'ünde nefis muhâsebesi yapılması istenmiştir.

Allahu Teâlâ da:

وَتُوبُوا إِلَى اللهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ey mü'minler, toptan Allah'a tövbe edin ki, felâh bulasınız." (Nûr suresi, 24/31) buyurmuştur. Tövbe ise, yaptığı işe bakıp kötü olduğunu anladıktan sonra ondan nedâmet duymaktır.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de: *"Ben günde yüz defa Allah'a tövbe ederim."*[130] buyurmuştur. Allahu Teâlâ da şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا

هُمْ مُبْصِرُونَ

"Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, şeytan tarafından bir vesveseye uğrayınca, Allah'ı anarlar ve hemen gerçeği görürler." (A'râf suresi, 7/201) buyurmuştur.

Hz. Ömer akşam olunca, elindeki kamçısı ile ayaklarına vurur ve kendi kendine "Bugün ne yaptın?" diye sorardı.

Memûn b. Mihran şöyle diyor: "Kul, iki ortağın birbirini hesaba çekmesinden daha şiddetli bir şekilde kendini hesaba çekmedikten sonra müttakîlerden olamaz. Ortaklar ise iş sonunda hesablarını yaparlar.

Hz. Âişe anlatıyor: "Hz. Ebû Bekir ölüm döşeğine yattığı vakit kendisine: "Benim için Ömer'den daha sevimli kimse yoktur. En çok sevdiğim Ömer'dir." dedi. Sonra Hz. Âişe'ye "Nasıl söyledim?" diye sordu. Hz. Âişe söylediğini tekrar edince, Ebû Bekir (r.a.):

"Benim için Ömer'den daha izzetli ve daha azîz kimse yoktur" diye sözünü düzeltti. Sözü söyledikten sonra dediğini düşündü ve "muhabbet" kelimesini "azîz" kelimesi ile değiştirdi.

Ebû Talha (r.a.) da namaz kılarken bir kuş kendisini meşgul ettiği için bunu düşündü, af ve ivaz umarak kuşun konduğu duvarı sadaka etti.

İbn Selâm da bir bağ odun kucaklayarak evine giderken; "Senin adamların var. Bu işlerini görürler, neden böyle yapıyorsun?" diyenlere, "Nefsimi deniyorum." diye cevap vermiştir.

Hasan-ı Basrî: "Mü'min, devamlı olarak nefsinin başında durur ve onu Allah için hesâba çeker. Dünyada kendilerini hesâba çekenlerin âhirette hesabı ehven geçer. Âhirette hesâbı ağır olanlar, dünyada kendi muhâsebelerini yapmayanlardır." dedi ve sonra muhâsebeyi şöyle açıkladı:

"Mü'min, âni olarak bir şeyi görür ve, "Vallahi, sen benim hoşuma gidiyorsun, benim sana ihtiyacım var. Fakat ne çâre ki aramızdaki mesafe çok uzak. Ben sana yanaşamam." der. İşte bu, amelden önceki muhâsebedir. Bakar, heves eder, fakat hemen işine gelmediğini anlar ve ondan vazgeçer. Sonra kendisinde bir aşırılık görür, hemen kendine döner. "Bunu niçin yaptın?" der. "Vallahi bunda mâzur görülemem ve vallahi bir daha böyle şey yapmam." der. Bu da amelden sonraki murâkabedir.

Enes b. Mâlik (r.a.) diyor: "Bir gün Hz. Ömer ile çıkmıştık. Hz. Ömer bir duvardan içeri girdi, ben dışarıda kaldım. Onun; "Hattâb'ın oğlu Ömer halifedir, eh yeter deme, ey Ömer. Ya Allah'tan korkar takvâ üzere olursun, ya da Allah seni azâb eder." dediğini duyuyordum."

Allahu Teâlâ'nın:

وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ

"Nedâmet çeken nefse yemîn ederim." (Kıyâme suresi, 75/2) âyet-i celîlesinin tefsirinde **Hasan-ı Basrî**:

“Mü’min, her hangi bir söz ve hareketinde, yeyip içmesinde kendisini kınar, levmeder; “Bunu niçin böyle yaptın? Bu sözü niçin söyledin? Bu yemeği niçin yedin? Bu suyu niçin içtin?” der ve kendini itâb eder. Yâni bunlardaki maksadının ne olduğunu araştırır. Kötü insan ise, yaptığı her hangi hatalı bir hareketine aldırış etmeden ona devâm eder, nefsini itâb etmez.” demiştir.

Mâlik b. Dînâr da: “Allah o kimseye rahmet etsin ki, kusurlarından dolayı kendini yerer ve Allah’ın kitâbına dâvet eder.” demiştir. İşte böyle yapmak nefsi levmedip kınamaktır ki, yerinde açıklanacaktır.

Meymun b. Mihran: “Muttaki insan, zâlim bir pâdişâh ve cimri bir ortaktan daha inceden inceye kendini hesaba çekendir.” demiştir.

İbrâhim et-Teymî diyor: “Önce kendimi cennette ve cennetin her türlü zevk u safâsında imiş gibi kabul ederim. Sonra da cehennemde ve cehennemin her türlü azapları içinde kıvranır sanırım. Sonra da nefsime, “Ne istiyorsun?” diye sorarım. Nefsim de, “Aman keşke bir geri dönüp sâlih ameller işleyip de şu cennete gireydim.” diye cevap verir. Ben de, “Korkma, henüz fırsat ve imkânları kaybetmiş değilsin. Çalış kendini cehennemden kurtar ve cennetin nîmetlerine ulaş.” derim.

Mâlik b. Dînâr da: “Haccac’ın bir hutbesini dinledim. Diyordu ki: “Allah o kimseye rahmet etsin ki, hesâbı başkasının eline geçmeden kendi muhâsebesini yapmıştır. Allah o kimseye rahmet etsin ki, amelinin dizginlerini eline alarak, ameli ile neyi murâd ettiğine bakmıştır, ölçü ve tartısına bakana Allah rahmet etsin.” Böyle böyle bizi ağlatıncaya kadar saydı durdu.”

Ahnef b. Kays’ın arkadaşı anlatıyor ve diyor ki: “Ahnef’in, çoğunlukla gece ibâdeti duâ idi. Gece lambanın yanına gider, parmağını ışığa tutar, ateşin acısını duyunca, kendi kendine; “Falan gün falan kusuru niçin yaptın?” diye söylenir ve nefsini kınardı.

---

[130]. Yukarıda metin olarak geçmiştir.

AMELDEN SONRA MUHASEBENİN HAKÎKATİ

Bilmiş ol ki; günün ilk vaktinde insan, kendine hakkı tavsiye edip ona göre hareket edeceği gibi, akşam da kendini hesaba çekmesi için bir zaman ayırmalıdır. Kaybolması haklarında hayırlı olduğu, ellerinde kalsa bile kısa bir süre kalıp yine yok olacağı halde tüccarlar; yılda ayda ve hattâ günde bir defa muhâsebelerini yaptıkları, kâr ve zararlarını araştırıp ona göre kendilerini ayarladıkları halde, ebedî saâdet ve şekavetleri ile ilgili olan hususlarda akıl sâhipleri kendilerini nasıl hesâba çekmezler. Bu hususdaki ihmâl, muvaffakıyetsizlik, zillet ve gafletten başka bir şey değildir. Bundan Allah'a sığınırız.

Ortak ile hesaplaşmak, kazanç ve zararı anlamak için sermaye ve kârı araştırmaktır. Şâyet kâr sağlamışsa, ona teşekkür edilir ve hakkı verilir. Şâyet zarar etmişse, ona tazmîn ettirilir ve gelecekte kâr sağlaması istenir. Bunun gibi, kulun dînindeki sermaye ve baş parası, farzlardır. Kârı ise nâfile ve fazîletlerdir. Zararı da isyandır. Bu ticaretin mevsimi de günlerdir. Muâmelesi de nefs-i emmâre iledir. Önce onu farzlardan hesâba çeker; bunları yerine getirmişse ona teşekkür eder ve devamına teşvik eder. Şâyet eksik bırakmışsa onu kazâ etmesini emreder. Noksan olarak îfa etmişse, sünnetlerle telâfisini emreder. Şâyet isyan etmişse, onu sıkıştırır ve kusurlarını düzeltmesi için gerekli emirleri kendine verir.

Dünyevî muhâsebede santim ve milimi araştırdığı gibi, âhiret işlerinde de hesabı kaçırmamak için bütün yaptıklarını inceden inceye araştırmalıdır. Nefsin kendisini aldatmasından korunmalıdır. Çünkü nefis, aldatıcı ve hîlekârdır. Bunun için her şeyden önce yiyip içtiklerini, yaptıklarını, konuştuklarını, bakıp dinlediklerini dosdoğru söylemesini önce kendisinden istemeli ve niçin bunları yaptığını tespit etmeli, bunları kalbine yazmalı ve şâyet uygun iseler devamını nefsinden istemelidir.

Nefis, borçludur. Bütün borçlarını kendisine ödetmek mümkündür. Bâzısını aynen ödeyeceği gibi, bâzısının bedelini verir ve bâzısının da cezasını çeker. Hesap görüp borcunu tespit etmedikten sonra bunların hiç birini tatbik etmek mümkün değildir. Hesap görülüp zimmetler tahakkuk ettikten sonra ödemesi cihetine gidilir.

Aynı zamanda nefis muhâsebe edilirken ömrünün her günü, her saati nazara alınarak zâhirî ve bâtınî bütün âzâlarında genel olarak hesâba

çekilmelidir.

Nitekim **İbn Samte**, dâima kendini hesaba çekerdi. Bir gün de hesâba oturmuş ve tam altmış yaşına kadem bastığını ve bunun yirmi bir bin beş yüz gün ettiğini görünce, "Vay başıma gelene, bir gün itibariyle yirmi bir bin günah ile Allah'ın huzuruna çıkıyorum. Hâlbuki her günde on binlerce günah vardır." diyerek bayıldı düştü. Bir daha ayılmayarak hakkın rahmetine kavuştu. Bu sırada, "Sana Firdevs-i A'lâ ile müjde olsun." diye bir ses duyuldu.

İşte insan nefeslerini, kalp ve bedeni ile yaptığı işleri böyle hesap etmeli ve kendine çeki düzen vermelidir. Eğer insan her günâhı için evine bir çakıl taşı atsa, evi taşla dolardı. Ne yazık ki kendisi günahlarını hesâp etmez. Hâlbuki melekler onları yazar. Allahu Teâlâ da onlardan kendini hesâba çeker.

KUSURLARINDAN DOLAYI NEFSİ KINAMAK

İnsan, nefsini hesâba çektiği hâlde, Allah'a karşı günah irtikâbı hususunda önleyici tedbirler alamıyor diye nefsini tamamen başıboş bırakmamalıdır. Çünkü o zaman daha çok isyâna dalar, nefsi isyân ile daha da ünsiyet eder ve bu sûretle onu isyandan uzaklaştırmak tamamen zorlaşır da nihayet helâk olmasına sebep olur. Bunun için daima nefsini azarlamalı, şüpheli bir lokmayı şehvetle yediği vakit mîdesini açlıkla cezalandırmalı, nâmahreme baktığı vakit gözünü bakmamakla cezalandırmalı, böylece bütün âzâlarını şehvetlerden kesmek için lâyık oldukları cezayı onlara tatbik etmelidir. Âhiret yolcuları böyle yaparlardı.

Mansûr b. İbrâhim'in anlattığına göre, âbidlerden birisi bir kadın ile konuşa konuşa elini kadının baldırı üzerine koydu. Sonra buna pişman olarak elini ateş üzerinde yaktı ve kuruttu.

Rivâyete göre Benî İsrâil âbidlerinden biri, uzun zaman kiliseye kapanır kalır ve ibâdet ederdi. Bir gün bir kadın görür ona meyleder ve onunla münâsebet kurmak için adımının birini dışarı atar. Tam bu sırada aklını başına alır ve pişman olarak geriye dönmek ister. Adımını içeri atacağı sırada; "Hayır, Allah'a isyan için adım atan ayak ile ben ibâdethâneye girmem." der ve ayağının birini dışarıda bırakır. Orada bekler. Yağan yağmur, esen rüzgâr ve çalan güneş ayağını çürütür ve düşürür. Ondan sonra Allah'a hamd ederek ibâdetine devâm eder. Bâzı kitaplarda bu, böylece yazılmıştır.

Cüneyd'den hikâye edildiğine göre Küreybî demiş ki: "Bir gece ihtilâm oldum. Su almam iktiza etti. Hava çok soğuk olduğu için sabahleyin yıkanayım dedim. Ya sabahleyin erkenden su ısıtır yıkanırım veya hamama giderim." dedim. Sonra kendi kendime; "Ben, Allah'tan bu kadar şeyleri peşin olarak istediğim halde, O, benden bir defa yıkanmayı istedi, ben de onu ertelemek için çeşitli çâreler aramaya başladım. Böyle şey olmaz." dedim ve gecelik elbisem içinde yıkanmaya ve ıslak içerisinde kalıp elbisemin sırtımda kurumasına karar verdim ve öyle yaptım." dedi.

Yine hikâye edildiğine göre Gazvân ile Ebû Mûsâ bir arada bulunurken karşılarına bir cariye çıktı. Gazvan onu görür görmez hemen eli ile gözlerini kapadı ve: "Siz böyle şeylere bakmaya çok heveslisiniz." dedi. Yine zâtın

birisi bir defa bir kadına baktı diye nefsine ceza olmak üzere ömrü boyunca soğuk su içmedi.

Hassan b. Ebû Sînan da bir defa bir köşkün yanından geçerken, "Bu ne zaman yapıldı?" diye sorması üzerine kendi kendine, "Sen, neden üzerine lâzım olmayan şeyi soruyorsun?" diye bir yıl oruç tutmaya karar vermiş ve tutmuştur.

Mâlik b. Zaygam diyor: "Rebah el-Kaysî bir defa ikindiden sonra evimize gelerek babamı aradı. Ben de uykuda olduğunu söyledim. O da:

"Bu saatte uyku olur mu? Bu, uyku zamanı mıdır?" diyerek geri döndü. Hemen ardından adam göndererek:

"Gel, onu uykudan kaldıralım." dedim. Giden adam geri döndü ve dedi ki: "Onun telâşı çok, beni dinlemekle meşgul değil. O, mezarlığa girerek kendi kendine, "Sen ne yaptın? Adam istediği zaman uyur, o zamanın uyku vakti olmadığını nereden bildin? Bilmediğin yere niye konuştun?" diye kendini yerdi. "Hastalık veya cinnet hali hâriç, bundan sonra uyku için bir yıl başımı yere koymam." diye yemin etmiştir. Kendi kendine, "Utanmıyor musun? Bu hâlinden vazgeçmeyecek misin?" diyerek öyle ağlıyordu ki, benim orada olduğumun farkında bile olmadı. Ben de onu bu halde görünce, geri döndüm" dedi.

Temîm-i Dârî de bir gece teheccüd namazına kalkamadı diye bir yıl yatağa girmedi.

Talha'nın (r.a.) rivâyetinde, adamın biri bir gün güneşin altında kızgın kumlar üzerinde çıplak olarak kendisini dağlayıp duruyordu. Bu sırada Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i bir ağacın gölgesinde gölgelenirken görünce, hemen yanına giderek:

"Nefsim azdı, onu terbiye için böyle yapıyorum." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Böyle bir mecburiyetin yoktu. Fakat senin için gök kapıları açıldı. Allahu Teâlâ seninle göklerde meleklere iftihar ediyor." buyurdu ve ashâbına dönerek:

"Bundan azıklanın, yâni bunun duâsından yararlanın." buyurdu. Bunun üzerine orada bulunanlardan biri:

"Bana duâ et, diğeri bana duâ et." diye ileri atılınca, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Hepsine birden duâ et." buyurdu. Adam: "Allahım, takvâyı bunlara azık et. Bunları işlerinde hidâyette kıl." diye duâ etti. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

"Allahım, bunu doğrula." diye duâ etti. Adam da devamla:

“Allahım, varacakları yeri cennet et.” diye duâ etti.[131]

Huzeyfe b. Katâde anlatıyor: “Adamın birine:

“Şehvetleri karşısında nefsinle ne yapıyorsun?” diye sorarlar. Adam:

“Yeryüzünde nefsimden daha çok kızdığım bir düşmanım yoktur. Ben onun dediğini hiç yapar mıyım?” diye cevap verdi.”

Dâvud-ı Tâî yeni ölmüş toprak üzerinde yatarken yanına İbn Semmâk girer ve ölüye hitâben: “Ey Dâvud, tevkif edilmeden önce nefsini tevkif ettin; azâb edilmeden önce azâb ettin. Bugün de kim için amel ettinse ondan mükâfatını alırsın.” dedi.

Vehb b. Münebbih anlatıyor: “Adamın biri uzun zaman ibâdet etmiş, sonra bir ihtiyacından sebep haftada yalnız on bir hurma yemek üzere yetmiş hafta Allah’tan dileğini istedi ise de dileği yerine gelmemiş. Bunun üzerine nefsine dönerek:

-”Ey nefis, bütün bu işler, senin başının altından çıkmaktadır. Eğer sende hayır olsa dileğim kabul olurdu.” dedi. Bu sırada kendisine bir melek gelerek;

“Ey Âdemoğlu, senin şimdiye kadar yaptığın ibâdet bir tarafa, şu andaki nefsine olan hakaretin bir tarafa. Bu, daha hayırlıdır. Bunun için Allahu Teâlâ senin dileğini yerine getirmiştir.” dedi.

Abdullah b. Kays anlatıyor: “Bir savaşta idik. Şiddetli rüzgârın estiği bir gün, düşman taarruza geçti diye bir haber yaydılar. Bunun üzerine biz hemen saf haline geldik. Önümde bir muharip, “Ey nefis, falan savaşta çoluk çocuğun var diye bana hatırlattın. Sana itâat etmemiş miydim? Falan savaşta aynı vaziyette olmamış mıydı? Artık seni daha dinlemem. Vallahi, bugün seni Allah’a arz ediyorm. İster alır, ister bırakır.” dedi. Bunu duyunca;

“Ben, bu adamı tâkip ederim” dedim. Adam, ön safta savaşa girdi. Düşman hücum edince adamın etrafında bulunanlar dağıldı. Bir kaç defa bu hal böyle devâm ettiği halde adam, santim yerinden ayrılmadı. Nihâyet yıkıldı ve öldü. Kendisini ve binitini yokladım, altmışın üzerinde yara almıştı.

Namazda kalbi bir kuş ile meşgul olduğu için **Ebû Talha**’nın, kuşun üzerinde bulunduğu duvarı sadaka ettiğini, her akşam Hz. Ömer’in kendi ayağını kamçıladığını yukarıda anlatmıştık.

Mecme’ de bir gün başını yukarı kaldırınca duvarın üstünde bir kadın gördüğü için hayatta olduğu müddetçe başını göğe kaldırmamaya karar vermiştir.

Ahnef b. Kays, daima gece vakti lâmbayı yanında bulundurur, elini lâmbaya yaklaştırır, eli yanmaya başlayıp acıyınca; "Ya falan vakit o günâhı nasıl işledin?" diye kendini tevbîh ederdi.

Muhammed b. Bişr bir defasında Dâvud-ı Tâî'nin iftar vakti, tuzu dahi ekmeğe katık etmeden kuru ekmek yediğini görünce; "Hiç olmazsa tuzu katık etseniz." diye sorar. Dâvud-ı Tâî: "Senelerdir canım tuz ister fakat hayatta olduğum müddetçe tuzun zevkine varmayacağım." dedi.

Verd'in oğlu Vüheyb, bir hareketini beğenmediği için göğsündeki kıllardan bir avuç çekip koparınca canı acıdı. Bunun üzerine, "Acınıyor musun? Ben senin iyiliğine çalışıyorum." demiştir.

İşte eskiler kendilerini böyle cezalandırır ve kontrol ederlerdi. Sen, ailen, çocukların, hizmetçilerin daha fazla azmasınlar diye küçük kusurlarından sebep bile onları azarlayıp muâhezeye kalkışırken nefsini ihmâl ederek onu, kusurlarından ötürü azarlamaz ve ıslâh etmezsin. Hâlbuki nefsinin sana karşı azgınlığı, aile efradının sana olan azgınlığından çok fenadır. Çünkü onlar en çoğu, senin dünya huzurunu bozarlar. Nefsin ise âhiretini mahveder. Biraz düşünsen, sonu gelmeyen âhiretin ebedî nîmetlerini kaybetmenin, dünyalığı kaybetmekten çok daha zararlı ve bu bakımdan nefis terbiyesinin de çok daha önemli olduğunu anlarsın.

---

[131]. İbn Ebî'd-Dünya **"Nefis Muhâsebesi"**nde Leys b. Ebû Süleyra'den rivâyet etmiştir.

BEŞİNCİ MURABETE MÜCAHEDEDİR

Bu da şöyle olur: İnsan kendini hesâba çekip isyankâr olduğunu anladığı vakit, yukarıda anlattığımız şekilde nefsini terbiye etmelidir. Şâyet fazîlet ve evradlarda kusuru olduğu görülürse, noksanlarını ikmâl için nefsini zorlamalıdır. Âmiller böyle yapardı.

Nitekim **Hz. Ömer** bir ikindi namazı cemaate yetişemediği için yüz bin dirhem kıymetindeki arazisini tasadduk etmiştir.

Abdullah İbn Ömer (r.a.) bir vakit cemaatten geri kaldığı günün gecesini ibâdetle geçirmiştir. Bir defasında iki yıldız görülünceye kadar akşam namazını geciktirdiği için iki kölesini âzâd etmiştir.

İbn Ebî Râbia, sabahın iki rekatını zamanında kılamadığı için bir kölesini âzâd etmiştir. Bâzıları bu gibi hâllerde bir yıl oruç tutar ve bazıları da yaya olarak haccederlerdi. Hattâ bütün malını tasadduk edenleri de vardı. Bütün bunlar, nefsin kurtuluşu için nefsi murâbete ve muâhezedir.

Şâyet, "Nefsim istediğim evrâdı yerine getirme hususunda bana itâat etmiyor. Buna göre ben nasıl davranayım?" dersen derim ki;

Yapacak olduğun, bu hususta cehd u gayret gösterenlerin fazîletlerine dâir rivayet edilen haberleri ona duyurmaktır. Ayrıca bu hususta en müessir ilâç, ibâdette cehd u gayret gösteren sâlih bir kimseye arkadaş olmak, sözlerini dinleyip ona uymaktır.

Nitekim birisi: "İbâdette bana ağırlık geldiği vakit, Muhammed b. Vâsi'in durumuna, cehd ü gayretine bakar ve bir hafta bu hevesle çalışırdım. Ancak bu çâre, bâzen zorlaşabilir. Çünkü bu zamanda eskiler gibi ibâdet eden az bulunur. Onun için böyle bir adam aramaktansa, eski âbidlerin ibâdetleri hakkında duydukları ile meşgul olmalıdır. Çünkü hakkında en hayırlısı, onları düşünmek, onların cehd u gayretlerini hatırlayıp ona göre hareket etmektir. Onlar gitti, fakat ibâdetleri ebedî olarak defterlerine kaydedildi. Bu ibâdetleri sayesinde ebedî nîmetlere ulaştılar. Onlara uyanlara ne mutlu? Onlara uymayıp üç günlük dünyayı nefislerinin arzusu istikametinde geçirip ebedî hasretlere düşenlere de ne yazık? Bundan Allah'a sığınırız.-

Şimdi biz, onlara uymakta rağbeti artırmak için, onların bâzı fazîletlerini anlatalım. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

رَحِمَ اللهُ أَقْوَامًا يَحْسَبُهُمُ النَّاسُ مَرْضَى وَمَا هُمْ بِمَرْضَى

"Allah o kimselere rahmet etsin ki, onlar hasta olmadıkları halde insanlar onları hasta sanırlar."[132] buyurmuştur.

Hasan diyor ki: "Onlar, çok ibâdet etmekten hasta gibi görünürler." Allahu Teâlâ da:

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ

"Onlar ki, kalpleri ürpererek vermeleri gerekeni verirler." (Mü'minûn suresi, 23/60) buyurmuştur. Yine **Hasan** bu hususta; "İyi ameller işledikleri halde Allah'ın azâbından korkarlar." demiştir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

طُوبَى لِمَنْ طَالَ عُمْرُهُ وَحَسُنَ عَمَلُهُ

"Çok yaşayıp ameli güzel olan kimseye müjdeler olsun."[133] buyurmuştur. Rivâyete göre Allahu Teâlâ meleklerine:

"Şu kullarıma ne oluyor ki ibâdete bu kadar önem veriyor ve bu kadar yoruluyorlar?" diye sorar. Melekler:

"Onları bir şeyden korkuttunuz ki ondan korkuyorlar; bir şeyden de heveslendirdiniz ki ona heves ediyorlar da ondan dolayı böyle gayret gösteriyorlar." derler. Allahu Teâlâ:

"Eğer beni görseler ne yaparlardı?" buyurunca melekler:

"Daha çok gayret gösterirlerdi." dediler.

Hasan-ı Basrî anlatıyor: "Ashâb-ı kirâmdan öyle kimselere yetiştim ki onlar, dünyalıktan ellerine geçene sevinmez, kaybettiklerine de üzülmezlerdi. Onlar dünyalığı, üzerinde yürüdüğümüz topraktan daha âdî görürlerdi. Ömrü boyunca üzerine elbise dikinmezler, kendileri için yemek pişirmezler, toprak üzerinde yatıp kalkarlar, altlarına bir şey sermezlerdi. Onlar, Allah'ın kitabı ve peygamberin sünneti ile amel ederlerdi. Gece olduğu vakit ayağa kalkar, alınlarını yere koyar, yaşlarını yanaklarına akıtır ve Allah'tan af ve mağfiret niyaz ederlerdi. Yapmış oldukları iyiliklere sevinir, başarıya ulaştıkları hususlarda Allah'a şükreder, kabulünü ondan dilerler, kusurlarına üzülür ve Allah'tan bağışlanmalarını isterlerdi. Vallahi, bunlar böyle oldukları halde yine günahtan selâmet bulamamış, kurtuluşları ancak Allahu Teâlâ'nın bağışlamasına kalmıştı.

Ömer b. Abdülazîz, hastalığında kendisini ziyârete gelenler arasında, zayıf bir genci görür. Gence:

"Niçin zayıfsın?" diye sorar. Genç:

“Mihnet, meşakkat ve çeşitli hastalıklar beni bu hale düşürdü.” der. Ömer:

“Allah aşkına şu dertlerini bana anlatır mısın?” deyince genç:

“Ey mü’minlerin emîri, dünyanın zevklerine ermek istedim, onları acı buldum. Dünyanın her çeşit nîmetleri benim için değersiz oldu. Dünyanın altın ile taşı, benim nazarımda eşit oldu. Ben sanki Rabbimin Arş’ına bakar gibi, insanların cehenneme sevk olduklarını gördüm. Bunun için gündüzlerimi susuz, gecelerimi uykusuz geçirdim. Allah’ın sevap ve ikabına karşı benim yaptıklarımı az ve hakîr gördüm. Bunun için de bu hale düştüm, dedi.

Ebû Nuaym diyor; “Dâvud-ı Tâî ekmek yerine ekmek kırıntılarını yerdi. Sebebini kendisinden soranlara:

“Çünkü ekmeği çiğnemekle ekmek kırıntılarını yemek arasında elli âyet okurum.” dedi.

Bir gün adamın biri, **Dâvud-ı Tâî**’nin yanına girer ve:

“Senin evin damında bir kırık boynuz yar.” der. Dâvud:

“Yirmi yıldır bu evde otururum, bir defa olsun damına bakmış değilim.” der. Onlar lüzumsuz sözlerden kaçındıkları gibi, lüzumsuz bakışlardan da kaçınırlardı.

Muhammed b. Abdülazîz anlatıyor: “Kuşluk vaktinden ikindiye kadar Ahmed b. Zerî’nin sohbetinde bulunduk. Otururken kalıp gibi oturur, katiyyen sağa sola iltifat etmezdi. Sebebi kendisinden soruldukda; “Allahu Teâlâ bu gözleri, O’nun azametine bakmak için yaratmıştır. Sağa sola lüzumsuz iltifat ise hatâdır.” diye cevap vermiştir.”

Mesrûk’un hanımı diyor ki: “Mesrûk’un, uzun boylu namaz kılmasından daima ayakları şişerdi. Vallahi, ben fırsat bulup onun arkasında oturduğum vakit, haline acıdığımdan ağlardım.”

Ebû’d-Derdâ (r.a.) da: “Üç şey olmasa bir gün bile yaşamayı istemezdim. Bunlar sıcak ve uzun günlerde Allah için oruç tutup susuz kalmak, gece ortasında Allah için secde etmek ve meyvelerin iyisi arandığı gibi, sözlerin de iyisini arayan kimselerle sohbet etmektir.” dedi.

Yezîd’in oğlu Esved, o kadar çok ibâdet eder ve uzun günlerde o kadar çok oruç tutardı ki, benzi sararıp solardı. **Alkame**:

“Niçin kendini bu kadar zorluyorsun?” deyince o:

“Nefsimi keremli yapmak istiyorum.” diye cevap vermiştir. Yine böyle sararıp soluncaya kadar oruç tuttuğu ve yere düşünceye kadar namaz kıldığı için **Enes b. Mâlik** ve Hasan-ı Basrî yanına girerek:

“Allahu Teâlâ böyle güçlüğü emretmez, senin bu yaptığın nedir?” dediklerinde o:

“Ben bir köleyim, bütün imkânlarımla hizmet etmek mecburiyetindeyim.” dedi. İbâdetinde cehd ü gayret edenlerden birisi; “Allah’tan başkasını arayana, O’ndan başkası ile ünsiyet edene ve O’ndan başkasını anmaktan hoşlanan kimseye şaşarım.” derdi.

Sâbit el-Bennânî namazdan çok hoşlanır ve namazı çok severdi. Duâsında: “Allahım, mezarında da namaz kılmak kimseye nasib ettinse, bana da müsâade buyur kabrimde namaz kılayım.” derdi.

Cüneyd: “Sırrı’dan daha çok âbid kimseyi görmedim. Doksan sekiz yaşına bastığı halde yan üstü geldiği görülmemiştir. Ancak ölüm hastalığında yatmıştır.” dedi.

Sa’d’ın oğlu Hâris anlatıyor: “Bir cemâat bir râhibin neden bu kadar ibâdet ettiğini öğrenmek için ziyâretine gider ve durumunu kendisinden sorarlar. Râhib:

“Çektiğim bu meşakkat, insanların gaflet ettiği kıyâmet gününün zorlukları içindir. Onlar ise nefislerinin arzularına kapıldılar da Rablerinden bekledikleri büyük nasiplerini unuttular.” demesi üzerine onlar da ağladılar.

Ebû Muhammed el-Megazilî anlatıyor: “Ebâ Muhammed el-Cerîrî Mekke’de bir yıl mücavir olarak kalmıştı. Bu müddet zarfında uyumadı, konuşmadı, bir yere yaslanarak yatmadı ve hattâ ayağını bile uzatmadı. Ebû Bekir el-Kettânî buna uğradı selâm verdi ve:

“Ya Ebâ Muhammed, buna nasıl dayanabildin?” diye sordu. O da:

“İçimin sâdık ilmi dışıma yardımcı oldu.” deyince Kettânî derin bir düşünce ile oradan ayrıldı.

Yine zâtın biri **Feth-i Mûsulî**’yi ziyârete gittiği vakit onu, elini yüzüne kaldırmış, gözyaşları parmaklarından akmış ağlar vaziyette gördü. Kendisine biraz daha yaklaştığında yaşların kanla karışık olduğunu gördü. Bunun üzerine:

“Allah aşkına kan mı ağlıyorsun?” diye kendisinden sordu. Feth-i Mûsulî:

“Eğer yemin verdirmesen bunu ben sana açıklamazdım. Evet, gerçekte kan ağlıyorum. Yaş üzerine kan ağlamam, yaş ağlamamın yalancıktan olmaması içindir.” dedi. Öldükten sonra bu zât rüyada görüldü ve durumu kendisinden soruldu. O:

“Allah beni bağışladı.” dedi. Kan ağlaması hakkında ne muâmele gördüğü sorulunca:

“Rabbim beni zâtına yaklaştırdı ve: “Bu ağlaman niçin?” diye sordu. Ben de: “Senin hakkın olan bir vâcibdeki kusurdan sebep.” dedim. Bunun üzerine Allahu Teâlâ: “Ya kan ağlaman neden?” diye sordu. Ben de: “Gözyaşlarımı isbât için” dedim. Allahu Teâlâ da: “İzzet ve celâlim hakkı için, bunları ben senden istemedim. Çünkü kırk yıl melekler senin amel sayfalarını bana yükseltti ve hiç birinde bir hatân yoktu.” buyurdu, dedi.

Denildi ki; yola çıkan bir kafile yolunu şaşırmış ve bir râhibin savmuasına uğramışlar. Râhibe seslenmişler, râhib yerinden başını çıkarınca ona, yolu şaşırdıklarını ve kendilerine yol göstermesini rica etmişler. Râhib de gökleri göstermiş ve başıyla yol böyle gider diye işâret etmiş. Râhibin ne demek istediğini anlayınca onlar:

“Ey râhib, biz sana bir şeyler soracağız, sorularımıza cevap verecek misin?” demişler. Râhib:

“Sorun, fakat fazla uzatmayın, gün geçiyor, ömür geri dönmez.” dedi. Onlar râhibin bu haline hayran kaldıktan sonra:

“Yârın insanlar Allah huzûrunda ne hal üzeredirler?” diye sordular. Râhib:

“İnsanlar O’nun huzurunda niyetleri üzeredirler.” dedi. Onlar:

“Bize vasiyet et.” dediler. Râhib:

“Yolculukta size yetecek kadar azık alın; zîra azığın hayırlısı gayeye ulaştırandır.” dedi. Ve yolu gösterdikten sonra savmuasına girdi,

Abdülvâhid b. Zeyd anlatıyor: “Çin râhiplerinden birisinin savmuasına uğradım. İki defa:

“Ey râhib” diye kendisine seslendim, fakat cevap vermedi. Üçüncüde başını çıkardı ve:

“Ey adam, ben râhib değilim. Râhib Allah’tan korkan, O’na tâzim eden, belâsına sabredip kazâsına râzı olan, nîmetlerine şükredip O’nun için tevâzu gösteren, izzeti karşısında zilleti kabul eden, kudretine teslim olup heybet ve azameti karşısında eğilen, hesap ve ikabını düşünen, gündüzünü oruç, gecesini ibâdetle geçiren, cehennemi hatırladıkça uykusu kaçan kimseye denir. Ben ise saldırgan bir köpeğim. İnsanlara zararım dokunmasın diye kendimi burada tevkif ettim.” dedi. Bunun üzerine ben:

“Ey râhib! Allah’ı bildikten sonra insanları Allah’tan uzaklaştıran nedir?” diye sordum. Râhib:

“Kardeşim, insanları Allah’tan ancak dünya zîneti ve sevgisi uzaklaştırır. Çünkü o, isyan ve günah yeridir. Aklı başında olan, dünyayı kalbinden

çıkarıp günahlarına tövbe ederek kendisini Allah'a yaklaştıracak şeye yönelendir." dedi.

Dâvud-ı Tâî'ye:

"Saçını sakalını düzeltsen." dediklerinde Dâvud:

"O vakit benim başka bir meşgalem olmaması gerekir." dedi.

Üveys-i Karnî bir gece için, "Bu gece rükû gecesidir." der ve sabaha kadar rükû ederdi. Diğer bir gece için, "Bu gece secde gecesidir." der ve bütün geceyi secde ile geçirirdi.

Utbetü'l-Gulâm tevbekâr olduğu vakit, artık yemek içmekten vazgeçti. Annesi:

"Oğlum, biraz da kendine acı." deyince Utbe:

"Anne, ben de kendime acıyorum. Bırak biraz zahmet çekeyim ki, ileride uzun süre rahat ederim." dedi.

Mesrûk, hacca gittiği vakit başını, secdeden başka sûretle yere koymadı.

Abdullah b. Dâvud anlatıyor: "Onlar kırk yaşına vardıkları vakit artık yataklarını dürer, daha yatmazlardı. Hasan'ın oğlu Kehmûs, her gün çokça namaz kılar ve yine de kendi kendine: "Ey bütün kötülüklerin kaynağı, kalk!" derdi. İhtiyarlayınca namazı biraz düşürdü ve ağlayarak: "Amelin yarısı gitti." derdi.

Rebî'in annesi, oğlunun ağlayarak uykusuz kaldığını görünce, merak ederek:

"Oğlum, ne oldu, yoksa birini mi öldürdün?" diye sordu. Rebî:

"Evet." deyince kadın:

"Oğlum, kimi öldürdüğünü söyle, onlara gideyim yalvarayım, onlar da senin bu ağlamana dayanamazlar, umarım ki seni bağışlarlar." dedi. Rebî:

"Nefsimi öldürdüm." cevabını verdi.

Hâris'in oğlu Bişr'in kız kardeşinin oğlu Ömer anlatıyor: "Dayım Bişr anneme;

"Hemşirem, karnım çok acıktı." dedi. Annem de:

"Dur, senin için biraz un alayım, pişireyim de ye." dedi. Bunun üzerine dayım:

"Korkarım, bu un nereden?" diye sorar da ona verecek cevap bulamam der ve her ikisi birden ağlar. Onları görünce ben de ağladım" dedi. Ve devamla: "Annem Ömer'in şiddetli açlığını ve bunu zorlukla çektiğini görünce dayanamayarak:

"Keşke annem seni doğurmasaydı, yüreğimi parçalıyorsun." dedi O da:

Evet, ben de öyle diyorum, "Keşke beni doğurmasa, doğurduğuna göre emzirmese" dedi. Ömer yine devam ederek:

"Annem kardeşi için durmadan gece gündüz ağlardı.

Rebî diyor: "Üveys-i Karnî'yi ziyârete gittim ve onu sabah namazında oturur buldum. Namazı bitirince oturdu, ben de oturdum. Kendi kendime: "Bu adamı tesbihinden meşgul etmeyeyim." dedim. Öğleyi kılıncaya kadar yerinde durdu. Öğleden sonra da ikindiye kadar yerinde oturdu. İkindiyi kıldı, akşama kadar oturdu Akşamı kıldı, yatsıya kadar, yatsıyı kıldı, sabaha kadar yerinde kaldı. Sabahı kılıp yerinde oturunca uykusu geldi. Bunun üzerine, "Allahım, uyuyan gözden ve doymayan mîdeden sana sığınırım." dedi. Ben de ders ise bu kadar yeter diyerek yanından ayrıldım.

Adamın biri **Üveys**'e baktı ve:

"Seni hasta gibi görüyorum. dedi. Üveys:

"Hastayı yedirirler, ben yemem. Hasta uyur, ben uyumam, nasıl hasta olmayayım?" dedi.

Harb'in oğlu Ahmed de şöyle diyor: "Üstünde cennetin süslendiği, altında da cehennemin kaynadığını bilen kimse bu ikisi arasında nasıl uyur?"

Adamın biri **İbrâhim b. Edhem**'i ziyârete gitmiş ve gece yanında kalmış. İbrahim yatsı namazını kıldıktan sonra ridâsına bürünerek kendisini yere attı ve hiç kımıldamadan böylece sabahladı. Sabah ezanı okununca abdest almadan namaza durdu. Merak ettim ve İbrâhim'e; "Sen hiç kımıldamadan sabaha kadar yattığın halde abdest almadan sabah namazını kıldın, bu nasıl oldu?" diye sordum. O da; "Ben bütün gece cennet ile cehennem arasında cevelân edip duruyordum. Bu arada hiç uyku olur mu?" dedi.

Sâbit el-Bennânî: "Öyle adamlara yetiştim ki, devamlı namaz kılmadan başlarını yastığa koyacak zaman bulamazlardı." demiştir.

Rivâyete göre **Ebû Bekir b. Abbâs** kırk yıl, başını yastığa koymamıştır. Gözünün birine kara su inip kör olduğu halde yirmi yıl aile efradının bundan haberi olamamıştır.

Yine denildiğine göre **Semnûn**, her gün beş yüz rekât namazı vird edinmişti.

Ebû Bekir el-Mutvaî: "Gençliğimde her gün üç yüz veya dört yüz bin ihlâs okumayı vird edinmiştim" dedi.

Mansûr b. Mu'temir'i gördüğün vakit, "Bu, felâket geçirmiş ve bir tarafına inme inmiş bir insandır." derdin. Sesi alçak, gözü yaşlı, azıcık kendisini hareket ettirsen gözleri dört çeşme gibi akardı. Bir gün annesi kendisine:

“Oğlum, bu senin yaptığın nedir? Bütün geceyi ağlamakla geçiriyorsun, yoksa bir cinâyet mi işledin?” diye sordu. Oğlu:

“Anne, nefsime ne yaptığımı ben bilirim.” derdi.

Amir b. Abdullah’a:

“Böyle gecelerin uykusuzluğuna, uzun ve sıcak günlerin susuzluğuna nasıl dayanıyorsun? diye sorduklarında o:

“Ben, yer değiştirdim; gece uykusunu gündüze, gündüz yemeğini de geceye aldım. Bunda bir güçlük yoktur.” dedi.

Yine bu zat: “Bir şeyi arayanın onun peşinden koştuğu, bir şeyden korkanın ondan kaçtığı halde cenneti arayıp cehennemden kaçanların aldırış etmeden uyuyup kalmaları gibi hiç bir kimseyi görmedim.” demiştir.

Yine bu zat, “Gece olduğu vakit, cehennemin harareti uykumu giderdi.” der ve sabaha kadar uyumazdı. Gündüz olduğu vakitte de aynı şeyi söyler ve yine uyumazdı.

Yine zâtın biri: “Dört ay **Abdülkays**’ın oğlu Amir ile bir arada bulundum. Bu müddet zarfında uyuduğunu görmedim.” dedi.

Hz. Ali’nin (r.a.) adamlarından birinden rivâyet edildiğine göre diyor ki: “Hz. Ali’nin ardında sabah namazını kıldım. O, sağa meylederek güneş doğuncaya kadar öylece durdu. Sonra Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in ashâbından öyle kimseler gördüm ki, bugün onlara benzeyen kalmamıştır. Onlar, toz toprak içinde benizleri sararmış, alınları secdede olduğu halde sabahlarlar, Allah’ın kitâbını okurlar; Allah’ı andıkları vakit, rüzgârın ağaç dallarını eğmesi gibi eğilirler, gözyaşları elbiselerini ıslatırdı.”

Ebû Müslim el-Havlânî, evinin mescidine bir kamçı koymuş, onunla kendisini korkuturdu. Ve kendi kendine: “Namaza kalk, yoksa seni kamçılarım, böylece kabâhat bende değil, sende olur.” derdi. Tembelleştiği vakit kamçıyı alıp ayaklarına vurur ve: “Sen, binit hayvanından daha çok kırbaca muhtaçsın.” derdi.

Yine bu zat: “Ashâb-ı kirâm, kendilerine halef bıraktıklarını bilsinler.” derdi.

Safvân b. Süleym, uzun kıyâm etmekten yorulan ayaklarını bağlar ve ibâdetinde öyle cehd u gayret gösterirdi ki, yârın kıyâmetin kopacağı kendisine haber verilse buna aldırış bile etmezdi. Kış geldiği vakit soğuğun zevkine varmak için dam başına çıkar, yaz geldiği vakit sıcağın şiddetine alışmak üzere hava almak için dışarı çıkmaz, içeride kapanıp dururdu ve hiç uyku uyumazdı. Nihâyet başı secdede iken ölmüştür. O duâasında: “Allahım, ben sana ulaşmayı severim, sen de beni kabul et.” derdi.

Muhammed'in oğlu Kasım diyor: "Mûtâdım üzere yine bir gün sabah namazını kıldıktan sonra Hz. Âişe'yi ziyârete gittim. O, kuşluk namazını kılıyor ve namazında:

فَمَنَّ اللهُ عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ

"Allah lutfedip bizi kavurucu azaptan korudu." (Tûr suresi, 52/27) âyetini okuyor, ağlıyor ve durmadan tekrar ediyordu. Beklemekten usandım, o bitirmedi, ben de bırakarak çarşıya çıktım. Kendi kendime: "İşimi bitireyim, sonra ziyâretine giderim." dedim. İşimi bitirip döndüğümde, yine aynı halde âyeti tekrâr ederek ağlamakta olduğunu gördüm." dedi.

Muhammed b. İshak diyor: "Esved'in oğlu Abdurrahman hac seferine çıkmış. Yolda ayağının biri sakatlanmış olduğu halde bize uğradı. Sabaha kadar tek ayağı üzerinde namaz kıldı ve yatsı abdesti ile de sabah namazını kıldı."

Yine zâtın birisi: "Benim ölüme aldırış ettiğim yok, ancak gece ibâdetime engel olacağı için ondan korkuyorum." demiştir.

Hz. Ali: "Gece uykusuzluğundan sâlihlerin renkleri solmuş, ağlamaktan gözleri incelmiş, oruçtan dudakları sararmış ve üzerlerinde huşû içinde olanların tozu var." demiştir.

Hasan-ı Basrî'ye:

"Gece namaz kılanların yüzleri niçin güzel olur?" diye sorduklarında, Hasan:

"Çünkü onlar Rahmân ile baş başa kalmışlar ve Rahmân da onlara kendi nûrundan nûr vermiştir." dedi.

Amir b. Abdülkays da: "Allahım, beni yarattın, öleceğim vakti bana bildirmedin. Benimle beraber düşmanımı da yarattın, kanın hulûlü gibi damarlarıma hulûl eder. O, beni görür, ben onu görmem. Sonra da bana: "Kendini ondan sakın." buyurursun. Sen beni korumazsan ben kendimi nasıl sakınırım? Allahım, dünyada hüzün ve sıkıntılar, âhirette ise ikab ve hesab var, acaba rahatlık nerede?" derdi.

Câfer b. Muhammed anlatıyor: "Utbetü'l-Gulâm geceyi üç haykırışla birbirinden ayırırdı. Yatsı namazından sonra başını koltuklarının arasına alır tefekküre dalardı. Gecenin üçte biri geçince haykırır ve yine aynı vaziyette düşünceye dalardı. Üçte ikisi geçince aynı işlemi yapar ve seher vakti olunca da aynı şeyi tekrarlardı.

Câfer b. Muhammed diyor ki: "Ben bunu Basralılardan birisine anlattım. O da, "Onun haykırışına değil, haykırışları arasındaki hâline bak. Ne halde idi ki, haykırmaya mecbur kalmıştır?" dedi.

Hakîmlerden birisi de şöyle diyor: "Allahu Teâlâ'nın öyle kulları var ki, Allahu Teâlâ onlara in'âm etti ve in'âmı sayesinde O'nu bildiler. Gönüllerini genişletti ve O'na itâat ettiler. O'na tevekkül ettiler ve her şeyi O'na havâle ettiler. Gönülleri yakîn safâsının merkezi, hikmetin meskeni, azametin tecellîgâhı ve kudretin hazînesi oldu. Onlar halk arasında dolaşıp dururlarken gönülleri melekût âleminde cevelân eder. Kapalı olan gaybı müşâhede ile zevklenirler. Oralarda dolaştıktan sonra birçok ilâhî lutuflarla geri dönerler. Bunlar öyle ilâhî lûtuflardır ki, vasfa sığmazlar. Onların bâtınları dibac gibi kıymetli, zâhirleri ise çaput gibi değersizdir. Onlar herkese karşı alçak gönüllüdür. Bu, bir tarîkat ve yoldur ki buna, tekellüf ve meşakkatle erişilir; Allahu Teâlâ'nın bir lutfudur. Onu dilediğine ihsân eder.

Sâlihlerden birisi şöyle anlatıyor: "Bir gün yolum Beyt-i Makdis dağlarına uğradı. Bir vâdiye indim. Orada dağları inleten bir ses duydum. Sesi tâkip ettim etrafı dallarla kaplı bir ağaçta bir adamın:

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا...

وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ

"Her kişinin yaptığı iyiliği hazır ve yaptığı kötülüğü de kendisiyle onun arasında uzun bir mesafe olmasını dileyerek bulacağı günü düşünün. Allah dikkatinizi çeker." (Âl-i İmrân suresi, 3/30) âyetini okuduğunu gördüm. Hemen arka tarafta oturdum ve adamı dinledim. Adam bu âyeti tekrar ede ede, sonunda haykırarak bayılıp düştü. Ben, "Yazık olsun, bu da benim şekavetimdir." dedim. Adam bir süre sonra ayıldı. Bu defa: "Allahım, yalancılar makamından, tembellerin amelinden ve gafillerin yüz çevirmesinden sana sığınırım. Allahım, korkanların derin saygısı gibi, sana saygı duyarım. Allahım, kusur sâhiplerinin feryâdı sanadır. Âriflerin gönülleri senin azametinin karşısında zelîldir" dedi.

Sonra eli ile iterek, "Benim dünya ile ne işim var? Ey dünya, benim başımdan defol, kendi adamlarına git. Nîmetlerini, seni sevenlere ver ve onları aldat. Sonra hani geçmiş asırlar ve o asırlarda yaşayan insanlar? Zaman içinde yok oldu, toprak içinde çürüyüp gittiler." dedi. Bunun üzerine ben kendisine seslenerek:

“Ey Allah’ın kulu, bütün gün ben senin boş zamanını bekliyorum, hiç bitirmeyecek misin?” dedim. Adam:

“Zaman ile yarışa kalkışan ve günleri tükenip günahları ortada kalan adam nasıl boş kalabilir?” dedi. Sonra yine Allah’a yönelerek:

“Allahım, her zorlukta bana yardım edecek olan sensin.” dedi ve:

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ

“Allah katından onlara, hiç hesaplamadıkları şeyler beliriverir.” (Zümer suresi, 39/47) âyetini okudu ve daha müthiş bir haykırışla bayılıp düştü. Ben, öldüğünü sanarak yanına yaklaştım ve canlı olduğunu gördüm. Ayıldı ve:

“Ben kimim, hatıralarım nedir? Beni fazlınla bağışla, settâr adın ile kusurlarımı ört. Kıyâmet günü huzuruna çağırıldığım vakit kereminle beni affet.” dedi. Bunun üzerine kendisine:

“Yalvarıp dayandığın Allah hakkı için benimle konuş.” dedim. Adam:

“Git, istifade edeceğin kimselerle konuş, günahları kendisini esir ve helâk edenleri bırak. Ben burada uzun süredir İblis ile mücâhede halindeyim. Beni, Allah ile olan bu halimden ayırmakta, senden başka yardımcı bulamadı. Ey aldanmış, başımdan defol. Dilimi atâlete uğrattın; beni, kendini dinlemeye meylettirdin. Şerrinden Allah’a sığınırım, azabından beni koruyarak rahmet etmesini O’ndan dilerim.” dedi. Ben de kendi kendime, “Bu, Allah’ın velîlerinden biridir. Bunu meşgul etmekle burada bir cezaya uğrarım.” diyerek yanından ayrıldım.

Sâlihlerden birisi de şöyle anlatıyor: “Bir yolculuğumda bir ağacın gölgesinde biraz istirahat etmek istedim. Tam bu sırada bir ihtiyar çıka geldi ve bana:

“Ey adam! Kalk, ölüm ölmemiştir.” dedi ve yoluna devâm etti. Ben de adamı takip ettim. Adam:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

“Her nefis ölümü tadıcıdır.” (Âl-i İmrân suresi, 3/18) âyet-i celîlesini okudu ve:

“Allahım, ölümü bana mübarek kıl.” dedi ve durdu. Ben de, “Ölümden sonrasını da mübarek kıl.” cümlesini ilâve ettim. Bunun üzerine adam:

“Ölümden sonrasını bilen, sığınacak yer arar. Yâni ona hazırlanır ve dünyada mesken edinmez.” dedi. Sonra yine kendi murâkabesine dalarak:

“Allahım, senin cemâlini görmekle yüzümü nurlandır, kalbimi sevginle doldur. Yârın huzurunda rezîl olmaktan beni koru. Senin affın olmasa benim sana olan ümîdim çoğalmazdı.” dedi ve benden ayrıldı.

Şâir de bu hususta:

“Kalbinin günahlarını bedene yükler, o da dere tepe dolaşıp durur.”

“Günahların ağırlığı huzurunu bozar, onu ağlatır ve uykusunu kaçırır.”

“Fazla sıkışınca, “Allahım, sen her şeyi bilir ve kullarının pek çok kusurlarını bahşedersin, beni de affet!” diye duâ eder.” demiştir. Yine bir şâir:

“Adını unutturmak, tek başına yaşamak ve huzur içinde ibâdet etmek için, âile ve servetinden uzaklaşarak diyar diyar dolaşmak ve günahlarından tövbe ederek Allah’a yönelmek, süslü kadınlarla eğlenmekten çok daha zevklidir. Bu sûretle Kur’ân okumak, kalp ve dili ile zikretmek zevkine varır. Ölüm ânında müjdeci gelerek onu cehennemden kurtulmakla tebşîr eder. Bu sâyede cennet bahçelerinde, arzu ve ümîdlerine kavuşmuş olur.” dedi.

Kürz b. Vebere her gün üç hatim indirir, ibâdetinde son derece cehd u gayret gösterirdi. Bir gün kendisine, “Çok ibâdet etmekle kendini fazla yoruyorsun?” diyenlere, “Dünyanın tüm ömrü ne kadardır? diye sorar. Onlar da, “Yedi bin yıl.” derler. O, “Kıyâmetin müddeti ne kadardır?” diye sorar. Onlar, “Elli bin yıldır” derler. O, “O halde elli günlük istirahat için insan yedi gün çalışmaz mı? diye cevap verir. Yâni dünyanın ömrü kadar ömrün olsa ve hepsini ibâdetle geçirsen, verilen bu hesâba göre, yedi bin yıldır. Hâlbuki yalnız kıyâmetin müddeti elli bin yıldır. Sâde o mahşer yerinin elli bin yılı için insan yedi bin seneyi çalışsa yine kârlıdır, demek istedi. Hâlbuki ömür kısa, âhiretin ise sonu yoktur.

İşte eskilerin, nefislerini zabt u rabt altına alıp murâkabe etmekteki tutum ve davranışları bu idi. Nefsin sana karşı inâd edip ibâdete devamdan kaçındığı vakit, bu gibi zâtların hallerini düşün, yeniden böyle zatlar bulmak zordur. Şâyet, onlara uyan ve onlar gibi yaşayan bir zat bulabilirsen onun sohbetine devâm etmek daha faydalıdır. Çünkü haber, göz ile görmek gibi değildir. Fakat böyle bir zat bulamazsan, işte o zaman bu zatların hallerini oku ve dinle.

“Deve olmazsa, keçi olsun” darb-i meseli meşhurdur. Bunların hallerini düşündükten sonra nefsine sor; “Hangi tarafı tercih ediyorsun? Dînde basîret sâhibi olan bu zatlar arasında mı, yoksa câhiller arasında mı bulunmayı tercih ediyorsun?” Artık onun bu ahmaklar sınıfına düşüp, bu gibi basîret sâhiplerine muhalefet etmesine rızâ gösterme. Şâyet nefsin,

“Efendim, bunlar kuvvetli ve az bulunur erkeklerdir, ben nasıl onlar gibi olayım?” derse, o zaman bu şekilde ibâdet eden kadınları ona hatırlat ve de ki: “Ey nefis, ayıptır, utan. Dîn ve dünyanda bir kadından da aşağı düşmeye râzı olma.”

Bunun için burada biz de ibâdette cehd u gayret gösteren bâzı kadınların hallerinden bir miktar anlatalım.

Rivâyete göre Basralı **Habîbe-i Adeviyye**, gece namazına kalktığı vakit, namaz kılacağı yere çıkar, başörtüsünü örter, îzârını giyer ve: “Allahım, yıldızlar battı, gözler uyudu, kapılar kapandı ve herkes sevgilisi ile baş başa kaldı. İşte ben de huzurundayım.” der ve namaza dururdu. Sabah olunca, “İlâhî, işte bu gece de gitti ve gündüze geldi. Acaba benim bu geceki ibâdetimi kabul mü, yoksa red mi ettin? Senin izzetin hakkı için, sende olan sonsuz cömertliği ve keremi bildiğim için senin kapından dönmem.” derdi.

Yine Basralı **Ucre** hakkında rivâyet edildiğine göre, bu kadının gözleri perdeli idi. Geceleri, ibâdetle ihyâ ederdi. Seher vakti gelince hazin bir sesle: “Ya Rab, âbidler, gece karanlıklarını sana yaklaşmak için ayırırlar. Rahmet ve mağfiretin için yarışırlar. Beni ilk müsâbıklar zümresine katmanı, başkasından değil, ancak senden isterim. Rabbim, A’lâ-i İlliyyîn’de mukarrebler derecesine beni yükseltip sâlihler arasına katmanı senden isterim. Merhamet edicilerin en merhametlisi, ululuların ulusu ve keremlilerin en keremlisi sensin Allahım.” der hemen secdeye kapanır ve kendisinde korku ürpermesi duyulur, böylece sabaha kadar ağlayarak duâ ederdi.

Yahya b. Bestam da şöyle anlatıyor: “**Şa’vane**’nin yanında bulunur, onun ağlayışı ve yakarışını görürdüm. Bir gün bir arkadaşıma, “Beraberce gidelim de ibâdetini bitirdiği vakit biraz kendisine acımasını, bu kadar aşırı gitmemesini söyleyelim.” dedim. Arkadaşım, “Sen bilirsin” dedi ve beraberce gittik. Ben:

“Biraz kendine acısan, bu ağlamanı azaltsan, senin için daha iyi olmaz mı? Böyle gidersen sıhhatten düşer, ibâdet de yapamazsın. Kendini korusan daha iyi ibâdet ederdin.” dedim. Bunun üzerine Şa’vane yine ağlamaya başladı ve yemin ederek:

“Ben öyle ağlamak istiyorum ki, yaşım bittikten sonra kanımın da damarlarımdan tamamen süzülmesini arzu ederim. Ağlamak nerede?” diye diye bayılıp düştü.”

Muhammed b. Muaz diyor ki: “Kadının biri bana şöyle bir rüya anlattı ve dedi ki: “Rüyamda cennete girdiğimi gördüm. Oradan, herkesin kapılar

üzerinde bekleşmekte olduklarını gördüm. Sebebini sorduğumda, birisi: "Cennetin, kendisi için süslendiği bir kadının gelmesine bakıyorlar." dedi. Ben, bu kadının kim olduğunu sordum. Adam: "Eykeli siyah bir cariyedir. Adına Şa'vane derler." deyince ben hemen "Vallahi o, benim kız kardeşimdir." dedim.

Tam bu sırada havada uçan süslü bir binit üzerinde hemşiremi görünce hemen ona seslendim: "Abla, abla bak, ben nerede sen nerede? Allah'a duâ etsen de ben de sana yaklaşsam olmaz mı?" dedim. O, gülümseyerek bana baktı ve: "İki şeye dikkat et." dedi. "Dâima kalbin hüzün içinde olsun ve Allah sevgisini arzularının üzerinde tut. Böyle yaparsan artık ölümünde sana bir şey zarar vermez." dedi.

Hasan'ın oğlu Abdullah anlatıyor: "Romalı bir cariyem vardı. Bâzı geceler yanımda yatardı. Bir defa uyandım kendisini göremedim. Aradığımda kendisini secdede buldum. Secdesinde: "Allahım, beni sevdiğin hürmetine günahlarımı bağışla." diye duâ ediyordu. Kendisi Romalı olup Arapçayı iyi beceremediği için belki yanılıyor diye kendisine, "Öyle deme, benim seni sevdiğim için de" dedim. Kadın, "Hayır, Allah'ın beni sevdiği için." diyorum dedi. Çünkü ben bir Romalı müşrik idim. Beni sevdi de şirkten tevhide ulaştırdı. Yine halk uykuda iken beni uyandırıp bana ibâdet ettirmesi de beni sevdiği içindir. İşte yine sevdiği için beni affetmesini istiyorum." dedi.

Ebû Hâşim el-Kureşî diyor: "Yemen'den Sirye adında bir kadın Mekke'ye geldi. Evlerimizden birinde müsafir kaldı. Gece onun inilti ve ağlayışını duyardım. Bir gün hizmetçilerimden birisine, "Bunu gözle, bak ne yapıyor?" diye tembih ettim. O da baktı ki kadın kıbleye dönmüş, elini yüzünü semâya kaldırmış ve: "İlâhî, Sirye'yi yarattın, çeşitli gıdalarınla besledin. Onu halden hale çevirdin. Bütün bu iyilikler senin tarafından bir ihsân ve verdiğin belâlar ise onun için birer cemîledir. Bütün bu nîmetler karşısında o yine ara sıra isyân etmekle seni öfkelendirir. Ve sanır ki sen onun kötü hallerini görmezsin. Hâlbuki sen habîr ve her şeye kadirsin." deyip duruyordu."

Zünnûn-ı Mısrî diyor: "Bir gece Ken'an ili vâdilerinden bir tepeye doğru çıkmıştım. Karşıma bir karaltı çıktı. Bana doğru geliyor ve gelirken:

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ

“Allah katından onlara, hiç hesaplamadıkları şeyler beliriverir.” (Zümer suresi, 39/47) âyetini okuyarak ağlıyordu. Karaltı yaklaşınca sûftan cübbesi ve elinde ibriği bulunan bir kadın gördüm. Kadın hiç çekinmeden bana:

“Sen kimsin?” diye sordu. Ben:

“Garip bir adamım.” dedim. Kadın:

“Allah varken O’nunla hiç gariplik olur mu?” dedi. Kadının bu sözüne ben ağladım. Kadın:

“Niçin ağlıyorsun?” diye sordu. Ben de:

“Tam yarama parmak bastın ve derdime derman buldun da ondan ağlıyorum.” dedim. Kadın:

“Mâdem dâvanda sâdıksın, niye ağlıyorsun?” dedi. Ben de:

“Meğer sâdık olan ağlamaz mı?” dediğimde kadın:

“Ağlamaz, çünkü ağlamak kalbi teskîn eder ve kalp huzurunu sağlar.” dedi. Ben de cevap bulamayarak sustum.

Ahmed b. Ali de şöyle anlatıyor: “Ufeyre’yi ziyârete gittik, görünmek istemedi. Biz ısrar edince, “Allahım, seni zikretmekten beni alıkoyan misafirden sana sığınırım.” diyerek kapıyı açmaya geldi. İçeri girdik ye kendisine bize duâ etmesini söyledik. O da:

“Evimde bulunduğunuzun mükâfatı olarak Allah sizi mağfiret etsin.” dedi. Sonra sözüne devamla: “**Atâ es-Sülemî** kırk yıl, başını kaldırıp göklere bakmadı. Bir defa bakmakla bayılıp düştü ve karnında fıtık hâsıl oldu. Ne olaydı Ufeyre göklere baktığı vakit isyan etmiş olmasa -isyân etmiş olsa da bir daha isyana dönmese- dedi.

Sâlihlerden bir zât anlatıyor: “Bir gün Habeşî bir câriyem ile çarşıya çıktım. Ona:

Ben dönünceye kadar bir kenarda beklemesini ve oradan ayrılmamasını, tembih ettim. Dönüşümde onu yerinde bulamayınca canım sıkıldı, eve geldim. O, benim kızdığımı fark etti ve:

Acele etme, beni dinle. Sen beni öyle bir yerde bıraktın ki, orada Allah’ı anan kimse yoktu. Onlara bir felâket geleceğinden korkarak oradan ayrıldım, dedi. Onun bu sözüne hayrân olarak:

“Seni âzâd ettim.” dedim. Câriye:

“Hiç de iyi etmedin. Çünkü ben bir yandan Allah’a kulluk ederken bir yandan da sana hizmet etmek sûretiyle iki mükâfat alıyordum. Şimdi ise mükâfatımın birinden mahrum kaldım.” dedi.

Alâu's-Sa'dî diyor: "Amcamın, Büreyre adında âbide bir kızı vardı. Çok Kur'ân okur ve cehennem ile ilgili âyete geldiği vakit durmadan ağlardı. Bu şekilde ağlaya ağlaya gözleri kör oldu. Bir gün amcamın çocukları bana gelerek, "Gidelim, şuna bir şeyler söyleyelim de ağlamaktan vazgeçsin." dediler. Berâberce gittik ve:

"Ne haldesin?" diye sorduk. O da:

"Yabancı bir yerde çökertilmiş birer dâvetliyiz, gitmek için dâvet edileceğimiz ânı bekliyoruz." dedi. Kendisine:

"Bu ağlamak ne zamana kadar devam edecek? Baksana, gözlerin de görmez hâle geldi." dedik. O da:

"Şâyet benim gözlerimin Allah katında bir değeri varsa körlük onlara zarar vermez. Şâyet yoksa daha çok ağlamak onların hakkıdır." dedi. Bunun üzerine, "Bunun yaşadığı âlem, başka bir âlemdir, kalkın gidelim." dedik."

Adeviyeli Muâze de sabaha çıktığı vakit: "Bu, benim son günümdür." diyerek yemek yemez, oruç tutardı. Akşama çıktığı vakitte de: "Bu, benim son gecemdir." diyerek yatmaz ve sabaha kadar namaz kılardı.

Ebû Süleyman ed-Dârânî diyor: "Bir gece Râbia-i Adeviyye'de müsâfir kaldım. Geceyi boydan boya ibâdetle geçirdik. Sabaha yakın ben, "Bize bu imkânı bahşedene karşı vazîfemiz ne olacak?" diye sordum. Râbia da: "Yârın O'nun için oruç tutmak olacak." dedi.

Şa'vene de duâsında: "İlâhî, en üstün iştiyakım sana mülâkat; en büyük dileğim ise beni mükâfatlandırmanda. Sen, öyle bir kerem sahibisin ki, kapına gelenleri boş çevirmezsin. Sana iştiyâkı olanların şevkini boşa çıkarmazsın. İlâhî, şâyet ecelim yaklaştı ve amelim beni sana yaklaştırmadı ise bu, benim kusurumdur. Bunu îtirâf eder ve senden affını dilerim. Eğer affedersen, zâten senden başka kim affedebilir? Şâyet azâb edersen, senden daha âdil kim olabilir? İlâhî, nefsime bakmakta, nefsime zulmettim. Artık ona senin hüsn-i nazarın kalmıştır. Eğer hüsn-i nazarınla onu mes'ûd etmezsen ona yazıklar olsun. Allahım, sen hayâtım boyunca bana iyilik yaptın. Ölümümde de bu iyiliği kesmemeni isterim.

Hayâtımda bana yardımcı olandan dileğim, ölümümde de beni mağfiret etmesidir. İlâhî, ölümümden sonra da bana hüsn-i nazarından ümîdimi kesmem. Hâlbuki sen, dünyada bana iyilikten başka bir şey yapmadın. İlâhî, günahlarımdan korkuyorsam da sana olan sevgimin beni kurtaracağına ümitliyim. Senin yetkinde olan ihsânını bana lutfeyle. Cehâleti kendisini aldatan ben âcize fazlınla muâmele et. Allahım, eğer bana ihânet edecek olsan, beni hidâyet etmezdin. Eğer beni rüsvay etmeyi dilesen, benim

kusurlarımı gizlemezdin. Bana hidâyet ettiğin yoldan beni yararlandır. Günahlarımı daima gizle. İlâhî, ömrümü yolunda eskitmiş olduğum ihtiyacımdan dolayı beni reddetmeyeceğine inanıyorum. İlâhî, eğer ben günah işlemesem, senin ikabından korkmazdım. Senin keremini bilmesem, senden mükâfat beklemezdim." derdi.

Havvâs diyor: "**Rahle** adında âbide bir kadının ziyâretine gittik. Kadın, zayıflayıp kararıncaya kadar oruç tutmuş, kör oluncaya kadar ağlamış, namaz kılmaktan dizleri tutmaz hâle gelerek otururken kılmaya başlamış bir âbidedir. Kendisine selâm verdik ve kendisini bu kadar yormaması için Allah'ın rahmet ve mağfiretinden bâzı şeyler anlattık. Kadın haykırarak, kendi kendimi bilmem, kalbimi yaraladı ve ciğerimi parçaladı. Hiç yaratılmamayı candan arzu ederdim." diyerek namaza başladı.

Şâyet, nefsini murâkabe eden murâbıtlardan isen böylece cehd u gayret gösteren erkek ve kadınların hallerini düşün ki, hevesin artsın ve hırsın çoğalsın. Sakın, zamanındakilerin tutumuna bakma. Sen, yeryüzündeki insanlara itâat edersen, onların çoğu seni Allah yolundan sapıtmaktan başka bir şey yapmazlar.

İbâdette böyle cehd u gayret gösterenlerin hikâyeleri sayılamayacak kadar çoktur. Fakat aklı başında olan için bu anlattıklarımız yeterlidir. Şâyet fazlasını istersen, Hâfız **Ebû Nuaym**'ın ***"Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakatü'l-Esfiyâ"*** adlı kitabını oku. Bu eser sahâbe, tâbiîn ve onlardan sonra gelenlerin hâllerini anlatır. Onların yaşantılarını öğrendikten sonra senin ve zamanında dîndar geçinenlerin ne derece uzakta kaldıklarını öğrenirsin. Şâyet nefsin "Canım onlara bakma, onların zamanındaki imkânlar başka idi. Sen zamanındaki insanlara bak. Sen şimdi onlar gibi yapmak istersen, sana deli derler, seninle alay etmeye başlarlar. Sen, zamanındaki insanlar gibi olmaya çalış. Sana, onlara gelen gelir, başka bir şey gelmez. Musîbet umumîleştiği zaman kolaylaşır." derse, sakın onun tesvîlâtına aldanma. Ona de ki; "Bir memleketi sel bastığı vakit, işin içyüzünü bilemedikleri için buna aldırış etmeyip herkes yerinde otursa, buna karşılık senin bir kayığa binerek oradan uzaklaşman mümkün olsa, durur musun?"

Tabiî bu zamanda gemisini kurtaran kaptan. Herkes başının çaresine bakar. Şüphesiz nefsinin de sana söyleyeceği, boğulmaktan kurtulmak için kimseye bakmadan başımın çâresine bakarım, demek olacaktır. Hâlbuki boğulmanın acısı, nihâyet bir saat sürer. O halde her an karşılaşacağın ebedî azaptan nasıl kaçmazsın? Sonra belâ umumîleştiği vakit nesi kolaylaşır?

Herkes kendi acısı ile meşgul iken başkasından ne haberi olur? Kâfirler zamanlarındaki adamlara uymakla helâk olmadılar mı? Nitekim onlar:

وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا عَلٰى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلٰى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ

“Doğrusu babalarımızı bir dîn üzerinde bulduk, biz de onların izlerini izlemekteyiz.” (Zuhruf suresi, 43/23) derler.

Nefsini kınamak ve onu cehd u gayrete sevk etmekle meşgul olduğu vakit, sana isyan ederse, sakın onu kendi başına bırakma. Devamlı ona telkinde bulun ki, yola gelmesi muhtemeldir.

---

[132]. Ahmed, **“Zühd”**ünde Ali’ye (r.a.) mevkuf olarak rivâyet etmiştir.

[133]. Taberânî, Abdullah b. Bişr’den (r.a.), Tirmizî, Ebû Bekre’den (r.a.) rivâyet etmiş, hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

NEFSİ UYARIP KINAMAK

Bilmiş ol ki; en büyük düşmanın, seni kuşatan, iki koltuğun arasındaki nefsindir. Dâima kötülüğü emreder şekilde yaratılmıştır. İşi, iyilikten uzaklaşıp fenalığa meyletmektir. Onu, tezkiye edip doğrultmak, Rabbine ve Hâlik'ına ibâdet için kahır zincirine vurmak, arzularından alıkoyup zevklerinden uzaklaştırmakla memursun. Şâyet biraz ihmâl edersen, azar ve bir daha önüne geçilmez hâl alır. Durmadan onu uyarır, kınar ve levmedersen o zaman "nefs-i emmâre"likten çıkar da Allahu Teâlâ'nın kendisine yemîn ettiği "nefs-i levvâme" hâline döner.

Şâyet Allahu Teâlâ'dan râdıye ve mardıyye olarak kulları ile haşr olunmasını istersen, bir an onu boş bırakma. Önce kendini ıslâh edip yola getirmeden başkasına va'z u nasîhata bakma. Nitekim Allahu Teâlâ **Îsâ aleyhisselâm**a; *"Önce nefsine, sonra da başkalarına va'z et. Yoksa benden utan."* buyurmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de:

وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ

"Hatırlat, çünkü hatırlatmak mü'minlere fayda sağlar." (Zâriyât suresi, 51/55) buyrulmuştur.

Senin çıkar yolun, nefsine yönelip cehâlet ve gabâvetini ona anlatmak, zekâvet ve hidâyetiyle izzete ulaşacağını kendisine bildirmek; ahmaklığında israr edince ona; "Hikmetten dem vururken ahmaklık içinde kalmanın mânası nedir? Önünde cennet ve cehennemin bulunduğunu, yakında bunlardan birine gideceğini bilmiyor musun? Sen büyük bir tehlike ile karşı karşıya bulunurken bu eğlence ve zevk u safâ nedir? Belki yârın ve belki yârından da evvel buradan göçeceğini düşünmüyor ve Allahu Teâlâ'nın yakın gördüğü şeyi sen nasıl uzak görüyorsun? Her geleceğin, yakın olduğunu bilmiyor musun? Ölümün, bir elçi ve haberci göndermeden ânî olarak geldiğini anlamıyor musun? Herkesin her nefeste ânî olarak ölmesi veya ânî olarak da hastalanması mümkündür. Hastalık ise insanı ölüme sürükleyebilir. Her yakından daha yakın olan ölüm için niye hazırlanmıyorsun? Allahu Teâlâ'nın:

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ .مَا يَأْتِيهِمْ

مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ .لَاهِيَةً

قُلُوبُهُمْ.

“İnsanların hesap görme zamanı yaklaştı. Fakat onlar hâlâ habersiz, haktan yüz çeviriyorlar. Rablerinden kendilerine gelen her yeni ihtarı mutlaka gönülleri gaflet içinde eğlenerek dinlerler.” (Enbiyâ suresi, 21/1-3) buyurduğu üzerinde düşünmüyor musun? Yazıklar olsun sana ey nefis, eğer Allah görmüyor diye isyâna dalıyorsan, bu en büyük bir küfürdür. Şâyet Allah’ın gördüğünü bilerek isyân ediyorsan, ne büyük edepsizlik ve hayâsızlıktır!” diye nefsine çatmalısın ve devamla;

“Yazıklar olsun sana ey nefis, kölelerinden veya kardeşlerinden biri senin karşında hoşlanmadığın bir işi yapsalar, onlara nasıl kızarsın? Bunu bir hatırla da hangi cesaretle Allah’a karşı isyan ettiğini düşün. Eğer onun gadab ve azâbına dayanabileceğini düşünüyorsan vay hâline! O’nun ikab ve azâbı hepsinden ağırdır. Bunu da, bir saat güneşin altında veya hamamda kalmak veyahut parmağını ateşte tutmakla deneyebilirsin. Yoksa Allah’ın fazl u keremine mi aldanıyorsun? O’nun, senin tâat ve ibâdetine muhtaç olmadığını düşünerek buna mı mağrûr oluyorsun?

Evvelâ, şâyet bu dâvanda sâdık isen dünyalık hususunda neden O’na güvenmiyorsun? Düşmanın saldırısına karşı niçin çeşitli hîlelere başvurmuyorsun? Allah’ın keremine niçin bağlanmıyorsun? Paraya muhtaç olduğun vakit, niçin cansiperâne çalışıyor ve her çareye başvuruyorsun da Allahu Teâlâ’nın sünnet ve âdetinde değişiklik olmadığını, âhiretin ve dünyanın Rabbi, bir olup insan için sa’y u gayretinden başka bir şey bulunmadığını bilmiyorsun?

Yazıklar olsun sana ey nefis! Şâyân-ı hayrettir ki, ne nifakın ve ne bâtıl iddiaların vardır? Dilinle imânı iddia edip dururken âzâlarından nifak akıyor. Allahu Teâlâ sana:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللهِ رِزْقُهَا

“Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızkını vermek Allah’a mahsustur.” (Hûd suresi, 11/6) ve:

وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى

“İnsan, ancak çalıştığına erişir.” (Necm suresi, 53/39) buyurmadı mı? Özellikle dünyalığını tekeffül etti, üzerine aldı ve onun için uğraşmana lüzum kalmadı.

Hâlbuki sen, işinle onu yalanladın. Dehşetler içinde kalmış bir köpek gibi ona saldırdın. Öte yandan âhireti senin sa'y u gayretine bırakmışken, sen onu hakir gören aldanmışlar gibi ondan sarf-ı nazar ettin. Bu ise îman alâmeti değildir. Eğer yalnız dil ile îman kâfi gelseydi, münâfıkların cehennemin en alt tabakalarında işi ne idi?

Sana yazıklar olsun ey nefis! Tutum ve davranışın, hesap gününe inanmayanların tutum ve davranışları gibidir. Yoksa öldüğün vakit, yok olup kurtulacağını mı sanıyorsun? Heyhât, başıboş kalacağını mı sanıyorsun? Rahme atılmış olan bir meniden hâsıl olan nutfe değil misin? Sonra donmuş kan parçası hâline gelip bâzı tavırlardan geçtikten sonra insan sûretini almadın mı? Seni bu hâle getiren, öldürdükten sonra diriltemez mi?

Şâyet hatırından böyle bir şeyler geçiyorsa ne büyük cehâlet ve küfür içindesin. Allahu Teâlâ'nın seni nereden yarattığını düşünmez misin? Seni nutfeden meydâna getirip sana yolu göstermedi mi? Sonra öldürüp mezara koydurmadı mı? Bunları bildiğin halde, **"Sonradan seni dilediği vakit diriltir."** âyetini mi inkâr ediyorsun? Şâyet bunları yalanlamıyor ve tasdik ediyorsan niçin sakınmıyorsun?

Gayr-i müslim bir doktor en sevdiğin bir yemeğin, senin için zararlı olduğunu sana haber verirse, onu yememeye nasıl gayret edersin? Mûcizelerle teyid edilen peygamberlerle, Allahu Teâlâ'nın buyurduklarının, senin nazarında bir gayr-î müslim doktor kadar da mı değeri yoktur? Hâlbuki doktor, tecrübe ve tahmîn ile haber veriyor ki aklı da, ilmi de eksiktir. Bunları bırakalım da, bir çocuğu ele alalım. Çocuk elbisende akrep var dediği vakit bu sözü duyar duymaz hiç delîl aramadan nasıl hemen elbiseni atarsın. Âlimlerin, hakîmlerin, velîlerin ve peygamberlerin sözleri senin nazarında o çocuğun sözünden daha mı düşüktür? Yoksa cehennemin yakıcılığı, bukağı ve kelepçeleri, zakkum ve demir çomakları, irin ve zehirleri, yılan ve akrepleri, kısa bir süre acısını duyacağın dünya akrebinden sana daha mı ehven geliyor?

Senin bu davranışın, akıl işi değildir. Eğer hayvanlar senin durumunu anlasalar sana gülerlerdi. Şâyet şu söylediklerimi anladın ve hepsine inandınsa, o halde niçin amelini ertelersin? Hâlbuki ölüm sana çok yakın ve beklemediğin anda seni yakalar. Ölümün tez gelmeyeceğini nereden bilirsin? Hesâp edelim ki sana yüz yıl mühlet verilmiştir. Bir defa ibâdetin sana yeteceğini mi sanıyorsun? Dağın eteğinde bir defa yedirdiğin atın ile

koca dağı aşabileceğini mi sanıyorsun? Şâyet böyle düşünüyorsan, ne büyük ahmaksın?

İlim tahsîli için evinden ayrılıp yıllarca boşta gezdikten sonra memleketine döneceği son yılda okumakla hoca olunabilir mi? Bu görüşte olan adama gülmez misin? Allah'ın keremine dayanarak hoca olunacağını mı sanırsın? Sonra, ömrünün sonunda yapacağın ibâdetin sana yeteceğini kabul edelim. Ömrünün sonunda bulunmadığını nereden biliyorsun? O halde niçin ibâdetle meşgul olmuyorsun? Şâyet farz-ı muhâl olarak daha yaşayacağının sana bildirildiğini kabul edersek, yine niçin ibâdetini sonraya bıraktığını senden sorabiliriz. Bunun sebebi, ancak ibâdetteki ağırlığa nefsinin müsaade etmemesi ve bu zahmete katlanmayarak şehvetlerine uymasıdır.

Ne sanıyorsun? Acaba şehvetlerine muhalefet etmenin kolay olacağı bir gün mü gelecek? Böyle bir günü bekliyorsan, aldanırsın. Çükü Allahu Teâlâ böyle bir gün yaratmamıştır. Ve yaratmaz. Daima cennet, zorluklarla çevrili ve engellerle kuşatılmıştır. Bunları, hiç bir vakit kimse için hafiflemez.

Bir düşünsen; kaç yıldan beridir yârın, yârın, diyerek kendini aldattın durdun. Bugün gitti, yârın geldi, yine eski hesapta kaldın. Hâlbuki bugünün dünden ve yârının bugünden bir farkı yoktur. Dün âciz olduğun şeyden bugün, bugün âciz olduğun şeyden ise yârın âcizsin, belki daha çok âciz olacaksın. Çünkü şehvetler, köklü bir ağaç gibidirler. Şehvetleri söküp atmak için çalıştığı ve kuvvetten düştü diye onu sonraya bırakması, genç ve kuvvetli çağında ağacı kökünden söküp atmak için çalışıp buna muvaffak olamadığından onu ertesi seneye tehîr eden gibidir.

Hâlbuki bir sene sonra kendisi ihtiyarlayıp kuvvetten düşecek, ağacın kökleri ise daha da kuvvetleşecektir. Genç iken güç yetiremeyeceği hususlara, ihtiyarladığında hiç güç yetiremeyeceği ortadadır. İhtiyarlıkta riyâzet meşakkatten, kurdu ehlîleştirmeye çalışmak ise boş zahmetten ibârettir. Yaş ve genç ağacın kolaylıkla eğilip bükülebileceği, kart ve kuru ağacın eğilmeyi kabul etmeyeceği herkesin bildiği bir gerçektir.

Bu kadar açık ve seçik bir şekilde anlatılan bu hususları hâlâ nazara almayıp yine ileride yaparım iddiasına kalkışırsan, daha nasıl hikmetten dem vurursun? Bundan büyük ahmaklık olur mu? Belki de beni ibâdetten alıkoyan, şehvetlerimin zevkine olan düşkünlüğüm, zahmet ve meşakkate dayanamayışımdır, diyeceksin ki, bu da açıkça bir ahmaklık ve en çirkin bir mâzerettir.

Şâyet bu iddianda doğru isen, sâf ve temiz olup ardı arası gelmeyen ebedî nîmetlerin zevkini ara. O da bu dünyada değil, cennette olur. Şâyet şehvetlerinin arzusuna bakıyor ve onların temîni için çalışıyorsan, bu da o şehvetlere muhalefetle temîn edilir. Öyle lokma var ki, birçok lokmalara engel olur. Bir hastaya bir doktor, "Üç gün soğuk su içmeyeceksin, şâyet içersen hastalığın müzminleşir ve ömrün boyunca daha soğuk içemezsin. Şâyet tavsiyeme uyarak içmeyecek olursan iyileşir ve ömrün boyunca soğuk suyu içersin." dediği vakit, ne olursa olsun, ben şimdi içerim, diyen hasta hakkındaki görüşün nedir? Bu adama deli demez misin? İşte senin ömrünün tümü, ebedî olan âhirete nisbetle üç gün de değildir. Acaba üç günlük olan şu fanî dünyada şehevî arzuların acısına sabretmek mi daha büyük, yoksa müddeti uçsuz bucaksız, elem ve kederi sonsuz olan cehennem ateşine dayanmak mı daha zordur? Dünyadaki üç günlük mücahede elemine sabredemeyen, acaba en ağır ebedî olan Allah'ın azâbına nasıl dayanacaktır?

Bütün bu durumlar karşısında hâlâ nefsinle mücâhede etmeyip ona müsâmaha göstermen ya gizli küfründen ya da açık ahmaklığından ileri gelir. Gizli küfrün, sevap ve ikabın önemini bilmemen ve hesap gününe inanmanın zafiyetidir. Açık ahmaklığın ise Allahu Teâlâ'nın senin, ibâdetinden müstağnî olduğunu düşünerek hiç bir kötülükten çekinmeden, O'nun keremi ve affına güvenmendir.

Hâlbuki öte yandan bir lokma ekmek veya bir kuruşta ona güvenin yok. Bütün imkânların ile onları temîne çalışır ve bu hususta her çareye baş vurursun. İşte bu tutum ve davranışların ile Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den ahmaklık damgasını yersin. Nitekim (yukarıda metni geçen) bir hadîste Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Akıllı adam, nefsini hesâba çekip ölümden sonrası için çalışan, ahmak adam da nefsini hevâsına tâbi kılıp Allah'tan uman kimsedir."* buyurmuştur.

Yazıklar olsun sana ey nefis! Şeytana ve dünyâya aldanmak senin için doğru olmaz. Sen herkesten önce kendine bak, vakitlerini kaybetme, nefesler sayılıdır. Bir nefesin gidince, bir parçan gitmiş demektir. Hastalık gelmeden sıhhatini, meşgale gelmeden boşluğunu, yoksulluk gelmeden varlığını, ihtiyarlık gelmeden gençliğini ve ölüm gelmeden sağlığını ganîmet bil de, âhiretteki ebedî hayâtını düşünerek onun için çalış. İnsaf et önümüzde kış gelecek diye onun günlerini hesap ederek yiyecek, giyecek, yakacak gibi bütün kış ihtiyaçlarını temin etmiyor musun?

Burada niçin Allah'ın fazl u keremine bağlanmıyorsun? Yakacak ve giyeceksiz de Allah beni üşütmez. O, buna kadirdir, demeden her çareye baş vuruyorsun. Acaba cehennem soğuğunun, kışın bu soğuğundan daha az, müddetinin daha kısa olduğunu mu sanıyorsun? Yoksa aralarında bir benzerlik bulunduğunu mu düşünüyorsun? Yoksa hiç çalışmadan bundan kurtuluş imkânlarının varlığına mı inanıyorsun? Asla, hiç biri öyle değildir. Kışın soğuğunu elbise, mesken ve ateşin gidereceği gibi cehennemin sıcaklık ve soğukluğu da ancak tevhid kal'ası ve taat hendeği ile önlenebilir. Allah'ın keremi, kal'aya girmeden insanı korumakta değil, soğuktan korunmak için ateşi yaratıp, ateşi ne şekilde elde edeceğini sana bildirmesi ve imkânlarını yaratıp bu sebeplerın temininde kendisi müstağnî olup bunları bizzat senin temîn etmen gerektiği gibi, cehennemden de kurtuluş yollarını sana bildirmek ve sebeplerini yaratmaktadır.

Allahu Teâlâ maddî sebeplerden müstağnî olduğu gibi senin tâat ve ibâdetinden de müstağnîdir. Bunlar, senin kurtuluş yollarındır. İyilik eden kendine, kötülük eden de kendine eder. Allahu Teâlâ âlemlerden müstağnîdir.

Yazıklar olsun sana ey nefis, cehâletini at, âhiretini dünyan ile mukayese et. Hepinizin yaratılması ve dirilmesi bir nefis gibidir. Bizi yoktan nasıl vâr etti ise yok ettikten sonra da tekrar vâr eder. Allah'ın sünnetinde değişiklik yoktur.

Ey nefis, sana yazıklar olsun. Görüyorum ki tamamen dünya ile ünsiyet ettin ve tamamen ona bağlandın. Ondan ayrılmak zoruna gidiyor. Durmadan ona yaklaşmak istiyorsun. Gittikçe sevgisi gönlünde kuvvetleşiyor. Adetâ Allahu Teâlâ'nın sevap ve ikabından, kıyâmetin hâl ve güçlüklerinden gafil, dostlarından seni ayıracak olan ölüme inanmaz gibi, bir tavır takınıyorsun. Hükümdârın sarayına bir kapıdan girip diğer kapıdan çıkmakla emrolunan bir kimse içeride gördüğü güzel bir yüze takılıp âdeta orada kalacakmış gibi, çıkmakta olduğunu unutarak onunla meşgul olmasını ve sonradan zorunlu olarak onu terk etmek sûretiyle çıkmasını bir akıllılık sayar mısın?

Dünyanın da bunun gibi, hükümdarların hükümdârı olan Allah'ın mülkü olduğunu, buna sâhip olmanın mecaz olduğunu öldükten sonra kimsenin mülkiyetinde bir şeyin kalmadığını bilmiyor musun? Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Cebrâil benim kalbime şöyle üfledi: Kimi seversen sev, ondan ayrılacaksın. İstediğin şekilde amel et, ne amel işlersen onun karşılığını bulacaksın. Ne kadar yaşarsan yaşa, sonunda öleceksin."*[134] buyurmadı mı?

Vay sana ey nefis, dünya zevklerine iltifat edip onlarla ünsiyet edeni, sonunda ölüm yakalayıp onlardan ayırdığı vakit, hasretinin daha çok olacağını bilmiyor musun? Bilmeyerek öldürücü zehiri azık aldığını düşünmüyor musun? Geçmişlere bir göz gezdirip yüksek inşaatlar yaptıktan sonra onları nasıl terk ederek gittiklerini, Allahu Teâlâ servetlerini onların düşmanlarına nasıl verdiğini görmüyor musun? Onların, yiyemeyeceklerini topladıklarını, oturmayacakları meskenleri yaptıklarını, ulaşamayacakları şeyleri umduklarını bilmiyor musun?

Her biri göklere doğru yükselmiş inşaatlar yaptığı halde varacağı, yer altındaki bir çukur değil mi? Bundan daha büyük ahmaklık olur mu? Yakında göç edeceği dünyasını îmâr ederken, kesin olarak varacağı âhiretini tahrip edip yıkması akıl kârı mıdır? Bu gibi ahmakların, ahmaklığına müsâade etmekten utanmaz mısın?

Kabul edelim ki sen bizâtihî bu işlere akıl erdiremiyorsun; ancak başkalarına uyabiliyorsun. O halde sana düşen vazîfe, dünyaya dalan bu gibilerle hakîmler, âlimler ve peygamberlerin akıllarını mukayese ederek daha akıllı olanlara uymak değil midir?

Ey nefis, şâyân-ı hayret hâlin, şiddetli cehâletin ve açık bir azgınlığın vardır, sana şaşarım. Açık ve meydanda olan bu durumları nasıl görmemezlikten gelirsin? Belki mevkî sevgisi seni sarhoş etti de bunları anlayamaz hâle getirdi. Düşünmez misin? Mevkî demek, bâzı kimselerin gönüllerini kendine çekmek demektir. Sen, bâzı kimseleri bırak da, bütün dünya halkının senin karşında eğildiklerini kabul et. Yâni böyle olsa bile elli yıl sonra ne sen ve ne de sana eğilenlerden kimse kalacaktır. Hattâ geçmiş hükümdarlarda olduğu gibi zaman gelecek; tamamen unutulacak, adın, sanın bile anılmayacaktır. Nitekim âyet-i celîlede:

هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا

“Şimdi onlardan hiçbirini duyuyor veya hiç bir ses işitiyor musun?” (Meryem suresi, 19/98) buyrulmuştur.

Daha ebedî kalacak olanı, yakında yok olacak şey ile nasıl değişirsin? Bir hükümdar olup, bir millet sana râm olduğu ve işlerin tamamen düzenli gittiği sırada durum böyle iken ya gerileyip, komşularının ve hattâ aile efradının bile sana itâat etmeyeceği ve seni dinlemeyecekleri zamanda durumun ne olacak? Bunu da düşün. Şâyet basîret körlüğü ve âhirete olan

cehâletin sebebiyle dünyayı terk edemiyorsan, hiç olmazsa dünyalık peşinde gezen arkadaşlarına bakarak ondan nefret etmelisin.

İnsan, dünyalık için çalışan hasîs kimselere bu hususta ki yorgunluğa ve süratle yok olacağına bakarak dünyalıktan nefret eder. Onun çoğu dahi seni terk edeceği halde sana ne oluyor ki, sen zerresinden bile ayrılamıyorsun. Memleketinde senin kat kat fevkinde ve senden çok daha üstün bir hayat seviyesi geçiren Yahudi ve Mecusîler varken sen nesine ferahlanıyorsun? Bu gibi sefihlerin bile seni geçtikleri dünya, kahrolsun. Ne cahil ve ne âdî görüşe sâhipsin ki, ebedî olarak Allah'ın civarında kalacak mukarrebler, sıddîklar ve nebîlerle olmaktan yüz çevirirsin de, kısa bir süre de olsa bu gibi sefîhlerin ardında ayak takımı olmayı kabul edersin. Dünya ve âhiretin hüsranda kalmasından ne büyük hasret içinde kalacaksın.

Yazıklar olsun sana ey nefis! Acele et, ölüm yaklaştı, helâke yöneldin, korkutulan zaman geliyor. Sen öldükten sonra kılmadığın namazları kim kılacak ve tutmadığın oruçları kim tutup Rabbini senden râzı edecek?

Vay sana ey nefis! Günlerin azaldı. Sermayeni bugünlerde temîn edeceksin. Geri kalan günlerinde, boşa geçirdiğin günler için ağlasan. Kendin için yine bir eksikliktir. Ya geride kalan günlerini de eskisi gibi kaybeder ve âdetin üzerinde israf edersen hâlin nice olur?

Ey nefis! Ölümün seni beklediğini, varacağın yerin mezar, yatağının toprak, arkadaşlarının kurt ve böcekler olacağını ve büyük mahşer gününün önünde bulunduğunu bilmiyor musun?

Ey nefis! Ölüm askerlerinin kapıda beklemekte olup seni almadan gitmeyeceklerini düşünmüyor musun? Ey nefis! Ölülerin, bir saat olsun bile dünyaya geri dönmeyi temennî ettiklerini, eğer imkân olsa bir saat geri dönüp hiç olmazsa îman ederek geri dönmeleri için bütün dünyayı vermeye hazır olduklarını bilmiyor musun? Hâlbuki onların temennî edip bulamadıkları imkânlar bugün senin elindedir. Sen onları nasıl gafletle geçirirsin?

Ey nefis! Sana vay olsun, dışarıdan insanlara karşı süslenirken, içeriden Allah ile mübârezeye kalkışırsın. Acaba insanlardan utanırken Allah'tan utanmıyor musun? Yazık sana, rezâletlerle yoğrulup dururken insanlara fazîletleri nasıl emredersin? İnsanları Allah'a dâvet ederken, sen Allah'tan kaçarsın. İnsanlara Allah'ı hatırlatırken, sen Allah'ı unutursun. Günahkârın, cîfeden daha pis koktuğunu ve pisliğin başkasını temizlemeyeceğini bilmiyor musun? Böyle iken sen, pis pis koktuğun halde başkasını temizlemeye nasıl cesâret edersin?

Yazıklar olsun sana ey nefis! Eğer sen kendini olduğun gibi bilseydin, insanların başına gelen felâketlere kendinin sebep olduğundan korkardın.

Vay sana ey nefis! Kendini İblis'e merkep yaptın, biner ve seni istediği tarafa götürür. Seni dâima emrinde taşır. Bununla beraber ameline de mağrur olursun. O amel ki, ona karıştırdığın âfetler, yaptığın ameli karşılasa yine kârlı çıkarsın. Allahu Teâlâ iki yüz bin yıllık amelinden sonra bir hatâsından sebep İblis'i tel'în ettiği ve yine bir zellesi sebebiyle Âdem'i cennetten çıkardığı halde, sen bu kadar çok kusurların ve günahların karşısında o karışık amellerine nasıl mağrur olursun?

Vay sana ey nefis! Ne çok aldanmışsın, yazıklar olsun sana ne utanmaz yaratıksın. Yuh sana, ne câhil ve ne cüretkârsın. Yazık sana nice bağlantılar yaptın ve bozdun, nice muâhedelerde bulundun ve gadrettin.

Ey nefis! Sana çok yazıklar olsun, bütün bu hatâlarınla beraber sanki hiç ölmeyecekmiş gibi, hâlâ dünyalık peşinde dolaşırsın ve onu îmar ile meşgul olursun. Şu mezarlıkta yatanları görmez misin? Onlar da nice servetler topladı, nice sağlam inşaatlar yaptı, nice boş emeller peşinde koştu. Nihayet topladıkları dağıldı, yaptıkları yıkıldı, emelleri boşa çıktı ve kendileri toprak altına geçtiler.

Yazıklar olsun sana ey nefis! Hiç onlara bakmaz ve onlardan ders almaz mısın? Yoksa onlar gittilerse sen, dünyada ebedî kalacağını mı sanırsın? Heyhât, çok boş bir kuruntu! Aslında sen annenin rahminden düştüğün andan beri ömrünü tüketmektesin. İstediğin köşkü kur, âkıbet varacağın, topraktır. Can boğaza gelip, asık suratlı, siyah renkli ve azâb ile müjdeleyici melek karşına çıkacağı günden korkmaz mısın? O zamanki pişmanlığın sana fayda verir mi? O zamanki ağlamana acıyan bulunur mu?

Ey nefis! Asıl şaşılacak şey, bu perişan durumunla bir de akıllı ve basîret sâhibi olduğunu iddia etmendir. Her gün malının artmasına sevinmeyi bir akıllılık sanırsın da ömrünün eksilmekte olduğuna aldırış etmezsin. Ömür eksilirken malın artmasında ne kâr vardır?

Yazıklar olsun sana, âhiret sana yaklaşırken sen ondan uzaklaşmak istersin. Ondan yüz çevirirsin. Dünyaya yönelirsin, halbuki dünya senden vazgeçmektedir. Nice kimseler vardır ki, umdukları yarınlara kavuşamamış ve niceleri var ki, içinde bulundukları günlerini tamamlayamamışlardır.

Sen bütün bunları konu komşularında görmektesin. Ölüm ânındaki hasretlerini gözünle gördüğün halde hâlâ eski tutum ve davranışlarından vazgeçmezsin. Allahu Teâlâ'nın herkesi küçük-büyük, gizli ve âşikâre bütün yaptıklarından sorumlu tutacağı günden kork. Hangi bedenle Allah'ın

huzurunda duracağını ve hangi dil ile cevap vereceğini düşün. Vereceğin cevapları hatırla. Cevapların doğruluk derecesini hesaba koy. Hiç olmazsa geride kalan sayılı günlerini ebedî hayatın için harca.

Amelden düşmeden önce amel et. Zorunlu olarak dünyadan çıkarılmadan önce, hürriyetin elinde iken dünyadan çekil. Dünya yeşilliklerine aldanma. Nice sevinenler aldanmış ve nice aldanmışlar vardır ki, bundan haberleri yoktur. Yazıklar olsun o kimseye ki, veyli hak ettiği halde onu bilmeden güler, sevinir, oynar ve eğlenir ve yer içer. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm'in hükmüne göre cehennemin yakacağı olma durumundadır.

Ey nefis! Dünyaya ibretle bak. Dünyalık için zarurî olarak çalış, ihtiyarınla onu terk et. Âhirete yönel. Verilen nîmetin şükrünü edâ etmeden fazlasını isteyenlerden, kendisi çekinmeyip başkasını çekinmeye dâvet edenlerden olma. İyi bil ki, dînin ivazı, îmânın bedeli ve cismin halefi yoktur. Kim ki gecesini gece, gündüzünü gündüz yapıp keyfine bakmak isterse, o gece ve gündüz ile geçip gider.

Ey nefis! Bu vaazlardan ders al. Bu öğütleri kabul et. Zîra vaaz ve nasîhattan îrâz eden, cehenneme razı olur demektir. Ne oluyor ki, seni bu öğütlere ve bu nasîhatlere kulak asmış görmüyorum. Şâyet kalbinin katılığı, bu mev'ızaları dinlemene engel oluyorsa, gece namazına devâm et; kâfi gelmezse, gündüzleri de oruç tut. Şâyet bunlarla da başarıya ulaşamazsan, insanlar arasına fazla karışıp çok konuşma, akrabalarınla ilgilen, onlara ve öksüzlere yardım et. Şâyet bütün bunların neticesinde hâlâ eski hâlinde ısrar edersen, iyi bil ki kalbin Allah tarafından mühürlenmiş, günah zulmetleri kalbinin iç ve dışını kaplamıştır. Artık cehenneme hazırlanmaktan başka çâren kalmamıştır.

Allahu Teâlâ cenneti ve cehennemi yarattığı gibi onlara girecekleri de yaratmıştır. Herkes, niçin yaratılmışsa ancak ona muvaffak olur. Şâyet bu va'z u nasihat sana kâr etmiyorsa, artık kendinden ümîdi kes. Hâlbuki ümîdi kesmek, küfre varan en büyük günahlardandır. Bundan Allah'a sığınırız. Bunun için ümitsizliğe düşmene de imkân yok. Ümîde de imkânın yok, çünkü bütün hayır kapıları üzerine kapanmıştır. Bu durum da aldanmaktan başka bir şey değildir.

Şimdi düşün, karşılaştığın bu korkunç manzara önünde hiç vicdanın sızlamıyor mu? Kendi perişan durumuna acıyarak gözün yaşarmıyor mu? Şâyet hakîkaten bu acıklı durumundan elem duyuyor ve gözün yaşarıyorsa, unutma ki, bu yaşlar da rahmet deryasından gelir. Böylece yine bir ümit ışığı sana açılmıştır. Ağlamana devâm et ve Erhamü'r-Râhimîn'den yardım

dile. Keremlilerin en keremlisi olan Allahu Teâlâ'ya kendinden şikâyette bulun, devamlı yardım talep et. Bu istekten sakın usanma. Umulur ki, Allahu Teâlâ senin bu perîşan durumuna acır sana merhamet ve yardım eder. Zîra senin felâketin büyük, karşılaştığın belâ korkunçtur. Bu hâle devâmın uzadı, hîle yolların kesildi. Artık bahâne kapıları sana kapanmış oldu. Senin sığınıp yalvaracağın ve varıp dayanacağın tek kapı, Mevlâ'nın rahmet kapısıdır. O kapıya dayan, feryâd ü figan et; cehâlet ve günahlarının büyüklüğü nisbetinde huşû içinde O'na yalvar. Zîra O, zillet içinde yalvaranlara rahmet eder. Israrla isteyenlere yardım eder ve darda kalmışların dâvetine icabet eder.

Sen artık darda kaldın ve O'nun rahmetine muhtaç oldun. Bütün yollar senin için daraldı ve çıkılacak kapılar kapandı. Çarelerin de kesildi. Artık öğütler sana fayda vermez, kınama ve tekdirler seni vazgeçirmez oldu. Fakat kendisinden istemekte bulunduğun zât kerem sâhibidir; cömerttir, acır, rahmeti geniştir. Affı, herkese ve her günahkâra şâmildir. Bunun için, "Ey merhametlilerin en merhametlisi! Ve ey rahmân ve rahîm, ey halîm ve ey azîm ve ey keremi yüce olan Allahım! Ben kusurlarında ısrar eden bir günahkâr, yola gelmeyen bir cür'etkâr, isyandan utanmayan bir suçlu olarak senin huzuruna geldim. Burası, miskinlerin, yoksul ve mahrumların zayıf ve hakirlerin, gark olup helâk olanların makamıdır. Bana tezden yardım ve inâyetini yetiştir. Bu sıkıntıdan beni kurtar. Rahmetinin tesîrini üzerimde göster. Af ve mağfiretinin ferahlığını bana tattır. Senin koruma kuvvetini bana nasîb et. Ey merhametlilerin en merhametlisi olan Allahım, diye duâ et. Çünkü Âdem aleyhisselâm da böyle yalvarmıştı.

Vehb b. Münebbih anlatıyor: "Âdem aleyhisselâm cennetten yere indirildiği vakit, bir hafta gözünün yaşı dinmedi. Yedinci gün mahzun, mükedder, başı eğik bir halde iken Allahu Teâlâ ona tecellî ederek:

"Nedir bu sende gördüğüm çırpınma?" diye sordu. Âdem de:

"Ey Rabbim! Biliyorsun felâketim büyük, günâhım beni kuşattı da istirahattan sonra melekût âleminden çıkarıldım. Afiyetten sonra mihnet ve meşakkat diyarına indirildim. Bu durumda günahlarıma nasıl ağlamayayım?" dedi. Allahu Teâlâ:

"Ey Âdem! Ben seni kendim için tercih etmedim mi ve ben seni cennetime yerleştirmedim mi? Kerâmetimle seni tahsîs etmedim mi? Azâbımla seni korkutmadım mı? Kendi kudret elimle seni yaratmadım mı? Benim indimde malûm olan ruhtan sana üflemedim mi? Melekleri sana secde ettirmedim mi?

Ama sen, bütün bunların karşısında emrime isyân ettin. Bana verdiğin sözde durmadın da nihâyet gadabıma uğradın. İzzet ve celâlim hakkı için yeryüzü insanla dolu olsa, bana devamlı ibâdet ettikleri hâlde sonunda isyân etseler hepsini cehennemin derekesine indiririm." buyurdu. Bunun üzerine Âdem Aleyhisselâm üç yüz yıl ağladı.

Abdullah el-Becelî çok ağlardı. Geceleri, "İlâhî, ben ömrü uzadıkça günahı çoğalan bir insanım. Ben, her ne zaman bir günahı terk etmek istersem hemen başka bir şehvet karşıma çıkar. Vay sana ki günahının biri kurumadan diğerini yaparsın. Varacağın yer cehennem ise vay sana. Tokmaklar başına inecekse vay sana, dileklerin yerine gelmezse vay sana." der ve ağlardı.

Mansûr b. Ammâr, Kûfe'de bir gece bir âbidin şöyle duâ ettiğini duydum:

"Ey Rabbim, izzet ve celâlin hakkı için, isyan ederken sana muhalefeti kasdetmedim. İsyan ettiğim vakit sana karşı câhil ve ukûbetine hazırlanmak için sana isyan etmedim. Senin nazarını istihfaf ederek günah işlemedim. Fakat nefsim beni aldattı, şekavetim de buna yardımcı oldu.

Benim kusurlarımı gizlemen, beni aldattı da cehâletim sebebiyle sana isyan ettim ve işimle muhalefette bulundum. Şimdi senin azâbından, beni kim kurtaracak? Rahmetini benden kesersen bana kim yardım edecek? Yârın, günâhı olmayanlara, "Geçiniz", günâhı olanlara da, "Durunuz!" dendiği vakit hangi yüzle senin huzuruna çıkacağım, şu iki fırkadan hangisi ile beraber olacağım? Vaylar olsun bana ki, ömrüm uzadıkça günahlarım çoğalıyor, ne zaman tövbe edecek ve ne zaman sana yöneleceğim? Ve ne zaman Rabbimden utanacağım?

İşte, eskilerin, Mevlâlarından münâcâtlarında tâkip ettikleri yol bu idi. Nefislerini de böyle itab ederlerdi. Maksatları, Allahu Teâlâ'nın rızâsına ulaşmak idi. Kim ki kendini itâb etmez ve münâcâtını ihmâl ederse, nefsine riâyet etmiyor, demektir. Bu gibilerden, Allahu Teâlâ'nın râzı olmayacağından korkulur.

*

"Muhasebe ve Murakabe Kitabı" burada tamâm oldu. Allah'ın izniyle bunu tefekkür kitâbı tâkib edecektir.

Allah'a hamd eder, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'ine salât u selâm ederim.

[134]. Hadîs, metin olarak yukarıda geçmiştir.

RUB'U'L-MÜNCİYÂT
DOKUZUNCU KİTAB

TEFEKKÜR KİTÂBI
(KİTÂBU'L-FİKR)

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur (O'na hamd ederim.) O Allah ki, izzetinin sonu ve gelecekteki galebesi için bir hudud tâyin etmemiştir. O'nun sonu yoktur. O Allah ki, vehimler O'nun azametini anlamaya yükselememiş; fehimler, anlayış ve idrâkler O'nun künhüne varamamışlardır. O'nun kibriyâlığını düşünenlerin gönüllerini hayretlere gark etmiştir.

Gönüller O'nu anlamak istedikleri vakit, O'nun celâlinin nuru onları kahretmiş ve bu hakîkate erememişlerdir. Ümitsizlik içinde geri dönen gönüllere de Arş'ın perdelerinden sabır, sabır diye nidâ edilmiş ve ümîdini kesme, denilmiştir. Sonra da kulluk zilletinde tefekkürünü idâre et, zîra sen rubûbiyetin celâli hakkında ne kadar düşünsen, O'nun bir zerresine bile erişemezsin. Şâyet kendi vasıflarındaki düşüncenin ardında başka bir şey aramak istersen devamlı olarak ve birbirini tâkip etmek üzere Allahu Teâlâ'nın sana verdiği nîmetlere bak, onları düşün ve bu nîmetlerden her biri için ayrı ayrı şükret.

Allahu Teâlâ'nın, mahlûkatı yaratmadan önce hakkında takdir ettiği mukadderât deryâsı üzerinde düşün. Hayır, şer, kâr, zarar, zorluk, kolaylık, kurtuluş ve hüsrân, doğrultup kırmak, dürüp yaymak, îman ve küfür, ikrar ve inkâr gibi âlemlere ifâza ettiği hususları düşün. Yâni Allahu Teâlâ'nın sıfat ve ef'âli üzerinde düşün ve O'nun azametini anla.

Şâyet ef'âlinden zâtına geçmek ve zâtını anlamak istersen, işte o zaman zor bir işe girişmiş olursun. Vüs'atinin dışına çıkmış olmakla nefsine eziyet etmiş olursun. Zîra O'nun zâtını anlamak şöyle dursun, daha nurlarının tecellîsinin başlangıcında bile akıllar hayrete düşmüş ve mecbûrî olarak izi üzerine geri dönmek zorunda kalmıştır.

Salât u selâm, her ne kadar bu ünvânı iftihar vesîlesi yapmadı ise de, gerçekte Âdem evlâdının seyyidi ve efendisi olan Hz. Muhammed'e olsun. O salât ki, kıyâmette yine bizim için azık olacaktır. Yine salât u selâm, her biri dîn ufkunda yıldızlar gibi parlayan ve Müslümanların öncüsü olan âline ve ashabına olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki; bir saat tefekkürün, bir yıllık ibâdetten hayırlı olduğu sünnette beyan buyrulmuştur. Düşünce ve ibret nazarı hususunda Allahu Teâlâ'nın kitâbında teşvîkler olmuştur. Nurlanmanın anahtarı ve basîret sâhibi olmanın başlangıcının, tefekkür olduğunda şüphe yoktur. İlim, mârifet ve anlayışlar, tefekkür sayesinde elde edilir. İnsanların çoğu, tefekkürün fazîlet ve önemini bildikleri halde hakîkat ve netîcelerini,

kaynak ve yolunu bulamadı. Nasıl, neyi, niçin tefekkür edeceğini ve tefekkürden maksadın ne olduğunu, onun bizâtihî tefekkür, yoksa tefekkürün netîceleri mi olduğunu bilemediler. Şâyet tefekkürden maksadın, onun meyveleri ise o meyveler nerede? İlim midir, âlim midir, yoksa bunların hepsi midir? Bunu anlayamadılar. Bütün bunları anlamak cidden önemlidir. Bunun için biz, önce tefekkürün fazîletini, sonra hakîkat ve meyvelerini, sonra da tefekkürün yol ve toplantı yerlerini Allah'ın izniyle anlatalım.

TEFEKKÜRÜN FAZÎLETİ

Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'in müteaddit âyetlerinde tefekkür ve düşünceyi emretmiş ve bir âyette onu överek şöyle buyurmuştur:

اَلَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ

فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا

"Onlar, ayakta iken, otururken, yanları üstünde yatarken, Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: "Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın." derler." (Âl-i İmrân suresi, 3/191)

Abdullah İbn Abbâs (r.a.) anlatıyor: "Bir cemâat, Allahu Teâlâ'nın zâtı üzerinde tefekküre başlamış. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

فَكِّرُوا فِي خَلْقِ اللهِ وَلَا تَتَفَكَّرُوا فِي اللهِ فَإِنَّكُمْ لَنْ تَقْدِرُوا قَدْرَهُ

"Allah'ın yaratıkları üzerinde düşünün, zâtı hakkında düşünmeyin. Zîra siz O'nun kadrini takdir edemez, O'nu anlamaya güç yetiremezsiniz."[135] buyurdu

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir gün ashâbının bir toplantısına gitti. Onları düşünür vaziyette gördü. Kendilerine niçin konuşmadıklarını sordu. Onlar da Allahu Teâlâ'nın yaratıkları üzerinde düşünüyoruz, dediler. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"İşte böyle, Allah'ın zâtında değil, yaratıkları üzerinde düşünün. Zîra güneşin battığı yerde beyaz bir memleket vardır. Beyazlığı nûru ve nûru da aklığıdır. Orada Allahu Teâlâ'nın öyle yaratıkları vardır ki, onlar bir an Allah'a isyân etmezler." buyurdu. "Onların şeytanları yok mu?" sorusuna; "Onlar, şeytanın yaratıldığını dahi bilmezler." cevabını verdi. "Onlar Âdem'in evlâtlarından mıdır?" sorusuna da; "Onlar, Âdem'in yaratıldığını dahi bilmezler." buyurmuştur.

Atâ anlatıyor: "Bir gün ben ve Ubeyd b. Umeyr, Hz. Âişe'yi ziyârete gittik. O da perde arkasından bizimle konuşuyordu. Bir ara Ubeyd'e:

"Niçin bizi ziyârete gelmiyorsun?" diye sordu. Ubeyd de, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in;

زُرْ غِبًّا تَزْدَدْ حُبًّا

"Ara sıra ziyâret et ki, muhabbetin artsın."[136] buyurduğunu okudu ve devamla:

"Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den gördüğün şâyân-ı hayret bir şeyden haber ver." dedi. Hz. Âişe ağlayarak söze başladı ve:

"Zâten onun her hâli şâyân-ı hayret idi." dedikten sonra şöyle devâm etti:

"Sıra bende olduğu bir gece Resûl-i Ekrem (s.a.v.) yatağıma girdi. Vücudu vücuduma temas ettikten sonra:

"Müsâade et de Rabbime ibâdet edeyim." buyurdu. Ve suyun başına giderek abdestini aldı. Gözyaşları içinde namaza başladı. Yaşları sakallarını ve secde yerini ıslatmıştı. Sonra yan üstü yaslandı ve Bilâl, sabah ezânı için gelinceye kadar öyle kaldı. Hz. Bilâl gelip onun bu ağlar hâlini görünce:

"Allahu Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamış değil mi? Nedir bu durumun?" diye sordu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"*Yazıklar olsun sana ey Bilâl, nasıl ağlamayayım ki, Allahu Teâlâ:* **"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde akıl sâhiplerine deliller vardır."** (Âl-i İmrân suresi, 3/190) *âyet-i celîlesini bana indirdi. Veyl o kimseye ki, bu âyeti okur da bunun üzerinde düşünmez."*[137] buyurdu, dedi.

Evzâî'ye:

"Bu âyetler üzerinde tefekkürün gayesi nedir?" diye sorduklarında:

"Okuyup anlamaktır." diye cevap vermiştir.

Muhammed b. Vâsi' diyor:

"**Ebû Zer**'in (r.a.) ölümünden sonra Basralı zâtın biri, Ebû Zer'in (r.a.) annesini ziyârete giderek, ona oğlunun ibâdetinden sordu. Kadın da:

"Bütün gün evin bir köşesinde oturur ve tefekkür ederdi." dedi.

Hasan-ı Basrî: "Bîr saat tefekkür, bir gece ibâdetinden hayırlıdır." demiştir.

Fudayl: "Tefekkür, senin aynandır; iyilik ve kötülüklerini sana gösterir." demiştir.

İbrâhim b. Edhem'e:

"Ne çok düşünüyorsun?" diye sorduklarında:

"Aklın iyiliğidir." dedi.

Süfyan b. Uyeyne, çoğunlukla şâirin:

"İnsan, düşünce sâhibi olursa, her şeyden bir ders alır." sözünü söyler dururdu.

Tâvus'un anlattığına göre, havârîleri **Îsâ aleyhisselâm**a:

“Ey Allah’ın ruhu, şu anda yeryüzünde senin gibi, başka birisi var mıdır?” diye sormuşlar, o da:

“Evet, sözü zikir, sükûtu fikir ve bakışı ibret olanlar benim gibidirler.” dedi.

Hasan-ı Basrî: “Sözü hikmet olmayan adamın konuştukları lâğv, tefekkür etmeyenin sükûtu sehv, ibret nazarı ile bakmayanın bakışları sehvdir.” dedi.

Allahu Teâlâ’nın:

سَأَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ

“Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları, âyetlerimizden yüz çevirteceğim.” (A’râf suresi, 7/146) buyurduğu âyetinin tefsirinde; “Bu gibilerin gönüllerini benim azametim hakkındaki tefekkürden alıkoyarım.” demişlerdir.

Ebû Saîd el-Hudrî’nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Gözlerinize ibâdetten nasiplerini verin.”* buyurdu. Onlar nedir diye sormaları üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Kur’ân-ı Kerîm’e bakmak suretiyle âyetleri üzerinde düşünmek ve onlardan ders almaktır.”* buyurdu.

Lokman, tek başına oturur ve uzun uzun düşünürdü. Dostları kendisine uğrar ve:

“Yalnız niye oturuyorsun, toplum arasına karışıp onlarla kaynaşsan daha iyi olmaz mı?” demeleri üzerine:

“Yalnızlık, düşünce için daha uygundur. Düşünce ve tefekkür insanı cennet yoluna ulaştırır.” derdi.

Vehb b. Münebbih anlatıyor: “Çok düşünen mutlak sûrette bilgili olur. Bilgili olan da mutlak sûrette amel eder.”

Ömer b. Abdülazîz: “Allahu Teâlâ’nın nîmetleri üzerinde düşünmek, en makbûl ibâdetlerdendir.” dedi.

Abdullah b. El-Mübârek, bir gün tefekkür içinde gördüğü Sehl’e:

“Nereye vardın?” diye sordu. Sehl:

“Sırata vardım.” dedi.

Bişr anlatıyor: “Eğer insanlar, Allahu Teâlâ’nın azameti hususunda düşünseler, O’na isyan etmezlerdi.”

İbn Abbas (r.a.) da: “Tefekkür ile kılınan iki rekât namaz, şuursuz yapılan gece ibâdetinden hayırlıdır.” dedi.

Ebû Şureyh yolda giderken başörtüsünü yüzüne alarak ağlamaya başladı. Sebebini soranlara, ömrünün azaldığını, amelinin azlığını ve ecelinin

yaklaştığını düşünerek ağladığını söyledi.

Ebû Süleyman ed-Dârânî: "Gözünüzle ağlamayı ve kalbinizle düşünmeyi âdet hâline getirin." demiştir.

Yine **Ebû Süleyman**: "Dünyalığı düşünmek, âhirete perde ve velâyet sâhipleri için ukûbettir. Âhireti düşünmek ise hikmeti doğurur ve kalbi uyarır." demiştir.

Hâtem-i Esam: "İbretle bakmaktan ilim, zikirden sevgi, tefekkürden korku artar." demiştir.

İbn Abbâs (r.a): "Hayrı düşünmek, hayra dâvet eder. Kötülüğe nedâmet, onu terk etmeye dâvet eder." demiştir.

Rivâyete göre Allahu Teâlâ indirdiği kitaplardan birisinde: "Ben, her hikmet sâhibinin sözünü kabul etmem; onun himmet ve arzusuna bakarım. Şâyet himmet ve arzusu bana ise onun sükûtunu tefekkür, sözünü hamd olarak kabul ederim." buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî: "Akıl sâhipleri zikir ile fikre, fikir ile de zikre döne döne kalplerini dile getirir ve hikmetle konuşmaya başlarlar." demiştir.

İshak b. Half anlatıyor: "**Dâvud-ı Tâî**: "Ay aydınlık bir gecede yüksek bir yerde oturarak göklerin esrarı hakkında düşünüyor ve göklere bakarak ağlıyordu. Ağlaya ağlaya komşularından birinin evine gitti. Ev sâhibi, hırsız geldi korkusu ile uykudan uyanarak kılıcına sarıldı. Dâvud'u görünce kılıcını yerine koydu: "Seni o yüksekten atan kimdir?" diye sordu. O da: "Bilmiyorum" dedi.

Cüneyd-i Bağdâdî: "Meclislerin en şereflisi, tevhid sahasında düşünenlerin arasında bulunup, mârifet havasını teneffüs etmek, meveddet deryâsından muhabbet bardağını içmek ve hüsn-i zan ile Allahu Teâlâ'ya bakmak gayesini güden meclislerdir. Bu gibi sohbetlerde bulunup bu gibi zevkli şerbetler içenlere müjdeler olsun." dedi.

İmâm-ı Şâfiî: "Söze sükûttan ve hüküm çıkarmaya da tefekkürden yardım isteyin." demiştir.

Yine: "Eşyayı görebilmek için, ona doğru bakış, aldanmaktan kurtuluştur. Rey ve görüşte azim, tefrît ve pişmanlıktan selâmettir. Düşünce ve tefekkür, doğru görüş ve zekâyı açar. Hakimlerle istişare, huzuru ve basîret kuvvetini sağlar. Azmetmeden düşün. Hücum etmeden neticeyi hesapla. İşe başlamadan istişare et" dedi.

Yine İmam: "Fazîletler dörttür. Birincisi, hikmet; bunu ayakta tutan tefekkürdür. İkincisi iffettir; bunun kıvamı da şehvettir. Üçüncüsü kuvvettir;

bunun kıvamı da gadabdır. Dördüncüsü de adâlettir. Bunu ayakta tutan da itidal ve nefis kuvvetidir.” dedi.

İşte fikir hakkında âlimlerin sözleri bunlardır. Hiç biri fikrin hakîkatini ve yollarını anlatmaya başvurmadı.

---

[135]. Ebû Nuaym **“Hilye”**de merfû olarak: Isfahanî **“Tergîb ve Terhîb”**de başka yoldan daha kuvvetli sened ile Taberânî **“Evsat”**ında ve Beyhakî **“Şuabü’l-îman”**da İbn Ömer’den rivâyet etmişlerdir.

[136]. Abdullah İbn Selâm’ın rivayetinin bir bölümünde anlatılmıştır.

[137]. **“Sabır ve Şükür Kitabı”**nda geçmiştir. İbn Hibban’ın **“Sahih”**inde Abdülmelik b. Süleyman’dan, o da Atâ’dan rivâyet etmiştir.

FİKRİN HAKÎKATİ VE MEYVELERİ

Bilmiş ol ki; fikrin mânası, neticede üçüncü mârifeti elde etmek için iki mârifeti bir arada hazırlayıp toplamaktır. Meselâ, âhiretin daha hayırlı ve daha çok tercihe şâyân olduğunu bildiği halde dünyaya meyledip onu âhirete tercih edenin iki yolu vardır. Birincisi, âhiretin dünyadan hayırlı olduğunu başkalarından duymak sûretiyle işin içine nüfuz etmeden onları tasdik etmek, onlara meyletmek ve onların sözlerine güvenmekle âhireti tercih etmeyi gerektiren amellerde bulunmaktır ki, buna mârifet değil, taklit derler.

İkinci yol, bâkî olanı fâni üzerine tercih etmenin daha hayırlı olduğunu ve âhiretin bâkî olduğunu bilmektir. İşte bu iki mârifetten üçüncü bir mârifet doğar. O da âhireti tercihin daha hayırlı olmasını bilmektir.

Demek ki son mârifet, ancak ilk iki mârifet sayesinde elde edilir. Son mârifete ulaşabilmek için ilk iki mârifeti kalbde hazırlamaya da tefekkür, îtibar, tezekkür, nazar, teemmül ve tedebbür adı verilir. Tedebbür, tefekkür ve teemmül, sözleri başka ve mânaları bir olan müteradif sözlerdir ki, iyice düşünüp taşınmak demektir. Fakat tezekkür, itibar ve nazar sözleri her ne kadar müsemmâ itibariyle bir iseler de mânaları ayrı ayrıdır.

Nitekim sârim, mühenned ve seyf, her ne kadar bir şey hakkında söylenirse de itibarları muhteliftir. Hepsi kılıcın vasıflarıdır. Kılıca sârim denmesi, kesiciliği bakımındandır. Mühenned sözü de, yapıldığı Hindistan'a nisbetle ona delâlet eder. Seyf ise mutlak olarak yâni ne yeri ve ne de kesiciliği nazara alınmadan mutlak sûrette kılıca delâlet ediyor. İtibar, ibret ve ders alma da böyledir. Yâni üçüncü mârifeti elde edebilmek için evvelki iki bilgiyi hazırlamaktır.

Şâyet ilk iki mârifetten üçüncüye geçemez ve neticeye ulaşamazsa, buna itibar ve ibret alma değil, tezekkür denir. Buna nazar ve tefekkür denmesi, üçüncü mârifeti araması bakımındandır. Üçüncü mârifeti aramayan kimseye nâzır ve düşünür denmez. Her mütefekkir, mütezekkirdir, fakat her mütezekkir, mütefekkir değildir. Tefekkür olan her yerde tezekkür de var, fakat tezekkür olan her yerde tefekkür olmayabilir.

Tezekkürün faydası kalpte yerleşip oradan silinmemeleri için mârifetleri hatıralamaktır. Tefekkürün faydası da bilgiyi çoğaltıp mevcut olmayan üçüncü mârifeti elde etmektir. İşte tezekkür ile tefekkür arasındaki fark

budur. Mârifetler gönülde toplanıp özel bir şekilde yerleştirildikten sonra, bunlardan üçüncü bir mârifet doğar.

Demek ki mârifet, mârifetin neticesidir. Bunlar böyle uzar gider ve birbirini izlerler. Tefekkür devam eder, mârifetler de durmadan çoğalır. Mârifet, bir mâni veya ölümle sona erer. Bu da ilimleri istismara muktedir olup tefekkür yoluna girebilenlere mahsustur.

Çoğunluğun, bilginin fazlasından mahrûmiyetleri, ana sermayeyi kaybetmiş olmalarındandır. O sermaye de ilimleri doğuran mârifetlerdir. Çünkü sermayesiz kazanç olmaz. Bâzen sermaye varken ticaret işini beceremediği için artıramayanlar da olur. Bunun gibi bu hususta gerekli ilmin ana sermayesi olan mârifete sâhip olup da bu mârifetleri eşlendirip bunlardan döl almayanlar da olur.

Bu mârifetleri kullanmanın yolu, bâzen Allahu Teâlâ'nın, fıtrî olarak gönüllerde yerleştirdiği bir nûr ile olur ki, çoğunluk böyledir. Aynı zamanda bâzen mütefekkirin mârifetleri bulunduğu gibi, bunların ürünlerini de alır. Fakat mahsûlün nasıl meydâna geldiğini bilemez. İrâdede tâbir sanatına mümaresesi az olduğu için bunları ifâde edemez. Çoğunluk, âhireti tercihin daha hayırlı olduğunu kesin olarak bilir, fakat bu mârifetinin sebebinden kendisine sorulsa açıklamasını yapamaz. Hâlbuki bu mârifet daha önceki iki mârifetten, yâni âhiretin bâkî olduğunu bakîyi fânî üzerine tercih etmek gerektiğini bilmekten doğar.

Tefekkürün genel mahsûlü de ilim, hal ve amellerdir. Ama özel mahsûlü ilimdir. Evet, kalpte ilim meydana gelince, kalbin hali değişir. Kalbin tutumu değişince, âzâların amelleri de değişir. Yâni amel hale, hal ilme, ilim de tefekküre bağlıdır. Demek oluyor ki, bütün iyiliklerin başı ve başlangıcı tefekkürdür. İşte tefekkürün fazîletini burası sana açıkça hatırlatmaktadır.

Tefekkür, zikir ve tezekkürden de hayırlıdır. Zîra fikir, zikirdir. Aynı zamanda zikirden de fazladır. Kalbin zikri, âzâların amelinden hayırlıdır. Hattâ amelin şerefi, zikir ve tezekkür sayesindedir. Fikir, zikrin de üstünde olduğuna göre, bütün amellerden üstündür. Bunun için bir saat tefekkür, zikir ve tezekkürden de hayırlıdır. Sevilmeyen şeylerden sevilen şeylere, dünya hırs ve tamahından zühd ve kanâate insanı iten kuvvetin de tefekkür olduğu söylenir. Müşâhede ve takvâyı da ihdâs eden kuvvetin zikir olduğu söylenir. Bunun için Allahu Teâlâ:

لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا

“Belki sakınırlar yâhut onlara ibret verir.” (Tâhâ suresi, 20/113) buyurmuştur.

Şâyet fikir ile hâlin değişmesini anlamak istersen, bunun misâli yukarıda anlattığımız âhiret işidir. Zîra fikir, âhiretin tercihe şâyân olduğunu bize bildiriyor. Bu mârifet, gönlümüzde kesinlikle yerleştikten sonra daha önce dünyaya meyleden gönüller, dünyadan yüz çevirip âhirete yönelmeye başlar. İşte, hali değiştirmekten maksadımız budur. Bu mârifetten önce gönül, âhiretten nefret ediyor ve dünyaya meylediyordu Bu marifetten sonra kalbin hali değişir. İrâde ve rağbeti değişir. İrâdenin değişmesi âzâlar üzerinde etkisini gösterir de dünyadan vazgeçerek ahiret için çalışır ki, burada beş derece vardır:

Birincisi; tezekkürdür. Yâni iki mârifeti kalpte hazırlamaktır.

İkincisi; tefekkürdür. Yâni bu iki mârifetten maksat olan üçüncü mârifeti aramaktır.

Üçüncüsü; aranan üçüncü mârifetin meydana gelip kalbin onunla aydınlanmasıdır.

Dördüncüsü; bu üçüncü mârifet sayesinde kalbin tutumunun değişmesidir.

Beşincisi; kalbin yeni tutum ve davranışına göre âzâların ona hizmet etmesidir. Karanlıkta iken demiri taşa vurmakla meydana gelen ışıktan ortalığın aydınlanması ve daha önce görmeyen gözlerin görmesiyle beraber âzâların harekete geçmesi gibi, mârifet nûrunun açığa çakması da fikir iledir. Taş ile demir bir araya getirildiği ve özel bir şekilde demir çakmak taşına vurulup ondan ateş çıkarıldığı gibi, iki mârifet de özel şekilde yerleştirildiği vakit çakmaktan çıkan ışık ile gözün durumu değişip görür hâle geldiği gibi, kalp de bu iki mârifetten hâsıl olan nur sebebiyle durumunu değiştirir. Sonra da çakmaktan çıkan ışığı gözün görmesiyle âzâların harekete geçmesi gibi, kalbin yeni hâline uygun olarak âzâlar da harekete geçer ve ona göre amel ederler.

Demek ki, fikrin meyvesi, ilim ve haldir. İlmin nihâyeti olmadığı gibi, kalbe yönelmesi düşünülen amelleri saymak da mümkün değildir. Bunun için bir mürîd, tefekkürün çeşit ve mecrâlarını saymaya kalkışmak ve ne için tefekkür ettiğini söylemek isterse, buna gücü yetmez. Zira fikrin mecrâları sayılamayacak kadar çok ve semereleri sonsuzdur. Evet, biz dînî amellerin önemlilerine ve sâliklerin makamları olan hallere izâfetle bunların mecrâlarını zabt etmeye gayret edeceğiz. Aynı zamanda bu icmalî bir zabıttır. Zîra tafsîlâtına girişmek, bütün amelleri açıklamayı gerektirir. Bu

kitapların hepsi, birbirini açıklamak ve şerh etmek gibidir. Çünkü bu, öyle amelleri içine alır ki, o amellerin hepsi özel fikirlerden meydana gelir. Biz bunların ortalamalarına işâret edelim ki, fikrin mecralarına vukuf hâsıl olsun.

FİKRİN MECRÂLARI

Bilmiş ol ki; fikir, bâzen dîn ile ilgili hususlarda, bâzen de dînî olmayan hususlarda cereyân eder. Bizim maksadımız, dîn ile ilgili olan mecrâlarındadır. Dînden maksadımız da kul ile Rabbi arasındaki muâmeledir. Kulun bütün düşünce ve fikirleri kendisi, sıfat ve halleri yâhut mâbudu, mâbudunun sıfat ve halleri ile ilgilidir. Bu iki kısmın dışına çıkmasına imkân yoktur. Kulun kendisi ile ilgili olan fikirleri ya Allah katında sevimli olan veya sevimli olmayan şeyler olur. Zâten bu iki kısmın dışında fikre ihtiyaç yoktur. Allahu Teâlâ ile ilgili olan fikrine gelince; bu da ya Allahu Teâlâ'nın zât, sıfât ve esmâ-i husnâsında düşünmek ya da ef'âlinde, mülk ve melekûtunda, yer ve göklerinde ve bunların arasındaki şeylerde düşünmekle ilgili olur.

Fikir ve düşüncenin bu kısımlara inhisarını şu misâl ile açıklayabiliriz. Şöyle ki; Allah'a doğru yol alan ve O'na ulaşmayı arzu edenlerin hali, âşıkların haline benzer. Şimdi, şaşkın şaşkın dolaşan âşığı ele alalım:

Şüphesiz âşığın bütün düşüncesi, mâşuku ve kendisidir. Mâşukunu düşünürken, onu düşünmek ve görmekten zevk almak için ya onun zâtındaki güzellikleri düşünür ya da sevgi ve zevkini artırmak için onun iyi huy ve vasıflarına delâlet eden güzel işlerini düşünür. Kendi kendini düşünmesine gelince; bu da ya onlardan sıyrılmak için sevgilisinin gözünden kendisini düşüren vasıfları düşünür ya da onlarla vasıflanmak için, kendisini sevgilisine yaklaştıracak vasıfları düşünür. Bunlardan başka şeyleri düşünürse, bu düşünce ile aşk hududunu aşmış olur ki bu, aşkta noksanlıktır. Zîra tam mânasıyla aşk, âşığın gönlünde başkasına yer bırakmayandır. İşte, Allah'ı seven kimsenin de böyle olması lâzımdır. Onun bütün düşünce ve görüşleri mahbûbunu aşmamalıdır. Yukarıda anlattığımız dört şeyi düşünmekle meşgul olan kimse, muhabbetin muktezâsı dışına çıkmamış olur.

BİRİNCİ KISIM

Şimdi birinci kısmı ele alalım; bu da kendi vasıf ve işlerini düşünmektir. İşte bu kitaptan maksud olan muâmele ilmi ile ilgili olanı da bu kısımdır. Diğer bölüm, mükâşefe ilmi ile ilgilidir. Sonra kişinin, Allah katında sevilen veya sevilmeyen işleri ikiye ayrılır. Bunların birisi, âzâların işi olan isyan ve itâat olmak üzere zâhir; diğeri de mahall-i kalb olan münciyât ve mühlikât vasıfları olarak bâtındır. Bu bâtınî kısmı, Rub'u'l-Münciyât ve Mühlikât bölümlerinde anlatılmıştır. Tâat ve mâsiyetlerde ayrı ayrı yedi âzâya

bölünen ile savaş alanından kaçmak, anaya babaya isyan ve harâm olan meskenlerde oturmak gibi bütün âzâlarla yapılmak üzere ikiye bölünür. Bunların her birinde üç hususta düşünmek vâciptir.

Birincisi; Allah katında mekruh olup olmadığını araştırmaktır. Öyle mekruhlar vardır ki, bunlar önemli incelemelerden sonra anlaşılır.

İkincisi; mekruh olduğu anlaşıldıktan sonra bundan kaçınmanın çârelerini araştırmaktır.

Üçüncüsü; bu mekruh ile bu anda meşgûl mu ki, onu şimdi terk etmesini, yoksa ileride onunla karşılaşmak ihtimali olduğundan, ona göre tedbir almasını mı düşünmektir.

Sevimli olan kısımların her biri de aynı şekilde bu bölümlere ayrılır. Bunların hepsini bir araya toplayınca yüzün üstünde düşünce yolları açılır. Kul ya bunların hepsini veya bir kısmını düşünmeye bırakılmıştır. Bunların her birini teker teker açıklamak, lafı çok uzatır. Fakat aslında bunlar tâat, mâsiyet, mühlikât ve münciyât vasıfları olmak üzere dörde inhisar eder. Bunların her nev'ine bir misâl verelim ki, mürîd, diğerlerini de bunlara kıyâs ederek fikir kapısı kendisine açılmış ve yolu genişlemiş olsun.

Birinci nevi; isyandır. İnsanoğluna yakışan ve yaraşan, her gün sabahleyin yedi âzâsı üzerinde geniş bir şekilde araştırma yapmak ve sonra tüm bedeni üzerinde düşünmektir. Şâyet şu anda beden ve âzâlarından biri bir günah işlemekte ise onu hemen terk etmeli, dünden işlenmiş bir günâhı varsa, pişman olup ondan tövbe etmeli, şâyet gelecekte böyle bir günah işleme ihtimâli varsa ondan korunup uzaklaşmak için gerekli tedbirleri almalıdır.

Meselâ, önce dilini ele almalı; dilinin, yalan, iftira, gıybet, alay etme, kendini övme, düşmanlık, şakacılık, boş sözlere dalmak ve benzeri kusurları olabileceğini ve bunların Allah katında çirkin davranışlar olduğunu düşünmeli, bunlar hakkında Kur'ân ve sünnetin vaîdlerini hatırlamalı. Sonra kendisinin farkında bile olmayarak bu vartalara nasıl düşebileceğini, bunlardan korunma çârelerinin ancak insanlardan uzaklaşmak veya kötü sözleri önleyici sâlih ve müttakî kimselerle düşüp kalkmakla mümkün olabileceğini bilmeli ve böyle davranmalı. Şâyet buna imkânı yoksa, ağzında taş saklamalı ve o taş, bu durumları kendisine hatırlatmalıdır. İşte dilinde isyandan kurtuluş çâreleri böyledir.

Sonra kulağını ele almalı; onunla gıybet, yalan, boş söz, eğlence, çalgı ve bid'at sözleri dinleyebileceğini düşünmeli ve bu gibi sesleri Ahmed,

Mehmed, Ali, Veli gibi adamlardan duyabileceğini düşünerek, ya uzaklaşmak veya nehy-i münker etmek sûretiyle onlardan sakınmalıdır.

Dil ve kulağı hakkında böyle davrandıktan sonra mîdesini ele almalıdır. Mîdede isyan, yiyip içmekle olur. Ya helâlinden çok yer; bu ise Allah katında mekruhtur. Çünkü Allah'ın düşmanı olan şeytanın silâhı sayılan şehveti kuvvetlendirir. Yahut isyan, haram veyahut da şüpheli lokma yemekle olur. Yemesinin, giymesinin, meskeninin ve kazancının nereden geldiğine bakmalı; helâl, haram veya şüpheli olup olmadığını araştırmalıdır. Sonra da haramdan kaçınmanın çârelerini araştırmalı ve haram lokma ile yapılan ibâdetlerin kabul olmayacağını, ibâdetlerin esasının helâl lokma olduğunu ve içinde haram olarak bir kuruş bulunan para ile alınan elbise ile kılınan namazın kabul olmayacağını kesinlikle bilmelidir. Nitekim haberde böyle vârid olmuştur.

İşte, bütün âzâlarında böyle düşünmelidir. Tefekkür ile bu hallere gerçek mârifet hâsıl olunca, o zaman bütün gün âzâlarını bunlardan korumakla meşgul olabilir.

İkinci nevi; tâattır. Önce üzerine borç olan farzlara bakmalı, onları vaktinde ve noksansız olarak yerine getirip getirmediğini, nâfilelerle onların noksanlarını tamamlayıp tamamlamadığını araştırmalıdır. Sonra teker teker âzâlarını ele almalı ve meselâ, gözü ele alarak; gözün, yer ve göklere ibret nazarı ile bakmak, tâatte kullanmak, Kur'ân ve sünnete bakmak için yaratıldığını bilmeli ve "Bunlara gücüm yettiği halde gözümü niçin bunlarda kullanmıyorum?" demeli. Aynı zamanda, falan âbide saygı ile bakıp onun gönlüne neşeyi; falan fâsığa da hakaret gözü ile bakıp onu mâsiyetten men etmeyi yapabilirken niçin böyle yapmıyorum, demelidir.

Bunun gibi, kulağını da ele alarak; hayrette kalan ve yardım isteyenlerin sözlerini, hikmet ve ilim sözlerini; Kur'ân ve zikir seslerini dinlemeye muktedir iken niçin böyle yapmıyorum? Allahu Teâlâ bana kulak nîmetini verirken böylece bu nîmetin şükrünü yerine getirmemi benden istedi. Bu nîmeti yerinde kullanmamakla niçin küfrân-ı nîmet ediyorum, demelidir.

Dilinde de böyle düşünmeli; okumak, okutmak, va'z u nasîhat, iyilerin kalbinde sevilmek, yoksulların halinden sormak, iyilerin gönlünü almak ve onları sevindirmek gibi sözlerde bulunmak imkânım varken niçin böyle yapmayayım? Hâlbuki güzel söz, insan için sadakadır, demelidir.

Bunun gibi, serveti üzerinde de düşünmelidir; "Şu mala ihtiyacım yok, onu tasadduk edebilirim. Muhtaç olursam da Allah bana benzerini verir. Şu anda muhtaç isem de daha çok muhtaç olanı tercih etmemde alacağım

sevaba daha çok ihtiyacım vardır" diyerek infak etmelidir. Bütün âzâsı, bedeni ve malı üzerinde böyle düşünmelidir. Hepsiyle Allah'a ibâdet imkânları vardır. Düşünce ve tefekkür ile mümkün olan tâat yollarını bunlardan araştırmalıdır.

Üçüncü nevi; kalpten gelen tehlikeli sıfatlardır. Rub'u'l-Mühlikât bölümünden bunları da öğrenmeli ki bunlar; şehvet, gadab, cimrilik, kibir, ucub, riya, haset, kötü zan, gaflet, gurur ve benzerleridir. Kalbini araştırmalı; bu hastalıklardan uzak olduğunu sanırsa onu denemek için düşünmelidir. Zîra nefis, daima iyiliği va'd eder, ama sözünde de durmaz. Meselâ, kibirli olmayıp tevazû sâhibi olduğunu iddia ederse, sırtına odun yükünü vurup evine getirmekle kendisini denesin. Nitekim eskiler böyle yaparlardı. Halîm olduğunu iddia ederse, başkasının kendisini kızdırdığı vakit, yumuşak davranıp davranamayacağını denesin. Diğer vasıflarda da kendisini böyle denemeye tâbi tutsun.

Bu, kötü vasıflarla mevsuf olup olmadığını denemektir. Bunların alâmetlerini Rub'u'l-Mühlikât bölümünde anlattık. Alâmetler bunların varlığına delâlet ederse, o zaman bu vasıfları takbih edecek çareleri araştırmalı ve bunların kaynağının cehâlet, gaflet ve tabiat alçaklığı olduğunu bilmelidir. Meselâ, kendi amelini beğendiği vakit, düşünmeli ve demelidir ki; "Bana bu âzâ ve imkânları veren ve beni bu irâdeye sâhip kılan O'dur. Kendi kendini ayakta bile tutamayan bir insan olarak nasıl amelimi beğenebilirim?" demelidir.

Kibir hastalığını kendisinde bulduğu vakit, bunu ahmaklığına vererek, "Sen ne diye böbürleniyorsun? Hâlbuki büyük, Allah katında büyük olandır. Bu da öldükten sonra belli eder. Şu anda kâfir gördüğümüz nice kimseler vardır ki, mü'min olarak ölebilir. Nice mü'minler de vardır ki, kâfir olarak ölürler. Böylece kibrin ahmaklıktan gelen tehlikeli bir hastalık olduğunu bildiği vakit, tevâzû edenler gibi olmaya çalışmakla kibrini izâleye gayret etmelidir.

Fazla yemek iştiyâkını kendisinde bulduğu vakitte, bunun hayvan işi olduğunu düşünmeli, çok yemek ve çok münâsebetin bir kemâl sayılması gerekirse, bunların da ilim ve kudret gibi, Allah ve meleklerde bulunması gerektiğini bilmeli ve aynı zamanda bunlar hayvanların vasıfları oldukları için bunlara düşkün olanlarda da hayvanlık tarafının galip olduğunu anlamalıdır. Gadab sıfatında da böyle düşünmeli ve sonra tedâvi çârelerini araştırmalıdır ki, bütün bunları bu kitaplarda anlattık. Tefekkür yolunun genişletilmesini arzu eden, bu kitapları okumalıdır.

Dördüncü nevi; münciyâttır. O da tövbe, günahlara nedâmet, belâya sabır, nîmete şükür, korku ve ümîd, zâhidlik, tâatte ihlâs ve sadâkat, Allah'a sevgi ve saygı, kazâsına rızâ, O'na iştiyak ve O'na karşı huşû ve tevâzûdur. Bunların hepsini bu dördüncü bölümde anlattık. Hattâ yalnız anlatmakla kalmadık; sebep ve belirtilerini de gösterdik. İnsan her gün kalbini yoklamalı ve kendisini Allah'a yaklaştıracak olan bu vasıflardan hangisinin kalbinde olduğunu araştırmalıdır. Bunlardan birisine ihtiyacı olduğu vakit, bunları ilimlerin, ilimleri de tefekkürün meydana getireceğini bilmelidir.

Meselâ, tövbe ve nedâmet hallerini elde etmeyi dilediği vakit, önce günahlarını araştırsın, bunlar üzerinde düşünsün, onları bir raya toplasın ve bunları içinden büyültsün. Bunlar için va'd edilen şiddetli azapları düşünsün, Allah'ın gadabına uğrayacağını hatırlasın ki, bu düşünceler sâyesinde yaptıklarına pişman olur.

Kalbinde şükür hâlini temîn etmeyi murâd ettiği vakit, Allahu Teâlâ'nın kendisine olan lütuf ve ihsanlarını ve buna karşı kusurlarını nasıl gizlediğini düşünsün.

Muhabbet ve şevki murâd ettiği vakitte, Allahu Teâlâ'nın celâl ve cemâlini, azamet ve kibriyâlığını düşünsün. Bu da O'nun akıllara durgunluk verecek hikmetli işleri ve sun'-ı bedîi üzerinde düşünmekle mümkündür. Nitekim fikir bölümünün bir bendinde buna işâret edeceğiz.

Havf ve korku halinde olmasını murâd ettiği vakit, sırası ile önce zâhirî ve bâtınî günahlarına, sonra ölüm haline, teker teker hepsinden sorulacağına, kabir azâbına, kabrin kurt, yılan ve akreplerine, sûra üfürüldüğü ânın dehşetine, bütün mahlûkat arasında mahşerin şiddetine, hesaptaki zorluğa, iğneden ipliğe her şeyden sorulacağına, sıratın incelik ve keskinliğine, soldan gidip cehennemlik veya sağdan gidip cennetlik olacağına baksın ve bunları düşünerek korku hali kendisinde uyansın. Sonra cehennemi ve onun tabakalarını gözünün önünde canlandırsın. Oradaki çeşitli azaplarla çirkin suratlı zebânîleri ve cehennemliklerin, yanıp eridikçe yeniden vücud bulacaklarını, çıkmak istedikçe çıkamayacaklarını, daha uzaktan hırçın ve korkunç gürültüsünü duyacaklarını ve bu gibi halleri tefekkür ederek korksunlar.

Ümîd halini celb etmek istediği vakit cennete, cennetin her çeşit nîmetlerine, ağaç ve sularına, hurî ve gılmanlarına, ardı arkası gelmeyen ve sonu olmayan nîmetlerine bakarak ümîd tarafını takviye etsin.

Sevilen halleri elde etmek ilmi, kendisiyle istenen veya mezmûm olan vasıflardan uzaklaşmak için fikir ve düşünce yolu, böyle gider. Bunların her

birerleri için müstakil bir kitap ayırdık. Onları okumak fikrin tafsîlâtına yardımcı olur. Bunların hepsini bir arada bulmak istersek, mânası üzerinde düşünerek okunan Kur'ân-ı Kerîm'den daha iyisini bulamayız. O kitab, bütün bu hal ve makamları içinde toplar. Âlemlere şifa, oradadır. Havf, reca, sabır, şükür, muhabbet, şevk ve diğer haller orada açıklanmıştır. Kötü sıfatlardan men etmek de oradadır. Kula yakışan onu okumak ve tefekkürü gerektiren âyetleri geldiği vakit, hattâ yüz kere de olsa onu tekrar etmektir. Tefekkür ve tedebbür ile okunan bir âyet, tefekkürsüz yapılan bir hatimden daha makbuldür. Bir gece de olsa bile bir âyet üzerinde düşünmelidir. Çünkü Kur'ân'ın her harfinin altında binlerce esrar saklıdır. Bunlara ancak, doğru amelden sonra sâfi kalp ile yapılan ince düşünce ile erilebilir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in haberlerini mütâlaa da böyledir. Zîra ona cevâmiu'l-kelîm denmiş ve bu imkân verilmiştir. Onun sözleri vecîzdir. Kısa olmakla beraber, mânaları geniştir. Onun her sözü hikmet deryâlarından bir deryâdır. Eğer gerçek bir âlim, gerçek şekilde onun sözleri üzerinde düşünebilme imkânına sâhip olsa ömrü boyunca onun bir sözünden baş kaldıramazdı.

Şimdi burada teker teker âyet ve hadîsleri açıklamak, işi çok uzatır. Sen, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Rûhu'l-Kudüs kalbime üfledi ki, amel et, onunla cezâlanacaksın* (mükâfat ve mücâzâtın ameline bağlıdır.)" buyurduğuna bir bak.

Bu cümleler, geçmiş ve gelecek hükümleri içine almaktadır. Düşünmek isteyenler için bu cümleler, ömür boyu düşünmek için kâfidir. Zîra bunların mânalarını anlasalar ve kalplerine yerleştirseler, o gönülleri istilâ eder ve dünyayı düşünmekten alıkoyardı. İşte muâmele ilminde, sevilen ve sevilmeyen kulun sıfatlarında düşünme yolları bunlardır. Ahiret yolcusu tamamen vakitlerini bu düşünceler içinde değerlendirmeli; kalbi güzel vasıf, sevilen ahlâk ve şerefli makamlarla tâmir etmeli, bâtın ve zâhirini kötü hallerden temizlemelidir. Aynı zamanda bunlar diğer ibâdetlerden efdal olmakla beraber, gayenin yalnız bu kadar olmadığını bilmeli, sade bunlarla meşgul olanların sıddîkların istekleri olan Allahu Teâlâ'nın celâl ve cemâlinden mahrum kalacaklarını bilmelidir.

Ve aynı zamanda yine onların istekleri olan, kalplerini yalnız Allah ile meşgul edip, Allah'ın zât, sıfât ve cemâli karşısında kendilerini, hâl, makam ve vasıflarını unutup yalnız sevdikleri Allah ile meşgul olmak isteklerinden de mahrum kalır. Onlar, sevdiklerine ulaşan âşıklar gibidir. Sevgilisine kavuşan âşık, kendini unutup yalnız sevgilisi ile meşgul olduğu gibi,

sıddîklar da Allah'a karşı böyledir. Bu visâl, âşıkların en üstün ve en son zevkidir.

Bizim anlattıklarımıza gelince; bunlar, bu mertebelere ulaşabilmek için bâtını îmar kabîlindendirler. Ömrü boyunca nefsini ıslâh ile meşgul olursa, daha Allah'a yaklaşmakla ne zaman zevklenecek? Bunun için **Havvâs** bir defa çöllerde dolaşırken Hüseyin Mansûr ile karşılaşır. Hüseyin, nereye gittiğini kendisinden sorar. O da: "Tevekkül hâlimi düzeltmek için çöllerde dolaşıyorum." deyince Hüseyin; "Yazıklar olsun, bâtınını düzeltmek için ömrünü tükettin. Daha tevhidde yok olmak nerede kaldı?" dedi.

Vâhid-i Hakikî'de yok olmak, tâliplerin son maksadı ve sıddîkların nîmetlerinin nihâyetidir. Tehlikeli olan sıfatlardan uzaklaşmak için, nikâhta iddetten kurtulmaya benzer. Münciyât, diğer tâat ve ibâdetlerle meşgul olmak da kadının cehiz hazırlığına benzer. Kadının boyanıp süslenmesi de, kocasının huzuruna çıkmak için bir hazırlıktır. Ömrü boyunca yalnız bu işlerle meşgul olursa, sevgilisine ulaşamaz.

Meclis ve muhabbet adamlarından isen, dînin yollarını da bu şekilde anlaman lâzımdır.

Şâyet, kötü bir köle gibi, yalnız dayak korkusu veya para karşılığı çalışan bir kimse isen, o zaman amellerin ile ancak zâhirî bedenini yormuş olursun. Çünkü seninle kalbin arasında kesîf bir perde vardır. Amellerin hakkını vermekle cennet ehlinden olursan da sohbet ehlinden olamazsın.

Kul ile Rabbi arasında cereyan eden muâmele ilmindeki tefekkürün mecâlini bildinse, bunu her gün sabah - akşam âdet haline getirmen ve seni Allah'tan uzaklaştıracak nefsinden ve Allah'a yaklaştıracak hallerden bir an bile gaflet etmemen gerekir. Hattâ her âhiret yolcusunun bir defterinin bulunması, münciyât ve mühlikât vasıflarını, tâat ve mâsiyetlerini oraya yazması, her gün defteri açıp oraya bakması ve buna göre kendini ayarlaması gerekir. Mühlikâttan yalnız on şeye bakması da kâfidir. Şâyet bunlardan selâmet bulmuşsa diğerlerinden de selâmet bulmuş sayılır. Bu on şey de cimrilik, böbürlenmek, kendini beğenmek, gösteriş, çekememezlik, fazla hiddet, oburluk, etek düşkünlüğü, mal ve mevki sevgileridir.

Münciyâttan da yalnız on şeye bakması yeterli sayılır. Bunlar: Günahlara nedâmet, belâya sabır, kazâya rızâ, nîmete şükür, havf ve recada îtidal, dünyadan i'râz, amelde ihlâs, halk ile iyi geçim, Allah sevgisi ve Allah'a karşı derin saygıdır. İşte bunlar; onu mezmûm ve onu da makbûl olmak üzere yirmi haslettir. Bu kötü vasıfların birinden kurtulduğu vakit, onu defterinden silmeli ve bundan kurtulması Allah'ın fazlı ile olduğu için

Allah'a şükretmelidir. Bundan sonra diğer dokuzunu ele alarak teker teker onları da yok edip defterinden silmeye çalışmalıdır. Münciyâtı da aynı şekilde ele alarak aynı işlemi yapmalıdır. Meselâ, münciyâttan tövbe ve nedâmete muktedir olup gereğini yaptığı vakit, onu defterinden silmeli, diğer dokuzunu ele almalı. Böyle böyle hepsinde teker teker başarıya ulaşmaya gayret etmelidir. Âhiret yolcusu bu şekilde çalışmaya muhtaçtır.

Sâlihlerden sayılan insanların çoğunluğuna gelince; onlara lâyık olan da şüpheli yemek, çekiştirme, kovuculuk, mücadele, övünme, düşmanlarına ve dostlarına karşı aşırı konuşmalar, emr-i mâruf ve nehy-i münkeri terk etmede yaltakçılık gibi zâhirî günahlar için defter tutmaktır. Çünkü kendisini sâlihlerden sayanların çoğu, bu günahlardan kurtulamamıştır. Âzâlarını bu gibi günahlardan koruyamayanlar, kalplerini temizlemekle meşgul olamazlar. Her fırkanın daha çok meylettiği bir günah vardır. Artık herkes kendini bilir. Kendisinin daha çok temayül ettiği günah hangisi ise kendini daha ziyade o günahtan korumaya çalışmalıdır. Tab'an hoşlanmadığı bir günah ile meşgul olmasına lüzum yoktur. Meselâ, verâ sâhibi bir âlimi ele alalım. Bu âlim için içki, kumar ve benzeri günahlar bahis konusu olmamakla beraber, onun için daha ziyade korkulan, ders okutmak ve vaaz etmekle ün almak ve şöhret kazanmak sevdâsıdır. Bunu yapan ve bu düşüncede olan âlim, daha büyük bir fitneye düşmüş olur. Bundan ancak sıddîklar korunabilir.

Şâyet sözü doğru ve gönüllere tesîr ediyorsa, artık kendini beğenmekten ve bu yolda süslenmekten kurtaramaz. İşte bu, mühlikâttandır. Şâyet sözü kabul ve revaç bulmuyorsa, kabul edip beğenmeyenlere karşı içinden kin ve nefret duyar. Öyle ki, başka birisinin sözünü reddedenden ziyade buna kızar. Şeytan kendisini aldatmaya çalışır ve der ki;

"Senin bu adama kızman, şahsın için değil, hakkı kabul etmediği içindir. Şâyet başka bir âlimin gerçek sözünü reddedenle kendisinin gerçek sözünü reddeden arasında bir fark görür ve kendi sözünü reddedene fazla kızarsa, işte o zaman aldanmış ve şeytanın eğlencesi olmuş olur. Aynı zamanda söylediklerinin hüsn-i kabul görmesine meyleder ve övülmesine sevinir. Reddedilmesine dayanamazsa, o zaman daha da övülmesi için yapmacık hareketlerden, yaldızlı ve parlak cümleler bulmaktan da kendini alamaz. Hâlbuki Allahu Teâlâ böyle tekellüfte bulunanları sevmez.

Şeytan burada da kendisini şu şekilde aldatmaya çalışır ve der ki:

"Senin böyle süslü cümleler aramaya, ağzını eğip bükmeye çalışman ve çeşitli jestlerde bulunman, Allah'ın dînini yaymak, hakkı savunmak

maksadıyla gönüllere tesîr etmek içindir. Bunda sakıncalı bir taraf yoktur.” Şâyet bulduğu güzel ifadelerle kendi emsâllerinden birisinin övülmesinden ziyade kendi övülmesine seviniyorsa, işte bu da aldanmıştır. Bu gibiler, dîni neşrediyoruz derken, mevki peşinde dolaşırlar. İçinde bu gibi düşünceler yer alan kimsenin zâhirinde de bunları açığa vurur ve kendisini göstermeye başlar. Meselâ, fazîletine inanarak kendisine daha çok saygı gösteren kimselerle karşılaştığı vakit sevinir. Dost edinmeye, kendisinden daha liyakatlisi varken kendini tercih edenlere daha da memnun kalır. Hattâ kadınlar gibi -birbirini çekememeye kadar ileri gider. Birisinin talebesi diğer hocayı daha iyi bularak ona gitmesine kızarlar.

Bütün bunlar, kalpte saklı tehlikeli sıfatların belirtileridir. Öte yandan âlim, kurtuluşun bunlarda olduğunu sanır ve helâke sürüklenir. İşte kalpteki hastalıklar, bu tutum ve davranışlarla açığa çıkar. Görülüyor ki, âlimin fitnesi büyüktür; ya kurtulur ya da helâk olur. Çoğunlukla helâke gider. Avâmın kurtuluşuna aldanmamalıdır. Çünkü avâmın bâzı hususlarda özür dileme hakkı vardır. Bu kötü vasıfların kendisinde bulunduğunu anlayan kimseye vâcip olan; uzlete çekilmektir. Yalnızlığı tercih edip fetvâ vermekten dahî kaçınmaktır. Sahâbe devrinde Mescid-i Resûl ashâb ile dolu olduğu halde her hangi bir fetvâdan herkes kaçınır ve birbirlerine havâle ederlerdi. Nihâyet fetvâya mecbur kalıp fetvâ veren; “Keşke ben değil, başkası bu fetvâyı verseydi.” derdi.

Bu sırada insan şeytanlarından da korunmalıdır. Çünkü onlar insanı yakalar ve: “Böyle yapma, şâyet herkes böyle yaparsa, ilim ortadan kalkar.” şeklinde konuşmalar yaparlar. Onlara de ki:

“İslâm dîni benden müstağnîdir. Çünkü benden önce de ayakta idi ve benden sonra da ayaktadır. Ben ölsem, yine bir şey kaybetmez. Fakat ben kalbimi düzeltmekten müstağnî değilim.”

“Benim okutmamam, ilmin ortadan kalkmasına sebep olur.” sözü ise cehâletin tâ kendisidir. Çünkü insanlar ilim öğreniyor diye cezaevinde hapsedilse, kelepçe ve zincire vurulsa ve ateş ile korkutulsalar da riyâset ve üstünlük sevgisi onlara zincirleri kırdırıp, duvarları yıktırır ve oradan çıkartarak ilim ile meşgul eder. Şeytan, riyâset sevgisini insanlara aşıladığı müddetçe ilim ortadan kalkmaz. Şeytan da bu vazifesinden kıyâmete kadar vazgeçmez. Hattâ ilim neşri için, âhiretten nasibi olmayan insanlar hazırlar. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Allahu Teâlâ bu dîni öyle bir kavim ile teyîd eder ki, onların âhiretten nasibi yoktur.”* Ve: *“Allahu Teâlâ bu dîni fâcir kimselerle de teyîd eder.”* buyurmuştur.

Âlimin, bu gibi sözlere aldanıp kendini düzeltmeden halk ile meşgul olması uygun olmaz. Çünkü böyle yapmakla mevki sevgisini kalbinde alevlendirmiş olur. Bu ise nifak tohumunu ekmek demektir. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Suyun bakliyâtı yetiştirmesi gibi, mal ve mevki sevgisi de nifakı yetiştirir"* buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"İki aç kurdun saldırdıklara koyun sürüsüne verdikleri zarar, mal ve mevki sevgisinin Müslüman'ın dînine verdiği zarardan daha çok değildir."* buyurmuştur.

Mevki sevgisi gönülden ancak uzlet sayesinde sıyrılır. İşte âlim, kalbindeki bu gizli hastalıkları araştırmalı ve kurtuluş çarelerini düşünmelidir. Takvâ sâhibi âlimin başta gelen vazifesi budur.

Bizim gibilere gelince; kıyâmet gününe olan îmânımızı kuvvetlendirme çarelerini düşünüp araştırmaktır. Zîra selef-i sâlihîn bizleri görseler, "Bunlar, âhirete inanmamışlardır." derlerdi. Çünkü bizim amellerimiz cennet ve cehenneme inananların amelleri gibi değildir. Şurası muhakkak ki korkan, korktuğundan kaçar; uman, umduğunu arar. Cehennemden kaçmak harâmı, şüpheli olan şeyleri ve günahları terk etmekle mümkündür. Hâlbuki biz tamamen bunlara eğilmiş ve bunların peşinden sürüklenmekteyiz.

Cenneti aramak da farzlardan sonra nâfileleri çoğaltmakla mümkün iken biz, nâfileler şöyle dursun farzları bile terk ediyoruz. İlmin neticesi olarak bizim elde edebildiğimiz sonuç, dünyaya harîs olmakta insanların bize uymasından başka bir şey değildir. Çünkü avam, eğer dünyalık kötü bir şey olsa, âlimler bunun peşine düşmezlerdi, der ve bizi örnek alırlar. Keşke biz de avam gibi olsak da böyle örnek olmadan, öldüğümüz vakit günahlarımız da bizimle beraber ölmüş olsaydı. Biraz düşünsek, ne büyük fitne içinde olduğumuzu anlamakta gecikmezdik. Bizi ve bizimle de başkalarını ıslâh etmesini ve ölmeden önce tövbeye muvaffak kılmasını Allah'tan dileriz. Zîra O, bize in'âm eden lütuf ve kerem sâhibidir.

Muâmele ilminde âlim ve sâlihlerin düşünme yolları bunlardır. Bunları temîn ettikleri anda nefisleri ile ve nefislerine karşı olan vazifelerini bitirmiş ve bundan sonra Allahu Teâlâ'nın celâl ve azametine ve kalp gözü ile O'nu müşâhede zevkine ermek hususlarındaki tefekküre yükselmiş olurlar. Şüphesiz bu, bütün mühlikattan, kurtarıp münciyât ile muttasıf olduktan sonra tamamlanır. Şâyet bundan önce bunlardan bir eksiklik görülürse, durumu muallel olur ve mânevî zevk gelse de devam etmeden şimşek gibi gelip geçer. Bu, tıpkı sevgilisi ile buluştuğu halde elbisesindeki yılan ve akreplerin kendisini rahatsız etmesiyle bu mülâkatın zevkine varamayan adamın durumuna benzer. Sevgilisi ile mülâkatının zevkine

varabilmek için de yılan ve akrepler mesabesinde olan bu mezmûm sıfatlardan temizlenmek lâzım gelir. Bunların verdikleri acılar daha çok duyulur ve maddî olan yılan ve akreplerden daha çok zehirli olurlar. İşte, kulun Rabbi indinde mekruh ve mahbûb olan vasıfları hakkında düşünme yolları için bu kadarı kâfidir.

İKİNCİ KISIM

İkinci kısım, Allahu Teâlâ'nın celâl, azamet ve kibriyâlığı hakkında tefekkürdür ki, bunun da iki makamı vardır:

A) En üstün makam; Allahu Teâlâ'nın zâtında, sıfatında ve isimlerinin mânaları üzerinde tefekkürdür. *"Allahu Teâlâ'nın yaratıkları üzerinde tefekkür edin, zâtı hakkında tefekkür etmeyin. Zîra siz O'nu hakkıyla takdîr edemezsiniz."* buyurmakla bundan men edilmiştir. Zîra akıllar burada şaşırır. Buna ancak sıddîklar dayanabilir. Onlar bile devamlı olarak buna dayanamaz. Esâsen yaratıkların, Allahu Teâlâ'nın zâtına nazarla gözleri, güneşin önünde yarasanın gözleri gibidir. Yarasa güneşe bakamadığı için gündüzleri saklanır da geceleri çıkar. Sıddîkların Allah'a nazar etmekteki halleri de, insanların güneşe bakması gibidir. İnsan, devamlı olarak güneşe bakamadığı ve şâyet bakarsa gözlerinin bozulacağı gibi, Allahu Teâlâ'nın zâtına bakmak ve zâtı üzerinde düşünmek de hayret, dehşet ve akıl durgunluğunu gerektirir.

Zîra akılların çoğu, buna dayanamaz. Ancak âlimlerin tasrih ettiği az miktarı düşünmekle yetinmelidir. Meselâ, Allahu Teâlâ mekândan münezzehtir. Âlemin içinde olmadığı gibi, dışında da değildir gibi. Bu hususta çokları şaşırdı ve O'nu inkâra kalkıştılar. Hattâ bâzıları bundan daha azına da dayanamadılar.

Meselâ, "Allahu Teâlâ'nın âzaları yok, cisim ve miktardan münezzehtir." dendiği vakitte bile inkârına kalkıştılar. Hattâ bâzı ahmaklar, "Bu sözlerinizle Allah'ı değil, Hind karpuzunu anlatmış olursunuz." diyecek kadar ileri gitmişlerdir. Çünkü bunlara göre ululuk ve azamet âzâlardadır. Çünkü insan ancak kendini bilir. Kendini ve kendi gibi olanı yüceltir. Kendi vasıflarına mâlik olmayanlarda yücelik düşünmez. Onun en son anlayabileceği, güzel bir sûreti güzel bir köşk üzerinde oturur ve hizmetçileri etrafında dönüp durur, diye bilmekten ibârettir. İşte Allahu Teâlâ hakkında da bunu düşünebilir ve bundan bir azamet çıkarabilir. Hattâ bir sivrisineği ele alalım. Onun aklı olup da kendisine, "Seni yaratanın eli, ayağı olmadığı gibi, kanatları da yok." desek, "Benden daha eksik bir kimse Hâlık olabilir mi?" diye bunu inkâra kalkışır.

İşte çoklarının akılları böyledir. İnsan zalûm, cehûl ve münkirdir. Bunun için Allahu Teâlâ peygamberlerden birisine: *"Kullarıma benim vasıflarımdan haber verme; beni inkâra kalkışırlar. Ancak onların anlayabilecekleri şeyleri onlara anlat."* diye vahyetmiştir.

Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatına bakmak, bu yönden sakıncalı olduğu için, şerîat O'nun zâtından bahsetmemeyi emretti. Bunun için biz de ikinci makama geçelim.

B) İkinci makam; O'nun ef'âlinden, kudretinin mecrâsından, acayip sıfatlarından, yaratıkları üzerindeki emr-i bedî'inden ibârettir. Zîra bunlar, O'nun azamet ve kibriyâlığına, her türlü noksanlıktan münezzeh olduğuna, ilim ve hikmetinin kemâline, kudret ve irâdesinin sonsuzluğuna delâlet ederler. Böylece sıfatının eserlerinden sıfatını görmüş olurlar. Çünkü biz, doğrudan doğruya O'nun sıfatına bakamayız; ancak eserlerine bakabiliriz. Tıpkı, güneşin gözüne bakamayıp da yeryüzüne çalan güneşe bakmakla güneşin azametini anladığımız gibidir.

Esere bakmak, her ne kadar müessirin kendisine bakmak gibi değilse de, yine bir yönden müessire delâlet eder. Kâinattaki her zerre, Allah'ın kudretinin eseri ve zâtının nûrundan bir parçadır. Yokluktan büyük zulmet ve varlıktan daha açık bir nur yoktur. Bütün mevcudat, O'nun zâtının nûrundan bir nurdur. Zîra eşyanın varlığının kıvamı, O'nun kayyûm olan zâtı iledir. Bu, tıpkı diğer eşyanın nuru, güneşin parlaması ve ziyâsı ile olduğu gibidir. Güneş doğduğu vakit, ona bir su içinde bakmak mümkündür. Su, güneşi bakabilecek hale koymak için bir vâsıta sayılır. İşler de böyledir. Onlar da fâillerini göstermek için birer vâsıtadır. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allah'ın yaratıkları üzerinde düşünün. Zâtı hakkında düşünmeyin."* buyurmuştur.

YARATILMIŞLAR ÜZERİNDE DÜŞÜNMENİN KEYFİYETİ

Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfâtından başka her ne varsa hepsi O'nun fiili ve yaratığıdır. Ârâz, cevher, sıfat ve mevsuftan her zerrede O'nun hikmet ve kudretine delâlet eden ve onları açığa çıkaran hayret ve dehşet verici haller vardır. Bunları saymak mümkün değildir; deryalar mürekkep olsa da bunların onda biri tükenmeden, deryalar tükenirdi. Fakat diğerlerine bir misâl gibi olmak için biz, mücmel olarak bir kısmına işâret edelim. Buna göre deriz ki:

Yaratıkların bir kısmının aslını bilemediğimiz için, onlar üzerinde tefekkür, bizim için mümkün değildir. Nice mevcûdat vardır ki, onları biz bilemeyiz. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

"Allah sizin bilmediğinizi yaratır." (Nahl suresi, 16/18), diğer âyette:

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ

أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ

"Yerin yetiştirdiklerinden, kendilerinden ve daha bilmediklerinden çift çift yaratan Allah münezzehtir." (Yâsîn suresi, 36/36) buyrulmuştur.

Yaratıkların diğer kısmının aslını ve icmâl durumunu biliriz, fakat tafsîlâtını bilemeyiz. İşte bunların tafsîlâtında düşünmek bizim için mümkündür. Bunlar da, gözümüzle görüp anlayabileceğimiz ve göremeyeceğimiz olmak üzere ikiye ayrılır.

Gözümüzle göremediklerimiz melek, cin, şeytan, Arş, Kürsî ve benzerleridir. Bunlar üzerinde düşünmek çok zordur. Onun için biz bunları da bırakalım ve en iyi anlayabileceğimiz gözümüzle gördüğümüz varlıklar üzerinde düşünelim. Bunlar da yedi kat gökler, yer ve bunların arasındaki varlıklardır. Gökler, yıldızları ile güneş ay ve hareketleriyle müşâhede edilir. Yer; dağları, madenleri, ırmakları, denizleri, canlı varlıkları ve bitkileri ile bilinir.

Yer ile gök arasındaki boşluk da bulutlar, yağmur, kar, şimşek, gök gürültüsü, yıldırım ve rüzgârları ile bilinir. İşte, yer, gökler ve bunların

arasında müşâhede edilenler bunlardır. Bunların her biri nevilere, neviler de bölümlere ayrılır. Her bölümden de birçok sınıflar meydana gelir. Bunların şûbelerinin, bölümlerinin, nitelik ve heyetlerindeki ayrılıkların, zâhir ve bâtın anlamlarının sonu yoktur. Bütün bunlar, düşünce konularıdır. Yer ve göklerde canlı ve cansız ne varsa hepsini hareket ettiren Allahu Teâlâ'dır. Hepsinin hareketinde bir veya birçok hikmetler vardır. Hepsi Allah'ın vahdâniyetine, celâl ve kibriyâlığına delâlet eden açık âyet ve alâmetlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu alâmetler üzerinde düşünmeyi teşvik eden pek çok âyetler vardır.

Bunlardan bâzıları:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ

لَأٰيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde akıl sâhiplerine şüphesiz delîller vardır." (Âl-i İmrân suresi, 3/190),

وَمِنْ أٰيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ

"Göğün ve yerin, buyruğu ile ayakta durması O'nun varlığının alâmetlerindendir." (Rûm suresi, 30/25)

Şimdi biz bâzı âyetlerde düşünme keyfiyetini anlatalım.

O'nun kudret ve azametine delâlet eden âyetlerden birisi, nutfeden yaratılmış olan insandır. İnsana da en yakın olan kendisidir. Allah'ın azametine delâlet eden öyle şâyân-ı hayret haller kendisinde mevcuttur ki, ömrü boyunca yalnız kendi üzerinde düşünsen bunların onda birini anlayamazsın. Hâlbuki sen tamamen bundan gaflet içindesin. Ey kendinden gafil ve kendine câhil olan insan! Bu halinle sen başkasını anlamaya nasıl heves edersin? Hâlbuki Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de kendin üzerinde tefekkürü sana emrederek:

وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ

"Kendi içinizde Allah'ın varlığına nice delîller vardır, görmez misiniz?" (Zâriyât suresi, 51/21) buyurmuştur. Nutfeden yaratıldığını da zikretmek üzere:

قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ .مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ .مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ

فَقَدَّرَهُ .ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ .ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ .ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ.

"Canı çıksın insanın, o ne nankördür. Allah onu nereden yaratmış? Onu menîden yaratıp merhalelerden geçirerek ona şekil vermiş; sonra tutacağı yolu kolaylaştırmıştır. Sonra onu öldürür ve kabre koyar." (Abese suresi, 80/17-22) Diğer âyette:

"Sizi topraktan yaratması, O'nun varlığının belgelerindendir. Sonra hemen birer birer insan olup yeryüzüne yayılırsınız." (Rûm suresi, 30/20) buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ:

أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى

"O, akıtılan bir menî damlası değil miydi? Sonra kan pıhtısı olmuş, sonra Allah onu yaratıp şekil vermişti." (Kıyâme suresi, 75/37-38) Yine Allahu Teâlâ:

أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ.فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ.إِلَى

قَدَرٍ مَعْلُومٍ.

"Sizi bayağı bir sudan yaratıp, onu belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirmedik mi?" (Mürselât suresi, 77/20-22) Yine Allahu Teâlâ:

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ

"İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi ki, hemen apaçık bir hasım kesilir." (Yâsîn suresi, 36/77) Diğer bir âyette:

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ

"Biz insanı katışık bir nutfeden yaratmışızdır." (İnsan suresi, 76/2) Bir başka âyette:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ .ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً

فِي قَرَارٍ مَكِينٍ .ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً

“And olsun ki insanı süzme çamurdan yarattık. Sonra onu nutfe hâlinde sağlam bir yere yerleştirdik. Sonra nutfeyi donmuş kana çevirdik.” (Mü’minûn suresi, 23/12-14) buyrulmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm’de nutfe kelimesinden tekrar tekrar bahsetmek, onun lafzını duyurmak için değil, mânasında düşünmek içindir. Şimdi nutfeye bir göz atalım; o, pis bir damla sudur. Eğer kısa bir süre açıkta kalsa kokar, bozulur ve hava olur giderdi. Allahu Teâlâ onu nasıl bel kemiği ile göğüs arasından çıkardı? Nasıl erkek ile dişinin gönüllerine muhabbet vererek onları bir araya topladı? Sonra şehvet ve muhabbet zinciri ile onları çiftleştirdi? Sonra münâsebet hareketiyle erkekten nutfeyi nasıl çıkardı. Sonra damarların derinliklerinden gelen hayız kanını nasıl rahimde topladı? Sonra nutfeden nasıl bir çocuk yarattı? Hayız kanı ile onu içirip nasıl gıdalandırdı? Büyütüp kemâle erdirdi.

Sonra beyaz ve parlak olan nutfeyi nasıl kızıl kan parçası, sonra da donmuş et parçası yaptı? Sonra bu nutfeyi nasıl kas, damar, et ve kemiklere böldü? Sonra bunlardan nasıl bir şekil meydana getirdi? Başı yuvarlak yaptı. Göz, kulak, burun, ağız ve diğer menfez yollarını nasıl açtı? Sonra el ve ayakları nasıl uzattı ve uçlarını nasıl parmaklara böldü? Sonra kalp, mîde, dalak, ciğer, rahim, mesane ve bağırsaklar gibi iç uzuvlarını nasıl meydana getirdi? Her birini özel şekil, büyüklük ve vazifede kullandı? Sonra bu âzâların her birini nasıl başka başka maddelerden meydâna getirdi?

Meselâ, gözü; her birinin kendine mahsus özel bir vasfı ve şekli bulunan yedi tabakadan meydâna getirdi? Şâyet bu tabakalardan birisi olmasa veya bir vasfı kaybolsa göz, görmez hale gelirdi. Eğer bu âzâların yalnız her birindeki acayip vasıfları ele alıp, anlayıp anlatmaya başlasak ömrümüz buna vefâ vermezdi. Bir kemiği ele alalım: İnce ve yumuşak olan nutfeden böyle sert, katı ve kuvvetli bir madde nasıl meydâna geldi? Sonra bedenin ayakta durabilmesi için bedende direk vazifesini ona verdi. Sonra kemikleri muhtelif miktar, şekil ve büyüklükte, küçük, büyük, kısa, uzun, kalın, ince, enli, dar ve içi boş gibi şekillerde yarattı.

İnsan, ya bâzı âzaları veya bütün bedeni ile harekete muhtaç olduğundan vücudu, istediği gibi hareket ettirebilmesi için büyük bir kemik yaratmadı da insanın yaşayışına uygun bulunan pek çok kemikler yarattı. Bu sâyede istediği gibi hareket imkânı buldu. Her kemiğe, istenen harekete uygun şekil verdi. Sonra bunları birbirine yaklaştırdı ve kemiklerden meydana getirdiği kirişlerle onları birbirine bağladı. Sonra kemiğin birisinde çıkıntı

ve diğerinde girinti ve boşluklar yarattı. Birbirine uygun olan bu girinti ve çıkıntılarla kemikler yekdiğerine müteharrik bir vaziyette bağlandı. Bu sayede insan, istediği parçasını kolaylıkla hareket ettirebildi. Şâyet bu eklemler olmasa, bu iş sağlanamazdı.

Sonra bir de baş kemiğine bak; muhtelif şekil ve sûretlerde elli beş parça kemiği bir araya getirmekle ona yuvarlak şekil verdi. Bunların altı tanesi dimağ üstündeki baş kemiği, on dördü üst çene kemiği, ikisi alt çene kemiği, diğerleri de dişlerdir. Dişlerin bir kısmı enlidir, öğütmeye yarar. Bir kısmı da incedir; kesmeye yarar. Bunlar, azı, ön ve ısırıcı dişleridir. Sonra boynu yarattı ve başı bunun üzerine yerleştirdi. Başın biniti oldu. Bu da içi boş, yuvarlak yedi omurilikten yaratıldı. Birbirine uymaları için değişik şekillerde yapılmışlardır. Buradaki hilkat hikmetini anlatmak lâfı uzatır. Sonra boynu da insanın sırtına bindirdi. İnsanın sırtını da boyun kökünden bel kemiğine kadar yirmi yedi omurilikten meydana getirdi. Bel kemiğini de üç muhtelif parçadan yarattı. Bunun altında da kuyruk sokumunu yarattı ki, bu da üç kemikten meydana gelmiştir.

Sonra arka kemiklerini göğüs, koltuk, el, kasık, uyluk, baldır, ayak ve parmakların kemiklerine bağladı. Bunları teker teker saymaya lüzum yoktur. Top yekûn insanda iki yüz kırk sekiz kemik vardır ki, eklemlerde kullanılan küçük kemikler bu sayının dışındadır. Bütün bunları bir parça sudan nasıl yarattığını düşün. Biz burada kemikleri sayarken maksadımız onların miktarını bildirmek değildir. Çünkü onlar, insan bedeni ile uğraşan tabiplerin işidir.

Maksadımız, bunları nasıl yarattı ve tedbîr etti diye onu düşünmektir. Bunları öyle ölçülü ve yerli yerinde yaratmıştır ki, bir tane fazla olsa veya bir tanesi biraz büyük olsa, sâhibine bir yük olmaktan başka bir şeye yaramaz ve onun atılması gerekirdi. Öte yandan bir tanesi eksik veya noksan olsa tamamlanması gerekirdi. Tabib, tedâvi bakımından onları ele alır. Basîret sâhipleri de yaratıcısı ve sûret vericisinin azametine delil çekme bakımından onlara bakar. Bu iki bakış arasında büyük fark vardır.

Sonra bu kemikleri hareket ettirme vasıta ve âleti olan kasları nasıl yarattığına bak? Allahu Teâlâ insan bedeninde beş yüz yirmi dokuz kas yaratmıştır. Kaslar, et, sinir, kemik başlarındaki sinir ve perdelerden meydâna gelir. Yerine ve ihtiyacına göre şekil ve miktarları değişir. Yirmi dört tanesi göz kapaklarını hareket ettirmek içindir. Bunlardan bir tanesi eksik olsa, göz kapaklarının düzeni bozulur. Bunun gibi her âzâ için ihtiyacı nispetinde kaslar vardır.

Sinir ve damarın halleri, sayıları, bitiş ve dağılış yerleri, bunların hepsinden de daha şaşılacak vaziyettedir. Açıklaması lafı uzatır. Teker teker bu cüzler, sonra bu âzâlar ve sonra da bedenin tümü üzerinde düşünme imkânları vardır.

Bütün bunlar, bedenin acayip hallerine bakıştır. Hâlbuki görülmeyen acayip mânaları ise çok daha büyüktür. Sen şimdi insanın dış ve iç görünüşüne, bedenine ve sıfatlarına bir bakarsan, akıllara durgunluk verecek şeyler görürsün. Bütün bunlar, Allahu Teâlâ'nın bir parça pis sudaki sanatıdır. Bütün bu bakışlarında ancak bunu görüyorsun. Ya gökler ve yıldızlardaki sanatına, onların yapılış, şekil, miktar, sayı, bâzılarının toplu ve bâzılarının dağınık, sûretlerinin ayrı ayrı ve yerlerinin ayarlı bulunmasına bir baksan; O'nun bu sanatına tamamen şaşırırsın. Göklerin esrarından bir zerrenin, hakîmin hikmetinden hâriç olduğunu sanma. O, en muhkem bir yaratık, en sağlam bir sanat ve insan bedeninden daha acâyip bir eserdir. Bunun için Allahu Teâlâ:

أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا

وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا

"Ey inkârcılar, sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa göğü yaratmak mı ki, onu Allah binâ edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir. Gecesini karanlık yapmış, gündüzünü aydınlatmıştır." (Nâziât suresi, 79/27-29) buyurmuştur.

Şimdi nutfeye dön; nutfenin ilk halini ve sonunda aldığı şekli düşün ve şöyle bir hesâb et: Bütün insanlar bir araya toplansa nutfeye göz, kulak, akıl, kudret, ilim veya ruh verebilirler mi? Onda kemik, sinir, kas, damar, deri ve kıl yaratabilirler mi? Bütün bunları bırakalım da nutfeyi Allahu Teâlâ yarattıktan sonra nutfenin hakîkati nedir ve nasıl yaratılmıştır, bunu anlayabilirler mi? Asla!

Sana şaşarım ki, bir ressam, bir kâğıt parçasına bir insan resmini çizdiği vakit, ona baktığın zaman, resminin sanatına şaşarak hayranlıkla ona bakar ve "Sanki canlı insan, bu ne sanat?" diye adamın sanat ve zekâsının hayrânı olarak adamı gönlünde büyütürsün. Hâlbuki sûretin boya, kalem, el, kâğıt, kudret, ilim ve irâde ile meydâna geldiğini, bunların hiç biri ressamın kendi yaratması ile olmadığını, başkasının yaratması ile olduğunu bilirsin.

Olsa olsa, onun yaptığı, boya ve kağıdı bir araya getirmekten ibâret iken ona bu kadar saygı duyarsın. Nutfenin yok olduğunu, Allahu Teâlâ'nın onu bel ve kaburga kemikleri arasında yarattığını, sonra oradan çıkarıp güzel biçimde şekillendirdiğini, âzâlarına güzel şekil verdiğini, sür'atlendirdiğini, onun birbirine benzeyen parçalarını muhtelif bölümlere ayırdığını, aralarında kemikler meydâna getirdiğini, âzalarına güzel şekil verdiğini, iç ve dışı süslediğini, damar ve adaleleri yerli yerine yerleştirdiğini; gıdanın giriş ve çıkış yollarını yarattığını, kendisini, görür, işitir, bilir, konuşur, olarak yarattığını, ayakta durmak için arka ve bel kemiği iskeletini yarattığını, gıdayı ihtiva eden mîdeyi ve duyuları kendisinde toplayan başı yarattığını biliyorsun.

Gözleri açtı, tabakalarını sıraladı. Şeklini, rengini ve heyetini güzelleştirdi. Göz kapakları ile onları korudu. Sonra uzak mesafelerde olan gökleri dahi görmek için göz adesesini verdi.

Sonra kulakları yardı, duyduğunu muhafaza ve hâriçten hücum eden şeylerden korunması için orada acı su yerleştirdi. Sesleri toplayıp içeri vermek için kulak kepçesini yarattı. Titreşimlerin çoğalması için onu eğri, büğrü girintili ve çıkıntılı yaptı. Aynı zamanda uyurken kulağına bir haşere girecek olursa, bu girinti ve çıkıntılardan yürürken uyanmasını kolaylaştırır.

Sonra yüzün ortasında bir çıkıntı olarak burnu yarattı ve ona güzel bir şekil verdi. Burun deliklerini açtı, koku almak duyusunu ona yerleştirdi. Böylece yiyip içeceği şeylerin ve havanın kokusunu alır ve bu sûretle iç rahatlığını bulur.

Sonra ağzı açtı; içinde, kalpte olanları ifade eden dili yarattı. Kesmek, koparmak ve eritmek için yarattığı dişler ile de ağzı süsledi. Köklerini sağlam, uçlarını sivri ve keskin yaptı. Renklerini beyaz yarattı ve muntazam şekilde dizdi. Âdetâ bir inci dizisi manzarasını arz ederler.

Dudakları yarattı ve renklerini güzelleştirdi. Bu sayede ağız kapandı ve konuşma imkânları tamamlandı. Hançereyi yarattı, ses çıkması için onu ayarladı. Dilde hareket kudretini yarattı. Muhtelif mahreçlerden kesik kesik sesleri çıkartarak onları konuştu. Sonra hançereleri de muhtelif şekillerde yarattı; kimi dar, kimi geniş, kimi kalın, kimi ince olarak vâr etti. Bu sebeplerle çeşitli sesler meydana çıkmış oldu. Hiç birinin sesi diğerine benzemez. Bunun için karanlıkta bile herkes, tanıdığı adamı, sesinden tanır.

Sonra başı saç, yüzü de sakal ve kaşlarla, kaşları da ok gibi olmakla ve gözleri kirpiklerle süsledi.

Sonra iç âzâlarını yarattı ve her birini belirli bir işe tahsis etti. Meselâ, mîde gıdayı hazmetmek için, ciğer, gıdayı kana çevirmek için, dalak, öd kabı ve böbrekler ciğerlere hizmet için yaratılmıştır. Meselâ, dalak ciğerden sevdayı, öd kabı safrayı almakla, böbrekler de su kısmını ayırmakla ona hizmet ederler. Mesâne de böbreklerden sızan suyu almak ve yolundan çıkarmakla, damarlar da kanı bedenin her tarafına ulaştırmakla ciğere hizmet ederler.

Sonra Allahu Teâlâ maksada uygun bir uzunlukta kolları, bunların ucunda geniş bir şekilde el ve el ayalarını, bunların ucunda beş parmağı yarattı ve her birinde beş boğum yaptı. Dört parmağı bir sırada ve bunların hepsine uğrayabilmesi için başparmağı da bunların karşısında yarattı. Eğer bütün insanlar bir araya gelseler de bu parmakların diziliş, küçüklük, büyüklük, eklem ve büklüm şekillerinden başka daha uygun bir şekil arasalar katiyen bulamazlardı. Çünkü ancak bu tertiple el tutmaya, alıp vermeye elverişli olabiliyor.

Avucunu açarsa bir tabak hâlinde istediğini koyabiliyor. Kaparsa dövme âleti olarak kullanır. Yarıya yumarsa bir bardak şekline alır, şâyet eli açar ve yalnız parmakları toplarsa kürek vazifesi görür. Sonra bir de süs, dayanak ve ince şeyleri alabilmek ve icâbında kaşınabilmek için parmakların ucunda tırnakları yarattı. Bedendeki âzâların en âdîsi sayılan tırnaklar bir insanda bulunmasa, sonra da kaşınmak istese, insanların en âcizi haline gelirdi. Zâten başka bir şey onun yerini alamaz. Sonra el, karanlık ve hattâ uyku âleminde de olsa kaşınan yere hemen gider, fakat başkasına kaşınan yeri buldurmakta güçlük çekilir.

Sonra bütün bunları üç perde altında rahmin içinde bulunan nutfeden yarattı. Eğer perde ve örtü ortadan kalkıp da göz oraya uzansaydı, rahimdeki nutfenin zaman zaman nasıl şekil değişikliğine uğradığını görür ve fakat bu şekli değiştiren mimar ile onun âletini yine göremezdi. Aletsiz ve el değmeden dilediğini yapan, yalnız Allahu Teâlâ'dır.

Sonra çocuk tekâmül edip büyüdüğü ve artık rahim kendisine dar gelip orada sıkışıp barınamaz hale geldiği vakit, nasıl Allahu Teâlâ ona çıkacağı yolu gösterdi de sallanıp hareket etmek suretiyle o dar yoldan hiç bilmediği halde çıkacak bir yer aradı. Sonra da oradan çıkıp acıktıktan sonra nasıl memeye sarıldı? Sonra bünyesi kuvvetli ve ağır yemekleri hazmetmeye muktedir olmadığı için, Allahu Teâlâ gıda olarak ona sütü nasıl tahsis etti? Kan ile pislik arasından hâlis ve temiz olarak onu nasıl çıkardı?

Memeleri nasıl yarattı? Onlarda sütü nasıl topladı? Onların ucunda çocuğun ağzı sığacak kadar nasıl meme uçları yarattı? Onları nasıl dar bir şekilde deldi. Çocuk, fazla akan sütü yutamayacağı için sormak sûretiyle azar azar çıkarır şekilde onları nasıl yarattı? Sonra çocuğu memeyi sormaya nasıl alıştırdı? Bu sayede acıktığı vakit, sormak sûretiyle emebildiğini, sonra sütün dişe ihtiyacı olmadığı için iki yıl çocuğa diş vermediğini, iki yıl sonra da artık süt ile barınamayacağı ve kuvvetli gıdalara ihtiyacı olduğu için nasıl kendisine diş verdiğine bir bak. O yumuşak etler arasından o sert kemikleri bitiren Allahu Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzîh ederim.

Sonra çocuk doğup, hiç bir şeye muktedir olmadığı ve âciz bir durumda bulunduğu sırada anne ve babaya nasıl merhamet ve şefkat duygularını verdi de zamanında onun her çeşit hizmetine koyuldular. Eğer onlar çocuğa bakmasa, durumu perişan idi.

Sonra yavaş yavaş çocuğa kuvvet, kudret ve akıl ihsân ederek onu tekâmül ettirdi; delikanlı, yaşlı başlı ve sonra da ihtiyar oldu. Bu arada bütün bu nîmetlere ya şükretti veya nankörlükte bulundu; ya itâat etti veya isyân etti; ya mü'min oldu ya kâfir. Nitekim âyet-i celîlede:

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا.

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا

بَصِيرًا .إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا.

"İnsanoğlu bahse değer bir şey olana kadar, şüphesiz, uzun bir zaman geçmiştir. Biz insanı katışık bir nutfeden yaratmışızdır; onu deneriz; bu yüzden onun işitmesini ve görmesini sağlamışızdır. Şüphesiz ona yol gösterdik. Buna kimi şükreder, kimi de nankörlük." (İnsan suresi, 76/1-3) buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın lütuf ve keremine bak, sonra da akıllara durgunluk veren kudret ve hikmetine bak.

Şâyân-ı hayrettir ki, güzel nakış ve güzel bir yazıyı bir yerde görüp de onu yazana hayrân olan ve onu kalbinde büyülten bir insan, nefsinde ve diğerlerinde bütün akıllara durgunluk veren bu önemli şeyleri görüp bildiği halde bunların yapıcısı üzerinde düşünmez, O'nun azamet ve celâli onu hayret ve dehşet içinde bırakmaz. Hâlbuki bizim anlattığımız, tam mânasıyla açıklanmasına imkân olmayan ve yalnız açıkta olup anlaşılması kolay ve yaratıcısının azametine delâlet eden cüz'î bir miktardır.

Sen ise bundan da gafil, mîde ve şehvetin ile meşgulsün. Kendi kendinden ancak acıkıp susadığını, yiyip içtiğin vakit doyup kandığını, uyku ve münâsebette bulunmanı ve kızdığın vakit vurmanı ve öldürmeni bilir; bunlardan başka bir şey bilmezsin. Hâlbuki bütün hayvanlar da bunları bilir ve onlarda da aynı duygu ve duyular vardır; insanların özelliği, yeryüzüne ve göklerin melekûtuna, âfak ve enfüsün şâyân-ı hayret hallerine bakarak bundan Allah'ı mârifete geçmektir.

Zîra bu mârifet sâyesinde insan mukarreb melekler arasına girer ve Allahu Teâlâ'ya yaklaşarak sıddîklar ve peygamberler zümresinde haşr olunur. Bu mevki, hayvanlarda olamaz. Hayvan gibi yalnız şehvetlerinin peşinde olanlar da bu mevkie yükselemezler. Bu gibiler hayvanlar derekesinden çok daha düşük olan kimselerdir. Zîra hayvanların bu düşünce imkânları yoktur. Ama insan, Allahu Teâlâ kendisinde bu kudreti yarattığı halde, o bunu atâlete uğratmış ve küfrân-ı nîmet etmiştir. Âyet-i celîlede beyan buyrulduğu gibi, bunlar hayvan gibi ve belki de hayvandan çok daha sapıktırlar.

Kendi üzerinde tefekkür yolunu öğrendikten sonra, üzerinde yürüyüp yaşadığın yeryüzünü düşün; ırmakları, denizleri, dağlar, ve madenleri üzerinde inceleme yap. Sonra da göklerin esrarına yönel.

Yer üzerindeki tefekküre gelince; Allahu Teâlâ yeri bize döşek ve salıncak olarak yarattı. Çeşitli yolları açtı, üzerinde yürüyüp barınmamıza elverişli kıldı. Onu sâbit yarattı, dağları ona kazık yaptı yayılıp sallanmaktan onu korudu. Onun her tarafını dolaşamayacak şekilde geniş yarattı. Nitekim âyet-i celîlede:

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ .وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا

فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ.

"Göğü, gücümüzle biz kurduk; şüphesiz biz, geniş kudret sâhibiyiz. Yeryüzünü biz yaydık; ne güzel yaymışızdır." (Zâriyât suresi, 51/47-48) Diğer âyette:

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا

"Yeryüzüne, sizin için boyun eğdiren O'dur; öyle ise yerin sırtlarında dolaşın." (Mülk suresi, 67/15) Diğer âyette:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا

“O, yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina kıldı.” (Bakara suresi, 2/22) buyrulmuştur.

Yeryüzünün acayip halleri üzerinde düşünmek için Allahu Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetlerinde yerden bahsetmiştir. Yeryüzü, canlıların barınağı, içi ise ölülerin konağıdır. Nitekim âyet-i celîlede:

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا .أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا.

“Biz, yeryüzünü dirilerin ve ölülerin toplantı yeri yapmadık mı?” (Mürselât suresi, 77/25) buyrulmuştur.

Yeryüzüne bir bak; o kış mevsiminde ölü gibi kupkurudur, ilkbahar yağmurları üzerine döküldüğü vakit harekete geçer, yeşillenir ve üzerinde çeşitli bitkiler biter, çeşitli canlılar meydana gelir.

Sonra yeri sağlam sarp ve kuvvetli dağlarla nasıl tahkim ettiğine bak. Yerin içine suları nasıl yerleştirdiğine, sonra gözeler halinde yüzeye nasıl çıktıklarına ve ırmaklar halinde yeryüzünde aktıklarına, sert kaya ve kuru topraktan tatlı ve temiz suları nasıl çıkardığına ve sulardan her şeye hayat vermesine bak. Bu sular sayesinde yerden çeşitli bitki ve sayılamayacak kadar çok renk, koku, şekil ve tatları ayrı ayrı meyveler ve meyve ağaçları çıkardığına bak. Bu kadar çeşitli koku, tat, renk ve zevkte oldukları halde hepsi aynı sudan sulanır ve aynı topraktan biterler.

Şâyet, “Bunların böyle ayrı ayrı olmaları, tohum ve ağaçlarının ayrı ayrı olmasındandır.” dersen, bir hurma çekirdeğinde bir sürü hurma salkımları ile yüklü koca bir hurma ağacı nasıl bulunur? Bir tanede yedi başak ve her başakta yüz tane nereden bulunur? Bunları düşün.

Sonra kırlara uzan ve onların haline bak; hepsi birbirine benzeyen topraklar, yağmurun yağmasıyla nasıl onlardan bin bir çeşit koku ve renkleri ayrı, çeşitli ot ve çiçekler meydana çıkarır. Bunların çokluğuna, sıfatlarının ayrılığına, şekillerinin çokluğuna bak. Bitkilerin tabiatlarının ayrılıklarını, çeşitli faydalarını, acayip bir şekilde birçok hastalıklara dermân olduklarını düşün. Bitkilerin bir kısmı gıda, bir kısmı deva, bir kısmı öldürücü zehir, bir kısmı üşütücü, bir kısmı ısıtıcı, bir kısmı safrayı artırır, bir kısmı safrayı yok eder, bir kısmı balgam ve sevdâ için zararlı iken bir kısmı balgam ve sevdayı yok eder. Bir kısmı kan olur, bir kısmı kanı

tasfiye eder, bir kısmı neşelendirir ve bir kısmı uyuşturur. Bir kısmı kuvvetlendirirken diğer bir kısmı da zayıflatır.

Yeryüzünde biten her bitkinin sayılamayacak kadar çok faydaları vardır. Biten her bitkinin, ziraatçının hizmetine ihtiyacı vardır. Hurmanın dişisi, erkeğinden aşılanır, üzüm budanır. Ekin yabancı maddelerden temizlenir. Bunlardan bir kısmı tohumunun ekilmesi ile diğer bir kısmı da dalının yere sokulması ile yetişir, bir diğer kısmı da aşı sûretiyle yetiştirilir. Eğer biz bitkilerin çeşit, vasıf ve faydalarını anlatmaya kalkışsak, günlerimiz bununla sona ererdi. Ancak seni düşünceye sevk etmek için her birinden böyle birer nebze anlatmak kâfidir. İşte bunlar, bitkilerdeki şâyân-ı hayret hallerdir.

Yerin acayip hallerinden birisi de içerisinde bulunan cevherler ve kıymetli mâdenlerdir. Yeryüzünde birbirine komşu muhtelif kıtalar vardır. Dağlara bir bak; onların içinden altın, gümüş, pîrûze, la'l ve benzeri kıymetli taşların nasıl çıktığını düşün. Bunlardan altın, gümüş, bakır, kalay ve demir gibi bazıları demircilerin çekiçleri altında istenen şekle sokulduğu halde, pîrûze ve la'l gibi bâzıları da bunu kabul etmezler. Sonra Allahu Teâlâ'nın insanlara, bunları yerden çıkarıp sâfileştirmek ve yabancı maddelerden temizlemek, onları kap kaçak ve süs eşyası olarak kullanma imkânları verdiğine bir bak.

Sonra yerin madenlerine bak; petrol, kibrit, zift ve benzeri madenler gibi. Bunların en ehveni tuzdur. Yemeklere tat vermek için kullanılır. Buna rağmen bir memlekette tuz kesatlığı olsa, tuz için birbirini öldürmeye kadar giderler. Allahu Teâlâ'nın rahmetine bak ki, nasıl toprağın bir kısmını yaratılışta sert ve çorak yaptı ki, suyu içerisine almaz, üzerinde tutar. Tuz haline gelir ve ondan bir yudum dahi içilmez. Ancak yemeğe zevk verir.

Cansız olsun, bitki ve canlı olsun, her yaratıkta bir veya birçok hikmetler vardır. Allahu Teâlâ boş yere hiç bir şey yaratmamıştır. Hepsini lâyık olduğu gerçek bir şekilde yaratmıştır. Bunun için âyet-i celîlede:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ .مَا

خَلَقْنَاهُمَا اِلَّا بِالْحَقِّ

"Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları oyun olsun diye yaratmadık. Biz onları, ancak ve ancak gerektiği gibi yarattık." (Duhan suresi, 44/38-39) buyurmuştur.

O’nun âyetlerinden birisi de hayvanların çeşitleri; kimisinin uçucu ve kimisinin de yürüyücü olmasıdır. Yürüyenlerin bir kısmının iki, bir kısmının dört, bir kısmının on ve hattâ bâzılarının da yüz ayaklı olmasıdır. Sonra bunların sûret ve şekillerinde, ahlâk ve tabiatlarındaki faydalarının bölümlerine bak. Havada uçan kuşlara, karadaki vahşî ve ehlî hayvanlara bak. Onlarda göreceğin acayip haller, seni yaratıcının azametini takdîre götüreceğinde şüphe yoktur.

Küçük hayvanlardan olan karınca, sinek, arı ve örümcek gibi hayvancıkları ele alsak; bunların evlerini yapmakta, yiyeceklerini toplamakta, toplu hayat yaşamalarında, yiyeceklerini yığmakta, evlerini hendesî bir ölçü içinde inşa etmekte, ihtiyaçlarını bulabilmekteki imkânlarını düşünürsen, buna akıl erdiremez ve hayretler içinde kalırsın.

Meselâ örümcek, evini yapmak için ipini iki tarafa yetiştirecek şekilde bir su kenarında, bir zira veya daha az mesafedeki yeri seçer. Sonra ipi olan tükürüğünü bir tarafa yapıştırır. Sonra kendisi öte tarafa geçer, orayı da pekiştirir. Böylece gide gele aralarında hendesî bir uygunluk tesîs edip bağı kuvvetlendirdikten sonra bu bağ üzerini lehimler, onları birbirine ekler. Bunu av için bir ağ haline getirir. Bir kenara çekilir de sinek ve sivrisineğin bu ağa düşmesini bekler. Ağına avı düşünce hemen onu yemeye koşar. Şâyet bu şekilde avını avlayamazsa, yine çekilir bir köşede başka bir ipe asılarak bekler. Oradan bir sinek geçerken âni olarak ona atılır ve kendisinin asılı olduğu ipi hemen sineğin ayaklarına dolar ve iyice onu zapt ettikten sonra yer.

Küçük olsun, büyük olsun, her hayvanda sayılamayacak kadar acayip haller vardır. Bütün bu hünerleri bu hayvanların kendiliklerinden bulduklarını mı sanıyorsun? Yoksa başkaları mı öğretti? Aklı başında olan insan bu hayvanların miskin, zayıf, âciz birer yaratık olduklarını anlamaz mı? Hattâ en büyük ve en kuvvetlileri olan fil bile kendi kendini korumaktan âcizdir. Nerede kaldı o zayıf ve küçük hayvancıklar? O küçük hayvancık bile şekil, sûret, hareketleriyle kendisine yarayanı bulabilmesi ile hikmet sâhibi sanatkârın ve Kadir-i Alîm olan yaratıcının varlığına delâlet eder. Basîret sâhibi olan, yalnız bu küçük hayvanda bile Sâni-i Hakîm’in, akıllara durgunluk veren hikmet, kudret ve azametini müşâhede eder, nerede kaldı büyükleri?

Bu bâbın da sonu yoktur. Zîra bu yaratıkların şekil, huy ve tabiatları çok çeşitlidir. Onlarla fazla ünsiyet edildiği için, şâyân-ı hayret halleri gözlerden kaçmaktadır. Evet, görmediği yeni bir hayvan, bir böcek olsa dahi onu

görünce, yeniden hayret eder ve: "Allah Allah, şaşılacak şey!" der. İnsanın kendisi ise hayvanatın en acayibidir. Buna rağmen kendi kendine şaşmaz. Hattâ kendisi alışkın olduğu hayvanlara, onların şekil ve sûretlerine, sonra deri, yün, kıl gibi, insanlara mesken, giyecek, içecekleri için su, yiyecekleri için yemek kabı olacak elverişli maddelerine bakmaz. Ayrıca süt ve etlerini yiyip içip gıdalanmalarından; bazılarının binit ve bazılarının yük taşımalarından temîn ettikleri faydaları düşünmez.

Eğer bütün bunları düşünseler, yaratanının bu hikmetlerinden hayretler içinde kalırlardı. Çünkü bunları gelişi güzel değil, geniş ve muhit olan ilmi ile yarattıklarını anlarlardı. Tefekkürsüz ilim ve teemmülsüz tedebbür ve yardımcısız olarak dilediğini yapan, Allahu Teâlâ'yı noksan sıfatlardan tenzîh ederim. O, alîm, habîr, hakîm ve kadîrdir. Bu yaratıkları ile en azından ârifleri gönülden, O'nu tevhîd ve tasdik ettiler. Halk için O'nun kahır ve kudretine inkıyaddan rubûbiyetini îtiraf ile O'nun azamet ve celâlini anlamakta kendi acziyetini ikrardan başka çâre yoktur. O'nu hakkıyla kimse senâ edemez. O, kendini senâ ettiği gibidir. Bizim mârifetimizin son haddi, O'nu mârifetten acziyetimizi itiraftır. Lütuf ve kereminden hidâyetini dileriz.

O'nun âyetlerinden birisi de karaları kuşatan derin deryalardır. Karalar, deryalara nisbetle çok azdır. Nitekim (kaynağı bulunamayan) bir rivâyette Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Denizlerin yanında kara parçaları yer üzerinde bir ağıl gibidir."* buyurmuştur. Bir davar ağılını bütün yeryüzüne nispet et de büyüklüğünü anla. Şimdi deryânın acayip hallerine, onun içinde olan çeşitli hayvanlara, cevherlere bak. Denizler, karalardan ne nispette büyük ise, içerisindeki varlıklar da o nispette çoktur.

Deryalar, derin ve geniş olduğu için, içinde de o nispette büyük hayvanlar vardır. Hattâ bir adacık sanarak üzerine çıktığın bir parçanın, harekete geçmesiyle canlı olduğunu anlarsın. Karada kanatlı ve bacaklı her ne çeşit hayvan varsa, denizde de onun benzeri ve kat kat fazlası vardır. Hattâ karada benzeri olmayan birçok yaratıklar denizlerde vardır. Onların vasıfları ciltlerle kitaplarda yazılmış ve denizcilik ile uğraşanlar bunları bir araya getirmişlerdir.

Sonra Allahu Teâlâ'nın, su altında sedef içinde inciyi nasıl yarattığını düşün. Yine su altında yalçın kaya üzerinde mercanı nasıl yetiştirdiğine bak. Sonra denizden çıkan amber ve diğer kokulu şeyleri hatırla. Sonra gemilerin batmadan su yüzünde durmalarını, tüccarların bunlarla seyr u sefer

etmelerini, rüzgârdan yararlanarak, denizde yol almalarını, denizcilerin bunları nasıl çalıştırdıklarını, rüzgârın nasıl estiğini bildiklerini düşün.

Allahu Teâlâ'nın denizlerde yarattığı acayip haller de ciltler dolusu kitaplarda anlatılamaz. Bütün bunlardan daha çok hayret verici olanı, herkesin açıkça görebildiği yağmur damlalarıdır. Yağmur damlaları parlak, ince, şeffaf, akıcı ve birbirine karışan bir cisim gibidir. Terkîbi, ince olup bölünmeyi kolaylıkla kabul eder ve sanki ayrı ayrı parçalardan meydana gelmiş gibidir. Kullanmaya elverişli, toplanıp bölünmeye kabiliyetlidir. Yeryüzündeki bütün bitki ve canlıların hayatı, suya bağlıdır. İcâbında bir yudum su için bütün dünya fedâ edilir. İnsanoğlu altın, gümüş ve diğer kıymetli taşlara önem verip bunları istif ettiği halde, bütün dünyayı bir yudumu için fedâ edebileceği, Allahu Teâlâ'nın yarattığı su nîmetinden gaflet etmesi doğrusu hayret vericidir.

Gözelerin, suların, kuyuların, ırmak ve denizlerin şâyân-ı hayret halleri üzerinde düşün. Zîra burada, üzerinde uzun uzun tefekküre değer haller vardır. Bunların hepsi açık şâhid ve yardımcı alâmetlerdir ki; lisân-ı halleri ile yaratıcılarının hikmet ve kibriyalığından haber verirler. Basîret sâhiplerine kendi nağmeleri ile hitap ederek, "Beni, benim suret ve sanatımı, ne şekilde meydâna geldiğimi, faydalarımı, hallerimin değişikliklerini görmüyor musun? Yoksa benim, kendi kendimi yarattığımı mı sanıyorsun? Yoksa benim gibiler mi beni yarattı diyorsun? Üç harften mürekkep bir kelime ve benzeri bir sanat eserini görüp beğendiğin vakit bu eser, âlim kadir, mürîd, mütekellim bir zâtın eseridir, diye kalbinde o adamı büyültüp dururken kudret kaleminin benim üzerimde çizdiği hayret verici yazılara baktığın halde yaratıcının azamet ve celâlini hatırından çıkardığına utanmıyor musun?" der.

Nutfe de lisân-ı hali ile duyabilen basîret sâhibi kimselere seslenerek, "Anne babamın ve hattâ başka hiç kimsenin haberi olmadan ve görmeden, hayız kanı arasında karanlık içinde gördüğün yüz, göz, kaş ve her yönü ile bu güzel sûrete seni ifrağ edeni unutur da bir iki bakışla mahiyetini anlayabileceğin ressamın resmine mi hayran olursun? Hiç el değdirmeden ve görmeden nutfeyi bu hale ifrağ edebilir misin? Eğer buna hayran kalmazsan ve bu sûreti meydana getirenin sanatına şaşmazsan, senin şaşmadığına şaş.

Çünkü senin bu gerçeği göremeyişin cidden şaşılacak şeydir. Bütün açıklığı ile gözünü kör edip bu hakikati görmekten seni alıkoyan şeye taaccüb etmen gerekir. Dilediğini hidâyete ulaştırıp dilediğini sapıklıkta

bırakan, dilediğini azdırıp dilediğini irşâd eden, düşmanlarının basîretini körleştirip izzet ve celâli ile onlardan saklanan Allahu Teâlâ'yı tesbih ve tenzîh ederim. Yaratmak, hükmetmek, minnet, fadl, lütuf ve kahır, O'nundur. Hükmünü değiştirecek, kazâsını tâkip edecek kimse yoktur.

O'nun âyetlerinden birisi de havâdır. Yer ile gök arasında tutulan atmosferdir. Rüzgâr onu bir tarafa sevk ettiği vakit el ile tutulmaz, göz ile görülmez; hepsi bir deniz gibidir. Gökte kuşlar onun üzerinde durur, deniz hayvanları denizde yaşayıp tesbih ettikleri gibi, kanatları ile üzerinde tesbih ederler. Allahu Teâlâ havayı, esen bir rüzgâr yaptığı vakit, isterse onu rahmetinin müjdecisi de yapar. Nitekim âyet-i celîlede:

وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ

"Rüzgârları, aşılayıcı olarak gönderdik." (Hıcr suresi, 15/22) buyurmuştur. Onun hareketiyle havanın ruhu hayvanat ve bitkilere ulaşır ve onlar nemâlanırlar. İsterse bu rüzgârı, yaratıklarından kendisine isyan edenler için azâb vasıtası yapar. Nitekim âyet-i celîlede:

إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ.

تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ

"Nitekim o uğursuz günde üzerlerine, insanları sökülmüş hurma kütüğü gibi koparark yere seren, dondurucu bir rüzgârı devamlı olarak gönderdik." (Kamer suresi, 54/19-20), buyurmuştur. Sonra suya daldığı vakit havanın yumuşaklığına, sertlik ve kuvvetine bak. Hava ile şişirilmiş tulum üzerine insan bindiği halde onu suya batırmaz. Hâlbuki bir demir parçasını su yüzüne atsan hemen dibine iner. Hava, inceliği ile beraber bütün kuvvetiyle suya karşı nasıl mukavemet eder de batmaz? İşte bu hikmete mebnîdir ki, gemiler su yüzünde batmadan seyredip giderler. İçerisi hava ile dolu olan her şey de böyledir. Havada batmaz. Zîra hava, suya batmamak için sıkışır, geminin iç kısmından ayrılmaz ve bu sûretle geminin batmasını önler. Gemi, bütün ağırlığı ile havâ-i nesîmînin üzerinde kalır. Bu, tıpkı kuyuya düşen bir adamın, hariçte bulunan bir başka adamın ayağına asılıp batmamasına benzer. Gemi de böylece ağırlık ve derinliği ile beraber havanın eteklerine sarılır ve batmaktan korunur. Bu ağır vasıtayı, görünmeyen bir bağ ile hava-i nesîmîye bağlayıp batırmayan Allah'ı tesbih ederim.

Sonra boşluğun acayip hallerine bak. Orada meydana gelen bulutlar, gök gürlemeleri, şimşekler, yıldırımlar, yağmurlar, karlar, yıldız düşmeleri ve şehablar gibi, bütün bunlar yer ile gök arasının acâyip halleridir. Kur'ân-ı Kerîm, bunlara mücmel olarak işâret ederek: **"Biz yeri, göğü ve ikisinin arasında olan şeyleri oyun olsun diye yaratmadık."** (Duhan suresi, 44/38) buyurmuş ve burada yer ile gök arasında olanlara kısaca temas etmiştir. Diğer âyetlerde ise daha fazla tafsîlât vermiş ve bir âyette:

وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

"Yer ile gök arasında musahhar olan bulut." (Bakara suresi, 2/164) buyurmuştur.

Bulut, gök gürültüsü, şimşek ve yağmurdan bahsederken, yalnız bunların bir kısmını gözünle görmekle ve bir kısmını da kulağınla duymakla yetinir ve bunlar üzerinde tefekküre varamazsan, o vakit diğer hayvanlardan farkın kalmaz. Onlar da bunları duyar ve görürler. Artık bu behîmiyyet alçaklığını bırak da Mele-i A'lâ'ya yükselmeye gayret et. İşte o zaman gözlerin açılır da, işin dışını görürsün. Gözünü kapadığın vakitte de basîret gözünle içini ve oradaki şâyân-ı hayret esrarı müşâhede edersin.

Bu da üzerinde uzun düşünceleri gerektiren ve sonu olmayan bir kapıdır. Bir defa şu kesîf ve karanlık bulutları düşün. Hiç lekesi bulunmayan sâfi ve temiz hava içerisinde nasıl toplandıklarına bak. Allahu Teâlâ istediği zamanda istediği şekilde onları nasıl yaratır. Bulutlar, yumuşak ve gevşeklikleri ile beraber ağır olan yağmuru taşırlar. Hava boşluğunda Allahu Teâlâ'nın izniyle dilediği kadar onu havada tutar. Dilediği şekilde ve dilediği kadar damlaları akıtır. Bulut, suyunu damlalar halinde yere indirir. Hiç bir damla diğeri ile birleşmez. Her biri muayyen şekilde belirli yere iner ve yerin her tarafını sularlar.

Kimse bir damla su yaratamayacağı gibi, gökten inen yağmur damlalarının hesâbını da kimse yapamaz. Her damla, her bitki ve her canlıya hizmet eder. Muayyen bir bitki ve canlı için iner. Her damlada, kudret kalemiyle, "Falan dağda falan bitkinin veya falan canlının gıdasıdır." diye yazılıdır. Hele yağmurun bir de beyaz pamuk ve billur parçaları gibi kar halinde yağması da ayrı bir manzara arz eder.

Bütün bunlar, Cebbâr-ı Kadîr'in fazlı veya Hallâk-ı Kahir'in kahrıdır. Hiç kimsenin burada bir dahli ve ortaklığı yoktur. Mü'minler, bütün bunları

gördükçe, O'nun kudret ve azameti karşısında derin bir saygı ile eğilir; kör münkirler ise bunların çeşitli sebeplerini araştırırlar.

Aldanmış câhil, yağmurun inmesinin hikmetinde tab'an yağmurun ağırlığını sebep gösterir ve bu keşfini bir mârifet sayar da bununla sevinir. Hâlbuki kendisine, "Tabiat nedir? Tabiati kim yarattı? Suya ağırlık vasfını kim verdi? Ağacın dibine yağan yağmuru -ağır olduğu halde- ağacın tepesindeki dallara kadar kim çıkarttı? O kılcal damarlardan onu yukarıya doğru yürüten ve her cüz'ünü gıdalandıran kimdir? Bunda deliği küçük dalları yetiştiren kimdir? Ve sırasıyla büyük damarlardan küçük damarlara ve en son yapraklara kadar suyu yürütüp onları yeşil bırakan ve büyüten kimdir? Sonra bu suyu meyvelere kadar geçiren ve meyveleri yaratan kimdir? Su, tabiatında aşağı doğru akıcı iken onu yukarı çeviren kimdir. Şâyet bir câzibe bunu çekiyorsa, bu câzibeyi yaratan kimdir? Şâyet, sonunda Allah'tır dersen, daha ilk başlangıçta ilâhî kudrettir diye niçin kabul etmezsin?" Velhasıl, câhilin son durumu, akıllının ilk durumudur.[138]

Göklerin melekût ve esrârı, yıldızları da O'nun âyetlerindendir. Bunlar bir küldür. Bu küllü görüp de göklerin acaibâtından birini kaybedip anlayamazsa, hepsini anlamamış olur. Yer, denizler, hava ve göklerden başka bütün cisimler, göklere nispetle bir damla gibi ve belki daha da küçüktür. Allahu Teâlâ göklere verdiği önemi Kur'ân-ı Kerîm'de ona kasem etmekle belirterek şöyle buyurmuştur:

"İçinde burçları bulunan göğe and olsun." (Bürûc suresi, 85/1),

"Göğe ve gece ortaya çıkana and olsun." (Târık suresi, 86/1),

"İçinde yörüngeler bulunan göğe and olsun." (Zâriyât suresi, 51/7),

"Göğe ve onu meydana koyana and olsun." (Şems suresi, 91/5),

"Güneşe ve onun ışığına, ardından gelmekte olan aya and olsun." (Şems suresi, 91/3),

"Gündüz sinip geceleri hareketleri gözüken gezegenlere and olsun." (Tekvîr suresi, 81/15),

"Batmakta olan yıldıza and olsun." (Necm suresi, 53/1),

"Hayır, yıldızların yerleri üzerine yemin ederim ki, bunun ne büyük yemin olduğunu bir bilseniz." (Vâkıa suresi, 56/75-76) buyurmuştur. **Nutfenin** esrârını ve önemini anlatmak için bu da kâfidir, insanların rızkını göklere havâle ederek:

"Rızkınız da, size verilen azab da göklerden gelir." (Zâriyât suresi, 51/22) buyurmuş ve bunlar üzerinde tefekkür edenleri övmek üzere de:

وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

“Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler.” (Âl-i İmrân suresi, 3/191) buyurmuştur. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de: *“Bu âyeti okuyup sonra sakalını mesh ederek bitiren ve bunun üzerinde düşünemeyenlere veyl olsun.”* buyurmuştur. Allahu Teâlâ da bundan yüz çevirenleri yermek üzere:

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ اٰيَاتِهَا مُعْرِضُونَ

“Göğü, karışıklıktan korunmuş bir tavan kıldık, hâlbuki onlar bundaki delîllerden yüz çeviriyorlar.” (Enbiyâ suresi, 21/32) buyurmuştur.

Bütün yer ve denizler, hiç bir sûretle göklere nispet edilemez. Çünkü onlar her an değişikliğe uğrarken gökler kıyâmete kadar bir değişikliğe uğramazlar. Bunun için Allahu Teâlâ: **“Göğü, karışıklıktan korunmuş bir tavan kıldık.”** (Enbiyâ suresi, 21/32) buyurmuştur. Yine Allahu Teala:

وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا

“Üstünüze yedi kat sağlam gök binâ ettik.” (Nebe suresi, 78/12),

أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰهَا

“Ey inkârcılar, sizi yaratmak mı daha zordur yoksa göğü yaratmak mı? Ki, onu Allah bina edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir.” (Nâziât suresi, 79/27-28) buyurmuştur.

İzzet ve ceberûtun şâyân-ı hayret acâyibâtını görmek için melekût âlemine bak. Fakat bu bakış, hayvanların bakışı gibi, yıldız ve yağmura bakmak şeklinde olmasın. Çünkü hayvanlar da bakarlar. Şâyet melekût âlemine bakmaktan yalnız bu bakış murâd olsaydı, Allahu Teala:

وَكَذٰلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ

“Yakînen bilenlerden olması için İbrâhim’e göklerin ve yerin hükümranlığını şöylece gösteriyorduk.” (En’âm suresi, 6/75) buyurmakla İbrahim aleyhisselâm’ı övmezdi. Böyle değildir. Göz ile görülen her şeyi Kur’ân-ı Kerîm şehâdet âlemi (görülen âlem) diye anlatır. Göz ile görülmeyene de gayb ve meleküt âlemi der. Yâni, “İbrahim’e göklerin

melekûtunu gösterdik.” buyururken, gözle görülmeyen âlemi kasdetmiştir. Hüner, onu düşünmektedir, yoksa görülenleri değildir. Gayb ve şehâdeti bilen, mülk ve meleküt âleminin cebbârı olup onları kahr u galebesinde bulunduran, Allahu Teâlâ’dır. O’nun ilmini kimse ihâta edemez. Ancak O, dilediğini bildirir. Gaybı bilen yalnız O’dur. O, bunu ancak Resûllerinden râzı olduğuna bildirir.

O halde aklın başında ise melekût âleminde düşün ki, belki bu sayede sana gök kapılarının esrarı açılır da kalbin ile onun içerisinde cevelân ederek Arş-ı A’zam’a kadar yükselirsin. O sırada da Ömer b. el- Hattâb’ın (r.a.): *“Kalbim Rabbimi gördü.”* dediği mertebeye yükselmen umulur. Zîra uzak mesafelere ulaşmak, yakın mesafeleri aşmakla mümkündür. İnsana en yakın olan nefsidir. Sonra üzerinde bulunduğun yer, sonra seni kuşatan hava, sonra yeryüzündeki bitkiler, canlı ve cansız varlıklar, sonra yer ile gök arasındaki boşluk, sonra bütün yıldızları ile yedi kat gökler, sonra kürsü, sonra Arş, sonra arşı taşıyan melekler ve göklerin hazînedârları, bütün bunları geride bıraktıktan sonra ancak sıra bütün bunların ve Arş’ın Rabbine gelir. Hâlbuki seninle bu arada birçok mesafe ve birçok aşılması güç ve sarp yollar vardır. Bununla beraber sen daha yakın mesafe olan nefsinin dış görünüşünü bile aşamamış durumdasın. Böyle iken tutar da “Rabbi mârifet”ten dem vurur ve: “Ben Rabbimi bildim, yaratıklarını bildim, daha ne bileceğim.” diye laf eder durursun.

Şimdi başını göklere kaldır; göklere, yıldızlara, bunların hareketlerine, doğup batışlarına, ay ve güneşe, doğuş ve batış yerlerinin her gün değişmesine, her hangi bir değişiklik olmadan sıralanmış konak yerlerinden devamlı hareketlerine, kıyâmete kadar bu hareketlerinde her hangi bir aksaklığın olmayıp muntazam bir hesap ve muvazene üzerindeki cereyanlarına, yıldızların çokluğuna ve renklerinin ayrılığına bak. Sonra bunların şekillerine bak; kimisi akrep, kimisi oğlak, kimisi öküz, kimisi arslan ve bâzısı da insan suretinde olduklarını ve yeryüzünde ne kadar sûret varsa göklerde de benzerlerinin bulunduğunu, sonra güneşin kendi yörüngesinde bir yıl içindeki seyrine bak. Eğer doğup batması olmasaydı, gece gündüz ayırımı olmaz ve vakitler ayarlanamazdı. Ortalık devamlı olarak ya karanlık veya ışık içinde kalırdı. Çalışma ve istirahat zamanları bilinemezdi. Allahu Teâlâ’nın nasıl geceyi perde, uykuyu da istirahat olarak yarattığına, gündüzü de geçimi sağlamak için vâr ettiğine bir bak. Geceyi gündüze, gündüzü geceye katarak bunları nasıl büyültüp küçülttüğüne bak. Mevsimlerin ayırımı için güneşin yüksek ve alçaktan seyrine bak. Göklerin

acayip hallerinin onda birini dahî anlamak imkânsızdır. Bizim söylediklerimiz düşünce yollarını açıklamak içindir.

Şunu da iyi bil ki, her yıldızın yaratılmasında, şeklinde, renginde, bulunduğu yere konmasında Allahu Teâlâ'nın bin bir hikmeti vardır. Bedenindeki âzâlarını da buna kıyasla. Onun her parçasında ve her uzvun o yere konmasında bin bir hikmetler olduğu gibidir. Gökler ise bundan çok daha önemlidir. Ne büyüklüğünde ne de mânalarının çokluğunda yer, gökler ile hiç bir suretle mukayese edilemez. Aralarındaki büyüklük ile birbirinden farklı oldukları anlaşılır. Yalnız güneşin yüz altmış küsur defa yerden büyük olduğunda ittifak edilmiştir. Güneşin büyüklüğünü bildiren rivâyetler de vardır. Yine küçük olarak görülen yıldızların, en küçüğü, yerden sekiz defa büyüktür. Yüz yirmi defa büyük olanları da vardır. Bundan da ne kadar uzakta oldukları anlaşılır. Allahu Teâlâ bunların uzaklığına işâret ederek:

رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا

"Allah onu binâ edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir." (Nâziât suresi, 79/28) buyurmuştur. Her gök arasında beş yüz yıllık mesafe olduğu da söylenir.

Bir yıldızın, yerden kat kat büyük olduğunu, yıldızların çokluğunu ve yıldızların yerleştirildiği gibi göklerin genişliğini, sonra senin farkında olmadığın onların süratli hareketlerini, yâni feleğin bir anda yeryüzünün yüz misli süratte mesafe aldığını düşün.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Cebrâil aleyhisselâm'a:

"Güneş battı mı?" diye sorduğunda, Cebrâil aleyhisselâm:

"Hayır, evet." demesi üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Bu nasıl cevaptır?" demesi üzerine Cebrâil aleyhisselâm:

"Ben yok, deyinceye kadar güneşin beş yüz yıllık mesâfe aldığını, bu bakımdan yok der demez, evet demek mecburiyetinde kaldım." diye cevap verdi. Feleğin büyüklüğüne, sonra hafif hareketine, sonra bu kadar büyüklüğü ile beraber göz bebeğine nasıl sıkıştırdığına, oturup gözünü açtığın vakit her tarafını görebildiğine bak.

Aslında bütün azamet ve ihtişamıyla göğe değil, göğün yaratıcısına ve onu nasıl yarattığına ve sonra da görünürde direksiz olarak onları nasıl tutturduğuna bak. Bütün yeryüzü bir mesken, gökyüzü onun örtüsü gibidir.

Sana şaşarım ki süslü, yaldızlı ve işlemeli bir köşke girdiğin vakit ona hayran kalırsın ve ömrün boyunca ondan bahseder durursun da, Hâlık›ın bu

muazzam evine, bu evin yerine, örtüsüne, havasına, içindeki şâyân-ı hayret süs eşyalarına, acayip canlılarına ve çeşitli işlemelerine bakıp durduğun halde onlara iltifat etmezsin ve onlardan bahsetmezsin. Acaba gördüğün o ev, bundan daha mı süslüdür? Hâlbuki aslında bu ev, bu kubbenin en âdî tarafı olan yeryüzünün bir parçasıdır. Buna rağmen bu âleme bakmayışının tek sebebi, Rabbinin inşaatı olması bakımındandır.

Ne yazık ki sen kendini, Rabbini ve Rabbinin evini unutarak mîde ve şehvetin ile meşgul oldun. Bütün emelin, şehvet ve haşmetin oldu. Şehvetinin gayesi de mîdeni doldurmaktır. Ne kadar çok yesen, bir hayvanın onda biri kadar yiyemezsin. Yâni bu hususta hayvan yine senin on derece fevkindedir. Haşmetinin sonu da nihâyet seni tanıyan elli-yüz kişinin sana karşı dilleri ile yaltaklık edip gönüllerinden sana kin ve nefret duymalarıdır. Şâyet dostluklarında samimî olsalar da yine sana iyilik ve kötülükten hiç bir şey yapamazlar. Buna rağmen yine senin bulunduğun yerde, gerek servet gerek mevki bakımından senin üstünde nice gayr-i müslimler bulunur. Sen yine bu aldanışla uğraşır da hâlâ yer ve göklerin melekûtuna bakmazsın. Bu mülkün sâhibinin seni merzuk ettiğini düşünmezsin.

Sen tıpkı, bir hükümdârın, yüksek ve müzeyyen sarayının altında yuva yapan ve bu yuvadan çıkan bir karınca gibisin. Karınca ev sâhibi ile karşılaşıp konuşmaya muktedir olsa da ancak kendi yuvasından, yiyip içeceğinden bahsedebilir. O mutantan ve müzeyyen saraydan haberi bile olmaz. Karınca bu saraydan, saraydaki ihtişamdan, içindeki hizmetçiler ve zînet eşyasından haberi olmadığı gibi, sen de Allah'ın bu mülkünden, göklerde deveran eden meleklerinden bir şey bilmezsin. Tıpkı karınca gibisin. Bununla beraber karıncadan da düşüksün. Çünkü karıncada, seni ve senin sarayını düşünecek kudret yoktur. Hâlbuki sen bu yeteneğe sâhipsin. Sen, göklerin melekûtunda cevelân edebilirsin.

Sözü fazla uzatmayalım. Çünkü ne kadar uzatsak da, Allah'ı bilmek için Allahu Teâlâ'nın bize bahşettiği delîl ve imkânların hepsini saymamız mümkün değildir. Zâten Allah'ı mârifet hususunda âlimler ve velîlerin bildiğine nispetle bizim bildiklerimiz az. Bütün peygamberlerin bildikleri de mukarreb meleklerin bildiklerine nispetle az; bu melekler de dahil, bu yaratıkların bildikleri, Allahu Teâlâ'nın ilmine nispetle ilim denmeyecek kadar azdır. Bunlara ilimden ziyade dehşet, hayret, kusur ve acziyet denir. Kullarına bildirdiğini bildirdikten sonra:

“Size az ilim verilmiştir.” (İsrâ suresi, 17/85) buyuran Allahu Teâlâ’yı tesbih ve takdîs ederim.

İşte bu düşünürlerin, Allah’ın yaratıkları hakkındaki düşünce ve tefekkürleri budur. Burada Allahu Teâlâ’nın zâtını düşünmek diye bir şey yoktur. Ancak yaratıkları düşünmekle yaratanın azamet ve kudretine delil çekilir. O’nun sun-ı bedîî ve yaratıkları üzerinde ne kadar çok düşünürsen, o nispette O’nun azamet ve kudretini anlarsın. Bu, tıpkı bir âlimin ilmini beğenmesine benzer. Ne kadar daha çok ilmine, yazılarına şiir ve edebiyatına muttalî olursan, o nispette ona bağlılığın sevgi ve saygın artar.

Allahu Teâlâ’nın yaratıkları üzerinde onlardaki nizam ve intizamda da böyle düşün. Zîra bunlar üzerinde düşünmenin sonu yoktur. **“Şükür Kitabı”**nda tafsîlâtını verdiğimiz şu hususu da buraya ilâve edelim. Şükür kitâbında, bu varlıklara, Allah’ın bize in’âm ve ihsânı olmaları bakımından nazar ettik. Bu kitapta ise, yalnız Allah’ın yaratıkları olmaları bakımından bunları ele almış bulunuyoruz.

Gerek Allah’ın fiili ve gerek bize in’âm ve ihsânı olmaları bakımından bizim baktığımız, bunların hepsine, tabiatçilerin başka gözle bakması, sapıklık ve azgınlıklarının neticesidir. Allah’ın muvaffak kıldığı kimselerin bunlara bakıp bunlar üzerinde düşünmesi ise hidâyete sebep olur. Yer ve göklerdeki her zerre ile Allahu Teâlâ dilediğini hidâyet ve dilediğini sapıtır. Çünkü bunlara, Allah’ın fiili ve sanatıdır diye bakanlar, bunlardan Allah’ın azametine delil çeker ve bu istifadeyi yaparlar. Kim sebepleri, yaratanı düşünmeden, yalnız bunların birbirine sebep olup müessir olduklarına göz atar ve sade bu yönden bunları düşünürse azar ve mürted olur. Sapıklıktan Allah’a sığınır, fazl u keremi, cûd ve rahmeti ile bu gibi sürçmelerden bizi korumasını dileriz.

*

“Rub’u’l-Münciyât”ın dokuzuncu kitâbı olan Tefekkür Kitâbı burada tamâm oldu.

Yalnız Allah’a hamd eder, yüce peygamberine, onun âline ve ashâbına salat u selâm ederim.

Bunu, ölüm ve ölüm ötesi kitâbı tâkib edecek ve Allahu Teâlâ’nın lûtf u keremi sâyesinde bu kitâb ile İhyâu Ulûmi’d-Dîn sona erecektir.

[138]. Yaratıklar ikiye ayrılır; birisi ruh ve mâna diğeri de madde ve cisimdir. Allahu Teâlâ'nın bunları yaratması da iki şekildedir:

Birisi, bir şeyin olmasını irâde ettiği anda o şeyin maddesiz, sebepsiz, zaman ve mekânsız hemen oluvermesidir. Nitekim: **"O, bir şeyi dilediği zaman buyruğu sadece o şeye "Ol" demektir; hemen olur."** (Yâsin suresi, 36/82) buyrulmuştur.

Diğeri de zaman ve sebeple yaratılmıştır; Yer, gökler ve madde âlemi bu kabildendir. Meselâ, insanın vücuduna sebep toprak, nutfe vesâiredir. Fakat insanın yaratılmasının asıl sebebi, Allah'ı tanımak ve O'na kulluk etmektir Yâni Allah'ın kudreti her hangi bir şeyi sebepsiz var edeceği gibi sebep ile de vâr eder. Sebepler de maddî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır. Binâenaleyh; yaratanın Allah olduğunu kabûl ettikten sonra, maddî sebepleri araştırmakta bir sakınca yoktur. Meselâ, suyun yerden tebahhur edip soğuk ve sıcak hava tabakaları ile temasından sonra bulutlanıp yağmur hâlinde damlamasını incelemek, dînî yönden sakıncalı değildir. Gazalî merhûmun bu beyânatı tabiatçileri red içindir (Mütercim).

RUB'U'L-MÜNCİYÂT
ONUNCU KİTAB

ÖLÜM VE SONRASINI ANMA KİTABI
(KÎTÂBU ZİKRÎ'L-MEVT VE MÂ BA'DEHÛ)

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsustur (O'na hamd ederim). O Allah ki, ölüm ile beraber cebbarların boynunu, Kisrâların belini kırdı. Kayserlerin emellerini boşa çıkardı da onları zelîl ve perişan etti. Onlar ki, ölümden nefret ederlerdi. Fakat Hak Teâlâ'nın va'd-i sübhânîsi geldiği vakit onları yere serdi ve saraylardan mezarlara, evlerin aydınlığından lâhdin karanlığına, cariyelerle eğlenmekten kurt ve böceklerin kucağına, yer üstündeki zevklerden yer altında kıvranmaya, dost ve ahbâb ile ünsiyetten mezarda yalnızlığa, yumuşak atlas dîbâlar üzerinde yaslanmaktan sert toprağa intikal ettirdi.

Onların satvet ve haşmetleri kendilerini ölümden kurtaramadı. Nasıl, onların sesi daha çıkıyor mu? Beka ve kahr u istilâ ile tekleşen ve bütün canlıları takdîr ettiği ölümle zelîl eden, sonra da ölümü, müttakîler için bir kurtuluş ve vuslat kapısı yapan, mezarı da kıyâmete kadar âsîler için tutuklu yeri kılan Allahu Teâlâ'yı tesbîh ve takdîs ederim. Zâhirî nîmetleriyle in'âm, galip ve kahir şekilde intikam almak, O'na mahsustur. Yer ve göklerde evvel, âhir, hamd, ona mahsustur.

Salât u selâm, açık mucize ve alâmetler sâhibi olan Muhammed ile onun âline olsun.

*

Bundan sonra bilmiş ol ki; kendisini ölüm yakalayacak olana, varacağı yerin toprak, arkadaşlarının böcekler, konuşacaklarının Münker ve Nekir melekleri, karyolasının mezar, devamlı duracağı yerin toprak, uğrak yerinin kıyâmet, son yerinin cennet veya cehennem olduğunu bilen kimseye yaraşan; fikir ve zikrinin ölüm olması, ölüm için hazırlanması, ona göre tedbir alması, ölümü beklemesi ve bütün imkânları ile ölüm için hazırlanmasıdır. Hattâ insan dâima kendisini mezardaki ölülerden saymalıdır. Çünkü uzak olan gelmeyecek olandır. Yoksa her gelecek, yakındır. Akıl, ölüm için hazırlanmaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Akıllı adam, kendisini hesâba çekip ölüm için hazırlanandır."* buyurmuştur. Bir şey için hazırlanmak, onu sık sık hatırlamakla, hatırlamak da hatırlatıcı şeylere bakmakla mümkündür.

Bunun için biz de burada ölüm ânını, ölümden önce ve sonraki halleri, âhiret ve kıyâmetin hallerini, cennet ve cehennemi ve bunlardan tekrar

tekrar insanın hatırlaması gerektiği hususları anlatacağız. Maksadımız, ölüm için hazırlanmaya teşviktir. Çünkü ömürden az bir şey kaldı. Ölüm yolculuğu yaklaştı. Ne yazık ki insanlar bundan gafildirler. Nitekim âyet-i celîlede:

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ

"İnsanların hesap görme zamanı yaklaştı, fakat onlar hâlâ habersiz, haktan yüz çeviriyorlar." (Enbiyâ suresi, 21/1) buyrulmuştur.

Şimdi biz ölüm ile ilgili olan hususları iki bölümde anlatalım:

BİRİNCİ BAB:
ÖLÜMÜ HATIRLAMA VE ANMAYI TEŞVÎK

Bilmiş ol ki; dünyanın zevklerini seven, ona aldanıp meyleden kimse, ölümden gaflet eder ve ölümden bahsedilince, ondan nefret eder. İşte bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ:

قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ

إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“De ki: “Doğrusu kendisinden kaçtığınız ölüme mutlak yakalanacaksınız. Sonra görüleni de görülmeyeni de bilen Allah’a döndürüleceksiniz.” O size işlediklerinizi haber verecektir.” (Cuma suresi, 62/8) buyurmuştur. Sonra insanlar üç kısma ayrılır. Bir kısmı, dünyaya dalmış gidiyor. Diğer kısmı henüz tövbe etmiş ve Hakk’a yönelmiştir. Üçüncü kısmı da kemâle ermiş âriflerdir.

Dünyaya meyleden, ölümü anmaz; anarsa da dünyadan nasıl ayrılacağına üzülerek anar. Bunun için ölümü yerer. Bu gibilerin bu maksatla ölümü anmaları, Allah’a uzaklaşmaktan başka bir yarar sağlamaz.

Henüz tövbe etmiş olana gelince; onun ölümü fazla anması, korku ve haşyetinin artması ve tövbeye devamı için lâzımdır. Bâzen ölümden korkması, tövbesini tamamlamadan ve gerekli azığını almadan gitme korkusu sebebiyle olabilir ki, burada mâzur sayılır. Bu maksatla ölümü sevmeyenlerden, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in haklarında:

مَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللهِ كَرِهَ اللهُ لِقَاءَهُ

“Allah’a mülakatı (ölümü) *kerih göreni* (ondan hoşlanmayanı) *Allah da kerih görür.”*[139] buyurduğu kimselerden sayılmaz.

Çünkü bu adam ne ölümü ne de Allah’a mülâkatı kerih görüyor; bilakis kusur ve noksanlarını telâfi peşindedir. Bu, sevgilisine ulaşmak için sevgilisinin arzu ettiği şekilde hazırlanmakla meşgul olduğundan, vakit kazanmak isteyenlerin durumuna benzer. Bu, mülâkatı kerih görmüş

sayılmaz. Bunun belirtisi, devamlı olarak hazırlıkla meşgul olmaktır. Böyle yapmazsa dünyaya meyletmiş sayılır.

Ârife gelince; o devamlı olarak ölümü hatırlar. Çünkü ölüm, sevgilisi ile buluşma zamanıdır. Seven, sevgilisi ile buluşacağı günü hiç hatırından çıkarmaz. Hattâ ölümün geç gelmesine canı sıkılır. Bir an önce bu isyan dünyasından kurtulup Allah'a ulaşmaya can atar. Nitekim Huzeyfe (r.a.) ölüm döşeğine yattığı vakit:

"Dost, ânî bir baskınla geldi. Pişmanlık fayda vermez. Allahım, fakirlik ve hastalıktan hakkımda hayırlı olanı bana ver. Ölüm de hakkımda yaşamaktan hayırlı ise sana ulaşıncaya kadar ölüm yolunu bana kolaylaştır." diye duâ etmiştir.

Demek ki kusurlarını telâfi ve sermaye edinmek maksadıyla henüz tövbe etmiş olanın ölümden hoşlanmamasında, hazırlıklı bulunanın da ölümü sevmesinde mâzur sayılırlar. Fakat bu ikisinden de daha üstün rütbe, kendisi için ölüm veya kalım taraflarını tercih etmeden, işi Allah'a havale edip, O'nun için en sevimli olanı, kendisi için de en sevimli olmaktır. İşte aşırı derecede sevgi sayesinde teslim ve rızâ makamına yükselen budur. Bu ise, son rütbedir.

Her hâl ü kârda ölümü hatırlamakta sevap ve fazîlet vardır. Zîra dünyaya meyleden insan, ölümü ana ana, yavaş yavaş dünyadan uzaklaşmaya başlar. Çünkü artık nîmetleri ona ağır gelmekle, zevklerinden hoşlanmamaya başlar. Böylece dünyanın lezzet ve şehvetlerinden insanı soğutan her şey, kurtuluş sebeplerindendir.

---

[139]. Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

DAİMA ÖLÜMÜ ANMANIN FAZÎLETİ

Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Zevkleri yok eden ölümü, çok anın."*[140] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Eğer siz Âdemoğullarının ölüm hakkında bildiklerinizi hayvanlar bilseydi, onların vücutlarında et bulup yiyemezdiniz."*[141] buyurmuştur.

Hz Âişe (r.a.) Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e; "Şehidlerle beraber haşrolunacak kimse var mı?" diye sorunca, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Evet, günde yirmi defa ölümü hatırlayan, şehidlerle haşrolunur."*[142] diye cevap vermiştir. Çünkü yirmi defa ölümü hatırlamak, insanı dünyaya aldanmaktan alıkoyar ve âhiret için hazırlanmaya; ölümü unutmak ise insanı dünya zevkine sürüklemeye sebep olur. Yine Resul-i Ekrem:

اَلْمَوْتُ تُحْفَةُ الْمُؤْمِنِ

"Mü'minin hediyesi ölümdür."[143] buyurmuştur. Çünkü dünya, mü'minin tutuklu bulunduğu bir yerdir. Zîra burada devamlı olarak nefsi ile mücadele, şehvetlerine karşı rivâzet ve şeytânın saldırısına karşı savunma halindedir. Ölüm ise bütün bu sıkıntılardan âzâd olmak demektir. Âzâdlık ise kendi hakkında bir hediyedir. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Ölüm, her mü'min için kefârettir."[144] buyurmuştur. Bununla da gerçek Müslüman'ı kasdetmiştir. O Müslüman ki, Müslümanlar onun elinden ve dilinden emîn olmuştur. Mü'minin iyi vasıfları kendisinde yerleşmiş, günahlarla kirlenmemiş, ancak farzları yerine getirmek ve büyük günahlardan kaçınmakla bâzı ufak tefek hatâları olmuştur ki, ölüm bunları yok eder.

Atâ-i Horasânî'nin anlattığına göre, bir gün Resûl-i Ekrem (s.a.v.) kahkahalar atan bir meclise uğradı ve:

شُوبُوا مَجْلِسَكُمْ بِذِكْرِ مُكَدِّرِ اللَّذَّاتِ الْمَوْتُ

"Meclisinizi, muhabbetinizi, zevkleri alt üst eden şeylerle karıştırınız." buyurdu. Onlar: "O nedir?" diye sormaları üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ölümdür."*[145] buyurdu. Enes'in (r.a.) rivayetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَكْثِرُوا مِنْ ذِكْرِ الْمَوْتِ فَإِنَّهُ يُمَحِّصُ الذُّنُوبَ وَيُزَهِّدُ فِي الدُّنْيَا

"Ölümü çok hatırlayın. Zîra o, günahlardan korur ve dünyadan îrâz ettirir."[146] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

كَفَى بِالْمَوْتِ مُفَرِّقًا

"Ayırıcılık bakımından ölüm yeter."[147] Diğer bir hadiste:

كَفَى بِالْمَوْتِ وَاعِظًا

"Vaiz olmak bakımından ölüm yeter."[148] buyurmuştur. Bir gün Resûl-i Ekrem (s.a.v.) mescide gitmiş, orada bazı kimselerin konuşup gülüştüklerini görünce: *"Ölümü anın, nefsimi kudret elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, benim bildiğimi siz bilseydiniz, az güler çok ağlardınız."*[149] buyurmuştur. Bir defa Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzurunda bir adamı övdüklerinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Bu adamın ölümü anması nasıldır?" diye sordu. Onlar da:

"Ölümü andığını hiç hatırlamıyoruz." deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"O halde adamın bir değeri yoktur."[150] buyurdu.

İbn Ömer (r.a.) anlatıyor: "Bir gün, onuncu şahıs olarak Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzurunda bulunuyordum. Ensardan birisi, "İnsanların en akıllısı ve en keremlisi kimdir?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Ölümü daha çok anan ve onun için daha çok hazırlanandır. İşte dünyanın şerefini ve âhiretin keremini ihrâz eden akıllılar bunlardır." buyurdu.

Bu hususta İslâm büyüklerinin sözleri:

Hasan-ı Basrî: "Ölüm, dünyanın bütün kötülüklerini açığa çıkardı da akıl sâhibi için dünyalık hususunda sevinç namına bir şey bırakmadı." dedi.

Rebî b. Haysem: "Kişinin beklediklerinde ölümden daha hayırlısı yoktur." demiştir.

Yine bu zât: "Beni kimseye bildirmeyin, beni, Rabbime havâle edin." dedi. Hakîmlerden birisi, kardeşliklerinden birisine yazdığı mektupta: "Kardeşim, ölümü arayıp bulamayacağın gün gelmeden önce, bu dünyada ölüm için hazırlan." dedi.

İbn Sîrîn'in yanında ölümden bahsedildiği vakit kaskatı kesilir ve bütün âzâları ölmüş gibi donardı.

Ömer b. Abdülazîz her akşam adamlarını başına toplar, ölümden ve kıyâmetten bahsederler ve âdeta bir ölen varmış gibi ağlarlardı.

İbrâhim et-Teymî: "İki şey beni dünya zevkinden ayırmıştır. Biri ölümü hatırlamak, diğeri de Allah huzurunda hesap vermeyi düşünmektir." dedi.

Kâ'b da (r.a.): "Ölümü bilene dünyanın elem ve sıkıntıları kolay gelir." dedi.

Mıtraf diyor: "Rüyâmda Basra mescidinin ortasında adamın biri "Ölümü hatırlamak, korkanların kalbini deldi. Vallahi, onları şaşkın görüyorum, dediğini duydum." dedi.

Eş'as anlatıyor: "Hasan-ı Basrî'nin sohbetine devâm ederdik. Onun sohbeti cehennem, âhiret ve ölüm işini hatırlatmaktan ibâret idi."

Safiyye (r.a.) diyor: "Kadının biri Hz. Âişe'ye (r.a.) kalbinin kasvetinden şikâyet etti. Hz. Âişe (r.a): "Ölümü çok an ki, kalbin yumuşasın." buyurdu. Kadın da böyle yaptı ve kalbi yumuşadı. Bunun üzerine kadın Hz. Âişe'ye (r.a.) gelerek teşekkür etti."

İsâ aleyhisselâmın yanında ölümden bahsedildiği vakit, vücudundan ter yerine kan sızardı. Dâvud aleyhisselâm da ölüm ve kıyâmet anıldığı vakit âzâları birbirinden ayrılıncaya kadar ağlar; Allah'ın rahmeti anıldığı vakit kendine gelirdi.

Hasan-ı Basrî diyor: "Aklı başında olan herkes ölümden korkar ve onun için üzüntü duyar."

Ömer b. Abdülazîz âlimlerden birisine:

"Bana vaaz et." dedi. Âlim:

"Halifelerin ilk öleni sen değilsin, yâni sen de her halife gibi öleceksin." dedi. Ömer:

"Daha söyle." deyince âlim:

"Âdem'e varıncaya kadar bütün ataların ölümü tatmış ve sıra sana gelmiştir." deyince Ömer ağladı.

Rebî b. Haysem de ölümü hatırından çıkarmamak için evinin içinde günde bir kaç defa yatıp kalktığı bir mezar kazdırmıştı; bir an ölüm hatırımdan çıksa kalbim bozulur." derdi.

Şıhhır'ın oğlu Abdullah'ın oğlu **Mitraf** da: "Şu ölüm yok mu? Servet sahibine servetlerini zehir etmiştir. O halde ölüm olmayan yer için servet hazırlayın." demiştir.

Ömer b. Abdülazîz de Anbese'ye: "Ölümü çok hatırla. Şâyet bolluk içinde isen onu sana daraltır, darlıkta isen hayatını genişletir." dedi.

Ebû Süleyman ed-Dârânî de Ümm-i Hirven'e: "Ölümü sever misin?" diye sordu. Kadın; hayır, dedi. Sebebini sorunca: "Bir adama karşı bir kusur işlesem, onun yüzünü görmek istemem. Allah'a bu kadar isyan ettiğim halde O'na ulaşmayı nasıl seveyim?" demiştir.

---

[140]. Metin olarak yukarıda geçmiştir.
[141]. Metin olarak yukarıda geçmiştir.
[142]. Metin olarak yukarıda geçmiştir.
[143]. İbn Ebi'd-Dünya, Taberânî, Hakim Abdullah ibn Ömer'den mürsel olarak rivayet etmişlerdir.
[144]. Ebû Nuaym **"Hilye"**de rivâyet etmiştir.
[145]. İbn Ebi'd-Dünya mürsel olarak rivayet etmiştir.
[146]. İbn Ebi'd-Dünyâ rivayet etmiştir.
[147]. Haris, Ebû Üsâme'den rivayet etmiştir. İbn Ebi'd-Dünyâ başka yoldan mürsel olarak rivayet etmiştir.
[148]. Taberanî ve Beyhakî Ammar b. Yasir'den rivayet etmiştir.
[149]. İbn Ebi'd-Dünyâ İbn Ömer'den rivayet etmiştir.
[150]. İbn Ebi'd-Dünyâ, Enes'den rivayet etmiştir.

ÖLÜMÜ HATIRLAMANIN KALBE YERLEŞMESİ

Bilmiş ol ki, ölüm tehlikeli ve korkunç bir şeydir. İnsanların bundan gafleti, onu az düşünüp az konuşmalarındandır. Hattâ ölümü hatırlayanlar da arınmış bir kalp ile düşünmez; dünya şehvetleri ile meşgul olan kalpler ile düşünürler. Bu bakımdan ölümü hatırlamak, gönüllerde fazla tesîr etmez. Bunun çâresi, her şeyden sıyrılmış bir kalp ile daima gözünün, önünde bulunan ölümü, çöl veya deniz yolculuğuna çıkacak olan insanın, bu tehlikeli yolculuktan başka bir şey düşünmediği gibi, düşünmektir. Böyle hâlis bir düşünce ile ölümü düşündüğü vakit, bu düşüncenin kalbinde tesîr ederek dünya neşesini azaltıp kalbini üzeceği ihtimâli kuvvetleşir.

Bu hususta en müessir yol, kendi emsallerinde, kendisinden önce ölüp toprak altına girenleri, onların mevki ve mansıplarını, toprağın onların sûretlerini nasıl mahvettiğini, mezarlarında nasıl çürüdüklerini, ailelerinin dul, çocuklarının nasıl yetim kaldığını, mallarının mahvolduğunu camideki yerlerinin boş kaldığını ve dostlarından ayrıldığını, hayatta iken nasıl neşeli sohbet ettikleri halde nihâyet nasıl unutulup kaybolduklarını düşünmektir.

Ne zaman ki insan, ölen bir adamı bütün teferruatıyla böyle düşünür, sûretini, neşesini, geçim için çırpınışını, ölümü unutup yaşamak istediğini, gençlik ve kuvvetine mağrur olduğunu, eğlenceye meylettiğini, önündeki ölümü unutarak zevkine daldığını ve nihâyet ölümün kendisini nasıl ânî olarak yakaladığını, dünyada yürüyen ayaklarının nasıl donup kaldığını ve hattâ mafsallarının çürüyerek birbirinden ayrıldığını, hayatta konuşan dilini şimdi kurtların yediğini, toprağa verilirken inci gibi parlayan dişlerinin şimdi nasıl çürüdüğünü, kendisi ile ölümü arasında bir gün bile mesafe yok iken nasıl on yıl sonra lâzım olacak nafaka peşinde koştuğunu, ummadığı zamanda ölümün pençelerini kendisine nasıl taktığını, ölüm meleğinin nasıl kendisine göründüğünü; ya cennet veya cehennem diye nasıl kendisine seslendiğini düşünür kendisini de bu anda onun yerine koyarak gafletinin aynı onun gafleti gibi olduğunu ve aynı âkıbete uğrayacağını hatırlarsa, işte o zaman kalbi yumuşar.

Nitekim **Ebû'd-Derdâ** (r.a.): "Ölüleri hatırladığın vakit kendini de onlardan biri diye kabul et." demiştir.

İbn Mes'ûd da (r.a.): "Saîd, başkasından ders alandır." demiştir.

Ömer b. Abdülazîz de: “Görmüyor musunuz? Her gün sabah veya akşam nasıl birini Allah’a yolcu ediyoruz. Onu yerin içine koyup üzerine toprağı atıyoruz, dostları geride kalıyor ve ilişkileri tamamen kesiliyor.” demiştir.

İşte bunları ve benzerlerini devamlı olarak düşünmek, mezarları ziyaret etmek, hastaları görmek gibi tutum ve davranışlar, gönülde ölümü hatırlamayı tâzeler ve bu hal kalbinde galebe çalarak bütün işlerinde ölümü göz önünde bulundurmaya ve buna göre hazırlanmaya vesîle olur da bu sâyede dünyaya aldanmaktan korunmuş olur. Yoksa kalbin dışı ile ve fasih dil ile ölümü düşünüp anmakta fayda azdır. Dünyalıktan bir şey hoşuna gittiği vakit, insan hemen ondan ayrılacağını hatırlamalıdır.

Bir gün **İbn Mutî** evine baktı ve evi hoşuna gitti. Sonra: “Vallahi, ölüm olmasa seninle sevinir ve eğer dar olan mezara girmeyecek olsam, dünyalıktan hoşlanırdım. Fakat şimdi bunların hepsi boş şeylerdir.” diyerek yüksek sesle ağlamaya başladı.

İKİNCİ BAB:
KISA EMELİN FAZÎLETİ

Resûl-i Ekrem (s.a.v.), Abdullah İbn Ömer'e (r.a.) hitâben:

إِذَا أَصْبَحْتَ فَلَا تُحَدِّثْ نَفْسَكَ بِالْمَسَاءِ وَإِذَا أَمْسَيْتَ فَلَا

تُحَدِّثْ نَفْسَكَ بِالصَّبَاحِ وَخُذْ مِنْ حَيَاتِكَ لِمَوْتِكَ وَمِنْ

صِحَّتِكَ لِسَقَمِكَ فَإِنَّكَ يَا عَبْدَ اللهِ لَا تَدْرِي مَا اسْمُكَ غَدًا

"Sabaha çıktığın vakit akşama çıkacağını düşünme, akşama çıktığın vakit de sabahlayacağını hatırına getirme. Hayâtından ölümün ve sıhhatinden hastalığın için ayır. Ey Abdullah, yârın adının ne olacağını bilemezsin."[151] buyurmuştur.

Hz. Ali'den (r.a.) gelen rivâyette Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Sizin için en çok korktuğum iki kötü huydur. (Bunlar) *nefsinizin hevâsına uymak ve uzun kuruntudur. Hevâya uymak, insanı Hak'tan alıkoyar. Tûl-i emel ise dünya sevgisinden gelir. Allahu Teâlâ dünyayı, sevdiğine de buğz ettiğine de verir. Fakat bir kulunu sevdiği vakit, mutlak sûrette ona îmanı nasip eder. İyi biliniz ki dünya, arkasını çevirdi gitmek üzeredir. Âhiret ise bize yönelmiş yaklaşmaktadır. İyi biliniz ki, amel gününde hesâbınız olmayacağı gibi, hesap gününde de amelinizin olmayacağından korkulur."*[152] buyurmuştur.

Ümmü Münzir'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.), bir akşam vakti bâzı kimselere hitâben: *"Ey insanlar, Allah'tan utanmıyor musunuz?"* buyurdu. Dinleyenler: "Niçin ya Resulâllah?" dediklerinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Zîra yiyeceğinizi toplar, ulaşamayacağınız uzun emeller peşinde koşar ve oturmayacağınız inşaatları yaparsınız."*[153] buyurdu.

Ebû Said el-Hudrî (r.a.) Üsâme b. Zeyd'den (r.a.) bir ay vâde ile yüz dînara bir cariye satın alır. Bunu duyan Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Bir ay vâde ile satın alan Üsâme'ye şaşmıyor musunuz? Üsâme tûl-i emel sahibidir. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, gözüm açıldığı zaman kapaklarını kapamadan öleceğimi, lokmayı yuttuğum vakit onu hazmetmeden öleceğimi düşünürüm. Ey Âdemoğulları, aklınız

varsa kendinizi ölülerden sayın. Allah'a kasem ederim ki, size va'dedilen ölüm gelecek, ona engel olamayacaksınız."[154] buyurmuştur.

İbn Abbâs'ın (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) su döküdüğü vakit hemen akabinde teyemmüm ederdi. Bir gün kendisine, "Yakında su var." dediğimde:

"Belki suya ulaşamam."[155] buyurmuştur.

Rivâyete göre bir gün Resûl-i Ekrem (s.a.v.) üç tane odun aldı. Birini önüne birini de yan tarafına dikti, diğerini de uzaklara attı. Sonra:

"Burada neyi temsil ettiğimi biliyor musunuz?" buyurdu. Ashâb: "Bildir, ya Resûlâllah" deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Bu insan, bu da eceli, uzaklarda olan da emelidir. O, emellerinin peşinde koşar fakat eceli onu yakalar, emeline ulaşamaz."*[156] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَثَلُ ابْنِ اٰدَمَ وَإِلٰى جَنْبِهِ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ مَنِيَّةً إِنْ أَخْطَأَتْهُ

الْمَنَايَا وَقَعَ فِي الْهَرَمِ

"Âdemoğlu, doksan dokuz ümit peşindedir. Umduklarını kaçırırsa ihtiyarlığa düşer."[157] buyurmuştur.

İbn Mes'ûd (r.a.) diyor: "Bu insan, bunlar da etrafını kuşatan tehlikeli ümitleridir. Açık olarak karşısındadırlar. Bu ümitlerden sonra ihtiyarlık, ihtiyarlıktan sonra da emeller gelir. O, açık ümitleri için çeşitli emeller besler. Şâyet umduğuna ulaşamazsa, ihtiyarlık onu öldürür."

Abdullah İbn Mes'ud (r.a.) diyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bize dört köşeli bir çizgi çizdi. Sonra ortasına düz bir çizgi daha çekti ve bu çizginin sağında solunda birçok çizgiler çizdi. Bunun üzerine ortadaki düz çizgi için: *"İşte bu, insandır."* etrafını kuşatan çizgi için de: *"Bu, eceldir. Bu taşradaki çizgiler de emelidir. Onların peşinde dolaşır. Birini kaybederse diğeri ile karşılaşır."*[158] buyurdu.

Enes'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Âdemoğlu ihtiyarladığı halde iki haslet kendisi ile kalır. Onlar da hırs ve tûl-i emeldir."* Diğer rivâyette: *"Âdemoğlu ihtiyarladığı halde kendisinde iki haslet gencelir. Onlar da mala ve ömre harîs olmaktır."*[159] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Bu ümmetin evveli, yakin ve zühd sâyesinde kurtuldu. Sonu da cimrilik ve tûl-i emel sebebiyle helâk olacaktır."[160] buyurmuştur.

Denildi ki: **Îsâ aleyhisselâm** ihtiyar bir demircinin karşısında oturdu ve *"Allahım, bunun tûl-i emel arzusunu kes."* diye duâ etti. Bir de baktı ki adam çekici atmış bir kenarda otura kalmış, tabiî yapılacak iş de ortada kalmış. Bunu gören Îsâ aleyhisselâm:

"Yâ Rab, bunun emelini artır." diye duâ etmiş. Adam da tekrar çekici eline alarak işe başlamıştı. Bunun üzerine Îsâ aleyhisselâm ihtiyâra yaklaşarak, niçin işini bırakıp sonra başladığını sordu. İhtiyar: "Bir ara, ihtiyarladın daha ne kadar çalışacaksın. Artık işi bırak." diye hatırımdan geçti ve işi bıraktım. Sonra, "Canım yaşadığın müddetçe yemeğe ihtiyâcın var, böyle durmakla olmaz." diye düşündüm ve yeniden işe başladım." dedi.

Hasan diyor ki; Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Hepiniz cennete girmeyi sever misiniz?" buyurdu. Onlar: "Evet" demeleri üzerine Resul-i Ekrem:

"Emellerinizi kısaltın, ölümünüzü gözünüzün önüne getirin ve Allah'tan hakkıyla hayâ edin."[161] buyurdu.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) duâsında: *"Allahım, âhirete engel olan dünyadan, ölümün hayrına mâni olan hayattan ve amelin hayrını men eden emelden sana sığınırım."*[162] derdi.

Bu hususta diğer rivayetler:

Mitraf: "Ecelimin zamanını bilseydim, aklımın başımdan gideceğinden korkardım. Fakat Allahu Teâlâ lutfetti, bunu gizledi ve bize gafletini verdi. Eğer gaflet olmasaydı hiç kimse bir işine bakamazdı." dedi.

Hasan: "Gaflet ve emel, Âdemoğulları için iki büyük nîmettir. Eğer bunlar olmasaydı Müslümanlar sokaklarda yürüyemez hale gelirlerdi." demiştir.

Sevrî: "Öğrendiğime göre insan, ahmak olarak yaratılmıştır. Eğer ahmak olmayıp her şeyi inceden inceye düşünebilseydi hiç kimse geçimi için çalışamazdı." dedi.

Ebû Saîd b. Abdurrahman: "Dünya mâmûriyetini, adamlarının ahmaklığına medyundur." dedi.

Selmân-ı Farisî: "Üç şey beni hayrete düşürdü ve hattâ güldürdü. Bunlar; ölüm kendisini yakalamak üzere olduğu halde dünyalık peşinde olan, unutulmadığı halde kendisi gaflette bulunan. Rabbi kendisinden râzı olup olmadığını bilmediği halde ağız dolusu gülenlerdir. Üç şey de beni üzdü ve hattâ ağlattı. Bunlar da Hz. Muhammed ve onun mensubu dostların ayrılığı, kıyâmetin dehşeti, cennet veya cehenneme gitme düşüncesidir." dedi.

Zâtın birisi de: "Zürâre'yi ölümünden sonra rüyâmda gördüm ve kendisine: "Hangi amel, sizin için daha faydalı olmuştur?" diye sordum. O da: "Tevekkül ve kısa emeldir." dedi.

Sevrî: "Zâhidlik, kaba kumaş ve sûf giymek değildir. Zâhidlik, uzun emelleri atmaktır." dedi.

Mufaddal b. Fudale, emelden kurtulması için Allahu Teâlâ'ya duâ etti. Allahu Teâlâ da ondan yemek, içmek zevkini kaldırdı. Sonra duâ etti ve: "Yâ Rab, bana emeli bahşet." dedi. Allahu Teâlâ bu dileğini de kabul etti ve yeyip içmesine döndü.

Hasan-ı Basrî'ye: "Gömleğini yıkasan iyi olur." diyenlere, "Benim daha önemli işim var." demiştir.

Yine **Hasan-ı Basrî**: "Ölüm boynunuza asılı, dünya ise ardınızda dürülmektedir." dedi.

Yine zâtın birisi: "Ben, kılıç karşısında boynunu uzatıp ne zaman kılıcı yiyeceğim diye bekleyen bir insan gibiyim." dedi.

Dâvud-ı Tâî: "Eğer bir ay müddetle yaşamayı umsam, büyük bir iş yapmış sayılırım. Nasıl bunu umayım ki, her gün insanların başına gelen felâketleri görmekteyim." dedi.

Hikâye edildiğine göre **Şakîk-i Belhî** hocası Ebû Hâşim er-Rummânî'yi ziyârete gitti. Hocası cebini kabarık görünce:

"Cebinde ne var?" diye sordu. O da:

"Dostlarımdan birisi bana bir miktar yardımda bulundu ve "Orucunu bunlarla açmanı arzu ederim." dedi. Bunun üzerine hocası:

"Demek sen akşama kadar yaşayacağını hatırından geçirebiliyorsun? O halde ben seninle artık konuşmam." dedi ve kapıyı yüzüme kapayarak içeri girdi.

Ömer b. Abdülazîz bir defa îrâd ettiği bir hutbesinde: "Her yolculuğun kendi özelliğine göre bir azlığı vardır. Âhiret yolculuğu için de takvayı azık alın. Allahu Teâlâ'nın hazırladığı mükâfat ve mücâzâtı görmüş gibi heves edin ve korkun. Tûl-i emele kapılmayın. Zîra tûl-i emel kalbinizi katılaştırır da düşmanınız olan şeytanın emrine girmiş olursunuz. Vallahi, akşama çıktığı vakit sabaha, sabaha çıktığı vakit akşama çıkacağını bilmeyen kimsenin emelleri önüne serilmez. Bu arada bâzı acele ümitleri ile karşılaşabilir. Gerek ben ve gerek siz dünyaya aldanmış nice insanlar gördük. Huzur, ancak Allah'ın azâbından emîn olanlar için, neşe ve sevinç de kıyâmetin zorluğunu atlatanlar içindir. Fakat kim ki, bir çıbanı iyice tedâvi etmezse, o başka taraftan patlak verir; böyleleri nasıl sevinsin?

Kendimi men etmediğim şey ile size emretmekten Allah'a sığınırım. Çünkü o zaman kıyâmet günü benim satvetim kaybolur, kusurum açığa çıkar, rezîl ve perişan olurum. O günde zengin ve fakir meydâna çıkar, terâziler kurulur.

Öyle bir müşkilâtla karşılaşacaksınız ki, eğer yıldızlar bunlarla karşılaşsa kararıp dökülürlerdi. Dağlar dayanamaz, erirlerdi. Yer bu zorlukla karşılaşsa paramparça olurdu. Cennet ile cehennemden başka bir yer bulunmadığını ve bunlardan mutlaka birisine gideceğinizi biliyorsunuz." dedi.

Adamın biri kardeşliklerinden birine yazdığı mektupta: "Dünya uyku, âhiret ise uyanıklık âlemidir. Bunların arasında orta derecede, ölüm ve berzah halidir. Biz ise, uykuda gördüğümüz rüyâ hayâtı yaşıyoruz vesselâm."

Başka birisi de bir kardeşliğine: "Dünya için üzüntü uzun, halbuki ölüm insana yakındır. Her gün yokluğa doğru gitmektesin. O halde kalk da yolculuk var diye seslenilmeden önce kendine gel." demiştir.

Hasan-ı Basrî diyor: "Âdem aleyhisselâm hataya düşmeden önce, emeli ardında, eceli ise gözünün önünde idi. İşlediği hatadan sonra durumu değişti. Emelini önüne ve ecelini arkaya attı."

Abdullah b. Es-Sümeyt diyor ki, babam şöyle dedi: " Ey sıhhatine aldanan! Sapa sağlam bir insanın düşüp öldüğünü hiç görmedin mi? Ey ömrünün uzunluğuna aldanan! Vakti gelmeden kimsenin öldüğünü hiç görmedin mi? Eğer sen ömür boyu bunu düşünsen, geçmiş zevklerini unuturdun. Sıhhatine veya uzun süre yaşamana mı aldanıyorsun?

Ölümden emin mi oldun, yoksa ölüm meleğine mi aldırış etmiyorsun? İyi bil ki ölüm meleği geldiği vakit onu servet ve adamlarından hiç kimse önleyemez. Ölüm ânının gam, gussa, keder, hasret ve nedâmet olduğunu bilmiyor musun? Sonra ölüm ötesi için çalışan kula Allah rahmet etsin. Allah o kula rahmet etsin ki, ölüm gelip çatmadan önce kendine bakmış ve hazırlanmıştır."

Ebû Zekeriya et-Teymî anlatıyor: "Süleyman b. Abdülmelik ile Mescid-i Haram'da bulunuyorduk. Birisi, içerisi oyulmuş ve yazılmış bir taş getirdi ve yazıyı okuyacak adam aradı. Vehb b. Münebbih geldi ve yazıyı şöyle okudu: "Ey Âdemoğlu, ömründen ne kadar kaldığını bilseydin dünyadan yüz çevirir ve biraz daha fazla amel etmeye gayret ederdin. Hırsını azaltırdın. Hâlbuki ölüm yarın sana gelecek, sürçmelerine seni pişmân edecek. Varlığından ve adamlarından seni sıyıracak, artık ne dünya adamı olacak ne de âhiretin için bir şey yapabileceksin. O halde hasret ve nedâmet

gelmeden âhiretin için çalış.” Bu yazıyı dinleyen Süleyman hüngür hüngür ağladı.

Yine birisi, “Yûsuf’un oğlu Muhammed’in, Yûsuf’un oğlu Abdurrahman’a yazdığı bir mektubunda şöyle söylediğini anlatıyor: “Sana selâm, ben senin için Allah’a hamd ederim. Bundan sonra, ben seni bu mühlet diyarından cezâ yeri olan âhiret ile korkuturum. Şimdi üzerinde yürüdüğün toprağın yakında içine gireceksin. Münker ve nekir melekleri sana sorular soracak. Allahu Teâlâ yardımcın olursa beis yoktur. Vahşet ve ihtiyaç da yoktur. Şâyet durum bunun aksine olursa, o dehşet, vahşet ve darlıktan Allah seni ve beni korusun.

Sonra seni haşir sayhasına ve nefh-ı sûre ulaştırır. Hakkında hüküm verilmek için Allah huzûruna çıkarılırsın. Yer, adamlarından boşalır. Göklerde kimse kalmaz. Gizli işler açığa çıkar. Cehennem kaynar. Mîzan kurulur. Peygamberler ve şehidler getirilip aralarında hak ile hükmedilir ve Allah’a hamd ederiz, derler. Nice rüsvây ve kepaze olanlar bulunduğu gibi, nicelerinin de kusurları gizlenir ve bahşedilir. Niceleri helâk olacak ve niceleri kurtulacaktır. Niceleri azâb olacak ve niceleri rahmete ulaşacaktır.

O günde acaba benim ve senin halimiz ne olacak? İşte bunları düşünmekte zevkleri yok etmek, şehvetlerden uzaklaşmak, emeli kısaltmak, uykudakileri uyarmak ve gafilleri korkutmak vardır. Allahu Teâlâ bizi ve sizi bu büyük tehlikelerden, dünya ve âhiretin sıkıntılarından korusun.”

Ömr b. Abdülazîz bir hutbesinde Allahu Teâlâ’ya hamd ü senâ ettikten sonra şöyle dedi: “Ey insanlar, siz boş yere yaratılmadığınız gibi, başıboş da bırakılmış değilsiniz. FasI u kazâ için toplanacağınız bir gün vardır. Her şeyi kuşatan rahmetinden, yer ve gökler kadar geniş olan cennetinden Allahu Teâlâ’nın uzaklaştırdığı kimse, hâib ve hâsir olmuştur. Yârının emini, bugünün korkanı ve takvâya sâhip olanıdır.

Dünyâyı verip âhireti alan, şekaveti verip saâdeti alandır. Helâke yönelenler arasında olduğunuzu biliyor musunuz? Siz gideceksiniz, yerinize başkaları gelecek. Her gün akşam sabah teçhiz edip âhirete yolcu ettiğiniz nice insanlar vardır. Onları döşeksiz, ışıksız mezara gömersiniz. Sebepler onlardan kalktı, dostlar ayrıldı, hesap başladı. Ben size bu tavsiyelerde bulunurken yemin ederim ki, hiçbirinizi kendimden daha fazla günahkâr görmüyorum. Ancak bu da Allahu Teâlâ’nın bir sünnetidir. Emr-i mâruf, nehy-i münker de vazifemdir. Allahu Teâlâ’dan mağfiret dilerim.” Bunları söyledikten sonra kolunu yüzüne aldı, sakalı ıslanıncaya kadar ağladı ve ölünceye kadar bir daha meclise dönmedi.

Kamka' b. Hakim de: "Otuz yıldır ölüm için hazırlanmaktayım. Eğer ölüm şimdi kapıma gelse, şu veya bu işim var diye tehîrini istemem." demiştir.

Sevrî diyor: "Kûfe mescidinde bir ihtiyar ile karşılaştım. İhtiyar; "Otuz yıldır burada ölümümü beklemekteyim. Şâyet şu anda ölüm kapıma gelse ona bir şey emretmem ve bir şeyden de onu men etmem. Benim kimsede bir şeyim olmadığı gibi kimsenin de bende bir şeyi yoktur." dedi."

Abdullah b. Sa'lebe: "Belki de sarılacağın kefen dokunmuştur. Sen ise, hâlâ gülüp duruyorsun." demiştir.

Ebû Muhammed b. Ali ez-Zâhid: "Kûfe'de Dâvud-ı Tâî'nin de bulunduğu bir cenâze merasimine katıldım. Dâvud-ı Tâî'ye yakın bir yerde oturdum. Dâvud-ı Tâî: "Vaîdden korkana, uzak yakın gelir. Uzun emeller peşinde koşanın ameli zayıf olur ve her gelecek yakındır." dedi" demiştir.

Kardeşim, şurasını iyi bil ki, Rabbinden seni meşgul eden her şey şûmdur. Şurasını da unutma ki, dünyada olanların hepsi mezar adamlarıdır. Nihâyet geride bıraktıklarına nedâmet edecek ve ancak takdim ettiklerine sevineceklerdir. Mezardakilerin nedâmet ettikleri şeyler için dünyadakiler birbirini kırmaktadırlar. Onlar için birbirini çekemez ve durmadan mahkemelere başvururlar.

Rivâyet edildiğine göre **Mâruf-ı Kerhî** kamet etti ve Muhammed b. Ebî Sevbe'ye:

"Geç namazı kıldır." dedi. Muhammed:

"Ben size bu namazı kıldırırsam, ikinci namaz vaktine erişemem, ölürüm." dedi. Bunun üzerine Mâruf-ı Kerhî:

"Demek sen o vakte yetişeceğini düşünebiliyorsun. Bu gibi uzun emellerden Allah'a sığınırım. Zîra tûl-i emel insanı iyi amelden alıkoyar." dedi.

Ömer b. Abdülazîz bir hutbesinde: "Üzerinde yaşadığınız bu dünya, devamlı kalacağınız bir yer değildir. Allahu Teâlâ onun yok olmasına hükmetmiş ve üzerinde yaşayanların buradan göç etmelerini takdir etmiştir. Nice sağlam mâmureler vardır ki, yakında harâbeye döneceklerdir. Nice aldanmış ikamet sâhipleri var ki, yakında göç edeceklerdir. İyilik yapınız ki, en güzel şekilde buradan Allah'a göç edesiniz. Azığınızı alın; azığın hayırlısı takvâdır.

Dünya, bir bulut gölgesi gibidir, tez geçer. Âdemoğulları birbirini çekememekle uğraşıp dururken, o çeker gider. Allahu Teâlâ da kaderi ile insanı dâvet eder, onun eserlerini mahveder. Mevcut olanlar gider, yenileri

gelir ve yeniden işe başlarlar. Dünyanın kârı, zararına muadil değildir. Onun neşesi az, üzüntüsü çoktur.” dedi.

Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) hutbesinde: “Nerede o parlak yüzler? Nerede o gençliğinde mağrûr olanlar? Nerede o kaleler inşâ eden hükümdarlar? Savaş alanlarında zaferden zafere koşan kumandanlar? Zaman onları yok etti. Nihâyet mezarın karanlığına karıştılar. Acele kurtuluşa koşun.” dedi.

---

[151]. Buhârî ve İbn Hibban rivâyet etmişlerdir.
[152]. İbn Ebî’d-Dünyâ Cabir’den (r.a.) rivayet etmiştir.
[153]. İbn Ebi’d-Dünya ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir.
[154]. İbn Ebi’d-Dünya, Beyhakî ve Ebû Nuaym rivâyet etmişlerdir.
[155]. İbn Mübarek, İbn Ebi’d-Dünya ve Bezzar rivâyet etmişlerdir.
[156]. Ahmed ve İbn Ebi’d-Dünyâ mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.
[157]. Tirmizî, Abdullah b. eş-Şıhhır’den rivâyet ile rivâyet etmiştir.
[158]. Buhârî rivâyet etmiştir.
[159]. İkinci rivâyet şekli, Müslim’den, birincisi ibn Ebi’d-Dünya’dan sahih sened ile.
[160]. İbn Ebi’d-Dünyâ İbn Luhay’a’dan, o da babasından, o da babasından rivâyet etti.
[161]. İbn Ebi’d-Dünyâ mürsel olarak rivâyet etmiştir.
[162]. İbn Ebi’d-Dünyâ rivâyet etmiştir.

TÛL-İ EMELİN SEBEBİ VE İLACI

Bilmiş ol ki; tûl-i emelin iki sebebi vardır. Biri cehâlet, diğeri de dünya sevgisidir.

Dünya sevgisi şöyledir: insanoğlu dünya ile dünyanın şehvet ve zevkleri ile ünsiyet edip onunla ilgilendiği vakit, artık dünyadan ayrılmak ağırına gider. Dünyalıktan ayrılığın sebebi olan ölümü düşünmek bile istemez. İnsan, hoşuna gitmeyen bir şeyi kendinden uzaklaştırmak ister. Aynı zamanda insanoğlu birçok boş kuruntular ile de doludur. Arzusuna uygun birçok şeyler ister. Arzusuna uygun olan da dünyada uzun müddet yaşamaktır. Kendi kendine devamlı olarak yaşama kuruntuları yapar. Uzun müddet yaşamak için muhtaç olduğu ev, mal, evlâd, dost, binit ve diğer dünya sebeplerini hazırlamaya çalışır. Kalbi bunlara bağlanır durur. Ölümü unutur ve yaklaştığını düşünmez.

Şâyet bâzı vakit ölüm tehlikesi ile karşılaşırsa; "Dur bakalım daha vakit var." diye tövbeyi tehir ettirmeye çalışır. Büyüdüğü vakit; "Dur bakalım, daha ihtiyarlık var, o zaman yaparsın." der. İhtiyarladığı vakit; "Bu inşaatın var, şu âletin var, bu yolculuğun var, şu çocuğun var, düğün masrafı var, ev idâresi var, şu adamın husûmeti ve dâvaları var." derken günleri meşgale ile geçer. Biri biter diğeri eklenir ve âhiret için çalışmasını erteler. Nihâyet beklemediği anda ölüm kendisini yakalar. O vakit hasreti çoğalır fakat iş işten geçer.

Cehennemliklerin çoğunun feryâdı, bugün yapması gereken işi, yârına ertelemektendir. Vay bize bu tehirden derler. Zavallı adam, bugüne yârına tehir ettiği şey o bir gün de, onunla beraberdir. O sanır ki bu meşgaleden kurtulacak. Bilmez ki, dünya meşgalesinden ancak onu atanlar kurtulabilirler. Nitekim şâir:

"Kimse dünyada ihtiyacını bitirememiş; bir ihtiyacı tükenirken hemen diğeri yerini alır." demiştir.

Beslediği bütün bu ümitlerin aslı dünya sevgisinden, dünya ile ünsiyetten ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Kimi ve neyi seversen, sonunda ondan ayrılacaksın."* buyurduğunu bilmemekten gelir.

Tûl-i emelin ikinci sebebi olan cehâlete gelince; insan bâzen gençliğine güvenir de ölümünü uzak görür. Hâlbuki bu zavallı adam, memleketindeki ihtiyarların, gençlerin onda birinden az olduklarını, bunun sebebinin,

ölümün genç yaşta daha çok olmasından ileri geldiğini düşünemez. Bir ihtiyar ölünceye kadar bin tane çocuk ve genç ölür. Bâzen de insan, sıhhatli olduğu için ölümü kendisine uzakta görür. Hâlbuki nice sağlam kimselerin ânî olarak öldüğünün farkında değildir. Şâyet ânî ölüm uzak bir ihtimal ise de ânî hastalık (hele zamanımızdaki trafik kazâları gibi) hiç uzak değildir. Her hastalık ânî gelir. Hastalık geldikten sonra da ölüm yaklaşmış olur.

Eğer bu gafil biraz düşünüp ölümün, çocukluk, gençlik ve ihtiyardık gibi yaş haddi, ilkbahar, yaz, sonbahar, kış gibi bir mevsimi, gece ve gündüz gibi muayyen bir vakti olmadığını bilse, aklını daha ziyade başına toplar ve ölüm için daha çok hazırlanırdı. Fakat bütün bunları bilmemesi ve dünya sevgisi, kendisini tûl-i emele ve yakında gelecek olan ölümden gaflete sürükler. O, daima ölümün daha ileride ve uzaklarda olduğunu bilir. Hemen ölümün pençesine düşeceğini düşünmez. Dâima kendisinin cenâze defnedeceğini sanır.

Çünkü bir kaç defa bununla karşılaşmış ve buna alışmıştır. O, daima başkasının öldüğünü görür. Kendi öleceğini hiç düşünmez ki, onunla ünsiyet etsin. Çünkü kendisi ölmedi. Ölse de bir defa ölecektir.

Bunun çaresi, kendisini ölenlerin yerine koymak ve bir gün kendi cenâzesinin de teşyî edileceğini, mezara konacağını ve belki de hazırlanmış bir mezara gireceğini düşünerek, "İleride yaparım" sözünün sırf cehalet olduğunu anlamaktır.

Bu, "İleride yaparım" sözünün sırf cehalet ve dünya sevgisi olduğunu bildikten sonra, bunun tedâvi çâresi, sebebini atmaktadır. Cehaletin tedâvisi de cân ü gönülden samimî düşünce ve temiz gönüllerden gelen hikmetli sözlerledir.

Dünya sevgisine gelince onu gönülden çıkarmak cidden zordur. O, öyle müzminleşmiş bir hastalıktır ki, gelmiş ve geçmişler onun tedavsinden âcizdirler. Bunun tek tedâvi çaresi var. O da, ahiret gününe ve oradaki büyük mükâfat ve mücazâta îmandır. Bu îmanı yakîn derecesine varıp kesin olarak buna inandığı vakit, artık yavaş yavaş dünya sevgisi kalbinden göç etmeye başlar. Çünkü önemli şeyi sevmek, önemsizi gönülden çıkarır. Dünyanın hakîr ve ahiretin nefis olduğunu anladıktan sonra ancak dünyaya iltifattan çekinir. Hattâ bütün dünyanın hükümrânlığı kendisine verilse de ona iltifat etmez olur. Nasıl iltifat etsin ki, onun zaten oradan az bir nasîbi vardır. Ebedî olan âhirete îmânı karşısında, daha dünyalık için nasıl sevinsin?

Sâlihlerin gördüğü gibi bizlere de dünyayı göstermesini Allah'tan dileriz. Ölümü hatırlamak için, emsâl ve akranın ölümlerini düşünmekten daha iyi bir çare yoktur. Nasıl ummadıkları bir zamanda onların öldüklerini düşünmelidir. Fakat ölüme hazırlıklı olan, o büyük kurtuluşa ulaşmıştır. Bunun aksine dünyaya aldanan da büyük hüsran ve zarar içindedir.

İnsan, her an kendi âzâlarında düşünmeli; nasıl böcek ve kurtların onları yiyeceklerini, kemiklerinin çürüyüp kül hâline geleceğini, kurtların nasıl önce sağ veya sol yanağından başlayacaklarını, bedenindeki her zerrenin bir böceğin yiyeceği olduğunu, kendisi için ancak ilim ve salih amelinin kalacağını düşünmelidir. Bunun gibi, ileride uğrayacağı kabir azabı, münker ve nekir sorgusu, haşir, neşir ve kıyametin dehşeti, hesaba gelin diye çağrısı ve benzerleri, kalbinde ölümü hatırlatıp ona hazırlayacak olan şeyleri düşünmelidir.

KURUNTULAR VE İNSANLARIN DERECELERİ

Bilmiş ol ki; insanlar bu hususlarda birbirinden farklıdırlar. Bir kısmı devamlı olarak dünyada kalmayı ister ve arzu eder. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ

"Her biri ömrünün bin yıl olmasını ister." (Bakara suresi, 2/96) buyrulmuştur.

Bir kısmı, ihtiyarlayıncaya kadar hayat sürmeyi ve en çok yaşayan insanlar kadar yaşamayı ister. Bu da dünyayı çok seven bir insandır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلشَّيْخُ شَابٌّ فِي حُبِّ طَلَبِ الدُّنْيَا وَإِنْ إِلْتَقَّتْ تَرْقُوَتَاهُ مِنَ

الْكِبَرِ إِلَّا الَّذِينَ اتَّقَوْا وَقَلِيلٌ مَا هُمْ

"Yaşlı adam, yaşlılığı sebebiyle boyun kemikleri birbirinden ayrılsa da dünyayı arama sevgisinde gençtir. Müttakîler müstesnâ, bunlar ise azdır."[163] buyurmuştur.

Bir kısmı da bir yıl daha yaşamak ister ve bu bakımdan daha ilerisi için meşgul olmaz. Çünkü gelecekte sağ kalacağını düşünmez ve adam, kış için yazın, yaz için de kışın hazırlanır. Bir yıllık nafakayı sağladı mı artık ilerisini düşünmeden ibâdeti ile meşgul olur. Bir kısmı da bir kış veya bir yaz yaşayacağını düşünür. Bunun için kışta ise yazlık, yazda ise kışlık nafaka telâşında olmaz.

Bir kısmının ümîdi yirmi dört saata iner. O yarınını düşünmez, ancak gününü gün etmeye bakar. Nitekim **Îsâ** aleyhisselâm: *"Yârını düşünmeyin, eğer ömrünüz var da yârına ulaşacaksanız, rızkınız da beraberinizdedir. Eğer ulaşmayacaksanız, âlemin rızkı için uğraşıp durmayın."* demiştir.

Bir kısmı, bulunduğu saatten ileri geçeceğini düşünmez. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ey Abdullah! Sabahladığın vakit akşama çıkacağını, akşamladığın vakit de sabaha çıkacağını düşünme."* buyurmuştur.

Bir kısmı, bir saat dahi yaşayabileceğini düşünmez. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.) yakın mesâfede su varken *"Ona belki ulaşamam."* diyerek

teyemmüm etmiştir.

Bir kısmı da öldüm, ölüyorum diye ölümü, iki kaşı arasında bulundurur. O, her an ölümü beklemektedir. İşte, aile efradına vedâ eden gibi namaz kılan, bu adamdır.

Muaz b. Cebel'den (r.a.) gelen şu rivâyet bu gibiler hakkındadır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e: "Îmânın hakîkati nedir?" diye sorulduğunda: *"Attığın bir adımdan sonra ikinci adımı atacağını ümit etmemektir"* dedi. Yine Esved'den nakledilen de böyledir. O, gece namaz kılarken sağa sola iltifat ederdi. Sebebini soranlara, "Azrail'in hangi taraftan geldiğine bakıyorum." derdi.

İşte insanların mertebeleri bu hususta bunlardır ve her birinin mertebesine göre Allah katında derecesi vardır. Bir ay, bir gün yaşamak ümîdinde olan ile yalnız bir ay yaşayabilirim diyen bir değildir, dereceleri farklıdır. Allahu Teâlâ kimseye zerre kadar zulmetmez. Zerre kadar iyilik yapan, mükâfatını görür. Sonra emelin azlığı amele koymakla kendini gösterir. Herkes; "Ben uzun emeller peşinde değilim." der, fakat yalancıdırlar.

Bunun doğruluğu amelinde belli eder. O, yıl içinde muhtaç olmadığı emeller peşindedir. Onun bu tutum ve davranışı, tûl-ı emelinin delîlidir. Muvaffak olmanın alâmeti de daima ölümü gözünün önünde bulundurup fırsatlarını ona göre değerlendirmek, akşama kadar yaşamışsa Allah'a şükre devâm etmek ve gündüzünü boşa kaybetmediğinin sevincini duymaktır. Akşamlayınca yeniden yine böylece hazırlanıp sabaha kadar çalışarak geleceği için azık edinmektir. Bu da ancak yarın ne olacağını düşünmeyenlere nasîp olur. İşte böyle davrananlar, öldüğü vakit saadet ve ganîmet içinde ölürler. Yaşarsa, daha fazla sermaye edineceğim diye sevinirler. Bu gibiler için ölüm saadet, hayat ise amel ve mükâfat da ziyâdeliktir.

Ey zavallı adam! Ölümü hatırından çıkarma. Zîra zamanın akışı, seni daima buna teşvik eder. Fakat ne yazık ki, sen hâlâ kendinden gafilsin. Belki son noktaya gelmişsin de hâlâ bundan haberin yoktur. Fırsatı ganîmet bilmen de ancak süratle amele yönelmen sâyesindedir.

---

[163]. Buhârî ile Müslim'de: *"Yaşlı adam, yaşama arzusu ve dünya sevgisinde gençtir."* şeklinde bir hadîs vardır.

AMELE KOŞMANIN FAZÎLETİ, TEHİRİN ÂFETİ

Şurasını iyi bil ki; bir adamın hâriçte iki kardeşi olsa, birisinin yârın, diğerinin ise en az bir ay sonra geleceğini bilse, elbette bir ay sonra gelecek olan için değil, yârın gelecek olan kardeşi için hazırlanır. Bunun gibi, ölümün daha bir yıl sonra geleceğini tahmin eden, bir yıl daha müddet var diyerek ölüm için hazırlanmaz da ameli tehîr eder. Bu, doğru değildir. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَا يَنْتَظِرُ أَحَدُكُمْ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا غِنًى مُطْغِيًا أَوْ فَقْرًا مُنْسِيًا

أَوْ مَرَضًا مُفْسِدًا أَوْ هَرَمًا مُفَنِّدًا أَوْ مَوْتًا مُجْهِزًا أَوِ الدَّجَّالَ

فَالدَّجَّالُ شَرُّ غَائِبٍ يُنْتَظَرُ أَوِ السَّاعَةَ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ

"Sizden her birinizin dünyadan beklediği ya azdırıcı zenginlik veya unutturucu yoksulluk yahut ifsâd edici hastalık veyahut bağlayıcı ihtiyarlık veya süratli ölüm veya deccaldır. Deccal beklenen bir kötülüktür, kıyâmet ise tez gelir."[164] buyurmuştur. İbn Abbâs'ın (r.a.) rivâyetinde, bir adama nasîhat ederken, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Beş şeyden önce beş şeyi fırsat ve ganîmet bil. İhtiyarlık gelmeden gençliğini, hastalık gelmeden sıhhatini, yoksulluk gelmeden zenginliğini, meşguliyet gelmeden rahatlığını ve ölüm gelmeden hayatını ganîmet bil."*[165] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ

"İki nîmet var ki, insanların çoğu bunlarda aldanmıştır. (Onlar da) *sıhhat ve huzurdur."*[166] buyurmuştur. Yâni bunlar elden gitmeden kıymetleri takdîr edilmez. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ خَافَ أَدْلَجَ وَمَنْ أَدْلَجَ بَلَغَ الْمَنْزِلَ أَلَا إِنَّ سِلْعَةَ اللهِ

غَالِيَةٌ أَلَا إِنَّ سِلْعَةَ اللهِ الْجَنَّةُ

"Korkan, geceden yol alır. Erken yol alan da, menziline varır. İyi bil ki Allah'ın metaı, hadden aşkındır. İyi bil ki, Allah'ın metaı cennettir."[167] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

جَاءَتِ الرَّاجِفَةُ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ وَجَاءَ الْمَوْتُ بِمَا فِيهِ

"Birinci defa sûra üflemek zamanı geldi. Onu, ikinci defa üflemek tâkip edecektir, ölüm de bütün ağırlığı ile gelmiştir."[168] buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ashabının gaflete daldıklarını anladığı vakit onların arasında yüksek sesle:

"Gerçek sûrette ölüm size gelecek; ya saâdetle veya şekavetle sizi yakalayacaktır."[169] buyururdu. Yine Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Ben bir korkutucuyum. Ölüm sizi yakalayacak, varacağınız yer de kıyâmettir."[170] buyurdu.

İbn Ömer (r.a.) anlatıyor: "Bir gün güneşin hurma dallarına yükseldiği ve batmaya yöneldiği sırada çıka gelen Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Bugünkü güne nispetle akşama ne kadar vakit kaldı ise, dünya gününe nispetle kıyâmete de o kadar vakit kalmıştır."[171] buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Dünya, yukarıdan aşağı yırtılıp sonundaki bir dikiş ile birbirine tutan bir elbise gibidir. O dikiş de nerde ise kopmak üzeredir."[172] buyurdu.

Câbir (r.a.) diyor ki; Resûl-i Ekrem (s.a.v.) hutbesinde kıyâmetten bahsettiği vakit âdeta bir orduyu korkuturcasına yanakları kızarır ve sesini yükseltirdi. Yine bir defa aynı edâ içinde:

"Aranızda sabahladım ve akşamladım. Benimle kıyâmet arasında (orta parmakla şehâdet parmağını göstererek) *bunların arasındaki mesafe farkı gibi mesafe kaldı."*[173] buyurdu.

İbn Mes'ûd'un (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

فَمَنْ يُرِدِ اللهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ

"Allah kimi doğru yola koymak isterse onun kalbini İslâmiyet'e açar." (En'âm suresi, 6/125) âyetini okuduktan sonra: *"Îman nûru göğse girdiği vakit, göğsü genişler."* buyurdu. "Bunun bir belirtisi var mı?" diye

soranlara; *"Evet. Aldatıcı dünyadan uzaklaşmak, ebedî olan âhirete yönelmek ve gelmeden önce ölüm için hazırlanmaktır."*[174] buyurdu.

Süddî:

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

"Hanginizin daha iyi iş işlediğini belirtmek için ölümü ve dirimi yaratan O'dur." (Mülk suresi, 67/2) âyet-i celîlesinin tefsirinde, "Hanginiz daha çok ölümü anar, hanginiz daha çok onun için hazırlanır ve hanginiz daha çok ondan korkar?" demektir, demiştir.

Huzeyfe (r.a.) diyor ki: "Her akşam ve sabah bir münâdi; "Yolculuk var, yolculuk!" diye seslenir." Nitekim âyet-i celîlede:

إِنَّهَا لَإِحْدَى الْكُبَرِ نَذِيرًا لِلْبَشَرِ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ

أَوْ يَتَأَخَّرَ

"İçinizden öne geçmek veya geri kalmak isteyen kimseye, insanoğlunu uyarıcı olarak anlatılan cehennem büyük olaylardan biridir." (Müddessir suresi, 74/35-37) buyrulmuştur.

Benî Temîm'in âzâdlılarından Süheym diyor: "Amir b. Abdullah'ın yanına gitmiştim. Namaz kılıyordu. Oturdum. Acele ile namazını bitirdi ve:

"Çabuk ihtiyacını söyle. Çünkü benim acele işim var." dedi. Ben de:

"Hayrola, acelen nedir?" dedim. O:

"Azrâil aleyhisselâmı bekliyorum." dedi. Ve benim işimi bitirince yine hemen namaza başladı.

Dâvud-ı Tâî'ye birisi bir hadîsten sordu. Dâvud: "Beni bırak, ben, canımın bir an önce çıkması ile meşgulüm." dedi.

Hazret-i Ömer (r.a.): "Her şeyde teennî makbûl, yalnız âhiret amelinde acele makbuldür." demiştir.

Münzir: "Mâlik b. Dînar kendi kendine altmış defa; "Yazıklar olsun, kendine gel." deyip dururken saklı bir yerde kendisini dinliyordum." dedi.

Hasan va'z u nasihatinde: "Acele edin. Zîra nefesleriniz bir defa kesildi mi bir daha sizi Allah'a yaklaştıracak amelleri işleyemezsiniz. Allah o kimseye rahmet etsin ki, günahlarını hatırlayıp saydıktan sonra kendisi için ağlamıştır." dedi ve:

إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا

“Biz onlarına günlerini saydıkça sayıyoruz.” (Meryem suresi, 19/84) âyetini okudu. “Son sayı, nefesin çıkması, son sayı, çoluk çocuktan ayrılması, son sayı, mezara girmesidir.” dedi.

Ebû Mûsâ el-Eş’arî (r.a.) bu hususta o derece cehd ü gayret gösterirdi ki, dost ve ahbapları: “Kendine biraz acısan.” diye tavsiyede bulunurlardı. O da: “Atlar koştuğu vakit son noktaya gelince, nasıl bütün imkânlarını kullanırsa, ben de son noktaya geldiğimden bütün imkânlarımı kullanmak mecburiyetindeyim.” derdi ve bu hal üzerinde öldü. Bu zat hanımına: “Azığını hazırla. Cehennemin üzerinden geçilecek bir vâsıta yoktur.” derdi.

Halifelerden birisi (Hz. Ali (r.a.)) minberde şöyle demiştir:

“Allah’ın kulları! Gücünüz yettiği kadar korunun, Allah’ın himâyesine girin ve Allah’tan korkun. Sayha ile uyarılan insanlar gibi olun ve biliniz ki, dünya bir mesken değil, onu değiştirin. Ölüm için hazırlanın, o sizi gölgelemiş bulunmaktadır. Ne yazık ki dünya sizi kendine çekti, yolunuzu kesti. Noksanlığın sonu, bir an ve yıkılması bir sâat meselesi olan bu dünya, kendisinde az durulmaya ve fazla meyil verilmemeye lâyıktır.

Bir gaib ki, gece ve gündüz onu çekmektedir. Süratle geri çekilmeye lâyıktır. Bir gelen ki, ya fevz u felâh veya şekavetle gelecektir. En üstün hazırlığa hak kazanmıştır.

Allah katında müttakî, kendi kendine öğüt verip tövbesini takdîm eden ve şehvetine galip olandır. Zîra ölüm ânı kendisinden saklanmıştır. Kuruntuları kendisini aldatmakta, şeytan yanından ayrılmamakta; “İleride tövbe edersin.” diye kendisini kandırmakta ve irtikâb etmesi için isyânı kendisine süslemektedir. Böylece kuruntuları kendisini bastırır ve bulunduğu hâlinden habersiz kalır.

Şurası da bir gerçek ki, sizinle cennet veya cehennem arasında ölümden başka bir şey yoktur. Ömrü, kendi aleyhinde delîl olacak gaflet sahiplerine yazıklar olsun! Allah bizi ve sizi, nîmetler kendisini azdırmayan, isyânı kendisini Allah’a itaatten alıkoymayan, öldükten sonra hasret ve nedâmet duymayan kullarından eylesin. O, duâları işitir ve onlara icâbet eder. Hayırlar O’nun elindedir ve O, dilediği gibi tasarruf eder.”

Allahu Teâlâ’nın buyurduğu:

فَتَنتُمْ أَنفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ

جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ

“Kendinizi aldattınız, bize pusu kurdunuz, Allah’ın buyruğu gelene kadar dînde şüpheye düştünüz. Sizi kuruntular aldattı; sizi şeytanlar Allah’a karşı ayarttı.” (Hadîd suresi, 57/14) âyet-i celîlesinin tefsirinde; “Nefsinizi şehvet ve zevklerle aldattınız. İleride tövbe ederim diye beklettiniz. Şüphe ettiniz, ölüm gelinceye kadar ve böylece şeytan sizi aldattı.” denilmiştir.

Hasan-ı Basrî: “Sabredin, dişinizi sıkın, bunlar az günlerdir. Siz, bekletilen bir kafilesiniz. Umulur ki, sizden biriniz dâvete icâbet eder gider ve hiç de geriye dönüp bakmaz. Yanınızda bulunan sermayenin iyisi ile gidiniz.” dedi.

İbn Mes’ûd (r.a.) da: “Sizden sabaha çıkan herkes misafirdir. Elinde bulunan da emânettir. Yolcu yoluna devâm edecek, âriyet olarak aldığı şeyleri de sâhibine teslim edecektir.” demiştir.

Ebû Ubeydetü’l-Bâcî diyor ki: “Ölüm döşeğine yatan Hasan-ı Basrî’nin ziyâretine gitmiştik. Bizi hoş-beş ettikten, Allah’ın selâmı, cennet ve cemâli ile duâ ettikten sonra; “Sabreder, tasdîk eder ve takvâ sâhibi olursanız, o zaman bu dünya, açık ve güzel bir sâhadır. Allah size rahmet etsin. Bu söylediğim, bir kulağınızdan girip öbüründen çıkmasın. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’i görenler bilirler ki o, akşam-sabah yolculuk için hazırlanıyordu.

Bunun için taş üstüne taş ve kamış üstüne kamış koymamıştır. Fakat onun için bir âlem yükseltildi ve o da ona doğru yükselmeye çalıştı. Acele edin, acele edin, kurtuluş yoluna gelin, kurtuluş yoluna gelin. Nerede duracaksınız? Kâbe’nin Rabbine kasem olsun ki, sizin gelişinizle gidişiniz bir gibidir. Allah o kula rahmet etsin ki, geçimini en idâreli şekilde temîn etmiş, günahlarına ağlamış, ikabdan uzaklaşmış, Allah’ın rahmetine yönelmiş ve ölünceye kadar bu halini devâm ettirmiştir.

Asım el-Ahvel de: “Fudayl-i Rakkâşî’den sormuştum. O da bana:

“Ey adam, insanların çokluğu sana kendini unutturmasın. Çünkü sen kendinden sorumlusun. Gelecek olan sanadır, onlara değil. Şuraya buraya giderim diyerek günlerini heder etme. Çünkü her şey aleyhinde muhafaza ediliyor. Geçmiş günahlarını yok edecek, yeni bir hasene yapmaktan daha güzel bir şeyin vâr olduğunu sanma.” demiştir.”

---

[164]. Tirmizî, Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet etmiş ve hasendir, demiştir.
[165]. İbn Ebî’d-Dünyâ hasen isnad ile rivâyet etmiştir.
[166]. Buhârî İbn Abbâs’dan (r.a.) rivâyet etmiştir.
[167]. Tirmizî, Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet etmiş ve hasendir, demiştir.

[168]. Tirmizî, Ubeyy b. Kâ'b'dan (r.a.) rivâyet etmiş ve hasendir, demiştir.

[169]. İbn Ebi'd-Dünyâ Zeyd-i Sülemî'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.

[170]. İbn Ebi'd-Dünyâ isnad-ı leyyin ile rivâyet etmiştir.

[171]. İbn Ebi'd-Dünyâ isnâd-ı hasen ile rivâyet etmiştir.

[172]. İbn Ebi'd-Dünya Enes'den (r.a.) rivâyet etti, fakat sahih değildir.

[173]. İbn Ebi'd-Dünyâ rivâyet etmiştir.

[174]. İbn Ebi'd-Dünyâ ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hadis yukarıda da geçti.

ÜÇÜNCÜ BAB:
CAN ÇEKİŞMENİN ŞİDDETİ VE ÖLÜM ÂNI

Şurasını iyi bil ki; şu zavallı kulun, önünde karşılaşacağı zorluklar, güçlükler ve azaptan hiçbiri olmayıp yalnız ölüm acısı olsa bile gecesini gündüzüne katıp düşünmeye ve onun için hazırlanmaya yeterdi. Aynı zamanda her an onunla karşı karşıyadır. Nitekim hakîmin biri: "Şu anda başkasını yakalayan sıkıntıların sana ne zaman geleceğini bilemezsin." demiştir.

Lokman oğluna: "Oğlum, bu bir hükümdür ki, sana gelecek. Fakat ne zaman geleceğini bilemiyorsun. O, seni yakalamadan sen ona hazırlan." demiştir.

Şâyân-ı hayrettir ki, bir insan en mükemmel bir zevk u safâda iken, bir zâbitin yakında oraya gelerek kendisine cop vuracağını bildiği için, o zevk u safâ ona zehir olur ve ondan zevk alamaz hâle gelirken, her an ölüm meleğinin kendisine ölüm pençesini saplayacağını bildiği halde buna üzülmez ve bundan gaflet eder. Şüphesiz bunun sebebi, cehâlet ve aldanmadır.

Şunu da iyi bil ki; ölüm acısının şiddetini, onu tadandan başka kimse bilemez. Ölüm acısı tatmayan, onu diğer acılara kıyâs ederek ve başkasının ölüm ânında çektiklerini görerek anlamaya çalışır. Ölümün acısına şehâdet eden kıyasa gelince; şüphesiz ruhsuz olan bir âzâ acı duymaz. Acı ve sancıyı duyan ruhtur. Bir âzâya yara veya yangın gibi bir ârıza isâbet ettiği vakit, hemen ruha haber verir ve ona sirâyet eder. Ruha sirâyeti nispetinde ruh bundan üzüntü duyar ve acınır.

Hâlbuki acı ete, kana ve diğer parçalara dağılır da ruha az bir şey sirâyet eder. Fakat acılar, böyle cisme değil de doğrudan doğruya ruha sirâyet eder ve bizzat ruhu ilgilendirirse bunun şiddeti nasıl olur? İşte can çıkması, doğrudan doğruya ruhu ilgilendiren bir acıdır. O, ruhun bütün parçalarına sirâyet eder. Bedenin her köşesine yayılmış olan ruha hulûl eder. Var, şimdi sancısını kıyâs et.

Ayağına bir diken batacak olsa, acısı yalnız oradaki ruha sirâyet eder ve o nispette acır. Fakat yangın öyle değildir. Yangın bedenin her tarafına sirâyet eder ve oralara dağılmış olan bütün ruh, bu acıyı duyar. Bunun için diğer

yaralarda sancıyan yalnız yarayı alan yer, yangında ise bütün bedendir. Can çıkmanın acısı ise bütün rûha sirâyet eder. Çünkü bütün damar, adale, mafsal ve her kılın ucundan çıkarılan, o ruhtur.

Artık bunun acısının miktarından sorulmaz. Bunun için ölüm acısı, kılıç yarasından, testere ile biçilmekten, makasla doğranmaktan da ağırdır, demişlerdir. Çünkü bütün bunların acısı, bedenden ruha sirâyet etmek yolu iledir. Ya doğrudan doğruya, ruhu ilgilendiren acı nasıl olur?

Dayak yiyen ve acınan kimsenin feryâd edip imdad dileyebilmesi, kalbinde ve dilinde kuvvetin kalması sebebiyledir. Ölünün böyle feryâd ü figan edemeyişi, acı ve sancının her tarafını kaplamış olup kendisinde imdad dileyecek derman bırakmamasındandır.

Ölüm ânında akıl da karışır, dil de tutulur, âzâlar dermandan düşer. İnlemek ve yardım dilemeyi çok ister ama bunlar imkânsızdır. Şâyet biraz dermânı varsa, canı çıkarken göğsünde ve boğazında bâzı hırıltı ve hışırtılar duyulur. Rengi, asıl yaratıldığı toprak hâline döner, göz kapakları tavana dikilir, dudakları sarkar, dil içeri çekilir. Acı, içine ve dışına yayılır, parmakları morarır. Çekilen bir damar olsa bedenin acıması nasıl olur? Ya bütün damarlardan ruh çekilince hâl nice olur?

Yavaş yavaş bütün âzâlar ölmeye başlar; önce ayaklar, sonra diz ve sonra baldırlar soğur. Her parça için acı üzerine acı ve elem üzerine elem vardır, tâ can boğaza gelinceye kadar. İşte o zaman artık çoluk çocuğundan ve bütün dünyalıktan gözünü çeker, kimseye bakmaz olur. Üstelik tövbe kapısı da kendisine kapanır. Hasret ve nedâmet kendisini kaplar. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Gargara etmedikçe, kulun tövbesi kabul olur."*[175] buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın:

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ

أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ

"Kötülükleri işleyip dururken ölüm kendisine geldiği zaman: "Şimdi tövbe ettim" diyenin tövbesi makbûl değildir." (Nisâ suresi, 4/18) buyurduğu âyet-i celîlesinin tefsirinde Mücahid; "Ölüm meleği açığa çıktığı vakit." dedi. O vakit ölüm meleğini gördü mü, artık onun ölüm acısını tatmaktan çektiği sıkıntıdan sorma. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Allahım, Muhammed'e ölüm acısını ehvenleştir."[176] diye duâ etmiştir.

İnsanların ölüm acısını büyük görmeyip ondan Allah'a sığınmamaları, cehâletlerindendir. Zîra vukuundan evvel bir şeyi bilmek, nübüvvet ve velâyet nuru ile mümkündür. Bunun için peygamber ve velîlerin ölümden korkuları büyük olmuştur. Hattâ **Îsâ aleyhisselâm**: *"Ey Havâriler, Allah'a duâ edin de ölüm acısını bana ehvenleştirsin. Ben ölümden öyle korktum ki, korkum beni ölümden ölüme sürüklemiştir."* dedi.

Rivâyete göre İsrailoğullarından bir kaç kişi bir mezarlıktan geçerken içlerinden biri; "Allah'a duâ etsek de bunlardan biri dirilip de kendisinden bir şeyler sorsak." dedi. Duâ ettiler ve birisi gözlerinin önünde secdeden kalkar gibi kalkarak mezardan çıktı. Sonra: "Arkadaşlar, benden ne istiyorsunuz? Öleli tam elli yıl oldu, daha ölüm acısından kurtulamadım." dedi.

Hz. Ali (r.a.), Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in can çekişmesini gördükten sonra; "Artık başka kimsenin canının kolay çıkacağını ummam." dedi.

Rivâyete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Allahım, sen, ruhu sinir, damar ve parmak uçlarından alırsın. Allahım, ölümümde bana yardımcı ol ve ölümümü kolaylaştır."[177] diye duâ ederdi. **Hasan**'dan gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem (s.a.v.), ölümün elem ve acısını anlatırken: *"O, üç yüz kılıç yarası kadardır."*[178] buyururdu.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e ölümün şiddetinden sorduklarında: *"Ölümün en ehveni, yün arasındaki pıtrak gibidir. Hiç pıtrak yünsüz çıkarılır mı? O, çıkarıldığı vakit onunla bir sürü yünler de çıkar."*[179] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hastanın ziyâretine gittiğinde: *"Onun çektiğini ben bilirim. Onun her damarı ayrı ayrı ölüm acısını çekmektedir."*[180] buyurdu.

Hz. Ali (r.a.) savaşa teşvik eder ve: "Şâyet savaşta öldürülmezseniz başınız yastıkta öleceksiniz. Vallahi, bin kılıç yarası, benim için yatakta ölmekten daha ehvendir." derdi.

Evzâî de: "Duyduğuma göre, ölü dirilinceye kadar ölüm acısını çeker." demiştir.

Şeddad b. Evs de: "Mü'min için dünya ve âhirette en şiddetli acı ölümdür. O, çengel ile çekip içini çıkarmaktan, makasla biçilmekten ve tencerede kaynamaktan da daha zordur. Eğer bir ölü dirilip ölüm acısını haber verse, artık hayattakiler hiç bir şeyden zevk alamaz duruma gelirlerdi." dedi.

Zeyd b. Eslem'in babasından rivâyetine göre, mü'minin ulaşamadığı bir derecesi kalırsa, ölürken can çekişmede çektiği eziyetle bu dereceyi alır ve

bu sâyede cennetteki mevkiine ulaşır. Kâfir de yaptığı bir iyiliğin mükâfatını henüz görmemişse ölüm ânında onu görmek ve sonunda cehennemdeki yerini almak üzere canı kolaylıkla çıkar.” demiştir.

Adamın biri ölüm döşeğinde yatanlara; “Acınız nasıldır?” diye sorar dururdu. Kendisi ölüm döşeğine yatınca; “Sen bu acıyı nasıl buluyorsun?” diye sorduklarında; “Göklerin yere yapıştığını ve kendisinin iğne deliğinden geçirilmekte olduğunu.” söyledi.

Bir hadîs-i şerifinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَوْتُ الْفَجْأَةِ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِ وَأَسَفٌ عَلَى الْفَاجِرِ

“Ânî ölüm, mü’min için rahmettir. (Çünkü ona hazırdır) *Fâcir için üzüntüdür* (çünkü onun hazırlığı yoktur.)”[181] buyurmuştur.

Mekhûl’ün rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَوْ أَنَّ شَعْرَةً مِنْ شَعْرِ الْمَيِّتِ وُضِعَ عَلَى أَهْلِ السَّمٰوَاتِ

وَالْأَرْضِ لَمَاتُوا بِإِذْنِ اللهِ

“Eğer ölünün saçından bir tüy yer ve gök halkı üzerine konsa, acısından hepsi ölürdü.”[182]

Rivâyete göre ölüm acısından bir damla dağlara dökülse, dağlar erirdi.

Yine rivâyete göre **İbrâhim aleyhisselâm** öldüğü vakit Allahu Teâlâ ona:

“Ölümün acısını nasıl buldun?” diye sordu. İbrahim aleyhisselâm:

“Yaş yüz üzerine sokulup çıkarılan kızgın şiş gibi.” dedi. Allahu Teâlâ:

“Hâlbuki biz, senin canını ehven şekilde aldık.” buyurdu.

Allahu Teâlâ **Hz. Mûsâ**’nın da ruhunu kabzettiği vakit ona:

“Ölümün acısını nasıl buldun?” diye sorduğunda Mûsâ aleyhisselâm:

“Tavada kaynatılan kuş gibi; uçamaz ki kurtulsun, ölemez ki rahat etsin.” dedi.

Yine **Hz. Mûsâ**, bir rivâyette ölüm acısını: “Canlı canlı kasabın elinde derisi yüzülen koyun gibi.” diyerek tarif etti.

Rivâyete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in irtihâli esnâsında, yanında bir bardak suyu vardı. Elini suya koyup yüzüne sürer ve:

“Allahım, ölüm acısını bana kolaylaştır.”[183] diye duâ ederdi. Hz. Fâtıma Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in çektiği ıstırabı görünce: “Vay benim başıma

gelenler, ey benim babacığım, nedir bu sıkıntılar?" dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا كَرْبَ عَلَى أَبِيكِ بَعْدَ الْيَوْمِ

"Bundan sonra babanın daha bir sıkıntısı kalmaz."[184] buyurdu.

Hz. Ömer (r.a.) Kâ'bü'l-Ahbâr'a: "Ey Kâ'b! Ölümden bana anlat." dedi. Kâ'b: "Çok dikenli, dallı budaklı bir ağacı bir adamın boğazından karnına soktuktan sonra, bütün budak ve dikenlerinin damarlara takılarak şiddetle onu çekip çıkarırken nasıl kopardıklarını koparır, bıraktıklarını bırakırsa, işte ölüm böyledir." dedi.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"İnsan, ölüm acı ve sancıları arasında kıvranıp dururken, bütün âzâları birbirine veda eder ve; "Sana selâm, bir daha kıyâmete kadar buluşamayacağız."* derler"[185] buyurmuştur.

İşte bu anlattıklarımız, Allah'ın sevgililerinin can çekişmeleridir. Ya isyâna dalan bizlerin hâli nice olacak?

İkinci zorluk, Azrail aleyhisselâmı görüp onun korkusunu çekmektir. Günahkâr insanın canını alırken Azrâil aleyhisselâmın girdiği sûrete, en kuvvetli insan bile tahammül edemez.

Rivâyete göre **İbrâhim aleyhisselâm**, Azrâil aleyhisselâma:

"Günahkârların canını alırken girdiğin sûret ile bana gözükebilir misin?" dedi. Azrâil aleyhisselâm:

"Sen ona dayanamazsın." dedi ise de Hz. İbrâhim:

"Dayanırım." diye ısrâr edince Azrâil aleyhisselâm:

"Yönünü dön." buyurdu. Hz. İbrâhim döndü ve sonra Azrâil aleyhisselâmı kapkara, saçı sakalı karışmış, siyah elbiseli, ağız ve burun deliklerinden ateş ve dumanlar fışkırır vaziyette gördü. Buna dayanamayarak bayıldı, düştü. Ayılınca Azrâil aleyhisselâmı eski suretinde gördü ve ona:

"Bir günahkâra, senin suratını görmek yeter; başka bir azâb ile karşılaşmasa da senin o suratın azab bakımından onun için yeterlidir." dedi.

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Dâvud aleyhisselâm kıskanç bir insandı. Odun çektiği vakit kapıyı hanımının üzerine kilitlerdi. Bir gün yine aynı şeyi yaptı ve gitti. Dâvud'un hanımı içeride bir adam gördü ve; "Bu da kimdir? Bunu eve kim koydu? Dâvud*

gelir bunu evde görürse vay bunun hâline." dedi. Tam bu sırada Dâvud gelip adamı görünce:

"Kimsin?" diye kendisinden sordu. Adam:

"Hükümdarlardan korkmayan, bir yerde kendisine mâni olunamayan bir kimseyim." dedi. Bunun üzerine Dâvud aleyhisselâm:

"O halde sen vallahi, Azrâilsin." dedi ve korkusundan olduğu yerde çöküp kaldı."[186] buyurmuştur.

Rivâyete göre **Îsâ aleyhisselâm** yolda yürürken bir kafatasına rast geldi. Onu ayağı ile ittikten sonra; "Allah'ın izniyle konuş." dedi. Kafatası: "Ben, şu zamanın bir hükümdârı idim. Başımda tâcım, etrafımda askerlerim, büyük bir ihtişâm içinde tahtım üzerinde otururken ölüm meleği birden karşıma çıktı ve canımı aldı. Keşke o topluluk etrafımda olmasa, keşke düşüp kalkmalar ve ünsiyetler olmayıp günlerim vahşet içinde geçmeseydi." dedi.

İşte âsîlerin karşılaşacağı ve itaat edenlerin kurtuldukları zorluklar bunlardır. Bâzen peygamberler ölüm acısından bahsederken ölüm meleğinin bu sûretinden bahsetmezler. Hâlbuki ölüm meleğinin o çirkin sûretini bir defa rüyâsında görse, dünya başına dar gelir ve ömrü boyunca onu unutamazdı. Ya açıkgözle onu o çirkin ve korkunç sûrette görenin hâli nice olur? Fakat Allah'a itâat edenler ise onu en güzel sûrette görürler.

İkrime'nin İbn Abbâs'dan (r.a.) rivâyetinde; **İbrâhim aleyhisselâm**ın kıskanç bir insan olup ibâdet ettiği bir evinin bulunduğu ve evinden çıktığı vakit kapılarını kilitlediği söylenir. Yine bir gün kaplılarını kilitleyip gitti ve dönüşünde kapıları açıp içeri girince evin ortasında bir adamın oturduğunu gördü ve:

"Seni buraya kim koydu?" diye sordu. Adam:

"Evin sâhibi koydu." dedi. İbrâhim aleyhisselâm:

"Evin sâhibi benim." deyince adam:

"Senden de benden de daha çok bu eve sâhip olan beni buraya koymuştur." dedi. İbrahim aleyhisselâm:

"O halde sen kimsin?" diye sordu. Adam:

"Ölüm meleğiyim." dedi. İbrâhim aleyhisselâm:

"Mü'minlerin canlarını aldığın vakit, onlara göründüğün sûretini bana gösterir misin?" dedi. Melek:

"Olur, öteye dön." dedi. Hz. İbrâhim döndü, sonra tekrar dönüp bakınca, gayet süslü ve yakışıklı bir genç olarak Azrâil aleyhisselâmı karşısında gördü. Bunun üzerine ölüm meleğine:

“Mü’mine ölümü ânında başka bir mükâfat verilmese bile, yalnız seninle karşılaşması, sıkıntılarını teskîn için ona yeter.” dedi.

Ayrıca kirâmen kâtibîn olan iki koruyucu meleği de görmek vardır. Bunu, Vüheyb böyle rivâyet etmiştir. Adam itâatkâr idiyse melekler; “Allah seni hayırla mükâfatlandırsın. Bizi iyi adamlarla buluşturdun, sâlih ameller yapılan yerlere götürdün, iyi sözler dinlettin.” derler.

Şâyet kötü insan ise: “Allah senin cezânı versin. Bizi kötü meclislere götürdün, kötü işler arasında bulundurdun ve kötü sözler duyurdun.” derler. İşte bu, son zamanda ölünün gözlerini diktiği vakitte olur ki, bir daha gözleri geri dönmez.

Üçüncü felâket, âsîlerin cehennemdeki yerlerini görmeleri ve müşâhededen önceki korkularıdır. Zîra onlar, can çekişme esnasında kuvvetten düşmüş ve canlarını vermek için teslim olmuş durumdadırlar. Bununla beraber ölüm meleğinin iki müjdeden biri ile seslenişini duymadan ölmez. Ya “Ey Allah’ın düşmanı! Sana cehennem ile müjde olsun!” veya “Ey Allah’ın dostu, sana cennet ile müjde olsun.” seslenişidir. Bu müjdelerden birini duyacaktır. İşte, basîret sahipleri bundan korkarlar. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَنْ يَخْرُجَ أَحَدُكُمْ مِنَ الدُّنْيَا حَتّٰى يَعْلَمَ أَيْنَ مَصِيرُهُ وَحَتّٰى

يَرٰى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ أَوِ النَّارِ

“Sizden biriniz nereye gideceğini bilmeden ve hattâ cennet veya cehennemdeki yerini görmeden dünyadan çıkmaz.”[187] buyurmuştur.

Diğer hadîste: *“Allah’a mülâkatı* (ölümü) *seveni Allah da sever. Allah’a mülâkatı* (ölümü) *sevmeyeni Allah da sevmez.”* buyurunca ashâb: “Hepimiz ölümü kerih görürüz.” demeleri üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Bu, o demek değil; belki mü’mine cennetteki yeri gösterildiği vakit ölümü sever, Allah da onu sever.”*[188] buyurmuştur.

Rivâyete göre Huzeyfe (r.a.) hasta yatarken İbn Mes’ûd’a (r.a.):

“Bak bakalım vakit nerelerde?” dedi. İbn Mes’ûd (r.a.):

“Sabah yıldızının doğması yakındır.” deyince Huzeyfe (r.a.):

“Cehenneme gidecek sabahtan sana sığınırım Allahım.” demiştir.

Ebû Hüreyre’yi (r.a.) hastalığında ziyâret etmek üzere Mervan yanına girdi. Mervan:

“Allahım, bu adamın hastalığını hafiflet.” diye duâ etti. Ebû Hüreyre (r.a.):

“Allahım, artır.” dedi ve ağladı. Sonra devamla:

“Ağladığım, dünyaya hevesimden veya size olan hasretimden değildir. Ancak şu iki haberden yâni “Sana cennet ile müjde olsun.” veya “Cehennem ile müjde olsun.” sözlerinden hangisi ile müjdeleneceğimden korktuğum içindir.” demiştir.

Rivâyet edilen bir hadîste Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Allahu Teâlâ kulundan râzı olduğu vakit ölüm meleğine, “Git, falanın ruhunu bana getir, onu rahatlandırayım; yaptığı ameli yeter. Onu çeşitli denemelerden geçirdim. Her dâim kendisini istediğim ve sevdiğim tarafta buldum.” buyurur. Ölüm meleği de her birerlerinde za’ferân ve çeşitli kokulu otlar olduğu halde beş yüz melekle gelir. Her biri ayrı ayrı müjdelerle adamı tebrik eder ve müjdelerler. O ruhun bedenden aşırılması için, ellerinde güzel koku bulunan melekler iki saf hâlinde ve ayakta beklerler. İblis onların bu hâlini görünce hemen elini başına koyarak; “Vay bana!” diye feryâdı basar. Bunu duyan askerleri, “Efendimiz size ne oldu?” diye sorduklarında, İblis; “Şu adamın şu büyük mevkie sâhip olmasını görmüyor musunuz? Nerede idiniz de bu adamı azdırmadınız?” der. Bunun üzerine maiyeti, “Çok çalıştık, fakat mâsum idi, tesîr edemedik.” derler.”*[189] buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî: “Mü’minin rahatlığı, ancak Allahu Teâlâ ya mülaki olacağı zamandır.” demiştir. Demek ki mü’minin şerefli, izzetli, emîn olduğu, neşeli ve en çok sevinçli günü, öldüğü günüdür.

Zeyd’in oğlu Câbir ölüm döşeğine yattığında kendisine: “Ne istersiniz?” diye soranlara, “**Hasan-ı Basrî**’yi görmek isterim.” demiş. Hasan-ı Basrî geldiğinde, “Ey kardeşler! İşte şu saatte ben sizden ayrılıyorum. Ya cennete veya cehenneme.” dedi.

Muhammed b. Vâsi de ölüm ânında: “Ey kardeşler, size selâm olsun Allahu Teâlâ’nın affına mazhar olmazsam, varacağım yer cehennemdir.” dedi. Hattâ bâzıları “Keşke hesap için hiç dirilmesek.” diye temennî etmiştir.

Son nefes tehlike ve korkusu, âriflerin ciğerini parçalamıştır. O, büyük felâkettir. Sû’-i hâtimenin ne demek olduğunu ve âriflerin bundan nasıl korktuklarını **“Havf ve Reca Kitabı”**nda anlattık. Burada da onu yeniden anlatmaya değer, fakat sözü uzatmamak için ondan vazgeçtik.

[175]. Tirmizî ve İbn Mâce, İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen olduğunu söylemiştir.

[176]. Hadis yukarıda geçmiştir.

[177]. İbn Ebi'd-Dünyâ, sahâbi ve tâbiînden rivâyet etmiştir.

[178]. İbn Ebi'd-Dünyâ mürsel olarak rivâyet etmiştir. Ricali sikadandır.

[179]. İbn Ebi'd-Dünya mürsel olarak rivâyet etmiştir.

[180]. İbn Ebi'd-Dünya Selman'dan (r.a.) rivâyet etmiştir.

[181]. Ahmed, sahih sened ile Âişe'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[182]. İbn Ebi'd-Dünya Meysere'den merfû olarak rivâyet etmiştir.

[183]. Âişe'den (r.a.), Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

[184]. Buhârî, Enes'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[185]. **Erbaîn**'de rivâyet edilmiştir.

[186]. Ahmed, ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

[187]. İbn Ebi'd-Dünya rivâyet etmiştir.

[188]. Ubâde b. es-Sâmit'den (r.a.) Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

[189]. İbn Ebi'd-Dünyâ Temim-i Dârî'den rivâyet etmiştir. Benzeri Neseî'de sahih sened ile Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edilmiştir.

ÖLÜM HALLERİNDEN MÜSTEHAP OLANLAR

Bilmiş ol ki; ölüm döşeğinde yatan hasta için sevimli olan, suratında bir ağırlık ve çirkinlik olmamak, sâkin ve huzûr içinde bulunmak, dilinde bolca şehâdet getirmek ve kalbinden Allahu Teâlâ'ya hüsn-i zan etmektir.

Süret güzelliğine gelince; rivâyet edildiğine göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ölüyü üç şeyde murâkabe edin: Alnı terlediği, gözleri yaşardığı ve dudakları kuruduğu vakit. Bu, kendisine inen, Allahu Teâlâ'nın bir rahmetidir. Boğazı sıkılmış gibi horlar, yüzü kazırır, dudakları kurur ve yağlanırsa, bu da Allahu Teâlâ'dan kendisine inen bir azaptır."*[190] buyurmuştur.

Dilinde kelime-i şehâdet getirmek hayır alâmetidir. Çünkü Ebû Said el-Hudrî'nin rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ölülerinize şehâdet kelimesini telkîn edin."*[191] buyurmuştur.

Huzeyfe'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Zîra o şehâdet, geçmiş hatâları yok eder."*[192] buyurmuştur.

Hz. Osman'ın (r.a.) rivâyetinde ise Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allah'tan başka kimsenin ibâdete lâyık bulunmadığını bilerek ölen, cennete girer."*[193] buyurmuştur. Ubeydullah: "O, şehâdet ederken" kaydını ilâve etmiştir.

Hz. Osman; "Ölüm döşeğinde yatan adama şehâdet kelimesi telkîn edin. Zîra son sözü şehâdet olan için bu sözü cennet azığıdır." dedi.

Hz. Ömer: "Ölecek hastalarınızın başında bulunun. Onlara Allah'ı hatırlatın. Sizin görmediklerinizi onlar görür. Aynı zamanda şehâdet kelimesini de telkîn edin." demiştir.

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

حَضَرَ مَلَكُ الْمَوْتِ رَجُلًا يَمُوتُ فَنَظَرَ فِي قَلْبِهِ فَلَمْ يَجِدْ

فِيهِ شَيْئًا، فَفَكَّ بَيْنَ لِحْيَيْهِ فَوَجَدَ طَرَفَ لِسَانِهِ لَاصِقًا بِحَنَكِهِ

يَقُولُ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، فَغُفِرَ لَهُ بِكَلِمَةِ الْإِخْلَاصِ

"Ölüm meleği bir adamın canını almaya gitti. Kalbini yokladı, kalbinde bir şey bulamadı. Çenesini ayırıp baktı ki, dili bir kenarda kelime-i tevhîdi

getiriyor. Bu kelime-i ihlâs sâyesinde günahları mağfiret edildi."[194] buyurdu.

Telkîn edenin vazîfesi, telkînde ısrar etmemektir. Çünkü hastanın dili dönmediği için şehâdeti getiremez de bundan ağırlanır ve nihâyet sû-i hâtimesine sebep olmaktan korkulur. Bu kelimenin mânası, kalbinde Allah'tan başkası olmayarak ölmektir. Vâhid-i Hakikî'den başka bir matlup kalbinde kalmazsa, ölüm ile sevgilisine ulaşmak onun için en büyük bir nîmet olmuş olur. Şâyet kalbi dünyaya bağlı ve dünyalık ile meşgul olursa ona iltifat eder ve onun zevklerinden ayrıldığına üzülür ve bu üzüntü hâlinde dilinin ucu ile şehâdet kelimesini söylerse, Allahu Teâlâ'nın kabul buyurduğu ve kendi fazlından muâmele ettiği müstesnâ, bunun faydası azdır.

Hüsn-i zannına gelince; bu da o zaman için müstehaptır. **"Recâ Kitâbı**"nda bunu anlattık. Allahu Teâlâ'ya hüsn-i zannın fazîletine dair pek çok haberler vârid olmuştur. Eşka'ın oğlu Vâile ölüm döşeğinde yatan bir hastanın ziyâretine gider. Hastaya:

"Allahu Teâlâ'ya karşı zannın nasıldır?" diye sorar. Hasta:

"Günahlarım beni batırmış, helâk olmak üzereyim. Benim tutar tarafım yok, ancak Rabbimin rahmetinden ümîdimi kesmem." der. Bunun üzerine Vâile tekbir alır, oradakiler de onunla beraber tekbir alırlar. Vâile:

"Ben Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Allahu Teâlâ buyurur ki: "Ben kulumun zannı üzereyim; beni dilediği gibi düşünsün."*[195] buyurduğunu işittim." dedi. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ölüm hâlinde olan bir gencin yanına girer ve gence:

"Kendini nasıl buluyorsun?" diye sorar. Genç:

"Günahlarımdan korkuyor fakat Allahımdan ümîdimi kesmiyorum." der. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Bu korku ile ümit, şu ölüm ânında kimde toplanırsa, Allahu Teâlâ umduğunu ona verir ve korktuğundan onu emîn kılar."[196] buyurur.

Sâbit el-Bennânî anlatıyor: "Bir kadının hiddet-mizac ve asabî bir oğlu vardı. Kadın oğluna öğüt verir ve: "Oğlum, bir gün gelecek bunlardan sorumlu olacaksın, o günü hatırla." derdi. Hakîkaten genç, ölüm döşeğine yattı. Kadın: "İşte oğlum, ben seni bugün için korkutuyordum." deyince genç: "Benim de kerem sâhibi bir Rabbim var. Umarım ki o benim bâzı kusurlarımı bağışlar." dedi.

Sâbit diyor ki: "Onun hüsn-i zannı sebebiyle Allahu Teâlâ ona merhamet etti."

Câbir b. Veda' da şöyle anlatıyor: "Azgın bir genç ölüm döşeğine yatmış. Annesi:

"Oğlum, bir vasıyetin var mı?" diye sormuş. Çocuk:

"Evet, parmağımdaki yüzüğü çıkarmayın. Orada Allah lafza-i celâli yazılıdır. Umarım ki bu sâyede Allahu Teâlâ bana merhamet eder." dedi. Öldükten sonra kendisini rüyada görenlere:

"Anneme haber verin, onun bana vasiyet et, demesi ve benim de o sözüm, mağfiretime sebep olmuştur." dedi.

Bedevînin biri hastalanmış, kendisine:

"Ölüyorsun." dediklerinde bedevî:

"Beni nereye götüreceksiniz." dedi. Onlar da:

"Allah'a götüreceğiz." deyince bedevî:

"İyilikler, yalnız kendisinden gelen Allah'a gideceğime göre daha üzülecek ne var?" dedi.

Süleyman'ın oğlu Ebû'l-Mu'temer diyor ki: "Babam ölürken:

"Oğlum, bana bir ruhsat ve müsâadeden haber ver ki, ben hüsn-i zann ile Allah'a mülâki olayım." dedi."

Hattâ eskiler ölüm döşeğine yatan adamın, Allah'a karşı hüsn-i zannı çoğalsın diye iyiliklerini sayıp dökerlerdi.

---

[190]. Tirmizî ve Hâkim **"Nevâdirü'l-Usûl"**ünde rivâyet etti.

[191]. Yukarıda geçmiştir.

[192]. Yukarıda geçmiştir.

[193]. Yukarıda geçmiştir.

[194]. İbn Ebî'd-Dünya, Taberânî ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir. İsnadı ceyyiddir.

[195]. İbn Hibban, Ahmed ve Beyhaki rivâyet etmişlerdir. Hadis yukarıda geçmiştir.

[196]. Hadis metin olarak yukarıda geçmiştir.

AZRAİL İLE KARŞILAŞMANIN HASRETİ

Biri yüzünde, diğeri kafasında iki gözü bulunan ve adı Azrâil olan ölüm meleğine **İbrâhim aleyhisselâm**: "Öleceklerin biri doğuda, diğeri batıda olduğu, ayrıca bir yerde veba hastalığının bulunduğu ve başka bir yerde de iki ordu birbirini kırıp geçirdiği böyle sıkışık anlarda ne yaparsın?" diye sorar. Melek: "Allah'ın izniyle ruhları dâvet ederim. Onlar da parmaklarımın arasına girerler. Yeryüzü benim için bir tabak gibidir. Ondan dilediğimi alırım." der ve İbrâhim aleyhisselâma Allah'ın dostu olduğunu müjdelerdi.

Süleyman aleyhisselâm Azrâil aleyhisselâma:

"Niçin âdilâne bir şekilde canları almıyorsun? Şunun canını alırken bunu bırakıyorsun?" dedi. Azrâil aleyhisselâm:

"Ben bu hususta senden fazla bir şey bilemem. İsimler sayfa hâlinde önüme gelir ve ben de onların ruhlarını kabzederim." dedi.

Vehb b Münebbih anlatıyor: "Hükümdarlardan birisi bir yere gitmek için beğeninceye kadar elbise ve binmek için de beğeninceye kadar at seçti. Etrafındakilerle birlikte muhteşem bir vaziyette ve böbürlenerek yola çıktı. Yolda kirli paslı adamın biri atının yularına yapıştı:

"Nasıl bu işe cesâret edersin, çekil!" diye bağırınca, adam:

"Benim sana söyleyeceğim var." dedi. Hükümdar yine hiddetli olarak:

"Söyle bakalım." deyince adam: "Gizlidir, eğil de kulağına söyleyeyim." dedi. Hükümdar eğilince adam:

"Ben Azrâilim, canını almaya geldim." dedi. Hükümdar müsâade istedi ise de Azrâil:

"Hayır, sana müsâade yok, ailene de ulaşamayacaksın." dedi ve canını aldı. Sonra yoluna devam eden Azrâil aleyhisselâm mü'min bir kul ile karşılaştı. Ona selâm verdikten sonra:

"Seninle bir işim var, bunu sana gizli söyleyeceğim." dedi ve kulağına eğilerek Azrâil olduğunu anlatınca, mü'min kul buna sevinir ve:

"Hoş geldin, kaç zamandır seni bekliyordum. Yeryüzündeki ayıplarımdan benim için senden sevgilisi yoktur." dedi. Azrâil:

"Öyle ise işini bitir." dedi. Adam:

"Benim en önemli işim, Allahu Teâlâ'ya ulaşmaktır." dedi. Bunun üzerine ölüm meleği:

“Hangi hal üzerine istersen, o hal üzerinde canını alayım.” dedi. Adam:

“Buna imkân var mı?” diye sordu. Melek:

“Evet, bununla emrolundum.” dedi. Adam:

“O halde abdest alayım, namaza başlayayım ve başım secdede iken canımı al.” dedi ve hakîkaten böyle oldu.

Ebû Bekir b. Abdullah el-Müzenî anlatıyor: “İsrâiloğullarından birisi bol servet edindi. Nihayet ölümü yaklaşınca, oğullarına:

“Getirin, şu kazandığım serveti bir göreyim.” dedi. Onlar da at, deve, koyun, köle ve benzeri çeşitli servetlerini gözünün önüne getirdiler. Adam, bunlara hasretinden ağladı. Tam bu sırada Azrâil de karşısına çıktı ve:

“Niçin ağlayıp duruyorsun? Sana bu nîmetleri veren Allah hakkı için, seninle bunların arasını ayırmadan yâni canını almadan evinden çıkacak değilim.” dedi. Adam:

“Müsâade et de bir kısmını ayırayım; şöyle edeyim, böyle edeyim.” dedi. Fakat ölüm meleği:

“Şimdiye kadar nerede idin.” dedi ve canını aldı.”

Hikâye edildiğine göre adamın biri birçok servet yığdı. Her çeşitten topladı ve iki kapılı bir köşk yaptırdı. Korunmak için kölelerini oraya doldurdu. Sonra bütün adamlarını toplayarak evinde bir ziyafet çekti. Ayaklarını birbiri üstüne atarak oturdu ve onları seyre başladı. Onlar yemeklerini yedikten sonra kendi kendine: “Uzun yıllar yetecek şeyleri sana aldım, istediğin gibi yaşarsın.” der demez, ölüm meleği iki eski elbiseye bürünmüş, boynunda azık torbası olduğu halde miskin kılığında bütün şiddetiyle kapıyı çaldı. Adam, minderi üzerinde oturuyordu. Köleler kapıya giderek adama:

“Ne istiyorsun?” diye sordular. Adam:

“Efendinizi istiyorum.” dedi. Onlar:

“Bizim efendimiz senin gibi adam için kapıya çıkar mı?” dediler. Adam:

“Elbette çıkar.” dedi. Onlar durumu efendilerine bildirdiler. Efendileri, “Onu savın gitsin.” deyince, bu sefer ilk seferden daha şiddetli olarak kapıyı çaldı ve:

“Söyleyin, ben ölüm meleğiyim.” dedi. Onlar bunu duyunca korktular, efendileri perişan oldu ve:

“Ona güzel ve münâsip bir lisân ile “Efendinin yerine başkasını almaz mısın?” diye sorun.” dedi. Tabiî bu sözler bir fayda sağlamadı ve Azrâil adamın yanına girerek:

“Malını ne yapacaksan yap. Canını almadan çıkmayacağım.” dedi. Adam bütün servetini tekrar önüne getirtti ve şöyle dedi:

“Allah sana lânet etsin, beni ibâdetten alıkoydun, meşgul ettin. Sebep oldun da Allah’a kulluk edemedim.” dedi. Allah’ın izniyle serveti dile gelerek:

“Bana ne kızıyorsun? Sen, benimle hükümdarların huzuruna girer, takvâ sâhiplerini oradan uzaklaştırırdın. Benim sâyemde kadınlarla evlenir, pâdişâhlarla oturup kalkardın. Beni kötülük yolunda harcardın, ben sana itiraz etmezdim. Eğer beni iyilikte harcarsan sana faydam olurdu. Ben ve Âdemoğlu topraktan yaratıldık. Kimisi iyilikleri ile gider, kimisi kötülükleri ile gider.” dedi ve Azrâil de adamın canını aldı.

Yine **Vehb b. Münebbih** anlatıyor: Azrâil aleyhisselâm, zamanında zulümde benzeri olmayan bir hükümdârın canını aldı ve göklere çıktı. Melekler:

“Canını alırken en çok acıdığın bir kimse var mı?” diye sordular. Azrâil:

“Evet, ıssız bir yerde yeni çocuk doğuran bir kadının canını almakla emrolundum. Hem kadına, hem de yeni doğan çocuğa acıdım ve “Bu çocuğun hâli ne olacak?” dedim. Melekler:

“İşte şimdi canını alıp geldiğin zâlim ve cebbâr adam, oradaki çocuktur. dediler.

Atâ b. Yesar diyor: “Şaban ayının on beşinde öleceklerin listesi Azrâil aleyhisselâma verilir. Bu arada ev yapan, su akıtıp ağaç diken ve yeni evlenen nice kimseler var ki isimleri bu listededir, fakat onlar onu bilmezler.

Hasan-ı Basrî diyor: “Azrâil aleyhisselâm her gün bir evi üç defa yoklar. Bunlardan rızkını tüketip ömrünü tamamlayanın canını alır. Evdekiler feryâd ü figan ederler. Azrâil aleyhisselâm kapıya kollarını gererek: “Ne ağlıyorsunuz? Ben bu adamın ne rızkını yedim, ne de ömrünü kestim. Rızkı tükendi, ömrü sona erdi canını aldım. Boşuna ağlamayın, ben devamlı olarak buraya gelip gidecek ve hiçbirinizi bırakmayacağım.” der.

Hasan-ı Basrî devamla: “Eğer ev halkı Azrâil aleyhisselâmı görse ve dediklerini duysalar ölüyü unutur kendilerine ağlarlardı.” dedi.

Yezîd-i Rakkâşî anlatıyor: İsrâiloğullarından zâlim ve cebbar bir adam evinde bâzı aile efradı ile otururken kapıdan yabancı bir adamın içeri girdiğini gördü. Hem korku, hem de hiddet içinde:

“Kimsin, seni buraya kim koydu?” diye seslendi. Azrâil aleyhisselâm:

“Beni buraya bu evin sâhibi koydu. Bana gelince, içeri girmek için kimseden izin almayan, kimsenin sulta ve saldırısından korkmayan, zâlim

cebbarlar ve muannid sultanlardan çekinmeyen bir kimseyim.” dedi. Bunu deyince adam:

“O halde sen, Azrâilim desene.” dedi. Azrâil aleyhisselâm:

“Evet, ben oyum.” dedi. Adam:

“Bir vasiyetname yazmam için bana müsâade eder misin?” deyince Azrâil:

“Hayır, müddet tamam, nefeslerin bitti, saatlerin doldu. Bir an bile tehîrine imkân yoktur.” dedi. Bunun üzerine adam:

“Beni nereye götüreceksin?” diye sordu. Azrâil aleyhisselâm:

“Takdîm ettiğin ameline ve döşediğin evine götüreceğim.” dedi. Adam:

“Benim ne takdîm edilmiş bir amelim, ne de güzel döşenmiş bir evim vardır.” deyince Azrâil aleyhisselâm:

“O halde Leza Cehennemi›ne gidersin.” diyerek canını aldı ve etrafındakiler de ağlamaya başladı.

A’meş’den rivâyet edildiğine göre Azrâil aleyhisselâm insan sûretine girerek **Süleyman aleyhisselâm**a uğradı ve orada bulunan bir adama dikkatle baktı. Adam da bunu farketti. Azrâil aleyhisselâm gidince, adam Süleyman aleyhisselâma, kendisine dikkatle bakan şahsın kim olduğunu sordu. Azrâil olduğunu anlayınca:

“Bu beni alacak gibi bakışla bana bakıverdi. Ben bundan korkuyorum.” dedi. Süleyman aleyhisselâm:

“Ne yapmamı istiyorsun?” deyince, adam:

“Beni rüzgâr ile Hindistan’ın öteki kenarına attır.” dedi. Süleyman aleyhisselâm da dediğini yaptı. Bir müddet sonra yine Azrâil ile karşılaşınca, önceki bakışının sebebini kendisinden sordu. Azrâil aleyhisselâm:

“Hindistan’ın doğusunda pek kısa bir müddet sonra adamın ruhunu kabza memûr iken adamı burada gördüğüme şaşarak ona baktım.” dedi.

DÖRDÜNCÜ BAB:
RESÛL-İ EKREM'İN İRTİHÂLİ

Şurasını iyi bil ki; işi olsun, sözü olsun, hayâtı olsun, memâtı olsun, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) uyulmaya şâyân güzel bir örnektir. Onun her hâli düşünenler için bir ibret levhası ve basîret sâhipleri için bir mev'izadır. Zîra Allah katında ondan daha keremlisi yoktur. O, Allahu Teâlâ'nın halîli, habîbi, neciyyi safiyyi resûlü ve nebîsidir.

Bütün bunlar böyle olmasına rağmen ölüm ânı geldiği vakit nasıl ona da bir nefes müsâade edilmediğine bak. Bilakis vakti saati gelince iyilerin ruhunu almaya memur olan meleklerini ona da gönderdi. Onun temiz ve nezih olan ruhunu nakletmek için cehd ü gayret gösterdi. Temiz olan cesedinden onu alıp rahmet-i Rahmân'a, Allah'ın rızâsına, güzel hayırlara, belki Allah'ın civarında güzel mevkîlere oturtmak için gayret gösterdiler.

Bütün bunlara rağmen yine onun can çekişmesi zor oldu. İniltisi duyuldu, iç sıkıntısı birbirini tâkip etti, inlemesi yükseldi. Rengi değişti. Alnı terledi. Nefes alıp vermekte sıkıştı. Hattâ huzurundakiler onun ıstırabına dayanamayarak ağladılar.

Nübüvvet rutbesi mukadderâtını önleyememiş, Azrâil aleyhisselâm çoluk çocuğuna aldırış etmemiş, halkı müjdeleyici, korkutucu ve hakka yardımcı olması bakımından da Azrâil'den müsamaha görmemiş, belki emrolunduğunu yapmış ve Levh-i Mahfuz'da bulduğuna uymuştur. İşte onun da durumu budur.

Hâlbuki o, Allah katında Makam-ı Mahmûd ve herkesin uğrayacağı havuz sâhibidir. Topraktan ilk kalkacak olan odur. Kıyâmet günü şefâat sâhibidir. Bütün bunlar böyle iken ondan ders almamak ve karşılaşacağımız o tehlikelere hâlâ sağlam şekilde inanmaz gibi davranmak bizim için şaşılacak bir şeydir.

Biz, şehvetlerimizin esiri, kötülüklerimizin arkadaşı olduk. Bize ne oldu ki, peygamberlerin efendisi olan Hz. Muhammed aleyhisselâmdan bile örnek ve ders almadık. Hâlbuki o, müttakîlerin imamı ve âlemlerin Rabbi olan Allahu Teâlâ'nın sevgilisidir. Yoksa biz ebedî olarak yaşayacağımızı mı, bütün kötü tutum ve davranışlarımıza rağmen Allah katında daha keremli olduğumuzu mu sanıyoruz?

Heyhât, belki kesin olarak bildiğimiz bir şey varsa, hepimizin cehenneme uğramamız ve sonra da oradan ancak müttakîlerin kurtulmasıdır. Biz,

gireceğimizi kesin olarak bilirken, çıkacağımızı kesin olarak bilemiyoruz. Çünkü biz müttakîlerden değiliz. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا.
ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا.

"Sizden cehenneme uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarır, zâlimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız." (Meryem suresi, 19/71-72) buyurmuştur.

Her kul kendisine bakarak müttakîlere mi, zâlimlere mi, daha yakın olduğunu araştırsın. Sonra selef-i sâlihînin bu kadar muvaffak oldukları halde nasıl korku üzerinde olduklarını düşünerek kendi haline baksın. Sonra âkıbetinden emîn olan, peygamberlerin efendisine baksın. Zîra o, peygamberlerin efendisi ve müttakîlerin öncüsü olduğu halde dünyadan ayrılırken çektiği zahmete baksın. Cennet-i Me'vâ'ya giderken karşılaştığı zorluklara baksın.

İbn Mes'ûd (r.a.) anlatıyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ayrılığı yaklaştığı sırada yatmakta olduğu, vâlidemiz Hz. Âişe'nin (r.a.) evinde ziyâretine gittik. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bize bakarak gözleri yaşardıktan sonra:

مَرْحَبًا بِكُمْ حَيَّاكُمُ اللهُ، آوَاكُمُ اللهُ، نَصَرَكُمُ اللهُ، وَأُوصِيكُمْ
بِتَقْوَى اللهِ، وَأُوصِي بِكُمُ اللهَ، إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ، أَنْ لَا
تَعْلُوا عَلَى اللهِ فِي بِلَادِهِ وَعِبَادِهِ وَقَدْ دَنَا الْأَجَلُ، وَالْمُنْقَلَبُ
إِلَى اللهِ وَإِلَى سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى وَإِلَى جَنَّةِ الْمَأْوَى وَإِلَى الْكَأْسِ
الْأَوْفَى، فَاقْرَؤُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ وَعَلَى مَنْ دَخَلَ فِي دِينِكُمْ
بَعْدِي مِنِّيَ السَّلَامَ وَرَحْمَةَ اللهِ

"Hoş geldiniz, Allah sizi mübârek etsin, korusun ve size nusret versin. Takvâ ve Allah'tan korkmakla size tavsiye ederim ve sizi Allah'a emânet ederim. Ben sizi O'ndan açıkça korkuturum. Onun memleketinde ve kulları arasında O'na karşı gelmeyin. Ölüm yaklaştı. Cennet-i Me'vâ'ya, Sidre-i Müntehâ'ya ve Cenâb-ı Allah'a yönelme vakti geldi. Size ve benden sonra

dînimize girenlere Allah'ın selâm ve rahmetini benden okuyun."[197] buyurdu.

Rivâyete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.), irtihâli sırasında Cebrâil aleyhisselâma:

"Benden sonra ümmetim için kim var?" diye sordu. Allahu Teâlâ Cebrâil'e vahyetti ki:

"Habîbimi müjdele; ümmeti hakkında ben onu perîşân etmem. Yine onu müjdele ki, kıyâmet günü mezarından ilk kalkacak olan o, mahşer halkının efendisi yine odur. O ve onun ümmeti cennete girmeden başkaları giremez." buyurdu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"İşte şimdi gönlüm râhat etti."[198] buyurdu.

Hz. Âişe (r.a.) diyor ki: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.), yedi kuyudan alacağımız bir kırba su ile kendisini yıkamamızı emretti. Dediği gibi yaptık ve biraz rahatladı. Kalktı mescide gitti, cemaatle namaz kıldı. Uhud şehidleri için duâ ve istiğfar etti. Ensara şu yolda tavsiyede bulundu:

"Bundan sonra ey muhacirler, siz çoğalırsınız fakat ensar bugünkü durumlarından fazla çoğalmazlar. Ensar benim has vekillerim ve sırdaşlarımdırlar. Ben onlara iltica ettim. Onların ihsan sâhibi olanlarına ikrâm edin. Kusurlarını da bağışlayın. (Sonra) *bir kul, dünya ve Allah katında olanlar arasında serbest bırakıldı. O da Allah katında olanı tercih etti."* buyurdu.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in bu sözü ile kendisini kasdettiğini anlayan Hz. Ebû Bekir ağlamaya başladı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Ebû Bekir'e: *"Dur, şu mescide açılan bütün kapıları kapayın. Yalnız Ebû Bekir'in kapısı açık kalsın. Zira ben, bana göre Ebû Bekir'den daha üstün sohbete değer bir kimse bilmiyorum."*[199] buyurdu.

Hz. Âişe (r.a.) diyor ki: Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ruhu, benim nöbetimde, benim evimde, benim göğsüm ile boğazım arasında, kucağımda iken çıktı. Benim tükrüğüm ile onun tükrüğünü Allahu Teâlâ bir araya topladı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bu halde iken kardeşim Abdurrahman elinde misvak olduğu halde içeri girdi. Resûl-i Ekrem gözünü misvaka dikti. Hoşuna gittiğini anladım. "Misvakı alayım mı?" diye kendisinden sordum. O, işâretle almamı söyledi. Misvakı aldım ağzıma koydum, fakat sert geldi. "Yumuşatayım mı?" dediğimde, evet manasında başını salladı. Yumuşattım ve ondan sonra ağzına koydu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in önünde bir ibrikte su vardı. Elini suya batırır ve:

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكَرَاتٌ

"Lâ ilâhe illâllah, şüphesiz ki ölümün sancıları vardır." buyurdu. Sonra elini kaldırarak:

اَلرَّفِيقَ الْأَعْلَى الرَّفِيقَ الْأَعْلَى

"Refik-ı A'lâ'ya, Refik-ı A'lâ'ya."[200] buyurdu ve o zaman: "Vallahi, bu bizden geçti ve Allah'a yöneldi." dedim."

Abdullah'ın oğlu Saîd'in, babasından rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ağırlaştığını duyan ensâr, mescidin etrafına döküldü ve üzüntülerini belirtmeye çalıştılar. Hz. Abbâs (r.a.) Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzuruna girerek ensârın tutum ve davranışlarını anlattı. Sonra FazI ve sonra da Hz Ali aynı durumu Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e naklettiler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) "Elimden tutun" diye elini uzattı ve:

"Ne demek istiyorsunuz?" dedi. Onlar da:

"Senin ölümünden korkuyoruz. Bunların erkekleri bu çevrede toplandı, diye kadınları da ağlamaya başladı." dediler. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ayağa kalktı. Önünde Abbâs (r.a.) olduğu halde Hz. Ali ile Fazl'ın omuzlarına dayanarak başı da bağlı olduğu halde mescide girdi. Minberin ilk basamağında oturdu. Herkes ona yöneldi, Allah'a hamdettikten sonra:

أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ بَلَغَنِي أَنَّكُمْ تَخَافُونَ عَلَيَّ الْمَوْتَ كَأَنَّهُ

إِسْتِنْكَارٌ مِنْكُمْ لِلْمَوْتِ، وَمَا تُنْكِرُونَ مِنْ مَوْتِ نَبِيِّكُمْ؟ أَلَمْ أُنْعَ

إِلَيْكُمْ وَتُنْعَى إِلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ؟ هَلْ خُلِّدَ نَبِيٌّ قَبْلِي فِيمَنْ بُعِثَ

فَأُخَلَّدَ فِيكُمْ؟ أَلَا إِنِّي لَاحِقٌ بِرَبِّي وَإِنَّكُمْ لَاحِقُونَ بِهِ وَإِنِّي

أُوصِيكُمْ بِالْمُهَاجِرِينَ الْأَوَّلِينَ خَيْرًا وَأُوصِي الْمُهَاجِرِينَ

فِيمَا بَيْنَهُمْ فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ: (وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ

لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا- (...إِلَى آخِرِهَا -وَإِنَّ الْأُمُورَ

تَجْرِي بِإِذْنِ اللهِ فَلَا يَحْمِلَنَّكُمْ اِسْتِبْطَاءُ أَمْرٍ عَلَى اسْتِعْجَالِهِ،

فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَعْجَلُ لِعَجَلَةِ أَحَدٍ وَمَنْ غَالَبَ اللهَ غَلَبَهُ وَمَنْ خَادَعَ اللهَ خَدَعَهُ) فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ (وَأُوصِيكُمْ بِالْأَنْصَارِ خَيْرًا فَإِنَّهُمُ الَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِكُمْ أَنْ تُحْسِنُوا إِلَيْهِمْ أَلَمْ يُشَاطِرُوكُمُ الثِّمَارَ أَلَمْ يُوَسِّعُوا عَلَيْكُمْ فِي الدِّيَارِ أَلَمْ يُؤْثِرُوكُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَبِهِمُ الْخَصَاصَةُ؟ أَلَا فَمَنْ وُلِّيَ أَنْ يَحْكُمَ بَيْنَ رَجُلَيْنِ فَلْيَقْبَلْ مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَلْيَتَجَاوَزْ عَنْ مُسِيئِهِمْ، أَلَا وَلَا تَسْتَأْثِرُوا عَلَيْهِمْ أَلَا وَإِنِّي فَرَطٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لَاحِقُونَ بِي، أَلَا وَإِنَّ مَوْعِدَكُمُ الْحَوْضُ، حَوْضِي أَعْرَضُ مِمَّا بَيْنَ بُصْرَى الشَّامِ وَصَنْعَاءِ الْيَمَنِ، يَصُبُّ فِيهِ مِيزَابُ الْكَوْثَرِ، مَاءً أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ وَأَلْيَنَ مِنَ الزُّبْدِ وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ مَنْ شَرِبَ مِنْهُ لَمْ يَظْمَأْ أَبَدًا، حَصْبَاؤُهُ اللُّؤْلُؤُ وَبَطْحَاؤُهُ الْمِسْكُ، مَنْ حُرِمَهُ فِي الْمَوْقِفِ غَدًا حُرِمَ الْخَيْرَ كُلَّهُ، أَلَا فَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَرِدَهُ عَلَيَّ غَدًا فَلْيَكْفُفْ لِسَانَهُ وَيَدَهُ إِلَّا مِمَّا يَنْبَغِي .فَقَالَ الْعَبَّاسُ :يَا نَبِيَّ اللهِ أُوصِ بِقُرَيْشٍ !فَقَالَ: (إِنَّمَا أُوصِي بِهَذَا الْأَمْرِ قُرَيْشًا وَالنَّاسُ تَبَعٌ لِقُرَيْشٍ بَرُّهُمْ لِبَرِّهِمْ وَفَاجِرُهُمْ لِفَاجِرِهِمْ، فَاسْتَوْصُوا اَلَ قُرَيْشٍ بِالنَّاسِ خَيْرًا، يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ الذُّنُوبَ تُغَيِّرُ النِّعَمَ وَتُبَدِّلُ الْقَسْمَ، فَإِذَا بَرَّ النَّاسُ بَرَّهُمْ أَئِمَّتُهُمْ وَإِذَا فَجَرَ النَّاسُ عَقُّوهُمْ قَالَ اللهُ تَعَالَى: (وَكَذَلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا

"Ey insanlar! Âdeta benim hakkımda ölümü inkâr edercesine, benim ölümümden korkmakta olduğunuzu duydum. Size öleceğinizi bildirmedim mi? Benden evvel hiç bir peygamber ebedî kaldı mı ki ben de ebedî kalayım?

İyi biliniz ki ben Rabbime gidiyorum. Siz de Rabbinize ulaşacaksınız. Ben size, ilk muhâcirlere iyilik etmekle tavsiye ederim. Zira Allahu Teâlâ: **"Asra yemîn olsun ki, insanlar hüsrandadır. Ancak îman edenlerle sâlih amel işleyenler, hakkı ve sabrı vasiyetleşenler müstesnâdır."** *buyurdu.*

Her şey Allah'ın izniyle cereyân eder. Bir şeyin gecikmesi sizi aceleye sevketmesin. Çünkü Allahu Teâlâ bir adamın keyfine olarak acele etmez. Allah ile üstünlüğe kalkışana, Allahu Teâlâ galebe çalar. Allah'ı aldatmaya kalkışana, Allahu Teâlâ hîlesinin cezasını verir.

Tekrar eski halinize dönüp yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayı ve akrabâ ile münâsebeti kesmeyi mi istiyorsunuz?

Aynı zamanda ensara iyilik etmekle size tavsiye ederim. Zîra onlar sizden önce burada yerleşmiş ve îmâna sâhip olmuşlardır. Onlara iyilikte bulununuz. Onlar meyvelerini sizinle bölüşmediler mi? Onlar size bütün servetleri ile kapılarını açmadılar mı? Kendileri muhtaç iken sizi tercih etmediler mi?

Kim, iki kişi arasında başkan seçilir ve hükmetmekle vazîfelenirse, bunların iyilerinin iyiliklerini kabul etsin, kusurlularının kusurlarından vaz geçsin. Sakın onlara karşı üstünlük taslamasın. Ben şimdi önden gidiyorum. Siz de ardımdan geleceksiniz. Uğrak yeriniz havuzdur. Havuzum ise Şam'ın Bisrâ'sı ile Yemen'in San'as'ı arasından geniştir. Kevser oluğundan oraya su dökülür. Onun suyu sütten beyaz, kaymaktan yumuşak ve baldan tatlıdır. Buradan içen bir daha susamaz. Bu ırmağın çakılları inci, yatağı ise misktendir. Yârın mevkıfte ondan içmeyenler, bütün hayırlardan mahrumdurlar, demektir. Yârın bana gelmeyi arzu eden bugün elini ve dilini lüzumsuz şeylerden çeksin." buyurdu.

Bunun üzerine Abbâs (r.a.) "Kureyş'e de bir vasıyette bulun." deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Aynı şeyi Kureyş'e de tavsiye ederim. İnsanlar Kureyş'e bağlıdır. İyileri iyilerine, kötüleri de kötülerine karşılıktır. Kureyşîlerin insanlara iyilik yapmasını tavsiye edin. Ey insanlar! Günah, nîmetleri bozar ve taksîmâtı değiştirir. İnsanlar iyi olursa imam ve hükümdarları da onlara iyilik yapar. Kötülük yaparlarsa onlar da kötülük ederler. Nitekim âyet-i celîlede:* **"Zâlimlerin bir kısmını,**

kazandıklarından ötürü, diğer bir kısmına böylece musallat ederiz." (En'âm suresi, 6/129) *buyururdu."* buyurmuştur.

İbn Mes'ûd'un (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.), Ebû Bekir'e (r.a.):

"Ya Ebâ Bekir sor." deyince Ebû Bekir (r.a.):

"Ya Resûlâllah, ölüm yaklaştı mı?" dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Evet, ecel yaklaştı ve çok yaklaştı.» buyurdu. Ebû Bekir (r.a.):

"Allah'ın katında olan mevkiin sana her şeyi kolaylaştırır. Keşke biz de yerimizi bilsek." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Allah'a, Sidre-i Müntehâ'ya, Me'vâ'ya, Firdevs-i A'lâ'ya, bol ve dolu bardaklara, Refîk-ı A'lâ'ya, büyük bolluk ve genişliğe." buyurdu. Ebû Bekir (r.a.):

"Seni kimler yıkayacak?» dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Ehl-i beytimden en çok bana yakın olanlar." buyurdu. Ebû Bekir:

"Seni hangi kefene saracağız?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Sırtımdaki bu elbise ile Yemen'den gelen hülle ve musarrı'ın beyazına sararsınız." buyurdu. Ebû Bekir (r.a.):

"Namazını nasıl kılacağız?" diye sordu ve hepimiz ağladık. Sonra Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Durun, Allah sizi mağfiret etsin. Peygamberinizden sizi iyi mükâfatlarla mükâfatlandırsın. Beni yıkayıp kefenlediğiniz vakit, evimdeki bu yatağımda mezarımın kenârında beni bırakın. Bir saat kadar yanımdan uzaklaşın. İlk namazımı kılacak Allahu Teâlâ'dır. Nitekim âyet-i celîlede:

إِنَّ اللهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ

"Şüphesiz Allah ve melekleri peygamberi överler." (Ahzâb suresi, 33/56) *buyrulmuştur. Sonra meleklere izin verilecek ve yaratıklardan ilk namazımı kılacak olanlar sırasıyla Cebrâil, Mîkâil, İsrafil ve sonra da ölüm meleğidir. Askerleri ile gelirler. Sonra da bütün melekler gelir. Daha sonra da siz, gurup gurup namazımı kılar, salât u selâm edersiniz. Tezkiye etmek, bağırıp çağırmak ve ses çıkarmakla bana eziyet etmeyin. Önce sizden imam ve en yakın ehl-i beytim gelsin. Erkeklerden sonra da kadınlar ve sonra da çocuklar gelsin."* buyurdu. Ebû Bekir (r.a.):

"Sizi mezâra kim koyacak, ya Resûlâllah?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Ehl-i beytimden en yakın olan bir kaç kişi. Ayrıca sizin görmediğiniz birçok melekler de bu işe katılır. Şimdi kalkın burada olmayanlara

duyurun." buyurdu.[201]

Abdullah b. Zem'a diyor: "Rebiulevvel'in ilk gününde Bilâl geldi. Sabah ezânını okudu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مُرُوا أَبَا بَكْرٍ يُصَلِّي بِالنَّاسِ

"Ebû Bekir'e söyleyin namazı kıldırsın." buyurdu. Dışarı çıktım cemâat arasında yalnız Ömer'i (r.a.) gördüm. Ebû Bekir'i (r.a.) bulamadım. Ömer'e:

"Geç namazı kıldır." dedim. Ömer (r.a.) geçti, tekbir aldı. Gür sesli olduğu için Resûl-i Ekrem (s.a.v.) tekbirini duydu ve:

"Ebû Bekir nerededir? Allah ve Müslümanlar buna ibâ eder. Tekrar Ebû Bekir'e söyleyin, namazı o kıldırsın." buyurdu. Hz. Âişe:

"Babam yumuşak kalplidir. O, sizin yerinize geçince tahammül edemez, ağlar." deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Siz, Yûsuf'un arkadaşları olan kadınlarsınız. Yâni içinizde olanı dışınızda söylemezsiniz. Söyleyin de namazı Ebû Bekir kıldırsın." buyurdu. Hz. Ömer namazı kıldırdıktan sonra, Ebû Bekir (r.a.) tekrar geçip kıldırdı. Hz. Ömer, Abdullah b. Zem'a'ya:

"Bana bu yaptığın ne idi? Eğer ben Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in emri olmadığını bilseydim hiç öne geçer miydim?" dedi. Abdullah da:

"Ben senden daha liyakatlisini görmemiştim." dedi. **Hz. Âişe**:

"Benim Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e öyle söylemem, babamın dünyadan îrâz ettiğini ve idareyi ele almakta büyük tehlikelerin bulunduğunu bildiğim ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in sağlığında onun mihrabında namaz kıldırandan insanların hoşlanmayıp ona haset edeceklerinden ve onu uğursuz kabul edeceklerinden korktuğum için idi. Fakat hüküm, Allah'ın, kaza ve kader O'nundur. Allah onu dünya ve âhiret hususunda bütün korktuklarımdan emîn etsin." dedi."[202]

Hz. Âişe (r.a.) diyor ki:

"Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in irtihal edeceği gün sabah vakti kendisinde bir hafiflik görüldü. Yanındakiler sevinerek, iyidir diye ayrılıp işlerine gittiler. Yanında yalnız kadınlar kaldı. Böyle ümitle ferahlık arasında iken Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Kadınlar çıksın, bu melek yanıma girmek istiyor." dedi. Herkes çıktı, yalnız ben kaldım. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in başı benim kucağımda idi. Meleği karşılamak üzere oturdu. Ben de evin bir köşesine çekildim. Bir

müddet melekle konuştuktan sonra tekrar beni çağırdı ye başını kucağıma aldım. Kadınlara da içeri girmelerini söyledi.

Hz. Âişe diyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e: "Bu melek, Cebrâil aleyhisselâma benzemiyordu." dedim. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Evet ya Âişe, bu ölüm meleği idi. Bana geldi ve dedi ki: "Allahu Teâlâ beni sana gönderdi ve iznin olmadan yanına girmemeyi emretti, izin vermezsen geri dönerim, izin verirsen girerim, dedi. Ve yine sen müsâade etmeden ruhunu kabzetmemeyi bana emretti, emrin nedir?" diye sordu. Ben de kendisine; "Cebrâil gelinceye kadar benden uzaklaş." dedim. İşte şimdi Cebrail'in gelme saatidir."* buyurdu.

Hz. Âişe devamla diyor ki: "Ne bir fikir yürütecek ve ne de bir cevaba muktedir olacak durum ile karşı karşıya geldik. Büyük bir felâketle karşılaşmış olarak dehşet içinde kaldık. İşin önemine binaen kimsenin ağzından ses çıkmıyor, ehl-i beyt dehşet içinde bekliyordu. Tam bu sırada Cebrâil aleyhisselâmın kapıya geldiğini anladım. Selâm verdi, kadınlar çıktı. Cebrâil aleyhisselâm girdi ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

"Allahu Teâlâ'nın sana selâmı vardır, kendini nasıl bulduğunu sana soruyor. Şüphesiz O, senin nasıl olduğunu daha iyi bilir. Ancak senin kerem ve şerefini artırmayı ve ümmetin arasında örnek olmayı kasdetmiştir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Kendimi sancılar içinde buluyorum." dedi. Cebrâil aleyhisselâm:

"Sana müjde olsun. Allahu Teâlâ seni, sana va'd ettiği mevkilere yükseltmek için bu acı ve sancıları sana vermiştir." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Ey Cebrâil, ölüm meleği yanıma girmek için izin istedi." buyurdu ve olayı anlattı. Cebrâil aleyhisselâm:

"Ya Resûlâllah, Rabbin sana müştaktır, senden başka hiç kimseden böyle bir müsâade istememiş ve istemeyecektir. Allahu Teâlâ böylece senin şerefini tamamlamak istiyor." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"O halde Azrâil gelinceye kadar ayrılma." dedi. Kadınların içeri girmesine izin verildi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Fâtıma'ya:

"Yaklaş." buyurdu. Hz. Fâtıma Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e doğru eğildi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ona saklıca bir şey söyledi ve gözleri yaşlı olarak başını kaldırdı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) tekrar Hz. Fâtıma'ya:

"Yaklaş." buyurdu. Bu defa da kulağına bir şeyler fısıldadı ve Hz. Fâtıma gülümseyerek başını kaldırdı. Tabiî bu bizim hayretimizi mûcib oldu. Sonra bir fırsatında Hz. Fâtıma'ya durumu sordum. O da: "Birinci seferinde

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bana: “Ben bugün ölüyorum.” buyurdu ve ona ağladım. İkinci seferinde: “Ben Allah’a duâ ettim; ehl-i beytimden ilk olarak seni bana ulaştırmasını ve seni benimle bir arada bulundurmasını istedim.” buyurdu, buna da güldüm.” dedi ve oğullarını kendisine çekerek başlarını kokladı. Tam bu sırada ölüm meleği geldi, selâm verdi ve içeri girmek için izin istedi. İzin verildi, içeri girdi ve:

“Ya Muhammed, ne emrediyorsun?” diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Şu anda beni Rabbime ulaştır.” buyurdu. Azrail aleyhisselâm da:

“Olur, seni bugün Rabbine ulaştırırım. Çünkü Rabbin sana müştaktır. Senin gibi de kimse hakkında böyle bir tereddüde meydan vermedi. Senden başka kimseden izin almamı emretmedi. Fakat senin saatin yakındır.” dedi ve ayrıldı. Bu sırada Cebrâil aleyhisselâm gelerek selâm verdi ve:

“Vahiy dürüldüğü gibi dünya da benim için dürülmüş oldu. Artık ne dünyanın bende ve ne de benim dünyada bir ihtiyacım kalmadı. Bu benim yeryüzüne son inişimdir.” dedi. Kimsenin ses çıkaracak durumu yoktu. Kalktım, başını göğsüm arasına aldım ve göğsünü tuttum. Bu sırada kısa bir baygınlık geçirdi. Sonra alnından inci tanesi gibi terler akmaya başladı. Terini silerdim. Öyle güzel koku hiç almış değilim. Sonra ayılınca:

“Anam babam sana fedâ olsun, bu terler ne idi?” dedim. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Mü’minin ruhu ter ile kâfirin ruhu ise merkebin canı gibi ağız ve burun deliklerinden çıkar.” buyurdu.

“İşte ancak o zaman aklımız başımıza geldi, korktuk ve erkekleri çağırmaya başladık. İlk gelen erkek, babamın bana gönderdiği kardeşim Abdurrahman’dır. Ne yazık ki o bile Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in hayatına yetişemedi. Allahu Teâlâ Cebrâil ve Mîkâil’i görevlendirdiği için vazifeyi onlar üzerlerine almışlardı da hiç bir erkek ölümü ânında yanında bulunamamıştı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) kendinden geçip baygınlık geçirdiği sırada da, sanki “Hangisini tercih ediyorsun?” diye bir muhayyerlik içinde, *“Hayır, Refîk-ı A’lâ’yı istiyorum.”* buyurmuştu. Dili açıldığı ve baygınlığı geçtiği vakit, “*Namaz, namaz. Zîra siz namaza devam ettiğiniz müddetçe dîne bağlısınız. Onun için hepiniz namaza devam ediniz.”* buyurdu ve namaz namaz, diyerek ruhunu teslim etti.

Yine **Hz. Âişe** anlatıyor: “Resûl-i Ekrem (s.a.v.) pazartesi günü kuşluk ile öğle arasında irtihal etmiştir. Hz. Fâtıma da: “Pazartesi, bu ümmetin felâketlerle karşılaştığı bir gündür” dedi. Ümmügülsüm. Hz. Ali’nin de

pazartesi günü Kûfe'de şehid edildiğini söylerken, "Dedem Resûl-i Ekrem (s.a.v.), babam Ali ve Ömer hepsi bugünde öldü ve şehid oldular." dedi.[203]

Yine **Hz. Âişe** anlatıyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in irtihalinde insanlar hücûm etti, ağladı feryad ü figan ettiler. Melekler Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i elbisesi ile örttüler. İnsanlar ihtilâfa düştüler. Bâzıları öldüğüne inanmadılar. Bâzılarının dili tutuldu, konuşamaz hale geldiler. Bir kısmı ise gelişi güzel konuşmaya başladı. Bir kısmı oturdu ve bir kısmının da aklı başında idi. Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ölümünü inkâr edenlerdendir. Hz. Ali ise oturanlardandı. Hz. Osman dili tutulanlardandı. Hz. Ömer ortaya çıktı ve: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ölmedi. Allah onu geri çevirecek. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ölümünü arzu eden nice münâfıkların el ve ayaklarını kesecektir." dedi.

Diğer bir rivâyette: "Ey insanlar, dilinizi çekin. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ölmemiştir. Kim ki Resûl-i Ekrem (s.a.v.) öldü derse, vallahi kılıcımla boynunu vururum." dedi.

Hz. Ali ise evinde otura kaldı. Osman (r.a.) kimse ile konuşmaz oldu. Onu, elinden tutup gezdiriyorlardı. Ebû Bekir ve Abbâs (Allah onlardan râzı olsun) gibi hiç biri değildi. Hattâ Abbâs (r.a.) geldiği vakit: "Gerçek mâbud olan Allah'a yemin ederim ki, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ölüm acısını tatmıştır." dedi ve "Hepinizin huzurunda:

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ

"Muhakkak ki sen de öleceksin. Onlar da elbet ölecekler. Sonra (ey insanlar), **şüphesiz siz de Rabbinizin huzurunda muhâkemeye duracaksınız."** (Zümer suresi, 39/30-31) âyetini okumamış mıydı?" dedi.[204]

Hz. **Ebû Bekir** ise ensardan ve hısımları olan Hazrecoğullarından Benî Hâris'in Medine'ye yakın olan bağlıklarında bulunuyordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ölüm haberini burada aldı, hemen geldi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzuruna girdi. Yüzüne baktı, üzerine eğildi yüzünü öptü, sonra: "Anam babam sana fedâ olsun, Allahu Teâlâ sana iki defa ölüm acısını tattıracak değildir. Vallahi Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ölmüştür." dedi. Sonra halk arasına çıkarak: "Ey insanlar, Muhammed'e tapan, bilsin ki Muhammed ölmüştür. Muhammed'in Rabbine ibâdet edenler de bilsinler ki, O ölmeyen bir diridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allahu Teâlâ:

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ

أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ

“Muhammed bir peygamberden başka (bir şey) **değildir. Ondan evvel daha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür, yâhut öldürülürse ökçelerinizin üstünde** (gerisin) **geri mi döneceksiniz?”** (Âl-i İmrân suresi, 3/144) buyurmadı mı?” dedi.

Oradakiler bu âyet-i celîleyi sanki yeni duymuş gibi oldu ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in öldüğünü anladılar.

Diğer bir rivâyette **Ebû Bekir** (r.a.) Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in irtihâlini haber alıp yanına girdiği vakit, bir yandan Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e salâvat getirirken, öte yandan bardaktan boşanırcasına göz yaşları akıyor, şah damarları inip kalkıyordu. Buna rağmen aklı başında ve söylediğini bilir durumda idi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in üzerine eğildi, yüzünü açtı, alnını ve yanaklarını öptü. Mübârek gül yanaklarını eli ile okşadıktan sonra ağlarken;

“Anam babam, ben ve bütün çoluk çocuğum sana fedâ olsun, yâ Resûlâllah. Yaşayışın gibi ölümün de temizdir. Hiç bir peygamberin ölümü ile sona ermeyip, ardı gelmeyen nübüvvet, senin ölümünle sona ermiştir. Sen, tavsif edilmekten yüce, ağlanmaktan da çok üstünsün. Öyle hususîleştin ki, seninle herkes tesellî buldu. Öyle umumîleştin ki, artık şimdi senden ayrı düştük. Eğer ölümü, kendi ihtiyarınla tercih etmesen, senin hüznünden kendimizi öldürürdük. Eğer sen bizi ağlamaktan men etmesen, senin için alabildiğine göz yaşları akıtırdık. Fakat gücümüzün yetmediği medd ü cezir gibi denizin lâzımı olan bir durumdan da kendimizi alamayız.

Allahım, bizim selâmımızı ona ilet. Yâ Resûlâllah, Rabbinin huzurunda bizi an. Eğer sekînet ve vakarı bize bırakmasan, senin ayrılığına kimse dayanamazdı. Allahım, selâmımızı Habîbine ilet ve bizim hakkımızda onu koru.” dedi.

İbn Ömer’in (r.a.) rivâyetinde; **Ebû Bekir** (r.a.) eve girip, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e salât u selâm getirince ev halkının feryâdı daha da yükseldi. Mescidde namaz kılanlar da onların ağlamalarını duydular. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) hakkında her söz söylendikçe feryâd daha da çoğalıyordu. Tam bu sırada kapıya birisi gelerek yüksek sesle ehl-i beyte selâm verdikten sonra:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

“Her nefis ölümü tadacaktır.” (Ankebût suresi, 29/57) âyet-i celîlesini okudu ve: “Allahu Teâlâ, herkesin yerine bir halef ve her rağbet edilene ulaşma imkânı vermiş, her sıkıntıdan bir kurtuluş kapısı açmıştır. Allah’a bağlanın, O’na güvenin, ümidinizi O’ndan kesmeyin.” dedi.

Onu dinlediler ve fakat kim olduğunu bilemediler. Ağlamayı kestiler. Adamın da sesi kesildi. Araştırdılarsa da kimseyi bulamadılar. Tekrar ağlamaya başladıkları vakit, yine bilemedikleri başka bir ses: “Ey ehl-i beyt-i nübüvvet, Allah’ı çok anın ve her hâl ü kârda O’na hamd edin ki, hâlis kullardan olasınız. Allah için her musîbetten bir kurtuluş ve her kıymetli şeye bir ivaz vardır. Allah’a itâat edin ve emri ile amel edin.” dedi.

Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a.); “Bunlar, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in cenâzesine hazır olan Hızır ile İlyas’dır.” dedi.[205]

Temimîlerden olan Amr’ın oğlu Ka’kaa da, Ebû Bekir’in (r.a.) bu esnâda halka olan hitabesini genişçe anlatarak der ki:

“**Ebû Bekir**, dışarıda toplanan halkın yanına gitti ve ağırlığının Resûl-i Ekrem (s.a.v.) üzerine getirilen salâvât-ı şerîfeler olup halkın göz yaşlarını akıtan hutbesinde şöyle dedi:

“Her hâl ü kârda Allahu Teâlâ’ya hamd ü senâlar olsun. İbâdete lâyık olanın, yalnız Allah olduğuna şehâdet ederim. O, va’dinde sâdık oldu. Kuluna nusret verdi. Tek başına bütün hiziplere galebe çaldı. Hamd, yalnız O’na mahsustur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in, O’nun kulu ve Resûlü olduğuna şehâdet ederim. O, peygamberlerin sonudur. Kitâbın indiği gibi, dînin onun meşrû kıldığı, hadîsinde onun buyurduğu gibi olduğuna, söz, onun sözü olduğuna ve Allahu Teâlâ’nın Hakk-ı mübîn olduğuna şehâdet ederim. Allahım, kulun, Resûlün. peygamberin, sevgilin ve emînin olan ve ihtiyâr edip tercih ettiğin Muhammed’e yaratıklarının en üstününden daha çok merhamet eyle.

Allahım, merhametini, affını, rahmet ve bereketini, resûllerin seyyidi, nebîlerin hâtimi, müttakîlerin imâmı, hayırların öncüsü ve iyiliklerin bekçisi ve rahmet peygamberi olan Muhammed’e kıl.

Allahım, yakınlığını artır, delîlini kuvvetlendir, makamını keremlendir ve onu herkesin gıpta ettiği Makam-ı Mahmûd’a yükselt ve kıyamet günü bu makamından bizi de yararlandır. Onu, vesîle cenneti ve yüksek derecelere ulaştır. Allahım, İbrâhim ve âline rahmet edip onları mübârek ettiğin gibi, Muhammed ve âline de rahmet edip onları da mübarek kıl. Hamde ve ululuğa lâyık olan sensin.

Ey insanlar, Muhammed'e tapanlar bilsinler ki, Muhammed ölmüştür. Allah'a ibâdet edenler ise, O'nun ölmeyen bir hayat sâhibi olduğunu bilsinler. Allahu Teâlâ hükmünü icra etti. Ağlamakla onu terk etmeyin. O, sevgili habibini kendisine almayı tercih etti. Onu mükâfatlandırmak için kendisine aldı. Fakat kendi kitabı ile sevgili habîbinin sünnetini bize bıraktı. Kim ki bunları alır bir araya toplar ve gereği ile amel ederse, mârifet sâhibi olur. Bunları ayıran ise inkâr etmiş olur. Âyet-i celîlede:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ

"Ey îmân edenler, adâleti titizlikle ayakta tutanlar olun." (Nisâ suresi, 4/135) buyrulmuştur. Peygamberimizin ölümü ile şeytan sizi meşgul etmesin. Dîninizde karışıklığa sebep olmasın. Şeytanı âciz bırakmak için onun melanetini hayır ve hasenât ile tedâviye çalışın. Sizi aldatıp sapıtacak fırsat ve imkânları ona vermeyin."

İbn Abbâs (r.a.) diyor ki: "Ebû Bekir hutbesini bitirdikten sonra Ömer'e dönerek:

-"Duyduğuma göre sen, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ölmediğini söylemektesin. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in falan tarihlerde Allahu Teâlâ'nın:

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ

"Şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler." (Zümer suresi, 39/30) âyet-i celîlesini bize okuduğunu hatırlamıyor musun?" dedi. Ömer:

-"Vallahi, sanki bu âyeti hiç duymamış gibi idim. Ebû Bekir okuduktan sonra hatırladım. Kur'ân-ı Kerîm, tam onun dediği gibi idi. Allah'tan başka her şey fânidir. Ölmeyen tek diri, yalnız Allahu Teâlâ'dır. Biz Allah'tan geldik, Allah'a gideceğiz. Salât u selâm, O'nun sevgili peygamberine olsun. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i artık O'nun huzurunda biliyoruz." dedi ve Ebû Bekir'in yanı başında oturdu.

Hz. Âişe de (r.a.) şöyle anlatıyor: Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in irtihâlinde başı ucunda toplanarak; "Acaba bunu diğerleri gibi elbisesinden soyup da mı, yoksa elbisesi ile mi yıkayacağız?" diye düşünüp duruyorlardı. Hepsi bu düşünceye daldı ve uyuya kaldılar. Sonra tanıyamadıkları bir kişi onlara, "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i gömleği içinde yıkayınız." dedi. Onlar da Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i gömleği içinde yıkadılar. Üzerinden suyu döktüler ve gömleği ile ovdular. Yıkama işi bitince kefene sardılar.

Hz. Ali de diyor ki: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i, ölüleri yıkadığımız gibi yıkadık. Hattâ hangi âzâyı yıkamak istedikse, o kolaylıkla bize yöneldi. Resul-i Ekrem'i yıkarken yumuşak rüzgâr hışıltısı gibi bir ses bize "Resul-, Ekrem'i rıfk ile yıkayın, onu incintmeyin. Siz de aynı şeyle karşılaşacaksınız." dedi.

İşte Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in irtihâli böyle olmuştur. Sağlam rivâyette, içinde yıkandığı gömleği çıkarılmıştır. Kıl ve yünden ne gibi elbisesi varsa onlara sarılıp defnedilmiştir.

Ebû Câfer diyor ki: "Mezarı, döşeği ve kadife ile döşendi. Sonra gündüzleri giydiği elbiseleri üzerine kondu ve sonra da kefeni içinde defnedildi. Ölümünde mal ve mesken diye bir miras bırakmadı. Taş üzerine taş koymadı. Ölümünde büyük bir ibret ve Müslümanlar için güzel bir örnek vardır."[206]

---

[197]. Bezzâr rivâyet etti.

[198]. Taberânî, Câbir (r.a.) ve İbn Abbâs (r.a.)'dan rivâyet etmiştir.

[199]. Dârimî müsnedinde rivâyet etmiştir.

[200]. Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.

[201]. İbn Sa'd **"Tabakat"**ta Muhammed b. Ömer, Vakidi'den rivâyet etmiştir.

[202]. Ebû Dâvud sened-i ceyyid ile muhtasar olarak Hz. Âişe (r.a.) ile geçen son kısmı Buhârî ile Müslim'den rivâyet etmiştir.

[203]. İbn Abdülber rivâyet etmiştir.

[204]. Bu sözü ile bâzılarının sandıkları gibi, tekrar dirilip bir kısım insanların ellerini keseceğini reddetmiştir ki, bunun en sağlam anlamı budur. Bununla beraber sorgu suâl için, meleklerin sorusuna cevap verecek şekilde tekrar dirileceğini ve kendisinin irtihâli ile şeriatının ölmeyeceğini ve bu ölüm acısından başka bir acı çekmeyeceğini de kasdetmiş olduğu söylenir.

[205].Ebû Bekir (r.a.) hakkındaki birinci rivâyet Buhârî'dedir. İkinci rivâyet İbn Ebi'd-Dünya'nın rivâyetidir. Bu son rivâyet de Hâkim, İbn Ebî'd-Dünya ve Taberânî gibi bâzı zâtlar tarafından rivâyet edilmiş, hattâ bâzılarının rlvâyetinde Hızır'dan bahis yoktur.

[206]. Bu eşyaların kabre konulması hakkında ihtilâf vardır. Konuldu ise de kadifenin, mezar kapanırken çıkarıldığı söylenir. Bunun için mezarı bu şekilde tezyin etmek mekruhtur.

EBÛ BEKİR ES-SIDDÎK'IN (R.A.) ÖLÜMÜ

Hz. Ebû Bekir (r.a.) ölüm döşeğine yattığı vakit, kızı Âişe (r.a.) yanına gelerek;

"Ölüm gelip çattığı ve göğüs sıkıştığı vakit, artık servet bir fayda vermez." meâlindeki beytini okuyunca, Ebû Bekir (r.a.) gözünü açarak: "Öyle deme. Belki,

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ

"(Bir gün bakarsın ki) **ölüm baygınlığı gerçek olarak gelmiş. İşte bu, senin kaçıp durduğun şeydir."** (Kaf suresi, 50/19) de." buyurdu. Ve sonra da: "Şu iki elbisemi yıkayın ve beni onların içinde defnedin. Zîra hayattakilerin yenilere ihtiyacı daha çoktur." dedi. Yine **Hz. Aişe**:

"Yüzü suyu hürmetine yağmur yağan, yetimlerin baharı ve dulların koruyucusu." meâlindeki beytini söyleyince, Hz. Ebû Bekir: "O dediğin, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'dir." buyurdu.

Ebû Bekir'in (r.a.) hastalığı ağırlaşınca yanındakiler:

"Bir doktor çağıralım da sana baksın." dediler. Hz. Ebu Bekir:

"Benim tabibim bana baktı, ben dilediğimi yaparım diye söyledi." dedi.

Selmân-ı Farisî ziyâretine gelerek:

"Bize öğüt ver." dedi. Hz. Ebû Bekir:

"Allahu Teâlâ size dünyayı fethettirecek, kapılarını açacaktır. Siz, ihtiyacınızdan fazlasını almayınız. Bilmiş ol ki, sabah namazını kılan kimse, Allah'ın himâyesindedir. Allah'ın hakkını küçümseme. Zîra yüz üstü seni cehenneme atar." dedi.

Hastalığı ağırlaşıp artık iyileşme ümîdi kesildiği vakit, halk:

"Yerine birisini tâyin et." diye müracaat etti. O da:

"Ömer'i size halife veriyorum." deyince halk:

"Çok katı yürekli sert bir adamı, başımıza musallat ediyorsun. Allah'a ne cevap vereceksin?" dediler. Ebû Bekir (r.a.): "Ben de Allahu Teâlâ'ya; "Kullarının en hayırlısını, onların başına tâyin ettim." derim, dedi.

Sonra **Hz. Ömer**'i çağırtarak ona şöyle öğüt verdi: "Bilmiş ol ki; Allahu Teâlâ'nın, insanlar üzerinde gündüzde hakkı var, onu gece kabul etmez; gece hakkı var, onu da gündüz kabul etmez. Farzlar ödenmedikçe nâfileleri

kabul etmez. Kıyâmet günü mîzânın ağır gelmesi, dünyada hakka uymak ve hakkı ağır getirmekle mümkündür. Ağır gelmesi için mîzânın hakkı, ona ancak hakkı koymaktır. Kıyâmet gününde terâzisi hafif gelenler, bâtıl olan şeye uyanlardır. Hafif gelmemek için mîzânın hakkı, ona bâtılı koymamaktır. Allahu Teâlâ cennet ehlini güzel amellerle, cehennem halkını da çirkin işleri ile anmıştır. Onların iyi amellerini onlara iade etti de onlar birbiri arasında, "Ben falancadan iyiyim." dedi.

Allahu Teâlâ'nın rahmet ve azap âyetlerini bir arada anmasındaki hikmet, kulun korku ile ümid arasında yaşaması ve kendisini tehlikeye atmayıp boşu boşuna Allah'a ümit beslememeleri içindir. Şâyet bu vasiyetime riâyet edersen, ölümden daha sevimli olarak ulaşacağın bir yitiğin olmaz ki, ölüm muhakkak seni de bulacaktır. Şâyet dediklerime riâyet etmezsen, ölümden daha arzulamadığın bir kaybın olmayacak. Hâlbuki o yine seni yakalayacaktır. Ondan kendini kurtaramazsın." dedi.

Saîd İbnü'l-Müseyyeb de şöyle anlatıyor:

"Ebû Bekir (r.a.) ağırlaşınca, bâzı kimseler yanına girerek: "Bize bir şeyler ver, tavsiyelerde bulun. Zîra biz senden endişe ediyoruz." dediler. Ebû Bekir (r.a.) de: "Ölmeden önce şu anlatacaklarımı okuyanların ruhu ufk-ı mübîne yükselir." dedi. Onların: "Ufk-ı mübîn nedir?" diye sormaları üzerine, Hz. Ebû Bekir (r.a.): "O, Arş'ın önünde geniş bir ovadır. Akarsuları, bahçeleri ve bol meyveleri vardır. Buraya her gün yüz rahmet iner. Şu duâya devam edenin, ölünce ruhu bu makama yükselir. Dua şudur: "Allahım, hiç bir ihtiyacın olmadan ve karşılıksız olarak mahlûkatı yarattın. Sonra da birini cehennemlik, diğerini de cennetlik olarak ikiye ayırdın. Sen beni cehennemliklerden değil, cennetliklerden kıl. Allahım, insanları yaratmadan önce fırkalara ayırdın. Kimini şakî, kimini saîd, bir kısmını azgın ve sapık bir kısmını da doğru yolda kıldın. Sana isyân ile beni azdırma. Allahım, herkesin ne yapacağını, onları yaratmadan önce de bilirdin. Senin bilginde değişiklik olmaz. Ve ilminin dışına çıkılmaz. Sen beni, ibâdetinde dâim kullarından eyle.

Allahım, sen dilemedikten sonra kimse dileyemez. O halde benim sana yaklaşmamı, dilememi dile. Allahım, kullarının bütün hareketlerini sen takdîr ettin. Senin iznin olmadan bir şey kımıldayıp hareket edemez. Bütün hareketimi senin rızâna uygun kıl.

Allahım, hayrı-şerri ve her birini işleyecekleri sen yarattın. Beni, bu iki kısmın iyilerinden, hayır işleyenlerinden kıl. Allahım, cennet ve cehennemi sen yarattın. Her birinin adamlarını da yarattın. Beni cehennem halkından

değil, cennet ehlinden eyle. Allahım, bâzı kimseler hakkında sapıklığı irâde ettin ve onların göğüslerini daralttın. Sen benim göğsümü îman nûru ile genişlendir ve kalbimi îmân nûru ile süsle. Allahım, bütün işleri sen sevk u idâre edersin ve sana yönelirler. Öldükten sonra beni temiz bir hayâta ulaştır ve beni sana yaklaşanlardan kıl. Allahım, başkalarına güvenerek sabahlayıp akşamlayanlar varsa da, benim îtimadım her an sanadır, ümîdim sendedir. Kuvvet ve kudret senindir. Sana güveniyorum, Allahım.” de, dedi ve bütün bunların Allahu Teâlâ’nın kitâbında olduğunu bildirdi.

ÖMER B. EL-HATTAB'IN (R.A.) ÖLÜMÜ

Amr b. Meymûn anlatıyor: Hz. Ömer sû-i kasde uğradığı vakit, onunla aramızda Abdullah b. Abbâs (r.a.) vardı. Hz. Ömer namazı kıldıracağı zaman saflar arasına durur, safları düzeltir ve bu iş tamam olduktan sonra tekbir alarak namaza dururdu. Cemâatin yetişmesi için çoğunlukla sabah namazının ilk rekatında Yûsuf, En-Nahl ve benzeri uzun sûreleri okurdu. Bu sabah da tam safları düzeltip tekbir aldığı sırada Muğîre b. Şûbe'nin mecûsî olan kölesi Ebû Lü'lü' onu bıçağı ile yaraladı. Hz. Ömer: "Şu it beni öldürdü." dedi.

Adam bunun üzerine bıçağı ile sağa sola saldırarak kaçmaya teşebbüs etti. Bu arada on üç kişiyi yaraladı. Bunlardan dokuzu veya yedisi öldü. Iraklı hacılardan birisi bu durumu görünce, boyun bağını adamın boynuna doladı. Adam kurtulamayacağını anlayınca hemen bıçağı kendisine saplayarak intihar etti.

Hz. Ömer, **Abdurrahman b. Avf**'ı imamlığa geçirdi. Benim gibi, Ömer'e yakın olanlar durumu müşâhede edebiliyordu. Fakat arka saflarda olanlar durumu göremiyor ancak Hz. Ömer'in sesini duymadıkları için, "Sübhânellah, sübhânellah." deyip duruyorlardı.

Abdurrahman kısa bir namaz kıldırdıktan sonra, Ömer (r.a.) Abdurrahman'a: "Bak bakalım, beni kim bıçakladı?" diye sordu. Abdurrahman da Muğîre'nin kölesinin bıçakladığını öğrendi ve Hz. Ömer'e haber verdi. Hz. Ömer de: "Allah kahretsin, ona ben iyilik yapmıştım." dedi ve devamla: "Allah'a hamdolsun ki beni bir Müslüman değil de, Müslüman olmayan öldürmüştür." dedi ve devamla: "Sen ve baban bu gayr-ı müslimleri Medine'de çoğaltmamızı isterdiniz. Onlara en çok acıyanı da Abbâs idi." dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs (r.a.):

"Emredersen hepsini öldürelim." dedi. Hz. Ömer:"Dilinizi konuşup, dîninizi kabul edip, kıblenize döndükten ve haccınızı yaptıktan sonra böyle şey olur mu?" dedi.

Hz. Ömer'i evine götürdüler. Biz de beraber gittik. İnsanlar sanki böyle bir felâketle daha karşılaşmamış gibi şaşkına döndüler. Bir kısmı yarası önemli değil, bir kısmı ise tehlikelidir, deyip duruyordu. Sonra doktor bir hurma suyu getirtti, içirdiler. Fakat su karnından çıktı. Süt içirdiler o da aynı şekilde çıktı. Bunun üzerine herkes öleceğini anladı. Artık hepimiz

ziyâretine girdik. Gelen kendisini medh u senâ ediyordu. Bu arada genç bir delikanlı:

"Ey mü'minlerin emîri, sana müjde olsun ki sen, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in sohbetinde bulunmuş, ilk Müslümanlardan olup İslâmiyet uğrunda çalışmış bahtiyar bir insansın. Sonra idâreyi eline alarak adâleti zirvesine ulaştırdın ve en sonunda şehâdet mevkiini ihrâz ettin." dedi. Delikanlı bunları söyleyip oradan ayrılmak üzere geri dönünce, eteklerinin yerlere süründüğü görüldü. Hz. Ömer: "Delikanlıyı bana çağırın." dedi. Delikanlı geldi. Hz. Ömer: "Yeğenim, eteklerini yerlere sürdürme. (Böyle uzun etek, eski Arap ileri gelenlerinin âdetlerinden idi.) onları topla. Hem elbisen daha çok dayanır, hem de kibirden uzaklaşmakla Rabbine karşı daha saygılı olursun." dedi. Sonra oğlu Abdullah'a döndü ve:

"Bak bakalım, ne kadar borcum var?" dedi. Hesâp ettiler, seksen altı bin dirhem civarında borcu çıktı ve Hz. Ömer: "Çocuklarımın serveti buna kâfi gelirse borcumu ödesinler. Şâyet yetişmezse Adiy kabilesine mürâcaat edin. Şâyet bu da yetişmezse Kureyş'den bu borcu temîn edin ve başkalarına baş vurmayın." dedi.

Sonra devamla: "Hz. Âişe'ye git ve Ömer'in sana selâmı var, de. Sakın, mü'minlerin emîrinin selâmı var, deme. Çünkü şu andan itibaren ben mü'minlerin emîri değilim. De ki: "Ömer, arkadaşlarının yâni Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile Ebû Bekir'in yanına defnolunmak ister. (Burası Hz. Âişe'nin yeri idi). Abdullah gitti. Hz. Âişe'yi ağlar buldu. Ömer'in selâmını tebliğ etti. Hz. Aişe: "Burayı kendime ayırmıştım ama Ömer istedikten sonra onu kendime tercih ederim." dedi. Abdullah geri dönünce. Hz. Ömer:

"Ne haber?" diye sordu. O da:

"İstediğin gibi oldu. Hz. Âişe teklifini kabul etti." dedi. Ömer:

"Elhamdülillâh, benim için bundan önemli bir şey yoktur. Ben öldüğüm vakit, beni oraya götür. Âişe'ye selâm ver. Şâyet yine kabul eder ise oraya defnedin, kabul etmezse Müslümanların umumî mezarlığına defnedin." dedi.

Bu sırada Hz. Ömer'in kızı mü'minlerin annesi Hafsa (r.a.) perişan bir vaziyette babasının yanına geliyor, kadınlar da onun üst ve başını örtüyorlardı. Onu görünce biz oradan ayrıldık. Hafsa (r.a.) babasının üzerine yıkıldı ve bir süre ağladıktan sonra, erkekler müsâade istedi, ben de onlarla içeri girdim. Hafsa'nın (r.a.) ağlamasını duyuyorduk. Bunun üzerine Hz. Ömer'e:

“Ey mü’minlerin emîri, bize vasiyet et ve yerine bir halef bırak.” dedik. Hz. Ömer:

Ben bu işe, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in irtihâlinde kendilerinden râzı olduğu Ali, Osman, Zübeyir, Talha, Sa’d ve Abdurrahman’dan başkalarını reva görmem. Bunlardan birini seçersiniz. Oğlum Abdullah size şâhid olsun. Zâten emirlikte onun hakkı yoktur. Emirlik Sa’d’a isâbet ederse ne güzel, şâyet diğerlerinden olursa Sa’d ile istişâre etsin. Zîra benim onu Küfe vâliliğinden azletmem, âcizliğinden dolayı değildi.” dedi. Ve devamla: “Benden sonra halife olacak zâta tavsiyelerimden birisi, ilk muhacirlere hürmet edip saygı göstermesidir.

Ayrıca ilk îmânı kabul edip servetlerini muhâcirlerle bölüşen ensara karşı iyi davranmasını, iyiliklerini takdirle karşılayıp, kusurlarını bağışlamasını tavsiye ederim. Bütün şehir halkına karşı iyi davranmasını tavsiye ederim. Zîra onlar İslâmiyet’in yardımcıları ve orduyu ayakta tutan servet kaynakları ve aynı düşmanın kızdıkları kimselerdir. Onlardan ancak kendi rızâları ile mallarının fazlasını almalıdırlar. Ayrıca bedevîlere de iyi muâmelede bulunmasını tavsiye ederim. Çünkü onlar Arabın aslı ve İslâm’ın madde-i asliyeleridir. Onların mallarından aldıkları zekât ve sadakaları, onların yoksullarına dağıtmalıdır. Ayrıca zimmîlere karşı da iyi davranmasını, onlara karşı verdiği sözde durmasını, güçlerinin yetmeyeceği ağırlığı onlara yüklememesini tavsiye ederim.” dedi.

Her fânî gibi o da ruhunu teslim edince, gerekli işlem yapıldıktan sonra cenâzeyi alarak Hz. Âişe (r.a.) validemizin kapısına geldik. Oğlu Abdullah izin istedi. Hz. Âişe müsaade etti ve biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.), diğeri de Sıddîk-ı A’zam olan iki arkadaşının yanına defnedildi.

Rivâyete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Cebrâil aleyhisselâm bana, “İslâmiyet Ömer’in ölümüne ağlasın” dedi.”*[207] buyurmuştur.

Abdullah ibn Abbâs’ın (r.a.) anlattığına göre; Hz. Ömer bir taht üzerine kondu. Oradan kaldırılmadan cemâat namazını kıldı ve kendisine duâ ettiler. Ben de o arada bulunuyordum. Benimle kimse ilgilenmiyordu. Birisi arkadan eteğimi çekti, bir de baktım ki Hz. Ali’dir. Hz. Ömer’e acıdı ve: “Senin amelin gibi amel ile Allah’a mülâkî olacak kimseyi geride bırakmadın. Senin, o iki arkadaşınla beraber olacağına katî kanaatim vardır. Çünkü ben çok defa Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in:

“Ben, Ebû Bekir ve Ömer gittik. Ben, Ebû Bekir ve Ömer çıktık. Ben, Ebû Bekir ve Ömer girdik.”[208] dediğini, yâni her ikisini daima bir arada

andığını duyardım. Ümîd ederim ki, Allahu Teâlâ seni de onların arasına alacaktır.” dedi.

---

[207]. Ebû Bekir Âcûri Şeriat kitabında Ubeyy b. Kâ’b’dan rivâyet etmiştir.

[208]. Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir.

OSMAN'IN (R.A.) ÖLÜMÜ

Osman'ın (r.a.) şehâdet olayı meşhurdur. **Abdullah b. Selâm** anlatıyor. Muhâsarada bulunan Osman'ı (r.a.) ziyâret etmek üzere yanına girdim, selâm verdim. Hz. Osman, beni hoş-beş ettikten sonra:

Kardeşim, bu gece rüyâmda şu pencereden Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i gördüm. Bana:

"Osman, seni sardılar, öyle mi?" diye sordu. Ben de:

"Evet, öyle ya Resûlâllah." dedim. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Seni susuz bıraktılar, öyle mi?" diye sordu. Ben de:

"Evet, öyle." dedim. Bunun üzerine bana bir bardak su verdi ve içtim. Hattâ soğukluğunu göğsümde duyarcasına kandım. Sonra bana:

«İstersen seni onlara galip getirelim, istersen iftarı bizim yanımızda yap,» dedi. Ben de Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in nezdinde iftarı tercih ettim, dedi ve o günde şehid oldu.

Abdullah b. Selâm, Osman'ın (r.a.) şehâdeti esnasında yanında bulunanlara: "Osman son olarak o esnada ne dedi?" diye sordu. Dediler ki, Osman: "Allahım, ümmet-i Muhammed'in tefrikasını kaldır ve kendilerini birleştir." diye üç kere duâ etti.

Abdullah diyor ki: "Eğer Osman böyle dua etmese, kıyamete kadar Müslümanlar bir araya toplanamazlardı."

Semame b. Hazenü'l-Kuşeyrî diyor ki: "Osman (r.a.), evini saran adamların karşısına çıktığı vakit, orada idim. Osman (r.a.):

"Sizi benim üzerime teşvik ve tahrik eden o iki kişiyi getirin göreyim." dedi. Kızıl deve veya eşek gibi iki adam Osman'ın (r.a.) karşısına çıktı. Hz. Osman:

"Size Allah ve Resulüne yemîn verdirerek soruyorum; Resûl-i Ekrem Medine'ye geldiği vakit, Rûme kuyusundan başka içilecek tatlı su bulunmadığı için:

مَنْ يَشْتَرِي رُومَةَ يَجْعَلْ دَلْوَهُ مَعَ دِلَاءِ الْمُسْلِمِينَ بِخَيْرٍ

مِنْهَا فِي الْجَنَّةِ

"Kimdir Rûme kuyusunu satın alıp Müslümanları suvaran ve her kovasına ondan daha hayırlı ve cennette bir kova alan?"[209] buyurduğu vakit, bol para verip onu satın alan ve millete vakfeden ben değil miyim? Şimdi siz ondan, hattâ bir bardak acı sudan olsun beni men ediyorsunuz." dedi. Onlar:

"Evet, doğrudur." dediler. Sonra yine Hz. Osman:

"Allah ve İslâmiyet hakkı için size soruyorum; darda olan İslam ordusunu tamamıyla kendi servetimden teçhiz etmedim mi?" diye sordu. Onlar:

"Evet, doğrudur." dediler. Hz. Osman:

"Allah ve İslâmiyet adına size yemîn verdiriyorum; mescid Müslümanlara dar geldiği vakit, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ يَشْتَرِي بُقْعَةَ اٰلِ فُلَانٍ فَيَزِيدُهَا فِي الْمَسْجِدِ بِخَيْرٍ مِنْهَا

فِي الْجَنَّةِ

"Cennette daha hayırlısını almak üzere falancanın arsasını kim alıp mescide ilâve eder?"[210] buyurduğu vakit onu satın alıp mescide katan ben değil miyim? Böyle iken, şimdi siz benim mescidde namaz kılmama mâni oluyorsunuz." dedi. Onlar:

"Evet, doğrudur." dediler. Hz. Osman:

"Allah'a ve İslâmiyet adına yemîn verdirerek soruyorum; Resûl-i Ekrem (s.a.v.), Ebû Bekir, Ömer ve benimle Şebir dağında otururken, dağ sallanıp taşı yuvarlandığı ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.) taşı ayağı ile itip:

أُسْكُنْ ثَبِيرُ فَمَا عَلَيْكَ إِلَّا نَبِيٌّ وَصِدِّيقٌ وَشَهِيدَانِ

"Ey Şebir dağı dur. Zira senin üzerinde bir peygamber, bir sıddîk ve iki şehidden başka kimse yoktur."[211] buyurmadı mı?" dedi. Onlar:

"Vallahi doğru söylüyorsun." dediler. Bunun üzerine Hz. Osman: "Allahü Ekber" diye tekbir aldıktan sonra:

"Kâbe'nin Rabbi hakkı için şâhid olun ki, ben şehidim." dedi.

"Dâbbe kabilesinin yaşlılarından bir zâttan rivâyet edildiğine göre, Hz. Osman vurulup, kanlar sakalı üzerine akarken: "Allahım, seni noksanlardan tenzîh ederim. İbâdete lâyık olan ancak sensin, ben ise nefsime zulmedenlerdenim. Onları sana havâle eder, her hususta senden yardım diler ve mübtelâ olduğum bu hal karşısında senden sabırlar dilerim." dedi.

[209]. Tirmizî ve Neseî rivayet etmiştir.

[210]. Sumame'nin bu rivayetlerini Tirmizî ve Neseî almış, ayrıca Tirmizî sahih olduğunu söylemiştir.

[211]. Sumame'nin bu rivayetlerini Tirmizî ve Neseî almış, ayrıca Tirmizî sahih olduğunu söylemiştir.

ALİ'NİN (R.A.) İRTİHALİ

Esbağu'l-Hanzalî diyor: Hz. Ali'nin sû-i kasda uğrayacağı sabaha yakın, müezzinlerinden İbn Tiyâh, sabah namazı için kendisini gelip uyandırdı. Hâlbuki o, üzerine ağırlık çökmüş vaziyette yaslanıyordu. İkinci defa gelip seslendi. Aynı vaziyette idi. Üçüncü defa seslenince kalktı mescide doğru yol aldı ve giderken:

أُشْدُدْ حَيَازِيمَكَ لِلْمَوْتِ، فَإِنَّ الْمَوْتَ لَاقِيكَ
وَلَا تَجْزَعْ مِنَ الْمَوْتِ إِذَا حَلَّ بِوَادِيكَ

"Ölüm için hazır ol ve sıkı dur, zîra mutlak sûrette ölüm seni yakalayacaktır."

"Ölüm kapıyı çaldıktan sonra, feryâd ü figan etme, çünkü fayda vermez." diyerek gidiyordu.

Küçük kapıya vardığı vakit ibn Mülcem tarafından bıçaklandı. Bunu duyan Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan doğma kızı ve Hz. Ömer'in zevcesi olan Ümmü Gülsüm, ağlayarak, "Bu sabah namazının benimle işi ne? Daha önce kocam Ömer sabah namazında sû-i kasda uğradı. Şimdi de babam aynı vakitte aynı durum ile karşılaştı" dedi.

Kureyş'in yaşlılarından birisi:

"Hz. Ali'yi İbn Mülcem vurduğu vakit, "Kâbe'nin Rabbi hakkı için umduğuma nâil oldum." dedi. Oğullarına gerekil vasiyetini yaptıktan sonra ancak bir Kelime-i Tevhid getirerek irtihâl etti." demiştir.

Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan, ölüm döşeğine yattığı vakit kardeşi Hüseyin yanına gelerek:

"Ağabey, ne ağırlanıyorsun? Yolculuğun, baban ve deden olan Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ve Ali'ye, annen ve büyük annen olan Fâtıma ile Hatice'ye, amcaların olan Hamza ile Câfer'edir, onlara gidiyorsun. Bunda üzülecek ne var?" deyince o:

"Evet, büyük bir sefere çıkıyorum." dedi.

Hz. Hüseyin veya Hz. Hasan'ın oğlu Muhammed anlatıyor:

"Kerbelâ'da Ubeydullah b. Ziyad'ın ordusu Hz. Hüseyin'in etrafını aldığı ve kendisini öldüreceklerini anladığı vakit, kendi adamlarına bir hutbe îrâd etti. Hutbesinde Allahu Teâlâ'ya hamd ü senâ ettikten sonra: "İşte dünyanın

değişip bozulduğunu, her şeyin bilinmezlikten geldiğini, bardağın dibinde kalan su damlası gibi her şeyin bittiğini görüyorsunuz. Meralardaki yaş otun yaşayışı gibi hayat, bana kâfi. Fakat görmez misiniz, hak ile amel edilmez, bâtıldan kaçınılmaz oldu. Bu halde mü'mine düşen vazife, bir an önce Allah'a ulaşmayı temennîdir. İşte ben de bu durumda ölümü saâdet ve zâlimlerle yaşamayı cürüm görüyorum." dedi.

BEŞİNCİ BAB:
HALİFE VE ÜMERÂNIN ÖLÜM ANINDAKİ SÖZLERİ

Muâviye b. Ebû Süfyan ölüm döşeğine yattığı vakit: "Beni oturtun." dedi. Kendisini oturttular. Allah'ı tesbîh ederek andı ve ağlayarak: "Ey Muâviye, ihtiyarlayıp çöktükten sonra Rabbini hatırlayıp zikrediyorsun. Hâlbuki bu halin, gençlik dallarının bol su aldığı ve yapraklarının henüz yemyeşil olduğu zamanda olmalı idi." diyerek yüksek sesle ağlamaya başladı ve:

"Ey Rabbim, kalbi katı ve günahkâr olan şu ihtiyara merhamet et. Allahım, kusurlarını at, sürçmelerini bağışla. Senden başkasında ümidi olmayana lutfunla muâmele et." dedi.

Kureyş'in yaşlılarından birisinin anlattığına göre, ölüm hastalığında bâzı kimseler Muâviye'nin ziyâretine gitmiş ve vücudunda bâzı kırıklar görmüşler. Muâviye Allahu Teâlâ'ya hamd ü senâ ettikten sonra: "Topyekûn dünya, görüp tecrübe ettiğimizden başka bir şey değildir. Vallahi, iyi biliniz ki, onun yeşilliklerini neşe içinde karşıladık, yaşayışımızdan zevk aldık. Dünya ise durmadan yavaş yavaş bu zevk ve neşelerimizi bozdu. Nihâyet bir gün dünya bizi kocalttı ve terk etti. Bizi elem ve kederlendirdi. Vay bu dünyaya, vay bu dünyaya." dedi.

Başka birisinin anlattığına göre de Hz. Muâviye hastalığında îrâd ettiği bir hutbesinde: "Ey insanlar, ben harman olmuş bir ekinim. Ben, benden önce size hükümdarlık edenden daha fena olduğum gibi, benden sonra da size benden iyisi değil, benden kötüsü gelecektir. (Oğluna hitâben) ey Yezîd, ben öldüğüm vakit beni aklı başında bir adam yıkasın. Zîra akıllıların Allah katında bir değeri vardır. Beni güzel yıkasın ve aşikâre tekbir alsın." dedi.

Sonra dolaptaki bir bohçayı getirtti. İçinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e ait bir elbise, bir miktar saç ve tırnak kırıntıları vardı. "Bunları, ağız, burun, kulak ve gözümün üzerine koyun. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in giydiği bu elbiseyi de kefenimin altından bana giydirin. Allahu Teâlâ'nın ana-baba hakkındaki emirlerine riâyet et. Beni böylece mezarıma koyduğunuz vakit, Allah'ın rahmeti ile beni başbaşa bırakın." dedi.

Muhammed b. Akabe'nin anlattığına göre, Hz. Muâviye ölüm döşeğine yattığı vakit: "Keşke ben Zî Tuva'daki Kureyş'den bir ferd olsaydım da bu işlere hiç girmeseydim." dedi.

Abdülmelik b. Mervan da ölüm döşeğine yattığı vakit, elbise yıkayıcısının çamaşırı yıkayıp eli ile sıktığını görünce: "Keşke ben de çamaşır yıkayıcısı olsam da her günkü el emeğimle günlük nafakamı temin etsem ve dünya işlerine karışmasam." demiştir.

Ebû Hazm bunu duyunca: "Allah'a hamd olsun ki onlar ölümleri ânında bizim yaşayışımızı arzularlar, fakat biz ölürken onların yaşayışını hiç aramayız." demiştir.

Ölüm döşeğinde yatan Abdülmelik b. Mervan'a: "Ey mü'minlerin emîri, kendini nasıl buluyorsun?" diye sorduklarında, Abdülmelik, Allahu Teâlâ'nın:

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا

خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ

"Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi, âhirette de yapayalnız, teker teker huzurumuza gelmişsinizdir. Size ihsân ettiğimiz şeyleri, de sırtlarınızın arkasında bırakmışsınızdır." (En'âm suresi, 6/94) buyurduğu gibi buluyorum, dedi ve öldü.

Ömer b. Abdülazîz'in hanımı olan Abdülmelik b. Mervan'ın kızı Fâtıma: "Ben Ömer'i, ölümü esnasında "Allahım, kısa bir süre de olsa ölümümü adamlarımdan gizle." diye duâ ettiğini duydum. Bir ara kapıyı açarak kendi odama girdim. Ömer'in:

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي

الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا

"İşte âhiret yurdu. Biz onu, yerde ne tegallüb, ne fesad arzusuna düşmeyeceklere veririz. Sonuç, sakınanlarındır." (Kasas suresi, 28/83) âyetini okudu, sonra sesi kesildi. Ne bir hareket, ne de bir ses duymayınca, hemen hizmetçilerinden birini gönderdim. Adam: "Çoktan öldü" diye bağırdı.

Rivâyete göre **Ömer b. Abdülazîz** ağırlaşınca doktor çağırdılar. Doktor:

"Bu zehir içmiştir. Bunun için ben bunun hayatı hakkında teminat veremem." dedi. Ömer b. Abdülazîz gözünü açarak:

"Bana değil, zehir içmeyenlere de yaşayacaklarına dair teminat verme." dedi. Doktor:

“Zehir içtiğinin farkında mısın?” diye sordu. Ömer de:

“Evet, mideme inince anladım.” dedi. Doktor:

“O halde hemen tedaviye başlayalım.” dedi ise de Ömer bunu reddederek:

“Tedâvisi kulağımın ardında olsa da elimi kaldırıp onu almam. Rabbime ulaşmak benim için daha iyidir.” dedi. Ve bir kaç gün sonra öldü.

Yine rivâyete göre **Ömer b. Abdülazîz**; ölüm döşeğine yatınca ağlamaya başladı. Etrafındakiler:

“Senin için ağlanacak ne var? Allahu Teâlâ seninle beraber nice sünnetleri ihyâ etmiştir. Adaletin ise son haddine yükselmiştir.” dediler. O tekrar ağlayarak:

“Değil mi ki Allah’ın huzurunda bütün bu milletin hesabını vermek için durdurulacağım. Hepsi hakkında âdil davranabildiğimden emîn değilim, yaptığım kusurlar da ayrı. Elbette bunlara korkar ve ağlarım.” diyerek yine ağladı ve ve az sonra öldü.

Ömer b. Abdülazîz’in ölümü yaklaştığı vakit:

“Beni oturtun.” dedi. Oturttular.

“Ben o kimseyim ki bana emirlik verdin, ben kusur ettim. Beni nehyettin, ben ise isyân ettim.” diye üç kere söyledi. Sonra da: “Fakat yine de “Lâ ilâhe illâllah” ibâdete lâyık ancak Allah’tır.” dedi. Başını göklere çevirdi ve dikkatle baktı. Kendisine:

“Ne bakıyorsun?” diye sorduklarında, o:

“Ben öyle kimseleri görüyorum ki, onlar ne insan ne de cindir.” dedi ve böylece ruhu bedeninden ayrıldı. Allah rahmet etsin ve kabri nûr ile dolsun.

Hikâye edildiğine göre **Hârun er-Reşîd** ölümü esnâsında bizzat kendi eliyle kefenini hazırladı ve:

مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيَهْ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ

“Malım bana fayda vermedi. Bütün saltanatım benden ayrılıp mahvoldu.” (Hâkka suresi, 69/28-29) âyet-i celilelerini okudu.

Me’mun da ölümü esnâsında yaslanarak: “Ey mülkü dâim olan Allahım, mülk ve memleketini ve hattâ her şeyini kaybeden kuluna merhamet et.” dedi.

Mu’tasım da 44 yaşında ölürken: “Eğer ömrümün bu kadar kısa olduğunu bileydim hiç bir şey yapmazdım.” demiştir.

Muntasır da ölümü esnasında sıkıntı içerisinde kıvranıyordu. Kendisine: “Bu o kadar önemli değil.” dediklerinde o: “Sıkıntım, dünya hayatının sona

erip âhiret hayatının başlaması içindir.” dedi.

Amr b. el-Âs da (r.a.) içi dolu sandıklarına bakarak: Bunları böyle dolu olarak kim alacak. Keşke deve kığısı olaydılar.” demiştir.

Haccac da ölümü esnasında: “Allahım, insanlar diyorlar ki, “Sen beni mağfiret etmezsin. Sen beni mağfiret eyle.” dedi. Bu söz, Ömer b. Abdülazîz’in hoşuna gitti ve ona gıpta ederdi. Bu sözü Hasan-ı Basrî’ye, naklettikleri vakit: “Gerçekten Haccac böyle söyledi mi?” dedi. “Evet. söyledi” dediklerinde, o: “Öyle ise umulur ki Allahu Teâlâ’nın af ve merhametini kazanmıştır.” dedi.

SAHABE, TÂBİÎN VE BAZI SALİHLERİN SÖZLERİ

Muaz (r.a.) ölümü esnasında: "Allahım, şimdiye kadar senden korkuyordum, fakat şimdi sana ümid besliyorum. Allahım, ben sular akıtıp ağaçlar sulamak ve bahçeler yetiştirmek için yaşamak istemediğimi, susuzluktan ciğerleri yananları sulamak, darda kalanlara genişlik göstermek, ulemâ sohbetine devam edip onların zikir halkalarını sıklaştırmak için yaşamak istiyorum." dedi. Ölüm sancıları şiddetleşip baygınlıklar geçirip ayıldıkça: "Allahım, beni ne kadar sıkıştırırsan sıkıştır. Bilirsin ki kalbim sana bağlıdır, seni sever." dedi.

Selmân-ı Farisî de ölüm döşeğine yattığı vakit ağladı. Sebebini soranlara, "Dünyadan ayrıldığım için ağlamıyorum. Ancak Resûl-i Ekrem (s.a.v.): "Dünyadan ayrılırken sermayeniz bir yolcunun yol azığından fazla olmasın." demiştir. İşte buna ağlıyorum, dedi. Hâlbuki öldüğü vakit hesap ettiler, bütün serveti on dirhem civarında idi.

Bilâl ölürken karısı: "Vay başıma gelenler." diye ağlamaya başlayınca, Bilâl: "Hayır, ne mutlu bize ki, yârın dostlarımız Hz. Muhammed ve arkadaşlarına kavuşacağım." dedi.

Denildiğine göre **Abdullah b. el-Mübârek** ölümü esnasında gözünü açtı ve gülümseyerek:

لِمِثْلِ هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ

"Artık çalışanlar da bunun gibi çalışmalıdır." (Sâffât suresi, 37/61) âyetini okudu.

İbnü'l-Münkedir de ölürken ağladı. Sebebini soranlara, "Bilerek işlediğim bir büyük günah için ağlamıyorum. Ağlamamın asıl sebebi, önemsemeyerek yaptığım bir hatanın Allah katında büyük bir günah olmasından korkarak ağlıyorum." dedi.

Amir b. Abdülkays de ölüm ânında ağladı ve: "Ağlamamın sebebi, boşa geçirdiğim günler ve gecelerdir." dedi.

Fudayl de ölümü esnasında bayıldı. Sonra gözünü açınca: "Âh uzun yolculuk ve âh az azık." dedi.

İbnü'l-Mübârek de ölümü esnasında âzadlı kölesi olan Nasr'a "Başımı toprağa koy." dedi. Nasr ağladı. "Niçin ağlıyorsun?" deyince, "Senin iki

varlığını, servetini ve şimdi de yoksul olarak ölümünü hatırlayarak ağlıyorum" dedi.

İbnü'l-Mübârek: "Ağlama, zîra ben Allahu Teâlâ'dan zenginler gibi yaşamamı ve yoksullar gibi ölmemi istedim. Sonra sen, bana kelime-i şehâdeti telkîn et ve ben başka bir söz konuşmadıkça da onu tekrar etme." dedi.

Atâ b. Yesar diyor: "Adamın birine ölümü esnasında İblis gözükerek: "Artık kurtuldun." dedi. Adam: "Ben sana katiyen inanmam." diye cevap verdi.

Yine birisi ölümü esnasında ağlayıp, sebebini kendisinden sorduklarında, "Beni ağlatan Kur'ân-ı Kerîm'deki:

إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ

"Allah ancak müttakîlerin ibâdetini kabul eder." (Mâide suresi, 5/27) âyet-i celîlesidir." dedi.

Cerirî diyor ki: "Son nefesinde **Cüneyd**'in yanında bulunuyordum. Nevruz ve aynı zamanda Cuma günü idi. Kur'ân-ı Azîm'i okuyordu ve hatmetmişti. Ben de kendisine: "Bu durumda da mı okuyorsunuz?" dedim. O da: "Bu işe benden daha lâyık olan kimdir. İşte defterim dürülmektedir, hiç olmazsa hatimle dürülsün." dedi.

Rüveym diyor: "**Ebû Saîd el-Harraz**'ın ölümü ânında yanında bulunuyordum. O ise: "Âriflerin gönüllerinin Allah'ı zikre olan iştiyâkı ve gizli münâcât hâlindeki hatırlamaları, ölüm ve ümid dolu şerbet bardaklarını onların üzerlerine serpti de şükredip az ile kanâat eden veya doyan gibi dünyadan yüz çevirdiler. Onların maksat ve üzüntüleri bir askerî karargâha, orduya katılmaktır ki, orada parlak yıldızlar gibi Allah'ın dostları vardır. Cisimleri yeryüzünde O'nun sevgisi ile ölüp giderken ruhları perdeler arasında yükseklere doğru seyreder. Onlar ancak habîblerinin civarında istirahata çekildiler. Zorluk ve zahmette aksaklık göstermezler." dedi.

Cüneyd'e, Ebû Saîd el-Harraz'ın ölüm ânında vecde çok geldiğini söylediklerine, onun ruhunun hevesle uçması şaşılacak bir şey değildir." dedi.

Zünnûn-ı Mısrî'ye ölümü esnasında: "Canın ne arzu eder?" diye sorduklarında: "Benim ne istediğimi hemen ölümümün önünde bilir ve bulurum." dedi.

Ölümü ânında zâtın birisine: "Allah de" dediklerinde, "Siz ne vakte kadar Allah diyeceksiniz? Hâlbuki ben Allah aşkı ile yanıyorum." dedi.

Yine zâtın birisi diyor ki: "Memşadi'd-Dînûrî'nin yanında bulunuyordum. Fakirin biri geldi selâm verdi ve: "Burada insanın ölebileceği temiz bir yer bulunur mu?" diye sordu. Oradakiler kendisine yer gösterdiler. Ayrıca orada göze suyu da vardı. Fakir abdestini tazeledi. Bir miktar namaz kıldı, sonra da gösterilen yere giderek yattı, ayaklarını uzattı ve öldü.

Ebû'l-Abbâs ed-Dînûrî bir mecliste konuşuyordu. Kadının biri sözlerinden vecde gelerek haykırdı. Bunun üzerine Ebû'l-Abbâs kendisine: "Öl" dedi. Kadın kalktı kapıya doğru yürüdü ve çıkarken Ebû'l-Abbâs'a döndü: "Sözünü tutuyor ve ölüyorum." diyerek yattı ve öldü.

Ebû Ali'nin kızkardeşi Fâtıma'dan rivâyet edildiğine göre diyor ki; Ebû Ali'nin ölümü yaklaştığı vakit eteğimin üzerinde yatmış ve bir baygınlık geçirmişti. Gözünü açtığı vakit: "İşte gök kapıları açılmış, cennetler süslenmiştir."

Adamın biri de: "Ey Ebâ Ali görüyorsun, sen reddetmez ve kabul edersen seni yüksek rütbelere ulaştırdık." dedi ve sonra da şu beyti söyledi:

"Seni görmeden sevgi gözü ile başkasına bakmam. Bu senin hakkındır."
"Bir an seni unutmamdan beni azâb edeceğini düşünerek utancımdan sana bakamıyorum."

Son deminde **Cüneyd**'e "Lâ ilâhe illallah" demesi telkin edildiği vakit "Ben O'nu unutmadım ki hatırlayayım." demiştir.

Şiblî'nin hizmetçisi Câfer b. Nusayr'a. "Şiblî son deminde ne gördü?" dediklerinde dedi ki: "Şiblî son deminde, birisinin bende bir dirhem hakkı vardı, onun için binlerce dirhem verdim. Hala korkuyorum dedi ve sonra bana, kendisine abdest aldırmamı söyledi. Ben de abdestini aldırdım. Yalnız sakallarını hilâllemeyi, aralarına su vermeyi unuttum. Dili tutulmuştu. Elimi tuttu ve sakallarının arasına soktu. Sakallarını hilalledim ve böyle öldü. Yâni son nefesinde bile şerîatın edeblerinden hiç birini terk etmediğini söyledi.

Ölüm döşeğinde yatan **Bişr b. el-Hâris**'e: "Ölüm ağır geldiği için hayatı mı seviyorsun?" diye soranlara, "Allah'a gitmek kolay değildir." dedi.

Salih b. Mismar'a: "Oğlunu ve aileni birine vasiyet etmiyor musun?" dediklerinde. "Onları Allah'tan başkasına emânet etmekte Allah'tan hayâ ederim." demiştir.

Ebû Süleyman ed-Dârânî de ölüm döşeğine yattığı vakit ziyaretine gelenler ona: "Sana müjdeler olsun ki, mağfireti çok, merhameti bol olan Allah'a gidiyorsun." dediler. O da: "Öyle diyecek yerde iğneden ipliğe her şeyin hesabını görecek olan bir Allah'ın huzuruna gidiyorsun desenize?" demiştir.

Ebû Bekir el-Vâsıtî de hastalandığı vakit, "Bize vasiyette bulun." diyenlere "Allahu Teâlâ'nın sizden istediği hakkına riayet edin." dedi.

Yine birisi ölüm döşeğine yattığında ailesi ağlamaya başladı. Onun ağladığını gören kocası sebebini sorunca kadın. "Senin için ağlıyorum." dedi. Adam, "Sen kendin için ağla. Zîra ben kırk yıl bugün için ağladım." demiştir.

Cüneyd diyor: "Ölüm hastalığında **Seriyyü's-Sakatî**'yi ziyârete gittim ve: "Nasılsın?" diye kendisinden sordum. O da: "Bendeki hastalıktan tabibe nasıl şikâyet edeyim? Zîra bana gelen, ondan geldi." dedi. Bunun üzerine yelpaze ile kendisini biraz serinlendirmek istedim. O da: "Ciğerleri yanan bir adam yelpazeden ne anlar?" diyerek yine şu mealdeki şiirleri söyledi:

"Kalp yanıyor, gözün yaşları akıyor, sıkıntılar toplandı sabırlar ayrıldı."
"Gönül varlığı heves ve arzuları, kendini huzursuz eden adamın istikrarı olabilir mi?"
"Ey Rabbim, benim için kurtuluş yolu olan bir şey varsa da, bir nefesim dahi kalmışsa, onu bana ihsân eyle."

Şiblî'nin ölümü ânında adamlarından bâzıları yanına girerek ona şehâdet kelimesini telkîn ettiklerinde, şu meâlde konuştu:

"Bir beyt ki içinde sen varsın, artık oranın ışığa ihtiyacı yoktur."
"İnsanlar hüccet ve delîlleri ile geldikleri vakit, bizim hüccetimiz sensin."
"Senden yardım istediğim vakit, Allah bana yardım etsin."

Hikâye edildiğine göre Ebû'l-Abbâs b. Atâ, **Cüneyd**'in yanına girdi. Cüneyd can çekişiyordu. Cüneyd'e selâm verdi. Cünyed selâmını geç aldı ve: "Beni mâzur gör, virdim ile meşgul idim." dedi. Sonra kıbleye dönerek tekbir aldı ve öldü.

Ölüm döşeğinde yatan **Kettânî**'ye: "Ne gibi amelin var?" diye sorduklarında. "Ölümüm yakın olmasa size amelimden bahsetmezdim. Ama mâdem ki ölmek üzereyim, söyleyeyim. Tam kırk yıl kalbimin kapısını

bekledim. Ne zaman Allah'tan başka bir şey kalbime girmek istedi ise onu hemen kovdum." demiştir.

Mu'temir'den hikâye edildiğine göre diyor ki: "Hikem b. Abdülmelik'in ölümü esnasında yanında bulunanlardan biri idim. "Allahım, bu şöyle böyle, iyi bir insan idi. Sen bunun ölüm acısını kolaylaştır." diye duâ ettim. Bir müddet sonra ayıldı ve:

"O duâyı yapan kim?" diye sordu. Ben de:

"O duâyı ben yaptım" dedim. Bunun üzerine dedi ki:

"Azrâil bana, "Ben her cömerde karşı rıfk ile davranırım." dedi ve sonra da öldü.

Yûsuf b. el-Esbât ölüm döşeğine yattığı vakit, Huzeyfe ziyâretine gitti ve onu fazla ıztırap içinde gördü.

"Şimdi feryâd ü figan zamanı mıdır?" deyince Yûsuf;

"Ne yapayım, vallahi yapmış olduğum amelleri sıdk u ihlâs ile yapıp yapmadığımı bilemiyorum, ona ağlarım." dedi.

Huzeyfe: "Şu sâlih adama bakın, amelindeki ihlâsından korkuyor." dedi.

Ahmed Megazilî diyor: "Şu suffa adamlarından ihtiyar bir malûlün ziyâretine gittim, ölüm döşeğinde idi. Allahu Teâlâ'ya hitaben: "Bana dilediğin gibi muamele etmeye muktedirsin, bana rıfk ile muâmele et yâ Rab!" diyordu.

Ölümü esnâsında şeyhin biri **Memşâdü'd-Dînûrî**'nin yanına gitti ve: "Allah sana iyi muâmelede bulunsun." diye duâ etti. Bunun üzerine Memşad gülümseyerek: "Otuz yıl önce cennet bütün varlığı ile bana arz edildi ve fakat ben ona iltifat etmedim." dedi.

Ölümü esnasında **Rüveym**'e şehâdeti telkîn ettikleri vakit, "Zâten ben ondan başkasını söyleyemem." dedi.

Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî'ye şehâdeti telkîn ettikleri vakit. "O'na gitmiyor muyum?" dedi.

İmâm-ı Şâfiî'nin ölüm hastalığında Ebû'l-Yahya el-Müzenî ziyâretine gitti ve: "Ne hâldesin?" diye sordu. İmam Şâfiî: "Dünyadan yolcu, dostlardan ayrılır, kötü amelime ulaşır, ölüm şerbetini içer ve Allah'a yönelir olduğu halde sabahladım. Bununla beraber ruhumun cennete gideceğini bilmem ki onu ona göre hazırlayayım. Cehenneme gideceğini de bilmem ki, onu terk edeyim." dedi. Ve sonra da şu beyitleri söyledi:

"Kalbim daralıp yollarım sıkıştığı vakit, ümîdimi senin huzuruna teslim ettim."

“Günahlarımı büyük görüyorum, fakat senin affın ile karşılaştığım vakit, affını onlardan da büyük buluyorum.”

“Sen daima kendi fazl u kereminden affedici, cömert ve kerem sâhibisin.”

“Eğer sen olmasan, İblis’e hiç bir âbid aldanmazdı; âbid şöyle dursun, sâfiyyîn olan adamı bile azıttı.”

Ahmed b. Hıdreveyh ölüm döşeğine yattığı vakit kendisinden bir mesele sordular. Gözleri yaşardı ve: “Oğlum, o öyle bir kapıdır ki, doksan beş yıl o kapıyı çaldım durdum. Şimdi o, bu saatte bana açılıyor. Saâdet veya şekavetin hangisi ile açılacağını bilemiyorum. Bu durumda benden ne cevap bekliyorsun?” dedi.

İşte eskilerin ölüm ânındaki sözleri böyledir. Hallerindeki ihtilâfa göre sözleri de ayrı ayrıdır. Bâzısının korku, bâzısının ümit, diğer bir kısmının ise şevk ve muhabbet tarafı galip geldi ve herkes haline göre konuştu ki, hallerine nispetle her birinin sözü doğrudur.

ALTINCI BAB: CENAZEYİ TEŞYÎ VE MEZARLARI ZİYÂRET

Bilmiş ol ki; cenâzeler, basîret sâhipleri için bir ibret levhasıdır. Cenâzelerde hatırlatmak ve gaflette olanları uyarmak vardır. Ne yazık ki gaflettekiler, daima başkalarının cenazelerini göreceklerini ve kendilerinin ölmeyecekmiş gibi kalacaklarını sanarak gafletleri artar. Kendilerinin de tabuta girip taşınacaklarını hesâba katmazlar. Bunu düşünseler de, çok daha sonra olacağını sanırlar. Tabutlarda taşınan, tanış ve ahbaplarının da aynı görüş ve düşüncede olduklarını hesâba katmazlar. Hâlbuki onların bu zanları boşa çıktı ve zamanları münkariz oldu. Bir sal ve bir tabutun geçtiğini gören kimseye yaraşan, tabut içerisinde kendisini farz etmesidir. Çünkü mutlak sûrette kendisi de oradan geçecektir. Belki yârın, belki yârından da yakın. Hattâ **Ebû Hüreyre** (r.a.) bir cenâzenin geçtiğini gördüğü vakit, "Git, biz de ardından geliyoruz." derdi.

Dımaşklı **Mekhûl**, sabahleyin bir cenaze gördüğü vakit, "Git, ben de akşam üzeri oradayım." derdi.

Ölüm, beliğ bir öğüt ve süratli bir gaflettir. Evvelkileri götürür, sonraya kalanlar ise bunu unuturlar.

Üseyd b. Hudayr da: "Ben hazır bulunduğum her cenâzede, "Bu adam nereye gitti ve ne muâmele görecek?" düşüncesinden başka hiç bir şey ile meşgul olmazdım." dedi.

Mâlik b. Dînâr'ın kardeşi öldüğü vakit, ağlayarak cenâzesine gitti ve: "Vallahi, nereye gideceğimi bilmeden ben huzura kavuşamam. Hâlbuki hayatta olduğum müddetçe de bunu bilemem." dedi.

A'meş diyor: "Gittiğimiz cenâzelerde herkes hüngür hüngür ağladığı için şaşırır ve cenâzenin asıl sâhibinin kim olduğunu bulup tâziye edemezdik."

Sâbit el-Bennânî de: "Gittiğimiz cenâzelerde herkesi yüzü kapalı ağlar halde görürdük." dedi.

İşte eskilerin ölümden korkuları böyle idi. Ne yazık ki, şimdi herkes cenâzelerin başında gülüp eğlenmektedir. Konuştukları, vereselerine bıraktıkları mallar hakkındadır. Hiç kimse kendisinin de aynı şekilde öleceğini ve ne olacağını düşünmez. Bütün bu gafletin sebebi isyandan doğan kalp katılığıdır. Bu sûretle Allah'ı, âhireti ve önümüzdeki müşkil

durumları unutarak, gaflet içinde boş şeylerle vakit geçiriyoruz. Bu gibi gafletten uyanmayı Allah'tan dileriz. Zamanımızda cenâzelerde hazır olanların en iyileri, cenâze için ağlayanlardır. Akılları olsa ölüye değil, kendilerine ağlarlardı. Nitekim İbrahim ez-Ziyâd ölünün birine acıyıp da ona ağlayanlara bakarak: "Eğer kendiniz için ağlasaydınız çok daha iyi ederdiniz. Çünkü bu adam, ölüm meleğini görmek, ölüm acısını tatmak ve son nefeste îman korkusu gibi, üç zorluktan kurtulmuştur. Hâlbuki bunlar sizin önünüzdedir." dedi.

Ebû Amr b. el-A'lâ diyor ki: "Cerîr, kâtibine bâzı şiirler yazdırıyordu. Bu sırada ben de yanında bulunuyordum. Tam bu esnâda bir cenâze gözüktü. Cerîr yazıyı durdurdu ve: "Vallahi, bu cenâzeler beni kocalttı." dedikten sonra şu meâldeki beyitleri okudu:

"Cenâzeler bize yöneldiği vakit, bizi korkuturlar, fakat bizden yön çevirdikleri vakit yine oyun ve eğlenceye devâm ederiz."

"Tıpkı bir sürüye hücum eden kurttan, sürünün ürkmesi gibi. O, bir koyun alıp gitti mi diğerleri, yine yayılmalarına devâm eder."

Cenâzeye hazır olmanın âdâbından bâzılarını düşünmek, uyanmak, hazırlanmak ve fıkıh bölümünde anlattığımız gibi cenâze ile giderken saygı içinde bulunmaktır. Yine cenâzenin âdâbından diğer bir kısmı da, ölü kötü bir insan olsa bile ona hüsn-i zann etmektir. Çünkü işin içyüzünü ve son nefesi bilmiyoruz.

Rivâyete göre **Ömer b. Zer**'in komşularından birisi ölmüş, kötü bir insan olduğu için cenâzesine kimse gelmek istememişti. O, cenâzeyi hazırladı, namazını kıldı ve mezara gömdükten sonra; "Ey zât, Allah sana rahmet etsin. Çünkü Müslüman olarak yaşadın ve namazını kıldın. Her ne kadar onlar senin için günahkârdır diyorlarsa da acaba günahsız olan kimdir?" dedi.

Yine hikaye edildiğine göre Basra mahallelerinin birisinde adamın biri ölmüş. Karısı cenazeyi yıkayıp defnedecek kimse bulamamış. Çünkü onun kötülüğünden ötürü kimse sâhip çıkmamış. Bu durum karşısında kadın iki hamal tutmuş ve cenâzeyi musallaya götürmüştü. Yine de namazını kılmaya kimse gelmedi. Nihâyet cenâzeyi defnetmek için mezarlığa götürdü. O civarda bulunan zâhidlerden bir zât âdetâ cenazeyi bekler gibi hazır duruyordu. Zâhid, cenâzenin namazını kılmaya hazırlanınca bunu duyan civardakiler de cenâze namazına katıldılar. Fakat yine de böyle bir zahidin böyle bir fâsığın cenâze namazını kılmasına şaşmaktan kendilerini alamadılar. Bunun üzerine zâhid: "Bana rüyamda, "Kabristanda, orada

başında yalnız bir kadın bulunan sâhipsiz bir cenaze var, affedilmıiştir. Onun namazını kıl.” dediler. Ben de onun için geldim, dedi. Tabiî bunu duyanların şaşkınlıkları daha da arttı. Bunun üzerine zahid adamın hanımına, kocasının durumundan sordu. Hanım da: “Herkesin bildiği gibi sarhoş idi.” dedi. Zâhid: “İyi düşün, bunun hiç iyi bir tarafı yok mu idi?” dedi. Kadın: “Evet, üç hali vardı. Her gün sabah olup ayılınca elbisesini değişir, yıkanır, abdest alır ve cemâatle sabah namazını kılar sonra içki masasına dönerdi. Sonra mutlak sûrette bir veya iki öksüz çocuk evde barındırırdı. Hattâ bunlara kendi çocuklarından daha çok bakardı. Üçüncüsü, gece sarhoşluğundan ayıldığı vakit: “Ey Rabbim, benimle cehennemin hangi boşluğunu dolduracaksın?” diye ağlardı. Zâhid bunları dinleyince şüphesi zâil olarak yerine döndü.

Üşeym’in oğlu Sıla’nın kardeşi defnedildiği vakit mezarın üzerinde: “Şâyet kabir azâbından kurtuldunsa büyük tehlikeden kurtuldun.” dedi.

BÜYÜKLERİN MEZAR BAŞINDAKİ SÖZLERİ

Dahhak (r.a.) Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e, "İnsanların en zâhidi kimdir?" diye sorduğunda Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kabri ve kabirde çürümeyi unutmayan, dünyanın fuzûlî zînetlerini terkeden, bakîyi fâni üzerine tercih eden, yarınını düşünmeyen ve kendisini ölülerden sayandır."*[212] buyurmuştur.

Hz. Ali'ye "Ne oluyor, mezarlara komşu oldun?" dediklerinde o: "Onlar sizden çok iyi komşulardır. Çünkü onlar dilleri ile dünyalıktan bahsetmezler. Kendi dilleri ile âhireti anlatır dururlar." dedi. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Mezarlıktan daha fecî bir manzara görmedim."*[213] buyurdu.

Hz. Ömer de Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile bir mezarlığa uğradık. Bir mezarın başında durdu. Kendisine en yakın ben bulunuyordum. Ağladı, hepimiz de ağladık. Bize:

"Niye ağlıyorsunuz?" diye sordu. Biz:

"Sen ağladın, biz de ağladık." dedik. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Bu, benim annem Âmine'nin mezarıdır. Ziyâreti için Rabbimden izin istedim, izin verdi. Mağfiret edilmesi için duâ etmeye izin istedim, verilmedi. Bu yüzden ağladım."[214] buyurdu.

Hz. Osman, uğradığı mezar başında ağlar ve sakalı ıslanırdı. Kendisine "Cennet ve cehennem anıldığı vakit ağlamazsın da, mezar başında niye ağlarsın?" dediklerinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Kabir, âhiret yolunun ilk konak yeridir, insan orada kurtarırsa ondan sonrası kolaydır, kurtaramazsa ondan sonrası daha zordur."*[215] buyurduğu için ağlarım, dedi.

Amr b. Âs (r.a.) bir defa bir mezarlıktan geçerken kabristana baktı, atından indi ve orada iki rekât namaz kıldı. Kendisine: "Böyle bir âdetin yoktu, neden böyle yaptın?" diyenlere, "*Kabristandakiler ile mezar arasındaki macerayı hatırladım da hiç olmazsa iki rekât namaz ile Allah'a yaklaşayım dedim."* dedi.

Mücâhid diyor ki: "Ölen insan ile ilk konuşan mezardır. Mezarı kendisine: "Ben, kurt, böcek yeriyim. Ben yalnızlık yeriyim. Ben, garip ve karanlık bir yerim. İşte benim sana söyleyeceklerim bunlardır. Sana bunları hazırladım. Sen bana ve benim için ne hazırladın?" der.

Ebû Zer (r.a.) de: "En yoksul günümü size bildireyim mi? En fakir günüm, mezara konduğum gündür." dedi.

Ebû'd-Derdâ (r.a.) vaktinin çoğunu mezarlıkta geçirirdi. Sebebini soranlara, "Öyle kimselerle düşüp kalkıyorum ki, onlar hep bana âhireti hatırlatır. Yanlarından ayrıldığım vakitte de beni çekiştirmezler." dedi.

Câfer b. Muhammed de gece vakti mezarlığa uğrar, onlara selâm verir ve: "Size ne oluyor ki sözlerime cevap vermiyorsunuz?" derdi. Sonra da kendi kendine: "Vallahi, onlarla cevap vermeleri arasında büyük engel vardır. Ben de yakında onlar gibi olacağım." der ve sabaha kadar orada namaz kılardı.

Ömer b. Abdülazîz de arkadaşlarından birisine: "Geçtiğimiz gece ölüleri düşündüm. Üç günlük bir ölüyü mezarında görsen, ne kadar samimî dostun olsa da ondan nefret edersin. Orada dolaşan kurt ve böcekleri, akan irinleri, pis kokusu arasında kurtların kendisini nasıl parçaladığını, kefeninin bozulup vücudunun pis hale geldiğini görüp kendisinden nefret ederdin." dedi. Ve hemen bayılıp düştü.

Yezîd er-Rakkâşî de: "Ey mezarlarında yalnız kalıp ameliyle yerin içinde ünsiyet edenler, ne olaydı hangi amelenizle müjdelendiğinizi ve hangi kardeşlerinize gıpta ettiğinizi bilseydim." dedi. Sonra öyle ağladı ki, ağlamasından sarığının ucu ıslandı. Sonra da: "Vallahi, iyi amellerle müjdelendi. Allah'a ibâdette birbirine yardımcı olanlara gıpta etti." dedi.

Hâtem el-Esamm da bir mezarlığa uğrayıp oradakilere duâ etmeyen ve kendini düşünmeyen, hem kendine, hem de oradakilere ihânet etmiş sayılır, dedi.

Âbidlerden Ebû Bekir de: "Âh anneciğim, keşke beni doğurmasaydın. Çünkü oğlun uzun müddet mezarda tevkif edildikten sonra, uzun yola çıkacaktır." dedi.

Yahya b. Muaz Râzî de: "Âdemoğlu, Rabbin seni cennete dâvet ediyor. Hangi yönden O'na icâbet edeceğine bak. Eğer dünyadan O'na icâbet eder ve yolculukla meşgul olursan cennete girersin. Eğer mezarında bu dâvete icâbet etmek istersen, cennete giremezsin.

Hasan b. Sâlih mezarlığa uğradığı vakit: "Dışın güzel amma bütün zorluklar içindedir." derdi.

Atâ-i Süllemî gece olduğu vakit: "Ey kabir ahâlisi, öldünüz; vay ölüm vay, amelinizi gördünüz, vay ameliniz vay, yârın da Atâ sizinledir." sözünü tekrâr ederek sabahleyin oradan ayrılırdı.

Süfyan diyor: "Mezarı çok anan, onu cennet bahçelerinden bir bahçe bulur. Onu unutan ise, sonunda orayı cehennem çukurlarından bir çukur bulur."

Rebi' b. Haysem, evinde bir mezar kazdı. Kalbi katılaştığı vakit oraya girer, bir müddet yatar, sonra:

رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي اَعْمَلُ صَالِحاً فِيمَا تَرَكْتُ

"Rabbim beni geri gönder, tâ ki ben zâyi ettiğim (ömrüm) **mukabilinde iyi amelde bulunayım."** (Mü'minûn suresi, 23/99-100) âyetini tekrar tekrar okuduktan sonra, "Ey Rebî, işte geri çevrildin, hadi amel et bakalım." derdi.

Ahmed b. Harb de şöyle diyor: "Yeryüzü, karyola ve döşeğini süsleyip uykuya yatan adama şaşar ve "Ey adam, aramızda hiç bir perde olmadan uzun müddet benim içimde yatacağını düşünmez misin?" der.

Meymûn b. Mihran anlatıyor: "**Ömer b. Abdülazîz** ile mezarlığa doğru gittik. Mezarları görünce ağladı. Sonra bana dönerek: "Ey Meymûn, bunlar atalarımın mezarlarıdır. Sanki dünyaya hiç karışmamışlar gibidir. Baksana nasıl toprak altında kaldılar ve mezarları eskidi, bedenlerini kurt ve böcekler yedi bitirdi." dedi. Sonra tekrar ağladı: "Vallahi, şu mezara girip de azaptan emin olan kimseden daha büyük in'âm edilmiş bir kimse düşünemem." dedi."

Sâbit el-Bennânî de şöyle anlatıyor: "Bir defa bir mezarlığa girmiştim. Çıkmak istediğim zaman ardımdan bir ses, "Ey Sâbit, onların susması seni aldatmasın, onların arasında nice üzüntülü kimseler vardır." dedi.

Rivâyete göre Hz. Hüseyin'in kızı Fâtıma, kocası Hasan'ın oğlu Hasan'ın cenâzesine bakarak yüzünü yoldu ve "Ümid içinde yaşarken felâket ve musibet içinde akşamladılar. O musibetler hem büyüdü, hem de çoğaldı." dedi.

Denildi ki kocasının mezarı üzerinde çadır kurdu ve bir yıl orada kaldı. Bir yıl sonra çadırı söktü ve kendisini şehre götürdüler. Bu sırada mezarlıktan: "Aradığınızı buldunuz mu?" diye bir ses geldi. Öte taraftan da: "Hayır, ümitlerini kesti ve geri döndü." denildi.

Ebû Mûsâ et-Teymî de: "Firezdek'in ailesi öldü. Basra'nın ileri gelenleri cenâze merâsimine katıldı. Aralarında Hasan-ı Basrî de vardı. Hasan-ı Basrî Firezdek'e:

"Bugün için ne gibi hazırlıkta bulundun?" diye sordu. O da:

“Altmış senedir kelime-i şehâdete devam ediyorum.” dedi. Kadın defnedildikten sonra Firezdek mezarı başında:

“Sen beni korumazsan, ben ölümün ötesindeki darlık ve yanmaktan daha çok korkarım.”

“Kıyamet günü sert yedici gelir, şiddetle beni cehenneme çekerse hâlim nice olur?”

“Ademoğullarından kelepçeli ve yüzü kara olarak cehenneme sevk edilenler hüsrandadır.” dedi.

Yine ölüler hakkında:

“Mezarlıkta dur ve onlara sor; sizden zulmetlere dalmış kimdir?” “Bulunduğu mezarda ikrâm edilip de kurttan emniyet huzurunu tadan kimdir?”

“Göz sâhipleri için duruş aynıdır, dereceler arasında göze bir fark çarpmamaktadır.”

“Ancak senin bu soruna cevap verirlerse, ayrılıklarını bildiren durumlarını dilleri ile haber verirler.”

“İtâat edenler bahçelere girer, orada ağaçların gölgelerinde istirahat ederler.”

“Fakat mücrim ve günahkârlar da kendi çukurlarında zehirli yılanlarla uğraşıp dururlar.”

“Manevî akrepler onları zehirler ve azaplarının ıstırabını çekerler.”

Dâvud-ı Tâî de, mezar başında ağlayarak şu beyitleri söyleyen bir kadına uğradı. Kadın:

“Seni mezarına koyup kapattılar. Sen hayatını kaybettin. Sen, bağlı ve kapalı olduğun halde ben hayatın zevkine nasıl varırım?” dedi. Sonra da: “Âh evlâdım, ne olaydı, kurt ve böceklerin hangi gül yanağından yemeye başladığını bilseydim?” deyince, Dâvud-ı Tâî bir nâra atarak bayılıp düştü.

Mâlik b. Dînar da: “Bir mezarlığa uğradım ve şöyle bir şiir söyledim” diyor;

“Mezarlığa uğradım ve onlara, “Nerede büyükleriniz ve hakîrleriniz?”

“Nerede o saltanatıyla böbürlenip serveti ile övünenler?”

Bu sırada aralarından, kendisini görmediğim ve fakat duyduğum bir ses bana:

“Hepsi yok oldu, haber veren de yok, hepsi öldü, muhbir de yok”

"Yerden çıkan pınarlar arasında sabahlar ve akşamlarsın. Hâlbuki o güzel sûretler mahvolur."

"Ey geçmiş insanlardan soran! Gördüklerin içerisinde senin için ibret alacak bir şey yok mudur?" dedi ve ben de ağlayarak geri döndüm."

BÂZI MEZAR TAŞLARINDA YAZILI BEYİTLER

Bir mezar taşında:

"Mezarlar sana sesleniyor; hâlbuki onlar dilsiz ve sâkinleri yer altında sessizdir. Ey ulaşamadığı dünyayı toplayan, acaba bunu kimin için topluyorsun? Hâlbuki sen de öleceksin."

Başka bir mezar taşında:

"Ey geniş servet sâhibi! Mezarı mükemmel ve muhkem yapılmış insan, içinde cismi harap olan bir mezarın sağlamlığından sâhibine bir fayda yoktur."

İbn Semmâk diyor ki, kabristana uğradım, bir mezar taşında:

"Yakınlarım beni hiç bilmez gibi mezarımın etrafında dönüp dururlar"

"Mirasçılarım malımı böler, fakat borcumu ödemez ve ona önem vermezler."

"Herkes hakkını alır afiyetle yer, bana bakmazlar. Aman Allahım, ne çabuk da beni unuturlar."

Başka bir mezarda da şöyle yazılıdır:

"Dost, dostlardan kaçmıştır. Ölüme ne kapıcı, ne de koruyucu engel olamaz."

"Söz ve nefesleri sayılı olan insan, dünya ile nasıl ferahlanırsın?" "Ey gafil insan, noksanlıklar içinde sabahlarsın. Ömrün boyunca zevklerine dalar durursun."

"Ölüm, apaçık meydanda olduğu için, onu hatırlamayanlara merhamet etmez. İlim kendisinden alınana da merhamet etmez." "Ölümün, nice dili olan insanları dilsiz hâle getirdiğini görüyorsun."

"Oturduğun evin mâmur, süslü fakat mezarın, mezarlıkta kaybolmuştur."

Başka bir mezarda:

"Yarışa hazırlanan atların saf tutmaları gibi, mezarları sıralanmış olan ahbaplarımın mezarları önünde dururum."

"Ağlayıp göz yaşlarımı akıttığım vakit, gözlerim beni de onların arasında gördü." diye yazılmıştır.

Bir doktorun mezar taşında şöyle yazılıdır:
"Lokman'ın da mezarına intikal ettiğini bana söyledikleri vakit dedim ki:
"Hani onun tıptaki mevkii ve bu hususta hazâkati?"
"Kendini ölümden kurtaramayan, başkasını nasıl kurtarabilir?"

Başka bir mezarda:
"Ey insanlar, benim çok kuruntularım vardı, fakat ömrüm yetmedi."
"Sağlığında amel imkânlarını bulan, Allah'tan korksun da amel etsin"
"Gördüğünüz gibi buraya yalnız ben gelmiş değilim, hepiniz de buraya geleceksiniz." diye yazılı idi.

Bütün bunlar, ölüm gelmeden amelinde kusur edip günlerini gafletle geçirenlerin mezarlarında yazılan beyitlerdir. Aklı başında olan, başkasının mezarına baktığı vakit, kendi yerini görür, ona göre hazırlanır ve kendisi gitmeden onların yerlerinden kımıldamayacaklarını bilir. Oradakilere bir günlük hayat vermek, onlar için bütün dünyadan hayırlıdır.

Çünkü onlar amelin değerini bildi ve işin içyüzünü anladılar. Onların hasreti bir nebze olsun günahlarına tövbe edip azaptan kurtulmak ve yapacakları sevap ile derecelerini yükseltmektir. Onlar, ömürlerinin kıymetini öldükten sonra bildiler. Bütün hasretleri bir saatlik hayatadır. Hâlbuki o saat senin elindedir. Sen onun, yapmak isteyip yapamadığı her ameli yapabilecek durumda iken fırsatını değerlendirmiyorsun. İş işten geçtikten sonraki çekeceğin hasreti düşün.

Sâlihlerden birisi, kardeşliklerinden ölen birisini rüyasında görmüş ve:
"Elhamdülillâh, rahatsın." demiş. Adam:
"O senin dediğin, "Elhamdülillâhi rabbil âlemîn." sözünü burada söyleyebilsek, bizim için bütün dünyadan hayırlı idi. Beni nasıl toprak arasına sıkıştırdıklarını görüyorsun. Hayatta olan falan adam gibi ben de dirilip iki rekât namaz kılabilsem daha ne isterdim." dedi.

---

[212]. Yukarıda metin olarak geçmiştir.
[213]. Sohbet âdabında metin olarak geçmiştir.
[214]. Sohbet âdabında geçmiştir.

[215]. Tirmizî, rivâyet etti: hasendir, dedi. İbn Mâce de rivâyet etmiştir. Hâkim de sahih olduğunu söyledi. Metin olarak yukarıda geçmiştir.

ÇOCUKLARI ÖLÜNCE SÖYLEDİKLERİ SÖZLER

Yakınlarından veya çocuklarından birisi öldüğü vakit hayatta olana düşen vazife, "Zâten yolculuk halindeyiz. O bizden daha evvel davrandı ve gideceğimiz yere gitti. Biz de yakında gideceğiz." diyerek üzülmemektir. Çünkü o da mutlak oraya gidecektir. Aradaki fark, öne geçmek ve sona kalmaktan başka bir şey değildir. Buna inanan kimsenin elbette feryâd ü figanı azalır. Özellikle kendisinden önce ölen çocuğu için alacağı mükâfatı düşünen, buna feryâd ederek üzülmez. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَأَنْ أُقَدِّمَ سَقْطًا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُخَلِّفَ مِائَةَ فَارِسٍ كُلُّهُمْ

يُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللهِ

"Düşük bir çocuğumu öne geçirmem, benim için Allah uğrunda savaşan, bin atlı askeri geride bırakmaktan daha sevimlidir."[216] buyurmuştur.

Burada "Düşük" demesi, aşağıdan yukarıya tembih içindir. Yâni düşük böyle olursa, eksiksiz doğmuş bir çocuğun ölmesi, şüphesiz daha önemlidir.

Zeyd b. Erkam (r.a.) rivâyet ediyor: "Dâvud aleyhisselâmın bir çocuğu ölmüş. Dâvud aleyhisselâm buna son derece üzülmüş. Bunun üzerine kendisine:

"Bu çocuk senin nazarında ne kadar kıymetli idi?" diye sorulmuş. O da:

"Yer doluşunca altın." dedi. Kendisine:

"İşte sana bunun kadar mükâfat âhirette verilecektir." dendi."

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kimin üç çocuğu ölür ve alacağı mükâfatı hesap ederek sabrederse, onlar ona cehennemden perde olurlar."* buyurdu.

Kadının biri: "Ey Allah'ın Resûlü, iki çocuğu ölürse yine aynı mıdır?" diye sorunca Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"İki çocuğu ölürse de."[217] buyurdu.

Çocuğu ölen anne ve babaya düşen vazife, onlara duâ etmektir. Çünkü anne ve babanın çocukları hakkındaki duâları daha çok kabule şâyândır.

Muhammed b. Süleyman, oğlunun mezarı başında durdu ve: "Allahım, ben oğlum için senin azâbından korkar ve ona senin rahmetini umarım. Beni, korktuğumdan emîn kıl ve umduğuma ulaştır." dedi.

Ebû Sinan da oğlunun mezarı başında durarak: "Allahım, oğlumun bana karşı işlediği bütün kusurlarını bağışladım. Sen de sana karşı olan vazifedeki kusurlarını bağışla. Zîra sen, herkesten keremli ve cömertsin." dedi.

Bedevînin biri de oğlunun mezarı başında durarak: "Allahım! Oğlumun bana karşı işlediği bütün kusurlarını bağışladım. Sen de sana karşı olan bütün kusurlarını bağışla." dedi.

Zerr'in oğlu Ömer'in oğlu Zerr öldüğü vakit, babası Ömer onu lahde yerleştirdikten sonra: "Ey Zerr, senin için olan acımız, senin üzerine olan yâni seni kaybettiğimiz için olan acımızı bize unutturdu. Acaba şu anda sana ne soruldu? Ve sen ne cevap verdin?" dedi ve devamla: "Allahım, bu sana gelen oğlum Zerr'dir. Onu yaşattığın kadar yaşattın, ömrünü ve rızkını takdir ettin. Ona asla zulmetmedin. Ben de elimden geldiği kadar sana ve bana itâat etmesini temîne çalıştım. Allahım, onun ölümünden duyduğum acıdan, bana va'd ettiğin mükâfatı, ben ona hîbe ettim. Sen de onun azâbını bana bağışla. Oğlumu azâb etme." dedi ve oradakileri ağlattı.

İşi bitip mezardan ayrılırken, mezardaki oğluna hitâben: "Ey Zerr, artık senden sonra bizim bir ihtiyacımız kalmadı. Allah ile beraber başka hiç bir insana ihtiyacımız yoktur. Şimdi seni burada bırakıp gidiyoruz. Yanında kalsak da sana bir fayda sağlayamayız." dedi.

Adamın biri Basra'da çok güzel yüzlü bir kadın gördü. Kadına:

"Ben bu kadar güzellik görmedim. Bu güzellik, mutlaka senin üzüntüsüzlüğündendir." dedi. Kadın:

"Dünyada kimsede olmayan keder bende vardır." dedi. Adam:

"O nedir?" deyince kadın:

"Kocam ve sevimli iki güzel çocuğum vardı. Huzur içinde idik. Kocam kurban kesti. Bunu gören büyük oğlum, babasının nasıl kurban kestiğini küçük kardeşine de göstermek için onu yatırıp kesti. Öldüğünü görünce, korkusundan dağa kaçtı. Kocam onu aramaya gitti. Çocuğumu kurt yedi. kocam da dağda susuzluktan öldü. İşte bu dertler içinde Allahu Teâlâ bu güzelliği bana verdi." dedi.

İşte, çocuk öldüğü vakit bu gibi daha önemlilerini düşünerek insan kendisini tesellî etmelidir. Çünkü her felâketin daha büyüğü vardır. Onu düşünerek insan kendini tesellî edebilir.

---

[216]. İbn Mâce, "Bir süvari asker" şeklinde rivâyet etmiştir.

[217]. Nikâh bölümünde geçmiştir.

MEZARLARI ZİYARET VE ÖLÜYE DUÂ

Ölümü hatırlamak ve ibret almak için umumî mezarlıkları ziyâret mustehaptır. İbret almakla beraber yümn ü bereket ummak için de sâlihlerin mezarlarını ziyâret yine müstehaptır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) önceleri mezarları ziyâretten men etmiş ve fakat sonra müsâade etmiştir. Nitekim Ali (r.a.)'ın rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Sizi kabir ziyâretinden men etmiştim. Fakat şimdi ziyâret edin. Zîra mezarları ziyâret etmek size âhireti hatırlatır; kötü söylememek şartıyla."[218] buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) annesinin kabrini ziyâret etti ve o günden daha çok ağladığı görülmedi. *"O gün, annemin kabrini ziyâret için bana müsâade edildi. Fakat ona istiğfâr için müsâade edilmedi."* dedi.

İbn Ebî Melîke diyor:

"Hz. Âişe'yi (r.a.) mezarlıktan dönerken gördüm.

"Nereden geliyorsun?" diye sorduğumda Hz. Âişe (r.a.):

"Kardeşim Abdurrahman'ın kabrini ziyâretten geliyorum." dedi.

"Resûl-i Ekrem (s.a.v.) mezar ziyâretinden men etmedi mi?" diye sorduğumda, Hz. Âişe:

"Evet etti, fakat sonradan bu yasağı kaldırdı." dedi.

Hz. Âişe'nin (r.a.) bu sözüne îtimad ederek kadınların mezarlığa gitmelerine müsaade etmek doğru olmaz. Çünkü onlar mezarlıkta fazla hezeyan eder; iyilikleri, kötülüklerini karşılamaz. Yolda da şuna buna görünmekten de kendilerini sakınmazlar. Bu ise büyük günahlardandır. Sünnet olan mezar ziyareti için, bu irtikâb edilmez. Evet göze batmayacak şekilde eski elbise ile çıkıp akrabanın mezarına gidebilir. Ancak duâ etmek ve laf etmemek şartıyla olmalıdır. Ebû Zer'in (r.a.) rivâyetinde Rasûlullah (s.a.v.):

زُرِ الْقُبُورَ تَذْكُرْ بِهَا الْآخِرَةَ وَاغْسِلِ الْمَوْتَى فَإِنَّ مُعَالَجَةَ

جَسَدٍ خَاوٍ وَمَوْعِظَةٌ بَلِيغَةٌ وَصَلِّ عَلَى الْجَنَائِزِ لَعَلَّ ذٰلِكَ أَنْ

يُحْزِنَكَ فَإِنَّ الْحَزِينَ فِي ظِلِّ اللهِ تَعَالَى

"Mezarları ziyâret et ki bu sayede âhireti hatırlarsın. Ölüleri yıka, çünkü düşmüş olan bedenlerle uğraşmak insana öğüttür. Cenaze namazını kıl, belki o senin kalbine hüzün getirir. Mahzun insanlar ise Allah'ın himâyesindedir."[219] buyurmuştur.

İbn Ebî Melike'nin riâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

زُورُوا مَوْتَاكُمْ وَسَلِّمُوا عَلَيْهِمْ فَإِنَّ لَكُمْ فِيهِمْ عِبْرَةً

"Ölülerinizi ziyâret edin ve onlara selâm verin. Zîra sizin için onlardan ders almak vardır."[220] buyurmuştur.

Nafi'in rivâyetine göre İbn Ömer (r.a.) uğradığı her mezarda durur, selâm verir ve öyle geçerdi.

Muhammed'in oğlu Câfer'in babasından rivâyetinde Hz. Fâtıma (r.a.) bâzı günlerde büyük amcası Hamza'nın (r.a.) mezarını ziyâret eder, orada ağlar ve iki rekât namaz kılardı.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ زَارَ قَبْرَ أَبَوَيْهِ أَوْ أَحَدِهِمَا فِي كُلِّ جُمُعَةٍ غُفِرَ لَهُ وَكُتِبَ بَرًّا

"Ana ve babasının veya bunlardan birisinin mezarını her Cuma günü ziyâret eden kimse mağfiret olunur ve iyilerden yazılır."[221] buyurmuştur.

İbn Sîrîn'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ الرَّجُلَ لَيَمُوتُ وَالِدَاهُ وَهُوَ عَاقٌّ لَهُمَا فَيَدْعُو اللهَ لَهُمَا

مِنْ بَعْدِهِمَا فَيَكْتُبُهُ اللهُ مِنَ الْبَارِّينَ

"Anasına babasına âsî olduğu halde anne ve babası ölen kimse, onlar öldükten sonra onlar için hayır duâda bulunursa, Allahu Tealâ onu iyilerden, ana ve babasına itâat edenlerden yazar."[222] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kabrimi ziyâret edene şefaatim vacip olur."*[223] Diğer bir hadîste: *"Kim, alacağı mükâfatı düşünerek Medine'de beni ziyâret ederse, kıyâmet günü hem şâhidi, hem de şefâatçisi olurum."*[224] buyurmuştur.

Kâ'bü'l-Ahbâr şöyle diyor: "Her gün ve gecede ayrı ayrı yetmiş bin melek Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in kabrinde toplanır. Kanatları ile kabrine dokunur, ona salât ü selâm götürerek ayrılırlar. Zamanı gelip de yer yarılıp

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) mezarından kalktığı vakit, yetmiş bin melek etrafını almış olduğu halde kalkar.”

Mezar başında müstehap olan, ziyaretçinin yönü ölüye ve arkası kıbleye dönük olmak ve ona selâm vermektir. Mezarı ellemek ve öpmek gibi davranışlardan sakınmaktır. Zîra bunlar Hıristiyanların âdetidir.

Nâfî, **Abdullah İbn Ömer**’in (r.a.) yüz kere belki de daha çok Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in kabrini ziyâret ettiğini; Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e, Ebû Bekir’e ve babası Ömer’e selâm verdiğini gördüm.” demiştir.

Ebû Umâme anlatıyor: “Enes b. Mâlik (r.a.) Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in kabrini ziyârete gider ve âdetâ tekbir alacakmış gibi ellerini kaldırır, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e selâm verir ve sonra da dönerdi.

Hz. Âişe’nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَا مِنْ رَجُلٍ يَزُورُ قَبْرَ أَخِيهِ وَيَجْلِسُ عِنْدَهُ إِلَّا اسْتَأْنَسَ بِهِ

وَرَدَّ عَلَيْهِ حَتَّى يَقُومَ

“Kim, bir kardeşinin mezarını ziyâret eder ve onun başında otururbut, ölü onunla ünsiyet eder. Kalkıncaya kadar onu dinler, kalkınca onu uğurlar.”[225] buyurmuştur.

Süleyman b. Süheym diyor ki: “Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’i rüyamda gördüm ve kendisine:

“Yâ Resûlâllah, bu kadar Müslüman seni ziyâret ediyor ve sana selâm veriyorlar. Bunların selâmını duyuyor ve anlıyor musun?” diye sordum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Hem anlıyor, hem de iade ediyorum.” buyurdu.

Ebû Hüreyre (r.a.) diyor ki: “Bir adam, bildiği bir adamın mezarına uğradığı vakit, ölü onu bilir ve verdiği selâmı iade eder. Bilmediği bir mezara uğrayıp selâm verdiği vakit, ölü de onu bilmez fakat selâmını iade eder.”

Âsım el-Cahderî’nin akrabalarından birisi diyor: “Ölümünden iki yıl sonra Âsım’ı rüyamda gördüm. Kendisine:

“Sen ölmüş değil misin?” diye sordum. Âsım:

“Evet ölmüşüm.” deyince ben:

“O halde şimdi nerdesin?” diye sordum. O da:

“Vallahi, cennet bahçelerinden bir bahçedeyim, birçok arkadaşlarım da var. Cuma’dan Cuma’ya Ebû Bekir el-Müzenî’nin etrafında toplanır ve

sizin haberlerinizi orada öğreniriz.” dedi. Ben de:

“Cisimlerinizle beraber mi bulunursunuz?” diye sordum. O da:

“Heyhât, cisimlerimiz çoktan çürüdü ve toprak oldu. Ruhlarımızla buluşuruz.” dedi. Ben kendisine:

“Bizim sizi ziyâret ettiğimizi bilir misiniz?” diye sordum. O:

Evet. Cuma gecesi, Cuma günü ve cumartesi güneş doğuncaya kadar biliriz.” dedi. Kendisine:

“Nasıl olur da o günlerde bilirsiniz?” dedim. O:

“Cuma günü şerefinedir.” dedi.

Muhammed b. Vâsî, daima Cuma günleri mezarları ziyâret ederdi. Sebebini soranlara, “Mezardakilerin Cuma, Cuma’dan bir gün önce ve bir gün sonra gelenleri bildiklerini duydum da ondan.” dedi.

Dahhak da “Cumartesi güneş doğmadan mezarını ziyâret edeni mezardakiler bilir. Bu da Cuma günü hürmetinedir.” dedi.

Bişr b. Mansûr diyor: “Tâun yılında adamın biri devamlı olarak musallaya gider, cenaze namazlarına katılırdı. Akşam olunca, mezarlığın kapısında durur: “Allah sizi vahşette bırakmasın, günahlarınızı bağışlasın ve iyiliklerinizi kabul etsin.” der ve giderdi. Adam diyor ki:

“Bir akşam mezarlığa uğrayamadım fakat evimde yine ölüler için duâ ettim. Uyudum. Rüyamda birçok kimseler etrafımı aldılar.

“Kimsiniz, ne istiyorsunuz?” diye sordum. Onlar da:

“Biz o mezarlığın insanlarıyız.” dediler. Ben:

“Niçin geldiniz?” diye sordum. Onlar:

“Sen evine geldiğin vakit bize hediye gönderdin.” dediler. Ben:

“Ne hediyesi?” diye sordum. Onlar:

“Yaptığın duâlar; işte biz de bunun için seni ziyârete geldik.” dediler. Ben de:

“Zahmet etmeyin, her akşam sizi ziyâret eder ve hediyenizi veririm.” dedim.

Beşşar b. Galib en-Necrânî diyor: “**Rabia Adviye**’yi rüyamda gördüm. Ben, kendisine çok duâ ederdim. Rabi’a:

“Hediyelerin, nurdan tabaklar içinde bize geliyor.” dedi. Kendisine:

“Bu nasıl olur?” diye sordum. O da:

“Hayatta olan mü’minler, ölüler için duâ ettikleri vakit ipek mendiller içinde nurdan tabaklara konur, ölüye götürülür: “İşte bu, filânın sana hediyesidir.” denir. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Ölü, suda boğulmak üzere olup kurtulmak için yardım bekleyen bir insan gibidir. Babasının,*

kardeşinin veya her hangi bir dostunun duâsını bekler. Bu, onun nazarında bütün dünyadan kıymetli olur. Dirilerin ölülere hediyesi, duâ ve istiğfardır."[226] buyurdu.

Yine zâtın birisi anlatıyor ve diyor ki: "Kardeşim öldü. Onu rüyamda gördüm. Kendisine:

"Mezara konduğun vakit ne durumda idin?" diye sordum. O:

"Birisi, elinde bir ateş meşalesi olduğu halde yanıma geldi. Tam bu sırada birisi bana duâ etti. Eğer onun duâsı yetişmese, o gelen o ateş ile bana vuracaktı." dedi. Bunun için defnedildikten sonra ölüye telkin ve ona duâ müstehaptır.

Sa'd b. Abdullah el-Ezdî diyor: Can çekişmekte olan Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin ziyâretine gittim. Bana: "Ben öldüğüm vakit, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in emrettiği gibi beni defnedin. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَسَوَّيْتُم عَلَيْهِ التُّرَابَ فَلْيَقُمْ أَحَدُكُمْ عَلَى

رَأْسِ قَبْرِهِ ثُمَّ يَقُولُ :يَا فُلانُ ابْنُ فُلانَةَ فَإِنَّهُ يَسْمَعُ وَلا يُجِيبُ،

ثُمَّ لِيَقُلْ يَا فُلانُ ابْنُ فُلانَةَ الثَّانِيَةَ فَإِنَّهُ يَسْتَوِي قَاعِدًا، ثُمَّ

لِيَقُلْ يَا فُلانُ ابْنُ فُلانَةَ الثَّالِثَةَ فَإِنَّهُ يَقُولُ أَرْشِدْنَا يَرْحَمُكَ اللهُ

وَلَكِنْ لا تَسْمَعُونَ فَيَقُولُ لَهُ اذْكُرْ مَا خَرَجْتَ عَلَيْهِ مِنَ الدُّنْيَا

شَهَادَةَ أَنْ لا إِلَهَ إِلا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَأَنَّكَ رَضِيتَ

بِاللهِ رَبًّا وَبِالإِسْلامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَواةُ وَالسَّلامُ نَبِيًّا

وَبِالْقُرْآنِ إِمَامًا، فَإِنَّ مُنْكَرًا وَنَكِيرًا يَتَأَخَّرُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا

فَيَقُولُ اِنْطَلِقْ بِنَا مَا يُقْعِدُنَا عِنْدَ هٰذَا وَقَدْ لُقِّنَ حُجَّتَهُ، وَيَكُونُ

اللهُ عَزَّ وَجَلَّ حَجِيجَهُ دُونَهُمَا

"Sizden birisi ölüp kendisini mezara koyduğunuz ve mezarını tesviye ettiğiniz vakit, biriniz kalksın mezar başında dursun ve adama:

"Ey filân kadının oğlu filân!" diye üç kere seslensin. Birincide o duyar fakat cevap veremez. İkincide doğrulur. Üçüncüde "Beni irşâd et, Allah sana rahmet etsin." der. Fakat siz onun bu söylediklerini duyamazsınız. (Üç

defa böyle seslendikten sonra) *adam; "Sen dünyadan çıkarken Allah'ın birliğine, Muhammed aleyhisselâmın O'nun Resûlü olduğuna inandığını hatırla. Zîra sen Allah'ı Rab, İslâmiyet'i din, Muhammed aleyhisselâmı peygamber ve Kur'ân-ı Azîmüşşân'ı da imam ve kitap olarak kabul ettin." desin.*

Çünkü nekir ve münker meleklerinden her biri bu soruları tehîr eder ve bekler. Nihâyet "Artık gidelim. Burada durmamızı gerektirecek bir iş kalmadı. Zîra ona hücceti telkin edildi." dediğiniz vakit, Allahu Teâlâ da onun şahîdi olur."[227] buyurdu.

Adamın biri: "Yâ Resûlâllah, annesinin adını bilmezsek ne yapalım?" dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ey Havvâ'nın oğlu, dersiniz."* buyurdu.

Mezarlıkta Kur'an okumakta beis yoktur. **Ali b. Musa el-Haddâd** diyor "Bir cenazede Ahmed b. Hanbel'in yanında bulunuyordum. Muhammed b Kudâmetü'l-Cevherî de bizimle idi. Ölü defnedildiği vakit, gözü kör bir adam gelerek Kur'ân okumaya başladı. Ahmed b. Hanbel:

"Mezar başında Kur'ân okumak, bid'attir." dedi. Bunun üzerine adam Kur'ân okumayı kesti. Oradan ayrıldık. Muhammed b. Kudam. Ahmed b Hanbel'e;

"Mübeşşir b. İsmâil Halebî'yi tanıyor musun?" diye sordu. Ahmed b. Hanbel:

"Evet, itimada şâyân bir zâttır." dedikten sonra bana:

"Yoksa ondan bir şey yazıp öğrendin mi?" dedi. Muhammed:

"Evet. Mübeşşir Abdurrahman b. Alâ el-Leclâc'dan, o da babasından rivâyet ettiğine göre, babası oğluna: "Öldüğüm vakit başım ucunda Bakara sûresinin baş tarafı ile sonunu okuyun." diye vasiyet ettiğini bana söyledi." dedi. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel:

"O halde o a'mâyı çağırın da Kur'ân'ını okusun." dedi.

Muhammed b. Ahmed el-Murûzî de, Ahmed b. Hanbel'den: "Mezarlığa uğradığınız vakit Fatiha, ihlâs ve Muavvizeteyn'i okuyun ve sevabını oradaki ölülerin ruhuna bağışlayın. Zîra onun sevabı onların ruhuna gider." dediğini duydum." dedi.

Ebû Kılabe anlatıyor: "Şam'dan Basra'ya döndüm. Hendek mevkiinde konakladım. Yıkandım, abdest aldım iki rekât gece namazı kıldım. Sonra başımı bir mezara yaslayarak uyudum. Uyandım ki mezar sâhibi benden şikâyetçi. "Boydan boya bir gece bana eziyet ettin." dedi ve devamla:

"Siz amel eder fakat bilmezsiniz, biz biliriz fakat amel edemeyiz." dedi. Sonra, "Kıldığın iki rekât bütün dünyadan hayırlıdır." dedi. Ve devamla:

“Allahu Teâlâ dünya halkını hayır ile mükâfatlandırsın. Onlara bizden çok selâm söyle. Zîra onların duaları, nurdan dağlar gibi bize ulaşır.” dedi.

Mezarları ziyaret etmekte, biri ziyâret edene, diğeri de ziyâret edilenlere ait olmak üzere iki fayda vardır. Ziyâret edene faydası, ölümü hatırlamak ve kendisine ona göre çeki düzen vermektir. Ziyâret edilene faydası da ona duâ etmek, ve duâsından faydalanmaktır. Artık ne ölülerden ibret almak ne de onlara duâ etmeden geçmek doğru olmaz. Ziyaret edenin ibret alması şu şekildedir: Orada yatan adamın kendisi gibi ve belki de her bakımdan daha üstün olarak yaşadığını, nihayet olup o kara toprakların kendisini sînesine çektiğini, orada bedeninin nasıl çürüyüp dağıldığını, kabrin ya cennet bahçesi veya cehennem çukuru olduğunu, kendisinin de yakında oraya gideceğini ve aynı haller ile karşılaşacağını düşünerek hazırlanmaktır.

Nitekim **Mıtraf b. Ebu Bekir el-Huzelî** diyor: “Abdi Kays oğullarından yaşlı ve âbid bir kadın vardı. Gece olunca kemerini sıkar ve ibâdetine devam ederdi. Gündüz olunca da mezarlıklarda dolaşırdı. Kendisine; “Mezarlığa ne çok gidiyorsun?” diye çıkışanlara; “Katı kalp tamamen kuruduğu vakit, onu ancak çürümeyi düşünmek yumuşatır. Ben ise mezarlığa gittiğimde onların mezarlarından çıktıklarını, onların toz toprak içinde olan yüzlerini, değişen cisimlerini ve çapaklı gözlerini görür gibi oluyorum. Bu nasıl bir görüştür? Eğer bunu insanlar içseler onun acılığına dayanamazlardı. Bedenleri helâk ederdi.” dedi.

Hattâ ziyâreti esnasında, **Ömer b. Abdülazîz**’in anlattığını hatırlamak gerekir. Fakîhin biri **Ömer b. Abdülazîz**’i ziyâretinde, onun ibâdette gösterdiği cehd ü gayretinden, yüzünde ve rengindeki değişikliğe şaşarak: “Bu ne haldir?” deyince Ömer:

“Ya beni öldükten bir kaç gün sonra mezarımda ziyâret etsen. İşte o zaman, gözlerimin çıkıp yanaklarımın üzerine aktığını, dudaklarımın dişlerimi kapamadığını, ağzımın açık kalıp oradan irin ve cerahatin akmakta olduğunu, karnımın şişip göğsümün üzerine geldiğini, bağırsaklarımın döküldüğünü, burun deliklerinden irin ve kurtların çıktığını görmekle şimdi gördüğünden çok daha feci bir manzara ile karşılaşırdın.” dedi.

Ölüyü övmek ve onu hayır ile anmak müstehaptır. Hz. Âişe’nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Adamınız öldüğü vakit onu bırakın ve aleyhinde dedikodu yapmayın.”[228] buyurmuştur. Diğer hadîste de şöyle buyrulmuştur:

لَا تَسُبُّوا الْأَمْوَاتَ فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا

"Ölüleriniz hakkında kötü söylemeyin. Zîra onlar takdîm ettiklerine ulaştılar."[229] Bir başka hadîste:

لَا تَذْكُرُوا مَوْتَاكُمْ إِلَّا بِخَيْرٍ فَإِنَّهُمْ إِنْ يَكُونُوا مِنْ أَهْلِ

الْجَنَّةِ تَأْثَمُوا وَإِنْ يَكُونُوا مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَحَسْبُهُمْ مَا هُمْ فِيهِ

"Ölülerinizi ancak iyilikle yâd ediniz. Şâyet onlar cennetlik ise, onlar hakkında kötü söylemekle günahkâr olursunuz. Cehennemlik iseler, zâten bulundukları hâl kendilerine yeter."[230] buyurmuştur.

Enes b. Mâlik anlatıyor: "Bir gün geçmekte olan bir cenazenin kötü kimse olduğunu orada bulunanlar söylediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"O cezayı hak etti, kötülerdendir."* buyurdu. Yine başka bir cenaze geçerken onu da övüyorlardı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ona da iyilik vâcip oldu, onu hak etti."* buyurdu. Hz. Ömer bunun açıklamasını isteyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ هٰذَا أَثْنَيْتُمْ عَلَيْهِ خَيْرًا فَوَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ وَهٰذَا أَثْنَيْتُمْ عَلَيْهِ

شَرًّا فَوَجَبَتْ لَهُ النَّارُ وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ اللهِ فِي الْأَرْضِ

"Bu adamı övdünüz. Cennete girmeyi hak etti. Ötekini de yerdiniz. O da cehennemi hak etti. Zîra siz yeryüzünde Allah'ın şâhitlerisiniz."[231] buyurdu. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَمُوتُ فَيُثْنِي عَلَيْهِ الْقَوْمُ الثَّنَاءَ يَعْلَمُ اللهُ مِنْهُ غَيْرَهُ

فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى لِمَلَائِكَتِهِ أُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَبِلْتُ شَهَادَةَ عَبِيدِي

عَلَى عَبْدِي وَتَجَاوَزْتُ عَنْ عِلْمِي فِي عَبْدِي

"Bir adam ölür, Allahu Teâlâ onun kötü bir kimse olduğunu bildiği halde cemâat hep onun iyiliğine şehâdet ederse, Allahu Teâlâ buyurur; "Ey meleklerim, şâhid olun. Ben kullarımın bu kulum hakkındaki şehâdetlerini kabul ettim ve onun hakkında kendi bildiklerimden vazgeçtim." buyurur."[232]

[218]. Hadîs sağlamdır. Müslim, Büryede'den rivâyet etmiştir ve metin olarak da yukarıda geçmiştir.

[219]. İbn Ebi'd-Dünyâ ve Hâkim ceyyid sened ile rivâyet etmişlerdir.

[220]. İbn Ebi'd-Dünyâ mürsel ve hasen olarak rivâyet etmiştir.

[221]. Taberâni, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[222]. İbn Ebî'd-Dünyâ mürsel olarak sahih isnâd ile rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

[223]. Hac bölümünde geçmiştir.

[224]. Bu rivâyet de yukarıda geçmiştir.

[225]. Dîğer rivâyet yolları şüpheli, fakat İbn Abdülberr İbn Abbâs'dan (r.a.) rivâyet etti.

[226]. Ebû Mansûr, İbn Abbâs'dan (r.a.) rivâyet etmiştir.

[227]. Hadîsi, Taberânî rivâyet etmiştir.

[228]. Ebû Dâvud, Âişe'den (r.a.) isnad-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir. Buhârî, Âişe'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[229]. Buhârî, Âişe'den (r.anhâ) rivâyet etmiştir.

[230]. İbn Ebi'd-Dünyâ Âişe'den (r.a.); Neseî ve Taberânî'nin bu meâlde başka ifade ile rivayetleri vardır.

[231]. Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

[232]. Ahmed, Basralı ihtiyarın Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet ettiğini nakletmiştir.

YEDİNCİ BAB:
ÖLÜMÜN HAKÎKATİ

Bilmiş ol ki; insanların ölüm hakkında hataya düştükleri yanlış görüşleri vardır. Bâzıları ölümün yokluk olup artık haşir ve neşir gibi bir şeyin olmayacağını, hayır ve şerrin bir neticesi olmadığını, insanın ölümünün, hayvânatın ölümü ve bitkilerin kuruması şeklinde olduğunu sandılar ki, bunlar, Allah'a ve âhirete îmânı olmayan münkir ve mülhidlerdir.

Diğer bâzıları ölümün, haşir ânına kadar bir yokluk olup bu arada mükâfat veya mücâzât gibi bir şey görmeyeceğini sandılar.

Diğer bir kısmı da, ruhun bâkî olup ölümle yok olmayacağını, sevap ve ikabın cesede değil, ruha olacağını, cesedin ise hiç bir sûretle dirilip haşir olmayacağını sandılar.

Bunların hepsi fâsid ve gerçekten ayrılan bâtıl görüşlerdir. Ayet ve hadîslerin haber verdiği, sağlam kaynakların şehâdet ettiği gerçek, ölümün yalnız bir değişiklikten ibâret olup cesedden ayrılan rûhun ya azâb veya nîmette olmak üzere bâkî kalmasıdır. Cesedin ayrılması, bedenden çıkması ile bedeni kullanamaz hâle gelmesi demektir. Âzâlar, ruhun âletleri idi. Göz ile görür, kulak ile duyar, kalp ile anlar ve diğer âzâları istediği işlerde kullanırdı. Artık bedenden ayrılmakla onları kullanamaz hâle gelmiştir. Aslında, burada kalp rûhtan ibârettir. Ruh, âletsiz her şeyi bilir. Bunun için çeşitli üzüntü ve zevk ile karşılaşır. Müstakil olarak ruhun vasfı olan her şey, ruh bedenden ayrıldıktan sonra devâm eder. Fakat beden vasıtasıyla ilgili olan hususlar, bedenden ayrılması ile atâlete uğrar ve bu rûh cesede dönünceye kadar devâm eder.

Rûhun mezarda cesede girmesi muhal olmadığı gibi, kıyâmete kadar beklemesi de muhal değildir. Kullarının her biri hakkında ne gibi hüküm verdiğini ancak Allah bilir. Ölümle beraber cesedin atâlete uğraması, her hangi bir ârıza sebebiyle bâzı âzâların atâlete uğramasına benzer. Meselâ bedende ruh varken, bacak uğradığı ârıza sebebiyle bundan haberi olmaz ve ruh ona nüfuz edip onu hareket ettiremez. Âlim, âkil ve müdrik olan ruh, mevcud olduğu hâlde bâzı âzâları kullanır ve fakat âzâların bir kısmı da kendisine isyân eder. İşte ölüm de bütün âzaların ruha isyanından ibârettir. Burada rûhtan bilgi, sıkıntı, üzüntü ve neşe gibi şeyleri idrak eden kuvveti kastediyoruz. Âzâlar üzerindeki tasarrufu bâtıl olduğu vakit bu bilgi,

anlayış, ferah ve üzüntü gibi halleriyle zevk ve kederi kabul etme hâlleri kendisinden zâil olmaz.

Gerçekte insan ilim elem ve zevklerini anlayan mânadır. Bu ise ölmeyip yok olmaz. Ölümün manası, rûhun bedenden ayrılıp onu tasarrufa muktedir olmaması demektir. Kötürümlükte olduğu gibi, bedenin ruha itâat etmemesi demektir. Ölüm ise bütün âzâlarda mutlak bir kötürümlüktür. İnsanın hakikati ise rûhudur. Bunun değişikliği de iki yöndendir.

Birincisi; gözü, kulağı, dili, el ayak gibi diğer âzâlarının, aile, çoluk çocuk, dost ve ahbaplarının mal, emlâk ve diğer eşyalarının da kendisinden ayrılması demektir. Zâten kendisinin bunlardan ayrılması ile bunların kendisinden ayrılması arasında bir fark yoktur. Çünkü her iki şekilde de hasret aynıdır. Şu halde ölüm demek, insanın başka bir âleme intikali ile buradaki varlıklarından ayrılması demektir. Dünyada heves edip ünsiyet ederek zevklendiği şeyleri vâr idiyse ölümü ile onlardan ayrıldığı için onların hasret ve elemini çeker. Malına, mevkiine ve giydiği elbiseye varıncaya kadar. Şâyet yalnız Allah ile ünsiyet eder onu zikirden zevk alırsa, ölümü ile nîmeti çoğalır, saâdeti kemâle erer. Çünkü bütün engeller ortadan kalkmış ve sevgilisi ile baş başa kalmıştır. Zîra dünyanın bütün sebepleri onu zikirden alıkorlardı. İşte ölüm ile hayat arasındaki ayrılığın yeri budur.

İkincisi; uykuda görmediklerini uyanık hâlde iken gördükleri gibi hayatta iken görmediklerini ölümünde kendisine gösterirler. Aslında insanlar uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar, denilmiştir. İlk olarak keşfedilen iyilik ve kötülüklerinden kendisine kâr ve zarar veren şeylerdir. Çünkü bunlar kalbinin gizliliğinde dürülmüş olan kitâbında yazılı idiler. Ancak dünya meşgaleleri onları bilmesine engel oluyordu. Dünya meşgalesi kesilince bütün amelleri kendisine açıklanır. Günahına baktığı vakit, onun hasreti, kendisine öyle tesîr eder ki, o hasretten kurtarmak için cehenneme atılmayı bile göze alır. O vakit kendisine:

كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا

“Bugün sana karşı, iyi hesap görücü olarak kendi nefsin yeter.” (İsrâ suresi, 17/14) denir. Bütün bunlar can bedenden ayrılır ayrılmaz daha mezara girmeden keşfedilirler ve hasret ateşi ile yanar. Yâni dünyaya bağlandığı hususlar için hasret çeker. Tabiî âhiret azığı için hazırladığına üzülmez. Çünkü ahiret için azık alan, maksadına ulaştığı vakit buna sevinir.

Bu, dünyalıktan ancak zarurî ihtiyacını alıp ondan da müstağnî olmak için zaruretten kurtulmak isteyenler içindir ki, istediği de olmuştur.

İşte adamın bu durumu, elem ve azâbın büyük bir nevidir ki, mezara konmadan daha ölümü ile başlar. Mezara konduğu vakit, bazen başka bir azabı tatmak için bir nevi o azabı tadacak şekilde ruh bedenine döner. Affedilenleri de olur. Dünyaya bağlanıp, dünya varlıkları ile zevklenenler, hükümdarın müsâmahakâr davranacağını veya farkında olmayacağını sanarak onun bulunmadığı sırada evinde ve bütün varlıklarında dilediği gibi tasarrufa kalkıştığı halde, ânî olarak onu hükümdârın yakalaması ve bütün habâsetlerinin yazılı olduğu bir defter ile karşısına çıkması gibidir.

Hükümdar ise hem hiddetli hem de kıskanç hâli ile yaptıklarının cezasını kendisine çektirmeye hazır ve hiçbir iltimasçı kabul etmez durumdadır. Henüz hükümdar buna bir ceza tatbikine başlamadan önceki bu adamın durumunu bir düşün. Korku, utanç, hasret, rezâlet ve nedâmet gibi bütün elemler kendisini kaplamış olup mukadder âkıbetini beklemektedir. İşte daha mezarında azap olmaya başlamadan, ölür ölmez, dünyaya bağlanan fâcirin durumu budur. Bugünün dehşetinden Allah'a sığınırız. Zîra gizli kötülüklerin açığa çıkmasıyla rezil ve kepaze olmak, her hangi bir dayak yemekten, hattâ bir yerinin kesilmesinden de daha kötüdür.

İşte bu anlattıklarımız, ölümü ânındaki ölünün durumuna işârettir. Bunları, baş gözünden daha kuvvetli olan kalp gözü ile basîret sâhipleri müşâhede ettikleri gibi, Kur'ân ve sünnet de kesin olarak bunlara şehâdet etmektedir. Evet, ölümün yüzünden tamamen perdeyi kaldırıp iç yüzünü açıklamak mümkün değildir. Zîra hayâtı bilmeyen, ölümü bilemez. Hayâtı bilmek, ruhun hakîkatini bilmek ve zâtının mâhiyetini anlamakla mümkündür. Hâlbuki ruh hakkında konuşmak için Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e müsâade edilmemiştir. Ancak, **"Ruh, Rabbimin emrindendir."** buyurmakla yetinmesi istenmiştir. Muttalî olsa da İslâm âlimlerinden hiç birinin ruh hakkında konuşma yeteneği ve müsâadesi yoktur. Ancak öldükten sonraki, ruhun hâlini anlatabilir. Ölümün, ruhun ve ruhun idrâkinin yokluğundan ibâret olmadığına birçok âyet ve haberler delâlet etmektedir.

Bu hususta ki âyetler:

Şehidler hakkında:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ

رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ

“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilâkis onlar Rableri katında diridirler. Hepsi de şâd olarak rızıklanırlar.” (Âl-i İmrân suresi, 3/169)

Kureyş’in ileri gelenleri Bedir savaşında öldürüldükleri vakit, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) onlara isimleri ile çağırarak:

يَا فُلَانُ يَا فُلَانُ يَا فُلَانُ قَدْ وَجَدْتُ مَا وَعَدَنِي رَبِّي حَقًّا

فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَكُمْ رَبُّكُمْ حَقًّا

“Ey falan, ey falan, ey falan, ben gerçek olarak Rabbimin bana olan va’dini hakkıyla buldum. Siz de Rabbinizin size olan va’dini (vaîd azabını) *gerçek buldunuz mu?”* buyurdu. Ölülere mi sesleniyorsun? Onlar bunu nereden duyacaklar?” diyenlere Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّهُمْ لَأَسْمَعُ لِهَذَا الْكَلَامِ مِنْكُمْ إِلا أَنَّهُمْ لا يَقْدِرُونَ عَلَى الْجَوَابِ

“Onlar bu sözleri sizden daha iyi duyarlar, ancak cevap vermeye muktedir değillerdir.”[233] buyurmuştur.

Âyet-i celîle, iyilerin ruhlarının yaşadığına; bu hadîs de kötülerin ruhlarının yaşadığına kesin birer delildir. Zâten insanlar ya saîd veya şakidirler. Her iki hâlde de ruhları yaşar.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلْقَبْرُ إِمَّا حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النَّارِ أَوْ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ

“Mezar, ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur.”[234] buyurmuştur ki, bu da ölümün yalnız bir değişiklikten ibaret olduğuna ve ölünün saâdet veya şekavet hâlinin hemen ölüm ânında kendisini gösterdiğine, sonraya kalır diyenin aslı olmayıp mükâfat ve mücâzâtın bâzı şekillerinin olduğuna delâlet eder.

Enes’in (r.a.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Ölüm, kıyâmet demektir. Ölmüş olanın kıyâmeti kopmuş sayılır.”*[235] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ غُدْوَةً وَعَشِيَّةً إِنْ كَانَ

مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَمِنَ الْجَنَّةِ وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنَ النَّارِ

وَيُقَالُ هٰذَا مَقْعَدُكَ حَتّٰى تُبْعَثَ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Sizden biriniz öldüğü vakit, varacağı yeri akşam sabah kendisine gösterilir. Cennetlik ise cennetteki yeri, cehennemlik ise cehennemdeki yeri gösterilir ve "İşte kıyâmet günü dirilip gideceğin yer burasıdır." denir."[236] buyurmuştur. İleride varacağı iyi veya kötü yeri şimdi görmekte, kişinin alacağı durum gizli değildir.

Ebû Kays anlatıyor: "Alkame ile bir cenazede bulunmuştuk. Alkame:

-"İşte bu adamın kıyâmeti koptu." dedi."

Hz. Ali de: "Cennetlik veya cehennemlik olduğunu bilmeden hiç bir nefis dünyadan ayrılamaz." demiştir.

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ مَاتَ غَرِيبًا مَاتَ شَهِيدًا وَوُقِيَ فَتَّانَاتِ الْقَبْرِ وَغُدِيَ

وَرِيحَ عَلَيْهِ بِرِزْقِهِ مِنَ الْجَنَّةِ

"Garib olarak ölen, şehîd olur, kabir ibtilâsından emîn olur. Gıdalanır ve cennetten rızkının rüzgârı kendisine estirilir ve kokusunu alır."[237] buyurmuştur.

Mesrûk diyor: "Mezarında rahat edip dünya sıkıntısından ve Allah'ın azâbından emîn olan kimse gibi hiç bir kimseye gıpta etmem."

Yahya b. Velîd diyor: "Bir gün Ebûd-Derdâ ile geziniyorduk. Kendisine:

"Dostların hakkında neyi seversin?" diye sordum. O da:

"Ölmesini severim." dedi. Ben:

"Şâyet ölmezse, o vakit neyi seversin?" dedim. O:

"Mal ve evlâdının azlığını severim. Zîra mal ve evlât fitnedir. Aynı zamanda dünya ile ünsiyete sebeptir. Hâlbuki mutlak sûrette ölüm anında bundan ayrılmak lâzımdır." dedi.

Bunun için **Abdullah b. Amr** da "Rûhu bedeninden ayrılan mü'min, cezâ evinden tahliye edilen insan gibidir. İşte bu anlattığımız dünyaya kıymet vermeyip Allah'ı zikir ile ünsiyet edenlerin hâlidir. Dünya şehvetleri yâni zarurî ihtiyaçları onu alıkoyuyor ve şehvetleri kendisine eziyet ediyordu. Ölüm ise bütün bu sıkıntılardan kendisini kurtardı ve hiç bir engelsiz onu sevgilisi ile baş başa bırakmış oldu. Bundan daha üstün zevk ve nîmet düşünülebilir mi?

Zevklerin en üstünü, Allah uğrunda ölen şehîdler içindir. Zîra onların savaşa çıkmaları, dünyadan tamamen ilgilerini kesip Allah'a ulaşmaları ve Allah uğrunda öldürülmeye rızâ göstermeleri içindir. Onlar âhireti alabilmek için dünyayı sattılar. Satan kimsenin gözü, sattığında değil, aldığındadır. Ahirete baktığı vakit, onu aşk ve heves ile satın aldığını görür.

Bunun ayrıldığı şeye hevesi az fakat satın aldığı şeye hevesi çoktur. Kalbin yalnız Allah sevgisi ile kalması her ne kadar bâzı hallerde mümkün ise de o anda ölmeyebilir ve hemen durumu değişebilir. Fakat savaş, ölümün sebebi olduğu için, tam kalbi Allah'a yöneldiği ve mâsivâyı terk edip her şeyden ilgiyi kestiği hâlde olur ki, işte bu hâlde ölüm, en büyük nîmet olur. Çünkü nîmet demek, insanoğlunun arzu ettiği şeye ulaşması demektir ki, bu hâlde mevcuttur. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ

"İstedikleri her şey onlar içindir." (Nahl suresi, 16/57) buyurmuştur. Bu, cennet zevklerini bir araya toplayan, en şümullü bir ibâredir.

Azapların en büyüğü de, insanı arzuladığı şeyden uzaklaştırmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de:

وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ

"Kendileri ile arzu edegeldikleri şeylerin arasına bir sed çekilmiştir." (Sebe› suresi, 34/54) buyrulmuştur. Bu da cehennem ehlinin azâbının en şümullü bir ifadesidir.

İşte o nîmeti, nefsini başkalarından o anda kesmiş olduğu için ancak şehîdler elde edebilirler. Bu, bir gerçektir. Basîret sâhiplerine yakîn nuru ile keşfedilmiştir. Şâyet sem' (işitme) ve rivâyet yolu ile delîl ararsan, şehidler hakkında vârid olan bütün hadîsler buna delâlet etmektedir.

Hz. Aişe'nin (r.a.) rivâyetinde; babası Bedir savaşında şehid düşen Cabir'e (r.a.) hitâben, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Câbir, sana müjde olsun ki, Allahu Teâlâ babanı diriltti ve onu mânevi huzuruna aldı: "Benden ne istersen dile, sana vereyim." dedi. Baban da: "Yâ Rab, sana hakkıyla kulluk edemedim. Senden bütün dileğim, beni bir daha dünyaya gönderip senin rızân için sevgili habîbinin önünde tekrar şehîd olayım."* dedi.

Allahu Teâlâ: *"Benim ilmimde senin bir daha geri dönmen imkânsızdır."* buyurdu."[238] buyurmuştur.

Kâ'bü'l-Ahbar diyor: "Cennette ağlar bir adam bulundu. "Cennette dururken daha ağlamanın sebebi nedir?" diye soranlara.

"Ben Allah uğrunda bir defa şehîd oldum. Hâlbuki dünyaya dönüp bir kaç defa şehîd olmayı istiyorum ve bunun için ağlıyorum." dedi."

Şunu da bilmiş ol ki; mü'min ölür ölmez, dünyada mahpus gibi olduğu Allahu Teâlâ'nın fazlı ile kendisine bildirilir. Karanlık bir evde hapsedilip geniş bir bahçeye kapısı açılan bir insan gibi olur. Böyle ağaç, meyve yeşillik ve kuşlarla süslenmiş olan o geniş bahçeyi gören insan daha o karanlık eve girmek ister mi?

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bu hususta bir darb-ı mesel getirerek ölen bir kişi hakkında: *"Bu adam dünyadan göç etti ve dünyayı ehline terk etti. Şâyet bu ayrılışından memnun ise sizden her hangi birinizin anne rahmine dönmek istemediği gibi, o da dünyaya dönmek istemez."*[239] buyurmuştur. Yâni dünyaya nispetle ahiret, rahm-ı mâdere nispetle dünya gibi olduğunu anlatmak istemiştir.

Bir adamın öldüğünü haber verdiklerinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ya istirâhattadır veya dünyadakiler ondan istirahata kavuştular."*[240] buyurdu. İyi insan ise istirâhat etti, kötü insan ise millet şerrinden kurtuldu.

Ebû Ömer anlatıyor: "Biz çocuktuk. İbn Ömer (r.a.) yanımızdan geçerken bir mezara baktı mezarda çöl boncuğu gördü, alınmasını emretti ve "Bedenlere bu toprak zarar vermez. Kıyâmete kadar mükâfat veya mücâzât görecek olan ruhtur." dedi.

Amr b. Dînâr diyor: "Ölmüş olan herkes hayattakilerin ne yaptıklarını, hattâ kendisini yıkayıp kefenlediklerini de bilir ve onlara bakar."

Mâlik b. Enes (r.a.) de: "Mü'minlerin ruhları, istedikleri taraflarda dolaşmak için serbesttirler." dedi.

Lokman b. Beşîr de minberde iken Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"İyi bilin ki, dünyadan* (dünyaya nispetle) *sineğin dünya boşluğunda dolaştığı boşluk kadar zaman kalmıştır. Ölülerden olan kardeşleriniz hakkında sizi Allah'a havâle ederim. Zîra sizin her yaptığınız onlara arz olunur."*[241] buyurduğunu duydum, demiştir.

Yine **Ebû Hüreyre**'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem: *"Kötü işlerinizle ölülerinizi rezîl etmeyin. Zîra sizin amelleriniz onlara arz olunur."*[242] buyurmuştur.

Bunun için **Ebû'd-Derdâ** (r.a.) ölmüş olan dayısı için: "Allahım, Abdullah b. Revâha'nın karşısında rezîl olacağım kusuru işlemekten sana sığınırım." demiştir.

Abdullah b. Amr b. el-Âs'a (r.a.), "Ölen mü'minlerin ruhları nerededir?" diye sorduklarında; "Arş'ın gölgesinde, beyaz kuşların kursağında, kâfirlerin ruhları da yedi kat yerin dibindedir." dedi.

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) de Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

إِنَّ الْمَيِّتَ يَعْرِفُ مَنْ يُغَسِّلُهُ وَمَنْ يَحْمِلُهُ وَمَنْ يُدَلِّيهِ فِي قَبْرِهِ

"Ölü, kendisini yıkayanı, taşıyanı ve mezara indireni bilir."[243] dediğini rivâyet etmiştir.

Sâlih-i Merî diyor ki: "Ölüm ânında ruhların buluştuğunu duydum. Eski ruhlar yeni gelen ruha: "Sen neredesin? İyi yerde misin, kötü yerde misin?" diye sorarlar."

Ubeyd b. Ümeyr diyor: "Mezardakiler haberleri araştırırlar. Yeni bir ölü geldiği vakit ondan çeşitli haberler sorarlar. Meselâ, "Falanca ne hâldedir?" derler. O da: "O, öldü, meğer size gelmedi mi?" der. Onlar da: "İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn" başka tarafa gitmiştir." derler."

Saîd'in oğlu Câfer de: "Çocuğu ölmüş olan bir adam öldüğü vakit, âdetâ hâriçten evine gelen bir baba gibi çocuğu kendisini karşılar." demiştir.

Mücâhid diyor: "Kişi, evlâdının iyiliği ile mezarda müjdelenir."

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ نَفْسَ الْمُؤْمِنِ إِذَا قُبِضَتْ تَلَقَّاهَا أَهْلُ الرَّحْمَةِ مِنْ عِنْدِ

اللهِ كَمَا يَتَلَقَّى الْبَشِيرُ فِي الدُّنْيَا يَقُولُونَ أَنْظِرُوا أَخَاكُمْ حَتَّى

يَسْتَرِيحَ فَإِنَّهُ كَانَ فِي كَرْبٍ شَدِيدٍ فَيَسْأَلُونَهُ مَاذَا فَعَلَ فُلَانٌ

وَمَاذَا فَعَلَتْ فُلَانَةُ وَهَلْ تَزَوَّجَتْ فُلَانَةُ فَإِذَا سَأَلُوهُ عَنْ رَجُلٍ

مَيِّتٍ قَبْلَهُ وَقَالَ مَاتَ قَبْلِي قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

ذُهِبَ بِهِ إِلَى أُمِّهِ الْهَاوِيَةِ

"Bir mü'minin ruhu bedeninden ayrılınca, Allah'ın rahmetine mazhar olan mü'min kulların ruhları âdetâ önde gelen bir müjdeci gibi onu karşılarlar. Bu arada bir kısmı: "Bırakın, kardeşiniz biraz nefes alsın, çünkü büyük zorluktan yeni kurtulmuştur." derler. Falan ne yapıyor, falan nasıl, falanca kız evlendi mi? diye sorarlar. Daha önce ölen bir adamdan

sorduklarında, "O, benden önce öldü" der. Bunun üzerine onlar: "İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn" o, hâviyeyi boylamıştır." derler."[244] buyurmuştur.

---

[233]. Müslim, Ömer b. el-Hattâb'dan (r.a.) rivâyet etmiştir.
[234]. Tirmizî, Ebû Saîd'den (r.a.) rivâyet etmiştir.
[235]. İbn Ebî'd-Dünyâ rivâyet etmiştir. Metin olarak yukarıda geçti.
[236]. Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.
[237]. İbn Mâce rivâyet etmiştir.
[238]. İbn Ebi'd-Dünyâ, Tirmizî hasen sened ile ayrıca İbn Mâce de Câbir'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.
[239]. İbn Ebi'd-Dünyâ Amr b. Dinâr'dan mürsel olarak rivayet etmiştir. Ricâli sikadandır.
[240]. Buhârî ile Müslim, Ebû Katâde'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.
[241]. İbn Ebi'd-Dünyâ ve Ebû Bekir b. Lâl, Mâlik'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.
[242]. İbn Ebi'd-Dünyâ ve Mahamilî rivâyet etmişlerdir.
[243]. Ahmed, Muâviye veyâ Muâviye adında birisinden rivâyet etmiştir.
[244]. İbn Ebi'd-Dünyâ ve Taberânî rivâyet etmişlerdir. İbn Mübârek **"Zühd"**ünde mürsel olarak ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

MEZARIN ÖLÜYE SÖYLEDİKLERİ

Ölünün ifadesi ya doğrudan dili veya dirilere doğrudan doğruya dilin anlatmasından, ölülere anlatmakta daha fasîh olan lisân-ı hâli ile olur. Hadîste:

"Ölü mezara konduğu vakit mezar; "Yazıklar olsun sana ey Âdemoğlu! Benim hakkımda seni kim aldattı? Benim fitne, karanlık, yalnızlık ve kurtlar, böcekler yeri olduğumu bilmiyor muydun? Üzerimde bir ileri bir geri gezinip dururken beni düşünmedin mi?" der. Şâyet iyi insan ise onun nâmına bir yetkili mezara cevap verir ve der ki, "Bu adam, emr-i mâruf ve nehy-i münker etti ise ne dersin?" Mezar: "O zaman ben onun için yeşil bir bahçe olurum. Cesedi de nûr olur ve ruhu Allah'a yükselir."[245] buyurdu."

Ubeyd b. Umeyr diyor: "Her ölüye mezarı şöyle seslenir: "Ben karanlık ve yalnızlık yeriyim. Şâyet hayatında Allah'a itâat ettinse, bugün ben sana rahmet yeri olurum. Eğer âsî isen ben sana azap yeri olurum. Ben öyle bir yerim ki, itâat ettiği halde bana gelmiş olan sevinmiş olarak benden çıkar. İsyankâr olarak bana giren de helâk olarak çıkar." der."

Muhammed b. Sabîh de şöyle diyor: "Bir adam mezara konup azâp olduğu veya hoşa gitmeyen bir şeyle karşılaştığı vakit, civarındaki komşular, "Bizden ibret almadın mı? Biz senden önce gelmiştik, bizi görmedin mi? Bu günü düşünmedin mi? Bizim amellerimizin kesildiğini görmedin mi? Hâlbuki senin defterin açık idi. Eksiklerimi tamamlayayım demedin mi?" Mezarı kendisine seslenerek: "Ey dünyanın dış görünüşüne aldanan, tanıdıklarından, senden önce toprak altına girenlerden ders almadın mı? Onlar da dünyaya aldanıp dururken ecelleri kendilerini mezar altına aldı, sen hiç aldırmadın, şimdi çekersin." der."

Yezîd-i Rakkâşî diyor: "Duydum ki, insan kabre konduğu vakit, ameli kendisini ihâta eder. Sonra Allahu Teâlâ amelini konuşturur ve "Ey çukurunda yalnız kalan kul! Dost ve ahbaplarının hepsi senden ayrıldı, bugün yalnız bizimle kaldın." der."

Kâ'bü'l-Ahbâr da diyor ki: "Duyduğuma göre sâlih insan kabre konduğu vakit namaz, oruç, hac ve zekât gibi amelleri kendisini sarar. Azap melekleri ayakları ucundan geldikleri vakit namaz karşılarına çıkar ve: "Bu adam, bu ayakları ile Allah'ın huzurunda kıyâm etti, namaz kıldı. Buna azâp edemezsin", baş tarafından geldikleri vakit, oruç karşılarına çıkar ve:

“Bu kafa dünyada Allah için oruç tuttu, aç ve susuz kaldı, kendisine buradan azâp edemezsiniz”, vücudunun diğer bölümlerinden azâp etmek istedikleri vakit hac ve cihad gibi ibâdetler karşılarına çıkarak azap etmelerine engel olurlar. Ellerinden geldikleri vakit, sadakalar karşılarına çıkar ve: “Allah rızâsı uğrunda bu ellerden nice sadakalar çıkmıştır, siz bunlara azâp edemezsiniz.” derler.”

Bu sırada azap melekleri de: “Dünyada temiz yaşadın, temiz öldün. O halde burada da rahat yat.” derler. Bu sırada rahmet melekleri gelir cennetten döşek ve kaftan getirirler, göz gördüğü kadar mezarını genişlendirirler. Cennetten ışık getirirler, kıyâmete kadar kabri nurlanır durur.

(Allah bizleri de bu zümreden eylesin. Âmin. Bi-hürmeti men erseltehû rahmeten lil âlemîn.

Ömer’in oğlu Ubeyd’in oğlu Abdullah diyor: “Bir cenazede Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ الْمَيِّتَ يَقْعُدُ وَهُوَ يَسْمَعُ خَطْوَ مُشَيِّعِيهِ فَلَا يُكَلِّمُهُ شَيْءٌ

إِلَّا قَبْرُهُ وَيَقُولُ وَيْحَكَ إِبْنَ اٰدَمَ أَلَيْسَ قَدْ حُذِّرْتَنِي وَحُذِّرْتَ

ضِيقِي وَنَتْنِي وَهَوْلِي وَدُودِي؟ فَمَاذَا أَعْدَدْتَ لِي؟

“Ölü mezarında oturur. Kendisini defnedip dağılanların ayak şamatalarını bile duyar. Kendisiyle yalnız mezarı konuşur ve: “Ey âdem oğlu yazıklar olsun. Sana, benimle seni hiç korkutan olmadı mı? Benim darlığımı, benim koktuğumu, kurt, böcek ve şiddet yeri olduğumu sana anlatan olmadı mı? Benim için ne hazırladın?” der.”[246] buyurmuştur.”

---

[245]. İbn Ebi’d-Dünyâ, Taberânî ve Hâkim, İbn Haccac’dan rivâyet etmiştir.

[246]. İbn Ebî’d-Dünyâ mürsel olarak rivâyet etmiştir. Ricali, sikadandır. İbn Mübârek de **“Zühd”**ünde rivâyet etmiştir.

KABİR AZÂBI VE MELEKLERİN SORGUSU

Berâ bin Âzib anlatıyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile birlikte ensardan birisinin cenazesine gitmiştik. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) başı eğik olarak mezar başında oturdu üç kere: *"Allahım, kabir azâbından sana sığınırım."* dedikten sonra:

إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا كَانَ فِي قُبُلٍ مِنَ الْآخِرَةِ بَعَثَ اللهُ مَلَائِكَةً

كَأَنَّ وُجُوهَهُمُ الشَّمْسُ مَعَهُمْ حُنُوطُهُ وَكَفَنُهُ فَيَجْلِسُونَ مَدَّ

بَصَرِهِ، فَإِذَا خَرَجَتْ رُوحُهُ صَلَّى عَلَيْهِ كُلُّ مَلَكٍ بَيْنَ السَّمَاءِ

وَالْأَرْضِ وَكُلُّ مَلَكٍ فِي السَّمَاءِ وَفُتِحَتْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ

فَلَيْسَ مِنْهَا بَابٌ إِلَّا يُحِبُّ أَنْ يَدْخُلَ بِرُوحِهِ مِنْهُ، فَإِذَا صُعِدَ

بِرُوحِهِ قِيلَ أَيْ رَبِّ عَبْدُكَ فُلَانٌ، فَيَقُولُ ارْجِعُوهُ فَأَرُوهُ مَا

أَعْدَدْتُ لَهُ مِنَ الْكَرَامَةِ فَإِنِّي وَعَدْتُهُ) :مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا

نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (وَإِنَّهُ لَيَسْمَعُ خَفْقَ

نَعَالِهِمْ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ حَتَّى يُقَالُ يَا هٰذَا مَنْ رَبُّكَ وَمَا دِينُكَ

وَمَا نَبِيُّكَ؟ فَيَقُولُ رَبِّيَ اللهُ وَدِينِيَ الْإِسْلَامُ وَنَبِيِّي مُحَمَّدٌ:

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَالَ فَيَنْتَهِرَانِهِ اِنْتِهَارًا شَدِيدًا وَهِيَ

آخِرُ فِتْنَةٍ تُعْرَضُ عَلَى الْمَيِّتِ، فَإِذَا قَالَ ذٰلِكَ نَادَى مُنَادٍ أَنْ

قَدْ صَدَقْتَ وَهُوَ مَعْنَى قَوْلِهِ تَعَالَى) :يُثَبِّتُ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا

بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ (ثُمَّ يَأْتِيهِ آتٍ حَسَنُ الْوَجْهِ طَيِّبُ الرِّيحِ حَسَنُ

الثِّيَابِ فَيَقُولُ :أَبْشِرْ بِرَحْمَةِ رَبِّكَ وَجَنَّاتٍ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ،

فَيَقُولُ :وَأَنْتَ فَبَشَّرَكَ اللهُ بِخَيْرٍ مَنْ أَنْتَ؟ فَيَقُولُ :أَنَا عَمَلُكَ

الصَّالِحُ وَاللهِ مَا عَلِمْتُ أَنْ كُنْتَ لَسَرِيعًا إِلَى طَاعَةِ اللهِ بَطِيئًا

عَنْ مَعْصِيَةِ اللهِ فَجَزَاكَ اللهُ خَيْرًا: "قَالَ" ثُمَّ يُنَادِي مُنَادٍ أَنِ

افْرُشُوا لَهُ مِنْ فَرْشِ الْجَنَّةِ وَافْتَحُوا لَهُ بَابًا إِلَى الْجَنَّةِ فَيُفْرَشُ

لَهُ مِنْ فَرْشِ الْجَنَّةِ وَيُفْتَحُ لَهُ بَابٌ إِلَى الْجَنَّةِ فَيَقُولُ :اَللّٰهُمَّ

عَجِّلْ قِيَامَ السَّاعَةِ حَتَّى أَرْجِعَ إِلَى أَهْلِي وَمَالِي: "قَالَ"

وَأَمَّا الْكَافِرُ فَإِنَّهُ إِذَا كَانَ فِي قُبُلٍ مِنَ الْآخِرَةِ وَانْقِطَاعٍ مِنَ

الدُّنْيَا نَزَلَتْ إِلَيْهِ مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ مَعَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ

وَسَرَابِيلُ مِنْ قَطِرَانٍ فَيَحْتَوِشُونَهُ فَإِذَا خَرَجَتْ نَفْسُهُ لَعَنَهُ كُلُّ

مَلَكٍ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَكُلُّ مَلَكٍ فِي السَّمَاءِ وَغُلِّقَتْ

أَبْوَابُ السَّمَاءِ فَلَيْسَ مِنْهَا بَابٌ إِلَّا يَكْرَهُ أَنْ يُدْخَلَ بِرُوحِهِ

مِنْهُ، فَإِذَا صُعِدَ بِرُوحِهِ نُبِذَ وَقِيلَ أَيْ رَبِّ عَبْدُكَ فُلَانٌ لَمْ

تَقْبَلْهُ سَمَاءٌ وَلَا أَرْضٌ فَيَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَرْجِعُوهُ فَأَرُوهُ مَا

أَعْدَدْتُ لَهُ مِنَ الشَّرِّ إِنِّي وَعَدْتُهُ) مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ

وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (وَإِنَّهُ لَيَسْمَعُ خَفْقَ نِعَالِهِمْ إِذَا

وَلَّوْا مُدْبِرِينَ حَتَّى يُقَالَ لَهُ يَا هٰذَا مَنْ رَبُّكَ وَمَنْ نَبِيُّكَ وَمَا

دِينُكَ؟ فَيَقُولُ :لَا أَدْرِي فَيُقَالُ :لَا دَرَيْتَ، ثُمَّ يَأْتِيهِ اٰتٍ قَبِيحُ

الْوَجْهِ مُنْتِنُ الرِّيحِ قَبِيحُ الثِّيَابِ فَيَقُولُ :أَبْشِرْ بِسُخْطٍ مِنَ اللهِ

وَبِعَذَابٍ أَلِيمٍ مُقِيمٍ فَيَقُولُ بَشَّرَكَ اللهُ شَرًّا مَنْ أَنْتَ؟ فَيَقُولُ:

أَنَا عَمَلُكَ الْخَبِيثُ، وَاللهِ إِنْ كُنْتَ لَسَرِيعًا فِي مَعْصِيَةِ اللهِ

بَطِيئًا عَنْ طَاعَةِ اللهِ فَجَزَاكَ اللهُ شَرًّا فَيَقُولُ وَأَنْتَ فَجَزَاكَ اللهُ

شَرًّا، ثُمَّ يُقَيَّضُ لَهُ أَعْمَى أَصَمُّ أَبْكَمُ مَعَهُ مِرْزَبَةٌ مِنْ حَدِيدٍ

لَوِ اجْتَمَعَ عَلَيْهَا الثَّقَلَانِ عَلَى أَنْ يُقِلُّوهَا لَمْ يَسْتَطِيعُوا، لَوْ

ضُرِبَ بِهَا جَبَلٌ صَارَ تُرَابًا، فَيَضْرِبُهُ بِهَا ضَرْبَةً فَيَصِيرُ تُرَابًا،

ثُمَّ تَعُودُ فِيهِ الرُّوحُ فَيَضْرِبُهُ بِهَا بَيْنَ عَيْنَيْهِ ضَرْبَةً يَسْمَعُهَا مَنْ

عَلَى الْأَرْضِينَ، لَيْسَ الثَّقَلَيْنِ) قَالَ (ثُمَّ يُنَادِي مُنَادٍ أَنِ افْرِشُوا

لَهُ لَوْحَيْنِ مِنْ نَارٍ وَافْتَحُوا لَهُ بَابًا إِلَى النَّارِ فَيُفْرَشُ لَهُ لَوْحَانِ

مِنْ نَارٍ وَيُفْتَحُ لَهُ بَابٌ إِلَى النَّارِ

“Mü’min ölüme yöneldiği vakit, beraberlerinde kefen ve güzel koku bulunan, yüzleri güneş gibi parlak melekleri Allahu Teâlâ gönderir. Adamın göreceği yerde beklerler. Rûhu çıktığı vakit yer ile gök arasında ve gökte ne kader melek varsa onun için istiğfâr ederler. Gök kapılarının tümü kendisi için açılır ve her kapı kendisinden geçmesini ister. Rûhu Allah’a yükseltildiği vakit, melekler: “Yâ Rab, bu, falan kulunun rûhudur.” derler. Allahu Teâlâ, “Onu geri çevirin; onun için hazırladığım mükâfatı ve iyilikleri ona gösterin. Zîra ben ona va’d ettim: **“Sizi topraktan yarattım ve toprağa iade edeceğim, tekrar topraktan çıkaracağım.”** (Tâhâ suresi, 20/55) *Rûh mezarına döner ve hattâ kendisini defnedip dağılanların ayak takırtılarını dahi duyar. Son bir eziyet olarak melekler onu alabildiğine sıkıştırır ve:*

Rabbin kim, peygamberin kim ve dînin nedir? diye sorarlar. Adam:

Rabbim Allah, dînim İslâm ve peygamberim Hz. Muhammed (s.a.v.) *dir, der. Bu cevabı verdiği vakit, birisi:*

“Doğru söyledin.” diye seslenir. İşte bu, Allahu Teâlâ’nın: **“Allah, îman edenlere dünya hayatında da, âhirette de o sâbit sözlerinde, dâima sebât ihsân eder.”** (İbrâhim suresi, 14/27) *buyurduğunun mânasıdır. Sonra güzel yüzlü, güzel elbiseli ve güzel kokulu birisi karşısına gelir ve nîmetleri devamlı olan Allah’ın cennet ve rahmetiyle sana müjde olsun.” der. Adam:*

“Allah seni hayırla mükâfatlandırsın, sen kimsin?” diye sorar. O da:

"Ben, senin dünyadaki iyi amellerinim." diye cevap verir. "Sen dâima Allah'a ibâdete süratle koşar ve isyâna ise tembellik eder yaklaşmazdın. Bunun için Allah seni hayırla mükâfatlandırdı." der. Sonra birisi: "Buna cennetten döşek getirin ve cennetten mezarına bir kapı açın." diye seslenir. Döşek getirilir ve cennete doğru bir kapı açılır. O zaman adam:

"Allahım, kıyâmeti tez getir de bir an evvel âile efradıma kavuşayım." der.

Kâfire gelince; o da dünyadan ilişkisini kesip âhirete yöneldiği vakit, çirkin suratlı, şiddetli azap melekleri ateşten elbise ve katrandan gömleklerle karşısına dikilirler. Canı çıktığı vakit yer ve gökteki bütün melekler kendisini lânetlerler. Gök kapıları kapanır. Hiç bir kapı onun habis rûhunun kendisinden geçmesini istemez. Böylece rûhu geri çevrilir. Melekler:

"Ya Rab, bu, falan kulunun ruhudur, yer ve gökler bunu kabul etmiyor." derler. Allahu Teâlâ:

"Onu geri çevirin ve ona hazırladığım azâbı gösterin. Zira ona da: **"Sizi topraktan yarattım, toprağa iade edeceğim ve tekrar topraktan çıkaracağım."** (Tâhâ suresi, 20/55) *diye va'd ettim." buyurur. Rûhu mezarına çevrilir. Hattâ mezarı başından dağılmakta olanların ayak takırtılarını da duyar. Ona da:*

"Rabbin kim, peygamberin kim ve dînin nedir?" diye sorarlar. O da:

"Bilmem." der. Onlar da:

"Evet, bilmezsin." derler. Sonra çirkin elbiseli pis kokulu ve vahşî suratlı birisi gelip karşısına dikilir ve: "Allah'ın gazabı ve devamlı azâbı ile sana müjde olsun." der. Adam:

"Senin de Allah cezanı versin, sen kimsin?" diye sorar. Adam:

"Ben senin dünyadaki çirkin amelinim." der. Sen kötülüğe koşa koşa gider, fakat itâat ve ibâdette tembel davranırdın. İşte bugün Allahu Teâlâ kötülüğünün cezasını sana çektirir." der. Adam:

"Senin de Allah cezanı versin." der. Sonra kör, dilsiz ve sağır birini ona müvekkel eder. Demirden bir tokmak onun için hazırlanır. İns ve cin bir araya gelse onu yerinden kıpırdatamaz. Hattâ dağlara vurulsa dağları kül ve toprak hâline getirir. Bununla kendisine bir vuruşta kül hâline getirir, tekrar dirilir. Alnına öyle şiddetle vurulur ki, cin ve insanlardan başka herkes bu sesi duyar. Sonra: "Buna ateşten iki demir parçası getirin; cehennemden de kendisine bir kapı açın." denir. Ateşten levhalar üzerinde yatırılır ve cehennemden de kendisine bir kapı açılır."[247] buyurmuştur.

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا احْتُضِرَ أَتَتْهُ الْمَلَائِكَةُ بِحَرِيرَةٍ فِيهَا مِسْكٌ

وَضَبَائِرُ الرَّيْحَانِ فَتَسُلُّ رُوحَهُ كَمَا تَسُلُّ الشَّعْرَةُ مِنَ الْعَجِينِ

وَيُقَالُ: أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ اِرْجِعِي رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً عَنْكِ

إِلَى رَوْحِ اللهِ وَكَرَامَتِهِ فَإِذَا أُخْرِجَتْ رُوحُهُ وُضِعَتْ عَلَى

ذَلِكَ الْمِسْكِ وَالرَّيْحَانِ وَطُوِيَتْ عَلَيْهَا الْحَرِيرَةُ وَبُعِثَ بِهَا

إِلَى عِلِّيِّينَ. وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا احْتُضِرَ أَتَتْهُ الْمَلَائِكَةُ بِمَسْحٍ فِيهِ

جَمْرَةٌ فَتُنْزَعُ رُوحُهُ اِنْتِزَاعًا شَدِيدًا وَيُقَالُ: أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْخَبِيثَةُ

اخْرُجِي سَاخِطَةً وَمَسْخُوطًا عَلَيْكِ إِلَى هَوَانِ اللهِ وَعَذَابِهِ فَإِذَا

أُخْرِجَتْ رُوحُهُ وُضِعَتْ عَلَى تِلْكَ الْجَمْرَةِ وَإِنَّ لَهَا نَشِيشًا

وَيُطْوَى عَلَيْهَا الْمَسْحُ وَيُذْهَبُ بِهَا إِلَى سِجِّينٍ.

"Mü'min, ölüm döşeğine yattığı vakit, melekler çeşitli misk kokulu ipek mendil ile gelir ve kılı yağdan çeker gibi, rûhunu bedeninden alırlarken: "Ey mutmain olan nefis, sen râzı ve Rabbin senden razı olduğu hâlde, Allah'ın rahmet ve keremine çık." derler. Rûh çıktığı vakit, o kokular arasına konur, ipek mendil üzerine bağlanır ve A'lâ-i İlliyyîn'e en yüksek makama götürürler. Kâfir de öleceği sırada içi ateş dolu bir çaput getirirler, şiddetle canını alırlar ve: "Ey pis rûh sen kızgın ve Allah da senden gazablı olduğu hâlde bedeninden çık, ayrıl." derler. Rûh çıkınca kendisini o ateşlere korlar. Kaynamakta olan madde gibi hışıltı çıkardığı halde onu çaputa sararlar ve Siccîn'e yani cehennem'e götürürler."[248]

Muhammed b. Kâ'bu'l-Kuradî Allahu Teâlâ'nın:

حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي

أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ

“Nihayet onlardan her birine ölüm gelip çatınca (tekrar tekrar şöyle) **diyeceklerdir: “Rabbim, beni geri gönder. Tâ ki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş** (ve hareketler) **yapayım.”** (Mü’minûn suresi, 23/99,100) âyetinde Allahu Teâlâ bu adama: “Ne istiyor ve neye heves ediyorsun? Servet edinmek sular akıtıp bağ bahçeler yetiştirmek arzusunda mısın?” diye sorar. Adam ise: “Hayır, sâlih ameller yapmak isterim.” der. Allahu Tealâ: “Hayır ondan iş geçti. Bu, ölüm ânında herkesin söyleyeceği sözdür.” buyurur.

Ebû Hüreyre’nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

اَلْمُؤْمِنُ فِي قَبْرِهِ فِي رَوْضَةٍ خَضْرَاءَ وَيُرْحَبُ لَهُ فِي قَبْرِهِ

سَبْعُونَ ذِرَاعًا وَيُضِيءُ حَتَّى يَكُونَ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ .هَلْ

تَدْرُونَ فِيمَا ذَا أُنْزِلَتْ (فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا) قَالُوا اللهُ

وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ :عَذَابُ الْكَافِرِ فِي قَبْرِهِ يُسَلَّطُ عَلَيْهِ تِسْعَةٌ

وَتِسْعُونَ تِنِّينًا هَلْ تَدْرُونَ مَا التِّنِّينُ؟ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ حَيَّةً لِكُلِّ

حَيَّةٍ تِسْعَةُ رُؤُوسٍ يَخْدِشُونَهُ وَيَلْحَسُونَهُ وَيَنْفُخُونَ فِي جِسْمِهِ

إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ

“Mü’min, kabrinde yeşil bir bahçe içindedir. Mezarı, yetmiş zira’ genişletilir, nurlandırılır ve ayın on dördü gibi parlar. **“Muhakkak onun için dar bir geçim vardır.”** (Tâhâ suresi, 20/124) *âyet-i celîlesinin niçin nazil olduğunu biliyor musunuz? O, kabrinde, kafirlerin azâbı hakkındadır. Mezarında doksan dokuz yılan kendisine musallat olur. Her yılanın yedi başı vardır; ısırır, sokar ve dirilinceye kadar cismini zehirlerler.”*[249]

Böyle doksan dokuz sayısına şaşmamalı. Zîra bu yılan ve akreplerin sayıları kibir, riya, hased, gıll u gış, kin ve diğer kötü sıfatların sayıları kadardır. Bunların her birinin asılları olduğu gibi, bunlardan birçok kollar ve bu kollardan birçok bölümler meydâna gelir. Bu kötü nitelikler, bizâtihî tehlikelerdir. Bunlar kendi maddeleri bakımından akrep ve yılan olmaya dönüşür. Kuvvetlisi, yedi başlı yılan gibi zehirler. Zayıfı ise akrep gibi, orta derecelisi de diğer yılanlar gibi zehirler. Basîret sâhipleri bu tehlikeleri ve

bu tehlikelerin kollarını basîret nûru ile müşâhede eder. Sayıları ancak nübüvvet nüru ile bilinir. Bu gibi haberlerin açık doğrulukları ve gizli sırları vardır. Bu gizlilikler de basîret sâhiplerine açıktır. Bunların hakîkatine erememiş olan kimsenin bunların zâhirini inkâra kalkışması doğru olamaz. İmânın en az derecesi, tasdîk ve teslimiyettir.

Şâyet, "Bir kâfiri öldürdükten sonra, uzun süre görebilme imkânına sâhip olduğumuz vakit böyle bir durum ile karşılaşmadığını görüyoruz. Görüşümüzün aksine olan şeye nasıl inanıp teslim olalım?" dersen bilmiş ol ki; bu gibi şeyleri tasdîk etmekte senin için üç makam vardır:

Birinci makam; En açığı, en doğrusu ve en teslim olmaya şâyan olanı budur. Bu da hakîkaten bu yılan ve akreplerin mevcut olup o adamı ısırdıkları halde senin bunları görememendir. Zîra bu cismî gözler, melekût âleminin inceliklerini göremezler. Ashâb-ı kirâm, kendileri görmedikleri halde Cebrâil'in gelişine nasıl inanırlardı? Peygamberimiz›in onu gördüğüne nasıl kanâat getirirlerdi? Şâyet sen buna da inanmıyorsan, o halde önce meleklere ve vahye olan asıl îmânını düzeltmek, senin için daha önemlidir. Şâyet buna inanıyor ve diğerlerinin göremediklerini, peygamberin görebildiğini kabul ediyorsan, ölü hakkında bu hususta niçin tereddüt ediyorsun. Melek, insan ve hayvanlara benzemediği gibi, azâp için ölüyü ısırıp zehirleyen yılan ve akrepler de bu yılan ve akreplere benzemezler. Bunlar başka duyularla görülebilirler.

İkinci makam; Rüyâ âlemidir. Senin yanında uyuyan bir adamı, rüyada yılanlar ve akrepler sokar. Bunların acısını duyar; feryad ü figan eder, sıçrar, kaçar fakat sen ona bakıp durduğun halde bundan bir şey anlamazsın. Mâdem ki aynı acıyı aynı ıstırap ve sıkıntıyı çekiyor. Bunun hayalî veya hakikî olması arasındaki fark nedir?

Üçüncü makam; Bizâtihî yılanın acı vermeyeceğini, acıyı verenin zehir olduğunu, hattâ asıl acının zehirden meydana gelen eserde ve onun tesîrinde olduğunu biliyorsun. Aynı acı yılansız ve zehirsiz meydana gelirse bunun ne farkı var? Belki daha müessirdir. Azâbın bulunduğunu anlatmak, ancak âdeten ona ulaştıran bir sebebe izâfe etmekle mümkün olur. (Yâni gerçekte yılanın zehirlemesi gibi bir şey olmadığı halde aynı yılan sokmasının zehirleme acısını duyar, demektir).

Meselâ, hiç münâsebette bulunmayan bir kimse cimâ zevkini alsa, bunu târif edebilmesi için münâsebeti ele alması lâzım ve münâsebet neticesinde alınan zevki, "Ben münâsebet yapmadan alıyorum." diye anlatması gerekir. Yoksa başka sûretle bu zevki târif edemez. Sebep yokken sebebin neticesi

kendisinde var oluyor. Bunun gibi, ortada yılan yokken yılanın zehirlemesi gibi acılar duyuyor. Zâten sebep, zâtı için değil, neticesi için aranır. Netice sebep ile olduğu gibi, sebepsiz de olabilir.

İşte anlattığımız o tehlikeli sıfatlar, ölümden sonra insana eziyet ve elem veren şeyler olmaya dönüşürler. Ortada yılan ve akrep yokken bunların verdiği acılar, yılan ve akreplerin zehirlemelerinden meydana gelen acılar gibi oluyorlar. Bu kötü huyların eziyet vermeye dönüşmeleri, sevgilisinin ölümünde sevgilisine olan aşkının eziyete dönüşü gibidir. Aşk, zevkli bir şey iken mâşukun ölümü ile hemen eziyete dönüşür. Kalbe çeşitli sıkıntı ve ıstıraplar sokar. Onun istediği vuslat ve zevkten mahrum kalmıştır. İşte bizâtihî bu aşk da ölü için bir azaptır. O, dünyada mal, mevki ve evlâdına âşık idi. Bütün bunları geri almasına imkân olmayan birisi tarafından dünyada elinden alınsalar, bu adamın hâli nice olurdu? Bu adamın sıkıntısı haddinden aşkın olmaz mı idi? "Keşke bunların hiç biri bende olmasaydı da şimdi bu duruma düşmeseydim" demez mi idi? İşte ölüm, bir anda bütün sevdiklerinden ayrılmaktır. Nitekim şâir:

"Bir şeyi olduğu halde onu da kaybedenin hali nice olur?" demiştir.

Yalnız dünyalığı düşünüp onunla sevinen bir kimsenin dünyalığı elinden alınıp düşmanına verildiği, sonra da kaybettiği âhiret nîmetinin hasreti ve Allah'tan uzak kalmanın elemi buna eklendiği vakit, adamın durumu nasıl olur? Çünkü Allah'tan başkasını sevmek, onu Allah'tan uzaklaştırır. Bütün sevgililerinden ayrılma elem ve firâkı birbiri ardından yığılır. İşte bu, kendisinin muazzeb olduğu en büyük bir azaptır. Zîra ayrılık ateşine ancak cehennem ateşi tâbî olur. Nitekim âyet-i celîlede:

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُو الْجَحِيمِ

"Hayır, şüphesiz ki onlar o gün Rablerinden katiyyen mahrumdurlar. Sonra onlar muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir." (Mutaffifîn suresi, 83/15-16) buyrulmuştur.

Fakat dünya ile ünsiyet etmeyip yalnız Allah'ı seven ve Allah'a ulaşmaya âşık olan kimse, dünya hapishanesinden ve şehvetlerinden kurtulup, bütün engeller ortadan kalkıp sevgilisine yönelmiş olur. Emniyet ve ebediyet gibi bütün nîmetler kat kat kendisinde toplanır. İşte gerçek âmiller, böyle amel ederler. (Allah bizleri de bunlardan etsin.)

Burada maksat şudur: Meselâ atını çok seven adamın birini ele alalım. Öyle ki, bu adam atının elinden alınmaması için akrebin kendisini

sokmasına râzı olursa, bu adama atından ayrılmak, akrebin sokmasından daha acı gelir. Yâni kendisinde aslolan ata olan sevgisidir. O halde akrebin zehirlemesine hazır olsun.

Zîra ölüm, atını da merkebini de, evini de, malını da, aile, çocuk, dost ve ahbaplarını da hattâ dünyadaki mevkiini de alır. Kulağını, gözünü ve diğer bütün âzalarını alır, bir daha bunların geri gelmesinden ümîdini keser ve bunlardan başka bir sevgilisi yoksa bütün sevdikleri elinden alınmış olur. İşte bu acı, yılan ve akreplerin sokmasından daha şiddetli olur. Hayatta iken varlığı elinden gidenin durumu bu olduğu gibi, ölümü ile bu sevdiklerinden ayrılanın da durumu aynıdır. Çünkü zevk ve elemi idrâk eden rûhudur. Rûh ise ölmemiştir. Bedenden ayrıldıktan sonraki azâbı daha şiddetlidir. Zîra hayatta kalsa, her ne kadar bütün varlıkları elinden gitse bile, yine bâzı ümîd ve tesellî çâreleri bulabilirdi ve lâkin ölüm ile bütün kapılar kapanmıştır. Hayatta iken bir mendil veya gömleğinin alınmasına üzülecek olsa, ölümünden sonra da aynı üzüntü hâli devâm eder. Şâyet dünyaya bağlanışı ve serveti az idiyse, selâmet bulur. Fazla idiyse azâbı da o nispette çoğalmış olur.

Meselâ, bir altını çalınan kimsenin acısı, on altını çalınan kimseden daha az olduğu gibi, dünyada bir kuruşu olanın ölümü ile ondan ayrılmasındaki acısı, iki kuruşu olandan daha azdır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Bir dirhemi olanın hesabı, iki dirhemi olanın hesabından daha hafiftir."* sözü, bunun ifadesidir. Dünyalıktan neyi geride bırakırsan, ölünce onun hasretini çekersin, istersen servetini çoğalt, istersen servetini azalt. Servetini çoğaltırsan, hasretini çoğaltmış olursun; azaltırsan, hasretini azaltmış olursun. Mezarda yılan ve akrepleri çoğalanlar, dünya hayatını âhiret hayatına tercih edip onunla sevinen ve ona bağlananlardır.

İşte, mezardaki yılan, akrep ve diğer çeşitli azap yollarına inanmanın makamları bunlardır.

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) ölmüş olan bir oğlunu rüyasında gördü ve

"Oğlum, bana nasihatta bulun." dedi. Oğlu da:

"Allahu Teâlâ'nın senden istediği emirlerinde ona muhalefet etme." dedi. Babası:

"Biraz daha nasihat et." deyince oğlu:

"Baba, fazlasına dayanamazsın." dedi ise de babası:

"Söyle." diye ısrar edince oğlu:

"Baba, Allah ile aranda gömlek de giyme." dedi. Bunun üzerine babası otuz yıl gömlek giymedi.

Şâyet, “Bu üç makamın hangisi daha doğrudur?” dersen bilmiş ol ki; insanların bir kısmı yalnız birinci makamı kabul edip diğerlerini inkâr ettiler. Bâzıları birinciyi inkâr ve ikinciyi kabul ettiler. Diğer bir kısmı da yalnız üçüncüyü kabul etmişlerdir. Basîret gözü ile bize keşfedilen gerçek ise, bu üç azap şeklinden her üçünün de mümkün olmasıdır. Zîra azap şekillerinden bâzılarını inkâr edip bâzılarını kabul etmek, havsala darlığından ve Allahu Teâlâ'nın geniş ve acayip kudretini anlayış kusurundan ileri gelmektedir.

Böylece ünsiyet edip alışmadığı Allah'ın bâzı işlerini inkâra kalkışır ki bu, kusur ve cehâlettir. Aslında azap etmekte bu üç yol da mümkün ve bunlara inanmak da vâciptir. Bunların yalnız bir çeşidi ile azap olanlar var iken, niceleri var ki, bu azapların hepsi de kendisinde toplanır. Azâbın çoğundan olduğu gibi azından da Allah'a sığınır ve ondan af dileriz.

İşte gerçek budur. Hiç olmazsa taklit yolu ile de olsa buna inan. Zîra gerçek olarak bu durumlar kendilerine keşfedilenler pek az kimselerdir. Benim öğütlerimden birisi de bunların teferruatı üzerinde fazla durmamandır. Zîra bunlarla meşgul olmak, seni amelden alıkoyar. Asıl meşgul olacağın, kabir azâbından korunma çarelerini araştırmaktır.

Şâyet amel ve ibâdeti bir kenâra itip de kabir azâbının şekil ve keyfiyetiyle meşgul olursan, bu tıpkı hükümdar tarafından yakalanıp nezârete alınan ve ertesi gün kulağının kesilmesiyle hükmedilen bir adamın, bütün gece, “Kulağını testere ile mi bıçak veya ustura ile mi keseceğini” düşünmesine benzer. Bundan kurtuluş çâresini düşüneceği yerde, böyle düşünmesi, en büyük bir ahmaklıktır. Öldükten sonra kula azâp olunacağı veya ebedî nîmetlere ulaşacağı kesin olarak bilinmektedir. Buna göre yapılacak azap veya verilecek mükâfat üzerinde durmak, fuzûlî zaman kaybetmektir. Asıl yapılacak iş, her ne şekilde olacaksa olsun, ikabdan kurtulmak ve mükâfata nâil olmaktır.

---

[247]. Ebû Dâvud ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Hâkim, Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir. Neseî ve ibn Mâce de daha muhtasar olarak rivâyet etmişlerdir.

[248]. İbn Ebi'd-Dünyâ ve ibn Hibban, bâzı ifâde ayrılıkları ile Bezzâr ise aynı ifâde ile rivâyet etmişlerdir.

[249]. İbn Hibban rivâyet etmiştir.

KABİR AZÂBI İLE İLGİLİ HUSUSLAR

Ebû Hüreyre'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ أَتَاهُ مَلَكَانِ أَسْوَدَانِ أَزْرَقَانِ، يُقَالُ لِأَحَدِهِمَا: مُنْكَرٌ، وَلِلْآخَرِ: نَكِيرٌ، فَيَقُولَانِ: لَهُ مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي النَّبِيِّ؟ فَإِنْ كَانَ مُؤْمِنًا قَالَ: هُوَ عَبْدُ اللهِ وَرَسُولُهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، فَيَقُولَانِ: إِنْ كُنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُولُ ذٰلِكَ، ثُمَّ يُفْسَحُ لَهُ فِي قَبْرِهِ سَبْعُونَ ذِرَاعًا فِي سَبْعِينَ ذِرَاعًا، وَيُنَوَّرُ لَهُ فِي قَبْرِهِ، ثُمَّ يُقَالُ لَهُ، نَمْ، فَيَقُولُ: دَعُونِي أَرْجِعُ إِلَى أَهْلِي فَأُخْبِرُهُمْ، فَيُقَالُ لَهُ: نَمْ فَيَنَامُ كَنَوْمَةِ الْعَرُوسِ الَّذِي لَا يُوقِظُهُ إِلَّا أَحَبُّ أَهْلِهِ إِلَيْهِ، حَتَّى يَبْعَثَهُ اللهُ مِنْ مَضْجَعِهِ ذٰلِكَ، وَإِنْ كَانَ مُنَافِقًا قَالَ: لَا أَدْرِي كُنْتُ أَسْمَعُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا وَكُنْتُ أَقُولُهُ، فَيَقُولَانِ: إِنْ كُنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُولُ ذٰلِكَ، ثُمَّ يُقَالُ لِلْأَرْضِ: التَئِمِي عَلَيْهِ، فَتَلْتَئِمُ عَلَيْهِ، حَتَّى تَخْتَلِفَ فِيهَا أَضْلَاعُهُ، فَلَا يَزَالُ مُعَذَّبًا حَتَّى يَبْعَثَهُ اللهُ مِنْ مَضْجَعِهِ ذٰلِكَ.

"Kul öldüğü vakit siyah renkli, yeşil gözlü iki melek kendisine gelir. (Suratlarına bakılamayacak kadar korkunç olduklarından) *birine nekir, diğerine münker denir. Ölüye:*

"Bu peygamber hakkında ne dersin?" diye sorarlar. Şâyet mü'min idiyse:

"O, Allah'ın kulu ve Resûlüdür; "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne muhammeden abdühû ve resûlüh" der. Onlar:

“Senin böyle diyeceğini biliyorduk.” derler. Sonra mezarı enine boyuna yetmiş arşın genişletilir ve nurlandırılır. Sonra kendisine;

“Uyu.” denir. O:

“Bırakın da gideyim durumu aile efradıma anlatayım.” der. Fakat kendisine müsâade edilmez. En yakın adamının ancak kendisini uyandırabileceği bir güveyinin uykuya yatması gibi yat, uyu denir ve kıyâmete kadar yatar. Şâyet münâfik ise, meleklerin sorularına:

“İnsanlar bir şeyler derlerdi ve ben de söylerdim, fakat şimdi bilmiyorum.” der. Melekler:

“Zâten biz senin böyle diyeceğini biliyorduk.” derler. Sonra mezarına, “Bunu sıkıştır” denir. Mezar da onu, kemikleri birbirine geçinceye kadar sıkıştırır ve dirilinceye kadar kabrinde azâp olunur.”[250]

Atâ b. Yesar’ın (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.), Hz. Ömer’e hitâben:

يَا عُمَرُ كَيْفَ بِكَ إِذَا أَنْتَ مُتَّ فَانْطَلَقَ بِكَ قَوْمُكَ فَقَاسُوا لَكَ

ثَلَاثَةَ أَذْرُعٍ فِي ذِرَاعٍ وَشِبْرٍ ثُمَّ رَجَعُوا إِلَيْكَ فَغَسَّلُوكَ وَكَفَّنُوكَ

وَحَنَّطُوكَ ثُمَّ احْتَمَلُوكَ حَتَّى يَضَعُوكَ فِيهِ ثُمَّ يَهِيلُوا عَلَيْكَ

التُّرَابَ، فَإِذَا انْصَرَفُوا عَنْكَ أَتَاكَ فَتَّانَا الْقَبْرِ مُنْكَرٌ وَنَكِيرٌ

أَصْوَاتُهُمَا كَالرَّعْدِ الْقَاصِفِ وَأَبْصَارُهُمَا كَالْبَرْقِ الْخَاطِفِ

يَجُرَّانِ أَشْعَارَهُمَا وَيَبْحَثَانِ الْقَبْرَ بِأَنْيَابِهِمَا فَتَلْتَلَاكَ وَتَرْتَرَاكَ،

كَيْفَ بِكَ عِنْدَ ذَلِكَ يَا عُمَرُ؟

“Ey Ömer, öldüğün vakit, adamların gidip, senin boyuna uygun bir mezar hazırlayıp döndükten, seni yıkayıp kefenledikten ve koku sürdükten sonra, seni götürüp mezara koydukları ve toprağı üzerine örterek geri döndükleri vakit, hâlin nice olur?

Münker ve nekir adındaki kabrin iki büyük ibtilâsı sana gelir. Sesleri, yıldırım indiren gök gürültüsü, gözleri parlak şimşekler gibidir; uzun saçlarını sürüklerler. Sivri dişleri ile mezarın topraklarını alt üst ederler. Sana çeşitli zorluklar çıkarırlar. Seni korkuturlar. O vakit senin halin nice olur ey Ömer?”[251] buyurdu. Hz. Ömer:

“Bu zamanki aklım, o zaman da başımda olacak mı?” diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Evet.” buyurunca Hz. Ömer:

“Mesele yok, ben onların hakkından gelir gerekli cevaplarını veririm.” dedi.

Ölüm ile akıl değişmeyeceğine, değişip bozulacak olanın beden olduğuna bu rivâyet açıkça delâlet etmektedir. Ölü, aklı başında, dünyada olduğu gibi elem ve zevki idrâk edecek durumdadır. Çünkü anlayan akıl bu âzâlar değil, o, eni boyu olmayan ve hattâ bölünmeyi kabul etmeyen bâtınî bir varlıktır. İnsanın bütün parçaları kopup da son bir cüz’ü kalsa yine âkildir. İşte öldükten sonra da böyledir. O, son cüz’e ölüm ve yokluk gelmez.

Muhammed b. Münkedir diyor: “Duyduğuma göre kâfire mezarında kör, sağır bir hayvan musallat olur. Elinde demirden bir kamçı ve kamçının ucunda devenin hörgücü gibi bir düğüm vardır. Kıyâmete kadar ona vurup durur. Onu görmez ki, biraz korusun, sesini duymaz ki acısın.”

Ebû Hüreyre (r.a.) anlatıyor: “Ölü, mezarına konduğu vakit, iyi amelleri gelir onu kuşatır ve savunurlar. Azap, başı ucundan gelecek olursa, okuduğu Kur’an karşı çıkar; ayakları ucundan gelecek olursa namazdaki kıyâmı karşı çıkar; elleri tarafından gelecek olursa verdiği sadaka karşı çıkar; diğer âzaları tarafından gelecek olursa, orucu karşı çıkar, “Bu ibâdetleri bu âzalarla yaptı, buna buralardan azâp etmeye imkânınız yoktur.” derler.”

Süfyan diyor ki: “İnsan, malını ve çoluk çocuğunu koruduğu gibi, amelleri de kişiyi korur. O vakit ona: “Allah seni yatağında mübarek etsin, ne güzel dostların ve ne güzel arkadaşların vardır?” diye söylenir.”

Huzeyfe (r.a.) anlatıyor: “Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile bir cenazeye gitmiştik. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) mezar başına oturup bir müddet mezara baktı ve: *“Mü’min bu mezarda kemikleri birbirine geçecek şekilde sıkıştırılır.”*[252] buyurdu.”

Hz. Âişe’nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ لِلْقَبْرِ ضَغْطَةً وَلَوْ سَلِمَ أَوْ نَجَا مِنْهَا أَحَدٌ لَنَجَا سَعْدُ ابْنُ مُعَاذٍ

“Mezarın insanı bir sıkıştırması vardır. Eğer bundan bir kimse kurtulacak olsa Sa’d b. Muaz kurtulurdu.”[253] buyurdu.

Enes (r.a.) anlatıyor: “Çok hastalıklı olan Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in kızı öldüğü vakit. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) onu tâkip etti. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in durumu pek hoşumuza gitmiyordu. Mezar başına geldiğimiz vakit, kendisi

bizzat mezara girdi, benzi değişti ve kızardı.” Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e: “Bu halin nedir?” diye sorduğumuzda Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

ذَكَرْتُ ضَغْطَةَ ابْنَتِي وَشِدَّةَ عَذَابِ الْقَبْرِ، فَأَتَيْتُ فَأُخْبِرْتُ أَنَّ

اللهَ قَدْ خَفَّفَ عَنْهَا وَلَقَدْ ضُغِطَتْ ضَغْطَةٌ سَمِعَ صَوْتَهَا مَا

بَيْنَ الْخَافِقَيْنِ

“Mezarın kızımı sıkıştırmasını ve kabir azâbının şiddetini düşünerek geldim ve bana Allahu Teâlâ’nın ondan bu mezar sıkmasını hafiflettiği bildirildi. Buna rağmen öyle sıkıştı ki, kızımın feryâdını doğu ile batı arasında olan her şey duydu.”[254] buyurdu.

---

[250]. Tirmizî rivâyet etti ve hasen olduğunu söyledi. İbn Hibban da biraz farklı ifade ile rivâyet etmiştir.

[251]. İbn Ebî’d-Dünyâ mürsel olarak rivâyet etmiştir. Ricali, sikadandır.

[252]. Ahmed rivâyet etmiştir.

[253]. Ahmed, isnad-ı ceyyid ile rivayet etmiştir.

[254]. İbn Ebî’d-Dünyâ Süleyman İbn A’meş’den, o da Enes’den (r.a.) rivâyet etmiştir, fakat hadîsi Enes’den duymamıştır.

SEKİZİNCİ BAB: ÖLÜLERİN HALLERİNDEN BİLİNENLER

Bilmiş ol ki; kitab, sünnet ve ibret alma yollarından istifade edilen basîret nûrları, mücmel olarak ölülerin hâlini, saîd ve şakî olmak üzere ikiye ayrıldıklarını bize bildirir. Ancak muayyen olarak kişilerin hali asla keşfedilemez. Çünkü biz, mesela Ahmed veya Muhammed'in îmânına inanırsak da son nefeste nasıl öldüklerini bilemeyiz. Şâyet dış görünüşüne aldanırsak bu da değer taşımaz. Çünkü takvânın yeri kalptir. Kalp ise o kadar kapalıdır ki değil başkasına, sâhibine bile keşfedilmez. Bâtınî takvâ olmadan dış salâha göre hüküm verilmez. Zîra Allahu Teâlâ:

إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ

"Allah, ancak müttakîlerden kabul eder." (Mâide suresi, 5/27) buyurmuştur. Ahmed ve Muhammed'in hükmü, ancak onu ve onun üzerinde cereyan edenleri müşâhede ile bilinir. İnsan öldüğü vakit, mülk ve şehâdet âleminden gayb ve meleküt âlemine intikal eder. Artık baş gözü ile değil, basîret gözü ile görebilir. O göz, her insanın kalbinde vardır. Fakat insan, şehvetleri ve dünya meşgaleleri ile onun üzerine kalın perde çekilir ve göremez hale gelir. O perdeyi kalbinin gözünden kaldırmadıktan sonra o göz ile bir şey göremez. Bu perde peygamberlerin basîret gözlerinde bulunmadığı için onlar melekût âlemine bakar ve acâibâtını müşâhede ederler. Ölü, melekût âleminde olduğu için peygamberler onu müşâhede eder ve durumundan haber verirler. Bunun için kızı Zeyneb ile Muaz'ı kabrin sıkıştırdığını, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) görmüştür. Yine Câbir'in babasının şehâdeti esnasındaki durum da aynıdır. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) durumu müşâhede etmiş ve oğluna haber vermiştir.

Bu gibi müşâhedeler, ancak peygamberlere ve mücâhede ile kendilerini onlara yaklaştıran velîlere mahsustur. Bizim gibiler için bu müşâhedelere benzeyen ve fakat zayıf olan bâzı müşâhedeler de mümkündür. Bâzı rüyalar gibi. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"İyi ve sâlih rüya, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür."*[255] buyurmuştur. Bu da yine bir keşiftir, ancak kalpten perdeyi kaldırmakla mümkündür. Bunun için ancak sâlih ve sâdık

kimselerin rüyalarına îtimâd edilir. Çok yalan konuşanın, fesad ve isyânı çok olanın rüyasına güvenilmez. Çünkü onun kalbi kararmıştır. Gördüğü rüya demet demet hayâletten ibârettir. Bunun için Resûl-i Ekrem (s.a.v.), uykunun temiz olması için abdest ile uykuya yatmayı tavsiye etmiştir. Bu da iç temizliğine işârettir. Zâten aslolan da iç temizliğidir. Dış temizliği, iç temizliğinin kemâlindendir. İç, cilâlanıp parladığı vakit, ileride olacak şeyler kalp gözünde görülür. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Mekke'yi fethedip oraya gireceği, rüyasında kendisine gösterilmiş ve bunun hakkında:

لَقَدْ صَدَقَ اللهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ

"And olsun ki Allah, Resûlünün gördüğü rüyanın hak olduğunu tasdîk etmiştir." (Fetih suresi, 48/27) âyet-i celîlesi nâzil olmuştur. Kişinin, bâzı şeylere delâlet edip sonra onları doğru bulduğu rüyalar da az değildir.

Rüya ve gaybı uykuda bilmek, Allahu Teâlâ'nın şâyân-ı hayret sanatı ve Âdemoğlunun garîb fıtratı icâbıdır. Rüya, melekût âleminin en açık delillerindendir. Ne yazık ki insanlar, kalbin ve âlemin diğer acâyib hallerinden gafil oldukları gibi, rüyânın garîb hallerinden de gafildirler. Rüyânın hakîkati hakkında konuşmak, mükâşefe ilminin inceliklerindendir. Muâmele ilmine ilâve olarak ondan bahsetmek mümkün değildir. Fakat burada mümkün olan, maksadı sana ifâde edecek olan bir misâldir. Şöyle ki:

Kalp, eşyanın asıllarını gösteren bir ayna gibidir. Allahu Teâlâ'nın yarattığı ve yaratacağı her şey, yine kendi yaratığı olan Levh-i Mahfuz'dadır. Buna bâzen "İmâm-ı Mübîn, Kitâb-ı Mübîn" de denir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu isimlerle anılmıştır. Olmuş ve olacakların hepsi orada mevcuttur, orada yazılmıştır, fakat bu gözler onu göremez. Bu Levh-i Mahfûz'un bir kemik, bir tahta veya bir kâğıt parçası olduğunu, yazıların, bizim yazılar cinsinden bulunduğunu sanma. Kesin olarak bilinmesi gereken husus, Allah'ın levhinin bizim levhimize ve kitâbının bizim kitâbımıza benzemediğidir. Zât ve sıfâtı bize benzemediği gibi, levh ve kitâbı da bize benzemez. Bu hususu anlayabileceğin bir misâl arıyorsan, bilmiş ol ki; mukadderatın Levh-i Mahfûz'daki yazısı, Kur'ân-ı Kerîm'in hâfızların kafasına yazılmasına benzer. Kur'ân-ı Kerîm, kafada yazılıdır. Hattâ hâfız okurken ona bakarak okur. Hâlbuki beynini parça parça etsen bir harf dahî bulamazsın.

İşte levhin yazılarını bu şekilde anlamak lâzımdır. Levhin kendisi de bir ayna gibidir. Bütün sûretler oraya nakşedilmiştir. Şâyet bir aynanın

karşısına başka ayna korsan, o aynadaki sûretler oraya akseder. Ancak arada perde olursa o zaman görüntü alamaz. Kalp, karşıki aynada olanları kabul eden bir ayna, levh de bütün varlıkların kendisinde bulunduğu bir aynadır. Kalbin şehvetler ve şehvet duyuları ile uğraşması, melekût âleminden olan Levh-i Mahfûz'daki şeyleri görmesine engel olur. Şâyet bir rüzgâr eser de o perdeyi kaldırırsa, melekût âleminin esrârından bâzı şeyler kalpte parlar. Bu, bâzen devam ederse de bâzen şimşek gibi gelip geçer. Yine uyanık bulunduğu müddetçe mülk ve şehâdet âleminden gelen şeylerle meşguldür ki bunlar melekût âlemi için bir perdedir. Uykuda iken bâzen böyle rüyalar görebilir. Uyku demek, duyuların durması ve kalbe uğramamaları demektir. Uyku ve hayâlden temizlenip kendi zâtında saf olarak kaldığı levh ile kendi arasındaki perde kalkar. İki ayna arasındaki perde kalktığı vakit, öteki aynada olan şeylerin bâzısı beriki aynaya aksettiği gibi, levhde olan şeylerden bâzıları da kalbe akseder. Ancak uyku, diğer duyulara mâni olursa da hayâlin harekete geçmesine engel olamaz. Levh-i Mahfûz'dan kalbe aksedenleri hayâl kuvveti hemen alır ve onu bir misâl ile hikâye eder. Tahayyülât onu daha iyi korur ve hayâlde mahfûz olarak kalır. Uyandığı vakit ancak hayâlindeki şeyleri hatırlar. Rüyâyı tâbir edenin, gördüğü şeylerle bu hayâlleri arasında bir münâsebet kurması gerekir.

Rüyâ tâbir ilmine bakan için bunun örneği meydandadır. Bu hususta bir örnek kâfi gelir. Adamın biri **İbn Sîrîn**'e:

Rüyamda; elimde bir mühür, bununla erkeklerin ağızlarını ve kadınların edep yerlerini mühürlediğimi gördüm, bu nedir?" diye sorar. İbn Şîrîn:

"Sen Ramazan'da sabah ezânı okuyor musun?" diye sorar. Adam da

"Evet." deyince, durum kendiliğinden meydana çıkar. Zâten herhangi bir kapı veya yazıyı mühürlemenin manası, men etmektir. Artık daha yok; bitti, içeri girilmez demektir. Mühür, bunun için kullanılır. Adam da ezanı okumakla oruç tutanların yeme içme ve münâsebetlerini men etmiş oldu. Levh-i Mahfûz'dan kalbe keşfedilen, müezzinin halidir. O da insanları yiyip içmekten men etmesidir. Fakat hayal, bu mânanın aslı ve ruhu olan hatm (mühürlemek) ile zabtetmiştir. Zâten uyku diğer beş duyuyu durdurur. Fakat hayâli durduramaz. Bunun için hatırda ancak hayâlin düşündüğü sûret kalır.

İşte bu anlattığımız, rüyânın acayip hallerinden bir nebzedir. Onun acâyip halleri bitmez. Nasıl bitsin ki ölümün kardeşidir. Ölüm ise daha acâyiptir. Uyku, gayb âleminin perdesini kaldırmakta, zayıf bir yönden ölüme benzediği için, bu sâyede ileride olacakları insan bilebilmektedir. Ya tamamen perdeyi yırtan ölüme ne dersin? İnsan, ölür ölmez ya çeşitli

azaplarla kuşatılmış olduğunu görür -Allah korusun- yahut da sonu gelmeyen nîmetlere müstağrak olduğunu görür -Allah hepimize nasip etsin-. İşte bu anda şakilere:

لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ
فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ

"Andolsun ki sen (dünyada) **bundan gaflette idin. İşte senden perdeni kaldırıp açtık. Bugün gözün** (ne kadar) **keskindir."** (Kaf suresi, 50/22) ve

أَفَسِحْرٌ هٰذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا

تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

"(Peki) **bunda mı sihir? Yoksa siz** (yine büyüklendiniz de) **göremiyor musunuz? Girin oraya; ister dayanın ister dayanmayın, size birdir. Siz ancak yapageldiklerinizin cezasına çarptırılıyorsunuz."** (Tûr suresi 52/15-16) buyrulur ve yine bunlara işâret olarak:

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ

"Hâlbuki (o gün) **onlar için Allah'tan hiç de zannetmeyecekleri** (nice) **şeyler zuhûra gelmiştir."** (Zümer suresi, 39/47) buyrulmuştur.

Bilginlerin en bilgini ve hakîmlerin en hikmet sâhibi olanına ölümün akabinde öyle şeyler keşfedilmiştir ki, o âna kadar hatır ve hayâline bile gelmemiştir. Aklı başında olan kimsenin yalnız bu ânın muhâtarasından başka bir düşüncesi olmasa bile bütün ömrünü o hallerin açığa çıkacağı gün için düşünerek geçirmesi yeterdi.

Bütün bu büyük tehlikeler önümüzde bizi beklerken, hâlâ gaflet içinde yaşamamız cidden şaşılacak durumdur. Bundan daha şâyân-ı hayreti, hepsinden ayrılacağımızı bildiğimiz hâlde mal, âile, evlâd ve hattâ âzâlarımız ile sevinmemizdir.

Cebrâil aleyhisselâm'ın, peygamberimizin kalbine üflediği gibi *"Kimi seversen sev ondan ayrılacaksın. Ne kadar yaşarsan yaşa akıbet öleceksin. Nasıl istersen amel et, sonunda onun karşılığını bulacaksın."* Nerede kalbine söylenecek böyle adam? Şüphesiz bu gerçek, keşf-i yakîn ile kime keşfedilirse, o dünyada bir yolcu gibi yaşar ve taş üstünde taş koymaz. Altın gümüş gibi her şeyi bırakmadığı gibi bir sevgili ve bir dostu da olmaz. Evet,

Resûl-i Ekrem (s.a.v.). *"Eğer ben dost edinseydim, Ebû Bekir'i halîl edinirdim. Fakat sâhibiniz Rahmân'ın halîlidir."* buyurmakla, Rahman'ın halîli olması, onun kalbinin derinliğine yerleştiğini, artık O'ndan başka sevgiliye yer kalmadığını bilirdi. Ümmetine hitâben de:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللهُ

"De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin." (Âl-i İmrân suresi, 3/31) buyurmuştur. Onun ümmeti, ona uyandır. Ona uyan da dünyadan yüz çevirip âhirete yönelendir. Çünkü Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ancak Allah'a ve âhiret gününe dâvet etmiş ve dünya zevklerinden men etmiştir. İnsan dünyadan yüz çevirip âhirete yöneldiği nispette ona uymuş ve ona uyduğu nispette de ona ümmet olmuş olur. Dünyaya yöneldiği nispette de onun yolundan çıkmış ve ona uymaktan i'râz etmiş olur da Allahu Teâlâ'nın:

فَأَمَّا مَنْ طَغَى وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى

"Artık kim haddi aşarak küfretmiş, dünya hayatını tercih eylemişse, işte muhakkak ki o alevli ateş onun varacağı yerin tâ kendisidir." (Nâziât suresi, 79/37-39) buyurduklarından olur.

Eğer aldanmaktan kurtulur ve insâf ile düşünürsen sabah-akşam dünyalık peşinde olduğunu kolaylıkla anlarsın. Durum böyle iken hâlâ onun ümmetinden olmak ümîdindesin. Çok uzak bir ihtimal, çok soğuk bir tamahtır. Nitekim âyet-i celîlede:

أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ

"Öyle ya, biz Müslümanları o günahkârlar gibi yapar mıyız hiç? Size ne oluyor, nasıl böyle hükmediyorsunuz?" (Kalem suresi, 68/35-36) buyrulmuştur.

Sadedimiz dışına çıktığımız gibi, sözü de fazla uzattık. Şimdi maksada dönerek, uyku âlemindeki rüyalarla keşfedilen ölülerin hallerinden ve kendisiyle büyük faydalar temîn edilen hususlardan bahsedelim. Çünkü nübüvvet sona erdi ve elde müjdeci olarak yalnız rüyalar kaldı.

---

[255]. Metin olarak yukarıda geçmiştir.

ÖLÜNÜN HALLERİNİ KEŞFETTİREN UYKULAR

Bunlardan birisi ve başta geleni, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i rüyada görmektir. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي حَقًّا فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ بِي

"Rüyasında beni gören, gerçekten beni görmüştür. Çünkü şeytan, benim sûretime giremez."[256] buyurmuştur.

Ömer b. el-Hattâb (r.a.) diyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e baktım ki bana bakmıyor. "Ne oldu?" diye kendisinden sorduğumda bana yöneldi ve: *"Sen oruçlu iken hanımını öpmedin mi?"* buyurdu. Ben de ondan sonra oruçlu iken katiyyen ailemi öpmedim" dedi."

Abbâs (r.a.) anlatıyor: "Ömer'e hayran idim. Öldükten sonra onu rüyamda görmek istedim. Ancak bir yıl sonra görebildim. Baktım ki alnından terlerini siliyor ve: "İşte ancak şimdi kurtardım." diyordu."

Hz. Ali'nin (r.a.) oğlu Hasan (r.a.) anlatıyor: "Babam dedi ki: "Rüyamda Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i gördüm ve:

"Bu senin ümmetinin elinden çektiğim nedir?" diye sordum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

"Onlara beddua et." buyurdu. Ben de: "Allahım, beni bunlardan daha hayırlılarına ulaştır ve bunlara da benden daha fenâsını musallat et." dedim, dedi. Ertesi sabah İbn Mülcem tarafından öldürüldü.

Yaşlılardan birisi de şöyle anlatıyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i rüyamda gördüm ve benim için istiğfar etmesini kendisinden diledim. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bana iltifat etmedi. Ben de:

"Ey Allah'ın Resûlü, Câbir'den gelen bir rivâyette senin hiç kimseye, "Hayır, olmaz." dediğin duyulmamıştır. Hâlbuki bana yok diyorsun, dedim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bana dönerek:

"Allah seni mağfiret etsin." buyurdu."

Abdülmuttalib'in oğlu **Abbâs** (r.a.) diyor: "Câhiliyyet devrinde Ebû Leheb'i sever, onunla düşer kalkardım. Nihâyet ölümünde, hakkında nâzil olan âyet de nâzil olduktan sonra durumunu merak ettim ve kendisini rüyamda görmemi Allah'tan diledim. İki yıl sonra kendisini ateşler içinde kıvranırken gördüm ve durumunu sordum. Ebû Leheb: "İşte gördüğün gibi

yanıp gidiyorum. Azâbım hiç durmuş değildir. Yalnız Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in doğumunu bana müdeleyen Cüveyriye'nin haberine sevindim de bir köle âzâd ettim. İşte bu sebeple her Pazartesi azâbım biraz hafifler." dedi."

Abdülvahid b. Zeyd anlatıyor: "Hacca gitmiştim. Yanımda bir genç durmadan Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e salât ü selâm getirip duruyordu. Bâzı yerlerde okunması daha uygun bâzı duâlar olduğu halde gene her yerde duâ yerine salât ü selâm getiriyordu. Bu, dikkatimi çekti. Durumu kendisinden sordum. Genç anlattı: "Babam ile beraber hacca gelmiştik. Yolda uyudum. "Kalk, baban öldü." dediler. Kalktım baktım ki babam ölmüş. Aynı zamanda yüzü de kararmış. Ölümü ve ayrıca yüzünün kararması beni fazlası ile üzdü. Bu üzüntü arasında tekrar uyuya kaldım. Bu sırada rüyamda dört siyahinin ellerinde demir kamçılar olduğu halde babama doğru yaklaştıklarını ve tam vuracakları sırada yüzü nurlu bir zâtın göründüğünü ve onlara dönerek: "Vurmayın." dediğini ve eli ile babamın yüzünü meshederek nurlandırdığını ve "Artık uyan, baban nurlanmıştır." dediğini gördüm. "Sen kimsin?" diye sorduğumda, "Ben peygamberim, bana salât ü selâm getirdiği için ona şefâat ettim." dedi. Uyandım, durumu düzelmiş gördüm. Bunun için ben de salâvat-ı şerîfeye devâm ediyorum." dedi."

Ömer b. Abdülazîz diyor: "Gece Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i rüyamda gördüm. Ebû Bekir ve Ömer (r. anhümâ) da yanında oturuyorlardı. Ben de selâm verdim ve oturdum. Biz otururken Ali ve Muâviye (r. anhümâ) da geldiler, sonra kapı kapandı. Onlara bakıyordum; ilk çıkan Hz. Ali oldu ve çıkarken: "Kâbe'nin Rabbi hakkı için, benim işim bitti." dedi. Sonra Muâviye çıkarak: "Kâbenin Rabbi hakkı için, Rabbim beni mağfiret etti." dedi.

Abdullah ibn Abbâs bir defa uykusundan uyanınca, "İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn. Vallahi Hüseyin öldürüldü." dedi. Bu, Hüseyin'in öldürülmesinden evvel idi. Etrafındakiler bunu kabul etmediler. O da: "Ben Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i rüyamda gördüm, elinde bir bardak kan vardı. Bana: "Benden sonra ümmetimin ne yaptığını biliyor musun? Onlar oğlum Hüseyin'i öldürdüler ve işte bu bardaktaki kan, onun ve arkadaşlarının kanıdır. Bunu Allah'a arz ediyorum." dedi, diye söyledi. Aradan yirmi dört gün geçtikten sonra, rüyâyı gördüğü gün, Hz. Hüseyin'in şehîd edildiği haberi geldi.

Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) rüyada görüldü. “Ne oldun?” diye soranlara, “Lâ ilâhe illâllah dedim, Allah da beni cennete koydu.” dedi.

---

[256]. Buhârî ve Müslim rivâyet etmiştir.

ŞEYHLERİN UYKULARININ AÇIKLANMASI

Şeyhin biri anlatıyor ve diyor ki: "Mütemmim ed-Devrakî'yi rüyamda gördüm ve:

"Allah sana ne muâmele yaptı?" diye sordum. O:

"Beni cennette dolaştırdılar ve Allahu Teâlâ: "Nasıl hoşuna gitti mi, burada hoşuna giden bir şey var mı?" diye sordu. Ben de: "Yâ Rab, hayır. Hiç biri hoşuma gitmedi." dedim. Allahu Teâlâ: "Eğer hoşuna giden bir şey olsa, seni onunla baş başa bırakır ve kendime almazdım." buyurdu, dedi."

Hüseyin'in oğlu Yûsuf'u rüyada gören birisi: "Allahu Teâlâ sana ne muâmele yaptı?" diye sordu. Yûsuf da: "Şaka ile ciddîyi karıştırmadığım için Allahu Teâlâ beni affetti." dedi.

İsmâil'in oğlu Mansûr diyor: "Abdullah el Bezzâr'ı rüyamda gördüm. Allahu Teâlâ senin hakkında ne muâmele yaptı?" diye kendisinden sordum. O da: "Allahu Teâlâ beni mânevî huzuruna aldı ve ikrar ettiğim bütün kusurlarımı affetti, yalnız utanarak îtiraf edemediğim bir kusurumu affetmedi. Beni kan ter içinde bıraktı, hattâ yüzümün eti döküldü." dedi. "Bu günah ne idi?" diye kendisinden sorduğumda, "Bir defa genç bir çocuğun yüzüne baktım, hoşuma gitti. İşte bunu Allah'ın huzurunda ikrar etmekten utandım." dedi."

Ebû Câfer es-Sıdelânî diyor: "Etrafında fakirlerden bir topluluk olduğu halde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i rüyamda gördüm. Tam bu sırada gök kubbesi açıldı. İki melek indi. Birinin elinde bir leğen diğerinin elinde bir ibrik vardı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in elini ve oradakilerin de ellerini yıkadılar. Sıra bana gelince, leğeni benim önüme koydukları vakit, meleklerden biri diğerine, "Onun elini yıkama, çünkü o onlardan değildir." dedi. Bunun üzerine ben Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e: "Sen, kişi sevdiği ile beraberdir." buyurmadın mı?" dedim. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de: "Evet." deyince ben: "Ey Allah'ın Resûlü, işte ben sizi ve bu fakirleri severim." dedim. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) elime dökmesi için meleğe emir verdi."

Cüneyd diyor: "Rüyamda insanlara vaaz ediyordum. İnsan sûretinde bir melek karşıma dikildi ve:

"Allah'a insanı en çok yaklaştıracak amel nedir?" diye benden sordu. Ben:

“Ölçülü ve şerîata uygun şekilde yapılan gizli ameldir.” diye cevap verdim. Melek geri dönerken:

“Vallahi, başarılı bir cevap.” dedi.”

Mecme’ rüyada görüldü ve: “Durumu nasıl buldun?” diye kendisinden soruldu. Cevabında: “Vallahi, zâhidler dünya ve âhiretin hayrını bir araya topladılar.” dedi.

Şamlı zâtın biri Âlâ b. Ziyad’a:

“Rüyamda seni cennetlik gibi gördüm.” dedi. Âlâ yerinden kalktı, adama doğru yaklaştı ve:

“Belki şeytan beni azdırmak istedi, muvaffak olamadı. Bu sefer beni mağrur edip helâk etmek için seni gösterdi.” dedi. Muhammed b. Vâsî:

Rüya insânı sevindirmeli fakat mağrur etmemeli.” dedi.

Sâlih b. Beşir diyor: “Atâ es-Süllemî’yi rüyamda gördüm. Kendisine:

“Allah sana rahmet etsin, hayatını hep hüzün ve üzüntü içinde geçirdin, şimdi durumun nasıldır?” diye sordum. O da:

“İşte o uzun hüzün beni uzun huzur ve istirahate ulaştırdı.” dedi. Ben:

“Derecen nerelerdedir?” diye sordum. O da:

“Sıddîklar, şehidler ve peygamberlerle beraberdir.” dedi.

Zurâre b. Ebî Evfâ’ya: “Rüyada size göre hangi amel daha makbuldür?” diye sordular. O da: “Mukadderata rızâ ile kısa emellerdir.” dedi.

Yezîd b. Mez’ûr da: “Evzâî’yi rüyamda gördüm. Kendisine:

“Beni Allah’a yaklaştıracak bir ameli bana öğret.” dedim. O da:

“Ben burada âlimlerin, sonra da dünyada hüzün içinde bulunanların derecelerinden üstün derece görmedim.” deyince yaşlı olan Yezîd, bundan sonra ağlaya ağlaya gözleri görmez hâle geldi.

İbn Uyeyne ölmüş olan kardeşini rüyasında görüp durumunu sorunca, kardeşi: “Tövbe ettiğim bütün günahlarımı Allahu Teâlâ bağışladı, yalnız tövbe etmediklerimi bağışlamadı.” dedi.

Ali et-Talhî diyor: “Rüyamda dünya kadınlarına benzemeyen bir kadın gördüm ve:

“Sen kimsin?” diye sordum. O:

“Ben hurîlerden biriyim.” dedi. Ben:

“Benimle evlenir misin?” diye kendisinden sordum. O:

“Beni efendimden iste ve nikâh paramı ver.” dedi. Ben:

“Senin nikâh paran nedir?” diye sordum. O:

“Dünya âfetlerinden kendini korumaktır.” dedi.

İshak el-Harbî’nin oğlu İbrahim: “Zübeyde hanımı rüyamda gördüm ve:

“Allahu Teâlâ sana ne muâmele yaptı?” diye sordum. O:

“Allahu Teâlâ beni mağfiret etti.” dedi. Ben:

“Mekke yolundaki inşaatlarından ve akıttığın sulardan ötürü mü?” diye sordum. O:

“Yaptığım o hayırlar, mal sâhiplerine gitti. Çünkü onlar meşrû şekilde edinilmiş servetler değillerdi. Ancak Rabbim beni o niyetimle, yâni insanlara hayır maksadını güttüğüm için affetmiştir.” dedi.”

Süfyân-ı Sevrî öldüğü vakit, rüyada kendisini görenin birisi:

“Allahu Teâlâ sana ne muâmele yaptı? diye sordu. Süfyan:

“Ayağımın birini sırat köprüsüne, ikincisini ise cennete attım.” dedi.

Ahmed b. Ebû’l-Havârî diyor: “Yüzü parlayan çok güzel bir kızcağız gördüm. Öyle güzellik hiç görmemiştim. Kendisine:

“Bu güzelliği nereden aldın?” diye sorduğumda, o:

“Sen bir gece ağladın ya, işte o zaman senin gözyaşlarından aldım yüzüme sürdüm ve yüzüme bu parlaklık ondan geldi.” dedi.”

Kettânî diyor: “Cüneyd’i rüyamda gördüm ve:

“Allah sana ne muâmele yaptı?” diye sordum. Cüneyd:

“O işâret ve o ibârelerin hepsi boşa gitti. Yalnız gece vakti kıldığım iki rekât namaz benim bağışlanmama sebep oldu.” dedi.”

Zübeyde rüyada görüldü ve Allahu Teâlâ’nın kendisine ne muâmele ettiği soruldu. Zübeyde de: “Şu dört kelime ile Allahu Teâlâ beni bağışladı.” dedi. Bunlar, “Lâ ilâhe illâllah”dır. Bunlarla ömrüm bitti, ibâdete lâyık Allah’tan başka kimse yok. Onunla mezarıma girdim, ibâdete lâyık Allah’tan başka kimse yok, onunla başbaşa kaldım, ibâdete lâyık Allah’tan başka kimse yok, onunla Allah’a mülâki oldum, sözleridir.” dedi.

Bişr rüyada görülmüş ve: “Allahu Teâlâ sana ne muâmele yaptı?” diye sorulmuş. Bişr de: “Allah bana rahmet ve merhamet etti ve: “Ey Bişr, benden o kadar korkmaktan utanmadın mı?” buyurdu, demiştir.

Ebû Süleyman Dârânî rüyada görülüp durumu kendisinden soruldukta: “Rabbim bana merhamet etti, ancak bana en çok zararı dokunan, insanların parmak ucu ile beni birbirlerine göstermeleri oldu.” dedi.

Ebû Bekir el-Kettânî diyor: “Rüyamda çok parlak bir genç gördüm. Kendisine:

“Sen kimsin?” diye sordum. O:

“Ben takvâyım.” dedi. Ben:

“Nerede otururşun?” diye sordum. O:

“Bütün mahzun gönüllerde.” dedi. Sonra siyah bir kadın gördüm ve:

“Sen kimsin?” diye sorduğumda, o:

“Ben hastalığım.” dedi. Ben:

“Nerede iskân edersin?” diye sorduğumda o:

“Neşeli gönüllerde.” diye cevap verdi. Uykumdan uyandıktan sonra artık gülmemeye karar verdim.”

Ebû Saîd diyor: “Rüyamda İblis’in bana saldırdığını gördüm. Sopayı alıp ona vurmak istediğimde, bir ses: “İblis bu sopadan korkmaz. O ancak kalpte parlayan îman nûrundan korkar.” dedi.”

Mesûhî diyor: “Rüyamda İblis’i çıplak olarak gördüm. Kendisine: “İnsanlardan utanmıyor musun?” dediğimde, o: “Aman sen de, şu insanlardan mı bahsediyorsun? Bunlar gerçek insan olsaydı çocukların top oyuncağı gibi akşam-sabah benim elimde oyuncak olmazlardı.” dedi ve devamla: “Asıl insanlar bunlar değil, onlar başkalarıdır. Beni hasta eden de onlardır.” dedi ve eli ile gerçek sûfîleri gösterdi.”

Ebû Saîd el-Harrâz diyor: “Şam’da bulunuyordum. Rüyamda Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in, Ebû Bekir ve Ömer’e (r. anhümâ) dayanarak bana doğru geldiğini gördüm. Ben de şiir gibi bir şeyler söylüyordum. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) göğsüme vurarak: “Bunlar, şerri hayrından çok olan şeylerdir.” buyurdu.

Ebû Uyeyne diyor: “Rüyamda Süfyân-ı Sevrî’yi cennet ağaçlarında, ağaçtan ağaca uçar gibi gördüm. O da: “İşte amel edenler böyle mükâfat görürler.” dedi. Ben kendisine: “Bana vasiyet et.” dedim. O da: “İnsanlarla muârefeni azalt.” dedi.”

Ebû Hâtem er-Râzî’nin Kabîse’den rivâyetinde Kabîse diyor ki: “Süfyân-ı Sevrî’yi rüyamda gördüm ve: “Allahu Teâlâ senin hakkında ne gibi muâmelede bulundu?” diye sordum. Süfyân-ı Sevrî şiir olarak meâlen şöyle dedi:

“Açıkça Rabbime baktım. Rabbim bana “Hoş geldin, senden râzıyım. Çünkü gece karanlığı bastığı vakit sen, beni arzulayan ve iştiyâk içinde olan bir kalp ile uyanık ve ayakta idin. İşte her şey önünde, istediğin köşkü beğen, daima beni ziyaret et. Zîra ben senden uzakta değilim.” buyurdu.

Şiblî ölümünden üç gün sonra rüyada görüldü ve ne muâmele gördüğü sorulunca, hesapta Allahu Teâlâ’nın kendisiyle bir münakaşaya giriştiğini ve tam ümîdini yitireceği sırada Allahu Teâlâ kendisini rahmetine garkettiğini söyledi.

Benî Âmir’in mahdumu öldükten sonra rüyada görüldü ve Allahu Teâlâ’nın kendisine ne gibi muâmelede bulunduğunu sorduklarında, Allahu

Teâlâ'nın kendisini mağfiret edip muhabbet edenlere hüccet olarak gösterdiğini söyledi.

Sevrî rüyada görülmüş ve Allahu Teâlâ tarafından kendisine ne gibi muâmele yapıldığı sorulmuş, Allahu Teâlâ'nın kendisini mağfiret ettiğini söylemiştir.

Abdullah b. el-Mübârek'e: "Durumun nasıl?" diye sorduklarında, O: "Her gün iki defa Allah ile mülâkî olurum." demiştir.

Yine birisi rüyada görülüp durumu soruldukta, "İnceden inceye hesâba çekildik, sonra lütuf ve keremiyle âzâd edildik." demiştir.

Mâlik b. Enes (r.a.) rüyada görüldü ve: "Allahu Teâlâ sana ne muâmelede bulundu?" diye sorulunca, Hz. Osman'ın cenazeyi gördüğü vakit söylediği "Lâ ilâhe illâllahül hayyüllezî lâ yemût." sözü ile Allah beni affetti." dedi.

Hasan-ı Basrî öldüğü gece rüyada görüldü ve sanki gök kapıları açılmış, bir dellâl, "Allahu Teâlâ›nın kendisinden râzı olduğu Hasan-ı Basrî geldi." diye seslendi.

Câhiz rüyada görüldü ve: "Allahu Teâlâ sana ne muâmele yaptı?" diye soruldu. O da şiir hâlinde:

"Kıyâmet günü, defterinde bulduğun vakit seni sevindirecek yazıdan başka bir şey yazmam" dedi.

Cüneyd İblis'i rüyasında çıplak vaziyette görünce:

"İnsanlardan utanmıyor musun?" dedi. İblis:

"Bu insanlardan mı? Bunlar utanılacak kimseler değiller. Asıl utanılacak insanlar Bağdad'ın Şevniziyye mescidindeki İnsanlardır. Beni eriten ve ciğerlerimi yakan onlardır." dedi.

Cüneyd diyor ki: "Uyanır uyanmaz doğruca o mescide gittim. Orada başlarını önlerine eğmiş düşünen bir takım insanlar gördüm. Onlar beni görünce, "Sakın o mel'ûn'un sözüne aldanma!" dediler.

Nasr-ı Âbâzî Mekke'de öldükten sonra rüyada görüldü ve Allahu Teâlâ'nın kendisi hakkındaki muâmelesi soruldu. O: "Eşrafın itâbı gibi itâb edildim, yâni hafifçe kınandım. Buluşmaktan sonra ayrılık olur mu, diye nidâ olundum. Ben de: Olmaz ey Rabbim, dedim. Böylece başımı lâhde koymadan Rabbime ulaştım." dedi.

Utbetü'l-Gulâm rüyasında güzel bir hûrî gördü. hûrî kendisine:

"Ben sana âşığım, dikkatli davran da buluşmamıza engel olacak şeylere başvurma." dedi. Utbe de:

"Dünyayı üç talâk ile boşadım, sana ulaşıncaya kadar devam edecek ve onun tarafına bakmayacağım." dedi.

Denildi ki: "**Eyyûb-i Sahtiyânî** âsîlerden birisinin cenâzesini görür. Namazını kılmamak için kapının ardında saklanır. Sonra ölüyü birisi rüyasında görür ve: "Allahu Teâlâ sana ne muâmelede bulundu?" diye sorar. Adam: "Allah beni affetti. Fakat sen Eyyüb'a git şu âyeti oku." dedi:

قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ
خَشْيَةَ الْإِنفَاقِ

"De ki: "Rabbimin rahmet hazînelerine siz mâlik olsaydınız, o zaman harcama(ktan tükenir) **korkusuyla muhakkak cimrilik ederdiniz."** (İsrâ suresi, 17/100)

Diğer birisi de şöyle anlatıyor: "**Dâvud-ı Tâî** öldüğü gece bir nûr gördüm. Ayrıca bâzı meleklerin inip çıkmakta olduklarını da gördüm. Bunun üzerine onlara niçin telâşlandıklarını ve bu gecenin hangi gece olduğunu sordum. Onlar da: "Bu gece Dâvud-ı Tâî'nin öldüğü gecedir. Cennet onun için hazırlanmıştır." dediler."

Ebû Saîd es-Sahhâm diyor: "**Sehl-i Sa'lûkî**'yi rüyamda gördüm. Kendisine:

"Ey Şeyh," diye hitab ettiğimde o:

"Şeyhliği bırak." dedi. Ben:

"Biz seni şeyh olarak tanıyorduk." dedim. Dedi ki:

"O doğru ama onun bana bir faydası olmadı." dedi. Allahu Teâlâ'nın kendisine ne muâmele ettiğini sordum.

"Avâmın bana sordukları bâzı dînî meseleleri cevaplandırmak sâyesinde Allahu Teâlâ beni mağfiret etti." dedi."

Ebû Bekir er-Reşîd, **Muallim Muhammed et-Tûsî**'yi rüyamda gördüm. Bana dedi ki: "Terbiyeci Ebû Saîd es-Saffâr'a söyle ki:

"Uyandım durumu kendisine anlattım. O: "Her Cuma ziyâretine giderdim, bu Cuma gidemedim." dedi.

İbn Râşid diyor: "İbn-i Mübârek'i öldükten sonra rüyamda gördüm ve kendisine:

"Sen ölmüş değil misin?" diye sordum. O:

"Evet" dedi. Bunun üzerine ben:

"Allahu Teâlâ sana ne muâmele yaptı?" diye sordum. O:

"Allahu Teâlâ bütün kusurlarımı bağışladı." dedi.

"Süfyân-ı Sevrî ne hâldedir?" diye sordum. O:

"Sus. O, nebîler, sıddîklar ve şehidlerle beraberdir." dedi."

Rebî b. Süleyman da: "Ölümünden sonra İmâm-ı Şâfiî hazretlerini rüyamda gördüm ve:

"Allahu Teâlâ sana ne gibi muâmelede bulundu?" diye sordum. O:

"Allahu Teâlâ beni altından bir kürsüde oturttu. Üzerime inci ve güzel kokular saçtı." dedi.

Hasan-ı Basrî'nin öldüğü gece, adamlarından birisi rüyasında bir dellâlın:

إِنَّ اللهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ
وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

"Gerçek, Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim hânedanını, İmran ailesini âlemlerin üzerine mümtaz kıldı." (Âl-i İmrân suresi, 3/33) âyetini okuduktan sonra devamla: "Zamanının adamlarından da Hasan-ı Basrî'yi tercih etti." dedi.

Ebû Yâkub el-Fârî ed-Dakîkî de rüyamda, herkesin peşinden koştuğu uzun boylu bir adam gördüm ve:

"Bu adam kimdir?" diye sordum. Onlar da:

"Üveys el-Karnî'dir." dediler. Hemen yanına gittim ve:

"Bana vasiyet et. Allah sana rahmet etsin." dedim. Suratını bana ekşitti. Ben:

"İrşâd olmak istiyorum, bana ne kızıyorsun? Beni irşâd et." dedim. Bunun üzerine bana yöneldi ve:

"Rabbinin rahmetini, Rabbinin sevgisinde ara ve gadabından da isyan etmemek ile çekin. Bu arada O'ndan ümîdini kesme" dedi. Ve beni bırakarak ayrıldı.

Ebû Bekir b. Meryem: "Verka b. Bişr el-Hazremî'yi rüyamda gördüm ve:

"Ne oldu?" diye kendisinden sordum. O:

"Birçok zahmetten sonra kurtuldum." dedi. Ben: "Hangi ameli daha faydalı buldunuz?" dedim. O da:

"Allah korkusundan akıtılan gözyaşlarını." diye cevap verdi."

Yezîd ibn Nuâme diyor: "Basra'da çıkan büyük tâun hastalığında ölen bir kızcağızı babası rüyasında gördü ve:

"Kızım, âhiretten bana bir haber ver." dedi. Kızı:

"Büyük bir olay karşısındayız. Biliyoruz ama amel edemiyoruz. Siz ise biliyorsunuz fakat amel etmiyorsunuz. Vallahi, iki rekât namaz veya bir tesbih Allah katında bütün dünyalıktan sevimlidir." dedi."

Utbetü'l-Gulam'ın adamlarından birisi diyor: "Utbe'yi rüyamda gördüm ve:

"Allah sana ne muâmele yaptı?" diye sordum. Utbe:

"Senin evde yazılı olan o duâ sâyesinde cennete girdim." dedi. Sabahleyin evi aradım, bir de Utbe'nin kendi el yazısı ile yazılmış duvardaki şu meâlde olan yazıyı buldum: "Ey sapıkları hidâyet eden, ey günahkârlara merhamet eden, ey sürçenlerin sürçmesini yok eden, büyük tehlikede olan bu kuluna ve bütün Müslümanlara merhamet et ve bizi öldükten sonra da yaşayıp merzûk olan peygamberler, sıddîklar, şehidler ve sâlihlerle haşret. Âmin, ya Muîn!" duâsını yazılı buldum." dedi." (Bizleri de Allah bu zümreye ilhak buyursun. Âmin.)

Mûsâ b. Hammad: "**Süfyân-ı Sevrî**'yi cennette ağaçtan ağaca uçarken gördüm. Buna ne sayede ulaştığını kendisinden sordum. O da: "Verâ sâyesinde bu mertebeye ulaştım." dedi. Bu arada Âsım'ın oğlu Ali'nin durumunu sordum. O da: "Ona bakma; o, yıldızlar gibi yükseklerde görülür." dedi."

Tâbiînden olan zâtın biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i rüyasında görmüş ve: "Bana vaaz et." demiş. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): "Evet, noksanını araştırmayan noksandır. Noksanda olan için de ölüm daha hayırlıdır." buyurmuştur.

İmâm-ı Şâfiî (Allah rahmet etsin) diyor: "Bugünlerde bir şeye canım sıkılmış ve çok üzgündüm. Sıkıntımı Allah'tan başka kimse bilmiyordu. Akşam rüyamda birisi bana gelerek:

"Ey İdris'in oğlu Muhammed! Sen şu duâya devâm et: "Allahım, ben kendime ne kâr, ne de zarar sağlayabilirim. Ne hayatımı devâm ettirebilir, ne ölür, ne de dirilebilirim. Senin verdiğinden başka bir şeyi alamadığım gibi, senin beni koruman dışında da hiç bir şeyden korunamam. Allahım! Söz, iş, sıhhat ve âfiyette senin sevip râzı olduğun şeye beni muvaffak kıl." Sabahleyin uyanınca bu duâyı hatırladım ve hemen buna devâm ettim. Akşam olmadan Allahu Teâlâ sıkıntımı kaldırdı ve istediğimi bana gönderdi. Siz de bu duâya devâm edin ve bunu unutmayın."

İşte bunlar, ölünün hallerini açıklayan mükâşefe yollarının bir bölümü ve Allah'a yaklaştıran yollardan bir kısmıdır. Şimdi sûra üfürülmekten başlayarak ya cennet (Allah hepimize nasîb etsin) veyâ cehennem (Allah korusun) olmak üzere sonuna kadar olan bütün halleri açıklayalım.

İKİNCİ BÖLÜM

Burada; sûra üfürmek, mahşer yeri, halkı, sıfatları, terlemeleri, kıyâmetin süresi, kıyâmet gününün dehşeti, sıkıntısı ve isimleri, günahların sûrî keyfiyeti, mizânın vasfı, şefâatin şekli, havuzun durumu, cehennemin vasfı ve zorluğu, bukağıları, yılan ve akrepleri, cennetin vasıfları, çeşitli nîmetleri, cennetin katları ve sayıları, kapıları, köşkleri, duvarları, ırmakları, meyveleri, cennetliklerin elbiseleri, yatak ve döşemeleri, yemeklerinin vasıfları, hûri ve gılmanları, Allahu Teâlâ'nın cemâline nazar ve Allahu Teâlâ'nın geniş rahmeti anlatılacak ve inşâallah İhyâu Ulûmi'd-Dîn Kitâbı da bununla sona erecektir.

SÛRA ÜFÜRMENİN KEYFİYETİ

Yukarıda yaptığımız açıklamalarla, ölünün can çekişirken çektiği ıztırabları, son nefesteki tehlikesini, mezarın karanlığını, yatağının kurtlar yatağı olduğunu, sonra Münker ve Nekir meleklerinin sorularını, kabir azâbını ve Allah'ın gadabına uğramışsa mezarın tehlikesini öğrenmiş bulunuyorsun. Bunların hepsinden büyüğü, ileride sûra üfürüleceği, dirileceği, mahşer yerine sevk edilip yaptıklarının, azından ve çoğundan Allah'ın huzurunda hesap vereceği, sevap ve günâhını bilmesi için terazi kurulacağı, sonra ince ve keskin olan sırattan geçeceği, sonra saâdet veya şekavetle çağırılacağı ve mahşer yerinde bekleyeceği hususlardır. Bunlar öyle zor hallerdir ki bunları bilmek ve bunlara inanıp bunları tasdîk etmek lâzımdır. Aynı zamanda bunların üzerinde çok düşünmek gerekir ki, bu düşünce sayesinde onlara hazırlanmış olsun.

Ne yazık ki, çoğunluğun içinde, bugüne samimî bir îman yoktur. Gönüllerinin derin noktasında bu hususlar gereği gibi yerleşmemiştir. Dünyanın şiddetli sıcak ve soğukları için bütün imkânları ile hazırlandıkları halde cehennemin hararet ve zemherisi için hazırlanmamaları, bunun açık delîlidir. Kendilerine âhiretten sorulduğu vakit, "Evet, doğru diyorsun." diye dilleri ile ondan bahsederken kalpleri gaflet içindedir. Bir adama, yemeğinde zehir olduğu söylendiği vakit, "Evet doğru diyorsun." diye dilleri ile adamı tasdîk ettiği halde yine o yemekten yerse dili ile inanmış, işi ile yalanlamış olur ki, iş ile yalanlamak, dil ile yalanlamaktan daha önemlidir.

Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîs-i kudsîde:

قَالَ اللهُ تَعَالَى :شَتَمَنِي ابْنُ اٰدَمَ، وَمَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَشْتَمَنِي،

وَكَذَّبَنِي وَمَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يُكَذِّبَنِي، أَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ فَيَقُولُ :إِنَّ

لِي وَلَدًا، وَأَمَّا تَكْذِيبُهُ فَقَوْلُهُ :لَنْ يُعِيدَنِي كَمَا بَدَأَنِي

"Allahu Teâlâ buyuruyor ki: "Âdemoğlu benim hakkımda kötü söyledi. Hâlbuki hakkımda kötü söylemesi doğru olmaz. Âdemoğlu beni yalanladı, hâlbuki beni yalanlaması doğru olmaz. Beni şetmetmesi, bana evlâd isnâd etmesindedir. Beni yalanlaması da; beni yarattığı gibi, bir daha diriltmez ve iade edemez, demesindedir."[257] buyurdu.

Dirilip haşrolmayı yakînen tasdîkteki kusuru, bu görülen âlemde bu gibi şeyleri anlamaktaki noksanlığından ileri gelmektedir. İnsan canlıların doğum yapmalarını görmese de kendisine; Allahu Teâlâ şu nutfeden âkil, âlim, kâmil, tasarruf sâhibi böyle mükemmel bir insan yaratıyor dense, onu tasdîk etmek istemez. Bunun için Allahu Teâlâ:

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ

"İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki, şimdi o, açıktan açığa aşırı bir muhâsım (kesilmekte)**dır."** (Yâsîn suresi, 36/77) buyurmuştur. Diğer âyette:

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى

ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى

"İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanıyor. O, dökülen meniden bir damla su değil miydi? Sonra o meni bir kan pıhtısı olmuş, derken, Allah onu insan biçimine koyup yaratmış, (uzuvlarını) **düzenlemiştir. Hulâsa, ondan erkek-dişi iki sınıf çıkarmıştır."** (Kıyâme suresi, 75/36-39) buyurmuştur.

İnsanın yaradılışındaki acâyip haller, âzalarının terkibindeki ihtilâflar, onun tekrar dirilmesinden çok daha önemlidir. Allahu Teâlâ'nın sanat ve kudretindeki bir acâibatı müşâhede edip görebilen, daha öldükten sonra dirilmeyi nasıl inkâr edebilir? Şâyet îmânında zayıflık varsa, onu ilk yaratılıştaki inceliklere bakarak kuvvetlendir. Zîra ikinci yaratış, bundan kolaydır. Şâyet buna îmânın kuvvetli ise, ona göre hareket edebilmen için ölüm ânını ve ölüm sonrası tehlikeleri düşünerek ona göre ayarlanmaya çalış, nefsine hâkim olmaya gayret et. Bu hususta fazla düşün, diğerlerinden örnek al ve Melik-i Cebbâr'a arzedilmek üzere kendini hazırla. Mezarda yatanların kulaklarına ilk değecek sûr sesini düşün. O öyle bir sestir ki, o sesle hemen herkesin başı ucundan mezarı yarılıp hepsi mezarından çıkacaktır. O andaki hâlini düşün. Baştan aşağı toprağa bürünmüş, rengin değişmiş, vücudun buruşmuş, sûrun şiddetinden gözün, gelen ses tarafına dikilmiş, herkes büyük üzüntü, sıkıntı ve telâş içinde haşrolur. Nitekim âyet-i celîlede:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ

إِلَّا مَنْ شَاءَ اللهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ

“(Birinci) **sûra üfürülmüş** (üfürülecek), **artık Allah’ın diledikleri müstesnâ olmak üzere, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölmüştür** (ölecektir)**. Sonra ona bir daha üfürülmüştür** (üfürülecektir)**. O anda görürsün ki** (ölüler dirilip) **ayakta bakınıp duruyorlar.”** (Zümer suresi, 39/ 68)

Diğer âyette:

فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ فَذَٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ
عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ

“Sûra nefh olunduğu vakit, o gün zor bir gündür. Hele kâfirler için hiç de kolay değil, çetin bir gündür.” (Müddessir suresi, 74/8-10) Yine:

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا

صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ

تَوْصِيَةً وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ

مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ

مَرْقَدِنَا هَٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ

“Siz doğru söyleyenlerdenseniz bu tehdid(in vukuu) **ne zaman,** (söyleyin) **derler. Onlar birbiriyle itişip dururlarken kendilerini yakalayacak bir tek sayhadan başkasını gözetmezler.** (İşte o zaman) **bunlar bir vasiyette bile bulunamazlar.** (Hattâ o vakit) **âilelerine dönecek halde değildirler. Sûra üfürülmüştür. Artık bakarsın ki onlar kabirlerinden** (kalkıp) **Rablerine doğru koşup gidiyorlar.** (O zaman şöyle) **demişlerdir: “Eyvâh bize, uyuduğumuz yerden bizi kim kaldırdı? Bu, çok esirgeyici Allah’ın va’d ettiği şey, gönderilen peygamberler meğer doğru söylemiş.”** (Yâsîn suresi, 36/48-52) buyurmuştur.

Ölünün önünde bu sûrdan başka bir şey olmasa da sade onun korkusu yine yeterdi. Zîra o, öyle bir haykırıştır ki, yalnız birincisiyle Allahu

Teâlâ'nın dilediği bâzı melekler müstesnâ, yer ve göklerde ne varsa hepsi ölür. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

كَيْفَ أَنْعَمُ وَصَاحِبُ الصُّورِ قَدِ الْتَقَمَ الْقَرْنَ وَحَنَى الْجَبْهَةَ

وَأَصْغَى بِالْأُذُنِ يَنْتَظِرُ مَتَى يُؤْمَرُ فَيَنْفُخُ

"Nasıl zevkleneyim ki, sûrun sâhibi sûru ağzına almış, yönünü çevirmiş, kulaklarını eğmiş, sûra üflemek için emir bekliyor."[258] buyurmuştur.

Mukatil anlatıyor: "Sûr, bir boynuzdur. İsrâfil aleyhisselâm bir boru gibi sûru ağzına almıştır. Bu boynuzun dâire genişliği, yer ve gökler gibidir. İsrâfil ne vakit sûra üfüreceği için gözünü Arş'a dikmiş, oradan emir beklemektedir. Birinci sûra üfürmekle Cebrâil, Mîkâil ve İsrafil'in de canını alır. Sonunda Azrâil de ölür. Böylece herkes öldükten sonra kırk yıl beklenir. Kâinatta canlı yoktur. Sonra Allahu Teâlâ İsrâfil aleyhisselâmı diriltir ve ikinci defa sûra üfürmekle emreder. Nitekim âyet-i celîlede: **"Sûra ikinci defa üfürülmüştür** (üfürülecektir)**. O anda görürsün ki** (ölüler dirilip) **ayakta bakınıp duruyorlar."** (Zümer suresi, 39/68) buyrulmuştur. Herkes ayağa kalkar ve yeniden dirilirler.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ben, peygamber olarak gönderildiğimde, sûrun sâhibine de sûr verildi. Onu ağzına aldı, bir ayağı ileride, bir ayağı geride, sûra üfüreceği zamanı beklemektedir. Aman, sûra üfürülmekten, onun dehşetinden Allah'a sığının."*[259] buyurmuştur.

İşte, insanların dirilecekleri andaki zillet ve inkisarlarını bu sayhadan meydana gelecek korkularını, saâdet veyâ şekavet gibi haklarında verilecek kesin hükmü beklemelerini ve bütün bunlardan meydana gelen hayret ve dehşetlerini düşün. Kendinin de onlarla beraber olacağını, herkesin ayak altında kalacağını hatırla. Hattâ o anda dirilen vahşî hayvanlar içinde bulunacağını, belki de dünyada şöyle bir mevki sâhibi, huzur ve refah içinde idiysen orada daha çok zillet ve perişanlık içinde bulunacağını, herkesin ayağı altında kalacağını hatırla. Hattâ o anda dirilen vahşî hayvanlar dahî boyunları bükük olarak, bu sûrun şiddetli sesinden mahşer yerinde toplanacaklarını düşün. Nitekim âyet-i celîlede:

وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ

"Vahşî hayvanlar bir araya toplandığı zaman." (Tekvîr suresi, 81/5) buyrulmuştur. Sonra şeytanlar da boyunları bükülmüş olduğu halde mahşer

yerine gelirler. Nitekim âyet-i celîlede:

“Binâenaleyh, Rabbine and olsun ki, biz onları da, şeytanları da elbette ve elbette mahşerde toplayacağız. Sonra onları behemehal cehennemin etrafında diz üstü hazır tutacağız.” (Meryem suresi, 19/69) buyurmuştur. İşte buna göre oradaki hâlini düşün ve kendine gel.

---

[257]. Buhârî, Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[258]. Tirmizî, Ebû Saîd’den (r.a.) rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

[259]. Buhârî’nin rivâyetinde: *“İsrâfîl yaratılalı beri elinde Sûr beklemektedir”* şeklinde bir rivâyet vardır.

MAHŞER YERİ VE MAHŞER HALKININ DURUMU

Dirildikten sonra, insanların çıplak, yalın ayak ve sünnetsiz olarak mahşer yerine nasıl sevk edileceklerini düşün. Mahşer yeri beyaz, dümdüz, hiç eğri büğrülüğü, girinti ve çıkıntısı olmayan, insanoğlunun saklanacağı bir perdesi bulunmayan düz bir ovadır. Her tarafı aynıdır. İnsanlar posta posta mahşer yerine sevk edilir. Bütün sınıf ayrılıklarına rağmen her tarafta gelmiş geçmiş insanları bir araya toplayan Allah'ı noksan sıfatlardan tenzîh ederim. O, birinci üfürmekle onları sevk etti ve ikinci üfürmekle de bir araya topladı. O günde, gönüllerin ondan korkmaları ve gözlerin de O'nun önünde korku ile dikilip bir noktaya bakmaları haklarıdır.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir mübârek hadîsinde şöyle buyurmuştur:

يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى أَرْضٍ بَيْضَاءَ عَفْرَاءَ كَقُرْصِ

النَّقِيِّ لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ لِأَحَدٍ

"İnsanlar kıyâmet günü beyaz ve fakat fazla beyaz olmayan, tozdan temizlenmiş kül rengi toprak gibi, orada kimse için sığınacak bir yer de bulunmayan yerde haşr olurlar."[260] buyurmuştur. Sen o yeri bugünkü dünya gibi sanma. Benzerlik yalnız isimdedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ

"O günkü yer başka bir yere, gökler de başka göklere tebdil olunacaktır." (İbrâhim suresi, 14/48) buyrulmuştur. İbn Abbâs (r.a.) diyor: "Yeryüzü değişir, ağaçları, dağları, vâdileri ve ovaları kaybolur. Ukaz ovası gibi uzayıp gider. Gümüş gibi parlak, üzerine kan dökülmemiş, üzerinde günah işlenmemiş, göklerinin güneş, ay ve yıldızları gitmiş bir yerdir."

Ey âciz insan! O günün şiddet ve dehşetini bir düşün. Geçmiş ve gelecek bütün yaratıklar bir arada toplanacak; yıldızlar, ay ve güneş kararıp dökülecek, yer kapkaranlık olacak, bu arada gökler yarılıp dürülecek, melekler bile dikilip kalacak O sûrun çıkardığı korkunç ses, o göklerin parçalanıp dökülmesi ne dehşet verici bir manzaradır. Gökler, erimiş bakır

gibi akacak, dağlar hallaç pamuğu gibi atılacak, insanlar yalın ayak ve yaya olarak yollara dökülecek. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يُبْعَثُ النَّاسُ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا قَدْ أَلْجَمَهُمُ الْعَرَقُ وَبَلَغَ

شُهُومَةَ الْأَذَانِ

"İnsanlar yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşrolurlar. Terler onları kulak yumuşağına kadar kaplar."[261] buyurmuştur. İşte insan, bütün bunları düşünmelidir. Hadîsi rivâyet eden, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in zevcesi Sevde (r.a.): "Ya Resûlâllah, kadın erkek karışık, herkes birbirine bakmaz mı? Bu nasıl olur?" deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"O gün, senin bildiğin gibi değil, kimse kimseye bakamaz. Herkesin telâşı kendine yeter."* buyurmuştur. Nitekim âyet-i celîlede:

لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ

"O gün bunlardan herkesin kendine yeter bir işi vardır." (Abese suresi, 80/37) buyrulmuştur. O öyle büyük ve dehşetli bir gündür ki, edeb yeri açık olduğu halde kimse kimseye bakamaz ve hiç kimse mahrem yerim görülecek diye telâşa kapılmaz. Nasıl olsun ki, insanların kimisi sürünerek, kimisi yüzüstü yürüyerek gider. Başkasına bakmaya kimin vakti ve imkânı olur.

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلَاثَةَ أَصْنَافٍ :رُكْبَانًا وَمُشَاةً،

وَعَلَى وُجُوهِهِمْ، الَّذِي أَمْشَاهُمْ عَلَى أَقْدَامِهِمْ قَادِرٌ عَلَى أَنْ

يُمْشِيَهُمْ عَلَى وُجُوهِهِمْ

"Kıyâmet günü insanlar üç sınıf olarak haşrolur. Bir kısmı binitli, bir kısmı yaya ve diğer bir kısmı yüzüstü sürünerek gider."

"Yüzüstü nasıl gidilir?" diye soranlara;

"Ayakları üstüne yürütmeye kadir olan, yüzüstü de yürütür."[262] buyurmuştur.

Ne yazık ki, ünsiyet etmediği her şeyi inkâr etmek, insanoğlunun tabiatindendir. Eğer yılanı yüzüstü şimşek gibi yürür görmese, ayaklarından

başkası üzerinde yürümeyi kabul etmezdi. Hattâ ayak üzerinde yürümeyi bile görmeyen, hiç bu vücud iki ayak üzerinde gider mi? diye inkâra kalkışırdı.

Sakın dünyadaki şeylerle mukayese edip kıyâmetin şâyân-ı hayret durumlarını inkâra kalkışma. Zîra sen, dünyayı görmeden, dünyadaki acayip halleri sana anlatsalar, onları çoktan inkâra kalkışırdın. Bir an için kendini mahşer yerinde çırıl çıplak olarak bulunduğunu ve hakkında ya cennetlik veya cehennemlik olarak hüküm verileceğini beklemekte olduğunu düşün. Bunun ne kadar dehşet verici olduğunu hatırla ve kendine gel.

---

[260]. Sehl b. Sa'd'dan, Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

[261]. Buhârî ile Müslim, Aişe'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

[262]. Tirmizî rivâyet etmiş ve hasendir, demiştir. Buharî ile Müslim'de de kâfirin yüzüstü sürüneceğine dâir rivâyet vardır.

TERLEMENİN KEYFİYETİ

Sonra da bütün yer ve gök ehlinin mahşer yerindeki izdihamını düşün. Melek, cin, insan, şeytan, vahşî ve ehlî hayvanlar, kuşlar hep bir arada toplanmış. Sonra güneş, bütün sıcaklığı ile tepelerine yaklaşmış, bir de Arş'ın gölgesinden başka gölge yok. Orada da mukarrebler gölgelenir. Arş'ın gölgesinde gölgelenen ile güneşin harareti altında kalanlar bir olur mu?

Sonra, insanların birbirine girmelerini, gizli işlerinin açığa çıkması ile meydana gelen utanç ve rezilliklerini, Allahu Teâlâ'nın huzuruna çıkmaktaki perişanlıklarını düşün. Bir aradaki sıkışık durumları güneş ve nefes sıcaklıkları, utanç ve korku ile gönül ateşlerini düşün.

Bu durumda her kılın dibinden çıkan terleri, bunların mahşer yerine akışları ve bu terlerin, bedenlerine doğru yükseldiğini, herkesin isyanına göre terlere gark olduğunu; kimisinin dizine, kimisinin göğsüne, kimisinin boğazına kadar terlere battığını ve hattâ bir kısmının ter suları içinde kaybolacak duruma geldiğini düşün.

İbn Ömer'in (r.a.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ حَتَّى يَغِيبَ أَحَدُهُمْ فِي

رَشْحِهِ إِلَى أَنْصَافِ أُذُنَيْهِ

"İnsanlar mahşer yerinde toplanıp Allah'ın huzuruna sevk edildikleri vakit, bâzıları kulaklarının yarısına kadar terlere batacaktır."[263] buyurmuştur. Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَعْرَقُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَذْهَبَ عَرَقُهُمْ فِي الْأَرْضِ

سَبْعِينَ بَاعًا وَيُلْجِمُهُمْ وَيَبْلُغُ أَذَانَهُمْ

"Kıyâmet günü insanlar öyle terlerler ki, terleri yetmiş kulaç derinlikte yere iner, sonra yukarı çıkar, kulaklarına kadar yükselir."[264] buyurmuştur.

Başka bir hadîste Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

قِيَامًا شَاخِصَةً أَبْصَارُهُمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً إِلَى السَّمَاءِ فَيُلْجِمُهُمْ

الْعَرَقُ مِنْ شِدَّةِ الْكَرْبِ

"Öyle bir kıyâm ile ayakta dururlar ki, kırk yıl gözlerini semâya dikerler, dehşetli sıkıntıdan terlere batarlar."[265] buyurmuştur.

Ukbe b. Âmir'in rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Kıyâmet günü güneş yere yaklaşır. Bunun tesîriyle insanlar terler. Onlardan bir kısmı topuklarına, bir kısmı dizlerinin yarısına, bir kısmı dizine, bir kısmı oyluklarına, bir kısmı koltuklarına, bir kısmı ise ağzına kadar terlere batar ve onlardan bir kısmını da ter tamamen kaplar."*[266] Resûl-i Ekrem (s.a.v.), ağzına kadar deyince ellerini ağzına getirmek ve terlere gark olur, buyurunca da elini başına götürmek sûretiyle durumu fiilen göstermiştir.

Mahşer halkının o dehşetli sıkıntıdan nasıl terlediklerini düşün. Bunlardan bâzılarının canlarından bıktıkları için, "Rabbim, cehenneme göndermekle de olsa beni bu sıkıntıdan kurtar." diyeceğini düşün. Bütün bunlar henüz hesab-kitap işleri başlamadandır. Sen de bunların arasında olacağını ve terlerinin ne dereceye kadar yükseleceğini düşün.

Şurasını da iyi bil ki; Allah rızâsı için yapılan hac, cihad, oruç, namaz, âmme hizmetinde bulunmak ve emr-i mâruf, nehy-i münker ağırlığına katlanarak dökülmeyen ve bedenden çıkarılmayan terler, orada kıyâmet topluluğunda mahşer yerinin rüsvaylık ve korkusundan dökülecek ve sıkıntılar orada artacaktır. Eğer Âdemoğlu, cehâlet ve aldanma hastalığından kurtulsaydı, dünyada tâat ve ibâdet uğrunda dökülen terlerin, o günün terlerinden çok ve çok daha ehven olduğunu bilirdi. O gün uzun ve azâbı şiddetli olan bir gündür.

---

[263]. Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir.
[264]. Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
[265]. İbn Adiy İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet etmiştir.
[266]. Hadîsi Ahmed rivâyet etmiştir.

KIYAMET GÜNÜNÜN UZUNLUĞU

Gözleri göklere dikilmiş, kalpleri parçalanmış olduğu halde kimse ile konuşmadan ve kimsenin işine bakılmadan mahlûkat, yemeden içmeden ve hava almadan üç yüz yıl bekleyecektir.

يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

"Büyük bir günde, âlemlerin Rabbi olan (Allah'ın hükmü) **için insanların** (kabirlerinden) **kalkacağı günde."** (Mutaffifîn suresi, 83/5-6) âyet-i celîlesinin tefsîrinde Katâde, "Üç yüz yıl bekleyecektir." dedi. Abdullah b. Ömer (r.a.) de diyor ki: Resûl-i Ekrem bu âyeti okuduğu vakit: *"Okları zarflarına istifli olarak dizdikleri gibi Allahu Teâlâ da sizleri mahşer yerinde toplayıp elli bin yıl bekleterek yüzünüze bakmadığı vakit haliniz nice olur?"*[267] buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî de: "Elli bin yıl yemeden içmeden ayak üzerinde bekledikleri kıyâmet gününü ne sanıyorsunuz? Tâ ki susuzluktan boyunları kopar, açlıktan mîdeleri yanar. İşte o zaman cehenneme sevk edilirler de oranın zakkumundan içirilirler."

Ne zaman ki elden dermandan kesilir, artık sıkıntıları son haddine varırsa, kendileri için şefaatçi aramak üzere birbirleriyle konuşmaya başlarlar. Hangi peygambere başvursalar, "Beni bırakın, ben nefsimle meşgulüm, kimseye bir şey yapamam. Rabbimiz bugün öyle gadablıdır ki, bugüne kadar hiç bir vakit böyle gadab göstermemiştir." der. En nihâyet Resûl-i Ekrem (s.a.v.), Allahu Teâlâ'nın izin verdiği kimselere şefâat eder.

Bugünün büyüklüğünü ve intizarın (beklemenin) şiddetini düşün de şu kısa ömründe isyâna sabretmek sana kolay gelsin. O günün uzunluğundan kendisine sorulan Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُ لَيُخَفَّفُ عَلَى الْمُؤْمِنِ حَتَّى يَكُونَ

أَهْوَنَ عَلَيْهِ مِنَ الصَّلَواةِ الْمَكْتُوبَةِ صَلَّاهَا فِي الدُّنْيَا

"Varlığım yed-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki, o gün mü'mine hafiflendirilir. Hattâ kıldığı bir farz namazdan daha ehven olur."[268]

buyurmuştur.

Sen de bu mü'minlerden olmaya gayret eyle. Ömründen bir nefes kalmışsa da o senin lehinedir. Hazırlık senin elindedir. Bu kısa günde o uzun gün için çalış ki, büyük kazanç sağlamış olursun. Bu kazancın için edindiğin sevincin sonu yoktur. Dünyaya ve dünyadaki yaşayışına önem verme. Bâzılarınca dünyanın ömrü diye farz edilen yedi bin yıl yaşasan ve bunu da boydan boya tâat ve ibâdet meşakkatiyle geçirsen yine kârlısın. Mukayese ettiğin vakit yorgunluğun az, kârın ise büyüktür.

---

[267]. Taberânî **"Kebîr"**inde rivâyet etmiştir.

[268]. Ebû Yâlâ ve Beyhaki, Ebû Sâid el-Hudrî'den rivayet etmişlerdir. Ceyyid sened ile başka rivayet yolları da vardır.

KIYAMETİN ZORLUKLARI VE İSİMLERİ

Ey âciz insan! Bu kadar önemli, süresi uzun, Sultânı kahredici, geleceği yakın olan bugün için hazırlan. O gün göklerin yarıldığını, yıldızların parçalandığını, dağların yıkıldığını, parlak yıldızların karardığını, güneşin dürülüp karardığını, dağların sürüldüğünü, hâmile develerin terk edildiğini, vahşî hayvanların bir araya toplandığını, denizlerin kızıp ateş aldığını, canların bedenlerden ayrıldığını, cehennemin hazırlandığını, cennetin süslendiğini, dağların yıkıldığını ve yerin alabildiğine uzadığını göreceksin. Göreceğin bugün için hazırlan.

O gün ki, o gün yerin şiddetle sarsıldığı, içindeki varlığını meydana çıkardığı ve herkese amelinin gösterilmesi için güruh güruh çıkarılacakları bir gündür.

O gün ki, yer ve gökler birbirine dürülür. O gün kıyâmet kopar, gök yarılır. Melek bir yanda durur ve Rabbinin Arş'ını o gün sekiz melek taşır. O gün sizden hiç bir şey saklanmamak üzere hepiniz Allah'a arz olunursunuz.

O gün, dağlar, rüzgârlar önündeki bulutlar gibi sağa sola sevk edilir. Yer, çıplak olarak meydana çıkar. O gün, yer yerinden sarsılır, dağlar yerinden oynar, hava olur. İnsanlar yerlere serilmiş döşekler gibi, dağlar, atılmış pamuk gibi olur. O gün, her emzikli kadın çocuğunu unutur ve her gebe, yavrusunu düşürür. O gün insanları sarhoş görürsün, halbuki onlar gerçekte sarhoş değil, fakat Allahu Teâlâ'nın azâbı şiddetlidir.

O gün yer ve gökler değişir, hepsi Vâhid-i Kahhâr'ın huzuruna çıkar. O gün günahkârlar konuşturulmaz, boyun ve ayaklarından yakalanırlar.

O gün öyle bir gündür ki, herkes yaptığı iyiliği hazır bulur. Kötülüklerini de bulur. Aralarında uzak mesafeler olmasını temennî eder, ama fayda vermez.

O gün öyle bir gündür ki, herkes hazırladığını bilir; takdîm ve tehîr ettiğini hatırlar. O gün diller tutulur, fakat âzâlar konuşur.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in anlattığı gibi, o gün gençlerin kocaldığı bir gündür. Bir gün Hz. Ebû Bekir Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e: "Seni kocalmış gibi görüyorum." deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): **"Hûd ve benzeri sûreler beni kocalttı."** buyurdu. Onlar da El-Vâkı'a, El-Mürselât, En-Nebe' ve Et-Tekvîr sûreleridir.

Ey âciz kurrâ! Kur'ân okumaktaki nasîbin, dilini oynatarak ağzından âyetleri anmaktır. Eğer okuduğunu düşünsen, Resûllerin efendisi olan Muhammed aleyhisselâmın saçından ziyade senin saçının ağarması gerekirdi. Yalnız dilini oynatmakla yetindiğin vakit, Kur'ân'ın tesîratından mahrum kalırsın. Kıyâmet, Kur'ân'da anılan isimlerin birisidir. Allahu Teâlâ kıyâmetin bâzı şiddetini anlattı ve çeşitli isimlerini bildirdi. Hikmet; isimlerin çokluğundan, mânaların çokluğuna delâlettir. Yoksa kuru kuru isimleri sıralamak değildir. Kıyâmetin isimlerinden her ismin bir sırrının olduğunu akıl sâhiplerine bildirmektir.

Şimdi biz sana kıyâmetin isimlerini sayalım:

Kıyâmet, hasret, nedamet, muhâsebe, müsâele (sorgu-sual), müsabaka (hesabdan bir an evvel kurtulup cennete girmekte öncülük) münâkaşa münâfese (yüksek makamlara gıpta), zelzele, demdeme (azab ve helâk), sâıka (gürültü ve helâk), vâkıa (olay), karia (şiddet), râcife (zelzele) râdife (sûra ikinci defa üfürüş), gâşiye (şaşkınlık), dâhiye (belâ ve büyük olay), âzife (yakınlık), hâkka (işlerin tahkîk edilmesi), tâmme (üstün gürültü), sâhha (şiddetli bağırma), telâk (buluşma), firak (ayrılık) mesak (sevkiyat), kısas, tenâd (darlıktan birbirine seslenme), hesab, meâb (Allah'a yönelme), azab, firar, karar, lika (kavuşma), beka kazâ (hüküm), cezâ, belâ, bükâ (ağlama), haşir, veîd, arz, vezin (tartı), Hak, hüküm, fasıl (ayırma), cem' (toplama), ba's (dirilme), fetih (her şeyin olduğu gibi açığa çıkması), hızy (rüsvaylık), azîm, akîm, asır, din (cezâ) yakîn (her şeyin kesinlikle bilindiği), nüşûr (mezardan kalkma), masîr(varılacak yer), nefha (sûra üfürme), sayha, recfe (deprenme ve ıztırap), recce (sarsılma, gelip gitme), zecre (âsîlere zecrî muamele), sekre (sarhosluk), feza' (feryâd ü figan), ceza' (hüzün), muntehâ, me›vâ (cennet veya cehenneme varılması), mîkat (muayyen), mîâd (belli), mırsad (kesin yol), galak (işlerin neticeye bağlanıp kiminin sevindiği ve kiminin de üzüldüğü), arak (terleme), iftikar (ihtiyaç), inkidar (keder), intişar (yıldızların dağılıp dökülmesi), inşikak (göklerin yarılıp meleklerin inmesi) vukûf (bekleme), huruç (mezardan çıkma), hulûd (cennet veya cehennemde ebedî kalma), tegâbün (dünyayı satın alıp ahireti verenlerin aldandıkları), abûs (suratların ekşidiği), malûm, mev'ûd (herkesin şahid olduğu ve meleklerin şehâdet edeceği), lâ raybe fîh (şüphesi olmayan), tüble's-serâir (gizli işlerin açığa çıkması), kimsenin kimseden fayda görmeyeceği, bir dostun bir dosttan hiç bir şey muğnî kılamayacagı, kimsemin kimse için bir şeye mâlik olamayacağı, cehennem ateşine dâvet edildikleri, yüzüstü cehenneme atılacakları, yüzlerin cehenneme

çevrileceği, babanın evlâdına faydasının olamayacağı, kişinin anne ve babasından kaçacağı, konuşamayacakları, özür dilemek için müsâade edilecekleri, Allah'tan onları kimsenin saklayamayacağı, onların açığa çıkacakları, cehenneme sevk edilecekleri, mal ve evlâdın fayda vermeyeceği, zâlimlere mâzeretlerinin fayda vermeyeceği ve Allah'ın lâneti onlar için olup kötü yerin onlar için hazırlandığı gün, mâzeretlerin reddedilip gizli işlerin açığa çıkacağı, olanların dahî açıklanacağı, sırların perdelerinin yırtılacağı, gözlerin huşû içinde olacağı ve seslerin susacağı, iltifatların azalacağı, gizliliklerin açığa çıkacağı, kusurların ortaya çıkacağı, şâhidleri ile beraber sevk edilecekleri, küçükleri kocaltan ve büyükleri sarhoş eden mîzanın kurulacağı ve defterlerin dağılacağı, cehennemin hazırlanıp kaynatılacağı ve ateşin dışarıya doğru hücûm edeceği, kâfirlerin me'yûs olacağı, renklerin değişeceği, dillerin tutulup âzâların konuşacağı gündür. Bütün bunlar, kıyâmet günün adlarıdır.

Ey insan, daha seni Kerîm olan Rabbine karşı aldatan nedir? Kapılarını kapadın, perdelerini astın. İnsanlardan kendini korudun ve kimse görmüyor diye fenalıkları irtikâb ettin. Hâlbuki bütün âzâların yaptıklarına şehâdet edecektir. Yazıklar, çok yazıklar olsun bizim gibi gafillere, Allahu Teâlâ bize Resullerin efendisini ve onunla Kitâb-ı Mübîn'i gönderdi Kıyâmet gününün bu vasıflarını o kitapta bize bildirdi. Sonra gafletimizi bize haber verdi ve:

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ

ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ

"İnsanların hesap (gün)**leri yaklaştı. Böyle iken onlar** (hâlâ) **gaflet içindedirler.** (Bunu tefekkürden) **yüz çeviricidirler. Rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gelmeye dursun, onlar bununla istihzâ ederek ve kalpleri oyuna dalarak dinlemişlerdir."** (Enbiyâ suresi, 21/1-3) buyurmuştur. Sonra kıyâmetin yaklaştığını haber vermek üzere:

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ

"Kıyâmet yaklaştı, ay bölündü." (Kamer suresi, 54/1),

إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا وَنَرَاهُ قَرِيبًا

“Filhakîka onlar bunu uzak görürler. Biz ise onu yakın görüyoruz.” (Meâric suresi, 70/6-7),

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا

“Ne bilirsin, belki de o sâat yakın olacaktır.” (Ahzâb suresi, 33/63) buyurdu. Sonra da en iyi halimiz Kur’ân’ı okumayı, amel kabul etmek ve fakat mânaları üzerinde durup bugünün bu kadar çok vasıflarını düşünmemek, bunun için çalışıp bu tehlikelerden korunmaya bakmamaktır. Bu gibi gafletten Allah’a sığınırız. Eğer Allah’ın fazl u rahmeti yetişmezse halimiz kötüdür.

SORGU SUAL KEYFİYETİ

Bundan sonra sual-cevap işi gelir. Ey zavallı insan! Bütün bu hallerden sonra vâsıta ve tercümansız olarak Allah tarafından sana yönelecek soruları düşün, iğneden ipliğe varıncaya kadar her şeyden sorulacaksın. Kıyâmetin dehşet ve azameti, terleri içinde kıvranıp dururken, gök tarafından büyük yapılı, korkunç suratlı, haşîn ve şiddet saçan melekler gelir. Günahkârları boyunlarından yakalayıp hesap vermek üzere cebbâr olan Allahu Teâlâ'nın huzuruna götürürler. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Allahu Teâlâ'nın öyle acâyip melekleri var ki, göz kapaklarının arası yüz yıllık mesâfedir." buyurmuştur. Bu melekler sana gönderildiği vakit halin nice olur? Kendini bu durumda hiç düşündün mü? Bu kadar azametleri karşısında Allahu Teâlâ'nın gadabını bildikleri için o melekler bile o günün dehşetinden başları eğilir. Bunları gören nebîler, sıddîklar ve sâlihler bile ilk önce biz yaklaşacağız korkusundan yerlere kapanırlar. Mukarreblerin hâli bu olunca ya mücrimler hakkındaki görüşün nedir?

Bu esnada aşırı şaşkınlıklarından bâzı kimseler meleklere, "Rabbimiz sizde midir?" diye sorarlar. Melekler Rablerinin azamet ve kibriyâlığını düşünerek hemen heyecanlanıp bağırır ve "Rabbimiz, sizin sandığınızdan münezzehtir. O'nu tenzîh ederiz. O, bizim aramızda değildir. Fakat O, sizi mânevî huzuruna alacaktır." derler. Bu sırada melekler saf tutar ve insanları kuşatır, aralarına alırlar. Hepsi de zillet, korku ve derin saygı içerisinde bulunurlar. İşte o zaman Allahu Teâlâ'nın:

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ فَلَنَقُصَّنَّ

عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ

"Kendilerine (peygamber) **gönderilenlere de mutlak soracağız, onlara gönderilen** (peygamberlere) **de her halde soracağız.** (Soracağız da) **kendilerine karşı** (olup biteni mutlak) **bir ilim ile her halde anlatacağız. Çünkü biz onlardan hiç bir zaman gaib değildik."** (A'râf suresi, 7/6.7),

فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Rabbine and olsun ki onlara, topuna yapmakta oldukları şeyleri elbette soracağız.” (Hıcr suresi, 15/92) buyurduğunun sırrı zuhûr edecektir. Allahu Teâlâ ilk önce peygamberlerden başlayacaktır. Nitekim âyet-i celîlede;

يَوْمَ يَجْمَعُ اللهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا

إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

“O günde ki Allah bütün peygamberleri toplayıp da: “Size verilen o cevap nedir?” diyecek. Onlar da: “Bizim hiç bir bilgimiz yok, şüphesiz gaybı hakkıyla bilen sensin.” diyeceklerdir.” (Mâide suresi, 5/109) buyurmuştur. Peygamberlerin bile akılları başlarından gidip ilimlerinin mahv olacağı o günün şiddetinden ve ilâhî heybetten, “Vay bizim hâlimize!” Zîra Allahu Teâlâ onlara: “Siz insanlara peygamber olarak gönderildiğiniz halde niçin dâvetinize icâbet etmediler?” diye soracak. Onlar, icâbet etmediklerinin sebeplerini bildikleri halde şaşıracak ve cevap veremeyecek, Allah’ın heybetinin şiddetinden “Bilemiyoruz, bütün gizlilikleri bilen sensin.” diyeceklerdir. Onlar, o anda sâdıktırlar. Çünkü akılları başlarından gitmiş ve ilimleri uçmuştur. Bu hal, Allahu Teâlâ’nın onları takviyesine kadar devâm edecektir.

Nûh aleyhisselâmı çağıracak:

“Risâletini tebliğ ettin mi?” diye soracak. O da:

“Evet ya Rab, tebliğ ettim.” diyecek. Bu defa onun ümmetine sorulacak:

“Nûh peygamber size tebliğatta bulundu mu?” Onlar:

“Hayır, bize bir korkutucu gelmedi.” diyecekler.

Îsâ aleyhisselâma:

“Sen mi ümmetine, “Beni ve annemi Allah’tan başka birer ilâh tanıyın?” dedin, diye soracak. Îsâ aleyhisselâm ise bu soru yüzünden yıllarca dehşet ve heybet içinde kalacak. Peygamberlere bile bu kabîl sorular sorulmakla siyâset-i ilâhiyenin tecellî edeceği o muazzam günde vay halimize vay. Sonra melekler halka dönecek, teker teker bütün insanları çağırarak, “Ey falan oğlu falan, hesâba gel.” diyecekler. İşte bu anda kalpler çarpmaya ve vücutlar titremeye başlayacak. Akıllar yerinden oynayacak, hattâ bâzıları hesaba çekilmeden ise cehenneme gitmeyi tercih edecekler. Keşke bu çirkin amellerimizle Allahu Teâlâ’nın huzuruna çıkmadan ve rezîl olmaktansa doğrudan cehenneme gitsek, diyeceklerdir.

Suâle başlamadan önce Arş'ın nûru gözükecek ve yeryüzü bu nûr ile parlayacaktır. O zaman herkes Allahu Teâlâ'nın hesap görmeye başlayacağını anlayacak ve yine herkes Allahu Teâlâ'nın, yalnız kendisini gördüğünü ve yalnız kendisini hesaba çektiğini sanacaktır. Ceberût ve azamet sâhibi olan Allahu Teâlâ o anda Cebrâil'e, cehennemi getir, buyuracak, o da cehennemi getirecektir. Ve cehenneme; "Hâlikına bak ne buyuracak?" diyecek. O sırada Cebrâil de cehennemi bütün şiddetiyle görecek. Gerekli emri alan cehennem, kısas alacak, feveran edecek, kükreyecek ve insanlar üzerine kıvılcımlar saçmaya başlayacaktır. Herkes onun uğultusunu ve hışıltısını duyacaktır. Cehennemin hâzinleri insanlardan Allah'a isyân edip gadabına uğrayanlara hücûm edecektir.

İşte o andaki mahşer halkının korkularından nasıl dizlerinin bağı çözülüp ayakta duramayacaklarını ve çökeceklerini, geri çekileceklerini düşün. O günde herkesi donmuş kalmış ve hattâ yüzükoyun yere serilmiş görürsün. Bu arada âsîler ve zâlimler, "Vay hâlimize!" derler. Feryâd ederler. Sıddîklar ise nefsî nefsî deyip yerlere kapanırlar. Bunlar bu hâlde iken cehennem ikinci defa hücûm eder ve mahşer halkı hemen cehenneme atılacaklarını sanarak daha çok korkarlar.

Cehennem durmaz, üçüncü defa saldırıya geçer. Bu sırada herkes yerlere serilir, korku içinde bakınıp dururlar. Zâlimlerin durumu ise bu sırada çok daha perişandır. Ciğerler gırtlaklara gelir. Saîd olsun, şakî olsun, herkesin aklı başından gider. İşte bundan sonra peygamberlere sorular başlar. Peygamberlere karşı yapılan bu muâmeleyi mahşer halkı gördüğü vakit, âsî ve mücrimlerin korkusu daha da artar. Bu sûretle evlâd, anne, baba, kardeş, karı ve kocalar, birbirinden kaçmaya başlarlar.

Sonra teker teker hepsi hesâba çekilir. Yaptıklarının azından çoğundan, gizlisinden, âşikâresinden ve bütün âzalarından sorulurlar. Ebû Hüreyre (r.a.) diyor ki: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e: "Kıyâmet günü Rabbimizi görecek miyiz?" diye sorduk. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

هَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ فِي الظَّهِيرَةِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ

فَهَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ

فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ رَبِّكُمْ فَيَلْقَى الْعَبْدَ

فَيَقُولُ لَهُ أَلَمْ أُكْرِمْكَ وَأُسَوِّدْكَ وَأُزَوِّجْكَ وَأُسَخِّرْ لَكَ الْخَيْلَ

وَالْإِبِلَ وَأَذَرَكَ تَرْأَسُ وَتَرْبَعُ فَيَقُولُ الْعَبْدُ بَلَى فَيَقُولُ أَظَنَنْتَ

أَنَّكَ مُلَاقِيَّ فَيَقُولُ لَا فَيَقُولُ فَأَنَا أَنْسَاكَ كَمَا نَسِيتَنِي

"Bulutsuz havada öğle vakti güneşi görmeye bir engeliniz var mı? Ayın ortasında bulutsuz havada ayı görmenize bir mâni var mı?" diye sordu. Onlar; "Yoktur." deyince, Resûl-i Ekrem (s.a.v.);

"Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki, Rabbinizi görmekte de size bir mâni olmaz. Kulu alır ve ona:

"Ben sana ikrâm etmedim mi? Ben seni kavminin efendisi yapmadım mı? Seni evermedim mi? Atları, develeri emrine vermedim mi? Seni milletine başkan yapmadım mı? Ganîmet malının dörtte birini aldırtmadım mı?" diye sorar. Kul:

"Evet, hep böyle oldu." der. Allahu Teâlâ:

"Bana mülâki olacağın bu günü düşünmedin mi?" buyurur. Adam;

"Hayır düşünmedim." der. Allahu Teâlâ:

"Sen nasıl beni unuttunsa, Ben de şimdi seni terk ederim."[269] *buyurur."*

Ey âciz insan! Bir an için kendini Allah'ın huzurunda düşün. Melekler yakandan yapışmış, seni Allah'ın huzuruna getirmişler. Allahu Teâlâ; "Şu gençliği sana vermedi mi? Onu nerede kocalttın? Yaşama mühletini vermedim mi? Ömrünü nerede sarfettin? Sana bilgi öğretmedim mi? Bilgi ile ne amel ettin? Verdiğim malı nereden kazandın?" diye soracağı vakit ki hacâlet ve kepazeliğini düşün. Çünkü O, sana verdiği nîmetleri sayarken öte yandan bu nîmetlere karşı senin yaptığın günahları yüzüne vuracağını hatırla ve o günün hacâlet ve rüsvâlığını düşün. Şâyet inkâra kalkışırsan, bütün âzâların yaptıklarına şehâdet edecektir.

Enes (r.a.) diyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile bulunuyorduk. Bir ara gülümsedi, sonra:

أَتَدْرُونَ مِمَّ أَضْحَكُ؟ قُلْنَا: اَللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: مِنْ

مُخَاطَبَةِ الْعَبْدِ رَبَّهُ يَقُولُ يَا رَبِّ أَلَمْ تُجِرْنِي مِنَ الظُّلْمِ؟ قَالَ

"يَقُولُ بَلَى" قَالَ "فَيَقُولُ فَإِنِّي لَا أُجِيزُ عَلَى نَفْسِي إِلَّا

شَاهِدًا مِنِّي فَيَقُولُ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا وَبِالْكِرَامِ

الْكَاتِبِينَ شُهُودًا" قَالَ: فَيُخْتَمُ عَلَى فِيهِ وَيُقَالُ لِأَرْكَانِهِ

انْطِقِي. قَالَ: فَتَنْطِقُ بِأَعْمَالِهِ ثُمَّ يُخَلِّي بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْكَلَامِ

فَيَقُولُ لِأَعْضَائِهِ بُعْدًا لَكُنَّ وَسُحْقًا فَعَنْكُنَّ كُنْتُ أُنَاضِلُ

"Niçin gülümsediğimi biliyor musunuz?" diye sordu. Onlar;

"Hayır." deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Kulun, Rabbine karşı kendisini savunmasından ve Allah ile aralarında geçen konuşmadan ötürü gülümsüyorum. Kul der ki:

"Sen, dünyada beni zulümden korumadın mı?" Allahu Teâlâ:

"Evet." buyurur. Kul der ki: "O halde ben de yabancı şâhidi kabul etmiyorum. Bana, benden şâhid istiyorum." Allahu Teâlâ:

"Peki, senin hesabını senin âzâların görsün ve Kirâmen Kâtibin de şâhid olsun." buyurur ve dili susturularak, âzâlarına;

"Konuşun!" denir. Âzâlar da teker teker yaptıklarını haber verirler. Sonra dili açılır. Adam âzâlarına:

"Başımdan defolun, ben sizi korumak için uğraşıyorum, siz ise yaptıklarınızı söylüyorsunuz." diye çıkışır."[270] buyurmuştur.

Bütün âzâlarımızın şehâdetiyle mahşer yerinde âlem içinde rüsvay ve kepaze olmaktan Allah'a sığınırız. Ümîdimiz, Allahu Teâlâ'nın kusurlarımızı başkalarından gizlemesindedir.

İbn Ömer'e (r.a.) "Necvâ hakkında yâni gizli hesab görme hakkında, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den ne duydun?" diye sorduklarında İbn Ömer (r.a.), Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَدْنُو أَحَدُكُمْ مِنْ رَبِّهِ حَتَّى يَضَعَ كَنَفَهُ عَلَيْهِ فَيَقُولُ عَمِلْتَ كَذَا

وَكَذَا فَيَقُولُ نَعَمْ فَيَقُولُ عَمِلْتَ كَذَا وَكَذَا فَيَقُولُ نَعَمْ ثُمَّ يَقُولُ

إِنِّي سَتَرْتُهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا وَإِنِّي أَغْفِرُهَا لَكَ الْيَوْمَ

"Sizden biriniz Rabbinin mânevî huzuruna yaklaşır. Hattâ Allahu Teâlâ onu rahmet koltuğunun altına alır. Sonra;

"Falan ve falan günahları yaptın mı?" diye sorar. Kul;

"Yaptım." der. Allahu Teâlâ tekrar:

"Falan ve falan günahları yaptın mı?" diye sorar. Kul;

"Yaptım." der. Nihâyet Allahu Teâlâ:

"Onları dünyada senin için örtüp gizlediğim gibi, bugün de onları sana bağışlarım." buyurdu,[271] demiştir.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) başka bir hadîsinde: *"Dünyada bir mü'minin kusurunu gizleyen kimsenin, kıyâmet günü Allahu Teâlâ kusurunu gizler."*[272] buyurmuştur. Bu, dünyada insanların kusurlarını gizleyip kendi hakkında eziyetlerine ve kusurlarına katlanarak onların kötülüklerini sayıp dökmeyenler ve duydukları vakit hoşlanmayacaklarını çekiştirmelerini yapmayanlar içindir. Bu gibiler, böyle muameleye lâyıktırlar.

Hesap et ki, senin kusurlarını başkalarından gizledi. Fakat hesap vermek için O'nun huzuruna dâvet edildiğini düşün. Günahlarının karşısında yalnız O'nun huzuruna çıkma cezası sana yeter. Çünkü yakandan yapışıp seni Allah huzuruna getirirlerken kalbinin çarpıp aklının başından uçacağına şüphen mi var? Tüylerin dikilecek, vücudun titreyecek, rengin değişecek, bütün bu sıkıntılardan her biri senin için karanlık ve zindan olacak. Bu vaziyette insanları yara yara huzura götürüleceksin. İşte bu durumda kendini ilgili meleklerin elinde düşün. Serkeş bir at gibi seni çekip huzura getirirler. Herkesin gözü sendedir. Tam seni Allah'ın huzuruna getirir ve orada salıverirler. Bizzat Allahu Teâlâ sana hitap ederek:

"Ey Âdemoğlu, bana yaklaş." buyuracak. Bütün korku, heyecan, huşû ve zillet içinde mahzûn ve korkak kalp ile yaklaşırsın. Küçük büyük her ne varsa hepsi yazılı olan kitabın, amel defterin eline verilir. Nice unuttuğun kötülükler var ki orada yazılı, nice yaptığın ameller, farkında olmadığın nice kusurlar orada mevcuttur. Oradaki korku ve rezâleti düşün. Orada dilin tutulup acziyete düşeceğini hatırla. Âh bileydim; bütün bu yaptıkların karşısında hangi ayaklarla O'nun huzurunda duracak, hangi kalp ile hatırlayacak ve hangi dil ile ona cevap vereceksin?

Sonra, Allahu Teâlâ'nın: "Ey kulum, kullarımdan utanarak onlardan gizlediğin ve onlara karşı kendini iyi göstermeye çalıştığın halde, benden hiç aldırış etmeden. Benim gözüm önünde her türlü rezâleti irtikâbtan utanmadın mı? Yoksa beni onlardan düşük mü gördün? Benim görüşüme aldırış etmedin?" dediği vakitteki perişanlığını düşün. Allahu Teâlâ sana hitaben: "Bütün nîmetleri sana veren ben değil mi idim? Daha bana karşı nasıl aldandın? Yoksa seni görmeyeceğimi veya benim karşıma çıkarılmayacağını mı sandın?" buyurur. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَيَسْأَلُهُ اللهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ لَيْسَ بَيْنَهُ

وَبَيْنَهُ حِجَابٌ وَلَا تَرْجُمَانٌ

“Sizden hiçbiriniz yoktur ki, Allah’ın sorusundan kendini kurtarsın. Perde ve tercüman olmadan bizzat Allahu Teâlâ ona soracak ve hesabını görecektir.”[273] buyurmuştur. Diğer hadîste şöyle buyrulmuştur:

لَيَقِفَنَّ أَحَدُكُمْ بَيْنَ يَدَيِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ حِجَابٌ

فَيَقُولُ لَهُ أَلَمْ أُنْعِمْ عَلَيْكَ؟ أَلَمْ أُوتِكَ مَالًا؟ فَيَقُولُ :بَلَى،

فَيَقُولُ :أَلَمْ أُرْسِلْ إِلَيْكَ رَسُولًا؟ فَيَقُولُ :بَلَى ثُمَّ يَنْظُرُ عَنْ

يَمِينِهِ فَلَا يَرَى إِلَّا النَّارَ، ثُمَّ يَنْظُرُ عَنْ شِمَالِهِ فَلَا يَرَى إِلَّا النَّارَ

فَلْيَتَّقِ أَحَدُكُمُ النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ

“Sizden biriniz elbette Allah huzurunda duracak, arada da perde olmayacaktır. Allahu Teâlâ ona: “Ben sana in’âm edip servet vermedim mi?” diye soracak. Adam, “Evet.” diyecek. “Sana peygamber göndermedim mi?” diye soracak, adam, “Evet.” diyecek. Sonra adam sağına bakacak, cehennemden başka bir şey görmeyecek, soluna bakacak, yine cehennemden başka bir şey görmeyecek. O halde bir yarım hurma ile de olsa cehennemden korununuz. Buna da gücünüz yetmiyorsa tatlı dil ve güzel söz ile korunmaya çalışın.”[274]

İbn Mes’ûd (r.a.) diyor ki: “Ayın on beşinde gece vakti herkes ay ile baş başa kaldığı gibi, sizden her biriniz Rabbi ile baş başa kalacak ve Allahu Teâlâ: “Ey Âdemoğlu, seni aldatan ne oldu? İlminle ne amel ettin? Peygamberlerin dâvetine niçin uymadın? Ey Âdemoğlu, senin gözünü murâkabe ettiğimi bilmiyor mu idin? Niçin helâl olmayan yerlere baktın? Kulaklarını murâkabe ettiğimi bilmiyor muydun? Niçin kötü şeyler dinledin?” buyuracak ve böylece bütün âzâları ile ilgili hususları sayıp dökecektir.”

Mücâhid diyor: “Kıyâmet günü insanoğlu dört hasletten sorulmadıkça Allah’ın huzurundan ayrılamaz: Ömrünü nerede tükettiğinden, ilmiyle ne amel ettiğinden, cesedini nerede eskittiğinden ve malını nereden alıp nereye verdiğinden.”

Ey zavallı insan! O gün ne büyük tehlike ve ne büyük hacâlet içindesin. Çünkü senin iki hâlin vardır ya, “Dünyada bunları gizlediğim gibi burada da seni mağfiret ettim.” buyuracak ve bu anda neşe ve sevincin artacak ve herkes sana gıpta edecektir. Yahut zebânîlere “Alın şu kötü insanı götürün

cehenneme atın.” buyuracak. İşte o vakit yer ve gökler sana ağlasa hakkıdır. Çünkü senin hasret ve nedâmetin ölçü kabul etmeyecek kadar büyüktür.

---

[269]. Müslim rivayet etmiştir.
[270]. Müslim rivayet etmiştir.
[271]. Müslim rivâyet etmiştir.
[272]. Metin olarak yukarıda geçmiştir.
[273]. Buhârî ile Müslim, İbn Adiy’den rivâyet etmiştir.
[274]. Buhârî, Adiy b. Hatem’den rivâyet etmiştir.

MÎZÂNIN SIFATI

Bu arada bir de sevap ve günahların tartılması vardır. Teraziyi, mîzânı, herkesin defterinin dağılmasını, kiminin sağından ve kiminin de solundan verilmesini unutma. Allah huzurunda sual ve cevaptan sonra insanlar üç fırkaya bölünecektir. Bunlardan bir kısmının hiç sevabı yoktur. Cehennemden bir unuk (siyah bir boyun) çıkar, kuşun daneleri toplaması gibi bunları teker teker toplar ve cehenneme atar. Cehennem onları yutar ve bunlar için artık saâdet görmeyecekleri bir şekavet içindedirler, diye çağırılır.

Diğer bir kısmı da var ki, bunların hiç günâhı yoktur. Bir münâdi, "Her hâl ü kârda Allah'a hamd edenler kalksın!" diye seslenir. Bunlar hemen kalkıp süratle cennete giderler. Gece ibâdetine devâm edenler, ticaretleri zikir ve ibâdetlerine engel olmayanlar da aynı muâmeleye tâbî tutulur ve bunlar hakkında da, "Öyle bir saâdete ulaştılar ki, artık bunlar için şekavet yok." diye çağırılır.

Kalır üçüncü bölüm; çoğunluğu teşkil edenler de bunlardır. Bunlar, ibâdet ile kabahati karıştıran kimselerdir. Bunlar sevaplarının mı günahlarının mı daha fazla geleceğini bilmezler. Fakat Allahu Teâlâ bilir. Ancak ikabındaki adâleti ve affındaki fazlını göstermek için bunu önceden bildirmez. Sevap ve günahları ile dolu olan defterleri kar yağışı gibi havada dağılır ve herkese, "Kitabını al." denir. Kitapları açılır, yaptıkları sevap ve işledikleri günahları burada yazılı olarak bulunur. Mîzân kurulur. Defterlerin sevap veya günah tarafına mı konacaklarına gözler dikilir. İşte insanları dehşetler içinde bırakan önemli manzara budur.

Hasan'ın (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.), başı Hz. Âişe'nin (r.a.) kucağında olduğu halde uykuya daldığı sırada, Hz. Âişe âhireti hatırlayarak ağlamaya başladı. Yaşları, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in mübârek yanaklarına döküldü. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) uyandı ve Hz. Âişe'ye:

"Niçin ağlıyorsun?" diye sordu. Hz. Âişe:

"Âhireti hatırladım da ondan ağlıyorum. Acaba o gün Ehl-i Beytinizi hatırlayacak mısınız?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ فِي ثَلَاثِ مَوَاطِنَ فَإِنَّ أَحَدًا لَا يَذْكُرُ إِلَّا

نَفْسَهُ إِذَا وُضِعَتِ الْمَوَازِينُ وَوُزِنَتِ الْأَعْمَالُ حَتَّى يَنْظُرَ ابْنُ

أَدَمَ أَيَخِفُّ مِيزَانُهُ أَمْ يَثْقُلُ وَعِنْدَ الصُّحُفِ حَتَّى يَنْظُرَ أَبِيَمِينِهِ

يَأْخُذُ كِتَابَهُ أَمْ بِشِمَالِهِ وَعِنْدَ الصِّرَاطِ

"Nefsimi kudret elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, üç yerde kimse kendisinden başkasını hatırlayamaz: Terâzi başında ameller tartılırken sevabı mı, günahı mı ağır geldiğini anlayıncaya kadar, amel defterleri dağılırken defterini sağından mı solundan mı aldığını anlayıncaya kadar ve bir de sırat köprüsünü geçinceye kadar."[275] buyurmuştur.

Enes (r.a.) diyor ki: "Kıyamet günü Âdemoğlunu getirirler ve terazinin iki gözü önünde durdururlar. Bir melek de terazinin başına gelir. Sevabı ağır gelirse herkesin duyacağı yüksek bir sesle, "Ey millet, falanca bir saâdete ulaştı ki, artık bundan sonra onun için bir daha şekavet yoktur." diye çağırır. Günahı ağır gelirse, ebedî şekavete düştüğünü haber verir.

Sevap kefesi hafif geldiği vakit, ellerinde demir tokmaklar, sırtlarında ateşten elbiseler bulunan zebânîler bunu yakalar ve cehenneme atarlar. Kıyâmet hakkında Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"O bir gündür ki, o gün Allahu Teâlâ Âdem aleyhisselâmı çağırır ve:*

"Ey Âdem, kalk, cehennemlikleri cehenneme gönder" der. Âdem aleyhisselâm:

"Cehennemlikler ne kadardır?" diye sorar. Allahu Teâlâ:

"Her bin kişide dokuz yüz doksan dokuzdur." buyurur." buyurmuştur.

Ashâb-ı Kirâm bunu duyunca, artık daha gülemez bir hal aldılar. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ashâbının bu durumunu görünce: *"Amel edin ve size müjdeler olsun, nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, sizinle beraber iki yaratık daha vardır. Onlar, bulundukları toplumun çoğunluğunu teşkil ederler. Bunlar da Ye'cüc ve Me'cüclerdir. Siz işinize bakın. Muhammed'in nefsini kudret elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki, kıyâmet günü siz diğerlerine nispetle devenin tüylerindeki beyaz bir kıl veya hayvanın ayağındaki beyaz bir nokta gibi kalırsınız."*[276] buyurdu.

---

[275]. Ebû Dâvud –bâzı kelimeleri hâriç– Hasan'dan rivâyet etti. İsnadı ceyyiddir.

[276]. Buharî ile Müslim, Ebû Said el-Hudrî'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

HASIMLAR VE HAKLARIN İADESİ

Kıyâmet günü bir de dünyada yapılan zulüm ve haksızlıkların hak sâhiplerine iâdesi vardır. Mîzânı, mîzânın tehlikesini ve herkesin gözünü mîzânın diline nasıl diktiğini yukarıda öğrendin. Âyet-i celîlede:

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ وَأَمَّا مَنْ

خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهْ نَارٌ حَامِيَةٌ

“O gün kimin tartıları ağır gelirse, artık o hoşnud olacağı bir yaşayıştadır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse, artık onun anası Hâviye (uçurum) **dur. Onun mâhiyetini sana bildiren nedir? O, harareti çetin bir ateştir.”** (Karia suresi, 101/6-11) buyrulmuştur.

Şunu da bilmiş ol ki mîzan tehlikesinden, ancak dünyada kendisini hesaba çekip ölçülü hareket eden ve işlerini şerîat ölçüsüne vuran kurtulur. Nitekim **Hz. Ömer**: “Hesaba çekilmeden kendinizi muhâsebe edin ve amelleriniz tartılmadan onları tartın.” demiştir. Nefsini muhâsebe, ölmeden evvel her günahtan nasûh tövbesi ile tövbe etmek, noksanlarını tamamlamak, farzları kazâ etmek ve kul haklarını ödemek; eli, dili ve sû-i zan ile kime ne gibi kötülükte bulundu ise ondan helâllik alıp gönlünü hoş etmekle mümkündür. İşte böyle davranan yârın hesap görmeden cennete girer.

Şâyet kul haklarını ödemeden ölürse hasımları etrafını alır kimi elinden, kimi yakasından ve kimisi de boynundan yapışır. Biri, bana haksızlık ettin, diğeri, bana sövdün, diğeri, benimle alay ettin, başka birisi, beni çekiştirdin, ötekisi, benimle iyi komşuluk yapmadın, bir diğeri, alış-verişte beni aldattın, hîle yaptın, pahalı sattın, malının kusurunu benden gizledin, malının değerinde yalan söyledin, aç olduğumu bildiğin halde sende vâr iken beni yedirmedin, zulme uğradığımı gördüğün halde beni koruma imkânın vâr iken yardım etmedin, diyerek hepsi sana sıkı sıkıya sarılır ve sen de şaşırıp kalırsın. Öyle olur ki, ömrün boyunca müşterek çalıştığın veya çalıştırdığın herkesin sende hakkı olur. Ya gıybet, ya hıyânet veya hakaretten sende bir hakkı olur. Artık onlardan kendini kurtarmana imkân yok. Ancak, acaba Rabbimden bir yardım gelir mi? diye düşünürsün. Tam bu sırada:

اَلْيَوْمَ تُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ

“Bugün herkes ne kazandıysa onunla karşılanacak. Bugün haksızlık yok.” (Mü’min suresi, 40/17) âyet-i celîlesini duyarsın. İşte o anda ilâhî heybetten ötürü kalbin yerinden oynar. Helâk olduğunu anlarsın ve Allahu Teâlâ’nın:

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ

لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُءُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ

إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ وَأَنْذِرِ النَّاسَ

“O zâlimlerin yaptıklarından Allah’ı gafil zannetme. O, bunları ancak öyle bir gün için geciktiriyor ki, o gün gözler şaşkınlıkla belerip kalacaktır. Hepsi de başlarını dikerek koşacaklar. Gözleri kendilerine bile dönüp bakamayacak. Kalplerinin içi ise bomboştur. İnsanları inzâr et.” (İbrâhim suresi, 14/42-44) buyurduğunu hatırlar.

Bugün insanlar hakkında dedi-kodu edip onların haklarını yemek seni ne kadar sevindirir? Fakat yarın ilâhî adâlet karşısında oturduğun vakit hasretin çok daha büyük olur. Müflis, fakir, âciz, korkak ve hakkı reddetmekte muktedir olmadığın halde hiç bir mâzeret göstermeden Allah huzurunda bu duruma düşen ne kadar acıklıdır. İşte o vakit onların hakları karşılığı olarak ömür boyunca zahmet çekerek yapmış olduğun ibâdetlerin mükâfatları senden alınır ve hak sâhiplerine hakları nispetinde verilir. Ebû Hüreyre’nin (r.a.) rivayetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Bilir misiniz, müflis kimdir?” diye sordu. Ashâb-ı kirâm:

“Para, yiyecek, içecek ve giyecekten bir şeyi bulunmayan müflistir.” dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Benim ümmetimden müflis o kimsedir ki, kıyâmet günü namaz, oruç, hac, zekât ve benzeri birçok ibâdetlerle Allah’ın huzuruna geldiği halde, kimine sövmüş, kimini dövmüş, kiminin malını yemiş, kimine başka kötülüklerde bulunmuş olduğu insanlar da gelir. Herkes hakkı nispetinde amelinden alır. Haklar ödenmeden önce sevapları biterse bu defa nispet itibarıyla hak sâhiplerinin günahları sırtına yüklenir ve bunlarla cehennemi boylar.”[277] buyurmuştur. İşte gerçek mânada müflis budur.

Bu dehşetli günde uğrayacağın musîbet ve felâketlere bir bak. Evvelâ, tam Allah rızâsına uygun, şeytanın vesvesesinden sâlim ve riyasız bir amelin

yok. Şâyet hayatın boyunca işlenmiş bâzı hâlis amellerin varsa, onları da dünyada haksızlık ettiğin hak sâhipleri alacak. Eğer sen, namaz kılıp oruç tutarken, nefsini hesaba çekecek olsan, yaptığın ibâdetlerin yalnız millet aleyhindeki dedi-kodularını karşılamayacağını bilir ve anlardın. Nerede kaldı haram ve şüpheli şeyleri yemen ki, diğer günahların? Tâat ve ibâdetteki noksanların? Daha sen nasıl o günde kurtuluş umarsın. O gün öyle bir gün ki boynuzsuz koyun, boynuzlu koyundan hakkını alacaktır.

Ebû Zer'in (r.a.) rivâyetinde iki koyunun dövüştüğünü gören Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَا أَبَا ذَرٍّ أَتَدْرِي فِيمَ يَنْتَطِحَانِ؟ وَلٰكِنَّ اللهَ يَدْرِي وَسَيَقْضِي

بَيْنَهُمَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Ey Ebâ Zer, bunların niçin vuruştuklarını biliyor musun?" diye sordu. Ebû Zer (r.a.): "Bilmem." deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allahu Teâlâ bilir ve kıyâmet gününde aralarında hükmünü verir."*[278] buyurdu. Allahu Teâlâ'nın:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ

"Yerde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere hepsi sizin gibi ümmettir." (En'âm suresi, 6/38) âyet-i celîlesinin tefsîrinde; kıyâmet günü hayvanların her çeşidi ile kuşlar ve bütün canlılar dirilir. Aralarında adâlet-i ilâhiyye tecellî eder. Boynuzsuz koyun hakkını boynuzludan alır. Sonra onlara: "Toprak olun." diye emreder ve onlar da toprak olurlar. İşte bu, bunu gören kâfirlerin, "Keşke biz de toprak olaydık." diyecekleri zamandır, buyurdu.

Ey çâresiz insan! Bir de sevaplarının başkalarının sayfalarına intikali vardır. Uzun zahmetlerle yaptığın amellerini hasenat defterinde bulmadığın vakit, bunlar ne oldu, diye sorduğunda; bunlar hasımlarının sayfalarına intikal etmiş, diye sana söyledikleri ve yapmamak için sabır ve metânet gösterdiğin günahları bu defa seyyiât defterinde gördüğün vakit, bunlar nedir? Ben bu günahları yapmadım, diye sorduğun ve işte bunlar da gıybet edip dedi-kodu yapmak sûretiyle kötülüklerini arzu ettiğin, alış-verişte zulmettiğin, komşuluk hakkına riâyet etmediğin kimselerin günahlarıdır. Senin defterine intikal ettiler, dendiği vakit hâlin nice olur?

İbn-i Mes'ûd'un rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ يَئِسَ أَنْ تُعْبَدَ الْأَصْنَامُ بِأَرْضِ الْعَرَبِ،

وَلٰكِنْ سَيَرْضٰى مِنْكُمْ بِمَا هُوَ دُونَ ذٰلِكَ، بِالْمُحَقَّرَاتِ وَهِيَ

الْمُوبِقَاتُ، فَاتَّقُوا الظُّلْمَ مَا اسْتَطَعْتُمْ، فَإِنَّ الْعَبْدَ لَيَجِيءُ يَوْمَ

الْقِيَامَةِ بِأَمْثَالِ الْجِبَادِ مِنَ الطَّاعَاتِ فَيَرٰى أَنَّهُنَّ سَيُنْجِينَهُ، فَمَا

يَزَالُ عَبْدٌ يَجِيءُ فَيَقُولُ :يَا رَبِّ إِنَّ فُلَانًا ظَلَمَنِي بِمَظْلَمَةٍ

فَيَقُولُ امْحُ مِنْ حَسَنَاتِهِ، فَمَا يَزَالُ كَذٰلِكَ حَتّٰى لَا يَبْقٰى لَهُ

مِنْ حَسَنَاتِهِ شَيْءٌ وَإِنَّ مَثَلَ ذٰلِكَ مَثَلُ سَفَرٍ نَزَلُوا بِفَلَاةٍ مِنَ

الْأَرْضِ لَيْسَ مَعَهُمْ حَطَبٌ فَتَفَرَّقَ الْقَوْمُ فَحَطَبُوا فَلَمْ يَلْبَثُوا

أَنْ أَعْظَمُوا نَارَهُمْ وَصَنَعُوا مَا أَرَادُوا وَكَذٰلِكَ الذُّنُوبُ

“Artık Arap topraklarında puta tapınmaktan şeytan ümîdini kesmiştir. Ancak daha hakir ve daha küçüklerine sizin için râzıdır. Onlar da insanı helâke götüren şeylerdir. Bunun için gücünüz yettiği kadar zulümden sakının. Zîra insan, kıyâmet gününde dağlar gibi ibâdetlerle mahşer yerine gelir ve bu amellerinin artık kendini kurtaracağını sanır. Bu sefer birisi çıkar, “Yâ Rab, falanca bana zulmetti.” der. Allahu Teâlâ “Onun defterinden sevaplarını mahvedin, buna verin.” buyurur. Böyle böyle bütün hak sâhipleri gelir, haklarını alırlar ve adamın elinde sevap diye bir şey kalmaz. Bu, tıpkı yola çıkıp da bir çöle inen yolcuların beraberlerinde yakacakları olmadığı için her biri sağa sola dağılıp yakacak topladıktan sonra ateşi yakıp ondan istifade etmeden oradan ayrılıp gitmelerine benzer. İşte günahlar da böyledir.”[279] buyurdu. O sevaplardan istifade edemezler.

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ

تَخْتَصِمُونَ

“Muhakkak sen de öleceksin, onlar da elbet ölecekler. Sonra şüphesiz, siz de Rabbinizin huzûrunda muhâkemeye duruşacaksınız.” (Zümer suresi, 39/30) âyet-i celîlesi nâzil olduğu vakit, Zübeyr (r.a.) Resûl-i

Ekrem (s.a.v.)'e: "Dünyadaki bizim özel günahlarımız orada tekrar ortaya çıkacak mı?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

نَعَمْ لَيُكَرَّرَنَّ عَلَيْكُمْ حَتَّى تُؤَدُّوا إِلَى كُلِّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ

"Evet, her şey ortaya konacak ve hattâ her hak sâhibine hakkı ödenecektir."[280] buyurdu. Zübeyr (r.a.) de: "Bu çok çetin bir şey." dedi.

O günün en büyük zorluklarından birisi de hiçbir müsamahanın bulunmaması; tek kelime, tek adımın bile hesabının sorulmasıdır. Enes'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يُحْشَرُ اللهُ الْعِبَادَ عُرَاتًا غُبْرًا بُهْمًا لَيْسَ مَعَهُمْ شَيْءٌ ثُمَّ يُنَادِيهِمْ

رَبُّهُمْ بِصَوْتٍ يَسْمَعُهُ مَنْ بَعُدَ كَمَا يَسْمَعُهُ مَنْ قَرُبَ :أَنَا الْمَلِكُ

أَنَا الدَّيَّانُ لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ وَلِأَهْلِ

أَحَدٍ مِنَ النَّارِ عَلَيْهِ مَظْلَمَةٌ حَتَّى أَقْتَصَّهُ مِنْهُ، وَلَا لِأَحَدٍ مِنْ أَهْلِ

النَّارِ أَنْ يَدْخُلَ النَّارِ وَلِأَحَدٍ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ حَتَّى

أَقْتَصَّهُ مِنْهُ، حَتَّى اللَّطْمَةِ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ فَاتَّقُوا اللهَ عِبَادَ اللهِ

"Allahu Teâlâ kullarını çıplak, tozlu ve siyah olarak haşreder. Kendilerinde hiçbir şey bulunmaz. Sonra Rab Teâlâ onlara öyle bir ses ile çağırır ki, yakında olanlar gibi, uzakta olanlar da aynı şeklide o sesi duyarlar. Buyurur ki:

"Deyyân olan gerçek melik ve mülkün sahibi benim. Cehennemliklerden birisinin kendisinde hakkı olduğu halde bir cennetliğin bu hak alınıp ödeninceye kadar cennete girmesine imkân yoktur. Cennet ehlinden de birisinin kendisinde alacağı hakkı olduğu halde, bu hak ödeninceye kadar bir cehennemlik de cehenneme giremez. Hatta bir tokat da olsa kısas alınmadan, ne cennetlik cennete, ne de cehennemlik cehenneme giremez." buyurdu.

"Ellerinde olmadığına göre bu nasıl olur?" diye Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e sorduğumuzda: *"Sevap ve günah alış verişi ile olur. Onun için ey Allah'ın kulları Allah'tan korkunuz."*[281] buyurmuştur.

Kullara zulüm; mallarını almak, onlara dil uzatmak, namuslarına dokunmak, kalplerini kırmak, sohbet ve muâşerette onlara kötülük yapmak gibi şeylerdir. Kul ile Allah arasındaki kusurlara gelince; en çok bağışlanması umulan, bu kusurlardır. Kim bu gibi haksızlıklar yapmış, sonra da tövbe etmiş ve hak sâhipleri ile helâlleşmesi mümkün olmamışsa, kısas günü için sevaplarını çoğaltmalı, tam bir ihlâs ile gizli olarak Allah'a ibâdette bulunmalıdır ki, belki bu sayede Allah'a yaklaşır da kul hakları için hazırladığı ibâdetlerde Allahu Teâlâ'nın lütfuna mazhar olur.

Enes (r.a.) diyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile bir arada bulunuyorduk. Bir ara azı dişleri görülecek şekilde gülümsedi. Sebebini sorduğumuzda şöyle buyurdu:

"Ümmetimden iki kişi Allah'ın huzuruna gelirler. Birisi:

"Ya Rab, benim bunda hakkım var; hakkımı bundan al, bana ver." der. *Allahu Teâlâ da ötekine:*

"Hakkını ver." buyurur. *Adam:*

"Ya Rab, bende sevap namına bir şey kalmadı." der. *Allahu Teâlâ:*

"Baksana, bu adamın sevabı kalmadı, ne dersin?" buyurur. *Adamcağız:*

"O halde benim günahlarımdan alsın." der." Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bunu anlatırken gözleri yaşardı ve: *"O gün büyük bir gündür. İnsan, günâhının alınmasını ister."* dedi. *Bunun üzerine Allahu Teâlâ hak sâhibine:*

"Başını kaldır ve cennete bak." buyurur. *Adamcağız:*

"Ya Rab! İnci ile işlenmiş, gümüşten apartmanlar ve altından köşkler görüyorum. Bunlar hangi peygamber, hangi sıddîk veya hangi şehidler içindir?" der. *Allahu Teâlâ:*

"Bunlar, bana ücretini verenler içindir." buyurur. *Adamcağız:*

"Bunların hakkını kim ödeyebilir? der. Allahu Teâlâ:

"Sen istersen bunlara sâhip olabilirsin." buyurur. *Adam:*

"Nasıl olur ya Rab?" deyince *Allahu Teâlâ:*

"Hakkını bu adama bağışlamakla." buyurur. *Adam:*

"O halde ben bunu affettim." der. *Ve Allahu Teâlâ da:*

"Arkadaşını al, beraberce cennete girin." buyurur. Sonra Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allah'tan korkun, Allah'tan korkun ve siz de kendi aranızı düzeltin. Bakınız bizzat Allahu Teâlâ mü'minlerin arasını buluyor."*[282] buyurmuştur.

Bu örnek, bu mertebeye yükselebilmenin, Allah ahlâkı ile ahlâklanmak sâyesinde mümkün olduğunu bize göstermektedir ki, o da arabuluculuktur.

Şimdi sayfalarında kul hakkı bulunmaz veyahut Allah'ın lütfuna uğrar da seni affettirir, ebedî saâdete ulaştığın anda nasıl sevineceğini bir düşün.

Rızâ elbisesine büründün, artık daha şekaveti olmayan bir saâdete ulaştın, yok olmayacak nîmetlere sâhip oldun. İşte o anda sevgi ve heyecanın nasıl yükselir, yüzün ağarır ve nurlanır, ayın on dördü gibi parlar. Artık bütün sıkıntılardan arınmış, nîmet kokularını almış olduğun halde alnından da nurlar parlarken mahşer halkı arasında nasıl yürüdüğünü düşün. Herkesin sana bakıp gıpta ettiklerini, meleklerin etrafında dönüp durduklarını ve herkese: "İşte bu, falancadır. Kendisi de Allah'tan râzı Allah da kendisinden razıdır." diye bağırdıklarını düşün. Dünyada türlü gösteriş, yağcılık, yaltakçılık, süslenmek ve yapmacık hareketle elde ettiğin mevkiler mi üstün, yoksa bu mevki mi? Eğer ahiret saâdetinin, dünya varlıklarından kıyas kabul etmeyecek şekilde daha iyi olduğuna inanmışsan, Allah ile olan muâmelede sâfî ihlas ve sâdık niyetle bu mevkie ulaşmaya çalış. Çünkü başka çâresi yoktur.

Allah korusun, şâyet senin benimsemediğin ve fakat Allah katında büyük sayılan günahlar defterinde çıkar ve bu sebeple Allahu Teâlâ'nın gadabına uğrıyarak "Ey kötü kulum, lanetim sana olsun. Ben senin hiç bir ibâdetini kabul etmiyorum." derse halin nice olur? Bu nidaya muhatap olan adamın halini düşün. Nasıl olduğu yerde kararıp kalır. Allahu Teâlâ'nın gadabından ötürü melekler de ona gadab ederler ve "Bizim de hattâ bütün yaratıkların da lâneti senin üzerine olsun." derler. Bu anda zebanîler de üzerine atılır, Allah'ın gadabından dolayı onlar da sana gadablıdırlar. Onlar çirkin surat ve bütün şiddetleri ile üzerine atılır, yakandan yapışır, insanlar arasında ve herkesin gözü önünde seni sürüklemeye başlarlar. Mahlûkat, senin yüzünün karanlığına bakar, perişanlığını görür. Sen ise "Vay, vav" diye bağırırsın. Onlar da sana: "Bu günde kendin için bir değil, bin ağla. Ne kadar ağlasan azdır." derler.

Bu arada melekler; "İste bu falancadır. Allahu Teâlâ bunun kepazeliklerini açığa vurdu rezîl etti, lanet etti. Bir daha saâdet görmeyecek şekilde şekavette olandır." diye seslenirler. Buna, insanlardan korktuğun, utandığın ve onlardan bir mevki talep ettiğin için onların huzurunda yapmayıp gizli olarak yaptığın her hangi günah ve hattâ küçük bir günah sebep olabilir.

Ne büyük cehâlettir, münkariz olacak şu fânî dünyada fânî olan insanlardan kaçınır, onların huzurunda isyan etmezsin de o büyük toplum arasında ve Allah huzurunda rezil olmayı düşünmeden gizlice isyana devam edersin. Oradaki rezaleti, Allah huzurundaki perişanlığı, Allah'ın gadabını lânetini, zebanilerin elinde cehenneme sevk edilmeyi düşünmezsin. İşte

halin budur. Halbuki bunun önünde daha büyük bir tehlike daha vardır. O da sırat köprüsüdür.

---

[277]. Hadîs, metin olarak yukarıda geçmiştir.

[278]. Ahmed rivâyet etmiştir. Fakat rivâyet ettiği zatlar bunu Ebû Zer'in (r.a.) kendisinden duymamışlardır.

[279]. Ahmed ve Beyhakî daha kısa bir ifade ile ve ceyyid isnad ile rivâyet etmişlerdir. Hadîsin evvelini muhtasar olarak Müslim, Câbir'den (r.a.) rivâyet etti.

[280]. Ahmed ve Tirmizî, Zübeyr'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir. Tirmizî sahih ve hasen olduğunu söylemiştir.

[281]. Ahmed, isnad-ı hasen ile rivâyet etmiştir.

[282]. Hadîs, metin olarak yukarıda geçmiştir.

SIRATIN VASFI

Bütün bunlardan sonra bir de cehennem üzerinde sırat diye anılan bir köprü vardır. Bu zorluklardan sonra Allahu Teâlâ'nın:

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ

إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا

"Müttakîleri O çok esirgeyici Allah'ın huzuruna toplayacağımız, günahkârları ise susuz olarak cehenneme süreceğimiz gün." (Meryem suresi, 19/86-87) ve:

فَاهْدُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطِ الْجَحِيمِ وَقِفُوهُمْ إِنَّهُم مَّسْئُولُونَ

"Onları cehennem yoluna götürün. Onları hapsedin, çünkü onlar mes'ûldürler." (Sâffât suresi, 37/23-24) âyet-i celîleleri üzerinde düşün. Bütün bu zorluklardan sonra insanlar sırat köprüsüne sevk edilirler. Bu, cehennem üzerinde uzatılmış kıldan ince ve kılıçtan keskin bir köprüdür. Bu âlemde doğru yolda olup istikamet edenler doğrudan ve doğruluktan ayrılmayanlar, âhiret sıratını kolaylıkla geçer ve kurtulurlar. Fakat burada istikametten ayrılanların orada günahları sebebiyle yükleri ağırlaşır. Daha ilk adımda sürçerek cehenneme düşerler. Şimdi cehennemin üzerinde o köprüden geçeceğin ânı ve orada geçireceğin dehşetli korkuyu düşün. Bir yandan köprünün ince ve keskinliği, öte yandan altında cehennemin zifiri karanlığı ve uğultusu, bu zayıf bünyenle üzerinden geçmeye mecbur tutulman, bir yandan kalbin çarpar, ayakların titrer, öte yandan yürümene engel olan sırtladığın günahlar vardır. O günahlar ki onlarla karada yürüyemezdin, nerede kaldı böyle bir köprü üzerinde yürümek? Daha ayağının birini üzerine koyup keskinliğini fark ettiğin vakit halin nice olur? Halbuki önündeki insanların bir kısmı titrer, bir kısmı da sürçerek cehenneme düşer. Bunları da gözünle görürsün. Zebânîlerin onları baş üstü cehenneme doğru düşürmekte olduklarını görürsün. Bundan daha büyük ceza, bundan daha korkunç manzara düşünülebilir mi? Allah o günde hepimizin yardımcısı olsun.

Bu arada bir de kendini düşün. O ağır günah yükü altında ayağının birini keskin köprüye atmış, diğerini nasıl atacağını düşünürken, bir de önündeki insanların çoğunun cehenneme döküldüklerini, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ise:

“Allahım, ümmetimi koru, ümmetimi koru.” diye duâ ettiğini görürsün. Cehennemin içinden. “Yandım, mahvoldum.” sesleri feryâd ü figanları kulağının içinde çınlar. İşte o gün senin de ayağın kayarsa halin nice olur? Artık pişmanlık fayda vermez. Sen de, vay başıma gelenlere, diye bağırıp durursun. İşte korktuğum başıma geldi. Ne olaydı dünyaya gelmeseydim. Geldim; bari kötü yolda değil, iyilerin yolunda olsaydım. Keşke toprak olup yok olsaydım ve unutulup gitseydim, dersin. Allah korusun, o anda cehennem, seni de içine çekebilir ve bir münâdî: “Sesinizi kesin, bağırıp durmayın.” der. Zâten âh u enîne de imkânın kalmaz ve kimseden bir yardım gelmez. Bu tehlikeler önünde iken kendi tutum ve davranışların bakımından aklını beğeniyor musun? Şâyet o güne inanmıyorsan, inanmayanlarla ebedî olarak cehennemde kaldın demektir. Şâyet inanıyor ve inandığın halde o günden gaflet ederek ona hazırlanmak hususunda ihânet ediyorsan, ne büyük sapıklık ve ne büyük hüsran içindesin? Günahları terk etmeyip Allah’ın rızâsını aramadığın vakit, bu îmanının sana ne faydası olur? O gün sırat köprüsünden başka bir zorluk ve bir güçlük olmasa, onu geçsen bile, üzerinde geçireceğin bu sıkıntılar sana yeter de artar bile.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يُضْرَبُ الصِّرَاطُ بَيْنَ ظَهْرَانَيْ جَهَنَّمَ، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُجِيزُ
بِأُمَّتِهِ مِنَ الرُّسُلِ، وَلَا يَتَكَلَّمُ يَوْمَئِذٍ إِلَّا الرُّسُلُ، وَدَعْوَى
الرُّسُلِ يَوْمَئِذٍ :اَللّٰهُمَّ سَلِّمْ اَللّٰهُمَّ سَلِّمْ، وَفِي جَهَنَّمَ كَلَالِيبُ
مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ، هَلْ رَأَيْتُمْ شَوْكَ السَّعْدَانِ؟ قَالُوا :نَعَمْ،
قَالَ :فَإِنَّهَا مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ غَيْرَ أَنَّهُ لَا يَعْلَمُ قَدْرَ عِظَمِهَا
إِلَّا اللهُ تَعَالَى، تَخْتَطِفُ النَّاسَ بِأَعْمَالِهِمْ، فَمِنْهُمْ مَنْ يُوبَقُ
بِعَمَلِهِ، وَمِنْهُمْ مَنْ يُخَرْدَلُ ثُمَّ يَنْجُو

“Cehennem üzerinde sırat köprüsü kurulur. Bu köprüden, ümmetiyle ilk geçecek olan peygamber, benim. O gün peygamberlerden başkası konuşamaz. Peygamberler de: “Allahım, ümmetime selâmet ver. Sen onları koru.” diye duâ ederler. “Cehennemde demir çengeller vardır. Sedan

ağacının dikenine benzerler. Sedan ağacı hiç gördünüz mü?" diye sordu. Onlar da "Gördük" deyince, *"İşte o çengeller onun dikenine benzer. Yalnız bunlar çok büyüktürler. Büyüklük derecelerini ancak Allah bilir. Herkesi isyanına göre cehenneme çekerler. Onlardan bir kısmı ameline göre helâk olur, yok olur, ateşte erir. Bir kısmı hardal danesi kadar kalır ve sonra kurtulur."*[283] buyurmuştur.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

يَمُرُّ النَّاسُ عَلَى جِسْرِ جَهَنَّمَ وَعَلَيْهِ حَسَكٌ وَكَلَالِيبُ

وَخَطَاطِيفُ تَخْتَطِفُ النَّاسَ يَمِينًا وَشِمَالًا، وَعَلَى جَنْبَتَيْهِ

مَلَائِكَةٌ يَقُولُونَ :اَللّٰهُمَّ سَلِّمْ سَلِّمْ .فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَمُرُّ

مِثْلَ الْبَرْقِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمُرُّ كَالرِّيحِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمُرُّ كَالْفَرَسِ

الْمَجْرِيِّ وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْعَى سَعْيًا وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي مَشْيًا

وَمِنْهُمْ مَنْ يَحْبُو حَبْوًا وَمِنْهُمْ مَنْ يَزْحَفُ زَحْفًا، فَأَمَّا أَهْلُ

النَّارِ الَّذِينَ هُمْ أَهْلُهَا فَلَا يَمُوتُونَ وَلَا يَحْيَوْنَ، وَأَمَّا نَاسٌ

فَيُؤْخَذُونَ بِذُنُوبٍ وَخَطَايَا فَيَحْتَرِقُونَ فَيَكُونُونَ فَحْمًا ثُمَّ

يُؤْذَنُ فِي الشَّفَاعَةِ

"İnsanlar cehennem üzerindeki köprüden geçerler. Köprüde dikenli demirler, çengeller ve kancalar vardır. İnsanları sağdan soldan yakalarlar Ayrıca köprü üzerinde melekler vardır. "Allahım selâmet ver." diye duâ ederler. İnsanlardan bir kısmı köprüyü şimşek gibi, bir kısmı esen yel gibi geçer. Bir kısmı koşar at gibi, bir kısmı koşarak, bir kısmı yürüyerek bir kısmı emekleyerek ve bir kısmı da sürünerek geçer. Asıl cehennemliklere gelince; bunlar ne ölür, ne de yeni bir hayata kavuşur Diğer insanların günahkârlarından bir kısmı alınıp cehenneme atılır. Günahları nispetinde yanıp kömür olurlar. Sonra da bunlara şefâat edilmeye izin verilir."[284] buyurdu ve hadîsi sonuna kadar anlattı.

İbn Mes'ûd'un (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Muayyen günde toplanmak için Allahu Teâlâ geçmiş ve gelecek bütün yaratıkları bir araya*

getirir. Mahkemenin kurulması için kırk yıl gözlerini semâya doğru dikip beklerler." Hadîsi uzun boylu ifade buyurduktan ve mü'minlerin de secdeye kapandığını anlattıktan sonra:

"Allahu Teâlâ mü'minlere; "Başınızı kaldırın" buyurur. Onlar da başlarını kaldırır ve amelleri nispetinde Allahu Teâlâ onları nurlandırır. Kimisine önünü aydınlatmak için dağlar büyüklüğünde, kimisine de daha küçük, bir kısmına da hurma büyüklüğünde, diğer bazılarına da daha az nûr verir. Hattâ en son ve en az nur verdiği ayağının parmak ucuna bir ışık verir. Bu ışık, bâzen yanar ve bâzen söner. Parladığı vakit adımını atar, söndüğü vakit yerinde kalır." buyurdu ve sonra nurları nispetinde sıratı geçtiklerini anlattı. *"Göz açıp yumuncaya kadar şimşek gibi, esen yel gibi, yel önünde bulutlar gibi, yıldız düşmesi gibi, süratli yürüyen at gibi, ayakları bağlı gibi geçtiklerini anlattı. Yalnız parmak ucuna ışığı verilen de sırat köprüsünü yüzüstü sürünerek ayağının biri kayarken diğerini yerleştirmek, elinin biri ayrılırken diğeri ile tutmak sûretiyle karşıya geçer."* Devamla: *"Böylece o da kurtulur. Bu adam kurtulup karşıya geçtiği vakit Allah'a hamd ederek; "Allahu Teala bana olan lütfunu kimseye yapmamıştır. Zîra bana onu gösterdikten sonra kurtardı ve selâmete erdirdi." der. Sonra onu cennete götürür ve cennetin kapısındaki havuzda yıkarlar."*[285] buyurdu.

Enes b. Mâlik'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلصِّرَاطُ كَحَدِّ السَّيْفِ أَوْ كَحَدِّ الشَّعْرَةِ وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ يُنَجُّونَ

الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَإِنَّ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَآخِذٌ

بِحُجْزَتِي وَإِنِّي لَأَقُولُ يَا رَبِّ سَلِّمْ سَلِّمْ فَالزَّلُّونَ وَالزَّالَّاتُ

يَوْمَئِذٍ كَثِيرَةٌ

"Sırat, keskin kılıç veya keskin kıl gibidir. Melekler, kadın erkek mü'minleri kurtarmaya çalışırlar. Cebrâil aleyhisselam benim belimden yapışır ve ben: "Allahım, ümmetime selâmet ver, ümmetime selâmet ver." diye duâ ederim. O gün ayağı sürçecek kadın ve erkekler pek çoktur."[286] buyurmuştur.

İşte sırat da böyle bir şeydir. Kıyâmet gününün zorluklarından en çok selâmet bulan, dünyada o günü en fazla düşünen, o korkuyu saklayıp ona göre hazırlanandır. Çünkü Allahu Teâlâ bir kulunun gönlünde iki korkuyu

toplamaz. Bu zorluklardan dünyada korkan, âhirette emîn olur. Tabiî, "bu güçlükten korkan" derken, yumuşak yürekli kadınlar gibi anıldığı vakit hemen gözü yaşarıp da sonra unutarak eski zevkine dönen insanları kasdetmiyorum. Çünkü bu gibi korkuda bir fayda yoktur. Ancak bir şeyden korkan, ondan kaçar. Bir şeyi uman da onu arar. Seni ürkütecek olan korku da, isyandan uzaklaştırıp ibâdete teşvik eden korkudur.

Kadınların gönül yumuşaklığından daha uzak, ahmakların korkusudur. Kıyâmetin şiddet ve güçlüğünü duydukları vakit, "Aman ya Rabbi, sana sığındım, sen koru." derken, öte yandan kendisini helâke sürükleyecek olan eski bildiği isyanına devam eder. Bu gibilerin Allah'a sığınmasına şeytan bile güler. Bu, tıpkı şuna benzer. Adam ıssız bir tepede sağlam bir kale duvarına yaslanmış oturuyor. Bu sırada aslanın biri de uzaktan dişlerini göstererek ona doğru hücûm etmiş geliyor. Adam uzaktan aslanı ve onun saldırısın görünce; "Adam sen de. Ben bu kaleye sığınır ve bu aslanın saldırısından korunurum." diye söylenir. Aslan iyice yaklaşmışken o hâlâ bir tedbir alıp kaleye girmemiş, durduğu yerde oturuyor. Dilindeki bu söz, kendisini aslanın saldırısından kurtarabilir mi? İşte yukarıdaki adam da bunun gibidir. Her ikisinin hali hem korkunç, hem de gülünçtür. Âhiretin kalesi olan sıdk u sadâkati, Allah'tan başka maksudu ve O'ndan başka mâbudu olmamaktır. Kim arzularını ilâh edinirse, tevhiddeki sadâkatten uzaklaşarak tehlikeli duruma düşmüştür.

---

[283]. Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) uzun hadîsinden rivâyet etmişlerdir.

[284]. Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir, fakat bâzı ifade değişiklikleri vardır.

[285]. İbn Adiy ve Hâkim rivâyet etmişlerdir. Bir kısmı metin olarak yukarıda geçmiştir.

[286]. Beyhakî **"Şu'abü'l-îman"**ında rivâyet etmiştir. Ayrıca Enes'den (r.a.) merfû olarak, sıratın kıldan ince kılıçtan keskin olduğu rivâyet edilmiştir. Rivâyet sahihtir.

ŞEFAAT

Şunu da unutma ki, mü'minlerden bir kısmı cehenneme girmeyi hak ettikleri vakit, bu gibiler hakkında Allahu Teâlâ fazl u keremiyle peygamberlerin, sıddîkların, ulemâ ve sâlihlerin ve kendi katında mânevî değeri olan her zâtın şefâatini kabul eder. Bu gibiler de kendi âilelerine, yakınlarına, dostlarına, âşinâ oldukları kimselere şefaat ederler.

Allahu Teâlâ kerâmetini kulları arasında gizlemiştir. Belki de senin hakir gördüğün kimse Allah katında üstün mevkie sâhiptir. Hiç olmazsa onların şefaatine nâil olmaya harîs ol ve ona göre çalış. Bunun için kimseyi hakir görme. Senin küçük gördüğün, Allah katında büyük olabilir. Allahu Teâlâ velîlerini gizlediği gibi, gadabını da günahlar arasında gizlemiştir. Onun için hiç bir günahı küçük görme. Belki Allah'ın gadabı, senin küçük gördüğün günahtadır. İbâdetleri de küçümseme, belki Allah'ın rızâsı senin benimsemediğin ibâdettedir. Zîra O'nun rızâsı da tâatler içinde gizlidir. Bir güzel söz, bir lokma, hattâ bir niyet-i hasene ve bunlara benzer şeyleri de küçümseme.

Kur'an ve hadîsten şefaatin pek çok delîlleri vardır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى

"Muhakkak Rabbin sana verecek de hoşnûd olacaksın." (Duhâ suresi, 93/5) buyrulmuştur.

Amr b. el-Âs'ın (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.), **İbrâhim** aleyhisselâmın:

رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي

وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Rabbim, çünkü onlar insanlardan bir çoğunu baştan çıkardılar. Bundan sonra kim bana uyarsa, işte o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, hakikat sen çok yarlığayıcı, çok esirgeyicisin." (İbrâhim suresi, 14/36) dediğini Allahu Teâlâ'nın hikâye ettiği âyet-i celîle ile **Îsâ aleyhisselâm**ın:

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ

“Eğer onlara azâp edersen, muhakkak onlar senin kullarındır.” (Mâide suresi, 5/118) dediği âyetlerini okuduktan sonra, ellerini kaldırarak: *“Ümmetim, ümmetim.”* diye ağladı. Allahu Teâlâ Cebrâil aleyhisselâmı Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e göndererek: *“Git ona de ki: “Biz sana ihanet edecek değiliz. Ümmetin hakkında sana razı oluncaya kadar vereceğiz.”* buyurdu.[287]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Bana beş şey verildi ki, bunlar benden önce hiç kimseye verilmemiştir. Daha bir aylık mesafeden düşmanlarımın kalbine korku salmakla bana nusret verildi. Ganîmet malı benden önce kimseye helâl değil iken bana helâl kılındı. Yeryüzü benim için mescid ve her tarafı temiz kılındı. Herkes bulunduğu yerde namazını kılabilir. Bana sefâat verildi. Her peygamber yalnız kendi kavmine, ben ise bütün insanlara peygamber olarak gönderildim.”* buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ كُنْتُ إِمَامَ النَّبِيِّينَ وَخَطِيبَهُمْ وَصَاحِبُ

شَفَاعَتِهِمْ مِنْ غَيْرِ فَخْرٍ

“Kıyamet günü, ben peygamberlerin imamı ve şefâat sahibiyim. Bunu iftihar için değil, tahdîs-i nîmet için söylüyorum.” buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ اٰدَمَ وَلَا فَخْرَ وَأَنَا أَوَّلُ مَنْ تَنْشَقُّ الْأَرْضُ عَنْهُ وَأَنَا

أَوَّلُ شَافِعٍ وَأَوَّلُ مُشَفَّعٍ بِيَدِي لِوَاءُ الْحَمْدِ تَحْتَهُ اٰدَمُ فَمَنْ دُونَهُ

“Ben, Âdem evlâtlarının efendisiyim, buna fahirlenmem. Yer, kendisi için ilk yarılacak (ve yerden ilk çıkacak olan) *benim. İlk şefaat edecek ve şefaati makbûl olacak da benim. Livâü’l-hamd sancağı benim elimdedir. Âdem ve ondan sonraki herkes bu sancağın altındadır.”*[288] buyurmuştur.

Diğer hadîste şöyle buyrulmuştur:

لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ وَاخْتَبَأْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِأُمَّتِي

يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Her peygamberin makbûl bir duâsı vardır. Ben duâmı âhirette ümmetime şefaat için bıraktım."[289] buyurmuştur.

Yine ibn Abbâs'ın (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kıyâmet günü peygamberler için altından kürsüler kurulur ve benden başka herkes kürsüsüne oturur, benim kürsüm boş kalır. Ben, dimdik olarak ayakta ve Rabbimin huzurunda dururum. Benim korktuğum husus, kendimin cennete gidip, ümmetimin geride kalmasıdır. Bu arada: "Ya Rab, ümmetim." derim. Allahu Teâlâ: "Ümmetine ne yapmamı istiyorsun?" diye sorar. Ben de: "Ey Rabbim, bir an önce hesaplarını görmeni istiyorum." derim. Böylece durmadan onlara şefaat ederim. Tâ ki cehenneme gönderilen bâzı kimseler hakkında Rabbimden bana hüccet verilinceye kadar. O dereceye kadar ki, cehennemin mâliki olan hâzin: "Ya Muhammed, Rabbinin gadabından cehennem kendisinde senin ümmetinden kimseyi bırakmamış, kimse orada kalmamıştır." der."*[290] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ben, kıyâmet gününde yerdeki ağaç ve kum sayılarından daha çok, şefaat ederim."*[291] buyurmuştur.

Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e bir miktar et takdîm edildi. Kol kısmını ona verdiler. Bu kısım, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in hoşuna giderdi. Bundan bir defa ısırdıktan sonra:

"Ben, kıyâmet günü resûllerin seyyidi ve efendisiyim. Bunun sebebini biliyor musunuz? Allahu Teâlâ gelmiş geçmiş bütün insanları ve canlıları bir araya toplar. Çağıran, onlara sesini duyurur ve bakan, onları görür. Güneş, beyinlerine yaklaşır. İnsanlar tahammül edemeyecekleri gam, gussa ve ıstıraba girerler. (Böylece uzun süre bekledikten sonra) *birbirlerine:*

Görüyorsunuz çektiğimizi, Rabbinize karşı bize bir şefaatçi arasanıza derler. Birbirlerine: "O halde (ilk peygamber ve babamız olan) *Âdem aleyhisselâma gidelim" derler ve* ***Âdem*** *aleyhisselâma giderek:*

"Sen insanlığın babasısın; Allahu Teâlâ seni kudret eli ile yarattı, kendi indinde mâlûm olan ruhtan sana nefhetti ve melekleri de sana secde ettirdi. (Aynı zamanda peygamber ve Allah'ın sevgili kulusun). *Çektiğimiz ıstırabı görüyorsun, şefaatçi ol." derler. Âdem aleyhisselâm ise:*

"Rabbim bugün öyle gadablıdır ki, bundan önce böyle gadablanmadığı gibi, bundan sonra da böyle gadablanmaz. Ben ise, nehyettiği ağaçtan yediğim için ona karşı suçluyum. Ancak nefsim ile meşgulüm. Bu şefâate gücüm yetmez, başkalarına gidin." der. Ondan sonra ***Nûh*** *aleyhisselâma giderler ve:*

"Sen, insanların ilk Resûlüsün, Allahu Teâlâ sana "Şükreden kul" diye hitab etmiştir. Çektiğimizi görüyorsun. Rabbinin katında bizim için şefaatçi ol." derler. Nûh aleyhisselâm:

"Rabbimiz bugün çok gadablıdır, bundan evvel böyle celâllenmediği gibi, bundan sonra da böyle celâlli olmaz. Benim, kavmim aleyhinde; (Bu kâfirlerden bir tane yeryüzünde bırakma, diye) *bir bedduam vardır. Bu ise benim için bir kusurdur.* (Bu bakımdan bu şefaate ben yetkili değilim). *Nefsim ile meşgulüm, başka birisine,* ***İbrâhim aleyhisselâm****a gidin, der. Ona gidip durumlarını anlatırlar ve kendisinin Allah'ın hem peygamberi, hem halîli olduğunu hatırlatarak kendileri hakkında şefaat etmesini isterler. O da Allahu Teâlâ'nın gadabı hakkında diğer peygamberlerin sözlerini tekrar ettikten sonra:*

"Ben üç yerde yalan konuştum. (Bu şefaate yetkili değilim). *Ancak nefsimle meşgulüm. Siz, benden başka,* ***Mûsâ aleyhisselâm****a gidin, der. Onlar da Mûsâ aleyhisselâma giderek kendi durumlarını anlattıktan ve Mûsâ aleyhisselâmın, Allah tarafından, risâlet ve mükâlemesiyle üstün tutulduğunu anlatarak ve kendisinden şefaat dilerler. Mûsâ aleyhisselâm da Allah'ın gadabı hakkında diğer peygamberlerin sözlerini söylendikten sonra:*

"Ben, emrolunmadığım halde adam öldürdüm. Bu bakımdan nefsimle meşgulüm, (bu şefaate yetkili değilim). *Siz, başkasına,* ***Îsâ aleyhisselâm****a gidin." der. Onlar da Îsâ aleyhisselâm'a gelip durumu anlatarak kendisine:*

"Allahu Teâlâ'nın Resûlü, kelimesi ve rûhusun, daha yeni doğduğunda ve büyüdüğünde konuştun." diyerek kendisinden şefaat etmesini dilerler. O da diğer peygamberlerin, Allah'ın gadabı hakkındaki sözlerini aynen tekrarladıktan ve kendisi için herhangi bir kusur söylemeden (ben şefaate mezun değilim, diyerek) *siz, başkasına,* ***Hz. Muhammed aleyhisselâm****a gidin." der. Bunlar da buna gelir ve:*

"Ey Allah'ın Resûlü, sen peygamberlerin sonuncusu, geçmiş ve gelecek günahları bağışlanan bir kimsesin. Durumumuzu görüyorsun. Bizim hakkımızda şefaatçi ol." derler." (buyurdu ve devamla:) *"Ben de Arş-ı A'zam'ın altına gider ve Rabbime secde etmek üzere yerlere kapanırım. Bu sırada Rabbim, kimseye yapmadığı medh u senâ ile söze başlayarak beni övdükten sonra:*

"Ya Muhammed, başını kaldır. İşte, istediğin kadar al, şefaatin makbûldür." buyurur. Bunun üzerine ben:

"Ümmetimi, ümmetimi isterim, ya Rab!" derim. Allahu Teâlâ:

"Ya Muhammed, ümmetinden hesabı olmayanları, cennetin sağ kapısından içeri koy. Diğer kapılardan da ötekiler gibi girmek haklarıdır." buyurur." Sonra devamla:

"Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemîn ederim ki, cennet kapılarının kanatlarının genişliği, Mekke ile Himyer veya Mekke ile Busrâ arası gibidir."[292] buyurdu.

Başka bir rivâyette bu hadîs aynen rivâyet edilmiş, aynı zamanda orada İbrâhim aleyhisselâmın da kendi kusurlarından bahsedilerek: "Yıldızlara, "Bunlar Rabbim midir?" dediği, putları kıranların, belki büyükleridir dediği ve hasta değilken hastayım dediği kusurları yazılıdır."

İşte bunlar da Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in şefaatleridir. Ümmetinden âlim olanlarla sâlih olanların da şefaatleri vardır. Nitekim bir hadîste:

يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بِشَفَاعَةِ رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَكْثَرُ مِنْ رَبِيعَةَ وَمُضَرَ

"Ümmetimden yalnız bir kişinin şefaatiyle, Rebîa ve Mudar kabîlelerinden daha çok kimseler cennete girer."[293] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

يُقَالُ لِلرَّجُلِ قُمْ يَا فُلَانُ فَاشْفَعْ فَيَقُومُ الرَّجُلُ فَيَشْفَعُ

لِلْقَبِيلَةِ وَلِأَهْلِ الْبَيْتِ وَلِلرَّجُلِ وَالرَّجُلَيْنِ عَلَى قَدْرِ عَمَلِهِ

"Kıyâmet günü bir adama: "Ey falan, kalk şefaat et." denir. O da kalkar kabîlesine, ehl-i beytine ve amelindeki kuvveti nispetinde bir veya iki kişiye şefâat eder."[294]

Enes'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ يُشْرِفُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى أَهْلِ النَّارِ

فَيُنَادِيهِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَيَقُولُ: يَا فُلَانُ هَلْ تَعْرِفُنِي؟

فَيَقُولُ: لَا وَاللهِ مَا أَعْرِفُكَ مَنْ أَنْتَ؟ فَيَقُولُ أَنَا الَّذِي مَرَرْتَ

بِي فِي الدُّنْيَا يَوْمًا فَاسْتَسْقَيْتَنِي شَرْبَةَ مَاءٍ فَسَقَيْتُكَ. قَالَ: قَدْ

عَرَفْتُ، فَاشْفَعْ لِي بِهَا عِنْدَ رَبِّكَ! فَيَسْأَلُ اللهَ تَعَالَى ذِكْرُهُ

وَيَقُولُ إِنِّي أَشْرَفْتُ عَلَى أَهْلِ النَّارِ فَنَادَانِي رَجُلٌ مِنْ أَهْلِهَا

فَقَالَ: هَلْ تَعْرِفُنِي؟ فَقُلْتُ: لَا مَنْ أَنْتَ؟ فَقَالَ: أَنَا الَّذِي

اسْتَسْقَيْتَنِي فِي الدُّنْيَا فَسَقَيْتُكَ فَاشْفَعْ لِيَ عِنْدَ رَبِّكَ فَشَفِّعْنِي

فِيهِ، فَيَشْفَعُهُ اللهُ فِيهِ فَيُؤْمَرُ بِهِ فَيُخْرَجُ مِنَ النَّارِ

"Bir cennetlik cehenneme doğru bakar ve orada birisine gözü ilişir. O adam bunu çağırarak:

"Beni tanıdın mı?" diye sorar. Adam:

"Hayır, tanımadım. Sen kimsin?" der. O:

"Falan vakitte sen benden su istemiştin, ben de sana vermiştim. İşte ben, o adamım." der.

Bunun üzerine cennetlik olan:

"Evet, hatırladım." der. Bu sefer cehennemlik olan:

"Ne olur, sen de benim hakkımda şefaat et." der.

Cennetlik olan durumu aynen Cenâb-ı Allah'a arz eder ve:

"Beni bu adama şefaatçi kıl." der. Allahu Teâlâ da onun şefaatini kabul eder ve adamın cehennemden çıkmasını emreder. Adam da cehennemden çıkar."[295] buyurmuştur.

Enes'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"İnsanlar dirilecekleri zaman yerden ilk çıkacak olanı benim. Bir araya toplandıkları vakit ilk hatîpleri benim. Ümitlerini kestikleri vakit ilk müjdecileri benim. O gün Livâü'l-Hamd benim elimdedir ve ben Rabbimin katında Âdemoğlunun en keremlisiyim. Bunu böbürlenmek için söylemiyorum."[296] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ben, Rabbimin huzurunda dururum. Bana cennet hüllelerinden bir elbise giydirilir. Sonra Arş'ın sağında benden başka hiç kimsenin oturmayacağı bir yerde otururum."* buyurmuştur.

İbn Abbâs (r.a.) anlatıyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ashâbından bir toplum oturmuş, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i bekliyorlardı. Tam bu sırada Resûl-i Ekrem (s.a.v.) çıkageldi ve onların bir şeyler konuştuklarını duydu. Dikkat etti, bir kısmı: "Hayret, Allahu Teâlâ yaratıklarından bir kısmını ve meselâ, İbrâhim aleyhisselâmı halîl edindi", diğeri de: "Bundan daha acâibi, Hz. Mûsâ'yı teklim ittihâz edip onunla konuşmasıdır.", başka birisi de: "Îsâ aleyhisselâm kelimetullah ve Allah'ın rûhudur", bir diğeri de: "Allahu Teâlâ

Âdem aleyhisselâmı kulları arasından seçti.” dedi. Tam bu sırada Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de aralarına girmiş bulunuyordu:

قَدْ سَمِعْتُ كَلَامَكُمْ وَتَعَجُّبَكُمْ :إِنَّ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلُ اللهِ وَهُوَ

كَذٰلِكَ، وَمُوسٰى نَجِيُّ اللهِ وَهُوَ كَذٰلِكَ، وَعِيسٰى رُوحُ اللهِ

وَكَلِمَتُهُ وَهُوَ كَذٰلِكَ، وَآدَمَ اصْطَفَاهُ اللهُ تَعَالٰى وَهُوَ كَذٰلِكَ،

أَلَا وَأَنَا حَبِيبُ اللهِ وَلَا فَخْرَ، وَأَنَا حَامِلُ لِوَاءِ الْحَمْدِ يَوْمَ

الْقِيَامَةِ وَلَا فَخْرَ، وَأَنَا أَوَّلُ شَافِعٍ وَأَوَّلُ مُشَفَّعٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

وَلَا فَخْرَ، وَأَنَا أَوَّلُ مَنْ يُحَرِّكُ حَلْقَ الْجَنَّةِ فَيَفْتَحُ اللهُ لِيَ

فَأَدْخُلُهَا وَمَعِيَ فُقَرَاءُ الْمُؤْمِنِينَ وَلَا فَخْرَ، وَأَنَا أَكْرَمُ الْأَوَّلِينَ

وَالْآخِرِينَ وَلَا فَخْرَ

“Peygamberler hakkında konuştuklarınızı ve İbrahim aleyhisselâmın, Allah’ın halîli olduğuna taaccüb ettiğinizi duydum ki, gerçek böyledir. Mûsâ’nın neciyyullah olduğuna hayret ettiğinizi duydum ki, gerçek böyledir. Îsâ’nın rûhullah olduğunu söyleyip buna şaştığınızı duydum. Bu da böyledir. Âdem’in safiyyullah olduğuna taaccüb ettiğinizi duydum, bu da böyledir. Bana gelince; ben de Allah’ın habîbiyim, fakat fahirlenmek (övünmek) *yok; Livâü’l-Hamd benim elimdedir, fakat iftihar yok. İlk şefaat edecek olan ve ilk şefaati makbûl olacak olan da benim, bunda da fahirlenmek yok. Cennetin tokmağını ilk çalıp kapısı kendisine açılacak ve ilk cennete girecek olan da benim. Fakirler de benimle beraber cennete gireceklerdir. Bunda da fahirlenmek yok. Gelmiş ve geçmişlerin en keremlisi yine benim ve yine bunda da fahirlenmek yoktur.”*[297] buyurdu.

---

[287]. Müslim’e göre, Amr’ın oğlu Abdullah’tan rivâyet edilmiştir. Metin olarak da kısmen yukarıda geçmiştir.

[288]. Tirmizî, rivâyet etti ve hasendir dedi.

[289]. Buhârî ile Müslim, Enes’den (r.a.) rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Müslim, Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[290]. Taberânî **“Evsat”**ında rivâyet etmiştir.

[291]. Ahmed ve Taberânî, Bureyde'den hasen sened ile rivâyet etmişlerdir.

[292]. Müslim, rivâyet etmiştir.

[293]. Hasen sened ile rivâyet edilmiştir.

[294]. Tirmizî, Ebû Said'den (r.a.) rivayet etmiştir, benzeri başka rivayetlerde vardır.

[295]. Ebû Mansur Deylemî rivâyet etmiştir.

[296]. Tirmizî, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[297]. Tirmizî rivâyet etti.

KEVSER HAVUZU

Bilmiş ol ki, havuz Allahu Teâlâ'nın büyük bir lütfudur. Allahu Teâlâ bunu Peygamber Efendimiz'e tahsis etmiştir. Onun vasfı hakkında haberler vârid olmuştur. Dünyada onun vasfını öğrenmeyi, âhirette de ondan içerek zevkine varmayı Cenâb-ı Hak'tan niyâz ederiz. Onun özelliklerinden birisi ve en belli başlısı, ondan bir kere içenin bir daha susamamasıdır.

Enes'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir defa başını eğdi, sonra gülümseyerek başını kaldırdı ve:

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ .إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ

وَانْحَرْ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ

"Sûre-i celîlesi bana nâzil oldu." buyurdu ve devamla:

هَلْ تَدْرُونَ مَا الْكَوْثَرُ؟ قَالُوا اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ إِنَّهُ نَهْرٌ

وَعَدَنِيهِ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ فِي الْجَنَّةِ عَلَيْهِ خَيْرٌ كَثِيرٌ عَلَيْهِ حَوْضٌ

تَرِدُ عَلَيْهِ أُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنِيَتُهُ عَدَدَ نُجُومِ السَّمَاءِ

"Kevser nedir, bilir misiniz?" buyurdu. Allah ve Resûlü bilir, dediler.

"O, cennette bir nehirdir. Rabbim azze ve celle onu bana va'detti. Onda büyük hayırlar vardır. Ayrıca onun toplandığı bir havuz vardır. Kıyâmet günü ümmetim ona uğrar ve ondan içerler. Onun bardakları gök yıldızlarının sayısı kadardır."[298] buyurdu.

Yine Enes'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

بَيْنَمَا أَنَا أَسِيرُ فِي الْجَنَّةِ إِذَا بِنَهْرٍ حَافَتَاهُ قِبَابُ اللُّؤْلُؤِ الْمُجَوَّفِ

قُلْتُ مَا هٰذَا يَا جِبْرِيلُ؟ قَالَ هٰذَا الْكَوْثَرُ الَّذِي أَعْطَاكَ رَبُّكَ

فَضَرَبَ الْمَلَكُ بِيَدِهِ فَإِذَا طِينُهُ مِسْكٌ أَذْفَرُ

"Cebrâil ile cennette gezerken bir nehir ile karşılaştık. "Bu nedir?" diye sordum. Cebrâil: "Bu, Rabbinin sana verdiği kevserdir." dedi ve eli ile suya

vurdu. Bir de baktık ki nehrin yatağı, yanı toprağı, iyi kokulu misktendir.”[299]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Havuzumun iki duvarı arası, Medine ile San’a ve Medine ile Amman arası kadar geniştir.”[300] buyurdu.

İbn Ömer’in (r.a.) rivâyetinde Kevser sûresi nâzil olduğu vakit, Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

هُوَ نَهْرٌ فِي الْجَنَّةِ حَافَتَاهُ مِنْ ذَهَبٍ، شَرَابُهُ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ

اللَّبَنِ وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ وَأَطْيَبُ رِيحًا مِنَ الْمِسْكِ يَجْرِي

عَلَى جَنَادِلِ اللُّؤْلُؤِ وَالْمَرْجَانِ

“Kevser, cennette bir ırmaktır. Etrafı altındandır. Suyu, sütten beyaz, baldan tatlı, miskten daha güzel kokuludur. İçindeki çakıl taşları inci ve mercandır.”[301] buyurdu.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’in âzâdlılarından Sevban’ın (r.a.) anlattığına göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ حَوْضِي مَا بَيْنَ عَدَنٍ إِلَى عُمَانَ الْبَلْقَاءِ مَاؤُهُ أَشَدُّ بَيَاضًا

مِنَ اللَّبَنِ، وَأَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ وَأَكْوَابُهُ عَدَدُ نُجُومِ السَّمَاءِ مَنْ

شَرِبَ مِنْهُ شُرْبَةً لَمْ يَظْمَأْ بَعْدَهَا أَبَدًا أَوَّلُ النَّاسِ وُرُودًا عَلَيْهِ

فُقَرَاءُ الْمُهَاجِرِينَ هُمُ الشُّعْثُ رُءُوسًا الدُّنُسُ ثِيَابًا الَّذِينَ لَا

يَنْكِحُونَ الْمُتَنَعِّمَاتِ وَلَا تُفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السُّدَدِ

“Havuzum, Aden ile Amman Belka arası kadardır. Suyu, sütten beyaz, baldan tatlıdır. Bardakları yıldızlar kadar çoktur. Ondan bir kere bir yudum içen bir daha susamaz. Bundan ilk içecekler, muhacirlerin fakirleridir.” buyurdu. Hz. Ömer:

“Bunlar kimlerdir?” diye sorunca Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Başları tozlu, elbiseleri eski, zengin kadınlarla evlenemeyen ve büyüklerin kapıları kendilerine açılmayan kimselerdir.”[302] buyurdu.

Ömer b. Abdülazîz bu hadîsi duyunca: "Vallahi, ben büyüklerin kızı ile evlendim. Bana büyük kapılar açıldı. Bu bakımdan, bunlar arasında ümîdim yok. Bununla beraber Allah'ın rahmetinden de ümîdi kesmem. Bundan sonra benim yapabileceğim, başımı süslememek ve elbiseme aldırış etmemektir." dedi.

Ebû Zer (r.a.) diyor: *"Resûl-i Ekrem* (s.a.v.)*'e havuzun bardaklarından sorduğumuzda: "Muhammed'in nefsi yed-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki, onun bardakları, bulutsuz karanlık gecede gökteki yıldızların sayısından daha çoktur. Ondan içen bir daha susamaz. En son ona akan, iki oluktur. Bunlar cennetten gelirler. Havuzun eni boyu birdir ki Amman ile Eyle arası kadar bir yeri kaplar. Suyu, sütten beyaz ve baldan tatlıdır."*[303] buyurmuştur.

Semüre'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Her peygamberin bir havuzu var ve her peygamber havuzuna fazla insanların gelmesiyle övünür. Benim havuzuma geleceklerin daha çok olacağını umarım."*[304] buyurmuştur.

Bu, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ümîdidir. Herkes de Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in havuzuna uğrayacaklar arasında olmasını ummalıdır. Ama aldanmış kuru bir ümitçilerden olmaktan sakınmalıdır. Zîra harmanı uman, tohumu eken, toprağı nadas eden ve ekini sulayıp gübreleyendir. Bunları yaptıktan sonra harman bekleyebilir. Toprağı temizlemeden, üstelik tohum ekmeden, artık ordan mahsûl ve ürün beklemek, ahmaklıktan başka bir şey değildir. Bunun için Allahu Teâlâ:

فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ

"Dünya hayatı sizi aldatmasın. Çok aldatıcı da sakın sizi Allah ile aldatmasın." (Fâtır suresi, 35/5) buyurmuştur.

---

[298]. Müslim rivâyet etmiştir.
[299]. Tirmizî, sahih ve hasendir, dedi.
[300]. Müslim rivâyet etmiştir.
[301]. Tirmizî, bir ifade ayrılığı ile rivâyet etti sahih ve hasendir, dedi.
[302]. Tirmizî rivâyet etti.
[303]. Müslim, rivâyet etmiştir.
[304]. Tirmizî rivâyet etti, mürsel olarak başka rivâyet yolları da vardır.

CEHENNEMİN VASFI, ŞİDDETİ VE ZORLUĞU

Ey yokluğa doğru giden! Dünya ve ondaki boş şeylerle meşgul olup kendini unutan gafil! Sen, ayrılmakta olduğun dünyalık hususundaki düşüncelerinden vaz geç. Bütün düşüncen, varacağın yer olsun. Herkesin uğrayacağı yerin cehennem olduğunu biliyorsun. Nitekim âyet-i celîlede:

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ثُمَّ

نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا

"Sizden hiçbiriniz müstesnâ olmamak üzere illâ ki oraya (cehenneme) **uğrıyacaktır. Bu, Rabbinin üzerine katî olarak aldığı, kazâ ettiği bir şeydir. Sonra takvâya erenleri kurtaracağız. Zâlimleri ise orada diz üstü düşmüş bir halde bırakacağız."** (Meryem suresi, 19/69-70) buyurmuştur. Cehenneme uğrayacağında şüphe yokken, kurtulacağın şüphelidir. Şimdiden cehenneme uğramanın dehşetli ve korkunç manzarasını düşün. Belki bu düşünce sayesinde, ondan kurtulmak için çalışırsın. Bir de oradakilerin hâlini düşün. O mahşer yerinde, hesapta, terâzide, hak ve hukukun ödenmesinde çektiğini çektikten sonra kesin neticeyi ve şefaatçilerin şefaatini beklerken birdenbire cehennem ile karşılaşmak ne acıklı bir manzaradır.

Mücrimleri alevli ve karanlık ateşler kaplar. Ateşin uğultusunu duyarlar. İşte o zaman mücrimler, helâk olduklarını anlarlar. Herkesin dizinin bağı çözülür ve diz üstü çöker. Bu, öyle korkunç bir manzaradır ki, günahı olmayanlar bile ne olacağından korkar. Zebânîlerden bir dellâl da: "O dünyada kötü işler için çalışıp iyilikleri ileride yaparım diye uzun kuruntu peşinde koşan falan oğlu falan nerede?" diye seslenir. Hemen onu demir çengellerle ve demir tokmaklarla döve döve, o şiddetli cehennem ateşine götürüp atarlar ve kendisine:

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ

"Tat (o azâbı) **çünkü sen,** (evet, iddiana göre) **sen çok ulu, çok şerefli idin."** (Duhân suresi, 44/49) derler. Etrafı dar, karanlık, tehlikeli ve ebedî kalacağınız bu cehennemde iskân edin, denir. Orada cehennem ateşi yanar.

İçecekleri samîm, duracakları cehennem, zebânîler onları sevk eder ve Hâviye Cehennem'i onları toplar. Umdukları, helâk üzerine helâk, kurtuluş imkânsız, ayakları boyunlarına bağlı, günahtan yüzleri kararmış, orada âh u feryâd ederek bağrışırlar:

"Ey Mâlik, cezâmızı bulduk. Bu ateşten demir bukağılar bize ağır geldi ve derilerimiz eriyip aktı, ne olur, bizi buradan çıkar. Biz, bir daha isyan etmeyiz." derler.

Zebânîler: "Heyhât, kurtuluş ümitleri geçti. Siz buradan daha çıkamazsınız. Sesinizi kesin ve konuşmayın. Çünkü siz, buradan çıkarılsanız da yine eski halinize, küfür ve isyanınıza döneceksiniz." derler. İşte bu anda ümitleri tamamen kaybolur. Hayattaki fırsatlarını tamamen kaybettiklerinin üzüntüsünü çekerler ve o zamanki pişmanlıkları onlara bir fayda vermez. Yüzükoyun cehenneme yuvarlanırlar. Her yanlarını cehennem ateşi sarar. Yiyecekleri, içecekleri, giyecekleri ve yatacakları ateştir. Onlar, ateş dalgaları arasında katran gömleği içinde, demir tokmaklar altında, zincirlerin tazyikinde kıvranıp dururlar.

Tencerenin kaynaması gibi, beyinleri kaynayıp durur. "Vay bize vay!" deyip feryâd ettiklerinde başlarından aşağı kaynar su dökülür. Derileri yüzülür, bağırsakları dökülür. Kafalarına demirden tokmaklarla vuruldukça ağızlarından kan irin akar. Ciğerleri susuzluktan yanar, yanakları dökülür. Vücutları eriyip döküldükçe Allahu Teâlâ kendilerine yeni vücut verir. Etler yanar, kemikler çıplak kalır. Ruh ise kemikleri birbirine bağlayan sinirlerde yaşar. Bu durum karşısında tabiî ölümü çok arzu ederler, ama imkânsız.

Kaynar suyun tesîriyle yüzleri kararmış, gözleri kör olmuş, dilleri tutulmuş, belleri kopmuş, kemikleri kırılmış, kulakları haşlanmış, derileri dağılmış, elleri boyunlarına bağlanmış, ayakları boyunlarına geçirilmiş, yüzüstü cehennem içinde dolaşırlar. Yüzleri ile kızgın demir ve dikenler üzerine basarlar. Ateş dalgaları iç organlarına işler. Cehennemin yılan ve akrepleri ise dış vücutlarına sarılır durumdadır; onları gördüğün vakit ne hâl alırsın?

Bu anlattıklarımız, cehennemliklerin bâzı halleridir. Şimdi mufassal hallerini düşün de ibret al. Meselâ, bir defa cehennemin vâdilerini ve kollarını düşün. Zîra Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Cehennemde yetmiş bin vâdi, her vâdide yetmiş bin kol ,her kolda yetmiş bin yılan ve yetmiş bin akrep vardır. Gerek kâfir, gerek münâfık, bunların hepsine uğramadan cehennemin dibini bulamaz."[305] buyurmuştur.

Hz. Ali'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Hüzün kuyusundan veya vâdisinden Allah'a sığınınız. O, cehennemde bir deredir. Cehennem bile günde yetmiş defa onun hararetinden Allah'a sığınır. Allahu Teâlâ onu riyakâr okuyucular için hazırlamıştır."*[306] buyurmuştur.

İşte bu, cehennem ve cehennemin şûbe ve vâdileridir. O da dünya vâdileri ve dünya şehvetleri nispetindedir. Cehennemin kapıları da kulun birbirinden daha büyük günahlar işlediği yedi âzaları sayısıncadır. En üst kapı cehennem, sonra leza, sonra hutame, sonra saîr, sonra cehîm, en alt kapı da hâviyedir. Var da hâviyenin derinliğini düşün. Dünya şehvetlerinin sonu olmadığı gibi, hâviyenin de derinliğinin sonu yoktur. Cehennemin bir hâviyesinin derinliği, ancak onun altındaki hâviyeye kadar iner.

Ebû Hüreyre (r.a.) diyor: "Bir gün Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ile bir arada bulunuyorduk. Ağır bir şeyin yüksekten düşüp çıkardığı gümbürtü gibi bir şey duyduk. Bunun ne olduğunu Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'den sorduk. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

هٰذَا حَجَرٌ أُرْسِلَ فِي جَهَنَّمَ مِنْ سَبْعِينَ
عَامًا الْآنَ انْتَهَى إِلَى قَعْرِهَا

"Bu, yetmiş yıl önce cehenneme atılan bir taş idi, ancak şimdi dibine indi."[307] buyurdu.

Sonra dereke farklarına bak. Âhiret, derece ve fazîlet bakımından tafdîl ve tercih edilmiş, üstün kabul edilmiştir. İnsanların dünyalığa dalmaktaki dereceleri birbirinden farklı olduğu gibi orada da öyledir. Bir kısmı var, tamamen kendini dünyaya vermiş ve dünya çirkefine batmıştır. Bir kısmı ise bir hadde kadar dünyaya dalmıştır. İşte kıyâmette ateşin onları kaplamaları da aynı nispette olacaktır. Zîra Allah, zerre kadar da olsa zulmetmez. Kıyâmet günü, hiçbirinin azâbı diğerinin aynı değildir. Herkesin azâbı, isyânı ve günâhı nisbetindedir. Cehennemde azabı en ehven olan hakkında Resûl-i Ekrem (s.a.v.);

إِنَّ أَدْنَى أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَنْتَعِلُ بِنَعْلَيْنِ مِنْ نَارٍ

يَغْلِي دِمَاغُهُ مِنْ حَرَارَةِ نَعْلَيْهِ

"Kıyâmet günü, cehennemliklerin azâp yönünden en ehveni, kendisine ateşten iki nalin giydirilir ve o nalinlerin harâretinden beyni kaynar."[308] buyurmuştur.

Şimdi en ehven azâp olanının çektiği şiddetli azâbı düşün de diğerleri hakkında bundan ibret al. Cehennem azâbının şiddetinden şüphe edersen, parmağını ateşe yaklaştır da mukayeseni yap, sonra da kıyâsında hatâ ettiğini düşün. Çünkü dünya ateşi ile cehennem ateşi kıyâs kabul etmeyecek kadar farklıdır. Fakat dünyada bu ateşten daha şiddetli azâp olmadığı için onunla kıyaslanıyor. Hâlbuki cehennem halkı, bu dünya ateşi gibi bir ateş bulsalar, rahatlanmak için oraya hücûm ederlerdi. Bunun için denildi ki:

"Dünyanın ateşi, rahmet suyu ile yetmiş defa yıkandı da ancak insanlar ona dayanabildiler. Hattâ Resûl-i Ekrem (s.a.v.) cehennem ateşinin sıfatını tasrih ederek: *"Allahu Teâlâ cehenneme bin yıl yanmasını emretti. Yandı ve kızardı. Bin yıl daha yandı ve ağardı. Bin yıl daha yandı karardı ve hâlâ kararmış vaziyettedir."*[309] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اشْتَكَتِ النَّارُ إِلَى رَبِّهَا فَقَالَتْ :يَا رَبِّ أَكَلَ بَعْضِي بَعْضًا

فَأَذِنَ لَهَا فِي نَفَسَيْنِ :نَفَسٍ فِي الشِّتَاءِ وَنَفَسٍ فِي الصَّيْفِ

فَأَشَدُّ مَا تَجِدُونَهُ فِي الصَّيْفِ مِنْ حَرِّهَا وَأَشَدُّ مَا تَجِدُونَهُ

فِي الشِّتَاءِ مِنْ زَمْهَرِيرِهَا

"Cehennem Rabbine şikâyet ederek: "Yâ Rab, (birbirine girdim) *ateşim kendi kendimi yiyip duruyor." dedi. Allahu Teâlâ kendisine iki nefes müsaadesi verdi. Yazın nefes verir, kışın nefes alır. Yazın şiddetli sıcağı, cehennemin nefes vermesinden, kışın şiddetli soğuğu da cehennemin nefes almasındandır."*[310] buyurmuştur.

Enes bin Mâlik (r.a.) diyor: "Dünyada en çok zevk u safâ içinde olan kâfiri getirin ve bunu cehenneme daldırın, denir. Cehenneme getirdikten sonra:

"Dünyada iken hiç nîmet ve zevk u safâ gördün mü?" diye kendisinden sorarlar. O:

"Hayır." der. Buna mukabil dünyada en çok sıkıntı ve ıstırap içinde kıvranarak ömrü geçen bir mü'mini getirirler. Bunu cennete koyun derler. Sonra da: "Ömründe hiç sıkıntı çektin mi?" diye sorarlar. O da; "Hayır." diye cevap verir.

Ebû Hüreyre (r.a.) diyor: "Bir mescidde yüz bin kişi veya fazla insan olsa da bu sırada cehennemliklerden birisi bunların üzerine nefes verse,

hepsi onun şiddetinden helâk olurlardı.

تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ

“Cehennemin ateşi yüzlerine vurup yakacak...” (Mü’minûn suresi, 23/104) âyet-i celîlesinin tefsîrinde âlimlerden birisi: “Bu, yalnız bir defa yüzlerine ateşin değmesidir ki, birinci ateş ile yüzleri ayaklarına dökülür.” demiştir. Bunu düşün.

Sonra da bedenlerinin akıp içine bastıkları pis kokulu irinlerini düşün. İşte buna Arapçada “Gassak” denir.

Ebû Saîd el-Hudrî’nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Eğer cehennem irinlerinden bir kovası dünyaya dökülseydi, kokusundan bütün dünya pis pis kokardı.”*[311] buyurmuştur. Ciğerleri susuzluktan yanıp feryâd eden cehennemlikler su istedikleri vakit, kendilerine su yerine bu irin verilir. Nitekim âyet-i celîlede:

مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ

كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ

“Ona orada irinli sudan içirilecektir. Öyle ki o, bunu zoraki içmeye çalışacak, bir türlü boğazından geçiremeyecek, her yandan kendisine ölüm gelecek, hâlbuki ölemeyecektir.” (İbrâhim suresi, 14/16-17),

وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ

الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا

“Eğer onlar susuzluktan feryâd ve istimdâd ederlerse (kaynamış ve) **kalın bir mâyia benzeyen, yüzleri kavuran bir su ile imdâd olunacaklardır. O ne fena bir içecektir. O ateş ne fena bir dayanaktır.”** (Kehf suresi, 18/29) buyrulmuştur.

İçecekleri böyle; bir de yemeklerine bak. Yemekleri de zakkumdur. Nitekim Allahu Teâlâ:

ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ

زَقُّومٍ فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ

فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ

“Sonra hakîkaten siz ey sapkınlar ve tekzibciler, muhakkak ki zakkum ağacından yiyecek kimselersiniz. Öyle ki karınlarınızı hep ondan dolduracaksınız. Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz. Susamış develerin içişi gibi içeceksiniz.” (Vâkıa suresi, 56/51-55) Diğer âyette:

إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ

الشَّيَاطِينِ فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ فَشَارِبُونَ

عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ

“Şüphesiz ki o, çılgın ateşin dibinde (bitip) **çıkacak bir ağaçtır. Ki tomurcukları şeytanların başları gibidir. Muhakkak ki, onlar bundan yiyecekler, bu sûretle karınlarını bundan dolduracaklar. Sonra üzerine de onlar için çok sıcak bir su ile karıştırılmış** (şarap) **vardır. Sonra dönüp gidecekleri yer, şüphesiz yine cehennemdir.”** (Sâffât suresi, 37/64-68)

تَصْلَى نَارًا حَامِيَةً تُسْقَى مِنْ عَيْنٍ آنِيَةٍ

“Kızgın bir ateşe girecek, son derece sıcak bir kaynaktan içirilecektir.” (Gâşiye suresi, 88/4-5)

إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا

“Çünkü bizim yanımızda ağır bukağılar var, yakıcı bir ateş var. Boğazda tıkanıp kalan bir yiyecek var, elem verici bir azâp var.” (Müzzemmil suresi, 73/12-13) buyrulmuştur.

İbn Abbâs’ın (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَوْ أَنَّ قَطْرَةً مِنَ الزَّقُّومِ قُطِرَتْ فِي بِحَارِ الدُّنْيَا أَفْسَدَتْ

عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا مَعَايِشَهُمْ فَكَيْفَ مَنْ يَكُونُ طَعَامُهُ كَذٰلِكَ

“Eğer zakkûmdan bir katre denizlere dökülse, hayatı bozardı. Ya yemekleri zakkum olanların hali nasıldır?”[312] buyurmuştur.

Enes'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allah'ın tergîb ettiğine heves edin. Azâbı, ikabı ve cehennemi gibi korkuttuğu şeylerden de kaçının. Zîra cennet nîmetlerinden bir katre dünyalığınızda bulunsa size onu güzelleştirir. Eğer cehennemden bir damla dünyanızda bulunsa dünyayı sizin için zindan ederdi."* buyurmuştur.

Ebû'd-Derdâ'nın (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Zaman gelir cehennemlikler öyle acıkır ki, bunun tesîri, bütün o şiddetli cehennem azâbına muâdil olur. Yemek diye feryâd ederler. Onlara, açlığa faydası olmayacak ve kendilerini beslemeyecek olan zehirli dikenden yemek verilir. Yine yemek isterler, onlara yine dikenli yemekler verilir, fakat bunları da sindiremezler. Hemen dünyadaki bu gibi yemekleri şarapla hazmettikleri akıllarına gelir ve şarap isterler. Bunlara dikenli bardaklarda şarap yerine irin verilir. Onlar irini ağızlarına yaklaştırınca, dikenler yüzlerini yırtar. İçtikleri mîdelerine indiği vakit mîdelerini parça parça eder. Cehennemin hâzinlerini çağırırlar:

"Ne olur, Allah'a duâ et de bir gün olsun azâbımızı hafifletsin." derler. Cehennem zebânîleri:

"Size açık delîllerle peygamberler gelmedi mi?" diye sorarlar. Onlar da:

"Evet, geldi (fakat biz inanmadık)*" derler. Bunun üzerine zebânîler:*

"O halde şimdi yalvarın yalvarabildiğiniz kadar, kâfirlerin duâsı boşadır." derler. Onlar:

"Bu defa Mâlik'i çağırın." derler. Mâlik'i çağırırlar, gelir ve ona:

"Rabbimiz, hakkımızda iyi bir hüküm versin." derler. Mâlik:

"Siz burada kalacaksınız." der." Hadîsin râvilerinden A'meş diyor ki: *"Bunların bu yalvarışları ile Mâlik'in menfî cevap vermesi arasında bin yıl geçer, diye duydum."* ve devamla şöyle diyor.

"Bu sefer kendi kendilerine, "Biz Allah'a yalvaralım. Bize Allah'tan hayırlısı yoktur." derler:

"Ey Rabbimiz, şekavetimiz bize galebe çaldı, sapıklıkta kaldık. Bizi cehennemden çıkar, bir daha isyana dönersek o zaman zâlimlerden oluruz." derler. Allahu Teâlâ onlara;

"Sesinizi kesin, daha konuşmayın." buyurur. İşte o zaman her iyilikten ümitleri kesilir. O vakit hasret ve nedâmet içinde kalırlar."[313]

Ebû Ümâme'nin rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Allahu Teâlâ'nın: **"Ona irinli sudan içirilecektir. Öyle ki o, bunu zoraki içmeye çalışacak, bir türlü boğazından geçiremeyecek."** (İbrâhim suresi, 14/16-17) buyurduğu âyet-i celîlenin tefsîrinde: *"Bu içecek ona yaklaştırılır, suratını*

buruşturur, yüzünün derisi dökülür. İçtiği vakit, bağırsakları parça parça olur ve aşağıdan çıkar.” demiştir. Nitekim başka bir âyet-i celîlede:

وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ

“Bağırsaklarını parça parça eden kaynar sudan içirilen kimseler gibidir.” (Muhammed suresi, 47/15) buyrulmuştur. Yine:

وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ

“Eğer onlar feryad ve istimdad ederlerse (kaynamış ve) **kalın bir mâyia benzeyen yüzleri kavuran bir su ile imdad olunacaktır.”** (Kehf suresi, 18/29) buyurmuştur.[314]

İşte acıkıp susadıkları vakit, içtikleri ve yedikleri su ve yemekleri bunlardır. Şimdi cehennemdeki yaşayışı, oradaki yılan ve akrepleri, onların şiddetli zehirlerini, büyük cüsse ve korkunç manzaralarını düşün. Cehennem halkına nasıl musallat olduklarını, bir an bile onları zehirlemekten geri kalmadıklarını düşün. Nitekim Ebû Hüreyre’nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ آتَاهُ اللهُ مَالًا فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ مُثِّلَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا لَهُ

زَبِيبَتَانِ يُطَوَّقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يَأْخُذُ بِلَازِمِهِ فَيَقُولُ :أَنَا مَالُكَ

أَنَا كَنْزُكَ، ثُمَّ تَلَا قَوْلَهُ تَعَالَى: (وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ

بِمَا آتَاهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ)

“Kime Allahu Teâlâ mal verir de zekâtını vermezse, kıyâmet günü o malı iki boynuzlu zehirli bir yılan sûretinde, iki gözleri üzerinde iki siyah noktası olduğu halde, kıyâmete kadar boynuna dolanır ve dudaklarını ısırarak: “İşte ben senin malın ve senin istif ettiğin paranım.” der buyurdu ve sonra: **“Allah’ın fazl u** (kereminden) **kendilerine verdiğini** (sarf u infakta) **cimrilik edenler, zinhâr bunun kendileri için bir hayır olduğunu sanmasınlar.”** (Âl-i İmrân suresi, 3/180) âyetini okudu.”[315]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Cehennemde deve boynu gibi yılanlar vardır. Öyle zehir akıtırlar ki harareti, kırk yıllık yoldan alınır. Yine orada*

öyle akrepler var ki her biri birer katır gibidir. Onların da akıttığı zehirlerin harareti kırk yıllık mesafeden alınır."[316] buyurmuştur.

Bu yılan ve akrepler dünyada cimrilik hastalığına yakalananlara musallat olur. Bu hastalıklardan kendini koruyan, kıyâmette bu yılan ve akreplerden korunur. İşte bunları düşün.

Bütün bunlardan sonra cehennemliklerin vücutlarının büyüyeceğini düşün. Zîra Allahu Teâlâ azaplarını artırmak için cüsselerini enine boyuna büyültür. Bu sûretle cehennem azâbını daha çok duyarlar. Her parçasında yılan ve akreplerin zehirlerinin acısını bir anda ve devamlı olarak duyarlar.

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

ضِرْسُ الْكَافِرِ فِي النَّارِ مِثْلُ أُحُدٍ وَغِلَظُ جِلْدِهِ مَسِيرَةُ ثَلَاثٍ

"Cehennemde kâfirin dili Uhud dağı gibi büyük, derisinin kalınlığı ise üç günlük yoldur."[317] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

شَفَتُهُ السُّفْلَى سَاقِطَةٌ عَلَى صَدْرِهِ وَالْعُلْيَا قَالِصَةٌ قَدْ غَطَّتْ وَجْهَهُ

"Alt dudağı göğsüne sarkmış, üst dudağı bütün yüzünü kaplayacak şekilde kalındır."[318] Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kıyâmet günü kâfir, dilini siccîne doğru çekerken insanlar onu ayaklarının altında çiğnerler."*[319] buyurmuştur. Çünkü dili o kadar uzar ki, yerlerde sürüklenir. Cüsseleri bu kadar büyük olmakla beraber cehennem onları tekrar tekrar yakar, yâni bir defa yanıp eridikten sonra yeni vücuda sâhip olurlar, tekrar yanarlar ve erirler. Böylece azap, sonsuz olarak devam eder. Nitekim Allahu Teâlâ'nın:

كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا

"Derileri piştikçe azâbı tadıp durmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz." (Nisâ suresi, 4/56) buyurduğu âyetinin tefsîrinde Hasan: *"Her gün yetmiş bin defa cehennem vücutlarını yakar eritir ve her defasında "Eski hâlinize dönün."* denir. Onlar da eski hâllerine dönerler, demiştir.

Şimdi de cehennem halkının feryâd ü figanlarını, ağlayıp bağırmalarını ve mahvolduk diye vâveylâ koparmalarını düşün. Bu, cehenneme ilk atıldıkları zamandır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يُؤْتَى بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لَهَا سَبْعُونَ أَلْفَ زِمَامٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ

"Kıyâmet günü cehennemi yetmiş bin yular ve her yulara yetmiş bin melek yapışmış olduğu halde mahşer yerine getirirler."[320] buyurmuştur. Enes'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يُرْسَلُ عَلَى أَهْلِ النَّارِ الْبُكَاءُ فَيَبْكُونَ حَتَّى تَنْقَطِعَ الدُّمُوعُ

ثُمَّ يَبْكُونَ الدَّمَ حَتَّى يُرَى فِي وُجُوهِهِمْ كَهَيْئَةِ الْأُخْدُودِ لَوْ

أُرْسِلَتْ فِيهَا السُّفُنُ لَجَرَتْ

"Cehennem ehline ağlama ârız olur; ağlarlar ağlarlar, yaşları tükenince bu defa kan ağlarlar. Yüzlerinde yarıklar meydana gelir. Öyle ırmaklar halinde yaşları akar ki, üzerlerinde gemiler bile yürütülür."[321] buyurmuştur.

Böyle ağlayıp, sızlayıp feryâd ü figan ettikleri ve "Vay hâlimize!" deyip yardım diledikleri sürece kendileri için bir ferahlık vardır, fakat bundan da men edilirler.

Muhammed b. Kâ'b diyor; "Cehennemliklerin beş duâsı var. Allahu Teâlâ dördünde onlara icâbet eder, beşincisinde artık daha konuşmazlar. Birincide:

رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى

خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ

"Ey Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün. İki defa da dirilttin. İşte günahlarımızı itiraf ettik. Fakat şöyle bir çıkmaya yol var mı?" (Mü'min suresi, 40/11) Allahu Teâlâ cevap vermek üzere:

ذَٰلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا

فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ

"Bunun sebebi şudur: Bir olarak Allah'a duâ edildiği vakit siz küfrettiniz. Eğer O'na eş katılırsa tasdîk ediyordunuz. Artık hüküm, O çok yüce, O çok büyük Allah'ındır." (Mü'min suresi, 40/12) buyurur.

İkinci defa:

رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ

“Ey Rabbimiz! Gördük, işittik. Şimdi bizi (dünyaya) **geri çevir de güzel amelde bulunalım.”** (Secde suresi, 32/12) derler. Allahu Teâlâ cevap vererek:

أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ

“Hâlbuki daha evvel siz (dünyada) **kendinize “Hiç bir zeval yoktur.” diye yemin etmediniz miydi?”** (İbrâhim suresi, 14/44) buyurur. Üçüncü defa:

رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ

“Ey Rabbimiz, bizi çıkar; yaptığımızdan bambaşka bir amel yapacağız.” (Fâtır suresi, 35/37) derler. Allahu Teâlâ:

أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ

فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ

“Size iyice düşünecek kimsenin düşünebileceği, öğüt kabul edebileceği kadar ömür vermedik mi? Size (azâp ile) **korkutan da gelmişti. Şimdi tadın** (o azâbı.) **Artık zâlimler için hiç bir yardımcı yoktur.”** (Fâtır suresi, 35/37) buyurur. Dördüncü olarak:

رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا

مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ

“Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız bize galebe etmişti. Doğru yoldan sapanlar güruhu idik biz. Ey Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer yine (küfre dönersek) **artık hiç şüphesiz ki biz zâlimlerdeniz.”** (Mü’minûn suresi, 23/106-107) derler. Allahu Teâlâ verdiği cevapta:

قَالَ اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ

“Yıkılıp gidin içerisine. Bana söylemeyin.” (Mü’minûn suresi, 23/108) buyurur. Artık bundan sonra daha konuşamayacaklar ki, bu en şiddetli bir azaptır.

Mâlik b. Eslem anlatıyor: “Zeyd b. Eslem:

سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجَزِعْنَا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ

“Şimdi bizler sızlansak da katlansak da birdir. Bizim için sığınacak hiç bir yer yoktur.” (İbrâhim suresi, 14/21) âyet-i celîlesinin tefsîrinde: “Böylece yüz yıl sabrederler. Sonra yine yüz yıl feryad ü figan ederler. Sonra neticenin değişmediğini görünce, değişmeyeceğine kanâat getirerek: “Feryâd etsek de, etmesek de değişen bir şey yok.” derler, demiştir.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîsinde *“Kıyâmet günü ölüm, besili bir koç sûretinde ortaya getirilir ve herkesin gözü önünde cennet ile cehennem arasında boğazlanır ve “Ey cennet halkı, işte daha ölüm yok, ebedî olarak buradasınız. Ey cehennem halkı, sizin için de daha ölüm yok, ebedî olarak oradasınız.” denir.”*[322] buyurmuştur.

Hasan-ı Basrî: “Bin yıl cehennemde yandıktan sonra çıkacak olan mü’min vardır. Keşke o, ben olaydım.” dedi. Yine Hasan-ı Basrî’nin bir köşede oturup ağladığını görenler, bunun sebebini sorduklarında, “Rabbimin beni cehenneme atmasından korkarak ağlıyorum.” demiştir.

İşte kısaca cehennem ehlinin azâbı budur. Bütün teferruatıyla onun ıstırap ve mihnetlerini anlatmak imkânsızdır. Zîra onun sonu yoktur. En büyük ıstırapları da ebedî olarak cennetin nîmetlerinden ve Allah’a mülâkat ile O’nun cemâlinden mahrumiyet hasretidir. Bütün bunlara kendilerinin sebep olduğunu, bu ebedî zevkleri dünyadaki âdî ve geçici zevklerine fedâ ettikleri kendilerini yakar durur. Biz, bile bile Rabbimize isyan ile bu hale nasıl düştük, diye yanar ve yakılırlar. O az günlerde niçin nefsimize hâkim olmadık? Eğer sabretseydik o günler geçecek ve şimdi biz de Rabbimizin rızâsına ulaşmış olarak onun civarında bulunacaktık, derler. Cehennem ateşi vücutlarını dağlayıp dururken, bu hasret ve nedâmet ateşi içlerini kasıp kavuracak, fakat iş işten geçmiş olacaktır.

Sonra hiç olmazsa cennetin nîmet ve zevklerini görmeyip bilmeseler ve hayatın yalnız cehennem olduğunu sansalar, bütün bu acılar yalnız bu kadarla kalır ve böylece kıvranırlardı. Fakat azâbın daha da artması için böyle kalmayacak, onlara cennet ve cennet ehlinin zevk u safâsı da gösterilecektir. Nitekim hadîste Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Kıyâmet günü cehennemden bâzı kimseler cennete götürülür. Cennete yaklaşıp onun saraylarını görüp, güzel kokularını duymaya başladıkları ve mü'minlere hazırlanan o nîmetleri müşâhede ettikleri anda, "Onları çevirin. Zîra onların bu zevkten nasîbleri yoktur." denir. Bunlar da benzerine rastlanmayan büyük hasret içerisinde geri dönerlerken;

"Ey Rabbimiz, hiç olmazsa dostların için hazırladığın ve bize göstermiş olduğun şu mükâfatları göstermeden, bunlardan haberimiz olmadan bizi cehennemde bıraksaydın, bizim için cehennem azâbı daha ehven olurdu." derler. Allahu Teâlâ:

"İşte ben de size bu ıstırabı çektirmeyi murâd ettim. Çünkü siz, yalnız kaldığınız vakit benimle mübâreze eder ve bana rağmen her türlü büyük kötülükleri irtikâb ederdiniz. İnsanlar arasına girdiğiniz vakit onlara karşı riyâkârlık eder, derin saygı içinde görünür, içinizde bana karşı olan duyularınızın tamamen aksine olarak onlara görünürdünüz. İnsanlardan heybet duyar, benden korkmazdınız. Onlara saygı besler, bana karşı saygısız davranırdınız. İnsanlara gösteriş olarak bâzı şeyleri terk ederdiniz, fakat bana karşı terk etmezdiniz. İşte bütün bu sebeplerden ötürü ben de bugün sizi mahrum ettiğim (ve size gösterdiğim) *bu nîmetler karşısında size en acı bir şekilde azâp ederim."*[323]

Harb'ın oğlu Ahmed diyor: "Şâyân-ı hayrettir ki güneşe karşı gölgeyi tercih ederken, cehenneme karşı cenneti tercih etmeyiz." demiştir.

Îsâ aleyhisselâm da diyor ki: *"Nice sağlam bünyeler, nice güzel yüzler ve nice fasîh diller, yarın cehennem tabakaları arasında yanarken kıvranıp duracaklardır."*

Dâvud aleyhisselâm: *"İlâhî, senin güneşinin hararetine dayanamazken, yarın cehennem ateşinin hararetine nasıl dayanacağım? Allahım, senin rahmet çağrına dayanamazken ya azap sesine nasıl tahammül edeceğim?"* demiştir.

Ey zavallı! O gündeki şu zor durumlara bak, onları düşün ve bilmiş ol ki, bütün şiddetiyle Allahu Teâlâ cehennemi yarattı. Onun adamlarını da yarattı, onlar artmaz ve eksilmezler. Bu, değişmeyen ezelî bir mukadderâttır. Nitekim Allahu Teâlâ:

وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ

لَا يُؤْمِنُونَ

“Sen onları emr(-i ilâhînin) **yerini bulacağı hasret günü ile korkut. Onlar gaflet içindedirler. Onlar hâlâ îman etmiyorlar.”** (Meryem suresi, 19/39) buyurmuştur. Bu âyet-i celîle ile kıyâmet gününe işaret edilmiştir.

Durum bu iken, nasıl güler oynar ve eğlenirsin? Hakkında ezelde sebkat eden mukadderâtı bilmediğin halde nasıl olur da dünyanın âdî zevkleri ile oyalanırsın?

Şâyet, nereden gelip nereye gideceğini ve hakkındaki ezelî mukadderatın ne olduğunu bilmek istersen, bunun kendisiyle ünsiyet edeceğin belirtileri ve ümitlenip bağlanacağın alâmetleri vardır. Bunlar da kendi durumunu gözden geçirmendir. Ne gibi işlerde bulunduğuna bakmak, senin durumunu aydınlığa kavuşturur. Zîra herkes ne için yaratılmışsa ona göre hareket eder. Şâyet iyilikler seni sevindiriyor ve hayır yollarını tercih ediyorsan, sana şimdiden cehennemden uzak kaldığını müjdeleyebiliriz.

Şâyet hayır yapmak istediğin vakit, seni durduran engeller karşına çıkıyor ve bunu durduruyorsa, kötülük yapacağın zaman, hemen sebepleri kolaylıkla hazırlanıp bunları yapmaya muvaffak olursan, ezelde mukadder hükm-i Rabbânî’nin aleyhinde olduğunu bilebilirsin. Bunların neticeye delâleti, yağmurun bitkiye ve dumanın ateşe olan delâleti gibidir. Kur’ân-ı Kerîm’de:

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ

“İyiler hiç şüphesiz Naîm (Cennet’in)**de, kötüler ise muhakkak alevli ateşdedir.”** (İnfitâr suresi, 82/15-16) buyrulmuştur. İşte kendini bu iki âyet-i celîleye arzeyle. Bu sûretle varacağın yeri kolaylıkla tâyin edersin. En doğrusunu Allah bilir.

---

[305]. Ön tarafı, gelecek hadistedir.
[306]. İbn Adiy ve Ebû Nuaym rivâyet etmişlerdir.
[307]. Müslim rivâyet etmiştir.
[308]. Buhârî ile Müslim, Numan b. Beşir’den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.
[309]. Yukarıda geçmiştir.
[310]. Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmişlerdir.
[311]. Tirmizî, Rüşd b. Sa’d’dan (r.a.) rivâyet etmiştir.
[312]. Tirmizî ve İbn Mâce rivâyet etmiştir. Tirmizî, hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

[313]. Tirmizî, Semüre'den rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

[314]. Tirmizî rivâyet etmiştir.

[315]. Buhârî ile Ebû Hüreyre'den (r.a.) Müslim Câbir'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

[316]. Ahmed rivâyet etmiştir.

[317]. Müslim rivâyet etmiştir.

[318]. Tirmizî, Ebû Saîd'den (r.a.) hasen ve sahih sened ile rivâyet etmiştir.

[319]. Tirmizî, Ebû'l-Maharif'den rivâyet etmiştir.

[320]. Müslim, Abdullah İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet etmiştir.

[321]. İbn Mes'ûd (r.a.) Rakkâşî'den rivâyet etmiştir.

[322]. Buhârî İbn Ömer (r.a.) ve Müslim, Ebû Saîd'den rivayet etmişlerdir. Metin olarak da yukarıda geçmiştir.

[323]. **Erbaîn**'de Ebû Hüdebe yolu ile Enes'den (r.a.) rivâyet edilmiştir.

CENNET VE NÎMETLERİNİN VASIFLARI

Buraya kadar bir nebze olsun cehennemin şiddetinden, oradaki ıstırap ve dehşetten bahsettik.

Şimdi bilmiş ol ki cehennem denen bu korkunç yerin karşısında da cennet vardır. Bu defa da onun nîmetlerinden ve zevk u safâsından bahsedelim. Çünkü kıyâmette biri cennet, diğeri de cehennem olmak üzere iki yer vardır. Birinden uzaklaşan diğerine girecektir. Onun için her ikisini de bilmek lâzımdır. İnsan, cehennemi ve oradaki şiddetli azâbı düşünmekle içinde bir korku doğar. Cenneti ve oradaki zevk u safâyı hatırlamakla da bir ümit duygusu belirir. Bir yandan korku onu iterken, öte yandan ümit de çeker ve doğruya, Allah'a giden yola götürür. İnsan ancak bu korku ve ümit sayesinde acı verici azâbtan kurtulur ve bu ebedî refaha ulaşır.

O halde cennetlikleri ve onların yüzlerinde parlayan cennet nîmetlerinin zevk u safâlarını düşünelim. Onlar içerisinde en üstün ve yeşil kumaştan mâmul minderleri bulunan, incilerle işlenmiş beyaz çadırlar altında, etraflarından bal ve şarap ırmakları akan, kızıl yâkuttan işlemeli kürsü ve koltuklarında oturmuş ve yaslanmış oldukları halde ağzı mühürlü şerbetlerden içerler. Çadırın etrafını hûrî ve gılmanlar sarmıştır. Bunlar o kadar seçkin güzellerdir ki, vücutlarının, yüzlerinin beyazlık ve kırmızılıkları parlaklıkta sanki yakut ve mercandır. Onlara şimdiye kadar hiç bir el değmemiştir. Oturdukları koltuklar üzerinde akıllara durgunluk verecek şekilde güzel bezler vardır. Hûrîlerin başlarında inci ve mercan ile işlenmiş şekil şekil taçları vardır, gül kokusu gibi kokuları vardır. Onlar kocamaz, benizleri buruşup solmaz. Daima güler yüzlü olarak cennet bahçelerinin ortalarında inşa edilmiş köşklerde otururlar, efendilerinden başka kimseye bakmazlar.

Hizmetçiler kıymetli bardaklarda nefis şerbetlerle efendilerinin etrafında dolaşıp dururlar. İşte bu nîmet, onların dünyadaki çalışmalarının karşılığı ve mükâfatıdır. Onlar her türlü keder ve sıkıntıdan emindirler. Cennetin bahçe ve gözelerinde zevk u safâdadırlar. Onlar Allahu Teâlâ'nın civarında ve O'nun cemâline nazarla zevkıyâb olurlar. Bu zevk u safânın akisleri yüzlerinde parlar. Onlara, sıkıntı ve zillet gibi şeyler ârız olmaz. Bilâkis her an Rablerinden gönderilen hediyelerle ikrâm edilirler.

Onlar canlarının arzu ettikleri bu yerde ebedî olarak kalacaklardır. Onlar için korku ve hüzün yoktur. Her türlü tehlikeden emîndirler. Onlar, canlarının arzu ettiği her çeşit ve en nefîs yemekleri yerler. İçtikleri süt, bal ve diğer şerbetlerin aktığı nehirleri gümüş, çakıl taşları ise beyaz incidir. Toprağı misk gibi kokuludur. Bitkisi, zâferândır. Bulutlarından akan yağmur damlaları gülden damlayan koku damlası gibidir. İnci, yâkut ve mercan ile işlemeli bardaklarda şerbetler kendilerine takdîm edilir. Her birinin içi selsebîl suyundan dolmuş ve ağzı mühürlüdür. Bardakların berraklığı, içindeki şerbeti, dışından gösterir. Güneş gibi parlak ve güneşten çok daha güzeldir.

Bu vasıfta bir makamın olduğuna, buraya girenlerin artık bir daha çıkmayacağına, yok olmayacağına ve hiç bir değişikliğe uğramayacağına inandığı halde, harâp olacak bu dünyaya nasıl bağlanır da buna aldanır? İşte ben de buna şaşarım. Vallahi, eğer orada yalnız beden selameti ölümden, açlık ve susuzluktan ve diğer olaylardan emniyette olup bu saydığım diğer vasıfları olmasa dahi, insanın onun sebebiyle dünyayı terk etmesi îcab ederdi.

Hâlbuki cennet ehli emniyette, çeşitli zevk u safâda, onlar için arzu ettikleri her şey emirlerinde, her gün Allahu Teala'nın cemâline bakmakta ve bu sâyede her zevkin üstünde bir zevke erişmekte, onlar devamlı olarak bu zevk u safâ içinde çalkanıp dururlar. Nitekim Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ إِنَّ لَكُمْ أَنْ تَصِحُّوا فَلَا تَسْقَمُوا أَبَدًا

وَإِنَّ لَكُمْ أَنْ تَحْيَوْا فَلَا تَمُوتُوا أَبَدًا وَإِنَّ لَكُمْ أَنْ تَشُبُّوا فَلَا

تَهْرَمُوا أَبَدًا وَإِنَّ لَكُمْ أَنْ تَنْعَمُوا فَلَا تَبْأَسُوا أَبَدًا فَذٰلِكَ قَوْلُهُ

عَزَّ وَجَلَّ :وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

"Bir münâdî; "Ey cennet ehli, artık sizin için asla hastalığı olmayan devamlı bir sıhhat, ölümü olmayan ebedî bir hayat, ihtiyarlığı gelmeyen ebedî bir gençlik ve sonu gelmeyen ebedî nîmetler vardır." diye nidâ eder ki bu, Allahu Teâlâ'nın:

"İşte yapmakta devam ettiğiniz iyi işler sayesinde mîrasçı edildiğiniz cennet budur." (A'râf suresi, 7/43) *buyurduğudur."*[324] buyurmuştur.

Cennetin vasfını anlamak istediğin vakit, Kur'ân-ı Kerîm'i oku. Çünkü cenneti Allah'tan daha iyi kimse târif edemez. Allahu Teâlâ'nın:

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ

"Rabbinin makamından korkan için iki cennet vardır." (Rahmân suresi, 55/46) buyurduğundan itibaren sûrenin sonuna kadar oku. Ayrıca Vâkıa sûresi ile benzeri sûreleri de oku. Şâyet haberlerden tafsilât almak istersen, şimdi onu da dinle. Önce cennetin sayılarını bildirelim: **"Rabbinin makamından korkan için iki cennet vardır."** (Rahman suresi, 55/46) âyet-i celîlesinin tefsîrinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

جَنَّتَانِ مِنْ فِضَّةٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَجَنَّتَانِ مِنْ ذَهَبٍ آنِيَتُهُمَا

وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِدَاءُ الْكِبْرِيَاءِ

عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةِ عَدْنٍ

"İki cennet, bardakları ve her şeyi gümüşten; iki cennet, bardakları ve içlerinde olan her şey de altındandır. Allahu Teâlâ'nın cemâline nazar için cennetlikler ile Allah arasında Adn Cenneti'ndeki kibriyâlık perdesinden başka bir mâni yoktur."[325] buyurmuştur.

Cehennemin kapıları, kendileri ile isyân edilen âzalar nispetinde yedi olduğu gibi, cennetin kapıları da kendileriyle itâat edilen âzâlar nispetinde çoktur.

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ مِنْ مَالِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ، دُعِيَ مِنْ أَبْوَابِ

الْجَنَّةِ، وَلِلْجَنَّةِ ثَمَانِيَةُ أَبْوَابٍ، فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّلَاةِ،

دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّلَاةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصِّيَامِ، دُعِيَ

مِنْ بَابِ الصِّيَامِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقَةِ، دُعِيَ مِنْ بَابِ

الصَّدَقَةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجِهَادِ، دُعِيَ مِنْ بَابِ الْجِهَادِ

"Allah uğrunda malından çift olarak veren kimse, cennetin bütün kapılarından dâvet edilir. Cennetin sekiz kapısı vardır. Namaz ehlinden olan namaz kapısından, oruç ehlinden olan oruç kapısından, sadaka ehlinden olan sadaka kapısından, cihad edenler de cihad kapısından dâvet edilirler." Hz. Ebû Bekir (r.a.): "Bütün bu kapıların hepsinden dâvet edilen de olur mu?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Evet, senin de onlardan olmanı umarım."*[326] buyurdu.

Âsım b. Zamure diyor: "Hz. Ali cehennemi şiddetle tavsîf etti. Fakat söyledikleri hatırımda kalmadı. Sonra:

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا

"Rablerinden korkanlar ise fevc fevc cennete sevk edildi." (Zümer suresi, 39/73) âyetini okudu ve dedi ki: "Cennet kapısına gittikleri vakit, kapı önünde bir ağaç görürler. Ağacın altından iki su akar. Emrolundukları üzere önce bu sudan içerler ve içlerinde olan bütün hastalıklar ve gıll u gış zâil olur. Sonra ikinci sudan yıkanırlar, vücudları parlar. Artık saçları bozulmaz, başları kirlenmez, daima yıkanmış ve taranmış gibi kalırlar. Sonra cennete girerler. Cennetin hâzini onları karşılar ve:

"Size selâm, temiz oldunuz, ebedî kalmak üzere buraya giriniz." der. Sonra hizmetçiler onları karşılar ve hâriçten gelen bir efendi gibi etrafını sararlar. Sonra cennete girer ve:

"Sana müjdeler olsun ki, Allahu Teâlâ sana şu nîmetleri verdi." der. Sonra bu hizmetçilerden birisi, bu adama ayrılan hûrîlerden birinin yanına gider ve:

"Falan oğlu falan geldi." diye müjdeler Hûrî:

"Sen kendisini gördün mü?" diye sorar. O da:

"Evet, gördüm ve peşimden geliyor." der. Sevincinden yerinde duramayan hûrî, kapının eşiğine gider. Adam kendi evine gittiği vakit şöyle bir göz gezdirir. Bir de bakar ki kapısının kemeri inci taçlarındandır. Üzerinde kırmızı, beyaz, yeşil ve her türlü renklerden işlemelidir. Evinin damına, örtüsüne baktığı vakit, onu şimşek gibi parlak olarak görür. Eğer Allahu Teâlâ ona bakış kuvvet ve kudretini yaratmasa, onun parlaklığından gözleri göremez hale gelirdi. Sonra başını sağa sola çevirir. Bir de hûrîlerden eşleri, işlemeli kaplar, sıra sıra oturaklar, döşeli minderler görür ve sonda yaslanarak: "Bana bunları veren Allah'a hamdederim." der.

Sonra bir dellâl: “Artık bundan sonra yaşamak var, ölmek yok, ikamet var göçmek yok, sıhhat var hastalık yok.” diye seslenir.

Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e:

أَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَابَ الْجَنَّةِ فَأَسْتَفْتِحُ، فَيَقُولُ الْخَازِنُ :مَنْ أَنْتَ؟

فَأَقُولُ: مُحَمَّدٌ، فَيَقُولُ: بِكَ أُمِرْتُ، أَنْ لَا أَفْتَحُ لِأَحَدٍ قَبْلَكَ

“Kıyâmet günü cennetin kapısına gider ve kapının açılmasını isterim. Cennetin hâzini: “Sen kimsin?” diye sorar. Ben de “Muhammed’im” derim. Hâzin: “Zâten kapıyı senden evvel kimseye açmamakla emrolundum.” der.”[327] buyurmuştur.

Bir de cennetin çardak ve köşklerini, derecelerinin farklarını düşün. Zîra âhirette fazîlet ve derece daha çok ve daha üstündür. Dünyada görünen tâatlerle bâtında olan ahlâk-ı hamîde bakımından insanlar arasında fark olduğu gibi, alacakları âhiret derecelerinde de farklıdırlar. Eğer üstün dereceyi almak istersen, tâat ve ibâdette seni kimsenin geçmemesine gayret et. Zîra Allahu Teâlâ’ da bu hususta müsâbaka ve münâfese ile emrederek:

وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ

“O halde nefâset isteyenler bunu arzu etmelidirler.” (Mutaffifîn, 83/26) buyurmuştur. Diğer âyette de:

سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ

“Rabbinizden mağfirete ulaşmak için yarışın.” (Hadîd suresi, 57/21) buyurmuştur. Emsâllerinden birisi, para veya daha güzel eve sâhip olmak bakımından seni geçecek olsa, onu çekemediğin için huzurun kaçıp rahatlığın kaybolduğu ve en güzel halin cennete yerleşmek ve orada iskân olduğu ve burada, dünya ile kıyas kabul etmeyecek şekilde seni geçeceklere karşı hiç aldırış etmeyip kendine çeki düzen vermemen, cidden şaşılacak bir cihettir.

Ebû Saîd el-Hudrî’nin (r.a.) rivâyetinde, Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Cennetlikler, bâzı köşk sâhiplerini, sabah vakti ufkun doğu veya batı tarafında tek tek kalan ve çok parlak görülen yıldızlar gibi görürler. Çünkü aralarında derece farkı vardır.”* buyurdu.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) böyle buyurunca. ashâb-ı kiram: *"Peygamberlerin mevkiine de kimse yükselemez ya" dediler. Resûl-i Ekrem* (s.a.v.)*: "Evet, nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki öyledir. Fakat öyle erkekler vardır ki, onlar Allah'a inandı ve resûllerini tasdîk ettiler. Bunlar da* (peygamberlerin civarındadır.)*"*[328] buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ أَهْلَ الدَّرَجَاتِ الْعُلَى لَيَرَاهُمْ مَنْ تَحْتَهُمْ كَمَا تَرَوْنَ النَّجْمَ

الطَّالِعَ فِي أُفُقٍ مِنْ اٰفَاقِ السَّمَاءِ وَإِنَّ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ مِنْهُمْ وَأَنْعِمَا

"Aşağı derecede bulunan cennetlikler, yüksek derecede bulunan cennetlikleri ufukta parlayan tek tük yıldızlar gibi göreceklerdir. Ebû Bekir ve Ömer de bunlardandır ve bunlara in'âm edilmiştir (daha üstün mevkie yükseltilmişlerdir.)"[329] buyurmuştur.

Câbir'den (r.a.) gelen bir rivâyette Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

أَلَا أُحَدِّثُكُمْ بِغُرَفِ الْجَنَّةِ؟ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ غُرَفًا مِنْ أَصْنَافِ

الْجَوْهَرِ كُلِّهِ يُرَى ظَاهِرُهَا مِنْ بَاطِنِهَا، وَبَاطِنُهَا مِنْ ظَاهِرِهَا،

وَفِيهَا مِنَ النَّعِيمِ وَاللَّذَّاتِ وَالسُّرُورِ، مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَلَا أُذُنٌ

سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ "قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ وَلِمَنْ

هٰذِهِ الْغُرَفُ؟ قَالَ: "لِمَنْ أَفْشَى السَّلَامَ، وَأَطْعَمَ الطَّعَامَ، وَأَدَامَ

الصِّيَامَ، وَصَلَّى بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ "قَالَ: قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ

وَمَنْ يُطِيقُ ذٰلِكَ؟ قَالَ: "أُمَّتِي تُطِيقُ ذٰلِكَ، وَسَأُخْبِرُكُمْ عَنْ

ذٰلِكَ: مَنْ لَقِيَ أَخَاهُ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ أَوْ رَدَّ عَلَيْهِ فَقَدْ أَفْشَى السَّلَامَ،

وَمَنْ أَطْعَمَ أَهْلَهُ وَعِيَالَهُ مِنَ الطَّعَامِ حَتَّى يُشْبِعَهُمْ، فَقَدْ أَطْعَمَ

الطَّعَامَ، وَمَنْ صَامَ شَهْرَ رَمَضَانَ، وَمِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ،

فَقَدْ أَدَامَ الصِّيَامَ، وَمَنْ صَلَّى الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ، وَصَلَّى الْغَدَاةَ

فِي جَمَاعَةٍ، فَقَدْ صَلَّى اللَّيْلَ وَالنَّاسُ نِيَامٌ

"Size cennet köşklerinden haber vereyim mi? Cennette öyle köşkler ve saraylar vardır ki, hepsi çeşitli cevherlerden îmal edilmiş, bunların içi dışından, dışı ise içinden görülecek kadar parlaktır. Burada gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, hatır ve hayâle gelmeyen nîmetler, zevk u safâlar vardır.

Bunlar, selâmı yayan, yemek yediren, oruca devâm eden ve insanlar uykuda iken namaz kılanlar içindir. Buna benim ümmetimin gücü yeter. Şimdi ben size bunu anlatayım: Müslümanlar karşılaştıkları vakit selâmlaşınca, selâmı ifşa etmiş olurlar. Aile efradını yedirip doyuran, yemek yedirmiş sayılır. Ramazan ayı ile diğer her aydan üç gün oruç tutan da orucu devam ettirmiş olur. Yatsı ile sabah namazını cemaatle kılan da, insanlar uykuda iken kendisi geceyi namazla geçirmiş olur."[330]

Resül-l Ekrem'e:

وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ

âyet-i celîlesindeki "Mesâkîn-i tayyibe"den sorulduğu vakit:

قُصُورٌ مِنْ لُؤْلُؤَةٍ فِي كُلِّ قَصْرٍ سَبْعُونَ دَارًا مِنْ يَاقُوتٍ أَحْمَرَ،

فِي كُلِّ دَارٍ سَبْعُونَ بَيْتًا مِنْ زُمُرُّدٍ أَخْضَرَ فِي كُلِّ بَيْتٍ سَرِيرٌ

عَلَى كُلِّ سَرِيرٍ سَبْعُونَ فِرَاشًا مِنْ كُلِّ لَوْنٍ عَلَى كُلِّ فِرَاشٍ

زَوْجَةٌ مِنَ الْحُورِ الْعَيْنِ، فِي كُلِّ بَيْتٍ سَبْعُونَ مَائِدَةً، عَلَى كُلِّ

مَائِدَةٍ سَبْعُونَ لَوْنًا مِنَ الطَّعَامِ، فِي كُلِّ بَيْتٍ سَبْعُونَ وَصِيفَةً،

وَيُعْطَى الْمُؤْمِنُ فِي كُلِّ غَدَاةٍ، يَعْنِي مِنَ الْقُوَّةِ مَا يَأْتِي عَلَى

ذَلِكَ أَجْمَعَ

"İncilerden yapılmış köşkler, her köşkte kızıl yakuttan yetmiş dâire, her dâirede yeşil zümrütten yetmiş oda, her odada yetmiş karyola, her

karyolada çeşitli renklerde yetmiş döşek, her döşek üzerinde bir hûrî, her evde yetmiş yemek masası, her masada yetmiş çeşit yemek ve her evde yetmiş hizmetkâr vardır. Her gün, bunlara yetecek bol miktarda yiyeceği gelir."[331] buyurmuştur.

---

[324]. Müslim, Ebû Hüreyre (r.a.) ve Ebû Said'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[325]. Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsâ'dan (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

[326]. Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

[327]. Müslim, Enes'den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[328]. Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir. Metin yukarıda geçmiştir.

[329]. Tirmizî ve İbn Mâce Ebû Said'den (r.a.) rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen olduğunu söylemiştir.

[330]. Ebû Nuaym Hasan'ın Câbir'den (r.a.) gelen bir rivâyetidir.

[331]. İbn Hibban ve Ahvezî, Hasan ibn Halife'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, biraz ayrı ifade ile rivâyet etmiştir. Ayrıca Bezzar rivâyet etmiştir.

CENNETİN AĞAÇ VE IRMAKLARI

Şimdi bir de cennetin şeklini, sûretini ve orada yerleşenlere karşı yapılan gıptayı ve dünya ile yetinip ondan mahrum kalanların hasretini düşün.

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ حَائِطَ الْجَنَّةِ لَبِنَةٌ مِنْ فِضَّةٍ وَلَبِنَةٌ مِنْ ذَهَبٍ تُرَابُهَا

زَعْفَرَانٌ وَطِينُهَا مِسْكٌ

"Cennetin duvarları; bir kerpiç altından ve bir kerpiç de gümüştendir. Toprağı zâferân, çamuru ise misktendir." buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e, "Cennetin toprağı nasıldır?" diye sorduklarında:

دَرْمَكَةٌ بَيْضَاءُ مِسْكٌ خَالِصٌ

"Birinci nevî un gibi bembeyaz ve hâlis misktir."[332] diye cevap vermiştir.

Yine Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَسْقِيَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ الْخَمْرَ فِي الْآخِرَةِ فَلْيَتْرُكْهَا

فِي الدُّنْيَا، وَمَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكْسُوَهُ اللهُ الْحَرِيرَ فِي الْآخِرَةِ

فَلْيَتْرُكْهُ فِي الدُّنْيَا

"Allahu Teâlâ'nın kendisine âhiret şaraplarını içirmesinden sevinenler, dünyada şarap içmeyi terk etsinler. Allahu Teâlâ tarafından âhirette ipek elbise giydirilmekten hoşlananlar da dünyada ipek giymeyi terk etsinler."[333] buyurmuştur. Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Cennetin ırmakları, misk tepelerinin veya misk dağlarının eteklerinden çıkar."*[334] Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

وَلَوْ كَانَ أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ حِلْيَةً عُدِّلَتْ بِحِلْيَةِ أَهْلِ الدُّنْيَا

جَمِيعِهَا، لَكَانَ مَا يُحَلِّيهِ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ فِي الْآخِرَةِ أَفْضَلُ

مِنْ حِلْيَةِ الدُّنْيَا جَمِيعِهَا

"Eğer en düşük bir cennetliğin süs ve zînetleri, bütün dünyanın süs ve zînetleri ile karşılaştırılsa, azîz ve celîl olan Allahu Teâlâ'nın âhiretteki bu süsü, bütün dünya süs ve zînetlerinden üstün gelirdi."[335] buyurdu.

Yine Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ فِي الْجَنَّةِ شَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ
لَا يَقْطَعُهَا اِقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ (وَظِلٍّ مَمْدُودٍ)

"Cennette öyle ağaçlar vardır ki, bir atlı yüz yıl onun gölgesinde yürüse, sonuna varamaz. İsterseniz, **"Yayılımış gölge**(ler)." (Vâkıa suresi, 56/30) *âyetini okuyun."*[336] buyurmuştur.

Ebû Umâme anlatıyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ashâbı şöyle derlerdi: "Allahu Teâlâ. Bedevîlerin Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e bâzı sorular sormalarından bizi de faydalandırmıştır. Yâni bizim sormak istediğimiz ve fakat sormaktan çekindiğimiz soruları bedevîler sormuş ve biz de faydalanmışızdır. Bu cümleden olarak yine bedevînin birisi:

"Allahu Teâlâ Kur'ân'da cennette eziyet veren ağacın bulunduğundan haber veriyor. Bu nasıl olur?" dedi. Resul-i Ekrem:

"O, hangisidir?" diye sordu. Adam da;

"Sidir ağacıdır, onun dikenleri var. İnsanlara eziyet verir. İşte şu âyet-i celîlede bu açıktır:

فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ

"Dikensiz kiraz." (Vâkıa suresi, 56/28) dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Allahu Teâlâ onun dikenini koparır. Her dikenin yerine bir meyve yetiştirir. Sonra o meyve ikiye ayrılır ve herbirinden zevki, rengi birbirine uymayan yetmiş çeşit yemek çıkar."*[337] buyurdu.

Cerîr b. Abdullah anlatıyor: "Safah denen bir mevkide konakladık. Baktık ki adamın biri ağacın gölgesinde yatmış uyumuş. Fakat nerede ise gölge gidip güneş üzerine çökecek vaziyettedir. Kölenin birine: "Al şu sahtiyanı da bu adama gölge et." dedim. O da öyle yaptı. Adam uyanınca bir de baktım ki. **Selmân-ı Fârisî** imiş. Gittim kendisine selâm verdim. Bunun üzerine bana:

"Ey Cerîr, Allah için tevâzu et. Çünkü dünyada Allah için tevâzu eden kimseyi Allahu Teâlâ kıyâmet günü yükseltir." dedi ve devamla:

“Kıyâmetin karanlıklarının neler olduğunu bilir misin?” diye sordu. Ben de;

“Bilemem” deyince;

“Dünyada insanların birbirine zulmetmeleridir.” dedi. Sonra yerden küçük bir çöp aldı ve:

“Ey Cerîr! Cennette arasan da böyle bir çöp bulamazsın.” dedi. Ben de:

“Hani cennetin ağaçları?” diye kendisinden sorduğumda;

“Onların kök ve dalları inci ve altın, tepeleri ise meyvedir.” dedi.

---

[332]. Müslim, Ebû Said’den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[333]. Taberânî, hasen senet ile rivâyet etmiştir. Aynı meâlde başka ifade ile Neseî'de sahih sened ile rivâyet etmiştir.

[334]. Ukaylî, **“Zuafâ”**da Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[335]. Taberânî, **“Evsat”**ında Ebû Hüreyre’den (r.a.) isnadı hasen ile rivâyet etmiştir.

[336]. Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

[337]. İbn Mübârek **“Zühd”**ünde mürsel olarak rivâyet etmiştir.

CENNET EHLİNİN GİYİM VE MEFRÛŞÂTI

Kur’ân-ı Kerîm’de:

يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ

“Orada bunlar altından bileziklerle incilerle bezenecekler. Orada giyecekleri de ipektir.” (Hac suresi, 22/23) buyrulmuştur. Bu hususta daha pek çok âyetler olduğu gibi tafsîlâtı yine haberlerdedir. Ebû Hüreyre’nin (r.a.) Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’den rivâyetinde:

مَنْ يَدْخُلِ الْجَنَّةَ يَنْعَمْ لَا يَبْأَسُ لَا تَبْلَى ثِيَابُهُ وَلَا يَفْنَى شَبَابُهُ فِي

الْجَنَّةِ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ

“Cennete giren, nîmetlere erişir, darlık çekmez, elbisesi eskimez, gençliği yıpranmaz. Cennette gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve hatıra gelmeyen nîmetler vardır.”[338] buyurmuştur.

Yine adamın biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’e: “Bana cennet elbiselerinden haber ver; bunlar doğrudan elbise olarak mı yaratılır, kumaş fabrikalarında mı dokunur?” diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) sustu. Bu arada orada bulunanlar güldüler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مِمَّ تَضْحَكُونَ مِنْ جَاهِلٍ سَأَلَ عَالِمًا؟ بَلْ يَنْشَقُّ عَنْهَا ثَمَرُ

الْجَنَّةِ مَرَّتَيْنِ

“Bilmeyenin bilenden sormasına mı gülüyorsunuz? Cennet ağaçları günde iki defa yarılır ve içinden elbiseler çıkar, istediğini alırsın.”[339] buyurdu.

Yine Ebû Hüreyre’nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ أَوَّلَ زُمْرَةٍ تَلِجُ الْجَنَّةَ صُورَتُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ

الْبَدْرِ، لَا يَبْصُقُونَ فِيهَا، وَلَا يَمْتَخِطُونَ، وَلَا يَتَغَوَّطُونَ،

أَنِيَتُهُمْ وَأَمْشَاطُهُمْ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ، وَرَشْحُهُمُ الْمِسْكُ،

لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ زَوْجَتَانِ، يُرَى مُخُّ سَاقِهَا مِنْ وَرَاءِ اللَّحْمِ

مِنَ الْحُسْنِ، لَا اخْتِلَافَ بَيْنَهُمْ وَلَا تَبَاغُضَ، قُلُوبُهُمْ عَلَى

قَلْبِ وَاحِدٍ، يُسَبِّحُونَ اللهَ بُكْرَةً وَعَشِيَّةً

«Cennete ilk gireceklerin yüzleri, ayın on dördü gibi parlaktır. Orada tükürmez, sümkürmez ve kazâ-i hâcet etmezler. Kapları ve tabakları altın ve gümüştendir. Terleri, misktir. Her birinin iki zevcesi vardır. O derece parlak ve güzeldirler ki, derilerinden kemiklerindeki iliklerini görürsün. Aralarında ihtilâf ve husûmet yoktur. Gönülleri birdir. Sabah-akşam, Allah'ı tesbîh ederler." Diğer bir rivâyette: *"Herbirinin üzerinde yetmiş kat elbise vardır."*[340] buyurmuştur.

Yine Allahu Teâlâ'nın:

يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ

"Orada bunlar altundan bileziklerle, incilerle bezenecekler." (Hac suresi, 22/23) âyet-i celîlesinin tefsîrinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ عَلَيْهِمُ التِّيجَانَ إِنَّ أَدْنَى لُؤْلُؤَةٍ فِيهَا تُضِيءُ مَا بَيْنَ

الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ

"Onların başlarında taçları vardır. Taçlardaki en basit inci, doğu ile batı arasını aydınlatacak kadar parlaktır."[341] buyurmuştur.

Diğer bir hadîste Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلْخَيْمَةُ دُرَّةٌ مُجَوَّفَةٌ طُولُهَا فِي السَّمَاءِ سِتُّونَ مِيلًا فِي كُلِّ

زَاوِيَةٍ مِنْهَا لِلْمُؤْمِنِ أَهْلٌ لَا يَرَاهُمُ الْآخَرُونَ

"Cennet ehlinin çadırı, içi boş bir incidir. Yüksekliği altmış mildir. Her köşesinde kendisinin bir eşi vardır ki, onları başkaları göremez."[342] buyurmuştur. İbn Abbâs da (r.a.): "Çadır, içi boş bir incidir. Altından mâmûl dört bin kapı kanadı vardır." dedi.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ

"Yükseltilmiş döşekler." (Vâkıa suresi, 56/34) âyet-i celîlesinin tefsîrinde: *"Döşeklerin arası, yer ile gök arası kadardır."*[343] buyurmuştur.

---

[338]. Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet etmistir.
[339]. Neseî, Abdullah b. Amr'den (r.a.) rivâyet etmiştir.
[340]. Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
[341]. Tirmizî, Ebû Saîd'den (r.a.) rivayet etmiştir.
[342]. Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivâyet etmişlerdir.
[343]. Tirmizî, "Yükseklikleri" şeklinde rivâyet etmiştir.

CENNETTEKİLERİN YEMEĞİ

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet ehlinin yemeği meyve, semiz kuş, kudret helvası, yelve kuşu, bal, süt ve başka birçok çeşitleri ile anlatılmıştır. Nitekim âyet-i celîlede:

كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ

قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا

"Kendilerine ne zaman onlardan bir meyve rızık olarak yedirilse, her defasında, "İşte bu, evvelce de (dünyada) **rızıklandığımız** (yediğimiz) **şeydi." diyecekler ve o rızık birbirinin benzeri olmak üzere kendilerine sunulacak."** (Bakara suresi, 2/25) buyrulmuştur.

Yine Allahu Teâlâ birçok âyetlerde cennet halkının şerbetlerini de anlatmıştır.

Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in âzadlılarından Sevbân anlatıyor ve diyor ki: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in karşısında ayakta duruyordum. Yahudi bilginlerinden birisi geldi ve birçok sorular sordu. Sonunda:

"Sırat köprüsünden ilk geçecekler kimlerdir?" dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

"Muhacirlerin fakirleridir." buyurdu. Yahudi:

"Onlara ilk ikram edilecek yemek nedir?" dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Havyardır." buyurdu. Yahudi:

"Bunun ardından ne verilecek?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Cennetin etrafında yayılıp beslenen danalar onlar için kesilir." buyurdu.

Yahudi bilgini:

"İçecekleri nedir?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Selsebîl adını taşıyan gözeden içecekler." buyurdu. Yahudi de:

"Doğru söylüyorsun." dedi.[344]

Erkam'ın oğlu Zeyd de şöyle anlatıyor: "Yahudinin biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek:

"Ey Ebe'l-Kasım! Cennetliklerin yeyip içtiklerini mi sanıyorsun." dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Eğer bunu kabul ederse, ben buna galip gelirim." buyurdu ve devamla: *"Evet, nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemîn ederim ki, cennetliklerin*

her birine yemek, içmek ve münâsebette yüz kişilik kuvvet verilir; yer içer ve münâsebette bulunurlar." buyurdu. Yahudi:

"Yeyip içenin kazâ-i hâceti olmaz mı?" deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Onların hâceti, tenlerinden çıkan misk gibi bir kokudur. Bu sûrette mîdeleri temizlenir." buyurdu.[345]

İbn Mes'ûd'un (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّكَ لَتَنْظُرُ إِلَى الطَّيْرِ فِي الْجَنَّةِ فَتَشْتَهِيهِ فَيَخِرُّ بَيْنَ يَدَيْكَ مَشْوِيًّا

"Sen cennette kuşlara bakarsın. Birini canın arzu edince, hemen pişmiş ve kızarmış olarak önüne gelir."[346] buyurdu.

Huzeyfe'nn (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ فِي الْجَنَّةِ طَيْرًا أَمْثَالَ النُّجَابِيِّ أَنْعَمُ مِنْهَا مَنْ يَأْكُلُهَا

وَأَنْتَ مِمَّنْ يَأْكُلُهَا يَا أَبَا بَكْرٍ

"Cennette develer büyüklüğünde kuşlar vardır." buyurdu. Ebû Bekir (r.a.): "Etleri yumuşak mıdır?" deyince Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Onlar yumuşak, fakat yiyenleri daha yumuşaktır. Ey Ebâ Bekir, sen de onları yiyenlerden birisin."*[347] buyurdu.

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ

"Onlar altın tepsiler ve testilerle tavâf edilecek." (Zuhruf suresi, 43/71) âyet-i celîlesinin tefsîrinde, Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.): "Altından yapılmış yetmiş çanak ile etraflarında döner dururlar. Her çanağın ayrı ayrı rengi vardır." dedi.

وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ

"(O şarabın) **katkısı tesnîmdendir."** (Mutaffifîn suresi, 83/27) âyet-i celîlesinin tefsirinde de: "Ashâb-ı yemîn için mezcedilip karıştırılır. Fakat mukarrebler onu sâfî olarak içerler." demiştir.

Ebû'd-Derdâ (r.a.) da:

خِتَامُهُ مِسْكٌ

“Onun sonu bir misktir.” (Mutaffifîn suresi, 83/26) âyet-i celîlesinin tefsîrinde: “Gümüş kadar parlak bir şerbettir. İçkilerinin sonunda bunu içerler. Eğer dünyadaki insanlardan birisi bu şerbete elini sokup çıkarsa, bütün dünyadakiler onun elinin kokusunu alırlardı.” denmiştir.

---

[344]. Evvelinde ve sonunda bâzı ziyadelerle, Müslim rivâyet etmiştir.
[345]. Neseî, **“Kübrâ”**da sahih sened ile rivâyet etmiştir.
[346]. Bezzar rivâyet etmiştir.
[347]. Huzeyfe’den (r.a.) gelen rivâyette garibtir. Benzerini Ahmed Enes’den rivâyet etmiştir.

CENNETİN HÛRİ VE VİLDANLARI

Kur'ân-ı Kerîm'de tekrar tekrar bunların vasıflarından bahsedildi ve haberlerde daha geniş açıklamalar yapıldı. Nitekim Enes'in (r.a.) rivayetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

غَدْوَةٌ فِي سَبِيلِ اللهِ أَوْ رَوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَقَابُ

قَوْسِ أَحَدِكُمْ، أَوْ مَوْضِعُ قَدَمِهِ مِنَ الْجَنَّةِ، خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا

فِيهَا، وَلَوْ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ اطَّلَعَتْ إِلَى الْأَرْضِ

لَأَضَاءَتْ مَا بَيْنَهُمَا، وَلَمَلَأَتْ مَا بَيْنَهُمَا رَائِحَةً، وَلَنَصِيفُهَا

عَلَى رَأْسِهَا خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا

"Bir sabah veya bir akşam Allah yolunda olmak, bütün dünyadan hayırlıdır. Sizden birinizin bir ok boyunda veya bir ayak duracak kadar cennetteki yeri, içinde olanlarla beraber dünyadan hayırlıdır. Eğer cennet kadınlarından biri dünyaya çıksa, şark ile garp arası parlar ve koku ile dolardı. Cennet kadınlarının bir başörtüsü dahi, bütün varlığı ile dünyadan hayırlıdır."[348] buyurmuştur.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a.) rivâyetinde:

كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ

"Sanki onlar birer yâkuttur, mercandır." (Rahmân suresi, 55/58) âyet-i celîlesinin tefsîrinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَنْظُرُ إِلَى وَجْهِهَا فِي خِدْرِهَا أَصْفَى مِنَ الْمِرْآةِ، وَإِنَّ أَدْنَى لُؤْلُؤَةٍ

عَلَيْهَا لَتُضِيءُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، وَإِنَّهُ يَكُونُ عَلَيْهَا

سَبْعُونَ ثَوْبًا يَنْفُذُهَا بَصَرُهُ، حَتَّى يَرَى مُخَّ سَاقِهَا مِنْ وَرَاءِ ذَلِكَ

"Efendisi, hanımı peçesine bürünmüş olduğu halde, aynadan daha berrak olarak yüzüne bakar. Üzerindeki incilerin en basiti, dünyayı baştanbaşa

aydınlatacak berraklıktadır. Hanımın yetmiş kat elbisesi varken elbiselerin ardından baldırındaki iliğe kadar onu görür."[349] buyurmuştur.

Enes'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"İsrâ gecesi, cennette Beydah ırmağı havzasında bir yere girdim. Orada içi yeşil zeberced, kızıl yâkuttan yapılmış çadırlar gördüm.

"Selâm sana, ey Allah'ın Resûlü!" diye bâzı kadın sesleri duydum. Cebrail'e:

"Bunlar kimlerdir?" diye sordum. Cebrâil de:

"Çadırlarına bağlı, yâni bir tarafa çıkmayan hûrilerdir. Sana selâm vermek için Allah'tan izin istediler. Rableri de onlara müsâade etti. Onlar hemen söze başladı ve:

"Biz asla kızmayan, râzılardanız. Biz burada ebedîyiz, asla bir tarafa göçmeyiz." dediler."[350] buyurdu ve: **"Çadırlar içinde ehl-i perde hûrîler vardır."** (Rahmân suresi, 55/72) âyetini okudu.

وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ

"(Herşeyden) **temizlenmiş zevceler."** (Âl-i İmrân suresi, 3/15) âyet-i celîlesinin tefsîrinde Mücâhid: "Hayızdan, pislikten, tükürüp sümkürmekten, meni ve evlâttan temizlenmişlerdir." dedi.

فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ

"Onlar eğlence ile meşguldürler." (Yâsîn suresi, 36/55) âyet-i celîlesinin tefsîrinde Evzâî; "Bâkirelerle meşguldürler." demiştir.

Adamın biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e: "Çennetlikler cennette münâsebette bulunurlar mı?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Cennet ehline, sizin yetmiş kişinin kuvvet ve iktidarından fazla iktidar, bir günde verilir."[351] buyurmuştur.

Abdullah İbn Ömer (r.a.) diyor: "En düşük cennetliğin bin hizmetçisi vardır. Herbiri ayrı ayrı hizmetle meşguldür. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Cennetlik bir erkek beş yüz hûrî, dört bin bâkire ve sekiz bin dul ile evlenir. Her biriyle ayrı ayrı eğlenmesi, yâni bir defa eğlenmesi, dünyadaki ömrü kadardır."*[352] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Cennette çarşılar vardır. Fakat orada alış-veriş yoktur. Ancak bâzı güzel sûretler vardır. Bir erkek bir sûreti beğendiği vakit içeri girer. Orası hûrîlerin toplandığı yerdir. Hemen en güzel bir sesle:*

"Biz, ebedi olarak buradayız, biz ebedî nîmetlerdeyiz. Biz, hiç ıstırap görmeyiz. Biz, razı olanlardanız, asla küsmeyiz. Bizim için olana veya biz kim için isek, ona müjdeler olsun." derler."[353] buyurmuştur.

Enes'in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ الْحُورَ فِي الْجَنَّةِ يَتَغَنَّيْنَ فَيَقُلْنَ نَحْنُ الْحُورُ الْحِسَانُ

خُبِّئْنَا لِأَزْوَاجٍ كِرَامٍ

"Hûrîler cennette şarkı söyleyerek ırlar; "Biz iyi kocalar için hazırlanmış güzel hûrîleriz." derler."[354] buyurmuştur.

Yahya b. Kesir de Allahu Teâlâ'nın:

فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ

"Onlar bir bahçede mesrûr olurlar." (Rûm suresi, 30/15) âyet-i celîlesinin tefsirinde; "Cennette semâ ile eğlenirler." demiştir.

Ebû Ümâme el-Bahîlî'nin rivâyetine göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَا مِنْ عَبْدٍ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا وَيَجْلِسُ عِنْدَ رَأْسِهِ، وَعِنْدَ رِجْلَيْهِ

اِثْنَتَانِ مِنَ الْحُورِ الْعِينِ، يُغَنِّيَانِهِ بِأَحْسَنِ صَوْتٍ سَمِعَهُ الْإِنْسُ

وَالْجِنُّ، وَلَيْسَ بِمِزْمَارِ الشَّيْطَانِ، وَلٰكِنْ بِتَحْمِيدِ اللهِ وَتَقْدِيسِهِ

"Cennete giren bir erkeğin başı ve ayağı ucunda iki hûri durur. Teğannî ve ırlamak sûretiyle onu eğlendirirler. En güzel sesle söyledikleri bu türküleri ins ve cinden herkes duyar. Fakat bunların sözleri mizmârî değil, Allahu Teâlâ'ya hamd ve O'nu noksan sıfatlardan tenzîhtir."[355] buyurmuştur.

---

[348]. Buhârî, Enes'den (r.a.) rivâyet etti.

[349]. Ebû Ya'lâ, Ebû Luheym'den hasen sened ile rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

[350]. Bu ifade ile tamamı bulunamamıştır. Tirmizî'nin Ali'den (r.a.) buna benzer bir rivâyeti vardır. Başka rivâyet şekilleri de vardır.

[351]. Tirmizî rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi. Başka rivâyet yolları da vardır.

[352]. Ebu'ş-Şeyh **"Tabakatü'l-Muhaddisîn"** ve başka yerde, Ebû Evfâ'dan rivâyet etti. Ancak burada beşyüz hûrî yerine yüz hûrî kaydı vardır.

[353]. Taberânî **"Evsat"**ında rivâyet etmiştir.

[354]. Taberânî, isnad-ı hasen ile rivâyet etmiştir.

[355]. İbn Mâce ve İbn Hibban rivâyet etmiştir.

CENNET EHLİNİN VASIFLARI

Zeyd'in oğlu Üsâme'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) ashabına:

أَلا هَلْ مِنْ مُشَمِّرٍ لِلْجَنَّةِ؟ إِنَّ الْجَنَّةَ لَا خَطَرَ لَهَا، هِيَ وَرَبِّ

الْكَعْبَةِ نُورٌ يَتَلَأْلَأُ، وَرَيْحَانَةٌ تَهْتَزُّ، وَقَصْرٌ مَشِيدٌ، وَنَهَرٌ

مُطَّرِدٌ، وَفَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ نَضِيجَةٌ، وَزَوْجَةٌ حَسْنَاءُ جَمِيلَةٌ فِي

حَبْرَةٍ وَنِعْمَةٍ فِي مَقَامٍ أَبَدًا، وَنَظْرَةٌ فِي دَارٍ عَالِيَةٍ بَهِيَّةٍ سَلِيمَةٍ،

قَالُوا :نَحْنُ الْمُشَمِّرُونَ لَهَا يَا رَسُولَ اللهِ، قَالَ: :قُولُوا :إِنْ

شَاءَ اللهُ تَعَالَى"

"Dikkat edin, cennet için hazırlanan yok mudur? Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki, cennette tehlike diye bir şey yoktur. Cennet, parlayan bir nûr, etrafa yayılan bir kokudur. Binaları kuvvetlidir, ırmakları devamlı akar, bol ve kemâle ermiş meyve yeridir. Orada parlak ve güzel kadınlar vardır. Onlar daima neşelidirler. Nîmetleri devamlıdır. Yüksek ve değerli makamlarda güzelliktir." buyurdu. Ashâb:

"Biz ona hazırlanmışız." dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"İnşâallah deyiniz."* buyurdu ve sonra cihadı anlatarak onu teşvik etti."[356]

Adamın biri Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

"Atlar benim hoşuma gider, cennette at var mı?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Onu da arzu edersen sana kızıl yâkuttan bir at verilir. Cennetin, istediğin her tarafında seni uçurur."[357] buyurdu.

Başka birisi de:

"Deve benim hoşuma gider, acaba cennette deve var mı?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Ey Allah'ın kulu, şâyet cennete girersen orada senin arzu ettiğin ve hoşuna giden her şey vardır." buyurdu.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Cennette bir insan çocuk isterse, istediği şekilde çocuğu olur. Hâmile olmak, çocuğun doğması ve büyümesi, hepsi bir saat içinde olur."* buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Cennet halkı, cennette yerleştikten sonra, artık dünyadaki dost ve ihvanlar, birbirini görüp görüşmek arzu ederler. Bu sırada her ikisinin de üzerlerinde oturdukları tahtlar harekete geçer. Biri gider ve diğeri gelirken yolda buluşurlar, sohbet ederler. "Falan gün falan yerde yaptıklarımızı hatırlar mısın?" şeklinde konuşurlar. "Orada duâ ettik de Allahu Teâlâ bizleri mağfiret etti." derler."*[358]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ جُرْدٌ مُرْدٌ بِيضٌ جِعَادٌ مَكْحُولُونَ أَبْنَاءُ ثَلَاثٍ وَثَلَاثِينَ

عَلَى خَلْقِ آدَمَ طُولُهُمْ سِتُّونَ ذِرَاعًا فِي عَرْضِ سَبْعَةِ أَذْرُعٍ

"Cennet ehli, tüysüz, sakalsız, genç; fazla iktidar sâhibi, beyaz tenli, kerem ve fazîlet sâhibi, yaratılıştan sürmeli, otuz üç yaşında, altmış zirâ boyunda ve yedi zirâ genişliğinde olmak üzere Âdem aleyhisselâm boyundadırlar."[359] buyurmuştur.

Başka bir hadîste Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ الَّذِي لَهُ ثَمَانُونَ أَلْفِ خَادِمٍ، وَاثْنَتَانِ

وَسَبْعُونَ زَوْجَةً، وَيُنْصَبُ لَهُ قُبَّةٌ مِنْ لُؤْلُؤٍ وَزَبَرْجَدٍ وَيَاقُوتٍ،

كَمَا بَيْنَ الْجَابِيَةِ إِلَى صَنْعَاءَ، وَإِنَّ عَلَيْهِمُ التِّيجَانَ، وَإِنَّ أَدْنَى

لُؤْلُؤَةٍ مِنْهَا لَتُضِيءُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ.

"Cennette en düşük mevkii olanın seksen bin hizmetçisi, yetmiş iki karısı vardır. Kendisi için, inci, zeberced ve yâkuttan yapılmış öyle bir kubbe kurulur ki, Câbiye ile San'a arası kadar genişlikte olur. Onların başlarında bulunan taçlar arasındaki en basit inci, dünyayı tamamen aydınlatır."[360] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Cennete baktım. Bir de gördüm ki, cennet narlarının her biri deve derisinin şişirilmiş tulumu gibi, kuşları büyük develer gibi. Bir ara gözüme bir genç ilişti, "Sen kimsin?" diye sordum. O da Zeyd b. Hârise olduğunu söyledi. Sonra baktım ki cennette, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, hatır ve hayâle gelmeyen şeyler vardır."*[361] buyurmuştur.

Kâ'b diyor: Allahu Teâlâ üç şeyi bizzat kendi yed-i kudreti ile yaratmıştır. Bunların birincisi, Âdem aleyhisselâmdır. Âdem'i yed-i kudreti ile yarattı. Tevrât'ı yed-i kudreti ile yazdı ve Adn Cennet'ini yed-i kudreti ile süsledi. Sonra cennete, konuş diye emretti. Cennet:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ

"Mü'minler felâh buldu." (Mü'minûn suresi, 23/1) dedi."

İşte kısa ve geniş olarak cennetin vasıfları bunlardır. **Hasan-ı Basrî** diyor ki: "Cennetin narları, kovalar gibi büyüktür. Irmakları ise asla bozulmaz ve kokmaz. Bir kısmı süttendir, tadı değişmez. Bir kısmı, sâfi baldandır, onun tadını kimse anlatamaz. Bir kısmı da içenlere zevk veren, başı döndürmeyen şarap ve şerbettendir. Cennette göz görmedik, kulak duymadık, hattâ hâtır ve hayâle gelmeyen zevkli şeyler vardır. Oradakiler her biri birer hükümdar olarak 33 yaşında zevk u safâdadırlar. Altmış zirâ boyundadırlar, tüysüz ve sakalsızdırlar. Azaptan emîn, yerlerinde huzurludurlar.

Cennetin ırmakları yâkut ve zeberced çakılları üzerinde akar. Ağaçlarının kökleri, hurmaları ve bağları incidendir. Meyvelerinin tadını ancak Allah bilir. Cennetin güzel kokusu beşyüz yıllık yoldan alınır. Cennetliklerin cennette, şimşekten at ve develeri vardır. Yularları, eğerleri, heybeleri, kızıl yakuttandır. Bunlara binerek birbirlerini ziyâret ederler. Aileleri hûrilerdir. Hûrîler ise dizilmiş inciler gibidir. Bir kadın parmakları arasına yetmiş kat elbiseyi alır. Onları giyer de yine bu elbiselerden kemiklerinin içindeki ilikleri görülür.

Allahu Teâlâ huylarını her türlü kötülükten temizlediği gibi, vücutlarını da ölümden korumuş sümkürmek, kazâ-i hâcet ve benzeri pisliklerden de bedenlerini arındırmıştır. Bu gibi hallerde kendilerinden misk gibi kokular çıkar. Akşam-sabah yiyecekleri verilir. En son cennete giren ve derecesi en düşük olan cennetliğin yüz yıllık genişlikteki yeri, altın ve gümüşten köşkü, inciden çadırı vardır. Memleketinin bir ucundan diğer ucunu görebilir. Yanındakini nasıl görmüşse sondâkini de aynı şekilde görür. Sabah kahvaltıları yetmiş bin altın çanaklarda, akşam yemekleri de aynı şekilde verilir. Her tabağın ve tabaktaki yemeğin rengi ve levni ayrı ayrıdır. İlkinin zevkini aldığı gibi, sonuncunun da zevkini alır. Cennette yakuttan yetmiş bin evi, her evde yetmiş bin odası vardır. Delik ve yarık diye bir şey yoktur." dedi.

Mücâhid ise: “En aşağı derecedeki cennetliğin, bin yılda dolaşılabilecek yeri olduğunu, en uzağını da en yakını gibi gördüğünü ve cennetliklerin en üstün mevkide olanlarının sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa Rablerini müşâhede ettiğini.” söylemiştir.

Saîd İbnü’l-Müseyyeb: “Cennetliklerin her birinin elinde üç bilezik vardır. Bunlardan biri altından, diğeri inciden ve öbürü de gümüştendir.” demiştir.

Ebû Hüreyre de (r.a.): “Cennette aynâ adında hûrîler vardır. Bunlardan biri geziye çıktığı vakit yetmiş bin hizmetçi etrafında dolaşır. O da emr-i mâruf ve nehy-i münker edenler nerede?” diye sorar ve ararlar.” demiştir.

Yahya b. Muaz da: “Dünyayı terk etmek zor, fakat cenneti kaybetmek çok daha zordur. Dünyayı terketmek ise âhiretin mihri, nikâh parasıdır.” dedi. Yine: “Dünyayı aramakta kişiler için zillet, âhireti aramakta ise izzet vardır. Yok olacak şeyin peşinde koşarak zillete düşüp ebedî olanı ve kendisini izzete ulaştıracak şeyi terk edene şaşarım.” demiştir.

---

[356]. Tirmizî, Büreyde’den, Bezzar ayrı ifade ile, ibn Mübârek “Zühd”ünde Abdurrahman’dan mürsel olarak aynı ifade ile rivâyet etmiştir.

[357]. İbn Mâce ve Tirmizî rivâyet etmiştir.

[358]. Bezzâr, Rebî b. Sabîh’den rivâyet etmiştir. Ayrıca Isfahânî de mürsel olarak rivâyet etmiştir.

[359]. Tirmizî, Ebû Hüreyre’den (r.a.) muhtasar olarak rivayet etmiştir.

[360]. Tirmizî, Ebû Saîd’den (r.a.) baş tarafını rivâyet etmiştir.

[361]. Sa’lebî tefsirinde Ebû Hârun’dan rivâyet etmiştir. Son kısmı Buhârî ile Müslim’dedir.

ALLAH'NIN CEMÂLİNE BAKMANIN KEYFİYETİ

Kur'ân-ı Kerîm'de:

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ

"İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzel iyilik bir de ziyâde vardır." (Yûnus suresi, 10/26) buyrulmuş ve bu "Ziyâde" nin Allahu Teâlâ'nın cemâline nazar olduğu bildirilmiştir. Allah'ın cemâlini müşâhede ise, saymakla tüketemediğimiz cennetin nîmetlerini unutturan en büyük bir zevktir. **"Muhabbet Kitabı"**nda bunun hakîkatini anlatmıştık. Bid'atçilerin inançlarının hilâfına olarak bu gerçeğe kitap ve sünnet şehâdet etmiştir.

Cerîr b. Abdullah el-Becelî diyor:

"Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzurunda bulunuyorduk. Ay, tam on dördünde idi. Resûl-i Ekrem (s.a.v.), aya bakarak:

إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ هٰذَا الْقَمَرَ لَا تُضَامُّونَ فِي

رُؤْيَتِهِ، فَإِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُغْلَبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ

الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا فَافْعَلُوا (وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ

الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا)

"Siz Rabbinizi, şu ayı görür gibi, görüşünde bir leke olmadan görürsünüz. Gücünüz yetiyorsa, sabah ve ikindi namazlarına devam edin." buyurdu: **"Güneş doğmadan evvel ve batmadan evvel Rabbini hamd ile tesbîh et."** *âyetini okudu."*[362]

Müslim'in rivayetinde Suheyb diyor ki: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.): **"İyi iş, güzel emel edenlere daha güzel iyilik bir de ziyade vardır."** (Yûnus suresi, 10/26) âyetini okuduktan sonra:

إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، وَأَهْلُ النَّارِ النَّارِ، نَادَى مُنَادٍ:

يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ إِنَّ لَكُمْ عِنْدَ اللهِ مَوْعِدًا يُرِيدُ أَنْ يُنْجِزَكُمُوهُ،

قَالُوا :مَا هٰذَا الْمَوْعِدُ؟ أَلَمْ يُثَقِّلِ مَوَازِينَنَا، وَيُبَيِّضْ وُجُوهَنَا،

وَيُدْخِلْنَا الْجَنَّةَ، وَيُجِرْنَا مِنَ النَّارِ؟ قَالَ :فَيُرْفَعُ الْحِجَابُ،

وَيَنْظُرُونَ إِلَى وَجْهِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَمَا أُعْطُوا شَيْئًا أَحَبَّ

إِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ إِلَيْهِ

"Cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme girip herkes yerini aldıktan sonra bir münâdî (Cennetliklere hitâben)*:*

"Ey cennet halkı, Allahu Teâlâ'nın size bir va'di var, onu yerine getirmek ister." der. Cennetlikler;

"O va'd nedir?" Sevabımızı ağır getirmedi mi? Yüzümüzü nurlandırmadı mı? Bizi cehennemden kurtarıp cennete koymadı mı? Bütün bu nîmetleri vermedi mi? Daha ne kaldı?" derler.

Bunun üzerine Allahu Teâlâ perdeyi kaldırır ve cennet ehli O'nun cemâline nazar ederler. Onun mâh cemâline bakmaktan daha zevkli bir şey onlara verilmemiştir."[363] buyurmuştur.

Allahu Teâlâ'yı görme hadîsini sahâbeden bir cemaat haber vermiştir. İşte "hüsnâ"nın sonu ve nîmetin kemâli bu ruyettir. Bütün anlattığımız nîmetler bu zevkin yanında hiç mesâbesindedir. Allah'a mülâkat ânındaki zevkin sonu yoktur. Cennetin hiçbir zevki, Allah'ı görme zevkiyle mukayese edilmez. Bu hususta **"Muhabbet Kitabı"**nda gerekli açıklamayı yaptığımız için bunu, burada kısa kestik. İnsanoğluna yaraşan, cennetten, diğer zevk u safâ değil, yalnız Allah'ın cemâlini müşâhede düşüncesi olmalıdır. Çünkü cennetin diğer nîmetlerinden zevk almakta, bütün hayvanlar da eşittir.

---

[362]. Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

[363]. Müslim, rivâyet etmiştir.

ALLAH'IN RAHMETİNİN GENİŞLİĞİ

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) fâl-i hayrı severdi. Mağfireti umacağımız bir amelimiz yoktur, hiç olmazsa fâl-i hayırda Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'e uyalım ve Allah'ın rahmetini anmakla kitâbımızı sona erdirdiğimiz gibi, dünya ve âhirette âkıbetimizin hayır olmasını dileyelim. Allahu Teâlâ:

إِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

"Şüphesiz ki Allah kendisine eş tanınmasını yarlığamaz. Ondan başkasında, dileyeceği kimseler için yarlığar." (Nisâ suresi, 4/48) buyurmuştur. Diğer âyette de:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ

اللهِ إِنَّ اللهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

"De ki: "Ey kendilerinin aleyhinde (günahta) **haddi aşanlar. Allah'ın rahmetinden ümîdinizi kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları yarlığar. Şüphesiz ki O, çok yarlığayıcıdır, çok esirgeyicidir."** (Zumer suresi, 39/53) buyurmuştur. Başka bir âyette:

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللهَ يَجِدِ اللهَ

غَفُورًا رَحِيمًا

"Kim ki kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret isterse o, Allah'ı çok yarlığayıcı, çok esirgeyici bulur." (Nisa suresi, 4/110) buyurmuştur.

Biz ise ayağımızı sürçtürecek günahımızdan, bu kitaptaki kalem (ve tercümedeki) hatâdan ve diğer yazdıklarımızdaki hatâlardan tövbe eder, Allah'tan mağfiret dileriz. Amelimize uygun olmayan sözümüzden, yapar gibi kendimizi gösterdiğimiz halde yapmasında eksiklik ettiğimiz kusurlarımızdan tövbe ederiz. Kendi rızâsını kasdederek edindiğimiz ilim ve amele karıştırdığımız riyâdan, verdiğimiz sözde durmadığımız kusurlarımızdan, nîmetlerini isyanda kullanmamızdan istiğfar ederiz.

Tasrihli ye îmâlı kusurlarımızdan, bu kitapta varsa yapmacık yazılarımızdan, yanlış sorularımızdan ve her türlü hatâlarımızdan dolayı kendisinden mağfiret dileriz. Bu mağfiret dileklerimizden sonra, bize kitabımızı mutâlaa eden (tercüme eden) okuyan ve dinleyene mağfiret, rahmet, zâhirî ve batını bütün günahlarından vazgeçmesini O'ndan dileriz. Çünkü O'nun cûd u keremi derin ve rahmeti geniştir. Biz ise O'nun yaratıklarındanız; O'na ancak O'nun fazlı ile yönelebiliriz. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bir mübarek hadîsinde:

إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى مِائَةَ رَحْمَةٍ أَنْزَلَ مِنْهَا رَحْمَةً وَاحِدَةً بَيْنَ الْجِنِّ

وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ وَالْبَهَائِمِ وَالْهَوَامِّ، فَبِهَا يَتَعَاطَفُونَ، وَبِهَا

يَتَرَاحَمُونَ، وَأَخَّرَ تِسْعًا وَتِسْعِينَ رَحْمَةً، يَرْحَمُ بِهَا عِبَادَهُ

يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Allahu Teâlâ'nın yüz rahmeti vardır. Bunlardan yalnız birini dünyaya indirdi. İns, cin, kuş, ehlî (evcil) ve vahşî bütün hayvanlar, bu bir rahmetin tesîriyle birbirine acır ve yekdiğerine merhamet ederler. Diğer doksan dokuz rahmeti âhirete bıraktı, onlar ile de kullarına orada merhamet edecektir."[364] buyurmuştur.

Rivâyete göre kıyâmet günü Allahu Teâlâ Arş'ın altından bir kitap çıkarır ve bu kitapta: *"Benim rahmetim gadabımı sebkat etmiştir ve ben, rahmet edicilerin en merhametlisiyim."* yazılıdır. Allahu Teâlâ o günde asıl cennetlikler kadar da cehennem azâbını kazanmış mü'minleri cehennemden çıkarır."[365]

Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَتَجَلَّى اللهُ عَزَّ وَجَلَّ لَنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ضَاحِكًا فَيَقُولُ :أَبْشِرُوا

مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّهُ لَيْسَ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا وَقَدْ جَعَلْتُ مَكَانَهُ

فِي النَّارِ يَهُودِيًّا أَوْ نَصْرَانِيًّا

"Kıyâmet günü, azîz ve celîl olan Rabbimiz, gülerek (gülmenin lâzımı olan rahmetiyle) *bize tecellî ederek:*

"Ey Müslümanlar topluluğu, size müjdeler olsun! Sizin herbirinizin cehennemdeki yerine ya bir Yahudi, ya da bir Hıristiyan yerleştirdim." diye nidâ eder."[366] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Allahu Teâlâ kıyâmet günü Âdem aleyhisselâmı bir milyar insana şefâatçı kılar."*[367]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Azîz ve celîl olan Allahu Teâlâ kıyâmet günü mü'minlere:

Bana ulaşmayı sever miydiniz?" diye sorar. Onlar da:

"Severiz, yâ Rab!" derler. Allahu Teâlâ:

"Niçin seversiniz?" diye sorar. Onlar da:

"Af ve mağfiretini ummak için." derler. Cenâb-ı Rabbü'l-izze:

"Ben de sizi mağfiret etmeyi kendime borç edindim." buyurur.[368]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Kıyâmet günü, Allahu Teâlâ: "Dünyada beni bir defa zikreden veya bir defa benden korkup günahtan vazgeçeni cehennemden çıkarın."* buyurur."[369] buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا اجْتَمَعَ أَهْلُ النَّارِ فِي النَّارِ وَمَنْ شَاءَ اللهُ مَعَهُمْ مِنْ أَهْلِ

الْقِبْلَةِ قَالَ الْكُفَّارُ لِلْمُسْلِمِينَ أَلَمْ تَكُونُوا مُسْلِمِينَ؟ قَالُوا بَلَى،

فَيَقُولُونَ مَا أَغْنَى عَنْكُمْ إِسْلَامُكُمْ إِذْ أَنْتُمْ مَعَنَا فِي النَّارِ

فَيَقُولُونَ كَانَتْ لَنَا ذُنُوبٌ فَأُخِذْنَا بِهَا، فَيَسْمَعُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ

مَا قَالُوا فَيَأْمُرُ بِإِخْرَاجِ مَنْ كَانَ فِي النَّارِ مِنْ أَهْلِ الْقِبْلَةِ

فَيَخْرُجُونَ فَإِذَا رَأَى ذَلِكَ الْكُفَّارُ قَالُوا يَا لَيْتَنَا كُنَّا مُسْلِمِينَ

فَنَخْرُجُ كَمَا أُخْرِجُوا، ثُمَّ قَرَأَ (رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ

كَانُوا مُسْلِمِينَ)

"Kâfirlerin tümü ile ehl-i kıbleden Allahu Teâlâ'nın diledikleri cehenneme girip orada toplandıkları vakit, kâfirler Müslümanlara:

"Siz Müslüman değil miydiniz?" diye sorarlar. Müslümanlar:

"Evet, Müslüman idik." derler. Kâfirler:

"Baksanıza, sizin Müslümanlığınız size bir kâr sağlamadı, siz de bizimle beraber cehennemdesiniz." derler. Müslümanlar:

"Biz, işlediğimiz günahlar sebebiyle cehennemdeyiz." derler. Bu konuşmaları dinleyen Allahu Teâlâ: "Ehl-i kıbleden olup cehennemde bulunanların hepsini çıkarın." diye emir verir ve Müslümanlar cehennemden çıkarlar. Bunu gören kâfirler:

"Âh, keşke biz de Müslüman olsaydık, şimdi Müslümanlar çıkarıldığı gibi, biz de çıkardık, diye hasret çekerler." buyurdu ve sonra: **"İnkâr edenler zaman zaman, keşke biz de Müslüman olsaydık, diye arzu ederler."** (Hıcr suresi, 15/2) âyet-i celîlesini okudu:[370]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Allahu Teâlâ'nın mü'min kuluna olan merhameti, şefkatli annenin yavrusuna olan merhametinden daha üstündür."[371] buyurmuştur.

Abdullah'ın oğlu Câbir diyor: "Kıyâmet günü hesapsız cennete girecekler, iyiliği, kötülüklerinden çok olanlardır. Sevap ve günahı beraber olanlar ise kolay hesap verecek ve sonra cennete gireceklerdir Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in şefâati ise günahı ağır gelenleredir." dedi.

Rivâyete göre Allahu Teâlâ **Mûsâ aleyhisselâm**a: *"Karun senden yardım istedi de sen yardım etmedin. İzzet ve celâlim hakkı için eğer benden yardım isteseydi, ben ona yardım ederdim."* buyurdu.

Bilâl'in oğlu Sa'd anlatıyor: "Allahu Teâlâ, kıyâmet günü, günahlarından dolayı cehennemde yanmakta olan iki kişinin cehennemden çıkarılıp huzuruna getirilmelerini emreder ve bunlara:

"Ben kimseye zulmetmem. Siz yaptıklarınızın cezasını çekiyorsunuz." buyurduktan sonra tekrar cehenneme iade edilmelerini emreder. Bunlardan birisi hemen kapının halkalarına asılır ve içeri girmekte acele eder. Diğeri ise ağırdan alır, duraklar, gitmek istemez. Allahu Teâlâ geri dönmelerini emreder ve bu davranışlarının sebebini sorar. Acele ile cehenneme girmek isteyen:

"Burada da senin emrine isyan edip seni gadablandırmak istemedim. Bunun için acele ile emrini yerine getirmek istedim." der. Diğeri de:

"Sana karşı hüsn-i zannım vardı. Artık bir defa beni cehennemden çıkardıktan sonra ikinci defa cehenneme çevirmiyeceğini umarak ağır aldım." der. Allahu Teâlâ: "İkinizi de yarlığadım, doğru cennete girin." buyurur.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.) buyurur: *"Kıyâmet günü Arş'ın altından bir münâdî;*

“Ey Muhammed ümmeti! Sizde olan hakkımı size bağışladım. Kaldı sizin birbirinize olan haklarınız. Onları da karşılıklı olarak bağışlayın ve rahmetimle cennete girin.” der.”[372]

Rivâyet edildiğine göre İbn-i Abbâs (r.a.):

وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا

“Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı.” (Âl-i İmrân suresi, 3/103) âyet-i celîlesini okuyordu. Bunu duyan bir bedevî; “Vallahi, o sizi ondan kurtaramadı sizi oraya düşürmek istedi.” dedi. İbn Abbas (r.a.): “Fakîh olmadığı halde bedevînin ağzından çıkan hikmetli bir söz, bunu belleyin.” buyurdu.

Sanâbicî de: “Ölüm döşeğinde yatan Ubâde b. Sâmit (r.a.)’in ziyâretine gittim ve onu görünce ağladım. O da:

“Dur bakalım, niçin ağlıyorsun? Yemîn ederim ki, Resûl-i Ekrem (s.a.v.)’den bütün duyduklarımı size haber verdim. Yalnız bir rivâyetim var, onu da bugün size haber vereyim. Bende çok zaman kaldı, belki de bende tamamen kalma tehlikesi vardır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ
حَرَّمَهُ اللهُ عَلَى النَّارِ

“Kim ki şehâdet kelimelerini getirirse, Allahu Teâlâ onu cehennem ateşine haram kılar.”[373] buyurmuştur.

Abdullah b. Amr b. el-As’ın (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ سَيَسْتَخْلِصُ رَجُلًا مِنْ أُمَّتِي عَلَى رُءُوسِ الْخَلَائِقِ

يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيَنْشُرُ عَلَيْهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ سِجِلًّا، كُلُّ سِجِلٍّ

مِنْهَا مِثْلَ مَدِّ الْبَصَرِ، ثُمَّ يَقُولُ: أَتُنْكِرُ مِنْ هٰذَا شَيْئًا؟ أَظَلَمَتْكَ

كَتَبَتِي الْحَافِظُونَ؟ فَيَقُولُ: لَا يَا رَبِّ، فَيَقُولُ: أَفَلَكَ عُذْرٌ؟

فَيَقُولُ: لَا يَا رَبِّ، فَيَقُولُ: بَلَى، إِنَّ لَكَ عِنْدَنَا حَسَنَةً، وَإِنَّهُ

لَا ظُلْمَ عَلَيْكَ الْيَوْمَ، فَيُخْرِجُ بِطَاقَةً فِيهَا: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ

إِلَّا اللهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، فَيَقُولُ: يَا رَبِّ مَا

هٰذِهِ الْبِطَاقَةُ مَعَ هٰذِهِ السِّجِلَّاتِ؟ فَيَقُولُ إِنَّكَ لَا تُظْلَمُ، قَالَ:

فَتُوضَعُ السِّجِلَّاتُ فِي كِفَّةٍ، وَالْبِطَاقَةُ فِي كِفَّةٍ، قَالَ فَطَاشَتْ

السِّجِلَّاتُ، وَثَقُلَتْ الْبِطَاقَةُ، فَلَا يَثْقُلُ مَعَ اسْمِ اللهِ شَيْءٌ.

"Allahu Teâlâ kıyâmet günü bir adamı bütün insanlar arasında hesaba çeker ve aleyhindeki doksan dokuz defterini ortaya kor (ki, hepsi gözün gördüğü kadar büyük ve hepsi de büyük günahlarla dolu) *Allahu Teâlâ:*

"Bu günahlardan kabul etmediğin ve meleklerin sana fazla yazdığı hususunda bir diyeceğin var mı?" diye sorar Adam:

"Hayır yâ Rab. Bir diyeceğim yok; hepsi benim yaptığım günahlardır." der. Allahu Teâlâ:

"Bunlara karşı öne süreceğin mâzeretin var mı?" diye sorar. Adam:

"Hayır. Yok, ya Rab. Bir mâzeret, bir itiraz ve bir diyeceğim yok." der. Allahu Teâlâ:

"Hayır; dediğin gibi değil, Bizim nezdimizde senin bir sevabın vardır. Bugün zulüm yok." buyurur ve iki parmak eninde ve boyunda bir kâğıt çıkarır. Burada "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne muhammeden abdühû ve resûlüh" dediği yazılıdır. Kâğıdı gören adam:

"Yâ Rab, şu doksan dokuz defter karşısında bu kâğıdın ne kıymeti olur?" der. Allahu Teâlâ:

Hayır. Sen bugün gadre uğramazsın." buyurur ve doksan dokuz defter terâzinin bir gözüne, kelime-i şehâdeti ihtivâ eden iki satırlık kâğıdı da terâzinin öbür gözüne konur ve şehâdet-i celîleyi hâvi bu kâğıtcık doksan dokuz defterden ağır gelir. Allah lâfza-i celâlinden daha ağır ne olabilir?"[374]

Yine kıyamet ve sıratı anlatan uzun bir hadisin sonunda Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ مَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ دِينَارٍ مِنْ

خَيْرٍ فَأَخْرِجُوهُ مِنَ النَّارِ، فَيُخْرِجُونَ خَلْقًا كَثِيرًا، ثُمَّ يَقُولُونَ:

يَا رَبَّنَا لَمْ نَذَرْ فِيهَا أَحَدًا مِمَّنْ أَمَرْتَنَا بِهِ، ثُمَّ يَقُولُ :ارْجِعُوا

فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ نِصْفِ دِينَارٍ مِنْ خَيْرٍ فَأَخْرِجُوهُ، فَيُخْرِجُونَ خَلْقًا كَثِيرًا، ثُمَّ يَقُولُونَ :يَا رَبَّنَا لَمْ نَذَرْ فِيهَا أَحَدًا مِمَّنْ أَمَرْتَنَا بِهِ، ثُمَّ يَقُولُ :ارْجِعُوا فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ فَأَخْرِجُوهُ، فَيُخْرِجُونَ خَلْقًا كَثِيرًا ثُمَّ يَقُولُونَ :يَا رَبَّنَا لَمْ نَذَرْ فِيهَا أَحَدًا مِمَّنْ أَمَرْتَنَا بِهِ، (فَكَانَ أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ يَقُولُ :إِنْ لَمْ تُصَدِّقُونِي بِهَذَا الْحَدِيثِ فَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ: إِنَّ اللهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا)

قَالَ: فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى :شَفَعَتِ الْمَلَائِكَةُ، وَشَفَعَ النَّبِيُّونَ، وَشَفَعَ الْمُؤْمِنُونَ، وَلَمْ يَبْقَ إِلَّا أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ، فَيَقْبِضُ قَبْضَةً، فَيُخْرِجُ مِنْهَا قَوْمًا لَمْ يَعْمَلُوا خَيْرًا قَطُّ قَدْ عَادُوا حُمَمًا، فَيُلْقِيهِمْ فِي نَهَرٍ فِي أَفْوَاهِ الْجَنَّةِ يُقَالُ لَهُ :نَهَرُ الْحَيَاةِ، فَيَخْرُجُونَ كَمَا تَخْرُجُ الْحِبَّةُ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ، أَلَا تَرَوْنَهَا تَكُونُ مِمَّا يَلِي الْحَجَرَ وَالشَّجَرَ، مَا يَكُونُ إِلَى الشَّمْسِ أَصْفَرَ وَأَخْضَرَ، وَمَا يَكُونُ مِنْهَا إِلَى الظِّلِّ أَبْيَضَ، فَيَخْرُجُونَ كَاللُّؤْلُؤِ فِي رِقَابِهِمُ الْخَوَاتِمُ، يَعْرِفُهُمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ، يَقُولُونَ هَؤُلَاءِ عُتَقَاءُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ أَدْخَلَهُمُ اللهُ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ عَمَلٍ عَمِلُوهُ، وَلَا خَيْرٍ قَدَّمُوهُ، ثُمَّ يَقُولُ :ادْخُلُوا الْجَنَّةَ فَمَا رَأَيْتُمُوهُ فَهُوَ لَكُمْ، فَيَقُولُونَ :رَبَّنَا، أَعْطَيْتَنَا مَا لَمْ تُعْطِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ، فَيَقُولُ اللهُ تَعَالَى :إِنَّ لَكُمْ عِنْدِي مَا هُوَ أَفْضَلُ

مِنْ هٰذَا، فَيَقُولُونَ :يَا رَبَّنَا، أَيُّ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنْ هٰذَا؟ فَيَقُولُ:

رِضَائِي عَنْكُمْ، فَلَا أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ أَبَدًا

"Kıyâmet günü Allahu Teâlâ meleklere:

"Kalbinde bir dînar ağırlığında imânı olanı cehennemden çıkarın." diye emreder. Onlar da birçok kimseleri cehennemden çıkarır ve Allahu Teâlâ'ya:

"Emrettiklerinden cehennemde kimseyi bırakmadık." derler. Bu sefer Allahu Teâlâ:

Gidin bakın, kalbinde yarım dînar ağırlığında îmânı olanı cehennemden çıkarın." buyurur. Onlar da gider, birçok kimseleri çıkarır ve Allahu Teâlâ'ya:

"Emrettiklerinden kimseyi cehennemde bırakmadık." derler. Yine Allahu Teâlâ:

"Gidin, zerre kadar îmânı olanı dahi cehennemden çıkarın." diye emreder. Melekler de:

"Bu defa da emrettiğin kişilerden kimseyi cehennemde bırakmadık. hepsini çıkardık derler."

Ebû Saîd (r.a.) devamla: "Eğer bu rivâyette beni tasdîk etmiyorsanız:

إِنَّ اللهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ

مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا

"Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. (Zerre kadar) **bir iyilik olursa onu kat kat artırır. Kendi cânibinden pek büyük bir mükâfat verir."** (Nisâ suresi, 4/40) âyetini okuyun." dedi ve devamla: Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

"Melekler, peygamberler ve sâlih mü'minler şefâatlerini yaptılar. Artık benim büyük rahmetimden başka bir şey kalmadı." buyurur ve hemen avuçlayarak dünyada hiçbir ameli olmayan ve orada kömür hâline gelenleri cehennemden çıkarır ve onları cennet kapılarındaki bir ırmağa atar.

Bu ırmağın adı, "Hayat ırmağı"dır. Bunlar, selin götürüp karada ve kenarda bıraktığı yabanî ot tohumları gibi ırmağın kenarına çıkarlar. Bu yabanî ot tohumlarından taş, ağaç, kenarlarında ve güneş karşısında olan tarafları sarı ve yeşil, gölgede olan tarafları ise beyaz kaldığı gibi bunlar

da inci gibi parlak oldukları halde çıkarlar. Ancak alınlarında damga vardır. Cennetlikler onları bu mühür ve damgadan tanır da bunların Allahu Teâlâ tarafından âzâd edilmiş kimseler olduklarını bilirler. (Bu damga sonradan silinir.) *Ve hiç bir amelleri olmadan, hiç bir hayır takdîm etmeden Allahu Teâlâ tarafından affedildiklerini cennettekiler bilirler.*

Sonra bunlara: "Cennete girin, gözünüzün gördüğü kadar yer ve gördüğünüz her şey sizindir." denir. Bunlar da: "Yâ Rab, hiç kimseye yapmadığını, âlemlerden kimseye vermediğini bize verdin." derler. Allahu Teâlâ: "Benim nezdimde sizin için bu gördüklerinizden daha da kıymetlisi var." buyurur. Onlar da: "Bu verdiklerinden daha efdali ne olabilir?" diye sorarlar. Allahu Teâlâ: "O da benim sizden razı olmamdır. Artık bundan sonra daha size gadap etmem." buyurur."[375]

Yine Buhârî'nin İbn Abbâs'dan (r.a.) rivâyetinde, İbn Abbâs (r.a.) diyor ki: "Bir gün Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bulunduğumuz yere geldi ve:

عُرِضَتْ عَلَيَّ الْأُمَمُ يَمُرُّ النَّبِيُّ وَمَعَهُ الرَّجُلُ وَالنَّبِيُّ وَمَعَهُ

الرَّجُلَانِ وَالنَّبِيُّ وَلَيْسَ مَعَهُ أَحَدٌ وَالنَّبِيُّ وَمَعَهُ الرَّهْطُ، فَرَأَيْتُ

سَوَادًا كَثِيرًا فَرَجَوْتُ أَنْ تَكُونَ أُمَّتِي فَقِيلَ هٰذَا مُوسَى وَقَوْمِهِ،

ثُمَّ قِيلَ لِي انْظُرْ فَرَأَيْتُ سَوَادًا كَثِيرًا قَدْ سَدَّ الْأُفُقَ فَقِيلَ لِي

انْظُرْ هٰكَذَا وَهٰكَذَا فَرَأَيْتُ سَوَادًا كَثِيرًا فَقِيلَ لِي :هٰؤُلَاءِ أُمَّتُكَ

وَمَعَ هٰؤُلَاءِ سَبْعُونَ أَلْفًا قُدَّامَهُمْ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ،

هُمُ الَّذِينَ لَا يَكْتَوُونَ وَلَا يَسْتَرْقُونَ وَلَا يَتَطَيَّرُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ

يَتَوَكَّلُونَ.

فَقَامَ عُكَّاشَةُ بْنُ مِحْصَنٍ فَقَالَ :ادْعُ اللهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ(

قَالَ: «اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ مِنْهُمْ» ثُمَّ قَامَ رَجُلٌ فَقَالَ: ادْعُ اللهَ أَنْ

يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ فَقَالَ :سَبَقَكَ بِهَا عُكَّاشَةُ

"Ümmetler bana gösterildi. Öyle peygamber gelir ki yanında bir ümmeti var. Başka bir peygamber gelir iki ümmeti var, hiç ümmeti olmayan

peygamber de gelir. Ardında bir cemaatle gelen peygamberler de vardır. Bir ara kalabalık bir topluluk gördüm ve "Keşke bu topluluk benim ümmetim olsaydı." dedim. Bana; "Bunlar Mûsâ aleyhisselâmın ümmetidir." denildi. Sonra bana "Bak!" dediler. Baktıkça daha kalabalık gördüm ve bana: "İşte bunlar senin ümmetindir." denildi. Aynı zamanda bunlarla beraber yetmiş bin kişi hesapsız olarak cennete girecektir." denildi, buyurdu.

İbn Abbâs (r.a.) diyor: "Oradan dağıldık. Sonra ashâb, "Bu yetmiş bin kişi kimlerdir?" diye düşündü. Kendileri, "Gerçi biz Allah'a ve Resûlüne îman ettik, fakat daha önce şirk halinde idik. Bunlar olsa olsa bizim evlâtlarımız olurlar." dediler. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bunu duyunca: *"Onlar dağlama yaptırmayan, rukye etmeyen, yâni tedâvi için dağlama ve üfürükçülük peşinde olmayan ve şûm tutmayan, Rablerine tevekkül eden kimselerdir."* buyurdu.

Bunun üzerine **Ukâşe**: "Yâ Resûlâllah, duâ et de ben onlardan olayım." dedi Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Sen onlardansın."* buyurdu. Bu arada bir başkası da aynı dilekte bulundu. Fakat Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Ukâşe seni geçti."* buyurdu.[376]

Amr b. el-Hazm diyor: "Resûl-i Ekrem (s.a.v.) üç gün bize yaklaşmadı. Yalnız farz namazları kıldırır ve hemen çekilip giderdi. Dördüncü gün olunca Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i yakaladık ve:

"Yâ Resûlâllah, niçin bizden ayrıldın? Bir şey mi oldu diye şüphelendik." dedik. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Hayırdan başka bir şey olmadı. Zîra Rabbim bana ümmetimden yetmiş bin kişinin hesapsız cennete gireceğini va'd etti.* (Bu sayı bana az geldi ve) *bu üç gün içinde bu sayının artırılmasını Rabbimden istedim. Rabbimi kerem ve sahâvet sahibi buldum. Yetmiş bin kişinin her biri için yetmiş bin kişi daha bana verdi. Ben de: "Yâ Rab, benim ümmetim bu kadar çok olur mu?" diye sordum. Allahu Teâlâ: "Bedevîlerle bu sayıyı tamamlarım." buyurdu." dedi.*[377]

Ebû Zer'in (r.a.) rivayetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

عَرَضَ لِي جِبْرِيلُ فِي جَانِبِ الْحَرَّةِ، فَقَالَ :بَشِّرْ أُمَّتَكَ

أَنَّهُ مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ، فَقُلْتُ :يَا

جِبْرِيلُ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى؟ قَالَ :نَعَمْ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ

زَنَى .قُلْتُ :وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى؟ قَالَ :وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ

زَنَ. قُلْتُ: وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى؟ قَالَ: وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى

وَإِنْ شَرِبَ الْخَمْرَ

"Harre tarafında Cebrâil ile karşılaştım. Bana dedi ki:

"Ümmetini müjdele. Kim Allah'a şirk koşmadan ölürse cennete girer." dedi. Ben:

"Zina eder, hırsızlık ederse de girer mi?" dedim ve bu soruyu üç defa tekrarladım. Cebrâil her defasında:

"Evet, zina etse, hırsızlık etse de girecek." dedi. Sonunda da:

"İçki de içse yine girecek." dedi."[378]

Ebû'd-Derdâ (r.a.) diyor: Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Rabbinin makamından korkan için iki cennet vardır." (Rahmân suresi, 55/53) âyet-i celîlesini okudu. Ben de: "Hırsızlık eder, zinâ ederse de yine cennete girer mi? diye üç defa sordum. Her defasında Resûl-i Ekrem (s.a.v.) aynı âyeti okudu ve sonunda;

"Ebû'd-Derdâ'nın burnu sürtülse de durum budur."[379] buyurdu.

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Kıyâmet günü olduğu vakit, her mü'mine, diğer milletlerden biri feda edilir. Yâni o mü'minin yerine öteki cehenneme girer ve: "İşte bu, cehennemden sana fedâdır." denir."[380] buyurdu.

Müslim'in Ebû Bürde'den rivâyetinde, Ömer b. Abdülazîz'in babası Ebû Mûsâ'dan rivâyetinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Müslüman bir adam öldüğü vakit, Allahu Teâlâ onun yerine Yahudî ve Hıristiyanlardan birini cehenneme kor."[381] buyurdu, dedi ve doğru söylediğine üç kere yemîn etti.[382]

Rivâyete göre, yazın şiddetli sıcak bir gününde bir dükkânın önünde: "Bu çocuğu alan var mı?" diye çağırırlar. Kalabalık arasından kadının biri çocuğu görür, süratle koşarak gider, etrafındakiler de arkasından giderler. Hemen çocuğu alır, bağrına basar, sonra sırtını güneşe verip yavrusunu bağrına basarak onu güneşten korumaya çalışır; "Ah yavrum, âh yavrum!" diyerek çocuğa sarılır. Etrafındakiler de bunun bu hâline ağlarlar. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) geldi. Ona durumu bildirdikleri vakit:

"Bu kadının evlâdına olan merhamet ve şefkatine şaşıyor musunuz? Allahu Teâlâ hepinize, onun yavrusuna olan merhametinden daha merhametlidir." buyurdu ve oradakiler sevinç içinde dağıldılar.

İşte bu hadîsler ve **“Recâ Kitabı”**nda anlattıklarımız, Allahu Teâlâ’nın geniş rahmetini bize müjdeler.

Yüce Allah’tan dileğimiz, bize bizliğimizle değil, kendi fazl u keremiyle muâmele etmesidir.

* * *

Allahu Teâlâ’nın lütf u keremiyle tercüme işi de burada sona erdi.

Gerek resmî görevim ve gerek sermaye azlığı sebepleri ile tercümenin hatâsız olduğunu hiç bir vakit iddia edemem. Bunun için muhterem okuyucularımın beni mâzur kabul etmelerini ve gördükleri hatâları adresime yazmalarını hassaten istirham ederim.

Gayem, ancak rızâ-i Bârî olduğu için O’ndan da hepimiz için af diler ve O’nun tevfîkıyle bu başarıya ulaştığımdan O’na sonsuz hamd ü senâ ederim. Sevgili peygamberimiz Hazret-i Muhammed (s.a.v.)’e ve O’nun âline, ashâbına salât u selâm ederim.

Ahmet Hulûsi Serdaroğlu
04/02/1974

---

[364]. Müslim, Ebû Hüreyre ve Selman’dan (r.a.) rivâyet etmiştir.

[365]. Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

[366]. Taberânî, Ebû Mûsâ’dan (r.a.) rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da var.

[367]. Taberânî, Enes’den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[368]. Ahmed ve Taberânî Muaz’dan (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

[369]. Tirmizî, Enes’den (r.a.) rivâyet etmiştir.

[370]. Neseî **“Kübrâ”**da Câbir’den (r.a.) sahih isnad ile rivâyet etmiştir.

[371]. Buhârî ile Müslim, Ömer’den (r.a.) rivâyet etmişlerdir.

[372]. Ebû’l-Esed el-Kuşayrî’nin Subaiyâtındadır. Enes’den (r.a.) rivâyet edilmiştir.

[373]. Bu ifade ile Müslim, ayrıca başka yoldan Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir.

[374]. İbn Mâce ve Tirmizî rivâyet etti. Tirmizî, hasen ve garib olduğunu söyledi.

[375]. Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir.

[376]. Buhârî rivâyet etmiştir.

[377]. Ahmed ve Taberânî Abdurrahman b. Ebu Bekir'den rivâyet etmişlerdir.

[378]. Bezzâr, ayrı ifade ile ve aynı meâlde Buharî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

[379]. Ahmed, sahih sened ile rivayet etmiştir.

[380]. Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivayet etmiştir.

[381]. Müslim rivâyet etmiştir.

[382]. Aslında gerek mü'min ve gerek kafirin, hem cennette ve hem de cehennemde yeri vardır. Çünkü böyle olmasa kâfirler, "Zaten bize burasını ayırmıştın, ne yapsak, bizim cennette, mü'minlerin de cehennemde yerleri yok." diyebilirlerdi. Fakat her iki tarafta her iki sınıfın da yeri olduğuna göre böyle bir iddia öne sürülemez. Mü'minler, kâfirlerin cennetteki yerlerine, kâfirler de mü'minlerin cehennemdeki yerlerine vâris olurlar ve her iki fırkaya da yerleri gösterilir, "Amel etseydiniz, siz de bu cennete girecektiniz." denir. (Mütercim.)

– A –

Abdi Kays oğulları 610
Abdullah b. Bişr 363
Abdullah b. Cahş 115, 116
Abdullah b. Dâvud 369
Abdullah b. Kays 359
Abdullah b. Mes'ûd 168
Abdullah b. Miğfel 17
Abdullah b. Muhammed 214
Abdullah b. Ömer 175, 686
Abdullah b. Sa'lebe 496
Abdullah b. Selâm 565
Abdullah b. Zem'a 544, 545
Abdullah el-Becelî 403, 787
Abdurrahman b. Alâ el-Leclâc 609
Abdurrahman b. Avf 560
Abdülâziz b. Ebû Revad 132
Abdülmelik b. Mervan 572, 573
Abdülmelik b. Süleyman 411
Abdülvahid b. Zeyd 19, 655
Âdem Aleyhisselâm 403, 785
Aden 735
Adeviyye 212, 213, 379, 384
Af 402, 793
Ağlamak 380
Ahbâr-ı Dâvud 98, 102, 123
Ahde vefâ 305
Âhiret 74, 347, 356, 431, 487, 492, 740
Ahlâk 29
Ahmed b. Ali 382
Ahmed b. Galib 147
Ahmed b. Halil 146
Ahmed b. Hanbel 58, 195, 244, 255, 609
Ahmed b. Harb 592
Ahmed b. Hıdreveyh 583

Ahnef b. Kays 353, 360
Ahvezî 766
Aile 74, 765
Akıl 51, 319, 414, 476
Ali b. el-Muvaffak 57
Âlim 55, 484, 614
Alkame 365, 619
Allah korkusu 309, 329, 667
Allah sevgisi 14, 19, 20, 23, 33, 49, 72, 73, 74, 112, 113, 114, 115, 117, 121, 125, 127, 128, 140, 211, 299, 380, 431, 620
Amel 76, 219, 229, 230, 316, 705, 805
Amir b. Abdullah 371, 508
Amir b. Abdülkays 374, 577
Amman 734, 735, 736
Amr b. Âs 590
Amr b. Dinâr 622
Amr b. el-Hâris 181
Arş 52, 58, 79, 200, 309, 364, 407, 440, 466, 558, 623, 677, 683, 688, 695, 728, 731, 792, 795
Âsef 155
Ashâb-ı yemîn 776
Aşk 637
Atâ 174, 382, 410, 411, 481, 532, 577, 581, 591, 643, 659
Atâ b. Müslim 174
Atâ b. Yesar 532, 577, 643
Azrâil 509, 519, 520, 522, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 547, 582, 677

– B –

Bağdat 173, 193, 194, 195
Basra 149, 150, 174, 183, 201, 202, 483, 587, 593, 600, 609, 667
Bedir savaşı 302, 617, 621
Belka 735
Benî Âmir 663
Berh 123, 148, 149
Bestam 206

Beydah ırmağı 779
Beyhakî 106, 132, 309, 409, 526, 711, 721
Beyt-i Makdis 375
Bezzar 131, 161, 488, 766, 776, 782
Bilâl 229, 411, 544, 576, 794
Bilâl b. Sa'd 229
Bişr 57, 58, 116, 173, 174, 195, 203, 294, 369, 413, 580, 606, 661, 667
Borç 227
Buğz 21
Buhârî 48, 59, 81, 107, 116, 121, 210, 224, 227, 298, 299, 487, 519, 523, 564, 611, 612, 618, 654, 674, 680, 684, 701, 718, 725, 752, 760, 761, 772, 773, 778, 784, 792, 801, 803
Büreyde 782
Büreyre 383

– C –

Câbir 66, 165, 186, 226, 309, 507, 524, 528, 538, 621, 648, 655, 711, 748, 764, 765, 794
Câbir b. Veda 528
Câfer b. Muhammed 374, 590
Câfer b. Nusayr 579
Câhiz 664
Can çekişme 607
Cebrâil 175, 309, 326, 395, 468, 537, 538, 544, 546, 547, 548, 563, 636, 652, 677, 696, 721, 724, 734, 779, 803, 804
Cehennem 19, 57, 278, 308, 495, 523, 534, 696, 703, 718, 738, 739, 741, 742, 746, 747, 750, 753
Cenaze 602
Cennet 19, 60, 66, 102, 131, 160, 174, 229, 320, 493, 537, 589, 665, 712, 756, 761, 772, 773, 778, 780, 782, 783, 784, 785
Cerirî 327, 577
Cömertlik 37
Cuma 248, 477, 577, 603, 605, 606, 666
Cüneyd 126, 136, 139, 140, 147, 150, 173, 182, 205, 211, 215, 270, 280, 296, 328, 329, 356, 365, 414, 577, 578, 579, 580, 581, 658, 660, 664
Cüveyriye 655

– D –

Dahhak 589, 606
Dârekutnî 223
Deccal 243, 505
Dua 558
Dünya 39, 61, 74, 76, 94, 132, 150, 184, 226, 275, 288, 315, 340, 358, 397, 400, 480, 481, 488, 489, 491, 493, 497, 498, 500, 507, 516, 517, 518, 523, 526, 552, 571, 615, 620, 623, 624, 627, 644, 660, 736, 737, 740

– E –

Ebû Abdullah ed-Dımışkî 177
Ebû Abdurrahman 164
Ebû Amr b. el-A'lâ 586
Ebû Bekre 226, 363
Ebû Bürde 804
Ebû Cehil 30
Ebû Dâvud 224, 225, 545, 633, 704
Ebû Hafs 150, 327
Ebû Hâşim er-Rummânî 492
Ebû Hüreyre 31, 48, 59, 64, 81, 107, 186, 204, 208, 227, 228, 229, 264, 288, 299, 348, 478, 505, 506, 520, 523, 524, 526, 585, 603, 605, 612, 619, 623, 633, 634, 642, 645, 674, 681, 684, 696, 708, 718, 725, 726, 731, 740, 742, 747, 748, 759, 760, 767, 768, 771, 772, 784, 786, 792
Ebû Süleyman Dârânî 18, 56, 170, 661
Ehl-i Beyt 168, 704
Emr-i Mâruf 184, 187
Enes 16, 18, 22, 55, 105, 116, 131, 161, 164, 167, 185, 210, 223, 302, 309, 352, 365, 481, 482, 489, 507, 519, 604, 612, 618, 646, 698, 704, 711, 713, 720, 721, 725, 729, 731, 733, 734, 742, 745, 749, 754, 762, 776, 778, 779, 781, 792, 793, 795
Erbain 754
Evsat 210, 409, 726, 768, 780
Eyle 736

– F –

Fakirlik 176
Fâtıma 519, 547, 549, 568, 569, 573, 579, 592, 603
Fikir 418, 421
Firdevs-i A'lâ 355, 543
Firezdek 593
Fudale b. Ubeyd 303

– G –

Gadab 426
Gazvân 357
Günah 329, 543

– H –

Hac 238, 311, 603, 771, 772
Haccac 353, 575
Hakim 64, 480, 496
Hâl 37, 332, 336
Hamd 13, 311, 315, 407, 475, 553, 731, 732
Hamza 569, 603
Harre 803
Hased 185
Haşr 118, 156, 350
Havf 143, 307, 309, 427, 428, 524
Havvas 150, 213, 215
Hayâ 343
Hayız 443
Hazrec 550
Herm b. Hayyan 213
Hesab 163
Hırsızlık 804
Hızır 198, 203, 204, 552
Hikmet 689

Himyer 729
Hind 437
Hindistan 416, 534
Horasan 194, 258
Humeyd et-Tavîl 330
Huzeyfe 114, 117, 358, 478, 508, 523, 525, 582, 645, 776
Huzeyfe b. Katâde 358
Hüküm 234
Hz. Aişe 556, 562, 621
Hz. Ebû Bekir 66, 115, 210, 302, 351, 538, 550, 556, 558, 689, 761
Hz. Muhammed 13, 15, 219, 280, 316, 408, 491, 536, 576, 631, 728

– I – İ –

Irak 194
İbâdet 73, 723
İblis 151, 376, 398, 524, 577, 583, 662, 664
İbn Abdülber 549, 604
İbn Adiy 66, 186, 191, 263, 684, 701, 720, 739
İbn Atâ 309, 327
İbn Celâ 212
İbn Ebî'd-Dünyâ 487, 505, 603, 618, 646
İbn Haccac 625
İbn Hibban 164, 208, 246, 347, 411, 487, 527, 635, 643, 766, 781
İbn Luhay'a 490
İbn Mâce 106, 107, 225, 280, 515, 590, 598, 619, 621, 745, 764, 781, 783, 798
İbn Mutî 486
İbn Mülcem 568, 655
İbn Sa'd 544
İbn Samte 355
İbn Selâm 352, 410
İbn Şâhin 167
İbn Uyeyne 659
İbrahim 202, 212, 370, 465, 518, 521, 586, 660, 732
İbrahim b. Edhem 212
İbret 93, 173, 322, 601

İbtilâ 176
İçki 804
İdrâk 27, 28
İhlâs 73, 125, 156, 157, 216, 219, 234, 262, 268, 274, 278, 279, 280, 281, 282, 300, 311
İhsan 326
İkrime 521
İlim 30, 51, 62, 108, 230, 237, 391, 408, 596
İlyas 552
İmam 29, 83, 415, 582
İmran 666
İncil 138
İnsan 22, 25, 37, 50, 76, 80, 122, 185, 204, 230, 253, 279, 293, 299, 338, 344, 356, 361, 389, 396, 412, 427, 436, 437, 442, 444, 451, 498, 501, 519, 645, 647, 651, 653, 658, 674, 675, 713, 757
İrem 157
İshak b. Ebû Talha 227
İshak b. Half 414
İsrafil 544, 677
İsyan 120, 190, 345, 403
İtâat 594
İyilik 26, 288, 394, 497

– K –

Kabîse 662
Kadın 169, 268, 381, 382, 385, 411, 483, 484, 527, 579, 588, 593, 594, 600
Kardeşlik ve Sohbet Kitabı 122
Katâde 124, 622, 686
Kebîr 686
Kelime-i Tevhid 568
Kerbelâ 569
Kevser 542, 733, 734
Kıyâmet 19, 163, 168, 263, 299, 316, 321, 376, 536, 557, 664, 681, 684, 689, 691, 692, 696, 702, 705, 706, 721, 725, 729, 734, 740, 741, 749, 752, 753, 762, 792, 793, 794, 795, 799, 804

Kibir 426
Korku 75, 135, 616
Kudret 41
Kureyş 117, 542, 562, 568, 571, 572, 617
Kübrâ 775, 794
Küfe 563
Küreybî 356
Kürz b. Vebere 378

– L –

Lebid 288
Lokman 129, 325, 413, 513, 596, 622
Lukam dağı 216
Lübnan 99
Lütuf 316, 457

– M –

Mağfiret 589
Mahamilî 623
Mahşer 679, 685
Mal 127, 331, 619
Mâlik b. Enes 622, 663
Mâlik b. Eslem 752
Mâlik b. Zaygam 357
Mârifet 34, 65, 82, 215, 237, 417
Meclis 430
Medine 118, 223, 224, 240, 550, 561, 566, 603, 734
Medyen 132
Mekke 178, 194, 224, 287, 331, 366, 381, 648, 660, 664, 729
Mele-i A'lâ 69, 136, 146, 461
Melek 521, 529, 530, 636, 658, 683, 688
Merhamet 379
Mervan 523
Meryem 64, 154, 293, 396, 509, 536, 667, 678, 716, 737, 755
Mescid 433, 494

Mesruk 175
Mevkî 396
Meymun b. Mihran 168, 353
Meysere 518
Mezar 57, 604, 609, 618, 625, 643, 646
Mısır 174, 335
Mıtraf 267, 310, 483, 610
Muaz b. Cebel 248, 262, 503
Mufaddal b. Fudale 491
Muhabbet 14, 20, 34, 107, 114, 138, 139, 211, 212, 213, 216, 236, 427, 787, 789
Muhabbet Kitabı 787, 789
Muhammed b. Akabe 572
Muhammed b. Bişr 360
Muhammed b. Muaz 380
Muhammed b. Münkedir 645
Muhammed b. Nasr 309
Muhammed b. Ömer 544
Muhammed b. Süleyman 599
Muhasebe 404
Mukatil 677
Muntasır 575
Murakabe 311, 404
Musavvire 48
Musîbet 385
Mücahid 515
Mücessime 48
Mükâfat 290
Münzir 509
Müselselât 262
Müslim 16, 18, 27, 31, 55, 81, 116, 132, 157, 159, 186, 204, 210, 221, 225, 226, 227, 280, 298, 348, 372, 478, 489, 502, 519, 523, 539, 545, 564, 601, 612, 617, 618, 622, 633, 654, 679, 680, 681, 684, 697, 699, 700, 701, 705, 711, 718, 719, 724, 725, 729, 734, 736, 740, 741, 742, 748, 749, 752, 759, 760, 761, 762, 764, 767, 768, 771, 772, 773, 775, 784, 788, 792, 794, 796, 801, 804
Müsned 25, 113, 185, 208, 210, 250, 263, 344

Müsned-i Firdevs 113, 185, 208, 210, 250, 263, 344
Müşebbihe 48
Mütemmim ed-Devrakî 657

– N –

Namaz 274, 508, 549, 761
Nefis 324, 355, 358
Neseî 22, 262, 524, 566, 567, 611, 633, 768, 772, 794
Nikâh 227, 599
Nîmet 170
Nutfe 459
Nübüvvet 535

– O – Ö –

Oruç 104, 138
Ölüm 54, 57, 63, 114, 378, 397, 399, 476, 478, 480, 481, 482, 492, 494, 507, 510, 511, 513, 514, 515, 521, 524, 526, 537, 556, 568, 572, 576, 580, 581, 585, 596, 618, 620, 623, 644, 651, 796
Ömer b. Zer 587
Ömür 399

– R –

Rahle 385
Rahmet 379
Rebî b. Haysem 482, 484
Recâ Kitâbı 527
Remle 335
Rızık 343
Rikka 181
Riyâ 220
Ruh 613, 616, 739
Rüşd 743
Rüşd b. Sa’d 743
Rüya 648, 658

– S –

Sabır 411
Safiyye 483
Sahâbe 309, 310, 433
Sahih 280, 298, 411
Salih b. Mismar 580
Satranç 259
Sehl 120, 122, 140, 170, 172, 201, 202, 213, 242, 278, 296, 329, 413, 665, 679
Sehl b. Sa'd 679
Selâm 546, 779
Selmân-ı Fârisî 769
Servet 484, 634
Sevban 735
Sıdk 307, 311
Sırat köprüsü 163, 774
Sırrî 180
Sidre-i Müntehâ 320, 537, 543
Sohbet 31, 46, 187, 589
Son nefes 524, 577
Suheyb 227, 788
Sû-i zan 343
Sûr 677
Süfyan 268, 280, 412, 571, 592, 645, 660
Süfyan b. Uyeyne 412
Süheym 508
Süleyman b. Abdülmelik 494
Süleyman b. Ali 330
Süleyman b. Süheym 604
Süveyd b. Müt'abe 178

– Ş –

Şakîk 173, 492
Şam 180, 194, 341, 542, 609, 662
Şebir dağı 567

Şeddad b. Evs 325, 517
Şeriat 563
Şeytan 243, 264, 265, 266, 276, 283, 432, 434
Şiblî 180, 211, 213, 215, 258, 295, 335, 579, 581, 663
Şirk 271
Şükür 36, 347, 411, 470

– T –

Tâat 333, 422, 709
Tabakat 544
Taberânî 73, 112, 166, 170, 186, 224, 225, 288, 342, 409, 526, 538, 552, 608, 625, 726, 768, 780, 781, 792, 793, 803
Takvâ 296, 434, 537
Talha 208, 351, 358, 360, 562
Tebük 223
Tefekkür 411, 413, 417, 418, 424, 426, 428, 471
Tefekkür Kitâbı 471
Telkîn 526
Temim-i Dârî 524
Tevbe 14, 16, 115, 160, 162, 185, 245, 304
Tevekkül 430, 491
Tevrat 96, 229
Tirmizî 17, 64, 163, 304, 329, 363, 489, 506, 515, 525, 567, 590, 621, 677, 681, 711, 725, 729, 732, 734, 735, 743, 745, 746, 747, 749, 764, 766, 773, 780, 782, 783, 784, 793, 798
Tûl-i emel 487, 492, 499

– U – Ü –

Ubeyd b. Umeyr 303, 410, 625
Ubeydullah b. Ziyad 569
Ubeyy b. Kâ'b 157, 506, 563
Ucre 379
Ufeyre 382
Ufk-ı mübîn 558
Uhud savaşı 115, 302, 303

Ukaylî 15, 768
Ukaz ovası 680
Ümîd 428, 564
Ümmü Gülsüm 298, 568
Ümmü Kays 224
Ümmü Münzir 488
Ümmü Seleme 225
Ünsiyet 236
Üsâme b. Zeyd 488

– V –

Vâsıtî 580
Vehb b. Münebbih 295, 359, 402, 413, 494, 532

– Y –

Yahudi 397, 774, 775, 792
Yahya b. Bestam 379
Yahya b. Kesir 781
Yahya b. Muaz 19, 20, 125, 174, 199, 268, 591, 786
Yakîn 215
Yalan 263, 264
Yaratıklar 43, 463
Yemen 381, 542, 543

– Z –

Zaman 120, 375, 376, 497, 745
Zevk 27
Zeyd b. Erkam 598
Zeyd-i Sülemi 506
Ziyaret 610
Zuafâ 164, 166, 246, 768
Zübeyde 660, 661
Zübeyr 176, 711
Zühd 132, 226, 362, 624, 627, 769, 782

Züleyha 119, 328